

VEDA
vydavateľstvo SAV

**ZO STUDNICE
RODNEJ REČI
• 2 •**

**Zostavili
KATARÍNA BALLEKOVÁ
MILOSLAV SMATANA**

VEDA
vydavateľstvo SAV
Bratislava 2014

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra

Prípravu publikácie čiastočne financovala
Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva,
vedy, výskumu a športu SR
a Slovenskej akadémie vied (číslo projektu VEGA 2/0105/14)

Zostavili

KATARÍNA BALLEKOVÁ – MILOSLAV SMATANA

Recenzovali

JANA SKLADANÁ
PAVOL ŽIGO

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2014

© Katarína Balleková, Eva Dodeková, Silvia Duchková,
Ľubica Dvornická, Iveta Felixová, Adriana Ferenčíková,
† Ján Horecký, Miroslav Hovančík, Martin Chochol,
† Mária Kováčová, Rudolf Kuchar, Tatiana Laliková,
Július Lomenčík, Milan Majtán, Anna Marićová, † Ivan Masár,
Renáta Ondrejková, Andrea Osadská, † Augustín Rebro,
Miloslav Smatana, Iveta Valentová

Dizajn © Eva Kovačevičová-Fudala
Predelové grafiky s použitím tlačí zo 17. – 19. storočia
sú z archívu etnologičky Sone Kovačevičovej

ISBN 978-80-224-1359-6

Obsah

ÚVOD

- Prológ · 10**
Reflexie na Studnicu · 13

VTÁKA POZNÁŠ PO PERÍ...

- Majtán, M.: O slovenských priezviskách · 16**
Ako vznikali priezviská · 16
Priezviská podľa zamestnania · 18
Priezviská z krstných mien · 24
Priezviská podľa príbuzenských vzťahov · 42
Priezviská podľa spoločenského zaradenia · 44
Priezviská podľa pôvodu · 47
Priezviská podľa vlastností · 53
(Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 3 – 6, s. 158 – 162, 232 – 237,
275 – 284, 352 – 362; 2006, roč. 40, č. 1 – 4, s. 30 – 35, 90 – 97,
156 – 160, 216 – 221)
- Majtán, M.: Slovenské priezviská Lovich,
Lovišek a Loviška · 63**
(Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 3, s. 161 – 163)
- Lalíková, T.: Mená členov Jánošíkovej družiny · 66**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 1, s. 20 – 25)
- Lalíková, T.: Mená psov na Slovensku · 71**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 3, s. 145 – 147)

... ČLOVEKA PO REČI

- Horecký, J.: Ďalšia správa o nárečí dolného Záhoria · 76**
(Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 2, s. 80 – 83)
- Duchková, S.: Šťavnatá reč Záhorákov · 79**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 4, s. 237 – 244)
- Masár, I.: Ďalšie omelinky z reči starých
Nedanovčanov · 83**
(Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 5, s. 288 – 296)
- Chochol, M.: Na čarnej zemi še (bili) chľib rodzi · 91**
(Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 6, s. 350 – 354)
- Lalíková, T.: Germanizmy v staršej slovenskej lexike · 96**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 6, s. 346 – 354)

SVET AKO DÚHA

- Ondrejková, R.: Od začiatku ledňa až do prasiňca · 104**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 4, s. 215 – 224)
- Dvornická, Ľ.: Alebo bude dážď pršať,
alebo bude pekne · 112**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 3, s. 154 – 165)
- Rebro, A.: Názvy prameňov minerálnych vôd
na Slovensku · 122**
(Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 1, s. 36 – 38)
- Smatana, M.: Ovocie, na ktoré sme takmer zabudli · 125**
(Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 2, s. 107 – 115)
- Smatana, M.: Názvy ovocných plodov a ich odrôd
v nárečiach · 133**
(Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 3, 4, s. 158 – 169, 216 – 231)
- Valentová, I.: Botanické a zoológické názvy
v predspisovnom období slovenčiny · 157**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 2, s. 90 – 94)
- Valentová, I.: Ťava – velblúd, velbludorys? · 161**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 94 – 99)
- Smatana, M.: Černá vlna na bielem baránku, zelení
je petržľanok, červená je ružička · 165**
(Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, 2, s. 38 – 45, 97 – 103)
- Valentová, I.: Označovanie červenej farby · 178**
(Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 1, 2, s. 29 – 38, 97 – 106)

SPOD POKRIEVKY I Z MISY

- Osadská, A.: Spôsoby úpravy jedál varením podľa
J. Babilona · 194**
(Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 1, s. 26 – 28)
- Masár, I.: V starobylej nedanovskej kuchyni · 196**
(Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 5, s. 276 – 285)
- Chochol, M.: Zo zemplínskej kuchyne · 205**
(Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 6, s. 342 – 350)
- Marićová, A.: Staropazovská kuchyňa. Polievky · 213**
(Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 4, s. 220 – 225)
- Dvornická, Ľ.: Chlapi a vareška · 218**
(Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 6, s. 350 – 358)
- Felixová, I.: Jedna druhej riekla, keď koláče piekla · 226**
(Kultúra slova, 2004, roč. 39, č. 2, s. 91 – 105)
- Dvornická, Ľ.: Recepty z Budmeríc alebo ťaško je to jesci,
čo ňesce do hubí lésci · 239**
(Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 5, s. 299-305)
- Dodeková, E.: Turzovská zakáľáčka · 245**
(Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 5, s. 284 – 289)
- Marićová, A.: Zabíjačka v Starej Pazove · 250**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 5, s. 281 – 289)

CESTOU NECESTOU

- Valentová, I.: Fúra, fuder · 260**
(Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 4, s. 230 – 233)
- Valentová, I.: Jednokolesové a dvojkolesové vozíky · 263**
(Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 1, s. 35 – 41)
- Valentová, I.: Pomenovania vozov a kočov
v staršej slovenčine a v nárečiach · 269**
(Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 3, 4, s. 163 – 172, 221 – 229)
- Hovančík, M.: Ja som bača veľmi starý · 282**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 5, s. 275 – 279)
- Chochol, M.: Konope a výroba plátna podľa
Zemplínčanov · 287**
(Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 3, s. 172 – 177)
- Lomenčík, J.: Priadky a páračky v Málinci · 292**
(Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 5, s. 293 – 299)
- Osadská, A.: Stredoveké vartášstvo · 300**
(Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 6, s. 335 – 338)
- Valentová, I.: Ty si veža Dávidova, veža slonová! · 303**
(Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 3, s. 151 – 155)
- Kuchar, R.: Slovo ruka vo frazémach a právnych termínoch
starej slovenčiny · 306**
(Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 6, s. 346 – 349)
- Marićová, A.: Odras Vianoc v lexike Starej Pazovy · 310**
(Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 5, s. 286 – 290)
- Marićová, A.: Veľkonočné sviatky v Starej Pazove · 315**
(Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 2, s. 94 – 100)
- Marićová, A.: Staropazovské drdá · 321**
(Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 5, s. 295 – 298)
- Smatana, M.: Názvy hudobných nástrojov v nárečiach · 325**
(Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 1, s. 29 – 37)

ČOŽE ŤA KVÁRI, ČLOVEČE?

- Felixová, I.: Past pod hlavu, brucho vella seba
a riťú sa zakrije · 334**
(Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 6, s. 330 – 353)
- Šimunová, D.: Trhan, šklban, iba z misy...! · 354**
(Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 6, s. 362 – 364)
- Valentová, I.: Na veru cí nedajú, zeber si penáže! · 357**
(Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 4, s. 216 – 221)
- Kováčová, M.: O zlatenici · 362**
(Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 5, s. 278 – 282)

MÁTOHY A ROZPRÁVKY

- Smatana, M.: Ktož to tu straší, čože to tu máta? · 368**
(Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 3, 4, s. 158 – 168, 226 – 231)

**Ferenčíková, A.: Máme v slovenčine slovo patora
a poznáme jeho význam? · 382**

(Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 2, s. 93 – 97)

Dvornická, L.: Kde bolo, tam bolo · 387

(Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 6, s. 343 – 350)

Balleková, K.: Takto sa pradie zlatko · 394

(Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 1, s. 41 – 48)

Epilóg · 401

Abecedný zoznam obcí · 402

Pramene a značky historických písomností · 410

Register mien a priezvisk · 415

ÚVOD

Prológ

Keď sme takmer pred desiatimi rokmi ponúkli čitateľom publikáciu Zo studnice rodnej reči (2005), netušili sme, kolíki čitateľa si k nej nájdú cestu a napijú sa z nej do sýtosti pre potechu duše i srdca. Cez články a postrehy jazykovedcov, dialektológov, ale aj externých spolupracovníkov či vysokoškolských učiteľov a bádateľov v oblasti slovenských nárečí sme sa usilovali priblížiť širokému okruhu čitateľov pestrú koláž vzácných a sviežich svedectiev z nárečí a o nárečiach, zaradených do niekoľkých tematických okruhov.

Všetky príspevky z prvého výberu spájaj spoločný menovateľ: pôvodne boli súčasťou rovnomennej rubriky v časopise Kultúra slova v rokoch 1992 – 2001 a ich súborným vydaním v jednej publikácii naplno zarezonoval zámer prezentovať a priblížiť slovenské nárečia a ich lexikálne bohatstvo súčasnému čitateľovi symbolicky cez studnicu, z ktorej sa vždy možno napíť i osviežiť a načerpať silu z výdatnosti prameňa.

Nie je to inak ani v prípade ďalšej publikácie Zo studnice rodnej reči 2, ktorú čitateľ drží v ruke a ktorá obsahuje vybrané a upravené príspevky uverejnené vo vedecko-popularizačnom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu Kultúra slova, pričom tentoraz obsah tvorí výber za druhé decénium trvania rubriky v rokoch 2002 – 2011. Texty v zbierke predstavujú tematicky usporiadaný pramenný materiál, ktorý je vedecky spracovaný najmä z archívnych fondov kartoték Slovníka slovenských nárečí a Historického slovníka slovenského jazyka, a umožňujú tento zdroj priblížiť odbornej i laickej verejnosti v takej škále rôznorodosti a bohatstva, aká nie je možná v limitujúcich intenciách lexikografického diela. A tak opäť prechádzame terénom jazyka bohatým na nárečové nerovnosti, ktoré mu neubližujú; ba práve naopak: dávajú mu punc rôznorodosti a robia ho všedno-nevšedným a pozoruhodným. Nanovo načrieme plným priehrštitom do studnice rodnej reči a budeme sa tešiť zo zákutí, ktoré sú vymedzené tematickým členením. V siedmich kapitolách sa presvedčíme, či vtáka naozaj poznať po perí a človeka po reči; vychutnáme si pohľad na svet pripomínajúci dúhu; odhalíme čo-to zo slovenských kulinárskych zvyklostí, aj mimo našich hraníc; prezradíme, čo všetko človeka kvári, vyberieme sa cestami-necestami, na ktorých nás síce môžu vystrašiť

všakovaké mátohy, ale napriek tomu budeme dychtiť po rozprávke, ktorej načiŕva celý rákoš detí.

Predsa je však aktuálny výber v niečom odlišný a špecifický. Aktuálna publikácia uzrie svetlo sveta v roku, keď sa dožíva významného životného jubilea popredný slovenský jazykovedec, dlhoročný vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a bývalý vedúci historického oddelenia tohto inštitútu PhDr. Milan Majtán, DrSc., ktorému knihu Zo studnice rodnej reči 2 úprimne venujeme. Jubilat sa vo výbere predstaví seriálom z onomastickej problematiky, ktorý tvorí rozsahom najväčšiu časť knižočky a je zaradený v prvej kapitole pod súborný názov O slovenských priezviskách – pre mnohých téma zaujímavá a pútavá, veď ako sám oslávenec píše: „priezviská ako živý fenomén našej kultúrnej minulosti odrážajú živý stav jazyka pred niekoľkými storočiami v celej jeho priestorovej a spoločenskej zložitosti a dnes vzbudzujú živý záujem svojich nositeľov.“

Čitateľovi vychádzame v ústrety aj tým, že v duchu koncepcie Slovníka slovenských nárečí uplatňujeme pri prepise nárečových slov a výpovedí zásady tzv. zjednodušenej čitateľskej transkripcie: zapisujeme napr. zložky dz, dž, ch; v prepise používame len grafému i (výnimku tvorí y zapísané v severokysuckých nárečiach); na mieste, kde sa spoluhláska vyslovuje tvrdo, píšeme tvrdé spoluhlásky; mäkkú výslovnosť spoluhlásky označujeme mäkčeňom; neoznačujeme tzv. neslabičné i a grafémou ŷ vyjadrujeme obojpernú výslovnosť pôvodného l, napr. hŷava, boŷ (výnimku tvorí niekoľko jednotlivých prípadov využitia ŷ v pozíciách, keď si to vyžaduje špecifickosť nárečových dokladov, napr. poľiŷka, šľiŷka a pod.); nepoužívame osobitný znak pre slabičné r, l (f, l), zaznamenávame splyvavú výslovnosť medzi slovami aj spodobovanie na hranici slov a morfém.

Citované príklady z predpisovného obdobia slovenčiny sa zapisujú v pôvodnej podobe, ako sú vedecky spracované v kartotéke pre Historický slovník slovenského jazyka s označením časového údaju a prameňa (úplné údaje o historických prameňoch sa uvádzajú v zozname v záverečnej časti prílohy). Textová časť dopĺňa zoznam lokalít (s príslušnosťou k administratívne celku), charakterizujúcich v textoch zemepisné rozšírenie slov.

Pátranie po koreňoch a pôvode rodinného priezviska uľahčujeme čitateľovi zaradením registra mien a slovenských priezvisk používaných na Slovensku v súčasnosti, na ktoré sa zameriava najmä prvá kapitola výberu.

Naše poďakovanie za spoluprácu pri vytvorení knihy patrí všetkým autorom príspevkov, výtvarníčke – dala publikácii formu originálnej výtvarnej výpovede citlivo prepojenej s dimenziou slova, obetavým technikom a všetkým pracovníkom, ktorí rôznou mierou

prispeli k tomu, aby knižka vznikla, a podieľali sa na jej definitívnej podobe.

Vrávi sa, že do jednej rieky dvakrát nevkročíš. Pravdou je však i tvrdenie, že z jednej studnice sa môžeš napit' aj viackrát a vždy ťa osvieži. S podobnou predstavou a predsavzatím vypevádzame na cestu aj našu druhú knihu a v nej zozbierané príspevky. Na ceste spoznávania slovenčiny nech je studnicou, čo nás pobáda načrieť hlboko do žriedla a ovlažuje kultúrnu pamäť spoločenstva.

ZOSTAVOVATELIA

Reflexie na Studnicu

„Na sklonku roka 2005 vyšla prvá knižka s rovnakým názvom, ako je názov rubriky. Pravdaže, nejde o nelegitímny prenos názvu rubriky na názov knižky ani o inakosť jej obsahu v porovnaní s rubrikou. Publikácia je totiž výber príspevkov uverejnených v časopise Kultúra slova usporiadaný podľa konkrétnych tematických okruhov pomenovaných vyberane štylizovanými názvami, ako *Vláda prírody; Ajhľa, človek; Hrmelo, pršalo, perúni bili; Hrajmeže sa hrajme; Jedli, pili, hodovali...* Poeticky ladené názvy sú zdanlivo únikom od reality, no pod ich strechou sa ukrýva reálne včlenenie človeka do prírodných ročných cyklov, jeho práca, radosť, skrátka život v jeho komplexnosti.

Knižka je svojím spôsobom chválou slovenčiny, presnejšie jej nárečí, čiže ľudového jazyka. Kto do nej nazrie, bez zaváhania potvrdí, že ‚dedinský ľud je tvorcom ľudovej slovesnosti, vie používať jemné, obrazné, ale aj expresívnejšie vyjadrovacie prostriedky‘ (I. Ripka), že nárečia sú ‚koreňmi, na ktorých vyrástol spisovný jazyk‘ (A. Habovštiak) a že ešte ‚studnica nevyschla a má dostatok síl ..., aby opäť čistá vytryskla a ponúkla naplno svoju neopakovateľnú chuť a priezračnosť‘ (K. Balleková – M. Smatana).“

IVAN MASÁR

(Kultúra slova, 2006)

„Dlhé roky som brutálne vytráhal strany, ničil časopis Kultúra slova kvôli rubrike *Zo studnice rodnej reči*, lebo som chcel mať pokope všetky tie parádičky, príslovia a porekadlá vtípom iskriacej ľudovej reči * Zbytočný strach, že tieto vzácne veci zostanú zašité v jednotlivých číslach Kultúry slova: jazykovedci sa pochlapili a zviazali všetky esejký do jednej knižky * Zámerom „studnice“ bolo prezentovať a priblížiť slovenské nárečia a ich lexikálne bohatstvo súčasnému čitateľovi * Tomu pripravili hotové hody: originálne bonmoty o prírode, *Ajhľa, človek, Hrajmeže sa, hrajme, Plné ruky práce, Jedli, pili, hodovali...* * Je to nad slnko jasnejšie: nárečia prinášajú ozdravný

*a očistný kúpeľ do našej unavenej, novinármi, politikmi a úradníkmi zdecimovanej reči * Nájdeme tu omelinky z reči starých Nedanovčanov, Niektoré črty záhoráckeho rozhovoru i prikľincovanie presvedčenia, že Pekná reč zvoní ako zvon * Naši jazykovedci nás potešili, že konečne chytili do rúk metlu a pozametali frazeologické čriepky z našich krajov – je to ‚z druhej bečky‘, ako sú ich preodborné akademické spisy“*

ŠTEFAN MORAVČÍK

(Slovenské pohľady, 2006)

**VTÁKA
POZNÁŠ PO PERÍ,,,**

O slovenských priezviskách

1. Ako vznikali slovenské priezviská

Každý z nás aspoň raz zauvažoval o tom, aký pôvod a význam má jeho meno, jeho priezvisko, ako sa rodina dostala k svojmu dnešnému priezvisku, kde má svoje korene, aký pôvodný význam malo dnešné priezvisko, čím bol jeho vznik motivovaný.

Dnešný spôsob pomenúvania osôb sa stabilizoval v 17. a 18. storočí a úradne bol kodifikovaný v období jozefínskych reforiem koncom 18. storočia. Za významný predel sa pokladajú aj rozhodnutia Tridentského koncilu (1545 – 1563) o používaní mien a o vedení matrík. Ak hovoríme, že pre stredovek je pri pomenúvaní osôb príznačná jednomenná sústava a pre novovek dvojmenná sústava osobného pomenovania, to neznamená, že vývin priezvisk nemožno sledovať od samého ich zrodu, od obdobia dopĺňania jedného osobného mena rozličnými prímenami, prídomkami a pod.

V kresťanskom povelkomoravskom období sa osoby v latinských listinách uvádzali iba s jedným menom. Ako príklady možno uviesť série mien z najstarších listín, ktoré sprístupňujú Slovenský diplomatár (zatiaľ po rok 1260) a Slovenský registár (zatiaľ roky 1301 – 1323). Ako ukazujú spomenuté edície, od 13. storočia sa situácia pri pomenúvaní osôb začala výraznejšie meniť. Čoraz častejšie sa pri mene osoby používalo meno otca alebo iného príbuzného, označenie príbuzenského alebo vôbec spoločenského zaradenia, zamestnania, etnickej či rodovej príslušnosti, miesta sídla rodu a pod. A tak popri menách jednoznačne jednoslovných sa začínali stále viac a viac objavovať kontexty s bližším určením osoby, v ktorých možno zreteľne vidieť východiskové podoby prímen, ba i samotné prímená. A od nich už vedie cesta k súčasným priezviskám.

Pätnáste storočie znamenalo vo vývine priezvisk na Slovensku v istom zmysle slova prelom. Ako možno sledovať v zápisoch Žilinskej knihy z 15. storočia pred mestskou radou Žiliny, v menách mešťanov prevládali dvojčlenné osobné mená s prímenami. Prímená sa čoraz viac dedili, hoci nemali ešte predpísanú úradnú podobu a vyskytovali sa spravidla v jazykovej podobe zodpovedajúcej jazyku textu.

Používanie a striedanie rozličných variantov prímien i rozličných prímien ukazuje, že základnou časťou osobného mena bolo krstné meno, no aby bolo možné osobu presne identifikovať spomedzi nositeľov toho istého mena, prímieno sa stávalo nevyhnutnou súčasťou osobného mena.

Prímená, ktoré vznikali podľa názvu zamestnania, možno, pochopteľne, ťažko odlišiť od apelatív označujúcich toto zamestnanie, lebo osoby s týmito prímienami spravidla vykonávali uvedené zamestnania, ale z hľadiska funkcie (pretože práve ony presnejšie identifikovali pomenúvané osoby od iných osôb s rovnakým – krstným – menom) možno ich hodnotiť ako vlastné mená, hoci sa ich jazyková podoba menila podľa jazyka textu. Podobne sa však zhodovala s jazykom textu aj jazyková podoba iných prímien a jazyková podoba krstných mien. Meno dopĺňala ďalšia charakteristika osoby vyjadrená označením

a) jeho zamestnania alebo spoločenského zaradenia,

b) príbuzenského zaradenia spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie,

c) rodovej alebo etnickej príslušnosti,

d) názvu miesta bydliska alebo sídla rodu alebo

e) nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby.

V takomto spôsobe pomenúvania možno v dopĺňajúcich členoch mena už vidieť zárodky budúcich a súčasných hlavných členov osobných mien v dvojmennej sústave, zárodky priezvisk.

Od 16. storočia, najmä však v 18. storočí už vlastne dedičné prímená existovali, mohli by sme hovoriť aj o priezviskách. Ak terminologicky odlišujeme prímieno a priezvisko, je to predovšetkým so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v období panovania Jozefa II. Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. storočia, a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. storočia mali podstatne inú podobu ako, povedzme, osobné mená 17. a 18. storočia. Rovnako postupne sa menilo aj postavenie prímien, od pomocnej, dopĺňajúcej súčasti osobných mien v nededičných prímienách prezývkového charakteru a v prímienách označujúcich zamestnanie alebo predchádzajúce bydlisko nositeľa, cez dedičné prímená, šľachtické rodové mená a prídomy k povinne dedičným priezviskám dnešného typu, ktoré sú základnou súčasťou súčasných osobných mien na Slovensku i v Európe.

Pri pomenúvaní osôb ženského pohlavia sa v spisovnej slovenčine priezviská prechýľujú, priberajú prípony *-ová*, *-á*, napr. *Hudec* – *Hudecová*, *Varga* – *Vargová*, *Holý* – *Holá*, *Jesenský* – *Jesenská* a pod. V hovorovej slovenčine a v slovenských nárečiach sa využívajú aj iné prechýľovacie prípony, napr. *-ka*, *-ovka*, na strednom a na východnom

Slovensku *-uľa, -aňa, -icha*, na západnom Slovensku prípona *-ena*: *Králik – Králička, Kupec – Kupcovka, Blažko – Blažkovka, Blažkuľa, Kujka – Kujčena, Jacko – Jackuľa, Jackaňa, Fedor – Fedoraňa, Fedoricha, Bačo – Bačicha* a pod.

2. Priezviská podľa zamestnania

Zo skutočnosti, že priezviská vznikali postupne, individuálne a spontánne, prirodzene vyplýva, že súčasné naše priezviská často nerešpektujú súčasnú spisovnú jazykovú ani pravopisnú normu, napr. *Masár* (mäsiar), *Minárik*, *Sabol* (maď. *szabó* „krajčír“), *Švač*, *Zámečník* a pod.

Zo slovenských a do slovenčiny prevzatých pomenovaní zamestnania, povolania a spoločenského zaradenia vznikli priezviská *Bača, Bačo, Baník, Bednár, Béreš, Bireš, Biroš, Blanár, Bodnár, Bognár, Bojtár* („hodelník, valach“), *Brdár, Cestár, Cimerman* („tesár“), *Cinár, Čipkár, Čižmár, Čochráč, Debnár, Dekan, Dráb, Drotár, Fojt* („richtár“), *Ftáčnik, Furman* („vožár“), *Gajdoš, Garbiar, Gombár, Gonda, Gondáš* („pastier sviň“), *Grznár, Hajčiar, Hajduk, Halenár, Haviar, Hevier, Hošták, Hrabáč, Hrnčiar, Hrobár, Hudáč, Hudák, Hudec, Hudek, Humeník, Husár, Hušták, Jaloviar, Juhás* („valach“), *Kadlec, Kamenár, Kolár, Kolesár, Kolomažník, Koniar, Koník, Kosáč, Kosec, Kostolník, Košíkár, Kotlár, Kováč, Koval', Kovár, Kožkár, Krajčo, Krajčí, Krajčír, Kramár, Kraviar, Krpčiar, Kuchár, Kuchta, Kupec, Kušnier, Malár, Maliar, Masár, Mäsiar, Mazáč, Mečiar, Mlacek, Mlatec, Mlynár, Minár, Murár, Mydlár, Obročník, Obšitník, Olejár, Olejník, Opicháč, Oráč, Paliar, Páleník, Pálenčiar, Pastier, Pazderník, Peciar, Pekár, Piliar, Pivovarčí, Piovarčí, Pivarčí, Pivarčo, Pivarník, Plátenník, Pohančeniek, Postriháč, Prachár, Puškár, Rataj* („oráč“), *Rehtor, Remenár, Rešetár, Richtár, Rybár, Roštár, Rybníkár, Sanitrár, Sečkár, Sedlák, Sedlár, Sitár, Sklenár, Sládek, Sladovník, Slobodník, Slosiar, Solár, Soliar, Stolár, Strelec, Struhár, Stupár, Súkenník, Sviniar, Šindliar, Šingliar, Šindelár, Škriniar, Špitálnik, Šuster* („obuvník“), *Švec, Ševc, Šoltýs, Šoltés, Šouc, Švač, Teliar, Tesár, Tkáč, Tlmač, Tokár, Trubač, Uhliar, Uhlár, Valach, Vápniar, Varga* („garbiar“), *Včelár, Vidlár, Voliar, Voštinár, Vožár, Vretenár, Vtáčnik, Záhradník, Zámočník, Zvonár, Žák, Žiak, Želiar* a pod. Utvorené sú tzv. nulovou príponou, to značí, že sa ako priezvisko využil samotný názov zamestnania alebo spoločenského zaradenia. Z maďarských názvov zamestnania (a povolania) sa medzi slovenskými priezviskami vyskytujú *Áč* (tesár), *Barát* (maď. *barát* znamená „mních“, je to od Slovanov prevzaté slovo *brat*), *Bíro* („sudca, richtár“), *Čakloš, Čatloš* („vojenský sluha pri koňoch“), *Doboš* (bubeník), *Fazekaš* („hrnčiar“), *Kadár, Kadnár* („debnár“), *Lakatoš* („zámočník“), *Lovás* („koniar“),

Madarás („vtáčnik“), *Mesáros* („mäsiar“), *Molnár* („mlynár“), *Patkoš* („podkúvač“), *Sabo, Sabol* („krajčír“), *Sakáč* („kuchár“), *Sekereš* („vozár“), *Šipoš* („piskač“), *Takáč* („tkáč“), *Vámoš* („mýtnik“), *Varga* („garbiar“), *Žoldoš* („žoldnier“) a pod.

Z nemeckých názvov zamestnania sú to priezviská *Bauer* („rolník“), *Binder* („debnár“), *Drexler* („tkáč“), *Fendrich* („zástavník vo vojsku“), *Fulier, Furier* („ubytovateľ vojska“), *Fulajtár* (= *Vorreiter* „predjazdec“), *Knap* („postriháč, tkáč“), *Mauer* („murár“), *Müller* („mlynár“), *Pintiar* („debnár“), *Šmid* („kováč“) a pod.

Menej časté sú priezviská utvorené z latinských pomenovaní zamestnania, ktoré sa do slovenčiny neprevzali, napr. *Fáber* („kováč“), *Fintor* („merač“), *Janitor* („vrátnik“, „kostolník“), *Kolátor* (*collator* „dôverník“), *Mensator* („stolár“), *Molitor* („mlynár“), *Sartor* („krajčír“), *Sutor* („švec“).

Častejšie sú genitívne podoby takýchto latinských pomenovaní v priezviskách, vyjadrujúce synovský vzťah z pôvodných spojení, napr. v priezvisku *Fábry* genitív *fabri* (od *faber* „kováč“) zo spojenia *filius fabri* „syn kováča“, „kováčov syn“, *Braxatoris* („syn sládka, pivovarníka“), *Fidicinis* („syn hudca“), *Figuli* („syn hrnčiara“), *Institoris* („syn kupca, obchodníka“), *Láni* („syn mäsiara“), *Molitoris* („syn mlynára“), *Piškatoris* (*piscatoris* „syn rybára“), *Rechtoris* („syn učiteľa, organistu“), *Rotarides* („syn tokára“), *Sartoris* („syn krajčíra“), *Sutoris* („syn ševca“), *Textoris* („syn tkáča“), *Tonsoris* („syn barbiera, ránhojiča“), *Vietoris* („syn posla“) a pod.

Slovenské priezviská utvorené z názvov zamestnania a označujúce pôvodne synov majú prípony *-ík*, *-čík*, *-ek* a *-ko*, *-čo*. Tieto prípony nemajú v priezviskách zdobňujúcu funkciu, ale vyjadrujú synovský vzťah nositeľa priezviska k nositeľovi zamestnania.

Najpočetnejšie sú priezviská tvorené príponou *-ík*, napr. *Bednárík*, *Blanárík*, *Čizmárík*, *Debnárík*, *Drábík*, *Farárík*, *Gajdošík*, *Gazdík*, *Horárík*, *Hrnčiarík*, *Husárík*, *Jamárík*, *Kadlečík*, *Kolárík*, *Kováčik*, *Kovalík*, *Krajčírík*, *Kravárík*, *Krčmárík*, *Kuchárík*, *Kuchtík*, *Maliarik*, *Masarik*, *Mesiarík*, *Minárík*, *Mistrik*, *Mlynárík*, *Murárík*, *Palárík*, *Pastierík*, *Pekárík*, *Pilárík*, *Rybárík*, *Stolárík*, *Struhárík*, *Ševčík*, *Tkáčik*, *Uhliarik*, *Valašík*, *Vozárík* a pod. Takúto príponu majú aj niektoré priezviská utvorené z prevzatých slov, napr. *Gondásik*, *Juhásik*, *Kramárík*, *Slosiarík*, *Šafárík*, *Šustrík* a pod., a z priezvisk utvorených z inozajčných názvov zamestnania, napr. *Lovásik*.

Mená synov sa najmä na východnej polovici Slovenska tvorili aj príponou *-čík*, napr. *Bednarčík*, *Kovalčík*, *Kovarčík*, *Mlynárčík*, *Pekarčík*, *Pisárčík* či *Pisarčík*, *Richtarčík*, *Sabolčík*, *Sabovčík*, *Tokarčík* a pod.

Na západnom Slovensku sa priezviská tohto typu tvorili pomocou prípony *-ek*, napr. *Gajdúšek*, *Hrobárek*, *Hudeček*, *Knapek*, *Kompánek*

(kompán, v staršej slovenčine „študent“), *Koniarek, Kuchárek, Pekárek, Úradníček, Valášek, Žáček* a pod.

Zriedkavejšie sú stredoslovenské priezviská s príponami *-ko* a *-čo*, napr. *Hucko* (od hudec), *Knapko, Kňazko, Švecko, Mesiarčo*.

Aj od názvov zamestnania sa tvoria priezviská vyjadrujúce pri-vlastňovací vzťah nositeľa priezviska k rodine ako celku, napr. *Čižmarovič, Hudcovič, Kadlečovič, Kovačovič, Krajčovič, Minarovič, Pekarovič, Ševčovič, Tesarovič, Valachovič, Žákovič* a pod., ale aj *Kováčech, Minaroviech, Minárových, Minarech, Ševcech, Šmidke* a pod. Celkom na okraji je priezvisko *Lančarič*, ktoré na Slovensko doniesli Chorváti v 16. storočí (chorv. *lončar* „hrnčiar“).

Medzi slovenské priezviská patria aj priezviská, ktoré majú pôvod v nemeckých, maďarských alebo latinských názvoch zamestnania, lebo v mnohonárodnostnom uhorskom štáte v predpisovnom období slovenčiny mohli vzniknúť ako prímená a priezviská osôb slovenskej národnosti. Prezývkovú expresívnu konotáciu však pri vzniku takýchto prímen môžeme dnes iba predpokladať.

Medzi priezviskami utvorenými z názvov zamestnania je dosť takých, ktoré sú súčasnému človeku nepriežračné, nejasné, pretože pomenovali vykonávateľa takej činnosti, ktorá sa v súčasnosti po domácky ani remeselne nevykonáva alebo sa vykonáva iba pri priemyselnej výrobe.

Napríklad proso bolo treba zbaviť šupky, aby z neho vzniklo pšeno, kaša vhodná na jedenie, ktorá sa varila, parila, používala aj na plnenie jaterníc a pod. Ovos bolo treba najprv zbaviť šupky, aby ho bolo možné mlieť na múku. Z jačmenných zŕn sa takýmto spôsobom pri výrobe krúp aj otlkli konce. Robilo sa to piestami alebo tíkmi v stupách alebo v mlyncoch, ktoré sa nazývali kašníkmi, činnosť sa nazývala opichovanie a vykonávateľ tejto činnosti *opicháč*. Opichovaním, opichaním prosa vzniklo pšeno, opichaním jačmeňa krúpy. Poznáme aj staré príslovie: *Kde je mnoho opicháčov, tam je málo pšena*.

Dnes je slovo *opicháč* v slovenčine neznáme, zachytili sme ho ako archaizmus v prenesenom expresívnom význame „mládenec, ktorý chodí za dievkami, frajer“: *Aha už idú k vám opicháči!* Priezvisko *Opicháč* vzniklo však z pomenovania vykonávateľa činnosti s pôvodným významom.

Priezvisko *Postriháč* vzniklo z apelatíva *postriháč*, ktorým sa označovali vykonávatelia dvoch činností, *strihania oviec* a *postrihovania súkna*. Súkno totiž po utkaní bolo treba ponamáčať a pováňať, poubíjať v stupe (stupa sa nazývala aj valcha alebo karlov), aby sa zrazilo dovedna, a potom po vysušení *postrihať*, t. j. poobstrihávať z tkaniny veľmi vyčnievajúce vlnené chlpy. Túto činnosť vykoná-

val *postriháč* (alebo knap), niekedy aj tkáč (na západnom Slovensku kadlec).

Inú slovotvornú príponu majú priezviská, ktoré takisto vznikli z názvov vykonávateľov zamestnania, *Olejník* a *Zábojník*. Obidve východiskové apelatíva mohli vzniknúť z pomenovania jedného zamestnania.

Zábojom sa nazýval mohutný lis používaný v minulosti na výrobu (vybíjame) vosku z voštín a na lisovanie oleja z ľanového alebo konopného semena. Lisovací tlak sa dosahoval vbíjaním, zabíjaním klinov (preto *záboj*), remeselník pracujúci pri záboji sa nazýval *zábojník* (alebo aj *olejník* či *olejár*, ak vybíjal olej; *voštinár*, ak vybíjal z voštín vosk).

Na poľsko-slovenský kontakt poukazujú aj niektoré slovenské priezviská. Spomeňme aspoň zo športového sveta známe priezviská *Vengloš* a *Venglár*. Tieto priezviská by v slovenskej hláskovej podobe zneli **Uhliar*. Slovenské slovo *uhliar* má poľský ekvivalent *węglarz* (v goralských nárečiach na hornej Orave a na Spiši v podobe *vengloš*, keď pôvodná poľská prípona *-arz* sa vyslovuje ako *-oś*). Z tohto názvu zamestnania sú utvorené západoslovenské priezviská *Uhlár*, *Uhlárik*, stredoslovenské *Uhliar*, *Uhliarik* a i.

Priezvisko *Sanitrár* súvisí so starým slovenským slovom *sanitra*, ktorým sa označoval dusičnan draselný alebo sodný, liadok, používaný napr. pri výrobe strelného prachu. Slovo *sanitra* vzniklo adaptáciou latinského termínu *sal nitri* (*sal* „soľ“, *nitrum* „sóda“).

Priezvisko *Šouc* nie je na prvý pohľad zreteľné. Vzniklo takisto podľa názvu zamestnania. Remeselník, ktorý sa v minulosti zaoberal šitím (a opravou) jednoduchej obuvi, akou boli krpce a bôty, nazýval sa *švec*. Slovo *švec* je utvorené z toho istého slovného základu ako sloveso *šit'*, v súčasnej slovenčine je vysunuté na samý okraj slovnej zásoby. V slovenčine sa toto slovo skloňuje tak, že samohláska *e* mení svoje miesto v slove, teda *švec*, *ševca*, *ševcovi* a *ševcom*. Vo viacerých západoslovenských nárečiach sa tvary nepriamych pádov vyslovovali ako **šefca*, **šefcovi* atď. Žena, ktorá sa zaoberala šitím, nazývala sa *ševkyňa*. Vo viacerých stredoslovenských nárečiach sa spomenuté slová vyskytovali v podobách *šouc*, *šoukiňa*, vo východoslovenských nárečiach sa slovo označujúce tohto remeselníka, utvorené inou príponou, vyskytovalo a vyskytuje sa v podobe *švač*, ženská podoba je *švačka*. Priezviská sa tvorili v čase, keď tieto slová začali pomaly zo slovnej zásoby slovenčiny ustupovať, pohyblivosť samohlásky prestávala byť živou zákonitosťou a aj zápisy mien sa robili podľa ich skutočnej nárečovej výslovnosti. A tak z tohto pomenovania remeselníka vznikli priezviská, ako sú *Švec*, *Ševc*, *Šefc*, *Šeuc*, *Šouc*, *Švač*, ako aj priezviská *Ševčík*, *Šefčík*, *Šovčík*, *Součík*, *Švecko*, ktoré pôvodne po-

menúvali synov týchto remeselníkov, a priezviská *Ševčovič*, *Ševcech* zaraďujúce nositeľa do takejto remeselníckej rodiny a ďalšie.

Na prvý pohľad nie je dosť zreteľné priezvisko *Koník*. Dá sa uvažovať o tom, ako súvisí so slovami *kôň*, *koník*, *koníček*, s ich základným alebo s niektorým z prenesených významov. Pravdepodobnejšie sa však zdá uvažovanie o východiskovom slove *konník* (vo výslovnosti aj *koník*), ktorým sa v staršej slovenčine označovali pojmy „vojak na koni“, „jazdec“, „rytier“, ako o tom svedčia doklady z Historického slovníka slovenského jazyka: *tverdo piešim koníkov honiti* (z r. 1571), *kompania koníkuv* (1687), *pechotnik anebo koník* (1754), *zbrojny koník* (1771) a aj v texte uvedený výraz na označenie pešiaka *pechotník* z tohto obdobia. V staršej slovenčine existovali aj z tohto základu odvodené slová *konnícky*, *konníctvo*: *regiment konického obrštera* (1700), *wojsko pešácké a konické* (1763), *všecko koníctvo i voze i všecko vojsko* (1757) a pod. Priezvisko *Koník* mohlo teda skôr vzniknúť z apelatíva *konník* „jazdec, rytier“, a to ako priezvisko utvorené podľa zamestnania alebo ako prezývka, ktorej konkrétnu motiváciu dnes ťažko určiť. Takto vzniklo na Slovensku aj priezvisko *Rajter* z nem. *Reiter* „rytier“.

Priezviská *Furier*, *Fulier*, *Furiel* majú pôvod v staršom vojenskom termíne *furiér*. Toto slovo pochádza z francúzskeho jazyka a v staršej slovenčine z predpisovného obdobia je známe od 17. storočia s významom „ubytovateľ vojska“ (taký význam mali aj slová *kvartiermajster*, *kvartielník* a i., takisto prevzaté z nemčiny). Priezviská *Fulajtár*, *Furajtár* vznikli z nemeckého vojenského termínu *Vorreiter* „predjazdec“. Ozbrojení jazdci sprevádzali panské vozy alebo sedávali na sedlových koňoch viaczáprahov. Do tejto skupiny patrí celý rad priezvisk, ako napr. priezvisko *Fendrich*, ktoré vzniklo z nemeckého termínu s významom „zástavník“. Priezviská *Fulajtár*, *Furajtár* podobne ako *Fulier*, *Furier* a ďalšie vznikli a vyformovali sa však už v slovenskom jazykovom prostredí z podôb viac alebo menej adaptovaných, prispôbených slovenskému jazyku. Všetky ich ako apelatíva môžeme nájsť v Historickom slovníku slovenského jazyka.

Priezvisko *Hucko* vyzerá nezreteľné iba na prvý pohľad, lebo vzniklo zapísaním jeho zvukovej podoby. Jeho genetická podoba *Hudcko* by bola zreteľnejšia, bolo by zrejmé, že ide o priezvisko utvorené podľa názvu zamestnania *hudec* alebo z priezviska *Hudec*. Zo slovesa *húst'* – *hudiem*, ktoré malo význam „hrať na nejakom hudobnom nástroji, najmä však na husliach“, vznikli v slovenských nárečiach činiteľské názvy, názvy zamestnania, na západnom Slovensku *hudek* (alebo *húdek*), na strednom, ale aj na západnom Slovensku *hudec*, na východnom Slovensku *hudák* (*hudak*). Tieto tri základné podoby sa vyskytujú v slovenských priezviskách od najstarších čias,

doložené ich máme od 15. storočia. Najviac priezvisk zo stredného a zo západného Slovenska sa utvorilo zo slova *hudec*, napr. *Hudec* (*Johannes Hwdecz* z roku 1476, *Nicolaus Hudech* 1554, *Martina Hwdcze* z *Wlkanowey* 1570, *Bartos*, *Marczyna Hutczow* syn 1572 a pod.), *Hudcov* (*Jacobus et Nicolaus Hutcou*, *Georgius Hucou* 1625), *Hudcoviech* (*Zowka Hucowiech* 1619, *Michael Hudczowiech* 1701), *Hudcovič* (*Hwczowich* 1522). Zo začiatku 16. storočia je doložené aj priezvisko *Hucko* (*Petr Huczko* 1535). Je to priezvisko, ktoré vzniklo ako meno pre syna (otec *Hudec* – syn *Hucko*).

Od polovice 16. storočia je známe menej a iba na západnom Slovensku rozšírené priezvisko *Hudek* (*Jano Hudek* z *Maleg Vdicze* 1576, *Joannes Hudek* 1592).

Priezvisko *Hudák* poznáme z východoslovenského prostredia od 15. storočia (*Ladislai Hwdak* 1449, *Georgius Hwdak* 15 60, *Fedur Hudak* 1618), z neho sa utvorilo priezvisko *Hudákov* (*Maczko Hudakow* 1618).

Medzi súčasnými priezviskami nájdeme aj priezviská *Hudík*, *Hucík*, *Hudáč*, *Hudáček*, *Hudeček*, *Hudečko*. Z minulých storočí poznáme aj polatinčené, latinizované podoby *Hudecius*, *Hudicius*. Pôvod podoby priezviska *Houdek* treba hľadať v češtine. S priezviskami súvisiacimi so slovesom *húst'* patria do spoločného významového okruhu priezviská, ktoré súvisia so slovami *gajda* a *dudy*. Slovo *dudy* iste nebolo starej slovenčine neznáme, keď sa od neho utvorili na Slovensku priezviská *Duda*, *Dudáš*, *Dudík*, *Dudoň* a ďalšie.

Ale oveľa viac je priezvisk, ktoré vznikli zo slov *gajda/gajdy* a *gajdoš*. Popri priezviskách *Gajda* (*Mysso Gagda* 1576), *Gajdoš* (*Ambrosius Gaydoss* 1476, *Michael Gaydoss* 1592), *Gajdáš* (*Michael Gaydass* 1592), *Gajdášik* (*Timko Gaidasik* 1618) sú dnes známe aj priezviská *Gajdáč*, *Gajdár*, *Gajdošík*, *Gejdoš*, zo Záhoria *Gajdúšek* a pod.

Slovenské priezviská *Sabo*, *Sabov*, *Sabol*, *Sabovčík*, *Sabolčík*, *Sabovkin*, *Sabovčín* a pod. vznikli z maďarského názvu zamestnania *szabó* [vysl. *sabó*], čo po slovensky značí „krajčír“. Slovenské podoby priezvisk vznikli prispôbením, adaptáciou z maďarčiny prevzatého slova do slovenského jazyka. Podobným spôsobom sa prevzali do slovenčiny, najmä do jednotlivých slovenských nárečí, slová *belčov* („kolíska“), *hajov* („lôž“), *karlov* („valcha“), *tov* („jazero, pleso“), do východoslovenských nárečí aj *birov* („sudca, richtár“) a pod. Z takto adaptovanej podoby *Sabov* istou hyperkorektnosťou so zreteľom na stredoslovenské podoby slovesných tvarov typu *bov*, *niesov*, *padov* a východoslovenské *bol*, *niesol*, *padol* vznikla pravdepodobne aj podoba priezviska *Sabol* a podľa nej aj priezvisko *Sabolčík*.

Priezviská *Čatloš*, *Čakloš* vznikli najpravdepodobnejšie podľa názvu zamestnania, mohli sa však zrodiť aj z prezývok utvorených pod-

Ľa tohto názvu. V maďarčine slovo *csatlós* [vysl. čatlóš] má význam „zbrojnoš“. Toto slovo sa ešte v stredoveku, v čase, keď Slovensko bolo súčasťou uhorského štátu, prevzalo do slovenčiny. V staršej slovenčine predpisovného obdobia sa jeho význam rozšíril a posunul, slovami *čatloš*, *čakloš* sa označoval aj sluha pri koňoch, ako to možno usudzovať z dokladov, ktoré uvádza Historický slovník slovenského jazyka. Podľa nich sa odmena dávala *wozarom z lowasmi a z czatlossmi; dwom csatlosom, ktery bilj pri panskeg partecze*; iný zasa *kachle kuriwal a czaklosom biwal* alebo *zgednany gest za csatlossa*. Do novej a do súčasnej slovenčiny sa slová *čatloš*, *čakloš* nedostali, zo slovnej zásoby ustúpili. Zachovali sa v priezviskách.

Priezviská *Braxatoris* a *Rotarides* boli utvorené z latinských pomenovaní zamestnania. Latinské slovo *braxator* označovalo človeka, ktorý pri výrobe piva pracoval so sladom alebo vyrábala či spracúval slad. Jeho slovenským ekvivalentom je slovo *sladovník* (v nárečiach aj *sládek*). Všimnime si, že básnický pseudonym štúrovského básnika, autora básnických klenotov Marína a Detvan, Andreja Sládkoviča je doslovným prekladom jeho priezviska do slovenčiny. Genitívny tvar slova *braxator* je *braxatoris*. Priezvisko *Braxatoris* teda vzniklo zo starobylej latinskej konštrukcie mena, povedzme, *Paulus, filius braxatoris*, čo by po slovensky bolo „Pavol, syn sládky, sladovníka“ alebo „Pavol, (syn) sládkov“. Tu si opäť všimnime prívlastňovacie prídavné meno *sládkov*. Od tohto tvaru vyjadrujúceho prívlastňovací vzťah k jednej osobe (v tomto prípade k otcovi – *sládkovi*) je veľmi blízko k podobe *sládkovic*, ktorá vyjadruje rovnako ako slová *sládkovie*, v nárečiach na okolí Zvolena *sládkoje* (v minulých storočiach aj *sládkovie*) prívlastňovací vzťah k rodine ako celku. Teda čo v latinčine vyjadrovalo *Sládkovičovo* priezvisko *Braxatoris*, to vyjadruje v slovenčine jeho básnický pseudonym *Sládkovič*.

Priezvisko *Rotarides* takisto poznáme zo slovenskej literárnej minulosti. Iný známy štúrovský básnik Janko Král' chodil so svojim priateľom Rotaridesom v revolučnom roku 1848 po južnom Slovensku burcovať ľudí proti feudálnemu nevoľníckemu útlaku. Priezviská *Rotarides* a *Lotarides* vznikli podobným spôsobom z latinského pomenovania zamestnania *rotarius*, čo po slovensky značí „kolár“. Slovenská podoba týchto priezvisk by bola *Kolarovič* alebo *Kolárik*, pretože aj príponou *-ik* sa v slovenčine vyjadroval synovský vzťah k prímenu či priezvisku otca, opisne by sme to vyjadrili dnes ako „mladý kolár“ alebo „kolárov syn“.

3. Priezviská z krstných mien

Asi najviac priezvisk v kresťanskom prostredí vzniklo z rozličných podôb krstných mien. Vznikali z oficiálnych kanonizovaných

podôb novozákonných, starozákonných, sväteckých a iných mien, ako aj z ich mnohých a rozmanitých domáckych i skrátených podôb domáceho, ale aj nedomáceho pôvodu.

Z mien najstarších biblických postáv, z mien prvých ľudí, patriarchov, prorokov i archanjelov a iných sa v slovenčine utvorili priezviská *Ábel, Abrahám, Absolon, Adam, Amos, Áron, Daniel, Dávid, Eliáš, Gabriel, Gedeon, Goliáš, Izrael, Izák, Jakub, Jeremiáš (Eremiáš), Jonáš, Jozef* (toto získalo obľubu ako novozákonné meno), *Michal, Mojžiš, Putifár, Rafael, Samson, Samuel, Šalamún, Tobiáš, Zachariáš* a i. Priezviskami sa stali aj novozákonné mená a mená kresťanských svätých, napr. *Gal, Gregor, Lukáš, Marek, Matúš, Ondrej, Pavol, Peter, Šimon* a i. Priezviská sa tvorili aj z mien v ich latinskej alebo polatinčenej podobe, napr. *Adamus, Andreas, Blasius, Galus, Lichardus* (Richard), *Martinus, Michalus, Moyses, Paulus, Petrus, Prokopius, Rafajdus* (Rafael), a z inojazyčných mien a ekvivalentov mien, ako sú *Boldižár* (Baltazár), *Fedor, Choma* (Tomáš), *Ištván* (Štefan), *Móric, Rudolf, Žalman* (Šalamún). Uplatnili sa aj rozličné varianty, domácke podoby a iné odvodeniny týchto mien. Domácke podoby mien mali expresívny, familiárny charakter (ktorý sa časom neutralizoval) a väčšinou vyjadrovali privlastňovací synovský vzťah k otcovi ako hlave rodiny alebo vzťah k rodine ako celku. Na prvom mieste iste boli maznavé, hypokoristické podoby mien. V nárečovo bohatom člene-
nom slovenskom jazykovom prostredí mnohonárodnostného, etnicky veľmi pestro zloženého spoločenstva stredovekého uhorského štátu sa mohlo takto vyformovať z každého častejšie používaného mena aj niekoľko desiatok podôb, z ktorých vznikali dnešné priezviská.

Z najrozšírenejších mien, ako sú napr. *Ján, Juraj, Jakub, Andrej/Ondrej, Martin, Matej, Matúš, Michal, Peter, Pavol, Gregor, Mikuláš*, sa v slovenčine utvorilo po viac ako sto priezvisk.

Domácke podoby mien sa tvorili od najstarších čias. Z mena *Benedictus* (*Beňadik*), ktoré pochádza z latinčiny (latinské *benedictus* značí „požehnaný, blahoslavený“) a ktoré sa začalo používať u nás, pochopiteľne, až po prijatí kresťanstva, sa hneď v prvých storočiach (do konca 13. stor.) utvorili zdomácnené podoby *Benedik, Beňadik, Beňad, Beneta, Beňata, Beňa, Beňo, Benka, Benko/Benek, Benčo, Benča, Benša, Beneš, Beňuš*, ženské meno *Benša* a i. Zo zdomácnených podôb sa tvorili potom aj priezviská, iba v Bratislave sa (podľa telefónneho zoznamu) vyskytujú priezviská *Bena, Beňa, Benáci, Benáček, Beňačka, Benada, Benadik, Beňadik, Benák, Beňák, Benc, Benca, Bence, Benci, Bencko, Benco, Bencúr, Benč, Benča, Benčat, Benčať, Benček, Benčič, Benčík, Benčo, Benčok, Benčúrik, Benda, Bend'ák, Bende, Bendel, Bendík, Bendis, Bendžák, Bendžala, Bendžel, Bene, Benedek, Benedik, Benedikovič, Benedikt, Benech, Banej,*

Benek, Beneš, Benetin, Beniač, Beniak, Benian, Benický (z osadného názvu Benice), *Benič, Beničák, Beniček, Beník, Beniska, Benka, Beňka, Benke, Benko, Beňko, Benkóczi* (z pomadžarčeného osadného názvu *Benkóc – Benkovce*), *Benkovič, Benkovics, Benkovský, Beno, Beňo, Benovič, Beňovič, Benovics, Benovits, Beňovský* (z osadného názvu *Beňov*), *Beňuch, Beňuš, Beňušík, Beňuška, Beňušovič, Beňa* a ďalšie, spolu viac ako 80 priezvisk, niektoré z nich vo viacerých grafických podobách, ktoré podmienili niekdajšie národnostné a kultúrne pomery stredovekého (i novovekého) Uhorska. Zdomácnené podoby tohto mena sa uplatnili aj v slovenských osadných názvoch *Hronský Beňadik, Beňadiková, Beňadikovce, Beňadovo, Beňatina, Beniakovce, Benice, Beníky, Benkovce, Beňov, Beňova Lehota, Beňuš, Beňušovce*. A krstné meno *Beňadik* nie je dnes nijako zvlášť frekventované.

Meno *Ján* je na Slovensku najobľúbenejšie a najrozšírenejšie od najstarších čias. Je to starozákonné meno, pochádza z hebrejského mena *Jochanán*, ktoré malo význam „Boh je milostivý“. V latinčine malo podobu *Joannes*, ktorá v nemčine znie ako *Johannes* popri v nemeckom jazyku utvorenej podobe *Hans*. Taliančina má podobu tohto mena *Giovanni* [čítaj: *džovanni*], chorvátčina podobu *Jovan*, španielčina *Juan* [čítaj: *chuan*], maďarčina *János* [čítaj: *jánoš*], ruština podobu *Ivan* atď. V slovenčine sa od stredoveku používa množstvo domáckych podôb tohto mena, utvorených zo slovenskej podoby *Ján* a z rozličných inojazyčných podôb. Z nich sa potom v slovenskom viacjazyčnom prostredí tvorili priezviská, ktorých by sme mohli vymenovať stovky. Iba zo základnej slovenskej podoby *Ján* vznikli priezviská *Jaňo, Janko, Janík, Janák, Janata, Janek, Janec, Janček, Janči, Jančich, Jančina, Jančo, Jančovič, Jančula, Jančura, Jančuška, Janda, Janega, Janiček, Janičina, Janiga, Janis, Janiš, Jankech, Jankovič, Jankových, Janota, Janšto, Janto, Janucha* a i. Z iných podôb vznikli priezviská, ako sú *Jánoš, Jánošík, Janoška, Janušek, Janušin, Jach, Jaš, Jašík, Jašek, Jaško, Ješko*, ale aj *Hanes, Hanus, Hanuska, Hanúsek, Handzo, Handzuš, Hanzo, Hanzel, Hanzlík* a ďalšie.

Meno *Ivan* je stará slovanská podoba starozákonného hebrejského mena *Jochanán*. Z neho sa tvorili osobné mená a priezviská *Ivan, Ivanka, Ivanko, Ivančo, Ivančík, Ivančák, Ivanička, Ivák, Ivaška, Ivaško, Ivanov, Ivanovič* (azda aj *Vanovič*), *Ivanišin, Ivantyšin* a i.

Krstné meno *Juraj* pochádza z gréckeho *Georgios*, jeho pôvodný význam bol „rolník“. Toto meno sa na západnom Slovensku a aj v severnej časti stredného Slovenska používalo v podobách so začiatočným *j-*, ako sú *Juro, Jurko*, z ktorých sa tvorili priezviská *Jurák, Juráček, Juračka, Juráň, Juráš, Jurášek, Juraško, Jurčák, Jurčo, Jurečko, Jurenko, Jurčík, Jurga, Jurík, Juriček, Juriga, Juriš, Jurišta*,

Jurkáček, Jurkech, Jurkovič, Jursa, Jursík a i. Takto vznikli aj priezviská *Jergo, Jerguš, Jergal*, ktoré majú blízko k poľskej podobe tohto mena *Jerzy*. Na strednom a na východnom Slovensku sa domácke podoby mena *Juraj* používajú najčastejšie so začiatočným *d'*, ktorá vznikla vplyvom maďarskej podoby mena *György* [čítaj: *d'örd'*], napr. *Đuro, Đurko, Đuri, Đurčo*, alebo aj v asibilovaných podobách typu *Dzuro, Dzuri*. Z týchto podôb sa utvoril celý rad priezvisk, napr. *Đurčo, Đurček, Đurčík, Đurčák, Đurdík, Đurdina, Đurec* (aj *Durec, Durdík*), *Đureje, Đuriač, Đuračka, Đurian, Đuriančík, Đurica, Đurič, Đurička, Đuriga, Đurík, Đurina, Đurinda, Đuriš, Đuriška, Đuriček, Đurko, Đuroš, Đurove*, ale aj *Dzúr, Dzúrik, Dzurenda, Dzuriak, Dzuriaň, Dzurila, Dzurinda, Dzurove, Dzuruš* a ďalšie.

Z mena *Michal*, ktoré pochádza z hebrejského *Michael* a značilo „Bohu podobný“, vzniklo viac ako 120 priezvisk. Z podoby *Michal* sú to priezviská *Michaláč, Michalčík, Michalech, Michaliak, Michalica, Michalička, Michalík, Michalko, Michel', Michlík, Michna, Michnica*, z podoby *Mihal* priezviská *Mihal', Mihál, Mihálik, Mihaleje, Mihalovič, Miholek, Mihok, Mihočko* a i. Viac priezvisk vzniklo z domácych podôb *Mišo, Mižo*. Sú to priezviská *Mišák, Mišiak, Mišiaň, Mišeje, Mišech, Mišianik, Mišík, Mišiga, Mišina, Miške, Miškov, Miškovič, Mišove, Mišovic, Mišových, Mištík, Mišun, Mišúr, Mišura, Mišút, Mišuta, Mižo, Miženko, Mižialko, Mižičko, Mižík, Mižúr* a i.

Meno *Mikuláš* pochádza z gréckeho *Nikolaos*, čo značilo „víťaziaci“, „víťaz“. V maďarčine má podobu *Miklós* [čítaj: *miklós*], v poľštine *Mikolaj*. Z neho vznikli na Slovensku priezviská *Mikuláš, Mikulášik, Mikula, Mikulica, Mikulík, Mikulka, Mikuš, Mikušík, Mika, Mikita, Miko, Mikša, Mikšík, Mikuda*, z maďarskej podoby priezviská *Mikla, Mikla', Mikle, Miklian, Miklánek, Mikláš, Miklo, Mikloš, Miklošík, Mikloško, Miklošovič, Miklovič, Mikluš, Miklušica, Miklušičák*, z domáckej podoby *Mičo* priezviská *Mičo, Mičko, Mičiak, Mičiaň, Mičica, Mičuda, Mičudík, Mičulík, Mičulka* a i.

Zo starozákonného mena *Jakub*, ktoré pochádza z hebrejského *Jakaqóbh* „držiaci sa za päť“, teda „druhorodený“, sa utvorilo takisto viac ako sto priezvisk, z toho zo základných podôb *Jakub, Jakob* a z maďarskej podoby *Jakab* viac ako štyridsať: *Jakub, Jakubáč, Jakubčák, Jakubčík, Jakubčo, Jakubec, Jakúbek, Jakubík, Jakubička, Jakubis, Jakubisko, Jakoby, Jakab, Jakabčíč, Jakabovič, Jakal, Jakeš, Jakša, Jakšík* a i. Oveľa viac priezvisk pochádza z domáckej hypokoristickej podoby *Kubo*, a to priezviská *Kuba, Kubač, Kubačka, Kubal, Kubala, Kubaliak, Kubalec, Kubáň, Kubanda, Kubáni, Kubánka, Kubas, Kubasák, Kubaš, Kubát, Kubčo, Kubečka, Kubenka, Kubenko, Kubička, Kubík, Kubis, Kubiš, Kubišta, Kubka, Kuboň, Kuboš, Kubov, Kubovčák, Kubovčík, Kubovský, Kubuš* a i.

Z gréckeho mena *Gregorios*, ktoré malo pôvodný lexikálny význam „bdejúci, ostrážitý, obozretný“, sa v slovenčine udomácnila podoba *Gregor*, v staršej slovenčine bola aj podoba *Rehor*. Toto meno má v češtine podobu *Řehoř*, v maďarčine *Gergely* [čítaj: *gergej*], v ruštine *Grigorij*, v ukrajinčine *Hryhoryj*, v poľštine *Grzegorz* [čítaj: *gžegoš*]. V slovenskom prostredí z domáckych podôb mena *Gregor* vznikli priezviská *Gregor*, *Gregora*, *Gregorec*, *Gregorík*, *Gregorčok*, *Greguš*, *Grega*, *Gregáň*, *Grexa*, *Greksák*, *Grečo*, *Grešo*, *Grešák*, *Greško*, *Greštiak*, *Rehor*, *Rehúš*, *Rehák* a i., vo východoslovenskom prostredí a v nárečiach rusínskeho či ukrajinského pôvodu mohli z tohto mena vzniknúť priezviská *Hrehor*, *Hreha*, *Hrečko*, *Hrehuš*, *Hreško*, *Hric*, *Hryc*, *Hrica*, *Hricák*, *Hricík*, *Hricko*, *Hrico*, *Hricenko*, *Hricišin*, *Hricišák*, *Hrickanin*, *Hriň*, *Hrinko* a ďalšie, ale aj *Gric*, *Gryc*, *Greňo* a i. Súvis s maďarskou podobou *Gergely* majú priezviská *Gergel'*, *Gergel'čík*, kontakt s nemčinou vidno v priezviskách *Gréger*, *Griga*, *Gríger*, *Griglák* a pod. Sú to však slovenské priezviská, adaptované alebo utvorené v slovenskom jazykovom prostredí.

Z krstného mena *Štefan*, ktoré pochádza z gréčtiny a malo pôvodný význam „ovenčený, vencom ozdobený“, teda „víťaz“, sa v európskych jazykoch vyformovalo veľa podôb.

Pripomeňme si aspoň české meno *Štěpán*, poľské *Szczepan* [čítaj: *ščepan*] a *Stefan*, maďarské *István* [čítaj: *istván*]. Je preto pochopiteľné, že sa ako výsledok zložitej jazykovej situácie v predchádzajúcich storočiach aj v slovenčine z domácich i prevzatých podôb tvorilo viac domáckych podôb tohto mena a z nich priezviská, ako sú *Štefan*, *Štefánik*, *Štefák*, *Štefek*, *Štefka*, *Štefko*, *Štefkovič*, *Štefuca*, *Štefula*, *Štefura*, *Števec*, *Števík*, *Števko*, *Števove*, *Ščepán*, *Štepiga*, *Štepita*, *Štepanka*, *Čepan*, ale aj priezviská *Ištván*, *Ištvančin*, *Eštvanec*, *Eštvančík*, *Ištók*, *Ištočko*, *Eštočin*, *Pišta*, *Pišťík*, *Pišút*, ktoré vznikli z domáckych podôb mena používaných v jazykovom prostredí s kontaktom s maďarčinou, alebo *Štefl*, *Šteflík*, *Šteflovič* v slovensko-nemeckom prostredí. Priezviská *Štefl*, *Šteflík*, *Šteflovič* však nemusia svedčiť o nemeckom pôvode ich prvých nositeľov, mohli vzniknúť aj ako prezývky Slovákov v jazykovom kontakte s nemeckým etnikom a jazykom alebo v jazykovo zmiešanom prostredí.

Meno *Pavol* má latinský pôvod, slovo *paulus* znamená „malý“ a v prenesenom význame aj „skromný“. Podoba *Pavol* je novšia, vo väčšine slovanských jazykov je *Pavel*, v maďarčine *Pál*. Z tohto mena vznikli priezviská *Pavlo*, *Pavle*, *Pavlík*, *Pavliček*, *Pavelek*, *Pavelec*, *Pavelčiak*, *Pavliak*, *Pavlák*, *Pavláň*, *Pavlis*, *Pavlús*, *Pavliš*, *Pavlišin*, *Pavlišťa*, *Pavlita*, *Pavlenda*, *Pavlech*, *Pavlovič*; z domáckych podôb vznikli priezviská *Paľo*, *Palko*, *Pálek*, *Palovič*, *Palaga*, *Palát*, *Páleš*, *Palec*, *Palčo*, *Palčiak*, *Palčúr*, *Palečka*, *Paliatka*, *Paliga*, *Palúch*,

Paľuga, Paco, Packo, Pacák, Pacek, Paciga, Pacúch, Paľko, Paľčo, Paľčuga, Paučo, Pauko, Paukovič, ale aj *Pacho, Paš, Paško, Paška, Pašek, Pašiak, Pako, Pakan, Pakovič* a i.

Novozákonné meno *Peter* je z gréckeho *petros* „skala“. V niektorých slovenských nárečiach sa používajú aj podoby *Petor* i *Pietor*. Tvorili sa z neho priezviská *Peter, Petera, Peterec, Peterka, Petrik, Petriček, Petričko, Petrák, Petráň, Petrás, Petraško, Petrenko, Petrinec, Petrovkin, Petrov, Petrovič, Petruf, Petrech, Petruch, Petruľa, Petruliak, Peťo, Peťko, Petík, Petiška, Petkáč, Peco, Pecko, Peško, Pešek, Pecho, Pecháň*, ale aj *Pietor, Pietrik, Pietro, Piatra, Piatrik, Piter, Piterka* a ďalšie.

Novozákonné meno *Andrej/Ondrej* pochádza z gréckeho *Andreas*, čo značilo „statný, mužný, odvážny“. Z tohto mena vznikli priezviská, ako sú *Andrejčák, Andrejčin, Andráš, Andraščík, Androvič, Andruška, Andris, Andrisák, Andriskin, Andriš, Andrišin, Andro, Anda, Andič, Andok, Andor, Andres, Anduš; Ondrej, Ondrejčák, Ondrejčík, Ondrejec, Ondrejech, Ondrejka, Ondrejковиč, Ondrejovič, Ondráš, Ondrašovič, Ondriáš, Ondrus, Ondruš, Ondriga, Ondriš, Ondriška, Onda, Ondo, Ondko, Ondáš, Ondica, Ondík, Ondiš, Onduško, Ondzík* a i. K zmene podoby *Ondrej* na *Vongrej* iste prispela aj poľština.

Meno *Anton* sa do slovenčiny dostalo ako svätecké; pochádza z rodového mena rímskeho šľachtického rodu *Antonius* a malo pôvodný apelatívny význam „popredný, vynikajúci“. Utvorili sa z neho domáce hypokoristické podoby, ako sú *Tóno, Toňo, Antonko*. Z týchto a ďalších domáckych podôb, ako aj z jeho maďarskej podoby *Antal* vznikli na Slovensku priezviská, ako sú *Antoník, Antol, Antoš, Antoch, Antolík, Antolčat, Antošík, Antoška, Antošovič, Antušek, Antal, Antala, Antalík*, ale aj *Janto, Tonko, Tonkovič, Tondra* a i. Niet nijakého dôvodu priezviská *Antal, Antol*, ale najmä *Antalík, Antolík* pokladať za maďarské, hoci vznikli z pôvodnej maďarskej podoby mena *Antal*, pretože táto podoba sa na stredovekom Slovensku, ktoré bolo súčasťou uhorského štátneho útvaru, používala a z nej sa domácimi, slovenskými slovotvornými postupmi tvorili ďalšie slovenské domáce podoby mena a slovenské priezviská. Zo slovenských textov sú od 16. stor. aj ako krstné mená, aj ako priezviská tieto podoby známe, napr. *Antol Chorvat* (1543), *Antol Zarevúcky* (1550), *Antol Štetina* (1556), *Antal Kovačoviech* (1602), *Matúš Antol* (1589), *Juro Antol* (1543), *Jano Antol* (1600), *Matej Antol* (1610), *Matej Antoloviech* (1620), *Matej Antal* (1611), *Matej Antaloviech* (1620), používali sa aj v mene svätého, napr. pri datovaní listu „z *Novak v den svateho Antola 1561*“.

Meno *Šimon* patrí medzi novozákonné mená, hebrejské meno *Šimhón* značilo „načúvajúci, počúvajúci“. Vznikli z neho priezviská *Šimo, Šimko, Šima, Šimek, Šimčík, Šimčisko, Šimčák, Šimkovič, Šim-*

na, Šimončič, Šimončík, Šimonek, Šimúnik, Šimunčiak, Šimulčík, Šimura, Šimút.

Novozákonné meno *Tomáš* pochádza z hebrejského slova *teóma*, ktoré značilo „dvojča“, „jeden z dvojčiat“. Z neho sa tvorili priezviská *Toma, Tomáš, Tomášik, Tomášek, Tomaščik, Tomašovič, Tomka, Tomko, Tomek, Tomeček, Tomčík, Tomaj, Tomajka, Toman, Tománek, Tomiš, Tomeš, Tomša, Tomkuliak*, z ukrajinskej formy priezvisko *Choma*.

Z hebrejského mena *Mattijah* „Jehovov dar“ sa vyformovali v gréčtine dve novozákonné mená, *Matej (Matiaš)* a *Matúš*. Z nich vznikli priezviská *Mateják, Matejov, Matejec, Matejka, Matejčík, Matejiček, Matejička, Matejech; Matuška, Matuštik, Matušovič, Maťovčík, Matocha, Matula, Maťuga, Mačuga, Mačura, Maco, Macko, Macek, Mackovič, Mackových, Macuška* a i.

Meno *Martin* je z latinského *Martinus* „patriaci rímskemu bohovi Marsovi“. Z neho sa tvorili priezviská *Martinák, Martinec, Martinka, Martinusik, Marcinko, Marcinek, Miartuš, Miertuš, Mertuš, Miaratan, Mertan, Maron, Maroň, Marônek, Mach, Macho, Maško, Mašek, Macháč, Macháček, Machala, Machata, Machota, Machút, Machaj, Machyňa, Machyniak, Machovič* a i.

Meno *František* je novšie, svätecké meno, jeho staršia forma bola *Frančišek*, východiskom bol pravdepodobne germánsky kmeňový názov *Frank*, ktoré malo význam „slobodný, voľný“. Talianska podoba *Francesco* [čítaj: *frančesko*] znamenala „Francúzik“ a maďarská *Ferenc* mala vplyv na utvorenie domáckych podôb tohto mena *Fero, Ferko*. Z tohto mena a jeho domáckych podôb vznikli priezviská *Ferko, Ferček, Ferčák, Ferech, Ferenčík, Ferienčík, Ferenčák, Feranec, Ferančík, Ferianc, Feriančík, Fraňo, Franko, Franek, Frank, Fano* a i.

Biblia spomína mená troch kráľov, ktorí sa prišli pokloniť novonarodenému Ježišovi do Betlehema, nazývali sa *Gašpar, Melichar* a *Baltazár*. Všetky tieto tri mená boli v minulosti obľúbené, ako mená „troch kráľov“ sa používali pri koledách, tvorili sa od nich domáce podoby, prímená a priezviská.

O mene *Gašpar* sa v príručkách uvádza, že je orientálneho, asi aramejského alebo perzského pôvodu, jeho pôvodný význam sa vykladá ako „nosič, strážca pokladov“. Z latinskej podoby mena *Casparus* vznikla česká forma *Kašpar*. Zo slovenského mena *Gašpar* vznikli priezviská *Gašpar, Gašparík, Gašpierik, Gašparovič, Gašparides, Gašperan*, z domáckych podôb sú priezviská *Gažo, Gažko, Gažík, Gašo, Gaško, Gažúr, Gažovič* a pod.

Meno *Melichar* sa pokladá za variant hebrejského mena *Melchior* s pôvodným významom „môj kráľ je svetlo“. Novšia podoba tohto

mena je *Melicher*. V priezviskách sa vyskytujú obidve podoby, napr. *Melichar, Melicher, Melichárek, Melicherčík*, z domáckych podôb sa utvorili priezviská *Melo, Melko, Melich, Meliš, Meluš, Meliška, Melkovič, Melúch* a i.

Meno *Baltazár* je utvorené z babylonského mena, ktoré malo pôvodný význam „(boh) Bál nech ochráni kráľa“. Z mena *Baltazár* vznikli slovenské domáce podoby a priezviská *Balco, Balko, Balek* (i *Ballek*), *Balák, Bauco*. Z maďarskej podoby tohto mena *Boldizsár* vznikli priezviská *Boldižár, Boldiš*.

Z biblického novozákonného mena *Bartolomej*, ktoré má pôvod v aramejčine a v staršej slovenčine sa používalo aj v podobách *Bar-tolen* a *Brtomil*, vznikli slovenské priezviská *Barto, Bartko, Bartek, Bartík, Barčík, Barták, Bartiš, Bartoš, Bartošík, Bartuš, Bartoň, Bartovič*, ale aj *Bariš, Baroš, Brtáň* a ďalšie. Z nemeckej domáckej podoby tohto mena sa utvorilo priezvisko *Bartl*, z maďarských podôb priezviská *Bartal, Bartók, Bertók, Berko, Berka, Berky, Berco* a i., z ukrajinskej podoby priezviská *Varchol, Varchal, Varchola, Varcholík, Varhol* a ďalšie. Podoba *Bartek* naznačuje, že priezvisko vzniklo na západnom alebo na východnom Slovensku, na stredoslovenskom území by malo podobu *Bartko* (ako *Janek – Janko*).

Starozákonné meno archanjela *Gabriel* malo v hebrejčine význam „Boží muž“. V slovenčine vznikli z neho priezviská *Gabčo, Gabčík, Gabko, Gabaj, Gabal', Gaboň, Gaboš, Gabúl', Gabura, Gabovič, Gábrik, Gabriš, Gabriška*; z maďarskej podoby priezviská *Gábor, Gáborík, Gáborčík*, z rusinskej *Gavril, Gavrila, Havrila, Gavrík, Gavroň* a i.

Starozákonné meno *Adam* pochádza z hebrejského slova *hádám*, čo značilo „zem, prst“, teda „človek z prachu zeme“, z neho sa utvorili priezviská *Adam, Adamus, Adami, Adamy, Adame, Adamať, Adamec, Adamček, Adamčák, Adamčiak, Adamčík, Adámek, Adamík, Adamiš, Adamica, Adamička, Adamka, Adamko, Adamov, Adamovic, Adamovič, Adamkovič*, ba aj *Adásek*.

Meno *Fedor* pochádza z východného byzantského prostredia. V ruštine má podobu *Fjodor* (staršie *Feodor*) a pochádza z gréckeho *Theodóros* „Boží dar“. Väčšina priezvisk utvorených z mena *Fedor* pochádza z východoslovenského prostredia, sú to priezviská *Fedor, Fedora, Fedorko, Fedorco, Fedorčák, Fedorčo, Fedorenko, Fedoriak, Fedoročko, Fedoroňko, Fedorišin*, ako aj priezviská *Fedák, Fedina, Fed'o, Fedko, Fedkovič, Fecák, Fecek, Fecko, Fecenko, Fecanina, Feckanin, Feciškanin, Feč, Fečo, Fečko, Fečkovič* a ďalšie.

Meno *Klement* pochádza z latinského slova *clemens* „prívetivý, láskavý“, na Slovensku sa od najstarších čias viac uplatňovala východná podoba *Kliment*. Odrazilo sa to aj v tvorení priezvisk: *Klemo*,

Kleman, Klementoviš, Klemens, Klementis, Klimo, Klimko, Klimek, Klimčík, Klimčák, Klimáček, Kliman, Klimeš, Klinda.

Meno *Demeter* má pôvod v gréckom *Démétrios* „patriaci bohyňi Deméter“. Jeho východná podoba *Dimitrij* sa u nás rozšírila valašskou kolonizáciou. Z tohto mena sa utvorili priezviská *Demeter, Demitra, Demo, Demko, Demčák, Demek, Demeš, Demovič, Dzimko, Miřo, Miřko, Mitala, Mitana, Mitáš, Mitašik, Mitoš, Mitošinka, Mitra, Mitro, Mitřík, Mitúch, Mitucha, Mituna, Mitura, Gmiter, Gmitro, Gmiterko* a i.

Zo starozákonného mena *Daniel*, ktoré pochádza z hebrejčiny a pôvodne značilo „Boh je sudca“, sa tvorili priezviská z viacerých jeho hláskových podôb, napr. *Daniel, Danihel, Daňhel, Danel*, ako aj z jeho domáckych podôb, napr. *Daňa, Daňo, Danko, Dančo, Dančiak, Danáč, Danák, Danáš, Danda, Daník, Daniček, Danila, Daniš, Daniško, Dankanin, Daško* a i.

Starozákonné meno *Samuel* pochádza z hebrejského *š(e)muél*, čo znamenalo „meno Boha“. Z neho sa utvorili priezviská *Samo, Samek, Sámel, Samuhel*.

Z mena proroka *Jeremiáša* (hebrejské *Jirmejáh* „vyvýšil ho Jehova“) vznikli priezviská *Eremiáš, Remiáš, Remeš, Remiš* a azda aj *Remiar, Remo, Remko, Remek, Remšík, Remžík, Remža*.

Z mena proroka *Jonáša* (hebrejské *Jónáh* „holub“) pochádzajú priezviská *Jonáš, Jonáši, Jonášek, Jonaštitk, Jonas, Jones, Jonis, Jonek, Joniak, Jonata, Jóna*.

Z mena proroka *Zachariáša*, ktoré pochádza z hebrejčiny a hebrejské *Zehharjah* značilo „Jehova si spomenul“, sa utvorili priezviská *Zachariáš, Zacharides, Zachar, Zachara, Zacharčok, Zacharda*.

Starozákonného *Mojžiša*, ktorého meno pochádza z hebrejského *móšéh* a značilo „vytiahnutý z vody“, pripomínajú priezviská *Mojžiš, Mojžišek, Mojžišík, Mojžík, Mojžita, Možiešik, Mojzes, Moyzes* a azda aj *Móži*.

Z domáckej podoby krstného mena *Šebastián*, ktoré je sväteckého pôvodu (podľa mena sv. Šebastiána, mučeníka) vznikli priezviská *Šebo, Šebík, Šebek, Šebei, Šebeiň, Šeban, Šebian, Šebeiš, Šebesta, Šebok, Šeboň, Šebora*, ale aj *Šabo, Šabek, Šabík, Šabián, Šabata* a i.

Svätecké meno *Fabián* má pôvod v latinčine, *Fabianus* značilo „patriaci rímskemu rodu Fabiovcov“ (latinské slovo *faba* „bôb“). Z neho sa utvorili priezviská *Fabiánik, Fabini, Fabo, Fabík, Fabiš, Fabišík, Fabok, Fabšo, Fabšík, Fabuš* a i.

Zo ženských mien sa tvorili priezviská najmä na východnom Slovensku a iba sporadicky. Tak vznikli priezviská *Ančin; Barborík, Barborák, Borčín; Dorčák, Dorčín, Dorko, Dornič, Dorot, Dorotiak, Dorotin, Doruľa, Dorušín; Hančín, Hanušín; Katriak, Katrenčiak,*

Katrenčík, Katrinec, Katuša, Katuščák; Magdič, Magdolen; Margita, Margetin; Marušiak; Oršulák; Zošiak; Zuskin, Zuzula, Zuzčík; Žofčík, Žovák, Žovinec, Žovinka, Žovkin a i.

Tvorenie priezvisk zo ženských krstných mien a zo ženských prechýlených podôb prímien a priezvisk je príznačné najmä pre východoslovenské nárečové prostredie. Na západnom a na strednom Slovensku sú známe prechyl'ovacie prípony *-ka*, *-ovka* a *-ul'a* (popri spisovných podobách *-ová* a *-á*), na východnom Slovensku sa s obľubou používajú aj prechyl'ovacie prípony *-aňa* a *-icha*. Zo ženských krstných mien a zo ženských prechýlených podôb prímien sa ďalšie prímiená a priezviská tvorili najmä príponami *-in*, *-ič*, *-ík*, *-ák/-iak* a *-ec*.

-in: Tak zo ženských prechýlených podôb s príponami *-ka*, *-ovka* vznikli priezviská *Ďurovkin, Fil'ovkin, Ištvančín, Ivančín, Jakabčín, Janoštin, Jurovčín, Matejkin, Pavlovkin, Petrovkin, Sidorčín, Štefančín, Štepančín* a i. V ženských prechýlených menách s príponou *-aňa* majú pôvod priezviská *Ferkanin (Ferkaňa → Ferkanin), Hrickanin, Jackanin, Jankanin, Mičkanin, Miškanin, Mižanin, Mikulanin, Onderčanin, Pavlanin, Piškanin, Šimkanin, Tomkanin, Vašičkanin* a i. Zo ženských mien s príponou *-icha* sa utvorili priezviská ako *Adamišín (Adam → Adamicha → Adamišín), Dančíšín, Ďurišín, Fedorišín, Gališín, Hricišín, Ihnatišín, Jakubišín, Jurčíšín, Kuzmišín, Lukačíšín, Makarišín, Onderišín, Ondrejišín, Pališín, Pavlišín, Petrišín, Rudišín, Semanišín, Štefanišín, Vančíšín, Vasilišín, Vaščišín* a i.

-ič: Ženské mená s príponou *-aňa* boli istotne východiskami aj pri vzniku priezvisk utvorených príponou *-ič*: *Jackanič, Jankanič, Jaškanič, Juskanič, Luckanič, Mackanič, Petkanič, Savkanič, Timkanič* a i.

-ák/-iak: Zo ženských mien s príponou *-ul'a* sa tvorili aj priezviská s príponou *-iak*, napr. *Fickuliak, Jackuliak, Jankuliak, Mikulák, Savkuliak, Tomkuliak*. Tieto priezviská možno pokladať za tzv. synovské prímiená a priezviská, priezviská synov utvorené podľa mena matky. Vo veľkej väčšine však synovské priezviská vznikali v slovenčine z mien otcov, z mužských krstných mien. Vyplývalo to zo spoločenského a právneho postavenia mužov, otcov rodín. Tvorili sa, ako sme to už konštatovali, zo základných domácich, latinizovaných aj inojazyčných podôb mien, tvorili sa aj z tzv. skrátených domáckych podôb mien, ako sú *Jur-*, *Ďur-*, *Dzur-* z mena *Juraj*; *Greš* z mena *Gregor*; *Pal-*, *Pav-*, *Pach-*, *Pac-*, *Paš-* z *Pavol*; *Peť-*, *Pech-*, *Peš-* z *Peter*; *Stan*, *Stach*, *Staš* zo *Stanislav*; *Štef-*, *Štev-*, *Štec* zo *Štefan* a pod. Aj z takýchto skrátených domáckych foriem sa príponami tvorili prímiená a priezviská.

Prímienami a priezviskami sa, pochopiteľne, mohli stať aj slovenské a aj neslovenské základné podoby mien, napr. *Adam, Albert, Ale-*

xander, Antal, Blažej, Fabián, Filip, Gábor, Gabriel, Gedeon, Gregor, Herman, Hurban, István, Ivan, Izák, Jonáš, Kazimír, Lazár, Lichard (Richard), Melichar, Mihál, Mojsej, Mojzes, Mojžiš, Ondrej, Prokop, Roman, Samson, Šimon, Tomáš, Urban, Viktor, Zachar, Žalman (Šalamún) a i.

Priezviská sa tvorili nielen privlastňovacími príponami *-ov*, *-in* a *-ovie*, ale aj mnohými ďalšími príponami, pri ktorých sa privlastňovanie ani príslušnosť dnes nepociťuje, tieto typy priezvisk patria však medzi tzv. synovské priezviská, ktoré vznikli ako pomenovania synov podľa mena otca. Akúsi „príslušnosť“ k otcovi (a teda aj k rodine) vyjadrovala skutočnosť, že syn alebo jeden zo synov dostával otcovo meno alebo nejakú z domáckych foriem jeho mena, ktoré boli odlišené inými príponami, medzi starými slovanskými menami predkresťanského typu, napr. roku 1301 sa spomína *Mojš, syn Mojtu (Moys, filius Mojta)*, pričom *Mojta* a *Mojš* boli domáce podoby starobylého mena *Mojtech*, z ktorého vznikli aj názvy obcí *Majcichov* a *Motešice*. Niekedy takúto príbuznosť vyjadrovala aj vecná blízkosť mien, napr. *Uzda* mal v listine z roku 1255 jedného zo synov s menom *Strmeň*. Medzi menami kresťanského typu sme našli takýto spôsob pomenúvania v mene *Mikuláš, syn Mikov (Nicolaus, filius Mikou)* z roku 1315. V súčasných slovenských priezviskách sa takýto privlastňovací vzťah vyjadruje príponami *-ov* k otcovi a *-in* k matke, príponou *-ovie* k rodine ako celku.

-ov, -uv/-uf: Z mien otcov, čiže zo základných, skrátených a domáckych podôb krstných mien vznikali najmä vo východoslovenských nárečiach prímená a priezviská synovského typu utvorené v slovenčine privlastňovacou príponou *-ov*, napr. *Adamov, Ďurov, Fedorov, Filov, Janíkov, Janov, Kubov, Mackov, Markov, Matejov, Miškov, Miškuf, Miškuv, Pavlov, Petruf* a i.

-ovie, -ove, -oje, -eje, -é: Na strednom a západnom Slovensku sa častejšie tvorili priezviská vyjadrujúce synovský vzťah, vlastne príslušnosť k rodine ako celku. Tvorili sa príponami *-ovie*, *-ove*, *-oje*, *-eje*, *-é* na strednom Slovensku a príponami *-oviech*, *-ových*, *-ejech*, *-ech*, *-ch* a *-ú* na západnom Slovensku. Tieto prípony sa formovali v slovenských nárečiach zo staršej formy *-ovic*, ktorá sa v priezviskách zachovala dodnes, kým ostatné novšie prípony sa používajú v nárečiach aj v apelatívnych konštrukciách vyjadrujúcich príslušnosť k rodine ako celku. Takto vznikli priezviská, ako sú *Jakubovie; Ďurove, Jakubove, Macove, Michalove, Mišove, Števove; Ďureje, Fereje, Filipeje, Jankeje, Jakubeje, Maťašeje, Michaleje, Miškeje, Mišeje, Ondrišeje, Paukeje, Pavleje, Petreje, Valenteje; France, Maťaše, Michale, Pavle, Valente* a i.

-oviech, -ových, -ejech, -ech, -ch: Priezviská s príponami *-oviech*, *-ových*, *-ejech*, *-ech*, *-ch* naznačujú západoslovenský pôvod, napr. *Balažoviech, Lackoviech, Matúšoviech, Paľoviech; Jankových, Ju-*

rových, Mackových, Martinkových, Matušových, Michalových, Mišových, Šimkových, Ščevovich, Tomášových; Jankejech, Macejech, Benech, Ďurkech, Ďurech, Dzurech, Ferech, Janech, Jankech, Jurech, Jurkech, Macejech, Marcinkech, Markech, Mičech, Michalech, Mišech, Miškech, Ondrejeh, Palkech, Pavlech, Petrech, Tomášech, Jančich a i. Priezvisko s príponou -ú signalizuje pôvod zo Záhoria (alebo z Moravy), napr. Francú, Jankú, Kašparú, Kubú, Pavlú, Tomkú, Tomšú a i. Priezviská týchto typov (okrem priezvisk s príponou -ú) sa však na rozdiel od adjektív v apelatívnych privlastňovacích konštrukciách skloňujú a prechylujú ako ostatné slovenské priezviská (*Jankovýcha, Ščevovicha, Jankecha, Petrecha, Balažoviechová, Balažoviechovej, Petrechová, Petrechovej* a pod.). Priezviská s príponou -ú sa neskloňujú a neprechylujú.

-ovic, -ovič, -ič: Osobitný zreteľ zasluhujú priezviská s príponami -ovic, -ovič a -ič. Prípona -ovic je starobylá, tvorili sa ňou privlastňovacie prídavné mená vyjadrujúce príslušnosť k rodine ako celku, no už sa ani v nárečiach nepoužíva, zachovala sa iba vo viacerých priezviskách osôb pochádzajúcich najmä z južnej časti stredného Slovenska a zo stredoslovensko-západoslovenského pomedzia, napr. *Bartovic, Markovic, Matušovic, Mičkovic, Mišovic, Paukovic, Šimovic, Šinkovic* a pod. Priezviská tohto typu sa väčšinou preformovali na priezviská s príponou -ovič, ktorá takisto vyjadrovala príslušnosť k rodine ako celku, ale nemá v slovenčine paralelu v apelatívnych konštrukciách, preto sa priezviská s touto príponou často pokladajú za južnoslovenské. Na západné Slovensko sa totiž dostalo veľa priezvisk s príponami -ovič a -ič chorvátskou kolonizáciou v 16. storočí, takže (najmä medzi neodborníkmi) sa udržuje mienka, že priezviská s príponou -ovič jednoznačne signalizujú chorvátsky pôvod svojich nositeľov. Je to však iba čiastočná pravda, lebo iba časť z nich nie je slovenského pôvodu a takýto spôsob tvorenia nebol a nie je slovenčine cudzí. Priezvisk s príponou -ovič je na Slovensku veľa: *Adamovič, Antalovič, Apalovič, Balažovič, Baranovič, Bartakovič, Benkovič, Blaškovič, Boledovič, Demovič, Ďurikovič, Ďurkovič, Ilkovič, Jakabovič, Jančovič, Janikovič, Jankovič, Jozefovič, Karovič, Kubovič, Lackovič, Lukačovič, Machovič, Martinovič, Matušovič, Mikušovič, Miškovič, Onderkovič, Ondrovič, Palkovič, Pavlovič, Petrovič, Prokopovič, Stachovič, Šimonovič, Štefanovič, Šteflovič, Tomašovič, Tomovič, Urbanovič, Valentovič, Vanovič, Vaškovič* a i.

Tvorenie priezvisk z mien príponami -ič, -čič nie je však v slovenčine veľmi časté a v priezviskách, ako sú *Jakabčič, Markušič, Stančič, Šimončič, Urbanič* a i., možno vidieť skôr chorvátsky pôvod.

* * *

Domáce podoby mien a z nich prírmená priezviská, ktoré pôvodne mohli vyjadrovať aj synovský vzťah, sa v slovenských nárečiach tvorili aj mnohými ďalšími príponami. Z neutrálnych základných slovenských aj inojazyčných podôb mien, zo skrátených a domácych podôb mien sa priezviská tvorili najmä príponami *-o*, *-ko*, *-čo*, *-co*, *-ec*, *-ík*, *-čik*, *-ák/-iak*, *-ek*, *-ček/-čok/-eček*, *-ač/-áč/-iač*, *-ič*, *-aj*, *-ej*, *-al*, *-an*, *-áň*, *-ian/-iaň*, *-eň*, *-on/-oň*, *-ún/-úň*, *-as*, *-es*, *-is*, *-us*, *-áš*, *-eš*, *-iš*, *-oš*, *-uš*, *-at*, *-át*, *-ot*, *-út*, *-och*, *-uch/-úch*, *-or*; *-úr*:

-o: Priezviská zakončené samohláskou *-o* vznikli zo skrátených domácich podôb mien, napr. *Ambro*, *Barto*, *Beňo*, *Blažo*, *Cipro*, *Daňo*, *Demo*, *Fabo*, *Fedo*, *Fero*, *Fico*, *Filo*, *Fraňo*, *Galo*, *Gažo*, *Grešo*, *Handzo*, *Ihnaťo*, *Klimo*, *Laco*, *Lavro*, *Macho*, *Mel’o*, *Miko*, *Mišo*, *Mitro*, *Ondro*, *Ondo*, *Oňo*, *Pacho*, *Paľo*, *Pavlo*, *Pecho*, *Peťo*, *Petro*, *Stano*, *Stašo*, *Šabo*, *Šebo*, *Šimo*, *Timo*, *Tomo*, *Vacho*, *Valo*, *Vaňo*, *Vavro*, *Žigo* a i.

-ko: Priezviská s príponou *-ko* vznikli zo základných aj z domácich podôb mien, zdobňujúcou príponou sa – podobne ako pri iných takýchto príponách – vyjadroval pôvodne synovský vzťah (nemalo by sa tu hovoriť o „zdrobnených“ priezviskách), napr. *Adamko*, *Balko*, *Bartko*, *Benko*, *Blažko*, *Danko*, *Davko*, *Demko*, *Fecko*, *Fed’ko*, *Fedorko*, *Ferko*, *Ficko*, *Filipko*, *Franko*, *Galko*, *Greško*, *Hricko*, *Ihnatko*, *Il’ko*, *Jacko*, *Janko*, *Jusko*, *Klimko*, *Kubko*, *Lacko*, *Lavko*, *Lukáčko*, *Macko*, *Macejko*, *Marko*, *Onderko*, *Ondrejko*, *Palko*, *Paško*, *Pavelko*, *Piško*, *Pročko*, *Stanko*, *Staško*, *Šimko*, *Števkó*, *Timko*, *Tomko*, *Valko*, *Vanko*, *Vasilko*, *Vaško*, *Vencko*, *Vojtko* a i. Takýto synovský vzťah vyjadrujú aj priezviská utvorené príponou *-ko* z iných rozličnými príponami utvorených domácich podôb mien a prírmen, napr. *Jakubisko*, *Klimčisko*, *Michalisko*, *Petrisko*, *Stanisko*, *Šimčisko*, *Štefanisko*, *Timčisko*, *Valisko*; *Andraško*, *Juraško*, *Matiaško*, *Petraško*, *Meliško*, *Lauroško*; *Elečko*, *Ilečko*, *Jacečko*, *Jurečko*, *Palečko*, *Tomečko*, *Vasilečko*, *Mižičko*, *Vojtičko*, *Eštočko*, *Fedoročko*, *Janočko*, *Šimočko*, *Timočko*; *Fecenko*, *Fedorenko*, *Jacenko*, *Jurčenko*, *Jurenko*, *Pavlenko*, *Petrenko*, *Savčenko*, *Vasilenko*, *Štefunko* a i.

-čo: Priezviská tohto typu vznikli zo základných i zo skrátených podôb mien, napr. *Adamčo*, *Benčo*, *Dančo*, *Davčo*, *Ďurčo*, *Fabčo*, *Fedorčo*, *Ferčo*, *Gabčo*, *Ivančo*, *Jančo*, *Jurčo*, *Klimčo*, *Lenčo*, *Martinčo*, *Ončo*, *Pavčo*, *Semančo*, *Timčo*, *Tomčo*, *Vančo* a i.

-co: Na východnom Slovensku sú dosť časté aj priezviská utvorené príponou *-co*, utvorené z neutrálnych základných i zo skrátených podôb mien, napr. *Andrejco*, *Bauco*, *Fedorco*, *Ihnatco*, *Ivanco*, *Janco*, *Michalco*, *Šimco*, *Štefanco*, *Vasilco* a i.

-ec: Synovský charakter majú priezviská z krstných mien s príponou *-ec*, ktoré sa vyskytujú na celom slovenskom jazykovom území,

napr. *Adamec, Ďurec, Eštvanec, Filipec, Gašparec, Gregorec, Ištvanec, Janec, Janošec, Jurec, Kubec, Matejec, Martinec, Michalec, Mikulec, Milec, Ondrejec, Pavlec, Štefanec, Tomašec, Urbanec, Janošec, Mikulec* a i., utvorené zo základných i z domáckych podôb mien.

-ík, -čík: Príponu *-ík* majú najmä synovské priezviská, priezviská utvorené zo základných i zo skrátených a iných domáckych podôb mien pre synov, napr. *Adamík, Balážik, Barcík, Bartoník, Beník, Brožík, Ďurík, Dzúrik, Eliášik, Eštvaník, Fabík, Fedík, Fedorík, Gáborík, Gábrik, Gálik, Gašparík, Gažík, Gálik, Grešík, Ihnacik, Janík, Jašík, Jurík, Kazík, Krištofik, Kubík, Lacík, Lavčík, Lavrík, Lazorík, Lukašík, Macejík, Macík, Matejík, Matúšik, Mičík, Michalík, Mikulášik, Mišík, Ondrík, Olexík, Pavlík, Petrík, Romaník, Remšík, Staník, Stašík, Šabík, Šandrik, Šebestík, Šebík, Šimík, Šteflík, Števík, Tomášik, Urbánik, Valentík, Vavřík, Venclík, Viceník, Vojtík, Žigmundík*; potom priezviská, ako sú *Balejík, Mišianík, Mikulík, Fabšík, Kubašík, Jánošík, Vojtašík, Galatík, Vachalík, Baculík, Hanulík, Vaculík*, a i.

Príponou *-čík* sa tvorili mená najmä vo východnej polovici Slovenska (v niektorých prípadoch môže ísť aj o tvorenie príponou *-ík* z domáckych podôb alebo prímien zakončených príponami *-ko, -čo, alebo -ec*): *Adamčík, Benčík, Ďurčík, Filčík, Filipčík, Gabčík, Gáborčík, Galčík, Greščík, Ilčík, Ivančík, Jančík, Jenčík, Jurčík, Juščík, Klimčík, Krištofčík, Lavrinčík, Lukaščík, Matejčík, Matušik, Melicherčík, Michalčík, Ondrejčík, Paučík, Pavelčík, Rafajčík, Rehorčík, Stančík, Štefančík, Štefčík, Tomaščík, Tomčík, Urbančík, Valenčík, Vančík, Vojčík* a i. Príponou *-čík* sú utvorené aj priezviská z iných domáckych podôb mien (alebo prímien), napr. *Ďuriančík, Kubančík, Viciančík, Juraštík, Mikulčík, Šimulčík, Palovčík* a i.

-ák/-iak: Synovské priezviská sa tvorili aj príponami *-ák, -iak*, napr. *Adamák, Bariak, Barták, Beňák, Beniak, Danák, Fedák, Ferčák, Ignaták, Ihnačák, Jacák, Janák, Jančák, Jozefák, Jurák, Laciak, Macák, Maceják, Marčák, Marták, Martinák, Matušák, Michaliak, Mišák, Ondreják, Palčák, Pašiak, Pavlák, Pavliak, Petrák, Rehák, Sidoríak, Stanák, Šebák, Šebestiak, Šimák, Štefák, Štefaňák, Tomašák, Vanák, Vaščák, Vojčák* a i. Z prímien zakončených na *-čo, -ko* sa utvorili priezviská *Adamčák, Andrejčák, Dančiak, Ďurčák, Fedorčák, Filipčák, Juščák, Klimčák, Krištofčiak, Lajčiak, Lazorčák, Matuščák, Ondrejčák, Pavelčiak, Peterčák, Prokopčák, Stančiak, Šimunčiak, Vasilčák, Vojčák*. Z iných domáckych podôb mien a z nich utvorených prímien vznikli priezviská *Blahušiak, Kubašák, Vojtašák; Šimulák, Tomkuliak, Blahutiak*.

-ek, -ček/-čok/-eček: Západoslovenskú alebo východoslovenskú podobu majú priezviská utvorené zo základných aj zo skrátených domáckych podôb mien, ako sú *Bartek, Blažek, Ďurek, Fecek, Fedorek*,

Florek, Francek, Janek, Jozek, Jurek, Klimek, Lacek, Macejek, Macek, Machek, Marcinek, Markusek, Matek, Melek, Michálek, Miklánek, Mikulášek, Mikúšek, Ondrek, Pašek, Pavelek, Petrek, Šebek, Šimek, Šimonek, Štefánek, Štefek, Tomek, Tomášek, Urbánek, Vanek, Vašek, Vavrek, Vojtašek, Vojtek. Z iných domáckych podôb mien mohli vzniknúť takto priezviská ako *Reháček, Miklánek, Tománek, Melíšek, Ondrušek, Valušek, Jurolek, Miholek* a i.

Najskôr na západnom Slovensku a v severnejších častiach stredného Slovenska mohli vzniknúť priezviská s príponou *-ček*, napr. *Benček, Ďurček, Ferček, Janček, Lauček, Marček, Martinček, Matejček, Stanček, Šimček, Števček* a i. Z mien utvorených inými príponami vznikli takto priezviská *Juriček, Michaliček* a i. V južnej časti stredného Slovenska sa uplatnila prípona *-čok* v priezviskách ako *Gregorčok, Jančok, Kalmančok, Marčok, Šimčok, Urbančok, Zacharčok*. Priezviská s podobou prípony *-ček*, napr. *Janeček, Mareček, Šimeček, Štefeček, Tomeček, Vavreček* vznikli pravdepodobne v najzápadnejšej časti Slovenska na Záhori.

-ač/-áč/-iač, -ič: Týmito príponami sa z krstných mien tvorilo iba niekoľko priezvisk ako *Beniač, Budáč, Budiač, Danáč, Ďuriač, Ďurkáč, Kubač, Gregáč, Jakubáč, Janáč, Macháč, Michaláč, Mikáč, Ondáč, Petkáč*; zriedkavejšie sú priezviská s príponou *-ič*, ako sú *Benič, Ďurič, Gregorič, Michalič, Mikulič, Mikušič, Vojtič*, pri ktorých môže ísť aj o chorvátsky pôvod (pozri pri *-ovič*).

-aj, -ej: Príponami *-aj, -ej* sa priezviská tvorili zriedka, napr. *Balaj, Danaj, Ďuraj, Gabaj, Machaj, Mikulaj, Palaj, Peteraj, Rafaj, Tomaj; Balej, Benej, Kubej, Lukej, Melej, Pavlej, Šebej*. Takto vznikli aj základné slovenské podoby mien *Juraj, Andrej/Ondrej, Bartolomej, Blažej* a *Matej*.

-al: Zriedkavé sú priezviská utvorené z krstných mien príponou *-al*: *Kubal, Machal, Mital*. Rovnako však vznikla aj neutrálna podoba mena *Michal*.

-an, -áň, -ian/-iaň, -en/-eň, -on/-oň, -ún/-úň: Domácke podoby mien, prímená a priezviská sa tvorili príponou *-an*, a to už z tzv. skrátených mien, z mien, ktoré majú pôvod v starobylých slovanských zložených osobných menách, napr. *Bajan/Bojan* (z *Bojimir*), *Kajan/Kojan* (*Kojislav*), *Kochan, Stojan* a i. Iba niekoľko takto zakončených priezvisk vzniklo z krstných mien kresťanského typu, napr. *Deman* (z *Demian*), *Filan* (*Filip*), *Kliman* (*Kliment*), *Lukan, Seman* (*Semian*), *Šeban* (*Šebastián*), *Toman* (*Tomáš*) a i. (Priezviská *Čepan* a *Ščepan* sa neutvorili príponou *-an*, sú to nárečové podoby mena *Štefan*.)

Inú pomerne veľkú skupinu tvoria priezviská utvorené príponou *-áň/-iaň*, napr. *Baláň, Brtáň* (pravdepodobne zo staršej podoby mena *Bartolomej Brtomil*), *Gregáň* (*Gregor*), *Juráň, Ďurian* (*Juraj, Ďuro*),

Kubáň (Jakub), Miklian (Mikuláš), Pavláň, Petráň, Šabian, Šebian (Šebastián), Vician, Viciaň (Vincent) a i. Príponou *-en/-eň* vznikli z krstných mien priezviská *Pavlen, Vicen* a *Šebeň*. Niekoľko priezvisk sa utvorilo aj pomocou prípony *-on/-oň* a *-ún/-úň*, napr. *Bartoň, Blažoň, Gaboň, Gabroň, Kuboň, Maroň, Maxon* (z *Maximilián*), *Pitroň, Šeboň, Timon, Bohúň, Štefún*.

-as, -es, -is, -us: Niekoľko domáckych podôb mien a priezvisk sa utvorilo príponami *-as, -es, -is* a *-us*, napr. *Klimas, Kubas, Lukas, Mitas, Pavlas, Vojtas; Mikes, Tomes; Andris, Danis, Galis, Jakubis, Janis, Juris, Kubis, Matis, Ondis, Ondris, Pavlis, Valis; Kubus, Ondrus, Pavlus*.

-aš/-áš, -eš, -iš, -oš, -uš: Príponou *-áš* sa tvorili priezviská *Andráš, Matiš, Danáš, Juráš, Kubaš, Mikláš, Mitáš, Ondriáš, Petráš, Vojtáš*. Neutralizovali sa podoby mien *Jonáš* a *Tomáš*. Prípona *-eš*, ktorá je v priezviskách *Beneš, Demeš, Jakeš, Klimeš, Kubeš, Lukeš, Mareš, Mikeš, Paleš, Prokeš, Šebeš, Tomeš, Valeš*, bola produktívna aj v češtine. Dost' časté sú priezviská s príponou *-iš*, napr. *Beniš, Boldiš, Daniš, Dianiš, Ďuriš, Ferdiš, Floriš, Gábriš, Ivaniš, Janiš, Jendriš, Martiš, Meliš, Ondriš, Pavliš, Remiš, Tomiš, Vališ, Vaniš, Vavriš* a i. Dost' časté sú aj priezviská s príponou *-oš*, napr. *Antoš, Bartoš, Bohoš, Drahoš, Ďuroš, Dzuroš, Gaboš, Jánoš, Jaroš* (z *Jaroslav*), *Juroš, Luboš, Maroš, Meloš, Mikloš, Miloš, Mitoš, Slavoš* a i., ako aj priezviská s príponou *-uš*, ako sú *Ambruš, Antuš, Bartuš, Beňuš, Blahuš, Bohuš, Dzuruš, Fabuš, Greguš, Handzuš* (z *Ján*, nem. *Hans*), *Hrehuš (Gregor), Jakuš (Jakub), Jančuš, Jendruš (Andrej), Jerguš (Juraj), Kubuš, Lacuš, Macuš, Maruš, Meluš, Miartuš (Martin), Mikluš, Mikuš, Ondruš, Paluš, Petruš, Rehuš, Rehúš, Tomuš (Tomáš), Valuš (Valentín), Vavruš, Vojtuš* a i.

-at': Prípona *-at'* je v slovenských priezviskách veľmi zriedkavá, napr. *Adamat', Adamčat', Benčat', Jančat', Martinat', Števcat', Števtat'*. Na Slovensko sa tento typ tvorenia mohol dostať valašskou kolonizáciou.

-át, -ot, -út: Príponami *-át* a *-út* sa tvorili z domáckych podôb mien priezviská *Kubát, Martinát, Palát; Vachot; Blahút, Jašút, Machút, Michút, Mišút, Pašút, Pišút, Šimút, Vachút, Vašút* (z *Václav*).

-och, -uch/-úch: Prípona *-och* sa v priezviskách utvorených z mien vyskytuje iba výnimočne (*Antoch*). Príponu *-uch/-úch* majú priezviská *Andruch, Balúch, Janúch, Jendruch, Macúch, Matúch, Melúch, Mitúch, Ondruch, Palúch, Valúch*.

-or, -úr: Aj tieto prípony sú v priezviskách z mien veľmi zriedkavé, napr. *Šimor, Gažúr, Mišúr, Palčúr*.

* * *

Mnohé súčasné slovenské priezviská majú zakončenie na *-a*, skloňujú sa podľa vzoru *hrdina*. Utvorili sa zo základných i z domáckych podôb mien príponami *-a*, *-ča*, *-da*, *-ka*, *-la*, *-na*, *-ra*, *-sa*, *-ša*, *-ica*, *-uca*, *-ada*, *-uda*, *-aga*, *-ega*, *-iga*, *-uga*, *-acha*, *-ocha*, *-ucha*, *-ala*, *-ela*, *-ola*, *-ula/ul'a*, *-ana*, *-ena*, *-ina*, *-una*, *-anda*, *-enda*, *-inda*, *-unda*, *-anga*, *-inga*, *-ora*, *-ura*, *-ata*, *-eta/-ieta*, *-ita*, *-ota*, *-uta*.

-a: Niektoré priezviská majú iba prosté zakončenie *a* či príponu *-a*, napr. *Antala*, *Beňa*, *Cipra*, *Fedora*, *Fila*, *Hrica*, *Jura*, *Klima*, *Kuba*, *Laca*, *Ludva*, *Maca*, *Miča*, *Mika*, *Olexa*, *Onda*, *Ondra*, *Petera*, *Sáme-la*, *Šeba*, *Šebesta*, *Šima*, *Toma*, *Vacha*, *Valenta*, *Vicena*, *Vojta*, *Zachara*, *Žiga*.

Ďalšie priezviská sa tvorili príponami *-ča*, *-da*, *-la*, *-na*, *-ra*, *-sa*, *-ša*. Tento typ tvorenia bol však zriedkavý, v priezviskách možno nájsť iba po niekoľko dokladov, napr. *Adamča*, *Martinča*; *Benda*, *Klinda*, *Michalda*, *Mišurda*, *Šimurda*, *Zacharda*; *Mikla*; *Michna*, *Šimna*; *Tondra*; *Greksa*, *Jursa*, *Tomsa*, *Vansa*; *Mikša*, *Prokša*, *Remša*, *Tomša* a i.

-ka: Priezvisk utvorených príponou *-ka* je, naopak, veľké množstvo. Utvorené sú zo základných i zo skrátených podôb mien, napr. *Benka*, *Filka*, *Il'ka*, *Ivaška*, *Ivanka*, *Kubka*, *Lacka*, *Lukačka*, *Martinka*, *Matejka*, *Matuška*, *Mojžiška*, *Ondrejka*, *Paška*, *Peterka*, *Štefanka*, *Tomaška*, *Tomka* a i., ale aj z iných rozličnými príponami utvorených domáckych podôb mien, napr. *Beňačka*, *Ďuračka*, *Juračka*, *Kubačka*, *Lukačka*, *Ondračka*, *Pavlačka*; *Tomečka*, *Vašečka*; *Ďurička*, *Ivanička*, *Jakubička*, *Kubička*, *Matejička*, *Michalička*, *Ondrejička*, *Pavlička*; *Ďurajka*, *Lukajka*, *Tomajka*; *Mikulka*, *Vaculka*; *Bohunka*, *Šimurka*; *Mikeska*; *Hanuska*; *Ďuraška*, *Ivaška*, *Kubaška*; *Dianiška*, *Ďuriška*, *Gabriška*, *Imriška*, *Jamriška*, *Janiška*, *Juriška*, *Martiška*, *Meliška*, *Ondriška*; *Antoška*, *Ďuroška*, *Janoška*; *Andruška*, *Beňuška*, *Greguška*, *Januška*, *Jančuška*, *Lacuška*, *Mikuška*, *Paluška*, *Petruška*, *Valuška*, *Vavruška* a i.

-ica, -uca: Viaceré priezviská z krstných mien sa tvorili aj príponou *-ica*, napr. *Adamica*, *Ďurica*, *Janica*, *Kubica*, *Matica*, *Matušica*, *Mičica*, *Michalica*, *Michnica*, *Ondica*, *Palica*, *Pavlica*, *Tomica*, *Valica*, *Vašica*, *Vavrica* a i. (Priezviská zakončené na *-ička* sa spracúvajú pri prípone *-ka*.) Priezvisko *Štefuca* má samo príponu *-uca*.

-ada, -uda: Priezvisko *Beňada* mohlo vzniknúť zo skrátenej domáckej podoby mena *Ben-* pomocou prípony *-ada*, možno však predpokladať aj východiskovú formu *Beňad-* s príponou *-a*. Príponou *-uda* boli utvorené priezviská *Mačuda*, *Mičuda*, *Mikuda*, *Paluda*, *Vachuda*.

-aga, -ega, -iga, -uga: Tieto prípony sa mohli dostať do slovenského jazykového prostredia valašskou kolonizáciou, neprešli slovenským hláskovým vývinom, ktorý by bol zmenil spoluhlásku *g* na *h*. Takto máme pomerne dosť početnú skupinu priezvisk, ako sú *Balaga*,

Filaga, Halaga, Jurčaga, Meľaga, Mišaga, Paľaga, Šalaga, Tomaga; Bolega, Ivanega, Janega, Macega, Melega; Baliga, Čaniga, Čepiga, Ďuriga, Janiga, Jeriga, Juriga, Lešiga, Mišiga, Ondriga, Paciga, Paliga, Šaliga, Štepiga, Valiga; Mačuga, Maľuga, Pafčuga, Paluga a i.

-acha, -ocha, -ucha: Oveľa menej je priezvisk utvorených z mien pomocou prípon *-acha, -ocha, -ucha*: *Pacacha, Tomacha, Matocha, Mačucha, Matucha, Mitucha*.

-ala, -ela, -ula/-uľa: Z krstných mien a ich domáckych podôb sa tvorili prímenná a priezviská príponami *-ala, -ela, -ula/-uľa* pomerne často. Tak vznikli priezviská *Benčala, Bucala, Kubala, Macala, Machala, Mitala, Šandala, Šimala, Tomala, Vachala; Jankela, Kubela, Mikela, Šebela; Jankola; Bartula, Fabuľa, Gabuľa, Jančula, Jankula, Macuľa, Matula, Mikula, Rehula, Šimula, Štefula, Timuľa, Tomula, Vacula*.

-ana, -ena, -ina, -una: Niekoľko príkladov priezvisk utvorených z mien sme našli aj na prípony *-ana, -ena, -ina, -una*: *Ďurana, Mitana, Tomana; Kubena, Lacena; Ďurina, Jančina, Janičina, Jurina, Kubičina, Kubina, Lacina, Mitošina, Mitrina, Štefčina; Mituna, Vachuna*.

-anda, -enda, -inda, -unda: Priezvisk utvorených týmito príponami je iba niekoľko: *Galanda, Kubanda; Mikenda, Pavlenda; Ďurinda, Dzurinda, Mikunda*.

-anga, -inga: Priezviská s príponami *-anga, -inga* sme našli iba dve: *Macanga, Mačinga*.

-ora, -ura: Oproti jedinému priezvisku s príponou *-ora* (*Šebora*) je však celý rad priezvisk utvorených z mien príponou *-ura*, napr. *Fecura, Gabura, Jancura, Jančura, Jandura, Jankura, Macura, Mačura, Machura, Mikura, Mišura, Mitura, Stachura, Šimura, Štefura, Vančura, Vaščura* a i.

-ata, -eta/-ieta, -ita, -ota, -uta: Pomerne veľkú skupinu tvoria priezviská utvorené zo skrátených podôb krstných mien príponami *-ata, -eta/-ieta, -ita, -ota, -uta*, napr. *Beňata, Bohata, Galata, Janata, Jenata, Jonata, Kubata, Machata, Michata, Milata, Šabata, Šalata; Mičeta, Mičieta, Michita, Mikita, Mojžita, Štepita; Janota, Machota, Melota, Mikota, Milota; Blahuta, Drahuta, Mičuta, Mišuta, Vašuta* a i. Takto sa tvorili aj skrátené podoby predkresťanských mien *Bohuta, Kojata, Trebata*, utvorených zo starobylých slovanských zložených osobných mien typu *Bohuslav, Bohumír, Koj(i)slav, Treboded* a pod.

* * *

Napokon treba povedať, že najviac latinských podôb priezvisk vzniklo z latinských a polatinčených foriem krstných mien. Sú to priezviská ako *Adamus, Erazmus, Fabricius, Felix, Gabriel, Gallus, Jakobeus, Jonas, Karolus, Klemens, Kozmas, Lichardus* (←*Richard*),

Markus, Martinus, Mathias, Michalus, Mojzes, Pavlus, Petrus, Prokopius, Rafael, Rafajdus, Viktorius a i.

Priezviská „synovského“ modelu, ktoré vznikli z genitívu otcovho mena sú napr. *Adami, Adamy* (písanie *-i* alebo *-y* nie je rozhodujúce, *-y* sa písalo aj namiesto latinského zakončenia *-ii*), *Alberti, Alexy, Ambrózy, Antoni, Augustini, Blazii, Danielis, Davidis, Egidy, Fabini, Fabrici, Filippi, Francisci, Jakobei, Jakoby, Jozefy, Jozefini, Klementis, Laurenci, Marci, Marcelli, Martini, Michaeli, Paulini, Prokopii, Rafaelis, Samuelis, Stefani, Šimoni, Valentini, Viktory* a i.

Iným typom tohto modelu sú priezviská *Abrahamides, Andreides, Bartolomeides, Dragonides, Gašparides, Ivanides, Johanides, Lotharides, Martinides, Mateides, Michalides, Nikolaides, Rafaides, Simonides, Štefanides, Zacharides* a i.

Pravda, aj z latinských mien sa tvorili synovské priezviská aj domácimi príponami, napr. *Galúsek, Markúsek, Martinusik, Pavlusik* a i.

Napriek tomu, že sa prakticky všetky krstné mená mohli stať aj prímenami a priezviskami, bol ich výber cirkvou, spoločnosťou a zvyklosťami obmedzený. A práve preto sa pri vzniku priezvisk uplatňovalo toľko rozmanitých prípon. Význam prípon sa časom formalizoval. Navyše počet súčasných priezvisk zvyšuje aj ich pravopisná a grafická stránka svojou rozlišovacou funkciou.

4. Priezviská podľa príbuzenských vzťahov

Zaujímavú skupinu tvoria priezviská utvorené z pomenovaní rodinných a príbuzenských vzťahov. Spomedzi nich azda najviac vzniklo zo slova *baba*, ale toto slovo malo oddávna aj význam „stará žena“ a viac ďalších rozličných významov, takže všetky priezviská s týmto slovným základom nemuseli byť motivované príbuzenským vzťahom. Zo slova *baba* vznikli priezviská *Baba, Babka, Babečka, Babenka, Babáč, Babák, Babiak, Babčák, Babej, Babiár, Babic, Babík, Babiš, Babo, Baboš, Babúch, Babula, Babuliak, Babulík, Babulica, Babuš, Babušek, Babušiak, Babušik* a i.

Oveľa menej priezvisk vzniklo zo slova *dedo*, napr. *Ded, Dedo, Dedák, Dedek, Dedik, Dedoš, Dedových*. Na Záhori sa tento príbuzenský vzťah označuje slovom *stareček*. Preto priezviská *Stareček, Staríček* signalizujú aj pôvod ich nositeľov.

Priezviská utvorené zo slov *otec, tato, matka* sme nezaznačili, výnimkou je priezvisko z prezývky podľa modlitby *Očenáš*. Zo slova *mama* by mohli byť azda priezviská *Mamojka* a *Mamoň*. Podľa ďalších príbuzenských vzťahov vznikli priezviská ako *Synak, Synek, Sinčok, Synovec, Vnuk, Vnučák, Vnučko, Vnučka*. Priezviská *Vnenk, Vnenčák* súvisiace s apelatívom *vnuk* ukazujú na poľský (alebo goralský) pôvod.

Viac priezvisk vzniklo zo slova *brat*, napr. *Brat*, *Bratík*, *Bratek*, *Braček*, *Bračok*, *Bračík*, *Bratko*, *Bratka*, *Bratkovič*, *Brachna*, *Brachňák*/*Brachniak*, *Brachnovič*. Priezvisko *Bratovkin* však vzniklo zo slova *bratovka* „bratova žena, švagriná“, ktoré je známe iba na južnom strednom Slovensku v bývalom Honte a Novohrade. Zo slova *sestra* utvorené priezvisko *Sestrienka* je výnimočné.

Zo slova *zať* vznikli priezviská *Zať*, *Žec*, *Zaťko*, *Začko*, *Zaťka*, *Zaťovič*, *Zaťkuliak*, *Zaťura*, *Zetocha* a i. Priezvisko *Zetocha* sa vyskytuje častejšie na Záhori, utvorené je dosť zriedkavou príponou *-ocha*. Zo slova *nevesta* utvorené priezvisko nepoznáme. Do tejto skupiny patria aj priezviská *Strýko*, *Strýčko*, *Stričko*, *Strýček*, *Ujec*, *Ujček*, *Ujčík*, *Svák*, *Svaček*, *Sváčik*, *Svat*, *Svatík*, *Svato*, *Sviatko*, *Šógor*, *Švagrik*, *Švagerko*, *Švagrovský* a i.

Ťažšie je hľadať pôvod priezvisk utvorených zo slov, ktoré už zo slovnej zásoby slovenčiny ustúpili alebo ostali na samom jej okraji. K takýmto priezviskám patria napr. *Dever*, *Devera*, *Deverík*, *Faš*, *Faška*, *Faško*, *Zolvik* a *Zolovčík*.

Priezviská *Dever*, *Devera*, *Deverík* vznikli zo slova *dever*. Staré slovanské slovo *dever* označovalo príbuzenský vzťah „mužov brat“. V Historickom slovníku slovenského jazyka sa slovo *dever* uvádza dokladmi od polovice 16. storočia a s tromi významami: 1. „žene mužov brat, švagor“; 2. „ženin otec, svokor“ s textom zo Starého zákona *Jakob pasol stado devera sveho*; 3. „otec mužovho alebo ženinho otca“ s dokladom z Kamaldulského slovníka *prosocer: mužového aneb ženinho otca otec, dever*.

Priezviská *Faš*, *Faška*, *Faško* majú pôvod v slove *faš*, ktoré patrilo takisto do príbuzenskej terminológie a pochádzalo z tureckého jazyka. Stará slovenčina ho poznala a v Historickom slovníku slovenského jazyka sa uvádzajú doklady z 15. a zo 16. storočia s významom „manžel ženinej sestry, švagrinej“, teda dnes by sme povedali „švagor“.

Starobylé slovanské príbuzenské termíny *zolv*a a *zolvica* sa v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí od M. Kálala, ktorý vyšiel r. 1924, uvádzajú s významami 1. „(nevydatá) švagriná, mužova sestra“ a 2. „synova alebo bratova žena“. Z nich vznikli priezviská *Zolvik* a *Zolovčík*.

Kmotrovský vzťah sa v slovenských nárečiach vyjadruje termínmi *kmotor*, *koma* a *kum*. Z nich sa tvorili priezviská *Kmotrík*, *Kmotorka*, *Koma*, *Komáček*, *Komačka*, *Koman*, *Kománek*, *Komančík*, *Kum*, *Kuma*, *Kumičák*, *Kumičík*, *Kumančík*. K nim možno priradiť aj priezviská *Kmoško* a *Kmošena*, ktoré vznikli pravdepodobne z expresívnych foriem slov *kmo-tor*; *kmotra* (*kmoch*, *kmochna*, *kmošna*), ktoré poznáme z poľštiny.

Priezvisko *Kmošena* v tejto podobe mohlo vzniknúť ako prezývka kdekoľvek na severozápadnom Slovensku. Takto, pomocou prípony

-ena, sa na západnom Slovensku prechýľujú priezviská, tvoria expresívne ženské podoby priezvisk (napr. *Kujka – Kujčena*), domáce podoby krstných mien (*Katrena, Kačena*), pomenovania žien (*babenka, mamenka, cérenka*), aj napr. mená kráv (*Belena, Lysena, Plavena, Stračena, Tarčena*) a iné, často expresívne výrazy ženského rodu (*hlavenka hlavička, horeнка horička, kačena kačka*) a pod.

Dnes nemusí byť a spravidla nie je známa motivácia, ktorá spôsobila vznik, utvorenie konkrétneho priezviska. Prezývky vyjadrovali, ale aj nemuseli vyjadrovať informáciu o pôvode ich nositeľov. Všetky priezviská tejto skupiny sú však z lexikálnej stránky významovo priezračné, lebo ich východiskové slová sú známe ako termíny z príbuzenskej terminológie.

Priezviská *Parobek* a *Parobok* vznikli z apelatívneho označenia mladého človeka, mládenca. Ako prímená alebo priezviská mohli vzniknúť najmä v prostredí, kde sa toto apelatívum menej používalo, bolo nejako príznakové alebo sa pokladalo za expresívne. Pôvodne sa slovo *parobok* používalo predovšetkým na východnom Slovensku, prešlo aj do spisovnej slovenčiny, v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa hodnotí ako slovo z dedinského prostredia a vysvetľuje sa rovnoznačnými slovami „mládenec, šuhaj“. Z toho istého slovného základu pochádzajú aj juhozápadoslovenské slová *roba, robka* označujúce dospelú ženu (slová *hepa, hepka* označujú dorastajúce dievča, dievku). Príbuzné sú aj české *robě, robátko* „pachol’a“ a ruské *re-bionok, rebiata* „dieťa, deti“. Na okolí Zvolena sa vyskytujú obidve priezviská, *Parobok* i *Parobek*, možno sa tu stretnúť so zaujímavým javom. Priezvisko *Parobok*, ktoré je svojou štruktúrou „domáce“, skloňuje sa *Parobka, Parobkovi* a prechýľuje ako *Parobková*. Priezvisko *Parobek* sa príponou *-ek* vyčleňuje ako „nedomáce“, má pri skloňovaní podoby *Parobeka, Parobekovi* a prechýlenú podobu *Parobeková*. (Podľa takejto zákonitosti napr. Čech hovorí v *Pezinoku*, v *Ružomberoku* a pod.)

Z rovnakých motivácií ako priezviská *Parobok, Parobek* mohlo vzniknúť aj priezvisko *Kamas*. Z maďarčiny prevzatým apelatívom *kamas* sa vo viacerých slovenských nárečiach na západnom, strednom i na východnom Slovensku označuje odrastený mládenec, šuhaj. Aj z prevzatých slov utvorené priezviská však treba pokladať za slovenské, lebo vznikli v slovenskom jazykovom prostredí, napr. *Juhás* (*juhás* „pastier oviec“), *Kanás* (*kanás* „pastier sviň“), *Kurnas* (*kurnas* „kanec, diviak“).

5. Priezviská podľa spoločenského zaradenia

Niekdajšie spoločenské zaradenie, akúsi stavovskú príslušnosť nositeľov, vyjadrujú priezviská *Páneek, Pánik, Panik, Paniak, Pančík*,

Pančák, Pančo, Pančura, Panko, Pankovčín, Pančišin, Pánis, ale aj *Špan, Špán, Špánik, Španka, Španko, Špano, Špaño, Španár, Španiar*. Priezviská tohto typu mohli, samozrejme, vzniknúť aj ako ironické pomenovania, prezývky vyjadrujúce inú, aj negatívnu skutočnosť.

V slovnej zásobe súčasnej slovenčiny sa slovo *špán* už nenachádza. Okrem bohatého radu priezvisk sú na Slovensku obce Špania Dolina i Španie Pole, ani ony však obyčajnému človekovi nepomáhajú objasniť slovo *špán*. Slovník slovenského jazyka vysvetľuje význam tohto historického slova ako „najvyšší kráľovský úradník v starom Uhorsku stojaci na čele župy alebo na čele niektorého z najvyšších dvorských úradov, išpán“, teda vlastne „župan“. Z Kalinčiakovej Reštaurácie si pripomeňme pomenovanie podžupana *vicišpán* „vice-išpán“. Staré slovansko-slovenské slovo *špán* sa prevzalo do maďarčiny ako *ispán* [čítaj: *išpán*] a potom späť do slovenčiny ako *išpán*, s takto zúženým významom. Španie Pole sa po maďarsky nazývalo *Ispánmező*, Špania Dolina však *Úrvölgy* [= Panská Dolina].

Historický slovník slovenského jazyka dokumentuje aj druhý význam tohto slova ako „príslušník zemianskeho stavu, pán“. Slovo *špán* v slovenčine žilo i po prevzatí do maďarčiny ďalej, používalo sa aj pri titulovaní osôb šľachtického pôvodu, ba aj pri titulovaní richtára (*špán richtár*). Zachovalo sa aj v desiatkach chotárnych názvov, napr. *Španie, Španica, Španské, Španech járek, Španikovec, Španková* a pod. A tvorili sa z neho, pochopiteľne, aj priezviská.

Priezviská sa tvorili aj zo slova *zeman* označujúceho nižší stupeň šľachtického stavu, napr. *Zeman, Zemen, Zemanec, Zemánek, Zemaník, Zemančík, Zemanovič, Zemko, Zemek, Zemčík* a pod.

Istú autoritu predstavovali už v najstarších spoločenských formáciách starci. Reprezentuje nám ju slovo *kmet'*, ktoré je aj napohľad veľmi starobylé, podľa etymologického slovníka vzniklo z latinského slova *comes* [čítaj: *komes*] označujúceho člena kráľovskej družiny a používaného na označenie rozličných vysokých hodností a funkcií. Slovo *kmet'* sa prevzalo takmer do všetkých slovanských jazykov a na Slovensku sa používalo aj v najstarších po latinsky písaných listinách ako *kmetones*, t. j. starci, starešinovia. V staršej slovenčine sa slovo *kmet'* podľa Historického slovníka slovenského jazyka používalo s významami „sedliak, majúci v držbe usadlosť“, „vážený človek, laický prísediaci súdu“ a „starý, skúsený a vážený človek, starešina“. Súčasná spisovná slovenčina si zachovala slovo *kmet'* s významom „múdry stavec, v rodovej spoločnosti hlava rodu“, zo slovnej zásoby slovenských nárečí toto slovo ustúpilo, už sa nepoužíva.

Zo slova *kmet'* vznikli priezviská *Kmet', Kmetek, Kmetík, Kmet'ko, Kmet'ka, Kmet'o, Kmec, Kmecík, Kmeco, Kmecko, Kmeč, Kmiečik, Kmiť* a pod. Z polatinčenej podoby vzniklo priezvisko *Kmetóni*.

Iné spoločenské zaradenie predstavovali slová *sedliak*, *slobodník*, z rakúskej nemčiny cez maďarčinu prevzaté slovo *želiar*; z nemčiny prevzaté *hofier*, *hošták*. Z nich vznikli priezviská *Sedlák*, *Sedliak*, *Sedláček*, *Sedláčik*, *Sedliačik*, *Sedlačko*, *Slobodník*, *Hofer*, *Hofier*, *Hofera*, *Hoferka*, *Hoferko*, *Hoferica*, *Želiar*, *Žedľarčik*, *Hošták*, *Hoštacký*, *Hoštačný* a i.

Slovo *sedliak* (v nárečiach aj *sedlák* a i.) má západoslovanský charakter. Vyskytuje sa azda iba v češtine a v slovenčine, bolo utvorené zo starobylého slovanského slova **sedlo*, ktoré sa vo väčšine slovanských jazykov vyskytuje v podobe *selo* a ktoré malo aj význam „majetok, usadlosť“. Medzi slovenskými chotárnymi názvami sú desiatky názvov typu *Selá*, *Selské lúky* a pod., viaceré obce majú názov *Selce*, máme obce s názvami *Selec*, *Sedlice*, *Sedličná*. (Na východnom Slovensku v rusínsko-ukrajinských nárečiach sa vyskytuje slovo *selo* s významom „dedina“ ako vo východoslovanských jazykoch.) Slovom *sedliak* sa označoval „majiteľ, majiteľ usadlosti“. Obidve slová, *sedliak* i *gazda*, vyjadrovali teda zhruba tú istú realitu.

Priezviská *Starigazda* (aj *Starygazda*) a *Novisedlák* (aj *Novysedlák*) vznikli zo slovných spojení. Nepatria medzi priezviská prezývkového typu ako väčšina priezvisk utvorených zo slovných spojení (napr. *Bolebruch*, *Husivarga*, *Kipikaša*, *Mastihuba*, *Pecivál* a pod.), skôr by sme ich mohli zaradiť medzi priezviská motivované zamestnaním nositeľa. Označenia *starý gazda* i *nový sedliak* vyjadrovali popri povolani, zamestnaní aj istú časovú alebo skôr spoločenskú charakteristiku. Prídavné mená *starý* a *nový* v tomto kontexte vyjadrujú dĺžku zaradenia do príslušnej spoločenskej vrstvy (*nový* znamenalo „novoosídlený“ alebo „novozaradený“). Vek osoby by sa, samozrejme, označoval prídavnými menami *starý* – *mladý*.

Slovo *gazda* je slovanského pôvodu, v tejto podobe ho zachovala maďarčina. Pochádza zo starobylého slovanského slova *gospodin* (v množnom čísle *gospoda*), označoval sa ním pán (vlastník majetku). Z tohto slova vznikli aj slová *Hospodin* (na označenie Boha) a *hospodár*; ktoré na západnom Slovensku označovalo a dosiaľ označuje povolanie, ktoré sa na strednom a na východnom Slovensku najčastejšie označuje slovom *gazda*. Starú slovanskú spoluhlásku *g* v slove *gazda* zachovala maďarčina. Z nej sa slovo dostalo späť do slovenčiny, do moravských nárečí i do susedných južnoslovanských jazykov.

S funkciami v niekdajšej obecnej a mestskej správe a s rozmanitosťou osídľovania a spoločensko-právneho zriadenia na stredovekom Slovensku súvisia aj priezviská *Richtár*, *Richtárek*, *Richtárik*, *Richtarčík*, *Richtárech*, *Šoltýs*, *Šoltés*, *Šoltis*, *Šultys*, *Škultéty*, *Fojt*, *Fojta*, *Fojtík*, *Fojčík*, *Fojtú* a i.

Priezviská *Škultéty*, *Šoltýs* a *Fojtik* súvisia so slovami *šoltýs* a *fojt*, ktoré označovali dedičného richtára obce založenej na základe nemeckého (šoltýskeho) práva v 14. alebo 15. storočí. Richtára takto založenej obce nazývali po latinsky *scultetus*, po nemecky *Schultheis* (z toho vzniklo slovenské slovo *šoltýs* a maďarské *sol-tész* [čítaj: šoltés]). Iné slovo nemeckého pôvodu označujúce túto hodnosť bolo *fojt*. Vlastne aj slovo *richtár* sme prevzali z nemčiny (*Richter*). Priezvisko *Škultéty* vzniklo podobne ako iné priezviská tohto typu z tvaru genitívu (*scultetus* – *sculteti*). V nich sa zachovala podoba zo stredovekého označovania synov (*Joannes, filius sculteti* – *Ján, syn šoltýsa*). Priezvisko *Šoltés* vzniklo z maďarskej podoby slova *šoltýs*.

Priezviská *Fojtik*, *Rychtarčík* majú takisto podobu ovplyvnenú synovským vzťahom nositeľa k nositeľovi fojtovskej hodnosti.

S funkciami v niekdajšej obecnej a mestskej správe súvisia aj priezviská *Starší*, *Boženík*, *Konšel*, *Armecký*, *Varmecký* a i. Členov obecných rád na západnom Slovensku volali konšelmi (slovo *konšel* svojim pôvodom súvisí s latinským slovom *consul* [čítaj: *konzul*]), na strednom Slovensku ich nazývali boženíkmi. Slovo *boženík* súvisí so slovom *božiť sa*, čo značí „prisahať sa“. Boženíci boli zaviazaní prísahou, preto ich nazývali aj prisažnými alebo aj staršími. Slovo *starší* takto dostalo nový význam, ktorý sa využil aj pri tvorení prezývok a priezvisk. Pochopiteľne, za obecných a mestských činiteľov vybrali starších, skúsenejších ľudí. Na strednom a dolnom Považí členov obecných rád nazývali aj *armecký*, *varmecký*, tieto slová súvisia s maďarským slovom *vármegye* [čítaj: *vármede*], po slovensky „župa, stolica“.

V slovenských priezviskách, ktoré na prvý pohľad nekorešpondujú so súčasnou spisovnou slovenčinou, netreba hneď hľadať neslovenský pôvod. Vznikali ony ešte v predspisovnom období a ich jazykovým základom boli slovenské nárečia a nadnárečové kultúrne útvary (aj iné jazyky) používané na Slovensku v tomto období.

6. Priezviská podľa pôvodu

Miestnu príslušnosť, pôvod vyjadrujú priezviská majúce podobu prídavných mien alebo obyvateľských mien tvorených z osadných (miestnych) názvov. Tieto priezviská sa utvorili z adjektív a obyvateľských mien nulovou príponou a vyjadrovali predchádzajúce bydlisko nositeľa, v prípade zemianskych predikátov sídlo rodu alebo rodového majetku príslušnej zemianskej rodiny. Oblastnú alebo krajo­vú príslušnosť vyjadrujú aj priezviská, ktoré vznikli z prídavných mien a z obyvateľských mien tvorených z názvov administratívnych alebo prírodných územných celkov.

Priezviská z obyvateľských mien

Z obyvateľských mien s príponou *-an* (*-än*, *-en*) vznikli priezviská *Babčan*, *Belan*, *Bičan* (*Bytča*), *Borovan*, *Breznen*, *Brvnišťan*, *Ciglan*, *Čáran*, *Divičan* (*Devičie*), *Dojčan*, *Gombašan* (*Gombáš*, dnes *Hubová*), *Gubričan* (*Kubrica*), *Guťan* (*Guta*, dnes *Kolárovo*), *Huďan* (*Huta*), *Huťan*, *Hyben*, *Kolačan*, *Kopčan*, *Krupan*, *Kšišťan* (*Kšinná*), *Kubran*, *Kucan* (*Kúty*), *Lazišťan* (*Lazisko*), *Lehoťan*, *Lihoťan*, *Lisičan*, *Lomen*, *Lúčan*, *Majzlan* (*Majzel*, dnes *Vyšehradné*), *Molčan*, *Mošteňan*, *Nitran*, *Párničan*, *Podsklan* (*Podsklie*, dnes v *Poľsku*), *Porubän*, *Poruben*, *Riečan* (*Riečka*), *Slašťan* (*Slaská*), *Sliačan*, *Strážan*, *Šajben* (*Šajba*, dnes *Strelníky*), *Šuľan*, *Teplan*, *Turan*, *Turičan* (*Turičky*), *Valašťan* (*Valaská*), *Vrbičan*, *Vričan*, *Zákopčan*, *Zboran*, *Zborovan*, *Žiaran*, *Žlkovan*. V stredoslovenskej nárečovej oblasti má prípona obyvateľských mien *-an* miestami podoby *-än* alebo *-en*.

Je pozoruhodné, že z obyvateľských mien utvorených príponou *-čan* sa priezviská tvorili iba výnimočne, napr. *Žilinčan*, *Zvolenčan*. Svedčí to o skutočnosti, že je to v slovenských obyvateľských menách prípona novšia, ktorá sa stala produktívnejšou až neskôr.

Z obyvateľských mien utvorených príponou *-ec* vznikli priezviská *Babinec*, *Čavojec*, *Černovec*, *Čičmanec*, *Divinec*, *Dlhopolec*, *Dúbravec*, *Kleščinec* (*Klieština*), *Kokavec*, *Kotešovec*, *Kubinec*, *Lietavec*, *Likavec*, *Liskovec*, *Lubelec*, *Malatinec*, *Mičinec*, *Myjavec*, *Oslanec*, *Pohorelec* (z *Pohorelá*, ale mohlo vzniknúť aj ako charakterizačné meno niekoho, kto vyhorel), *Porubec*, *Povinec*, *Pribilinec*, *Rašovec*, *Rosinec*, *Strážovec*, *Švoňavec* (*Šuňava*), *Šuošovec*, *Šútovec*, *Turanec*, *Vernarec*, *Višňovec*, *Zázrivec*, *Zbyňovec*, *Zliechovec*, *Žaškovec*, *Žilínec*. V severnejšej časti stredného Slovenska je prípona *-ec* pri tvorení obyvateľských mien dodnes najrozšírenejšia.

Z obyvateľských mien tvorených inými príponami (*-ák*, *-iak*, *-ak*, *-ík*, *-čák*, *-čár*) vznikali priezviská takisto iba zriedka. Azda preto, že tieto prípony dávali obyvateľským menám príznakové, expresívne zafarbenie. Tak vznikli priezviská *Čabiňák*, *Hloták*, *Hrabčák*, *Hubinák*, *Jasenák*, *Lehoťák*, *Radimák*, *Ružinák*, *Šmilňak*, *Štubniak*, *Šujak*, *Sihelník*, *Haburčák*, *Sninčák*, *Žilinčár*.

Tvorenie priezvisk z obyvateľských mien osobitnými príponami bolo takisto iba sporadické. Mohli by sme sem zaradiť priezviská *Lomenčík* a *Ublanič*.

Priezviská z prídavných mien utvorených z osadných názvov

Z prídavných mien utvorených z názvov osád vznikali priezviská vo všetkých slovanských i neslovanských jazykoch, pretože vyjadrujú miesto, odkiaľ takto pomenovaná osoba pochádzala, kde bolo jej ro-

dinné sídlo a pod. Takto motivované boli prvotné šľachtické prídomky – predikáty, ktoré mali v latinskej podobe predložku *de* (*Joannes Lipszky de Szedliczna* = *Ján Lipský zo Sedličnej*), v nemeckej podobe predložku *von* (*Wilhelm von Humboldt*), v slovenskej podobe predložku *z* (*Vavrinec Benedikt z Nedožier*). V slovenskom, ako aj v maďarskom jazykovom prostredí, teda v prostredí niekdajšieho Uhorska, mali šľachtické prídomky neskôr podobu prídavných mien utvorených z názvov obcí, v ktorých boli sídla šľachtických rodín. Z prídavných mien sa tvorili aj prímenná vyjadrujúce miesto, pôvod nositeľa prímenná, odkiaľ pochádzal, odkiaľ prišiel. Napr. podoba *Ostrolucký* bola pôvodne prídomkom zemianskej rodiny Ostroluckých, ktorí mali rodové majetky a kúrie v obci Ostrá Lúka pri Zvolene, ale aj prímennom nevoľníckej rodiny alebo aj viacerých rodín, ktoré sa z tejto obce presťahovali alebo utiekli do iných obcí. Napr. do mestečka Slatina, ktoré sa dnes nazýva Zvolenská Slatina, začiatkom 18. storočia prišiel za pastiera „Ján Ostrolucký čiže Sebenínsky“. Jeho rodičia žili v neďalekej obci Sebedín, do Sebedína prišli istotne z Ostrej Lúky (obec Sebedín sa v minulosti nazývala aj Sebenín).

Priezviská vznikali rovnako zo šľachtických prídomkov ako z prímenných. Vznikali pochopiteľne z názvov obcí, ktoré sa používali v tom čase, v čase ich vzniku. Vznikali po celom Slovensku, od Záhoria až po Sninu a Sobrance.

Priezviská z prídavných mien utvorených z osadných názvov prímennami *-ský*, *-(c)ký* vznikali veľmi často. Tak vznikli priezviská *Babinský*, *Bobrovský*, *Borovský*, *Branecský* (*Branč*), *Brunovský*, *Budinský*, *Bystrický*, *Bzovský*, *Cimoracký* (*Timoradza*), *Čársky*, *Čavojský*, *Čemický*, *Čepčiansky* (*Čepčín*), *Devínsky*, *Gáplovský* (*Gápel*, dnes súčasť Zliechova), *Gubrický* (*Kubrica*), *Hil'ovský* (*Hýľ'ov*), *Hlocký* (*Hlota*, niektorá z Lehôt na Považí), *Horňanský*, *Hostovecký*, *Hrušovský*, *Hubinský*, *Chropovský*, *Jablonický*, *Jamnický*, *Jesenský*, *Kaľavský*, *Kaliský*, *Kľačanský*, *Kociský* (*Kociha*), *Koneracký* (*Kunerad*), *Kopernický*, *Košecký*, *Košický*, *Košovský* (*Koš*), *Kozelnický*, *Kraľovanský*, *Krmešský* (*Krmeš*, dnes časť Vlách), *Kucký* (*Kúty*), *Lapšanský* (*Lapše* alebo *Lapšanka*, dnes na území Poľska), *Lehocký*, *Leštinský*, *Lihocký*, *Lisický*, *Malachovský*, *Malatinský*, *Mankovecký*, *Medňanský* (*Medné*, dnes súčasť Lednických Rovní), *Medvecký*, *Môťovský* (*Môťová*, dnes časť Zvolena), *Nedecký* (*Nededza*), *Nižňanský*, *Ochodnický*, *Okrucký* (*Okrut*, dnes časť Udiče), *Orlovský*, *Orviský* (*Orvište*), *Párnický*, *Pažický*, *Piešťanský*, *Podhracký*, *Podkonický*, *Ponický*, *Porubský*, *Pružinský*, *Púchovský*, *Rosinský*, *Rybanský*, *Rybársky*, *Sebenský* (*Sebedín*, prv *Sebenín*), *Sirácky* (*Szirák*, v Maďarsku), *Slavkovský*, *Sliacky*, *Srnanský*, *Strhársky*, *Suchánsky*, *Suchovský* (*Suchá*), *Šteruský*, *Telgársky*, *Toryský*, *Turiansky*, *Tužinský*, *Uhrecký* (*Uherce*), *Uhrovský*, *Vaj-*

norský (Vajnory, dnes časť Bratislavy), Varínsky, Vavrecký, Važecký, Velčický, Velický, Veselský, Veselovský (Veselé), Vestenický, Voľanský (Voľa), Záblacký, Záborský, Zamarovský, Zárecký, Zátarecký, Zavačský (Závada), Zdychavský, Zelenecký, Zolniansky, Zubácky, Zubrický (Zubrica, dnes v Poľsku), Zvolenský, Žarnovický, Žaškovský, Žilinský, Žubrietovský (Žibritov).

Priezviská vznikali aj z prídavných mien utvorených zo zložených a z dvojslovných názvov, napr. *Belohorský*, *Čarnogurský*, *Čontofalský* (maď. *Csontosfalva*, dnes *Košťany*, časť obce *Valaliky*), *Dholucký*, *Dobrovodský*, *Dočolomanský* (*Dačov Lom*), *Krivoklátsky*, *Krivosudský*, *Malobický* (*Malá Bytča*, dnes časť *Bytče*), *Malovecký* (*Malá Ves*) *Mokroluský* (*Mokroluh*), *Novomeský*, *Oružinský* (*Ó Ruzsin* = *Starý Ružín*, dnes *Ružín*), *Ostrolucký*, *Polerecký*, *Solivarský*, *Starovecký* (*Stará Ves*), *Svätojánsky*, *Voderadský* a i.

Niektoré priezviská majú podobu odlišnú od podoby prídavného mena utvorenej v súčasnej spisovnej slovenčine od súčasného názvu obce, pretože vznikli z adjektíva utvoreného zo staršieho názvu alebo iným spôsobom používaným v miestnom nárečovom úze, napr. *Červeňanský* (*Červený Kameň*), *Družbacký* (*Ružbachy*, náreč. *Družbaky*), *Farkašovský* (*Farkašovce*, dnes *Vlková*), *Frašťacký* (*Frašťák*, dnes *Hlohovec*), *Gombaský* (*Gombáš*, dnes *Hubová*), *Kolpaský* (*Kolpachy*, dnes *Banský Studenec*), *Krempaský* (*Krempach*, dnes *Kremná*), *Krigovský* (*Krig*, dnes *Vojňany*), *Kubaský* (*Kubachy*, dnes *Spišské Bystré*), *Nádašský* (*Nádaš*, dnes *Trstín*), *Noviansky* (*Nová Ves*), *Rarbocký* (*Rarbo*, dnes *Rohožnica*), *Ružbacký*, *Štelbaský* (*Štelbach*, dnes *Tichý Potok*), *Tibenský* (staršie *Tibeň* z nem. *Theben* = *Devín*), *Ungvársky* (*Ungvár* = *Užhorod* na *Ukrajine*), *Verešvársky* (*Verešvár*, dnes *Červeník* alebo *Červený Hrádok*), *Vrbovský*, *Zarevúcky* (za *Revúcou*), *Zdravecký* (z *Draviec*) a i. Pri nemeckých a maďarských priezviskách sa nerozlišuje, či vznikli z prídavných mien utvorených z osadných názvov alebo z obyvateľských mien, lebo tieto dve kategórie slov sa v týchto jazykoch nerozlišujú tak ako v slovanských jazykoch.

Nemecké priezviská vznikali z formácií, ktoré sa z osadných názvov tvorili príponou *-er*, napr. *Lumnitzer* (nem. *Lumnitz* = *Lomnica*), *Nérer* (nem. *Nehre* = *Strážky*), *Rokser* (nem. *Roks* = *Rakúsy*), *Rozenauer* (nem. *Rosenau* = *Rožňava*), *Schmögner* (nem. *Schmögen* = *Smižany*), *Topercer* (nem. *Topertz* = *Toporec*) a i.

V maďarčine sa z osadných názvov tvorili adjektíva príponou *-i*, ktorá má v priezviskách adaptovaných do slovenčiny aj podobu *-y* alebo *-j*, napr. *Bakaj*, *Bartfai* (maď. *Bartfa* = *Bardejov*), *Belaj*, *Budaj* (*Buda* = *Budín*), *Comaj* (*Csoma* [čítaj: čoma] = *Čamovce*), *Detvai*, *Chižnay*, *Kaššai* (*Kassa* [čítaj: kašša] = *Košice*), *Kišidaj* (*Kis Ida* [čítaj: kiš ida] = *Malá Ida*), *Lévai* (*Léva* = *Levice*), *Nemečkai*, *Ortutai*

(*Ortuó* = Ortu'ová), *Prónay* (*Próna* = Pravno), *Ruttkay* (*Ruttka* = Vrútky), *Šemšej*, *Uhorskai*, *Zborai*, *Zolnai* (*Zsolna* [čítaj: *žolna*] = Žilina); *Almáši* (*Almáš*, dnes Jabloňovce), *Brezáni*, *Brodzáni*, *Čepčáni* (*Čepčín*), *Čúzy* (*Čúz*, dnes Dubník), *Dohnány*, *Kubini*, *Molčáni*, *Nádaši* (*Nádaš*, dnes Trstín), *Rajčáni*, *Selepčéni*, *Solčáni*, *Trubini*, *Varini*, *Zamaróci*, *Zorkóci* a i.

Priezviská *Belaj*, *Čičaj*, *Máčaj*, *Šulaj* možno interpretovať dvojako. Na ich správnu interpretáciu by bolo treba využiť historické zápisy a ďalšie údaje, samotné súčasné priezviská ako jazykové fakty nestačia, pretože sú rovnako známe slová *biely*, *čičať* (= cikať), *máčať*, *šúlať* ako osadné názvy *Belá*, *Čičov*, *Mača*, *Šula*. Jednoznačne možno vykladať priezviská *Hlavaj*, *Motaj*, *Taraj*, *Trimaj*, *Zubaj*, pretože príponou *-aj* sa v slovenčine tvoria pomenovania nositeľov vlastností a nemusi pri nich ísť o nijaký cudzí vplyv.

Jednoznačne možno vyložiť i priezvisko *Ruttkay*. Názov *Vrútok* sa v osobných menách, zo začiatku v zemianskych prídomkoch, vyskytuje od 13. storočia. V latinskej forme mali tieto prídomky podoby *de Wruthk*, *de Ruthk*, *de Vrutka*, v maďarskej forme *Rutkai*, *Ruttkay*, ale aj *Wruttkay*. Slovenské formy týchto prídomkov *Vrútocký* alebo *Vrútecký* sú známe od prvej polovice 16. stor. Hoci priezvisko *Vrútecký* bolo v minulých storočiach známe, dnes je bežná jeho maďarská podoba *Ruttkay*. Je to po maďarsky utvorené priezvisko (pôv. prídomok) z po-maďarčeného názvu Vrútok *Ruttka*, pričom *-i* (*-y*) je maďarská odvozovacia prípona zodpovedajúca slovenskej prípone *-ský*.

Priezviská z krajových obyvateľských mien

Priezviská vznikali aj z obyvateľských mien a z prídavných mien utvorených z názvov administratívnych i prírodných územných celkov zakončených na *-an*: *Hont'an*, *Kysučan*, *Považan*, *Šarišan*, *Turčan*; *-čan*: *Gemerčan*, *Tekovčan*, *Zemplínčan*; *-ec*: *Hronec*, *Oravec*, *Moravec*, *Podpoľanec*, *Považanec*; *-ák/-iak*: *Hanák*, *Lipták*, *Lupták*, *Spišiak*, *Spišák*, *Záhorák*; *-čík*: *Moravčík*; *-ský*, *-(c)ký*: *Kysucký*, *Spišský*, *Šarišský*. Výnimkou je azda priezvisko *Luptovec* (zo staršieho *Luptov* = Liptov), ktoré mohlo vzniknúť zo staršej, dnes neznámej podoby obyvateľského mena. Všetky tieto priezviská vznikli vlastne z obyvateľských mien a z prídavných mien bezpríponovým tvorením alebo, ako hovoríme, utvorili sa nulovou príponou.

Maďarskú podobu majú priezviská zakončené na *-i/-y*: *Arvai*, *Liptai*, *Morvai*, *Nyitrai*; *Gömöri*, *Honti*, *Turóci*, *Sepeši*, *Šároši*, *Zólyomi*.

Nemecký pôvod majú priezviská zakončené na *-er*, *-ár*: *Turcer*, *Turcár*, *Zipser* a i.

Zo slovenského krajového obyvateľského mena *Spišiak* vznikli takto priezviská *Spišiak*, *Spišák*, *Spiška*, *Spiško*, z maďarskej podoby

názvu Spiša priezviská *Sepeš*, *Sepeši* (aj *Szepeš*, *Szepes*, *Szepesi* atď.), z nemeckej podoby priezviská *Zipser* [čítaj: *cipser*], *Cipser*, ale aj *Cipciar*. Priezvisko *Cipciar* vzniklo adaptáciou nemeckého mena *Zipser* a či *Cipser* do slovenčiny (podobne ako *Steller* na *Šteliar* a i.).

Patria sem aj priezviská *Krajniak*, *Krajňák*, ktoré vznikli ako pomenovania obyvateľov pochádzajúcich z „Krajny“, z okrajových oblastí severovýchodnej časti dnešného Slovenska.

Priezviská z etnických a národných mien

Priezviská vznikali aj z etnoným, z pomenovaní etnickej príslušnosti človeka. Etnická príslušnosť sa niekedy miešala s konfesijnou. Priezviská majú väčšinou podobu utvorenú z etnoným bez prípony, čiže tzv. nulovou príponou, napr. *Bosniak/Bosnák*, *Cigán*, *Čech*, *Grék*, *Charvát/Chorvát*, *Lach*, *Maďar*, *Moravec*, *Polák/Poliak*, *Rus*, *Rusín/Rusnák*, *Sas/Sás*, *Slezák*, *Slovák/Sloviak*, *Slovinec*, *Srb/Serbin*, *Španiel*, *Šváb*, *Talian*, *Tatár*, *Turek/Turok*, *Uher/Uhor*, *Uhrín*, *Vlach*. Niektoré majú synovské alebo aj iné prípony, napr. *-ik*, *-ik*, *-ek*, *-čík*, *-ín*, *-ok*, *-ák*, *-čať*, *-ec*, *-ka*, *-ko*, *-ovič*, *-ič*, *-ať*, napr. *Cigánek*, *Cigánik*, *Češík*, *Češka*, *Češko*, *Čecho*, *Čechovič*, *Maderič*, *Morávek*, *Moravčík*, *Moravík*, *Nemček*, *Nemčok*, *Nemeček*, *Nemčík*, *Nemčovič*, *Poliačik*, *Poláček*, *Polačko*, *Polakovič*, *Prusák*, *Rusek*, *Rusko*, *Ruso*, *Rusák*, *Ruščák*, *Rusinko*, *Rusnáčik*, *Rusňačok*, *Sásik*, *Sasín*, *Sasinek*, *Sasák*, *Saska*, *Sasko*, *Slezáček*, *Slováček*, *Švábik*, *Turček*, *Turčok*, *Tureček*, *Turčík*, *Uherek*, *Uherek*, *Uherík*, *Uherčík*, *Uhorčík*, *Uhrík*, *Uhrinec*, *Uhrinek*, *Uhrinčať*, *Valachovič*, *Vlachovič*.

Záviselo to aj od nárečia, v ktorom sa priezvisko formovalo, lebo napr. forma priezviska *Nemeček*, *Tureček* mohla vzniknúť iba na Záhorí (alebo pri pomenovaní človeka zo Záhoria), forma *Nemček*, *Turček* predovšetkým na ostatnom západnom a v severnej časti stredného Slovenska, forma *Nemčok*, *Turčok* v južnej časti stredného Slovenska (od Banskej Bystrice na juh), formy *Nemčík*, *Turčík* najmä na východnom Slovensku.

Priezviská vznikali aj z nedomácich podôb etnoným, napr. z poľskej podoby vznikli priezviská *Venger*, *Vengrin* (= Uhor/Uhrín), z rusínskej *Voloch* (= Vlach), z maďarských podôb priezviská *Gereg*, *Gerek*, *Kerek* (= Grék), *Horvát*, *Lendel*, *Lengyel* (= Poliak), *Morvai* (= Moravec), *Német* (= Nemeč), *Oláh* (= Vlach), *Oros* (= Rus), *Rác* (= Srb), *Tót* (= Slovák), *Török* (= Turek). Slovom *Tót* starí Maďari hanlivo označovali príslušníkov nemaďarských národností Uhorska.

Z nemeckých podôb etnoným vznikli priezviská *Bém*, *Böhm*, *Pém* (= Čech), *Dojč* (= Nemeč), *Unger* (= Uhor, Maďar), *Vindiš*, *Windisch* (= Slovák), z latinskej podoby etnonyma priezvisko *Saxon* (= Sas).

K priezviskám z etnoným možno zaradiť aj priezviská *Habán*, *Habáň*, *Habánik*, ktoré vznikli podľa pomenovania novokrstencov, anabaptistov (habánov), ktorí prišli k nám z Nemecka v polovici 16. storočia a usadili sa vo viacerých obciach na západnom Slovensku. Sekta vznikla vo Švajčiarsku, novokrstenci pôsobili aj v Nemecku a v Holandsku. Na územie západného Slovenska prišli okolo roku 1545 a v druhej vlne z Moravy po bitke na Bielej hore roku 1620. Podľa historických údajov ich prišlo tri- až štyritisíc, usadili sa vo viacerých obciach, najznámejšie sú habánske domy a dvory v Sobotišti a v Levároch. Do slovenskej kultúry zasiahli najmä osobitnými spôsobmi výroby keramiky. V staršej slovenčine sa *bludarstwy nowokrsstenske* spomína v zápisoch z Trenčína z roku 1579, v Bystrickej agende evanjelickej cirkvi z roku 1585 sa spomínajú *nowokrsstenczy, ktery se gmenugy bratry*. Zo 17. storočia poznáme zápisy ako *kachle zelene nowokrsstenske, čbanek nowokrsstensky, od novokrščenských vozov* a pod. Slová *habán*, *habánsky* sú v tomto význame doložené až od 18. storočia. V súčasnej slovenčine hovoríme o „Habánoch“, o „habánskej keramike“, „habánskych dvoroch“ a pod. Etnonymum *Habán* vzniklo pravdepodobne z nemeckého slova *Habaner*; z nárečovej podoby výrazu *Hafner*; po slovensky „hrnčiar“. Podľa iného výkladu súvisí s pomenovaním typických habánskych dvorov (nem. *Haushaben*).

Pôvod a jazyková výstavba priezviska nemusí vždy odrážať etnický pôvod nositeľov. Priezvisko *Gereg* istotne vzniklo z maďarského slova *Görög*, čo značí „Grék“. Ale to vôbec nesvedčí o maďarskom alebo dokonca o gréckom pôvode Geregovcov. Po prvé preto, že slovom *gerek* (*gereg*) sa vo viacerých slovenských nárečiach na strednom i na západnom Slovensku označovali príslušníci gréckokatolíckej (azda aj pravoslávnej) cirkvi. Pri vzniku priezviska z prímena alebo z prezývky mohlo ísť teda o človeka prisťahovaného napr. z východného Slovenska, ale vznik prezývky mohol byť aj ináč motivovaný, nositeľ mohol pochádzať aj z miesta alebo z blízkeho okolia. Motiváciu spred niekoľkých storočí dnes možno ťažko rekonštruovať, lebo mohla vychádzať z rozmanitých podnetov. Mohla vzniknúť podľa obliekania, podľa prisťahovania alebo podľa „vandrovania“ v týchto krajinách, alebo podľa nejakej inej vlastnosti. „Nemcom“ mohli prezývať aj človeka, ktorý bol „nemý“, to značí málovravný, alebo hovoril málo zrozumiteľne.

7. Priezviská podľa vlastností

Veľa priezvisk vzniklo zo slov označujúcich nositeľov vlastností, označujúcich telesné alebo duševné vlastnosti človeka, podľa ktorých ho spoločnosť charakterizovalo a nazývalo. Mohli to byť pomeno-

vania priame, utvorené zo základných neutrálnych alebo aj z citovo zafarbených slov, alebo aj pomenovania majúce metaforický alebo celkom obrazný charakter.

Podľa vlastností vznikali priezviská v tvare prídavných mien i priezviská substantívneho charakteru utvorené z prídavných mien príponami alebo priamo z takto utvorených podstatných mien charakteristických pri označovaní nositeľov príslušných vlastností, napr. *Dolný* i *Dolník*, *Krivý* i *Krivoš*, *Starý* i *Staroň* a pod.

Nie je zriedkavosťou, že podľa jednej vlastnosti, z jedného prídavného mena vznikol celý rad priezvisk, napr. *Holý*, *Holák*, *Holáň*, *Holček*, *Holčík*, *Holec*, *Holík*, *Hološ* a pod.

Už sme spomenuli, že popri priamych pomenovaniach vznikali aj priezviská metaforického a obrazného charakteru. Napr. podľa tmavej pokožky alebo čiernych vlasov vznikli na Slovensku nielen priezviská *Čierny*, *Černý*, *Čarný*, *Černák*, *Černek*, *Černík*, *Černoch*, *Černuš*, ale aj priezviská, ako sú *Murín*, *Cigáň*, *Cigánik*, *Cigánek* a azda aj *Vraný*, *Vranka*, *Vranák*, *Havran*, *Harvan*, *Havrančík*, *Kavka*, *Kavec*, *Kavčiak* a pod. Poslednú skupinu by sme mohli zaradiť aj inde, lebo tieto priezviská nemuseli vzniknúť ako prezývky podľa tmavej pokožky alebo čiernych vlasov, ale aj podľa iných vlastností takto pomenovaných osôb alebo podľa nejakých dnes aj neznámych okolností, ktoré takéto prezývky mohli vyvolať. O nich však bude reč neskôr.

Najjednoduchším spôsobom vznikli takto priezviská adjektívneho typu, ako sú *Bachratý*, *Biely*, *Čierny*, *Drahý*, *Driečny*, *Hladký*, *Holý*, *Hrubý*, *Chmurňny*, *Chudý*, *Churavý*, *Chytrý*, *Krátky*, *Krivý*, *Kusý*, *Lačný*, *Malý*, *Milý*, *Múdry*, *Mútny*, *Nárožný*, *Plachý*, *Sivý*, *Smutný*, *Starý*, *Studený*, *Šedivý*, *Široký*, *Ťažký*, *Tichý*, *Trúchly*, *Tučný*, *Veľký*, *Veselý*, *Zrebený* a i.

Najčastejšie sa však tvorili prezývky substantívneho typu. Tvorili sa rozmanitými príponami, a to z adjektív i zo substantív, ktoré vyjadrovali motiváciu podľa nejakej vlastnosti nazývaného človeka. Zo sloviess sa tvorili prezývky a z nich priezviská najmä z tvarov minulého času, napr. *Necpal*, *Vyletel*, *Skákala* (pozri pri priezviskách zakončených na *-ala*), z tvarov imperatívu, napr. *Dodrv*, *Motaj*, *Nepráš*, *Poprac*, *Povec*, *Vyskoč*; *Kvačkaj*, *Trimaj*, *Trvaj* a i., a to aj z imperatívu zvrtných sloviess, napr. *Bojsa*, *Driapsa*, *Hojsa*, *Hrejsa*, *Nebojsa*, *Skovajsa*, *Smejsa*, *Umysa*, *Varsa* a i. Dosť časté sú aj priezviská utvorené z tvarov prídavných mien, napr. *Mišaný*, *Obšivaný*, *Obúlaný*, *Ofúkaný*, *Opálený*, *Opatrný*, *Oškrobaný*, *Pečený*, *Popálený*, *Prepletaný*, *Skladáný*, *Skrúcaný*, *Súkaný*, *Vydarený*, *Zvalený*, *Ženatý* a i. Ako substantívne pomenovania nositeľov istých vlastností, a to deadjektíva, dever-

batíva i desubstantíva, sa tvorili apelatíva i prezývky (a priezviská) rozličnými príponami.

Veľa ich vzniklo príponou *-a*, napr. *Barna, Bujna, Galba, Kandra, Kríva, Kul'ha, Kurta, Mlsna, Obšusta, Obžera, Osoha, Oškera, Pochaba, Skuhra, Skupa, Sychra, Šanta, Šeda, Škula, Šterba, Štrba, Šucha, Šul'a, Šuta, Tara, Tupa, Zelena* a i. Menej produktívne boli prípony *-aba, -ada, -ara* a *-ata*. Nimi sa utvorili priezviská *Kajaba, Staraba, Talaba, Taraba; Chabada; Šatara, Šutora; Holata, Krpata, Malata, Tarata* a i. Priezviská zakončené príponou *-ala* majú väčšinou slovesný pôvod, vznikli z tvarov ženského rodu tzv. *l*-ového prídavia, napr. *Bruchala, Brýzgala, Bujala, Čabala, Čergala, Čipčala, Čuntala, Drgala, Dupkala, Gombala, Hatala, Hrabala, Hrubala, Hurtala, Kačala, Kotala, Kráčala, Krpala, Kydala, Lámala, Látala, Lízala, Motala, Mutala, Padala, Plávala, Pridala, Puchala, Sedala, Skákala, Srebala, Stúpala, Šmýkala, Štípala, Šupala, Trtala, Virgala, Vrzala* a i. Väčšina týchto priezvisk vznikla z tvarov expresívnych sloví, viaceré sú utvorené z nárečovo obmedzených alebo zastaraných sloví, ktoré sú súčasníkom menej známe alebo je ich význam zastretý.

Typickými príponami označujúcimi nositeľov vlastností sú prípony *-áč, -ák/-iak, -ál'* a *-áň/-iaň*. Príponou *-áč/-ač* sa utvorili priezviská, ako sú *Boháč, Borodáč, Bradáč, Brucháč, Brzáč, Hlaváč, Hrabáč, Kandráč, Kopáč, Kosáč, Krajač, Krekáč, Krnáč, Krpáč, Lysáč, Maláč, Mazáč, Noháč, Pleháč, Roháč, Sekáč, Strakáč, Strapáč, Sucháč, Vlasáč, Zubáč, Ženáč* a i.

Azda najproduktívnejšou bola prípona *-ák/-iak/-ak*, ktorou sa utvorili priezviská *Belák, Bosák, Bradiak, Brziak, Bujnák, Černák, Červenák, Dolák, Dolnák, Dolniak, Drimák, Drobnák, Drziak, Dzubák, Erdziak, Fuňák, Grlák, Holák, Horniak, Hrabák, Hrubiak, Hvizdák, Chromiak, Kosák, Krchniak, Krivák, Kršák, Kruták, Kučérák, Kurták, Kvašňák, Levák, Ležák, Lysák, Lizák, Malák, Matlák, Mazák, Mlčák, Modrák, Mudrák, Nosák, Novák, Ostrák, Papulák, Pijak, Plevák, Rapák, Revák, Rovňák, Sivák, Skuhrák, Smelák, Smolák, Solák, Spodniak, Strapák, Svetlák, Šmatlák, Šomrák, Šterbák, Štrbák, Šulák, Šuták, Švidrák, Talák, Ťapák, Tichák, Tučnák, Vlasák, Vraštiak, Vrták, Vrtiak, Zelenák, Zimák, Zubák* a i.

Prípona *-áň/-iaň* sa využila pri vzniku priezvisk *Beláň, Brucháň, Čuchráň, Dlháň, Drgáň, Hlaváň, Holáň, Hrbáň, Chlpáň, Chrapáň, Krekáň, Kriváň, Kulháň, Maláň, Mazáň, Mokráň, Motáň, Ryšiaň, Socháň, Strapáň, Sucháň, Širáň, Škuláň, Štrbáň, Šucháň, Zerzáň, Zimáň, Zubáň* a i.

Zhruba pre severnú časť Slovenska sú príznačnejšie priezviská s príponou *-oň*, napr. *Badžgoň, Bachroň, Bystroň, Dobroň, Drahoň, Drgoň, Hruboň, Hurtoň, Chaboň, Chabroň, Chladoň, Krasoň, Lysoň,*

Lizoň, Matloň, Mladoň, Mudroň, Pisoň, Ploskoň, Puchoň, Ridzoň, Ro-
hoň, Sadloň, Sivoň, Skladoň, Srogoň, Srpoň, Staroň, Strapoň, Suchoň,
Svetoň, Široň, Škrkoň, Švidroň, Tichoň, Tisoň, Treskoň, Tvrdoň, Zlatoň
a i. Priezviská s príponou *-oňa* sú veľmi zriedkavé: *Drgoňa, Soboňa*.

Po celom území Slovenska sú rozšírené priezviská s príponou *-oš*,
ako sú *Brčkoš, Dlohoš, Drahoš, Drdoš, Dudroš, Hladoš, Hološ, Hрабоš,*
Hruboš, Hurtoš, Hvizdoš, Chlpoš, Jedoš, Krivoš, Krutoš, Kurtoš, Mok-
roš, Rapoš, Sivoš, Skaloš, Srdoš, Strakoš, Svetoš, Zlatoš a i. Podobne aj
priezviská s príponou *-uš* a s príponami *-och, -ocha, -úch/-uch, -ucha:*
Beluš, Čermuš, Krivuš, Maluš, Pecuš, Peknuš, Strakuš; Bžoch, Černoch,
Maloch, Mlčoch, Mudroch, Perďoch, Věloch, Vrťoch, Zloch; Matlocha,
Radocha, Vělocha, Zlocha; Bzdúch, Matlúch, Mazúch, Mlčúch, Pecúch,
Sedúch, Smolúch, Staruch, Širuch; Plavucha, Raducha, Smolucha a i.

Menej frekventované boli prípony *-al/-ál, -al', -ál', a -an, -ár/-iar.*
Nimi sa tvorili priezviská *Kopál, Nohál, Suchal, Šuchal, Taral, Vrtal;*
Hrbál', Nosál', Rohál', Zubał', Zubál'; Dolan, Džugan, Horan, Hraban,
Hruban, Chovan, Kresan, Kulhan, Makan, Mazan, Sekan, Skladan,
Skokan, Solan, Škraban; Chudár, Kosár, Kosiar, Malár, Rohár, Solár;
Soliar, Suchár a i.

Väčšina priezvisk zakončených príponou *-aj* vznikla zo sloves-
ných tvarov imperatívu, deverbátiva a desubstantíva sú menej časté:
Behaj, Čičaj, Drimaj, Drugaj, Duchaj, Dzubaj, Gabaj, Hlavaj, Hra-
baj, Hurtaj, Kopaj, Kropaj, Kvačkaj, Lievaj, Máčaj, Motaj, Nehaj,
Nehnevaj, Očuvaj, Sekaj, Šedaj, Talaj, Ťapaj, Taraj, Tisaj, Trimaj,
Trvaj, Zelenaj, Zubaj, Žehnaj a i.

Zriedkavejšie sú priezviská s príponou *-ej*, napr. *Chudej, Malej,*
Pohovej, Skočej, Smolej, Solej, Šulej, Šupej a i.

Charakteristiku nositeľa vlastnosti dodáva priezvisku aj prípona
-ec. Tak je to v priezviskách *Červenec, Drgonec, Holec, Hrabec, Hru-*
bec, Chromec, Kopec, Kupec, Malec, Sivec, Slanec, Smolec, Starec,
Strapec, Surovec, Škulec, Šulec, Zelenec, Zrubec a i.

Po celom území Slovenska sú rozšírené priezviská podľa vlastností
s príponou *-ik/-ik:* *Bielik, Bržík, Bystrík, Černík, Čiernik, Dobřík, Dolník,*
Drobník, Držík, Dudřík, Hladík, Hlavík, Holík, Hrbík, Hrubík, Hurtík,
Chromík, Chudík, Konečník, Kosík, Krivík, Lysík, Malík, Masník, Mud-
řík, Nižník, Nosík, Pekník, Plavík, Radík, Sivík, Skočík, Slaník, Smolík,
Smutník, Solník, Stuchlík, Svetlík, Šedík, Škulavík, Šmatlík, Štrbík, Šulík,
Šupík, Šutík, Tešík, Tučník, Tupík, Tvrdík, Veselík, Vrtík, Zeleník a i.

Najmä na západnom Slovensku sa vyskytujú priezviská tohto typu
s príponou *-ek*, ako sú *Černek, Holec, Hrabek, Hrbek, Hurtek, Chlpek,*
Chrapek, Chromek, Chvastek, Kosek, Kršek, Krutek, Lysek, Malek,
Mládek, Nosek, Plaček, Sadlek, Sivek, Skoček, Skuhrek, Slanek, Smo-
lek, Starek, Strapek, Šírek, Šulek, Šutek, Tisek, Velek, Zimek, Zúbek.

Skôr pre stredné a východné Slovensko sú príznačné priezviská s príponou *-ko*, napr. *Červenko, Belko, Bojko, Holko, Hrabko, Chrapko, Chromko, Kosko, Krasko, Krško, Lenko, Levko, Lysko, Malko, Nosko, Pivko, Plačko, Pleško, Plevko, Rapko, Ryško, Slivko, Smieško, Smolko, Starko, Strapko, Strečko, Strežko, Škrečko, Šulko, Veselko, Vlasko, Vravko, Zubko* a i.

Priezviská s príponou *-o* sa vyskytujú po celom slovenskom území: *Blaho, Čerňo, Dobro, Draho, Hrabo, Hrmo, Chudo, Klčo, Koso, Kreko, Krcho, Leňo, Levo, Lezo, Ležo, Lyso, Malo, Matlo, Milo, Ostro, Plecho, Rado, Revo, Seko, Smaho, Smädo, Smejo, Strežo, Šedo, Šiko, Širo, Škreko, Škrko, Štrbo, Šuko, Šulo, Talo, Tiso, Vrťo, Zubo*.

Menej časté sú priezviská s príponou *-ka*, napr. *Červenka, Holka, Kopka, Krška, Lyska, Noska, Pleška, Plevka, Ryška, Smolka, Strečka, Surovka, Širka, Štrbka, Šulka, Šupka, Šutka, Veselka, Zelenka, Zelienska, Zimka*.

Na pôvod vo východnej polovici Slovenska poukazujú viaceré priezviská s príponami *-čo, -čák/-čiak* a *-čík*, napr. *Hrubčo, Lenčo, Sivčo, Slančo; Haščák, Chromčiak, Kopčák, Noščák, Sivčák, Surovčiak, Tarčák, Zubčák; Červenčík, Holčík, Chromčík, Kopčík, Levčík, Plevčík, Slančík, Surovčík, Šupčík, Talčík, Tarčík, Velčík, Zelenčík, Zubčík* a i.

Pri tomto type priezvisk sa vyskytujú ešte viaceré prípony, napr. *-eň, -eta, -iba, -ica, -ič, -ina, -iš, -oba, -or, -ora, -ota, -ša, -ula/-uľa, -ura, -út/-ut, -uta* a pod. Priezviská s týmito príponami majú však už obmedzenejšiu distribúciu, je ich len niekoľko: *Hlobeň, Mokreň, Smoleň; Veleta; Kosiba, Šediba; Kvasnica, Mokrica, Smolica, Širica, Šupica; Velič; Hatina, Kratina, Malina, Šupina; Hrubiš, Hurtiš, Kopiš, Kurtiš, Mališ, Mokriš, Mutiš; Chudoba, Suchoba; Šuchor, Šutor; Šuchora, Šutora; Dobrota, Malota, Novota; Hrubša; Brzula, Chvaštula, Krasuľa, Krekula, Krivula, Šikula, Štrkula, Vrzgula; Šikura; Blahút, Šikut; Blahuta, Drahuta, Šikuta* a pod.

Prezývky a priezviská podľa vlastností sa tvorili častejšie metaforou, priamo z pomenovaní zvierat, rastlín alebo iných reálií blízkych vtedajšiemu človeku. Patrili by sem stovky a vari aj tisíce slov a priezvisk, ktorými sa vystihovala motivácia v konkrétnej situácii vzniku prezývky. Túto motiváciu po viacerých storočiach dnes často nemožno ani vystopovať, možno ju len predpokladať. Použitá lexika, hlásková podoba a slovotvorné prostriedky však môžu objasniť mnohé okolnosti vzniku konkrétnej prezývky, prímena a priezviska.

Na základe pôvodného lexikálneho významu východiskového slova možno hovoriť o priezviskách, ktoré vznikli podľa názvov, pomenovaní

- zeme, prírody a prírodných javov, napr. *Bahna, Hlinka, Kameň, Kremeň, Skala, Potúček; Búrka, Pľuta, Slota, Snehota;*
- voľne žijúcich zvierat, napr. *Bobor, Borsuk (jazvec), Diviak, Hroch, Jeleň, Jež, Ježo, Kamzík, Kuna, Lasica, Líška, Medveď, Plch, Rys, Srnec, Škrečko, Vlk, Vlčko, Vydra, Zajac;*
- domácich zvierat, napr. *Bujak, Bugaj, Buroň (býk), Volek, Volko, Kurnas (kanec), Koza, Kozel, Kozlík, Cap, Capiak, Košút (vyrezaný cap), Baran, Baránek, Baranček, Škopec, Ovečka, Kocúr, Kacor, Máček, Mačor, Kot (kocúr), Kočka, Chrt, Koťuha (pes);*
- vtákov, napr. *Bažant, Bocáň, Brhlik, Číž, Čížik, Čvikota, Ďateľ, Drozd, Drozdík, Dudok, Glesk, Holub, Holubec, Hrdlička, Hrivnák, Hus, Húser; Hýľ, Jarab, Jarábek, Jarabica, Jastrab, Jastrabík, Káčer, Kaňa, Kohút, Kos, Krahulec, Krahulík, Kukučka, Kulich, Kulišek, Kura, Kuvik, Kvičala, Lastovica, Lastovka, Pelikán, Pinka, Prepelica, Sluka, Sojka, Sokol, Sokolík, Sova, Stehlik, Straka, Strakoš, Strnad, Sýkora, Škorec, Škovran, Škrivánek, Špaček, Vlha, Vrabec, Vrábel, Vráblik, Vrablica, Vrana, Vranka, Žlnka;*
- rýb, napr. *Belica, Hruž, Hružik, Karas, Karásek, Mentúz (mieň), Mrenica, Sumec;*
- hmyzu, napr. *Blcha, Blichá, Bolha, Čmel, Hlísta, Hovad, Chrobák, Komár; Motýľ, Mravec, Mucha, Muška, Pavúk, Slimák, Sršeň, Strečok, Škvor;*
- rastlín, plodov a stromov, napr. *Cesnak, Cesnek, Česnek, Čosnek, Cibuľa, Cviklík, Hracho, Hraško, Chmeľ, Chren, Kapusta, Lobo-da, Mak, Mrkva, Marchevka, Mrkvička, Paštrnák, Perašín (petržlen), Petržel, Pohanka, Pšenák, Pšenko, Repa, Šalát, Šafran, Šošovica, Tatarska, Tenkeľ (špalda); Hafera (čučoriedka), Hruška, Jahoda, Malina, Marhuľa, Slivka, Sľujka; Hlôžka, Lohyňa, Šípka, Trnka; Fiala, Konvalinka, Lopúch, Muškát, Púpava, Režucha; Borievka, Breza, Jalovec, Jelša, Kalina, Klokoč, Krušpán, Smerek, Smrek, Sosna, Svíba, Svida, Vrba, Bukva; Hliva, Hríb, Huba, Plávka, Mlieč;*
- náradia a nástrojov napr. *Bečka, Bečica, Bočka, Čutora, Diežka, Geleta, Hambálek, Hoblík, Kantár, Karabín, Kladivo, Klát, Klepáč, Kolovrat, Kopál, Korec, Kyjác, Kyjanica, Lopata, Lovich, Lovíšek (mliečnik), Motyka, Motyčka, Oboňa (ploský súdok), Obuch, Pantok (veľká sekera), Praslica, Putera, Putňa, Riečica, Styk, Sekáč, Sekerka, Sochor, Svoreň, Šabl'a, Šablica, Šidlo, Švancara (sekera), Topor, Trlica, Varecha, Zvonček;*
- jedál a potravín, napr. *Béleš, Bryndza, Cipov (bochník), Cmar, Cmarko, Demikát (bryndzová polievka), Grísa, Haluška, Hracho, Huspenina, Chlebič, Kabáč (pagáč), Kapustník, Kaša, Kleskeň, Kobilžka, Kysel', Kýška, Langoš, Lepeň, Lepník, Lokša, Materák (posúch), Melenec (mrvanec), Mrváň, Múčka, Osúch, Oškvarok, Otruba, Pagáč,*

Pampúch, Pankuch (praženica), *Parenička, Paštéka, Piroh, Polievka, Praženica, Pšenko, Púček, Slíž, Slížik, Smatana, Smaženka, Smetana, Svátka, Škvarovina* (praženica), *Škvarka, Tvaroh, Tvarožek, Urda* (sladká žinčica), *Zvara, Žemľa, Žemlička*;

– častí odevu, napr. *Bačkor; Čepec, Halena, Hazucha* (dlhý kabát), *Huňa, Kabaňa, Kabanica, Kabát, Kapec, Kepeň, Kučma* (baranica), *Pančucha, Širica, Šuba* a pod.

Priezviská prezývkového charakteru vznikali aj zo zložených slov, z viacslovných slovesných tvarov a z rozličných slovných konštrukcií, napr. *Skovajsa, Obrobťa, Horeháj, Naništ, Zatroch, Očenáš, Pomajbo* a pod. Mnohé z nich vyvolávajú už na prvý pohľad asociácie expresívneho charakteru, lebo sú to väčšinou pôvodné prezývky.

Najviac takýchto zložených priezvisk vzniklo podľa modelov starobylých slovanských zložených osobných mien predkresťanského typu. Takto sa tvorili priezviská prezývkového charakteru. Je ich niekoľko typov. Azda najviac ich obsahuje model *Hrajnoha* i *Rajnoha, Kalivoda, Kypikaša, Kazinota, Kolibab* i *Kolibaba, Kolivoška, Kosinoha, Lapikurka, Lapihuska, Mastihuba, Morihlad, Parikaša, Parikrupa, Parimucha, Pivoda, Praštihora, Straškrava, Strašifták, Strelimucha, Šumichrast, Valihora, Valihrach* (i *Valehrach*), *Varivoda*. Iný model predstavujú priezviská *Babirád, Chudomel, Koneval, Konival, Kostiviar, Koželuh, Pecivál, Pivoluska, Ranostaj, Suchomel, Tumidaj, Tumidal*. Do ďalších modelov by sa dali zaradiť priezviská *Bolebruch, Husivarga, Trubiroh, Zimnikoval'*; *Cicholes* (ticholez), *Darmovzal, Nechojdomov*.

Priezvisko *Švikruha* je svojou jazykovou výstavbou nezreteľné, kým nepredpokladáme jeho východiskovú podobu **Švihruka*. Potom by sme ho mohli hruvo zaradiť medzi zložené priezviská prezývkového typu. Slovné základy *švih-* (zo slovesa *švihat'*) a *ruka* sú zreteľné a prezývka (potom priezvisko) **Švihruka* by patrilo k priezviskám typu *Hrajnoha*.

Priezviská *Dajbo* a *Pomajbo* vyzerajú napohľad veľmi exoticky. Stačí si však pripomenúť milú slovenskú ľudovú rozprávku s názvom *Pamodaj šťastia, lavička* a namiesto exotickosti zvanú z nich starobylé pozdravenia „*Daj Boh!*“ (Daj Boh šťastia!), „*Pomáhaj Boh!*“ (Pán Boh pomáhaj!). A v myjavskej matrike z 18. stor. je naozaj zapísaná podoba priezviska *Pomáhajbúh*.

Patria sem aj niektoré priezviská nemeckého a maďarského pôvodu, napr. *Hergot* (*Herr Gott!*), *Majgot* (*mein Gott!*), *Kotleba* (*Gott lieb!*), *Zaňát* (*az anyát!*) a ďalšie.

Priezviská vznikali aj z mien prezývkového charakteru utvorených z rozličných tvarov cudzojazyčných slov, a to pri ich častom alebo nevhodnom používaní, pri ich neprimeranom vyslovovaní a pod.

Tak vznikli z latinských slov a tvarov priezviská, ako sú *Altus*, *Avenarius*, *Cikatricis*, *Ciklamini*, *Faltus*, *Felix*, *Fides*, *Figura*, *Filadelfi*, *Fordinál*, *Fortuna*, *Habemus*, *Hajdoni*, *Intribus*, *Kanis*, *Kmetoni*, *Korvini*, *Kredatus*, *Kvotidián*, *Leporis*, *Melioris*, *Nigrini*, *Oremus*, *Peregrin*, *Pius*, *Rázus*, *Reguli*, *Rufini*, *Rúfus*, *Rustikus*, *Salus*, *Salva*, *Santus*, *Silván*, *Surdus*, *Ursíny* a pod. Polatinčením slovenských prímien vznikli priezviská *Chudícius*, *Lazícius*, *Masnícius*, *Slabecius*.

Ako prezývky a priezviská sa uplatnili aj inojazyčné pomenovania vtákov, napr. z nemeckých sú priezviská *Gajer*, *Gahér* (sup), *Nachtigal* (slávik), *Štiglinc* (stehlík), *Štraus* (pštros) a pod., z maďarských priezviská *Rigo* (drozd), *Sarka*, *Szarka* (straka), *Varju* (vrana), *Veréb* (vrabec) a i.

Medzi ďalšími priezviskami, ktoré vznikli z prezývok, na kontakt s maďarčinou poukazujú *Farkaš* (vlk), *Igaz* (pravda, statočný), *Pirošík* (červený), *Semeš* (okatý), *Segeš* (biedny), *Vereš* (červený) a i. Mechanickým pomadžarčením, nech už bol dôvod akýkoľvek, z priezviska *Ryba* vzniklo priezvisko *Ribay*, z priezviska *Žabka* zasa *Žabkay*, priezvisko *Strecha* sa zmenilo na *Strechaj*, *Bukva* na *Bukvay*, *Kropáč* na *Kropáci* a pod.

Z prezývok vznikli mnohé slovenské priezviská. Prezývka je neoficiálne meno, ktoré môže človek dostať podľa nejakej vlastnosti, podoby alebo udalosti, často má expresívny charakter. Niekedy vzniká z nadávky. Nadávka je jednorazové danie expresívneho, obyčajne hanlivého „mena“, prezývka je istým spôsobom ustálená a viazaná na konkrétnu osobu. Nadávky nie sú vlastnými menami, prezývky tvoria osobitnú skupinu neúradných osobných mien.

Najviac priezvisk prezývkového charakteru je však predsa len z jednoslovných prezývok a iných druhov živých, neúradných, neoficiálnych osobných mien, ktoré vznikli ako výsledok najrozmanitejších motivácií, spoločenských situácií a okolností a ktoré z čisto jazykového hľadiska možno zaraďovať podľa vecných lexikálnych okruhov alebo podľa využitých slovotvorných postupov a prostriedkov do rozličných skupín. Väčšina z nich je významovo priezračných, jednoducho dokážeme určiť východiskové slovo, z ktorého konkrétne priezvisko vzniklo, napr. *Slávik*, *Múčka*, *Plecitý*, *Staroň*, *Zatko* a pod. Oveľa zložitejšie je uvažovať o tom, prečo a pri akej príležitosti vzniklo takéto priezvisko (a či pôvodná prezývka), čo bolo jeho motiváciou. Niekedy však vznikajú otázky aj pri určovaní východiskového slova, pretože slovenčina podobne ako iné jazyky prešla zložitým stáročným vývinom a je bohato nárečovo diferencovaná.

Priezviská pri svojom vzniku boli „hovoriace“, vyjadrovali, podobne ako dnes prezývky, bezprostredne a často obrazne motiváciu a okolnosti toho aktu, pomenovania. Spoločenstvo, ktoré osobu po-

menúvalo, využilo pritom nielen svoje spoločenské možnosti a zvyky, konkrétnu onymickú, čiže pomenúvaciú situáciu, ale aj celkovú jazykovú situáciu v tom čase a priestore.

A tak pri hodnoteniach a rozboroch máme pred sebou veľmi pestrú mozaiku priezvisk, ktorá zasvätenému umožňuje dobre „čítať“, poznávať spoločenské, jazykové a pomenúvacie pomery obdobia vzniku a vývinu priezvisk až do súčasnosti, keď sa stali základnou, povinne dedičnou a nemennou súčasťou osobného pomenovania, osobného mena.

Spoločenskú situáciu vzniku a formovania priezvisk charakterizovalo vtedajšie župné, stoličné zriadenie, slobodné kráľovské mestá, mestečká, v hradných panstvách rozvíjajúce sa poddanské osady, hradné panstvá s rozvinutými feudálnymi vzťahmi, rodinné vzťahy, najmä synovstvo, rozvoj poľnohospodárskej výroby a remesiel, formovanie národnosti, národa a národnostných vzťahov, migračné pohyby a pod.

Jazyková situácia sa formovala v pestrom kultúrnom a jazykovom spoločenstve a na istom stupni jazykového vývinu, príznačné boli nárečová rozdrobenosť a pokračujúce formovanie slovenských nárečí, rozmanité medzijazykové kontakty a v neposlednom rade aj nedostatok vlastného spisovného jazyka.

Onymickú, pomenúvaciú situáciu predstavoval postupný prechod od jednomennej pomenúvacej sústavy k dvojmennej, formovanie a bohaté využívanie prezývok, prímien a priezvisk, zvyková, cirkevná a napokon štátna kodifikácia mien. Motivácia vznikajúcich a formujúcich sa priezvisk sa vyjadrovala jazykovými prostriedkami vyplývajúcimi zo spoločenskej, jazykovej i onymickej situácie toho obdobia. Priezviská sa postupne ustalovali, dedili a stali sa pevným, základným a nemenným členom osobného pomenovania, spoločenská, jazyková i onymická situácia sa, naopak, prudko menili. A tak sa pôvodná priezračnosť priezvisk zahmlievala, pôvodný lexikálny význam priezvisk strácal opodstatnenosť a základným a rozhodujúcim sa stal ich onymický význam zaraďujúci priezviská do osobného pomenovania na ich súčasnú pozíciu. Jazyková podoba priezvisk je preto veľmi pestrá. Popri sebe existujú priezviská ako *Kocúr, Máček, Mačor* i *Kot, Cesnak, Cesnek, Česnak, Česnek* i *Čosnek, Černý, Čierny, Čarný* i *Čorný, Hudek, Hudec, Hucko* i *Hudák, Jurek, Jurík, Juriček, Jurčo* aj *Đurko, Đurík, Đurička, Đurčo, Đurčík* a pod.

Súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny jazykovú podobu priezvisk nereguluje, rešpektuje a toleruje matričným a rodinným úzom ustálenú podobu priezviska.

Zákonné opatrenie, súčasný zákon o mene a priezvisku však umožňuje občanovi zmeniť nevhodné (najmä hanlivé) priezvisko alebo upraviť jeho nevyhovujúcu podobu.

Pôvodné prímená a prezývky mali lepšie charakterizovať postavenie jednotlivca domáckou podobou mena, jeho pôvodom, zamestnaním, spoločenským zaradením alebo vlastnosťami. Ako zo súčasných priezvisk vidno, často išlo o metaforické, obrazné pomenovanie. Preto aj priezviská vznikali zo slov patriacich do rozličných slovných druhov a tvarov a do rozmanitých vecných a významových skupín. Preto sa pri nedostatku poznania pôvodnej motivácie priezviská často členia podľa ich pôvodného lexikálneho významu alebo podľa ich pôvodnej apelatívnej slovtvornej stavby a štruktúry. No tak ako lexikálny význam priezviska iba naznačuje možnosť alebo jednu z možností motivácie jeho vzniku, pôvodná slovtvorná stavba nemusí nepoukazovať na tvorenie priezviska, lebo napr. priezvisko *Kováč* bolo utvorené z apelatíva *kováč* bezpríponovým tvorením, tzv. nulovou príponou. Okrem toho viaceré prípony využívané pri tvorení prezývok a priezvisk sa pri tvorení apelatív používajú iba zriedka. Gramatický rod pôvodného apelatíva alebo vlastného mena a rod priezviska, ktoré z neho vzniklo, sa často nezhodujú, pretože priezvisko má v základnom tvare vždy gramatický rod mužský, napr. *Múčka*, *Straka*, *Škvarenina*, *Psota*, *Šidlo*, *Mišeje*, *Jankových*, *Petrech* a *pod*.

A tak priezviská ako živý fenomén našej kultúrnej minulosti odrážajú živý stav jazyka spreď niekoľkých storočí v celej jeho priestorovej a spoločenskej zložitosti a dnes vzbudzujú živý záujem svojich nositeľov.

MILAN MAJTÁN

Slovenské priezviská *Lovich, Lovíšek a Loviška*

Podľa údajov z roku 1995 žilo na Slovensku 154 dospelých mužských nositeľov priezviska *Lovišek*, z toho viac ako polovica (83) v Považskej Bystrici, priezvisko *Lovich* malo 63 osôb, najviac z nich bývalo v Liptove a v okolí Piešťan a priezvisko *Loviška* malo 40 osôb, najmä v okolí Topoľčian. Okrem toho sme zaznačili aj priezvisko *Lovištek* s tromi nositeľmi (Ďurčo a kol., 1998). Tieto priezviská sú známe na Slovensku oddávna, od 16. storočia. V Topoľčanoch sa zaznačuje osoba s menom *Joannes Lowischek* v urbári napísanom po latinsky z roku 1570, v Trnave sa predala zem *Tomassowy Lowysskowi* roku 1586. Zo slovenskej kultúrnej histórie je známou osobnosťou *Adam Lovich* (1760 – 1813), ktorý pochádzal z Liptovskej Sielnice, bol rektorom evanjelického gymnázia, farárom, superintendentom banského dištriktu a prvým predsedom Učenej spoločnosti banského okolia (Encyklopédia Slovenska, 3, 1979, s. 397).

E. Rizner spomína chotárny názov *Lovichovec, trať v chotári podhradském* z obce Zemianske Podhradie vo svojom rukopisnom slovníku bošáckeho nárečia z roku 1913. Je to chotárny názov utvorený z priezviska *Lovich*. Priezviská *Lovich, Lovíšek, Loviška* vznikli ako prezývky motivované pravdepodobne podobou postavy z apelatíva *lovich*, ktoré je známe iba zo západného Slovenska, nepoznáme ho ani zo susednej Moravy (informácia Mileny Šípkovej z dialektologického oddelenia Ústavu pre jazyk český Akadémie vied Českej republiky). Neďaleko Uherského Hradišťa je zaznačený chotárny názov *Lovichové* utvorený z priezviska. Priezviská *Lovich, Lovíšek* a *Loviška* sú totiž známe aj z českého jazykového prostredia. Z chorvátskeho jazykového prostredia sú v literatúre doložené priezviská *Lovich* a *Lovišček* (Leksik prezimena..., 1976, s. 372), zo slovinského prostredia priezviská *Lovišček* a *Loviščak* (Sučasny slovar slovenskih priimkov, 1974, s. 341 – 342). Apelatívne podoby *lovich* a *lovíšek* sa nám zachytiť nepodarilo. V Slovníku slovenských nárečí (SSN 2, 2006, s. 88) sa uvádza slovo *lovich* s významom „hlinená nádoba na mlieko“ z časti západného Slovenska, v kartotéke slovníka sú doklady zo Záhoria z obce Hlboké a z nárečí medzi Bratislavou a Trnavou z obcí Blatné, Čataj, Modra, Lošonec, Chorvátsky Grob, Slovenský Grob, Píla a Vištuk, zdobenina *lovíšok* (to je v slovníku umelá, pospisovnená

podoba, v západoslovenských nárečiach je možná iba podoba *lovíšek*) je doložená z okolia Bratislavy z obce Ivanka pri Dunaji, z okolia Považskej Bystrice z obcí Brvnište, Dolná Mariková, Papradno a z kysuckých obcí Klokočov a Turzovka. Prídavné meno *lovíchový* sa dokladá z obce Blatné ustáleným spojením *lovíchoví stĺp* a vetou *Hlinené mléčne hrnce lovíchi sa vešali na dvóre na lovíchoví stĺp*. Je to staré slovo. V Historickom slovníku slovenského jazyka (2. zv., 1992; ďalej HSSJ) nájdeme slová *lovich* a *lovíšek* s významom „drevená alebo hlinená nádoba“ (malo by byť iba „hlinená nádoba“) a s dokladmi od 16. storočia z rokov 1584 *Streczensczy wzaly mlynarowj lowich masla*; 1614 *sudkuow malych y welikych, lowychy; koryta drewene, lowychy*; 1757 *odkryla lowjssek mléka a dala se mu napitj*; 1763 *lactarius catillus: mléčný lowyssek*. Doklady sú zo západoslovenského prostredia (Bytča), z Kamaldulskej biblie a z Kamaldulského latinsko-slovenského slovníka (HSSJ 2, 1992, s. 233).

V Bernolákovom Slovári (1825, zv. 2, s. 1268) sa slovo *lovíšek* uvádza s odkazom na heslo *kozák* (s. 1055). Tam sú pri prvom významu slova *kozák* latinské ekvivalenty *catillum, catinum, sinum, catillus, catinus, sinus* a *olla lactaria*, nemecké *Milchbehältniß, Milchgefäß, darin die Milch aufzuheben, Tiegel, Milchtiegel*, maďarské ekvivalenty *tejes fazék* a *ketsege*, ako aj synonymá *lovíšek, mléčník* s českou podobou (*) *mličník* a nárečovým „vulgarizmom“ (+) *téglik*.

Slová *lovich* a *lovíšek* sa neuvádzajú v starších slovníkoch J. Ribaya (1807 – 1808) a J. Palkoviča (1920 – 1921), ani v Riznerovom Dialektickom slovníku bošáckom (1913), Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1923), ani v Ripkovom Vecnom slovníku dolnotrenčianskych nárečí (1981), ani v ostatných slovenských nárečových slovníkoch. Iba K. Palkovič zaznačil slovo *lovich* v Krátkom slovníku nárečia modranského (1996).

Poznáme teda slovenské nárečové slová *lovich* a *lovíšek*, aspoň približne je známe ich rozšírenie v časti západoslovenských nárečí. Poznáme ich význam. Označujú väčšiu hlinenú nádobu, do ktorej sa prelievalo mlieko po vydojení. Vieme aj to, že gramaticky deminutívna podoba sa v nárečiach v okolí Považskej Bystrice a na Kysuciach používa s nedeminutívnym významom. Nepodarilo sa nám však dosiaľ zistiť pôvod týchto slov, ich etymológiu, paralelné výrazy nepoznáme zatiaľ ani z ostatných slovanských, ani zo susedných neslovanských jazykov.

Priezviská *Lovich, Lovíšek* a *Loviška* sú slovenské, vznikli na Slovensku ako prezývky. A pravdepodobne sa zo slovenského jazykového prostredia (ako priezviská Slovákov) dostali aj do Česka, do Chorvátska a do Slovinska.

MILAN MAJTÁN

Literatúra:

- BERNOLÁK, A.: Slovár Slovenskí Česko-Laťínsko-Ňemecko-Uherskí. 2. zv. Budae: Typis et sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825.
- ĎURČO, P. a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. 1998 (www.juls.savba.sk).
- Encyklopédia Slovenska. 3. zv. Bratislava: Veda 1977 – 1982.
- Historický slovník slovenského jazyka. 2. zv. (K – N). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 614 s.
- Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske. Red. V. Putanec – P. Šimunovič. Zagreb: Institut za jezik 1976. 774 s.
- RIZNER, E. V.: Dialektický slovník bošácky. Rukopis z roku 1913. 949 s. Fotokópie v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.
- Sačasni slovar slovenskih priimkov. Red. F. Bezljaj. Ljubljana: Etimološko-onomastična sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti 1974. 724 s.
- Slovník slovenských nářečí. 2. zv. (L – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.

Mená členov Jánošíkovej družiny

Literárne umelecké dielo zobrazujúce život historickej postavy vychádza z historických skutočností, ktoré spisovateľ umelecky pretvára. Historické osoby a fakty autor prispôbuje svojim umeleckým zámerom a dopĺňa vlastnými, vymyslenými postavami, ktorých vlastné mená slúžia nielen na pomenovanie osoby, ale sú často symbolickými skratkami charakteristiky postavy a naznačujú jej vonkajšie črty alebo vnútorné vlastnosti. Spôsob voľby literárneho mena postavy je uvážlivo premyslený a má aj umelecký zámer – vlastné meno literárnej postavy je aktívnou súčasťou umeleckého diela.

Legendárnu postavu rebela proti feudálnemu útlaku ľudu, kapitána zbojníkov Juraja Jánošíka pozná dnes na Slovensku každý. Jeho život a odvážne skutky sa odzrkadlili nielen v ľudovej tradícii, kde našli bohaté uplatnenie v ľudovej próze, piesni a vo výtvarnom umení, ale rovnako inšpirovali aj profesionálnych tvorcov a odraz ich legendy nachádzame vo všetkých druhoch profesionálneho umenia.

O Jánošíkovi a jeho druhoch sa zachovalo len malé množstvo historických dokladov. Väčšina z nich je zaznamenaná v diele Andreja Melicherčika *Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Pôsobením zbojníkov na Slovensku sa v prvej časti knihy *Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre* zaoberala Viera Gašparíková. Z umeleckej literatúry sme čerpali informácie z diel Jána Hrušovského – *Jánošík*, Štefana Gráfa – *Jur Janošiak* a Margity Figuli *Balada o Jurovi Jánošíkovi*.

Juraj Jánošík sa narodil v januári 1698 na terchovskej samote U Jánošov Anne a Martinovi Jánošíkovcom. V mladosti pôsobil v Rákociho vojsku, neskôr v cisárskej armáde na Bytčianskom hrade. Tam sa ako strážca stretol s uväzneným zbojníckym kapitánom Tomášom Uhorčíkom. Po vykúpení z armády a návrate do Terchovej sa pridral k Uhorčíkovej zbojníckej družine. Po Uhorčíkovom odchode od skupiny sa stal zbojníckym kapitánom. Jeho zboj trval len od jesene 1711 do jari 1713, keď ho chytili a uväznili. Súdili ho v Liptovskom Mikuláši a 17. marca 1713 ho odsúdili a popravili. Počet členov a zloženie jeho zbojníckej družiny nebol stabilný. Pôsobilo v nej 12 až 20 osôb a skupina netvorila kompaktný, vnútorne usporiadaný celok, lebo

v priebehu roka jedni prichádzali a iní ju opúšťali. Zbýjali len od jari do jesene a na zimu sa jej členovia rozchádzali.

Druhou najznámejšou postavou zbojníckeho kapitána je Tomáš Uhorčík. Pochádzal z Predmiera, kde mal aj zbojnícku družinu. Po odchode od zbojníkov žil v Klenovci pod menom Miro Mravec, ale spojenie s Jánošíkovou družinou neprerušil a až do svojho uväznenia im pomáhal. Súdili ho v apríli 1713 v Liptovskom Mikuláši za prechovávanie ukradnutých vecí a za ukrývanie zbojníkov. Pri mučení priznal svoje pravé meno a ako nebezpečný zbojník umrel lámaný v kolese.

O ostatných členoch Jánošíkovej družiny sa zachovalo len málo historických dokladov. Podľa údajov zo súdneho vyšetrovania boli po Jánošíkovom príchode v Uhorčíkovej skupine títo zbojníci: *Pavol Bernatik* z Novej Dediny, *Vrábel* zo Staškova, *Huncaga*, ináč aj *Turiak* zo Staškova, *Kovalovský* z Rakovej, *Bagar*, *Gáborčík*, *Kubo Chlastiak*, *Gavlov* z Poľska, *Vavrek* z Poľska, *Kováčik* z Moravy a *Ondráš* z Dlhého Poľa. Po Uhorčíkovom odchode niektorí zbojníci družinu opustili. Podľa údajov zo súdneho pojednávania s Jánošíkom jeho družinu tvorili: *Chlastiak*, *Hunčík* (*Huncaj*, *Huncaga*) alebo *Turiak* zo Staškova, *Plavčík* z Dunajova, *Kováčik* alebo *Moravčík* z Moravy, *Vavrek* z Poľska, *Ondráš* (Ondrej) z Dlhej na Kysuciach, *Sutora* zo Soli v Poľsku, *Bartek* z Predmiera, *Pavol Gašparec* alebo *Mlynarčík* z Radoviesky, *Ondráš Kundis* z Dlhého Poľa, bratia *Šutkovci*, *Orešiak* z Poľska, *Adam Šušolka* z Turzovky, *Pivovarčík* z Jablonky, *Zupica* z Ostravice, *Kovalčík* z Čeladnej, *Holúbek* z Moravy, *Valičiak* z Moravy a *Tálik*. O mnohých osobách Jánošík vypovedal, že sú mŕtvi alebo družinu dávno opustili. Môžeme predpokladať, že zámerne uvádzal len mŕtvych a vzdialených zbojníkov a živých zamlčal, a preto sa skutočný počet členov jeho družiny dnes nedá presne zistiť.

Autori umeleckej literatúry si uvedené historické skutočnosti prispôbili svojim potrebám. J. Hrušovský koncipoval svoj rozsiahly román ako dobrodružno-historické dielo, postavu Jánošíka zámerne zidealizoval a zromantizoval. Pod vplyvom ľudovej tvorby spojil Jánošíkovu družinu s ďalšími zbojníckymi družinami a vytvoril Jánošíkov pluk s počtom 1 500 členov. Historický román Štefana Gráfa je realistickejší a historicky pravdivejší. Veršovaná epická skladba Margity Figuli je svojou stavbou blízka ľudovej epike a autorka sa zámerne rozhodla použiť tento literárny žáner, pri ktorom úspešne spojila historické fakty s prvkami ľudovej epiky. V jej balade sú skutočne uvedené len historické postavy z Jánošíkovej družiny.

V období, do ktorého patrí pôsobenie Jánošíka a jeho družiny a ktoré uvedení spisovatelia vo svojich dielach stvárnajú, neboli priezviská, ako ich poznáme dnes, ešte uzákonené. Na presnejšiu identifi-

káciu jednotlivca v spoločnosti sa okrem rodných (krstných) mien používali dedičné prímená. Prímená mohli byť utvorené z rodného mena predka alebo z jeho prezývky. Dobrým príkladom dedičného prímena je aj meno Juraja Jánošika, ktoré aj s podobami *Juro Jánošík*, *Juro Jánošak*, *Jánošiak* sú zaznačené v historických dokumentoch súdneho procesu. V terchovskej matrike je zaznačené aj meno otca *Martina Jánošika*. Samota pri Terchovej, z ktorej Jánošíkovci pochádzali, nazýva sa *U Jánošov*. *Jánoš* je východoslovenská a aj maďarská rozšírená podoba krstného mena *Ján*. Pridaním patronymickej prípony *-ik* (s variantom *-iak*, ktorý je typický pre východoslovenskú a karpatskú oblasť s valašskou kolonizáciou a zaznamenáva ho aj poľská ľudová slovesnosť) označujúcej synov k upravenej podobe krstného mena sa už v staršej generácii vytvorilo dedičné prímeno *Jánošík* (*Jánošiak*), ktoré prešlo aj z otca Martina na syna Juraja. O skutočnosti, že sa toto prímeno vytvorilo v dávnejších časoch, svedčí fakt, že sa menom Jánošíkovho predka nazývala samota, ktorú rodina obývala – *U Jánošov*. Meno prešlo teda už do domu.

Podobným spôsobom boli vytvorené aj prímená iných zbojníkov. Mená vznikali pridaním patronymickej prípony k domácej podobe krstného mena: *Bernatik* (*Bernard*), *Gáborčík* (*Gábor*), *Gavlik* (*Gavel*, z poľského a českého variantu mena *Gál* – *Gavel*, *Havel*), *Gašparec* (*Gašpar*) alebo k menu utvorenému z apelatívneho základu: *Kovalčík*, *Kovalovský* (*kováč*), *Holúbek* (*holub*), *Orešiak* (*orech*), *Pivovarčík* (*pivovarec*, *pivovarčí*), *Plavčík* (od slovesného základu *plávať* alebo od mena obyvateľa obce *Plavec*), *Tálik* (*tál*). Prímená sa mohli tvoriť aj priamo z apelatív bez pridanía prípony: *Bagar* (*purpur* alebo *rybárske náčinie*, porov. Stanislav, 1950, s. 83 – 84), *Kundis* (základom mena môže byť podstatné meno s významom „kanec“), *Mravec* (*mravec*), *Brábel* (stará podoba slova *vrabec*), *Zupica* (poľský ekvivalent slovenského slova *kabanica*). Z obyvateľského mena boli utvorené prímená: *Moravčík* (*Moravec*, obyvateľ Moravy), *Turiak* (obyvateľ obce Turie), *Uhorčík*, *Uherčík* (*Uhor*, obyvateľ Uhorska alebo osoba maďarskej národnosti). Prímená mohli byť utvorené aj z domácej podoby krstného mena: *Bartek* (*Bartolomej*), *Ondráš* (*Ondrej*), *Vavrek* (*Vavrinc*).

Iný spôsob na bližšiu identifikáciu jednotlivca bolo vytvorenie prezývky na základe charakteristickej vlastnosti osoby, z ktorej sa utvorilo prímeno: *Chlastiak* (expresívna prezývka utvorená od slova *chlastať*), *Šutka* (od podstatného mena *šut* – *šibal*, *huncút*). Etymologický základ a spôsob utvorenia mien *Satora*, *Šušolka* a *Valinčiak* je nejasný.

Pri umeleckom zobrazovaní historickej skutočnosti alebo života človeka spisovateľ často dopĺňa skutočné postavy vymyslenými po-

stavami. Aj J. Hrušovský a Š. Gráf začlenili vo svojich románoch do Jánošíkovej družiny okrem skutočných zbojníkov aj literárne postavy, ktorých mená vytvárali podľa existujúcich pomenovacích modelov a typov.

V románe J. Hrušovského sa okrem Jánošíka a Uhorčíka objavujú mená skutočných zbojníkov. Mená *Adamčik* a *Ilčík* boli utvorené pridaním patronymickej prípony ku krstnému menu (*Adam, Ilija*). Meno zbojníka *Luptáka* je utvorené od etnonyma obyvateľa Liptova. *Surovec* je expresívna prezývka odvodená od prídavného mena *surový*. Zaujímavé je prímeneo zbojníckeho kapitána *Hrajnohu*, ktoré pochádza z prezývky a vzniklo spojením slovesa *hrať* s podstatným menom *noha*. Autor objasňuje jeho meno takto: „Ten chlap bol samý sval, jeho svalstvo sa zdalo byť z kameňa, železa a ocele... (s. 55), ... nie je azda číra náhoda, že sa Hrajnomom nazýval, lebo tie jeho sukovitité nohy sa ukázali náhle neuveriteľne svižnými (s. 139).“

Mená ostatných zbojníkov sú literárne, autor použil tieto spôsoby tvorenia: z domácej podoby krstných mien vytvoril prímeneá *Bohúň* (*Bohuslav*), *Samek* (*Samuel*). Meno *Gajdošík* mohlo byť utvorené z prezývky. „Gajdošík sa nedal dlho prosiť, oprel sa pohodlne o široký peň duba a zahral kamarátom rezkú do skoku“ (s. 126), ale aj pridaním patronymickej prípony *-ik* k menu otca *Gajdoš* utvoreného z apelatíva *gajdoš*. Mená ostatných zbojníkov majú takisto pôvod v podstatných menách: *Grajciar*, *Hrebíček*, *Kozelko*, *Masliak*, *Mucha*, *Slaninka*, *Štetka* a *Ušiak*. Meno *Selecký* je z prídavného mena *selecký* utvoreného od miestneho názvu *Selec*, resp. *Selce*, meno *Šuvad*a je nejasné.

V románe Štefana Gráfa je zaznamenané väčšie množstvo mien skutočných zbojníkov, ktorých rozborom sme sa už zaoberali a ktoré autor bližšie neobjasňuje. Výnimku tvorí meno kapitána zbojníkov *Hrajnohu*, o ktorom autor píše: „Nízky, nevysoký chlapák, vyskočí tak vysoko, že odtnie vrštek stromu“ (s. 165).

Mená literárnych postáv zbojníkov boli podobne ako u J. Hrušovského utvorené viacerými postupmi: *Michalčík* pridaním patronymickej prípony *-ik* k vlastnému menu *Michal*, *Postavčík* takisto pridaním patronymickej prípony k menu otca utvorenému pravdepodobne od apelatívneho základu *postav* (otec mohol tkať na stave, t. j. na krosnách). *Poliak* je meno utvorené z etnonyma obyvateľa Poľska. *Đurica* je z domácej podoby krstného mena *Juraj*. Mená ostatných zbojníkov majú apelatívny základ, často majú charakter prezývky a pri niektorých autor upozorňuje čitateľa na svoj zámer pri ich pomenovaní. Meno *Harala*, „zvodne sa škeriaci, uznávaný záletník družiny“ (s. 41), môže mať pôvod v slove *hárať*. *Chvídala* je meno utvorené od slovesného základu slova *hvízdať*. Meno *Kysel* môže mať pôvod v podstatnom mene *kysel'* (jedlo v Liptove, kyslá polievka). Meno

Mucha je utvorené od podstatného mena *mucha* a autor ho objasňuje takto: „Drobný bol a ľahký, nuž býval zvedom, visel na haluziach a strihal zrakom zorné pole“ (s. 35). Základom mena *Puntok* môže byť podstatné meno *putňa*. Meno *Strunga* môže mať pôvod v podstatnom mene *strunga* (dvierka, brána na košari) alebo v prídavnom mene *strungastý* (svižný, bystronohý). Východoslovenská podoba podstatného mena *trnka* je *tarka*, od čoho môže byť odvodené meno *Tarko*. *Vlček* je prezývka utvorená od podstatného mena a autor ho vysvetľuje takto: „Divý Vlček, ten, čo ho chovala vlčica“ (s. 29).

Z uvedeného rozboru historických a literárnych vlastných mien zbojníkov vidíme, že skutočné mená zaznamenané v historických dokumentoch sa najčastejšie tvorili pridaním patronymickej prípony označujúcej synov k domácej podobe krstného mena alebo k menu otca, ktoré bolo utvorené z apelatívneho základu. Prímená mohli byť utvorené aj priamo z prezývky s nulovou príponou. Nezriedkavé boli aj prímená utvorené z etnoným.

Literárne mená zbojníkov použité v uvedených dielach sú väčšinou vytvorené z apelatívneho základu a ich hlavná funkcia (okrem označenia postavy) je určitým spôsobom priblížiť, resp. charakterizovať pomenovanú osobu čitateľovi jej menom. Pri tvorení mien spisovatelia použili tieto postupy: meno utvorené z domácej podoby krstného mena bez prídania prípony alebo s prídanim prípony, z apelatívneho základu s príponou alebo bez prípony a z etnonyma. Porovnaním historických mien s literárnymi menami vidíme, že spisovatelia pri tvorbe mien zámerne použili postupy, ktorými boli utvorené aj historické mená. Vytvorili tým homogénne umelecké diela, pri ktorých čitateľ nepociťuje rozdiel medzi menami historických postáv a menami vytvorenými spisovateľom.

TATIANA LALIKOVÁ

Literatúra:

- FIGULI, M.: Balada o Jurovi Jánošíkovi. Bratislava: Mladé letá 1980. 139 s.
GAŠPARÍKOVÁ, V.: Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre. Bratislava: Tatran 1988, s. 7 – 45.
GRÁF, Š.: Jur Jánošík. Bratislava: Tatran 1972. 255 s.
HRUŠOVSKÝ, J.: Juraj Jánošík. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1967. 413 s.
MELICHERČÍK, A.: Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu. Bratislava: Osveta 1963. 176 s.
STANISLAV, J.: Zo života slov a našich predkov. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1950, s. 83 – 84.

Mená psov na Slovensku

Jedna z najmladších vedných disciplín onomastiky – zoonomastika – sa zaoberá výskumom vlastných mien zvierat. Kedysi sa pomenúvali len domáce zvieratá žijúce v blízkom kontakte s človekom, pričom výber mena zvieratá závisel výlučne od ľubovôle majiteľa. V súčasnosti existujú okrem domácich psov, mačiek a koní i špeciálne chovy čistokrvných plemien, ktorých mená sú limitované pravidlami. Záujem o divo žijúce zvieratá, ktorých existencia ako druhu je celosvetovo ohrozená, viedol k zriaďovaniu registrovaných chovov, v ktorých sú mená určované záväznými pravidlami medzinárodných dohôd.

Prvé domáce psy sú známe už z obdobia pred 12 000 rokmi. Pes sprevádza človeka od primitívnych osád, cez poľnohospodárske usadlosti až do veľkomiest, v ktorých žije dodnes. Materiálovú základňu príspevku tvorí 201 mien psov a 34 mien súk získaných dotazníkovou metódou z celého územia Slovenska. (Malý počet mien pre suky môže byť spôsobený menším počtom chovaných súk alebo častejším opakovaním rovnakých mien.)

Vo funkcii mien psov sa uplatňujú:

1. Osobné mená:

– (domáce i cudzie) v oficiálnej podobe: *Alan, Cézár, Gašpar, Hektor, Hugo, Jago, Karol, Nero, Neguš, Tarzan, Zoro; Linda, Soňa, Zora;*

– v domáckej podobe: *Ajo, Alik, Bandi, Bobčo, Bobi, Bobinko, Bobino, Bobo, Džoni, Fozino, Hari, Hariček, Harík, Harin, Harino, Haro, Hekso, Pici, Picino, Pico, Pikino, Reno, Rolfo, Tarzanko, Tobi, Toni, Vito, Valdi; Betka, Boba, Bobina, Dora, Erža, Harička, Lida, Liza, Lola, Rena, Zorka, Zuza, Žolina, Žuľa.*

Mená prevzaté z antroponymickej sústavy a ich domácke podoby sa pri pomenúvaní psov používali pomerne často. Nachádzajú sa tu mená anglického, latinského, nemeckého, maďarského pôvodu a ich domáce podoby utvorené slovenskými koncovkami a príponami.

2. Názvy vodných tokov:

– v oficiálnej podobe: *Dunaj; Volga;*

– v domáckej podobe: *Bodri, Bodrík, Bodrino, Bodro, Dunči, Dunčik, Dunčo, Duni, Duno, Duňo, Duňi.*

Mená *Dunaj* a *Volga* sú prevzaté z hydronymie pravdepodobne ako ochranné mená (Machek 1968; Králik 1993). Rozšírili sa najmä domáce podoby mena *Dunaj* a *Bodrog*.

3. Mená utvorené z apelatívneho základu (slovenského i cudzieho) bývali motivované:

– vonkajším znakom (farba, typ srsti, zvláštne znamenie): *Belinko, Belo, Bevko, Bogár* (maď. čierny), *Bosi, Bosik, Bosko, Boti, Bundáš, Bundášik, Bundi, Bundiš, Bundo, Bund'o, Burko, Buro, Cifra, Cigáň, Fukso, Gaštan, Kešo, Mali, Muro, Očko, Orech, Punt'i, Puntík, Punt'o, Strakoš, Strakoško, Strakuš; Belka, Micka, Pun'á;*

– vlastnosťou (povahová, rýchlosť): *Bejár, Blesk, Cukriš, Čučko, Ithrajko, Koťuha, Lupinko, Lupo, Lustig* (nem. veselý), *Pajtáš* (maď. kamarát), *Ščeko, Šiky, Tul'ko; Iskra, Strela, Strelka;*

– zvierat'om (druh zvierat'a, maznavá podoba neutrálnej podoby): *Flčako, Havo, Havko, Havoš, Kutík, Kuťko, Kuťuško, Maco, Psiček, Šarvaš* (maď. jeleň), *Tiger, Tigrík; Sučka;*

– rastlinným porastom: *Bučo, Bučko, Lesan;*

– príkazom: *Dožeň, Grajff* (nem. chyť), *Lapaj, Pozor, Vid'ás* (maď. pozor);

– predmetom: *Brendi, Brok, Kastról, Pivko, Topinka;*

– titulom vládcov, šľachticov a pod.: *Bojar, Dvoran, Lord, Princ, Sultán, Šuhaj; Bojarka, Dáma;*

– slovesným žartovným vyjadrením: *Dzesi, Hadaj, Kolkomáš, Zahraj.*

Mená utvorené z cudzích slov mohli vzniknúť v bilingválnom prostredí, alebo sa meno pre psa používalo po viacero generácií, pričom pôvodný význam slova (mena) nebol motivačným príznakom pomenovania.

V skúmanom materiáli sa nachádzajú aj mená s nejasnou motiváciou (*Cupi, Fiala, Frko, Stopko, Špako*) alebo nezreteľné mená (*Ančár, Bond'o, Hajtón, Prejda, Švóna*). Mohli byť utvorené jednoduchým skladaním slabík (*Pufi, Rizo, Sici, Togo, Tufi*), skomolením prevzatých osobných mien alebo cudzích apelatív, alebo vznikli v určitej situácii, ktorá nastala pri pomenovaní psa a o ktorej sa bez osobného kontaktu s človekom, ktorý meno vymyslel, nemáme možnosť nič dozvedieť.

Z hľadiska slovotvornej štruktúry sú pri psoch okrem mien zakončených na spoluhlásku časté mená zakončené na *-o* (*Belo, Bobo, Bodro, Bundo, Duño, Pico, Víto*) a so zdrobňujúcou príponou *-ko* (*Bročko, Hauko, Tarzanko*). Pri sukách sú časté mená zakončené na *-a* (*Asta, Boba, Punt'a*). Vyskytujú sa aj hypokoristické podoby zakončené na *-i* (*Aksi, Bobi, Hari*) a s príponami *-ík* (*Dunčik, Harík*), *-ino* (*Bodрино, Harino, Picino*), *-inko* (*Belinko*). Pri sukách sú to hypokoristické podoby s príponami *-ka* (*Belka, Zorka*), *-uška* (*Astuška*), *-ička*

(*Harička*). Zriedkavé sú prípony *-an* (*Dvoran, Lesan*), *-áš* (*Bundáš*), *-oš* (*Strakoš*), *-iš* (*Cukriš*). Zaujímavé sú imperatívne tvary (*Dožeň, Lapaj*). Osobné mená ľudí prenesené na psov si ponechávajú hypokoristickú formu. Existenciou viacerých koncoviek a prípon je vysvetliteľné, prečo sa meno utvorené od jedného základu môže vyskytovať v rozličných podobách (*Bodri, Bodrik, Bodrino, Bodro*).

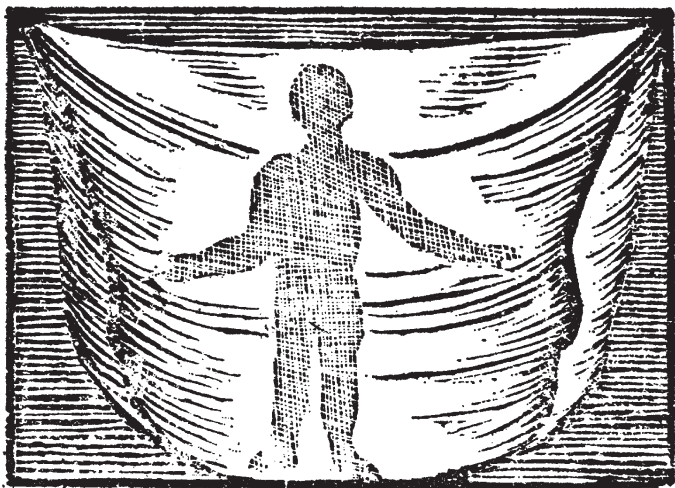
K najrozšírenejším menám domácich psov na Slovensku (hlavne v dedinskom prostredí) patria mená *Bobi, Bodrik, Bundáš, Dunčo, Hektor, Kutko, Punt'o, Tarzan* a *Zahraj*. Tieto mená sa stali frekvencovanými nielen pre ich obľúbenosť, ale dá sa predpokladať, že určitú úlohu zohrala aj tradícia, keď po uhynutí psa majiteľ pomenoval nového psa rovnakým menom na pamiatku či pripomienku uhynutého. Tento proces pomenúvania sa mohol opakovať po niekoľko generácií a tým sa meno rozšírilo po väčšom území.

TATIANA LALIKOVÁ

Literatúra:

- KRÁLIK, L.: Hydronymia versus zoonymia (O pôvode niektorých zooným). In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 3, s. 156 – 164.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 627 s.

... ČLOVEKA PO REČI

Ďalšia správa o nárečí dolného Záhoria

Krajinný celok dolného Záhoria zatiaľ nebol oficiálne vymedzený. Pre naše ciele – pre charakteristiku jazyka používaného v tejto oblasti ho však možno vymedziť na juhu Záhorskou Bystricou, resp. aj Dúbravkou a Lamačom, na severe približne Plaveckým Štvrtkom, prípadne až Malackami. Prirodzeným centrom takto vymedzenej oblasti je Stupava. So svojimi osemtisícimi obyvateľmi i celkovým ekonomickým a kultúrnym ustrojením je schopná dobre plniť funkciu centra.

Jazyk používaný v tejto oblasti nedávno charakterizoval J. Horecký (2000) takými javmi, ako je cekanie a dzekanie, distribúciou *l – y*, ako aj sociálnym zložením obyvateľstva. Tradičnú slovnú zásobu charakterizoval v Kultúre slova 1997 výkladom na témy *Ako sme bývali, ako sme varili a jedávali* (Horecký, 1997).

Výsledok svojho celoživotného zbierania slovnej zásoby publikovala r. 2000 M. Dovičičová v *Krátkom slovníku nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*. Zhromaždila v ňom značný počet slov používaných v reči Stupavčanov. Jej výber je však, prirodzene, poznačený domácim, rodinným prostredím, konkrétne remeselníckym, murárskym. Preto tu chýbajú typické roľnícke slová, ako *junec, kanec, jalica, zubadyo, pasák, pastírňa, okruški, okov, čigír, hrst, hrscovat, knutl*. Na druhej strane však M. Dovičičová zaznamenáva kratšie texty, výklady a príklady. Zaraďuje ich trocha nezvyčajne k jednotlivým slovám. Napr. pri hesle *bíreš* je výklad *Ako bývali bíreši*, pri hesle *Maučacký* je to pesnička *Išeŭ Macek do Maučacek*, pri slove *špaček* je príhoda s názvom *Poslední cmugaňi* (*cmugat* = fajčiť). Okrem toho uvádza dva osobitné texty v prílohe i niekoľko kratších textov v úvodných výkladoch.

Škoda, že lexikograficky nie je materiál spracovaný dosť premyslene. Napr. spojenia *je mi horko; je to na miŕu Jarmilu; je to skady ruka, skady noha* sú všetky pod heslom *je*, povrávka *ze žebráka mrcha pán* pod predložkou *z*. Nezvyčajne pôsobí zapisovanie tvrdého *t* s nasledujúcim ypsilonom, napr. *tynta, tygr* oproti slovám ako *ňic, tíha*.

Aj napriek týmto kritickým pripomienkam skôr technického charakteru treba však zdôrazniť, že M. Dovičičová podáva dobré svedectvo o stave nárečia v Stupave. Pravda, je to svedectvo skôr pasívne, doložené príkladmi a zaregistrované príslušníčkou tohto nárečia.

Oveľa výraznejšie, pretože je aktívne, podáva svedectvo o tomto nárečí zbierka komentárov, glos, často až fejtónov Pavla Slezáka, ktorý po niekoľko rokov glosoval bežný život v Stupave v miestnom časopise *Podpajštúnske zvesti*. Pravda, pod pseudonymom Mariš Pílná, ktorú predstavuje ako typickú ženu staršieho veku, matku a starú matku, aktívnu občianku, ktorá prežíva všetky udalosti v meste.

Najvýraznejším nárečovým znakom tejto zbierky komentárov je slovná zásoba, v ktorej sa popri tradičných nárečových výrazoch uplatňujú nové slová, prevzaté jednak zo spisovného jazyka, jednak z iných jazykov. Pri tomto preberaní nárečové jazykové vedomie pôsobí ako aktualizátor. Tak popri slovách ako *fizol*, *krumpol/krumpolec*, *koplín*, *kralačník*, *húra* (povala), *šidzit*, *sklúdzat*, *ščikútat sa*, *ščikútká*, *pojíněk* (palina, čes. *pelyněk*), *puanta*, *kočátka* (bahniatka), *krikopa* do textu prenikajú a adaptujú sa spisovné, prevažne „učené“ slová ako *dôkaz – dúkaz*, *smetiak – smecák*, *priedušky – průdušky*, *smies*, *bitofka*, *smotánka* (tv relácia), *buatník*, *prežitek*, *bezdomovec*.

Z prevzatých slov možno uviesť napr. *diskusija*, *psychiátr*, *seriál*, *scenár*, *kalamita*, ale aj moderné *surfovať*, *fitnes*, *bungalov*, *pláž*, *diskotéka*, *bavorák*, *luksák* (luxovať = vysávať), *mobil*, *sprej*, *sendvič*, *gigadžál* (gigajoule).

Adaptácii (možno by tu bolo vhodné hovoriť aj o dialektizácii) podliehajú predovšetkým viac-slovné pomenovania viacerých inštitúcií a udalostí, napr. *pomocní škola*, *osobitní škola*, *mieski úrad*, *mimorádní zasedání*, *obecní hidrant*, *spontánní prejav*, *paranormální jav*, *volební guláš*, *svátek senijóru*, *novinová stánek*, *socijální síť*, *nedopuťki za nájem*, *celoplošná deratizácia*, *štátní duhopisi*, *stavební šporení*, *vikurovací médium*, *adrenalínová šport*, *lokální anestéza*, *došuo k hrubému omilu*.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia prirovnania čerpané zo živého jazyka, teda z tradície, ale aj z tlače a najmä televízie. Uvádzajú sa spravidla spojkou *jak*: *čekali jak kura na sopl*, *stracių sa jak para nad hrncem*, *byť jak v tranzi*, *ochkali jak svine nad koprivú*, *šecko biųo jak páperím posipané*. Často je v prirovnaní vedľajšia veta uvedená spojovacím výrazom *jak kebi*: *hutali to, jak kebi tri dni nejedli*.

Menej často autor vo svojich komentároch využíva rozhovor.

Jak vám tak stojím v tej fronce, naráz jeųa kolem Terka. A hnet, že co tam robíš, Mariško?

– *Ná co bich tu robiųa, idem si zjednat fekál – povidám.*

– *Ná to zle stojíš, tadi sa fekála nedoždádáš – povidá.*

– *Ná co tí ľudé potom scú, já reku šeci majú plnú žumpu, ket je takí záujem.*

– *Ná co si sprostá, tadi sa fekál neobjednává, šak to oproci mosíš ít.*

– *Ná co sa tu potom prodává?*

- *Ná, Mariško, kde žiješ, ná ti konc neviš, co tadi majú?*
- *Ná nevím, ale ozaj nevím.*

Iný príklad:

Idem vám pro vňučku, biya ve školce a riditelka, šak ju dobre poznám, volaco v miechu vleče na picigli.

Reku, Viérko, co idete zabíjat a v tem miechu si vlečeš sendvič do jelit?

– *Ále, tecinko Mariško, co bi sme mi zabíjali, ufám teho psa, co nám po dvori létá. Ani mi nebudete vierit, ket vám povím, co to vlečem.*

– *No poviedz, snad uvierím, povídám í, zvidavejší než chvílku predtím.*

– *Vlečem dom smecí ze školki.*

– *Ná nač ti to bude?*

Napokon poznámku o príslovke, resp. častici *konc*, ktorá figuruje aj v titule knižky *Konc jak živé*. Je zrejme, že pochádza z nemeckej spojky *ganz*, pravda, v dolnorakúskej výslovnosti [konc] a má vcelku význam „celkom, úplne“. V bežných rozhovoroch sa využíva veľmi často. Napr. *je mi to konc jedno, bių to konc cichí deň, konc jak kebi pršaųo zuato*.

Naše poznámky o stave nárečia na dolnom Záhorí, konkrétne v Stupave, dobre ukazujú, že tam nárečie skutočne žije, že sa využíva v bežnej komunikácii, ako dosvedčujú najmä spomínané glosy a fejtóny P. Slezáka, rodáka zo Stupavy, absolventa filozofie a riaditeľa Mestského kultúrneho strediska, ale nie na poslednom mieste aj záhorácky slovník od Magdalény Dovičičovej, takisto rodáčky zo Stupavy a pracovníčky v zdravotníctve (dnes už na dôchodku).

JÁN HORECKÝ

Literatúra:

DOVIČIČOVÁ, M.: Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského.

Vychádza v edícii Krátkych slovníkov základných slovenských nárečí pre milovníkov reči a nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia ako 23. diel (s prílohou Starenka spomínajú). Bratislava: PRINT-SERVIS 2000. 187 s.

HORECKÝ, J.: Zo stupavskej slovnjej zásoby. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 4, s. 215 – 226.

HORECKÝ, J.: Jazyková situácia v malom meste. In: Mesto a jeho jazyk. In: Sociologica Slovaca 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 141 – 142.

SLEZÁK, P.: *Konc jak živé*. Zohor: J. Gerthofer – kníhtlač 2002. 158 s.

Šťavnatá reč Záhorákov

Nárečiam zo záhorskej oblasti Slovenska sa z jazykovedcov venoval najmä Konštantín Palkovič (spomeňme predovšetkým jeho Záhorácky slovník, 1997), ale v širokej verejnosti ich spopularizoval Štefan Moravčík. Ten predstavil záhorské nárečie alebo záhoráčtinu ako osobitý, veselý, šťavnatý jazyk. Takto záhoráčtinu cez jazyk svojich starých rodičov, *starečka* a *starenky*, spoznala aj autorka príspevku. Z bohatej zásobnice ich výrazových prostriedkov ponúkame časť, ktorá priblíži expresívnosť nárečia východozáhorskej dediny Rohožník, kde stareček so starenkou prežili väčšinu života. Keďže najvýraznejším zdrojom expresivity je frazeológia, predstavíme najmä ustálené spojenia, ale aj niektoré príslovia a porekadlá či tzv. povrávky, v záhorskom nárečí nazývané *prúpovitki*. Tematicky sa zameriame na človeka, jeho povahové vlastnosti, citové prežívanie a správanie.

Človeka, ktorý rád a veľa rozpráva, v Rohožníku volajú *víprafka*. Starí rodičia mali pre voľné, nezáväzné debatovanie osobité výrazy *trosti*, *trostovať* a takéto debaty, ktoré zvyčajne nemajú konca, charakterizovali povrávkou *trosti majú dlhé chvosti*. Hlúpeho človeka tu prezývajú *bambula* alebo *trúbela*. Ak starenka chcela o niekom povedať, že sa niečomu nerozumie, že sa v niečom nevyzná, použila prirovnanie *dziňu temu rozumí*. Ľudskú tuposť skôr v zmysle necitlivosti ako hlúposti označuje frazéma *tupí jak pantok*.

Emocionálne a iné stavy s negatívnou konotáciou vyjadrujú frazémy *bit potenko* „mať ťažkosti, byť v úzkych“ (*biŕo mu potenko*) či *pripražiť si* „mať nepríjemnosti, priťažičť si, zavariť si“. S narušeným medziľudským nažívaním súvisia frazémy *robid hrích* „vyvolávať sváry (najmä ohováraním)“, *robít pekŕo* „vyvolávať konflikty, hádky“. Neznášanlivosť, nenávisť či animozitu prezrádza príslovie *miluje ho (ju) jak koza núž*. Správanie človeka, ktorý sa cíti vinný, ktorý má nečisté svedomie, a preto sa niekomu vyhýba, charakterizuje frazéma *smrdzí čertem*. Známe spisovné frazeologizmy *sú na jedno kopyto*, *sú na jednom brde tkaní*, *sú z rovnakého cesta* pripomína starenkino porekadlo *koteŕ štráfá hrniec, a oba sú černí* s významom „jeden obviňuje druhého a pritom obaja sú rovnakí, obaja sú vinní“.

Zlodej sa v záhorskom nárečí nazýva *kmín*, ale starí rodičia pre toho, kto potajme kradne, mali poetickejšie označenie: je to *takí, co mu suněčko osvící, to mu miesíček podá*. Za prírodným obrazom s humorným podfarbením sa skrýva správanie človeka, ktorý si pod rúškom noci privlastňuje to, čo si vyhlíadol za dňa. Prírodou je inšpirovaný aj expresívny frazeologizmus *stríbrní večer; posrané ráno* pripomínajúci nestálosť počasia, ale aj životných okolností.

Pestrou zásobou expresívnych vyjadrovacích prostriedkov sa vyznačuje aj oblasť partnerských vzťahov. Ak si niekto našiel známosť, stareček či starenka niekedy žartovne poznamenali: *doví, de ju spopeliu; nevím, de ho spopeliu*. *Spopelit* v tomto kontexte znamenalo nájsť si alebo expresívnejšie lapiť si, uloviť partnera. Získanie partnera sa vyjadrovalo aj expresívnym *uhršíť sa* (od slova *hrích*), čiže ulakomiť sa na niekoho: *ten sa na ňu uhršíu*. O dievčati, ktoré sa vydalo, alebo o mládencovi, ktorý sa oženil, dnes už skôr staršia generácia povie, že *je na porátku*. Ustálené spojenie *bit na porátku* sa tradične spájalo s usporiadaním života vstupom do manželstva. O tých, čo žijú v nemanželskom vzťahu, sa žartovne vravievalo, že *prijali svátost manželskú pot kričkem*.

Záhoráčtina je známa svojou šťavnatosťou a neraz v nej zaznievajú aj korenistejšie výrazy. Frekventované je slovo *rit*, ktoré tvorí základ mnohých výrazov a frazeologizmov, o čom svedčia bohaté doklady u K. Palkoviča. Spomenieme tie, ktoré sa používajú v rohožníckom nárečí, ale u citovaného autora ani u Š. Moravčíka sme ich nenašli. Ten, kto je naľahko oblečený, sa tu nazýva *vitririt*. Vtievavé, zaliečavé správanie, vystihnuté hovorovým slovným spojením *pchať sa do zadku*, Rohožníčania označujú slovesom *podritkovať sa*. Štylisticky neutrálne vyjadrenie *mať veľa práce* má v tomto nárečí expresívne zafarbený ekvivalent *roboti plná rit*. O neposednom človeku plnom dynamiky sa povie, že *má vrtulu v rici*. Oblúbenou povrávkou starečka bol výrok *sraų houí, rid ho bolí*, ktorým hodnotil prázdne reči o ničom alebo situácie, ktorými sa netreba zapodievať, lebo nestoja za reč. Ešte expresívnejšie vyznieva starenkina charakteristika bezohľadného, zneužívajúceho správania v prirovnaní *šanuješ mňa jag rid ga'e*.

Súčasťou mnohých ustálených spojení je i slovo *hovno*. O človeku, čo zastiera niečo nepríjemné alebo neželané, starí rodičia hovorili, že *zakrívá hovno uopúchem*. Pre toho, kto tára hlúposti, mali prirovnanie *trepe jak kijákem do hovna*. V oblúbe bolo u nich aj príslovie *paráda na ulici, hovno f truhlici*, ktorým komentovali tých, čo sa navonok robili majetnými, ale v skutočnosti nemali nič.

Expresívne zafarbenie s oslabením pôvodnej hrubosti majú slová s koreňom *prd-*, a to *prdošit sa* „hnevať sa, zlostiť sa“, *prdoš* „kto sa zlostí, jedoš“, *prdzinec* v slovnom spojení *(ne)stojí to za prdzinec* (jeho

variantom je frazeologizmus *(ne)stojí to za kobilinec*) a *poprdúo*. Výrazom *poprdúo* (i *poprchúo*) sa označuje nestály, neposedný, pochabý človek. Slová so základom *prd-* zavŕšime ostrejšim frazeologizmom *šeci prdneme na desku*, čo znamená, že všetci raz zomrieme.

Jazyková kreativita jednoduchých ľudí sa nevyčerpáva v ustálených slovných spojeniach. Obdivovať možno, ako vedia uplatniť svoju tvorivosť a zmysel pre humor v aktuálnych situáciách. Napríklad po kúpe bundičky na zimu, ktorá bola skôr na parádu, starenka zhodnotila schopnosť bundičky poskytnúť teplo slovami: *dobrá ťi bude o Petra a Pavla* či *zehreješ sa v ní u šporhétu*. Spomenúť možno, ako sa známa tetka chválila apetítom svojich domácich, keď z pripravenej hostiny nič nezostalo: *tak sa do teho puscili, enem luft stáú*. Pri počudovaní nad tým, do akého dievčaťa sa nejaký chlapec zahľadel, starí rodičia pohotovo poznamenali: *kebis mñeua jeho oči, též bi sa ťi lúbiua*. Pôsobivý je i starečkov výrok *tolko sa brúsiua, aš sa otupeua*, ktorým chcel povedať, že dotyčná osoba toľko vymýšľala, toľko sa o niečo usilovala, až docielila opak toho, čo chcela dosiahnuť. Aktualizácie sa dočkal aj frazeologizmus *neviš, od čeho stustneš*, ktorým sa nabádali najmä deti do jedenia; žartovne sa takto hovorí aj vtedy, keď pri jedení ovocia objavíme červíka alebo keď prehltneme muchu.

Spomedzi ustálených obrazných spojení má svoje čaro frazéma *lét kopcem*. Starenka pri nalievaní tekutiny do pohára alebo inej nádoby celkom doplna, keď hrozilo, že pretečie ponad okraj, neraz napomínala: *nelej kopcem*. Pekný je aj výraz *vreščák*, ktorým sa pomenúva dieťa, čo silno kričí, plače, ale starenka takto nazývala niečo príkro kyslé (napr. kvasenú kapustu či víno).

Nakoniec sa dotkneme zvukovej stránky záhorskeho nárečia. Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že záhoráčtina je tvrdá a nevyniká ľubozvučnosťou, objavíme v nej množstvo zvukomalebých slov. Ako príklad možno spomenúť slovesá *bombálat*, *trandúrat*, ktorými sa označuje bezcieľne, bezstarostné potulovanie, *čvochtat* „cikať“, *čřchat* „šúchať“ či sloveso *hrglotat sa*, pri ktorom sa nám vybaví nepohodlné cestovanie sprevádzané hrkotaním. Osobitnú pozornosť si zaslužia slová so slabičným *-r-* v koreni, ako *prd-*: *prdošit sa*, *prdoš*, *poprdúo*; *prdz-*: *prdzinec*; *-drn-*: *nešpidrní* „špinavý, nečistotný“; *zdrd-*: *zdrdúlit sa* „spadnúť“, *zdrdúlit* pren. „zhodiť, zosadiť niekoho“; *vrz-*: *vrzúkat*; *-trt-*: *trtotat* „ponáhľať sa“, *otrtúlit sa* „vypiť si, opiť sa“, *otrtúlení* „pripitý, omámený“, *hoptrt* „ľahkovážny človek, pobehaj“, *ham a trt* (o človeku nestáleho, provizórneho života obmedzeného na základné potreby), *trci chvíla*, *mrcha čas* (o nespoľahlivom, nestálom, pochabom človeku, čiže vetroplachovi); *trt-*: *trtat* „vypúšťať telesné plyny“; *-mrz-*: *omrzúi* „neodbytný, dotieravý“; *brčk-*: *brčkovat* „tac-

kať sa“. Zvukomalebnošou dosahovanou rýmom sa zo spomínaných prísloví a porekadiel vyznačujú tieto: *trosti majú dlhé chvosti; paráda na ulici, hovno f truhlici; srať houí, rid ho bolí*.

Na záver možno konštatovať, že sila a pôsobivosť frazeologizmov, predovšetkým prísloví a porekadiel, pramení z toho, že sa v nich v celej šírke a plnosti skoncentroval život mnohých generácií, ktorý sa v nich odráža originálnym obrazným jazykom. Ukážkou expresívnej lexiky Rohožníka sme sa pokúsili predstaviť jeho nárečie ako živé, kreatívne, svedčiace o tom, že záhoráčtina je jazyk mnohorakých farieb, vôní a chutí, ktorý zatne do živého, no predovšetkým rozosmeje srdce a obveseľuje dušu.

SILVIA DUCHKOVÁ

Ďalšie omelinky z reči starých Nedanovčanov

Na sklonku roka 2005 vyšla prvá knižka s rovnakým názvom, ako je názov tejto rubriky. Pravdaže, nejde o nelegitímny prenos názvu rubriky na názov knižky ani o inakosť jej obsahu v porovnaní s rubrikou. Publikácia je totiž výber príspevkov uverejnených v časopise Kultúra slova usporiadaný podľa konkrétnych tematických okruhov pomenovaných vyberane štylizovanými názvami, ako *Vláda prírody; Ajhľa, človek; Hrmelo, pršalo, perúni bili; Hrajmeže sa hrajme; Jedli, pili, hodovali...* Poeticky ladené názvy sú zdanlivo únikom od reality, no pod ich strechou sa ukrýva reálne včlenenie človeka do prírodných ročných cyklov, jeho práca, radosti, skrátka život v jeho komplexnosti.

Knižka je svojím spôsobom chválou slovenčiny, presnejšie jej nárečí, čiže ľudového jazyka. Kto do nej nazrie, bez zaváhania potvrdí, že „Dedinský ľud je tvorcom ľudovej slovesnosti, vie používať jemné, obrazné, ale aj expresívnejšie vyjadrovacie prostriedky“ (I. Ripka), že nárečia sú „koreňmi, na ktorých vyrástol spisovný jazyk“ (A. Habovštiak) a že ešte „studnica nevyschla a má dostatok síl..., aby opäť čistá vytryskla a ponúkla naplno svoju neopakovateľnú chuť a priezračnosť“ (K. Balleková – M. Smatana).

Na otázku, či je potrebné aj teraz pripomínať samozrejmosti o národnom jazyku, je dostačujúcou odpoveďou to, že nie pre všetkých vzdelaných a vplyvných Slovákov predstavuje rodná reč opísanú hodnotu, nie všetci uznávajú jej kvality a vedia ich zúročiť. Ľudia z okruhu zábavného priemyslu preferujú iné jazyky – na prvé miesto kladú angličtinu, lebo má všetko, kým slovenčina je „chudobná“ – a ani sa nepokúšajú nájsť pre svoje postoje a názory nejaké argumenty. V prvom ročníku hlučne propagovanej televíznej relácie *Slovensko hľadá Superstar* zazneli výroky o nespevnosti (tak!) slovenčiny (P. Habera). Slovenská „celebrita“ Misha, ktorá radšej spieva a píše po anglicky, a ak sa rozhodne spievať aj po slovensky, odôvodňuje to takto: „Pesnička pôvodne nemala mať slovenský text, ale s ním je to také tupé, až je to pekné“ (Markíza, 38, 2004, s. 14). V oboch prípadoch ide o subjektívny názor bez vecných argumentov, preto aj tu platí: Kto nemá argumenty, nemôže mať ani názor.

Diametrálne odchodný postoj k rodnej reči – na jednej strane dialektológovia, na druhej speváci – stal sa autorovi článku pohnútkou opäť sa vrátiť k žriedlu vlastnej jazykovej výbavy. Tým žriedlom je nárečie obce Nedanovce. Už sa konštatovalo, že základné črty tohto nárečia opísal V. Uhlár a že ho pokladá za krásne (Masár, s. 153).

Pozitívnu charakteristiku nárečia obce na rozhraní stredoslovenských a západoslovenských nárečí a vlastne slovenčiny vôbec potvrdzuje aj jazykový materiál zhromaždený v tomto článku.

V. Uhlár uvádza ako významnú črtu nárečia minulý čas sloviess (*mau, bou, trpeu*), ktorým sa nárečie odlišuje od spisovného jazyka. K Uhlárovej charakteristike možno pripojiť aj ďalšie slovesné tvary odchodné od spisovných. Pri vzore *rozumieť* a *trieť* je neurčitok bez dvojhlásky v infinitívnom kmeni (porov. *tieť, bďeť, čerňeť*, resp. *zazreť, začreť, zapreť*). Rovnako je to pri vzore *vidieť* (*viďeť, bolet, horet*). Tvary prítomného času sloviess vzoru *brať* nemajú v prítomnom kmeni dvojhlásku *-ie-* (*berem, melem, bereš, meleš...*). V infinitívnom kmeni majú slovesá vzoru *pracovať* zakončenie *-uvať* (*pracuvať, vandruvať, verbuvať*). Od spisovného jazyka sa odlišujú modálne slovesá *chcieť* (v nárečí *sťeť: sťem, sťeš, sťe, sťeme, sťeťe, sťú*), *musieť* (v nárečí *moseť: mosím, mosíš... mosia*).

Vzhľadom na zacielenie článku našim poznámky o slovesách pokladať len za doplňujúce a marginálne. Jeho cieľom je totiž vyzdvihnúť neškolených používateľov slovenčiny, ktorí na rozdiel od niektorých školených vedia použiť rodnú reč na uspokojenie všetkých potrieb každodenného života, t. j. vyzdvihnúť ich schopnosť pomenovať pracovné nástroje a ich súčasti (a), osoby a ich vlastnosti (b), schopnosť vysloviť pocity, hovoriť obrazne, sprevádzať udalosti a fakty ľudovou múdrosťou (c), zaznamenať potenciálne pozoruhodné lexémy (d).

a) V dedinskom roľníckom prostredí boli potrebné rozličné jednoduché nástroje používané pri práci na poli, okolo domu a domácnosti. Výberovo pripomíname iba niektoré.

Na kosenie obilia, ďateliny atď. sa používala *kosa*. Kosa je vlastne dlhý zahnutý nôž. Pri tejto lexéme však ide aj o pomenovanie celku jeho časťou (pomenovací princíp *pars pro toto*), pretože kosou sa rozumie aj dlhá drevená rúčka spolu s nožom osadeným na nej. Rúčka sa volá *kosisko*, na ňom je *kukučka* (obrazné pomenovanie rukoväti na držanie kosa pravou rukou). Drôtený alebo plátenný úplet osádzaný kolmo na dolnom konci kosiska najmä pri kosení obilia sa volá *kakarec*. Zabezpečuje rovnomerné ukladanie koseného obilia do riadkov. Kovová súčiastka, ktorou sa kosa na kosisko upevňuje, nazýva sa *ohňiuko* a kosa sa pomocou neho fixuje na kosisko dreveným alebo kovovým cvikom, ktorý sa volá *kajlík*. Súčasťou výbavy kosca bol *křízik* – nádobka s vodou, do ktorej sa vkladala *oslička*. Křízik sa upev-

ňoval za opasok a nosil sa vzadu. Zhotovoval sa domácky z roha, ne-skôr z plechu (priemyselný výrobok). V žatve sa na pole nosila *bapka* – náradie na *nakutie/naklepanie* kosa. Skladalo sa z *nákouki* vsadenej do klátika alebo dreveného stĺpika, ktorý sa zatíkal do zeme. Kladiivo, ktorým sa kosa *kula/klepala*, malo názov *klepáč*.

Drevo sa píliło na sprave nazývanej *krosienka*; *penka*, *nátoň* a *klát* sú drevené podložky na štiepanie dreva na kúrenie, *penka* slúžila aj na opracovanie dreva, napr. na kresanie. Píla, ktorou píliła jedna osoba, bola *rámová píla*, dve osoby spolu píliili píliou s názvom *bachračka* (mala oblúkový *list* – *bachor* – a bola oveľa väčšia). Nástroj na rúbanie dreva sa volá *sekera*, špeciálna sekera s veľkou rubnou plochou *tesla*, *teslica*; používali ju najmä tesári, kolári podobný nástroj volali *kresačka*. Drevená rúčka sekery má názov *porisko*, *toporisko* a osádzala sa do *ucha* sekery; horná časť sekery spolu s uchom je *obuch*. Podobne ako pri kose aj tu sa uplatňuje princíp *pars pro toto* – sekera je drevená rúčka spolu s kovovou súčiastkou.

Menšie množstvo krmiva sa znášalo z poľa zviazané do plátennej plachty – bola to (*d'ateľinová*) *plachta*. Na rohoch mala *štiri strapi*, ktorými sa krmivo zviazalo do batoha a ktorými sa vpredu pridžvalo rukami; *batoh bou/sa noseu na chrbáte*. V súvislosti s plachtou hodno zaznamenať frazeologizmus *od'iat' sa hluchou plachtou*, t. j. nechotne počúvať alebo nepočúvať vôbec.

Ďalšími nevyhnutnými nástrojmi boli napr. *villi*, *hrable*, *váhi*. Obilie sa vážilo na váhe s názvom *decimálka*, menšie množstvo ovocia, fazule a pod. na *minciari* alebo na *miskových váhach*. Závažie sa volalo *kvicht*. Keď sa pri vážení podarilo naložiť na váhu požadované množstvo hneď na prvý raz, vážiaceho odmenili prísľubom: *bud'ež_richtárom*.

Narezané krmivo z d'atelinu, slamy atď. sa volalo *sečka*, zriedkavo aj *šečka*, a nosilo sa *s pajti do maštale* v nádobe s názvom (*sečková*) *krošňa*. Z nej sa krmivo naberalo do menších nádob – volali sa *krošňa*, *malá krošňa*, *grabica*, *krošnička*, *grabička* a *opálka*. Krmivo sa rezalo na stroji poháňanom ručne alebo strojom ťahaným konským záprahom (stroj sa volal *gepel*). Rezací stroj sa volal *sečkovica* alebo *sečková mašina*.

b) Značný počet lexém predstavujú v zhromaždenom materiáli názvy osôb. Nachodia sa medzi nimi štylisticky bezpríznačkové aj príznakové názvy.

Bezpríznačkové sú predovšetkým názvy rodinných príslušníkov. Povedané inak – bezpríznačkové sú najmä jednotlivé položky príbuzenskej terminológie. Tá je v súčasnosti oproti pôvodnému stavu zredukovaná, navyše niektoré príbuzenské názvy presahujú do oblasti nepríbuzenských vzťahov. Každá žena je alebo môže byť *teta*, každý

muž *ujo*. V skúmanom nárečí sa presne odlišovalo pokrvné a nepokrvné príbuzenstvo a jednotlivé názvy sa v praxi bežne používali. V tejto súvislosti sa autorovi vynára ponaučenie rodičov: *V Žabokrekoh máš t'etu* (teta je otcova sestra), v *Bieliciah_máz učinú* (*ujčiná* je manželka matkinho brata). Otcov brat je *stríc*, strýcova manželka *striná*, tetin manžel je *svák*. Bežné boli aj ďalšie zabúdané alebo celkom zabudnuté pomenovania *d'ever* (manželov brat) a *zolvica* (manželova sestra), namiesto ktorých sa v súčasnosti používa iba názov *švagor*; *švagríná*. Bezpríznamovú vrstvu dopĺňajú názvy remeselníkov, ako *kováč*, *stolár*; *tesár*; *murár*; *krajčír*; *kolár*. Remeselník zhotovujúci aj opravujúci *obuj* bol *šuster* (príznamový názov), zriedkavejšie *obuňník* (bezpríznamový názov).

Príznamovú vrstvu tvorí skupina významovo blízkych názvov expresívnej povahy. Bezpríznamové názvy zaraďujú nositeľ a názvu do skupiny osôb vykonávajúcich napr. remeselnú činnosť alebo do rodinných vzťahov, príznamové pomenúvajú negatívne vlastnosti pomenúvaného. V konkrétnych prehovoroch sa k niektorým pripájali dodatky často frazeologickej povahy. Uvedieme aspoň niektoré: tvrdohlavý neústupčivý človek je *hlaváň/hlavaj*, zdôraznene *hlaváň/hlavaj hlavatý* (*muožez_doňho aj and'elskou trúbou hučať/trúbiť, neždá si povedať*); *ňepodarok/poškrabok/ňedorobok* (najmladšie a spravidla chudorľavé dieťa z viacerých detí); *babrák* (nešikovný človek, *kerému niž do rúk ňepristaňe; ten, čo má obidve ruki lavé*); kto nehovorí pravdu, je *cigáň*, zdôraznene aj *cigáň cigánski* (*ten aňi praudou ňedíchňe; praudu povie, len kec sa pomíli*); pomenovanie *megero* alebo *ňegňiaŕ* sa vzťahovalo na robustného, neokrôchaného človeka, *šišaj*, *lapaj* na človeka nezodpovedného a nespoľahlivého, *tárallo*, *drístallo* na človeka, čo zbytočne veľa, resp. aj neslušne hovorí (*drista*), *gelo* na človeka, ktorý býva zachmúrený a pozerá zlostne (na človeka, čo *maŕ/má škaradí pozor*). Z vlastného mena (hypokoristika) *Kubo* apelativizáciou vzniklo všeobecné meno (nadávka) *kubo* s významom „nasprostastý človek“. Apelativizovalo sa aj vlastné meno *Matej*, no apelatívum *matej* sa nepoužívalo na pomenovanie osoby, lež na pomenovanie húsaťa vyliahnutého z vajca zneseného koncom februára (po Matejovi). Húsatko zaostávalo v raste. Rad príznamových názvov možno doplniť slovami *škrata* (škaredý človek), *chronta*, *chrontoš* (takisto škaredý alebo nečistý človek – tu ide o slovo *chronta* s významom „chrasta“ v prenesenom význame), *zleza*, *zgerba* (pomenovanie naničhodníka), *hastrmáň* (nielen mokrý či zmoknutý, ale aj spustnutý človek), *mamlas* (človek, od ktorého sa nečakalo nič dobré), *šmatloš*, *šmatlák*, *čaptoš* (krívajúci človek, ten, čo *tahá/vláči/šúcha jennu nohu za sebou*), *križliak* (škul'avý človek, ten, čo *hladí križom/bokom/šrėgom*) atď. Sú to napospol nadávky.

c) V článku, v ktorom je z bohato prestretého stola slovenskej frazeológie, prirovnaní a pod. zhrnuté iba priehrštie odrobiniek z reči niekdajších Nedanovčanov, sa konštatuje, že ich reč je „doslova vyšperkovaná frazeológiou“ (Masár, c. d., s. 155). Zo zhromaždených dokladov/podkladov možno ponúknuť aspoň jedno ďalšie priehrštie.

Želania a očakávania konkrétnej osoby, ktoré sa zväčša nesplnili, sprevádzal frazeologizmus *Sviňi sa o kukurici sníva*. Po nečakanom vyslovení neprijemnej pravdy neraz vznikol hnev medzi tým, kto pravdu povedal, a tým, o kom sa povedala. Taká situácia sa komentovala frazeologizmom *Za praudu aj z voza zhod'ia*. Dlhodobé pretrvávajúce ťažkosti a trápenia a paradoxne aj bezstarostnosti a úspechov sa sprevádzalo frazeologizmom *ňeňi takej pesnički, čo bi jej konca ňebolo*. Ako vidieť, týmto frazeologizmom sa dá vysloviť súcit a účasť na trápení, ale aj závišť. Keď vo februári alebo v marci po oteplení znova začalo mrznúť (*keď eš'ťe/zaz_udreli mrazi*), hovorilo sa, že *Eš'ťe vlk (celkom) zimu ňezožrauj*. Situáciu, keď chamtivec urobil chybný krok a nedosiahol, čo si zaumienil, sprevádzalo škodoradostné *Palla mu pečenka do popola*. O jednotlivcovi, čo si počíнал nerozumne a zmätene, sa konštatovalo, že je *praš'ťeni/udretí múčnim vrecom*. Ak sa dakto pred jedlom zabudol prežehnať, napomenutie za priestupok odmietol takto: *Mollíš sa, ňemollíš sa, s práznej misi ňenajješ sa*. Zaznamenali sme aj repliku na otázku *Čoz_maj na obet?* Odpoveď (*Makové*) *obzerance* znamenala, že oslovený neobedoval a namiesto obeda sa iba obzeral. O prosebníkovi, čo neodbytné a vytrvalo prosil, sa konštatovalo, že *bi viproseuj/vidrankaj/dostaj/vimollej aj od jalovej kravi t'ela*. Vystatovačného človeka spolubesedníci uzemňovali takouto povedačkou: *Takí, akí si ti, bouj už len jeden – v Lelovci aj ten chodeuj zo zvonci (resp. chodeuj, ale už umreuj)*. O povrchnom robotníkovi sa konštatovalo, že *Ždi robí len tak hala bala, kad'e je tá voda malá* (druhá časť frazeologizmu sa týka neodôvodneného zľahčovania roboty). Frazeologizmus *Ňeňi takého domu, čo bi v ňom ňebolo trocha dimu* bolo počuť vtedy, keď sa rozchýrilo, že v usporiadanej rodine dačo zaškripalo. Slovo *dym* ako významotvorný prvok sa vyskytuje vo frazeologizme *urobiť dačo pod jenním dimom* (napr. ženiť naraz dvoch synov, pripraviť svadbu pre syna aj dcéru v tom istom čase a pod.).

Nedanovčania kedysi osviežovali svoju reč prirovnaniami osnovanými najmä na skúsenosti z bezprostredného styku s prírodou a prácou na poli. Nachodia sa medzi nimi najmä názorné a intenzívne prirovnania. Keď obilie nenarástlo do očakávanej výšky, dalo sa počuť sklamanie: *Jačmeň/raž/žito som maj žabám po kl'bi, je to mrcha rok*. K slovesu *drístať* sa pridával naturalistický dodavok *ako krava*

kec_s nažere *burgiňového listu*. Ak dačoho bolo málo, bolo toho iba toľko, čo *bi sa špini pod nohd_vojšlo*. Ak sa niekde nachodilo veľa nečistoty, prachu a pod., *bolo jej/ho o prst*. Dieťa slabšej konštrukcie bolo *slabé ako chrust*. Prirovnanie sa vzťahovalo aj na hydinu a domáce zvieratá. O veciach, čo sa už-už mali rozpadnúť, hovorili, že sú *ako makoví kvet/s kvetu makového*. O dobrom spevákovi šiel chýr, že *spieva jak slávik*. Paradoxne sa to hovorilo aj o zlom spevákovi, pravda s vulgárnym dodatkom *čo na kravi skáče*. Dodatkom sa nijako nezjemnilo drsné prirovnanie *ruči jak bujak/vol/krava*. Intenzitné prirovnania sa vyskytovali vo vyhrážkach: *Takú ti strelím* (rozumej facku), *že ti s'tena dá druhú*. – *Tak t'a capňem/čapňem/ovalím, že ta hňeť krú zaleje*. Nadmerné potenie pri namáhavej práci sprevádzalo prirovnanie *poťiť sa ako somár f kufri*.

V prehovoroch starých Nedanovčanov sa sem-tam nečakane zjavili rečové segmenty nápadne pripomínajúce výrazivo Kalinčiakovej Reštavrácie. *Amice, bene rogo¹, aj té oblaki nad rolou sa moje zaznievalo z úst najväznejších roľníkov v sporoch o piad' pôdy* (porov. u Kalinčiaka napr. *Sero post festa cantare², kto zodral opátky, nech chodí na sáre*).

Jazyková nemecko-slovensko-maďarská zlátanina *Apcuk, stari richtár, éljenigaz Ištván* je alúziou na kortešačky, ako ich poznáme z Reštavrácie. Platí to aj o veršovačke *Smrečáni sa z okna d'íva, stari Šporzoň dom pokriva. Zlomila sa spoňňa lata, stari Šporzoň šub do blata*. Podobné kortešačkové texty sa pripomínali pred voľbami v tridsiatych a štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia ako spomienka pamätníkov na voľby v bývalej monarchii. Autor ich neraz počul od rodičov, najmä od mamy.

Pokiaľ ide o povedačky, hádanky, prekáračky, na svoje si prišli aj nedanovské deti, medzi nimi aj autor tohto článku. Hneď po naučení modlitbičky o anjeličkovi strážničkovi nasledovalo učenie riekanky *Pas sa, bura, pas sa, navarím ti massa. Ak sa pázd' ňebud'eš, masso jezď' ňebud'eš*. Je to pochopiteľné, pretože husi páslo hádam každé nedanovské dieťa. Pri pasení sa na strniskách alebo v tráve podchvíľou našla nejaká chrobač a to bola výzva predniesť napr. riekanku *Magdolenka, daj mi masť, ňech sa mi zahojja všetki kosťi*. Alebo *Pánbožkova kravička, kďe je tvoja mamička? Za horami, za dolami. Čo tam robí? Mlieko/kašu varí*. Chrobáčik sa po tejto riekanke *vihod'eų do zduchu/do ľufu* a sprevádzal pokrikom *Šub aj ti do ňebička*. V pamäti zostali aj ďalšie riekanky, hádanky, povedačky: *Gdo posleňni chod'ieva, šetki blchi pozbiera*. „Odvážnejší“ chlapani slovo *blchy* nahrádzali

1 Priateľu, prosím pekne.

2 Neskoro je spievať po sviatku.

neslušnými slovami. Neslušné boli aj niektoré dialogické hry: *Povedz ossem*. Po vyslovení číslovky nasledovalo neprístojné *Vopchaj mi nos sem* (netreba spresniť kde). – *Povec pekne Baštín*. Po „peknom povedaní“ nasledovalo drsné *Do hubiť ti naš...* K povedačke *Na Krnči pes mrnčí* sa deti rady vracali pre zvukové kvality rýmu *Krnči – mrnčí* (Baštín aj Krnča sú obce neďaleko Nedanoviec).

d) Za potenciálne zaujímavé alebo osobité pokladáme v zhromaždenom materiáli významovo blízke slovesá *zdobit' sa, schosňuvať*. Používali sa pri odkladaní opotrebovaných vecí, ktoré by sa ešte mohli dakedy zísť. V prvom slovese je vydeliteľný odvodzovací základ *do*, v druhom *choseň*. Z ďalších slovesných lexém sú to slovesá *zgieňať sa* (motať sa, túlať sa), *gialit' (zazerat')*, *čiglat' (šteklit')*; *čiglaví* = štekľivý), *zagebrit' sa* (zababrať sa – najmä o deťoch pri jedení), *mechrit' sa* (nepokojne sedieť, hniezdiť sa), *omrgáňať* (pri jedení prehadzovať jedlo v ústach zboka nabok, omáľat'), *zgebnúť* – hrubý výraz namiesto neutrálneho *zomrieť* používaný pri zaverovaní (*ňeh zgebňem, ak to ňeňi prauđa*), pri preklínaní (*zgebňi, smrad naňižhonní!*). Z neslovesných lexém zaradujeme sem substantíva *kovert* (listová obálka), *koperduli* (dosky na viazanej knihe), *kvitancia* (potvrdenie), *kavent* (ručiteľ'; *kavíruvat'* „ručit'“), *velocip* (bicykel – v nárečí *bicigel, bicigluvat' sa, biciglista*), *mutok, zmok* (nadávka nevyvinutému človeku, ale aj hydina).

Zovšeobecňujúci záver. Na začiatku sa náznakovo spomenulo, že v istých kruhoch sa dáva prednosť cudzím jazykom, lebo slovenčina je vraj chudobná. Texty publikované v tejto rubrike svedčia o opaku – o bohatstve nášho národného jazyka, ktorý je aj spevný, t. j. lahodne znejúci. Keby to tak nebolo, nemali by sme toľko ľudových piesní, koľko máme, takú poéziu, akú v minulosti písali veľikáni slovenskej literatúry a akú v súčasnosti píše Buzássy, Rúfus, Turčány, Veigl a mnohí iní. Ich dielo samo osebe dokazuje kvalitu jazyka, v ktorom tvoria, a nepriamo je aj chválou naň. Pozoruhodné je, že často pociťujú potrebu vysloviť túto chválu explicitne. Turčány napríklad takto:

*Ako sa miazga vlieva do dreva
a mliečna šťava do žitného kláska,
tak matkin spev, tak každá jeho hláska
na mužnú reč i v tebe dozrieva.*

*A z tvojich úst sa voľne rozspieva,
veď nad rečou viac korbáč nezapráska,
v ktorej tak vrúcne vyznáva sa láska,
až sladkosťou sám jazyk omdlieva.*

(Chvála slovenčiny, s. 170)

Iba veľmi predpojatý používateľ slovenčiny redukujúci jazyk len na nástroj dorozumievania a neprihliadajúci naň ako na duchovný fenomén zošľachťujúci komunikáciu o estetickú dimenziu nezbadá, že tieto krásne verše sú zámerne vybudované zväčša na slovách s hláskou *a*, čo vyvoláva osobitný zvukový efekt. A prepočúje aj lahodnosť do zvučných rýmov spriahnutých dvojíc *do dreva – dozrieva, rozsieva – omdlieva* a ďalších. Bude mu jedno, že básnikova vízia o tom, že je koniec rečového útlaku, je od reality značne vzdialená. Nad slovenčinou totiž nemilosrdne plieska korbáč prefikane upletený zo švihľov globalizácie, preferovania cudzieho jazyka a ľahostajnosti k súčasnej jazykovej situácii a jazyku ako nezastupiteľnej hodnote. To všetko napriek tomu, že slovenčina vyhovuje citu, rozumu a vie uspokojiť potreby aj tzv. moderného človeka.

IVAN MASÁR

Literatúra:

- Chvála slovenčiny. Dokumenty a svedectvá. Zostavil P. Hudík. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. Martin: Matica slovenská 1998. 191 s.
- MASÁR, I.: Omelinky z reči starých Nedanovčanov. In: Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 3, s. 153 – 161.
- Zo studnice rodnej reči. Red. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005. 332 s.

Na čarnej zemi še (bili) chľib rodzi

Chlieb sprevádza život človeka už celé tisícročia. Za tie veky sa o ňom povedalo a napísalo nesmierne veľa. Táto základná ľudská potravina je vo svojej kategórii vari najčastejším (a najvd'ačnejším) objektom obdivu básnikov. Nielen v našej kultúre, ale priamo v našom podvedomí sa stala ikonou. Preto je veľmi ťažké písať o chlebe a neupadnúť pri tom do pátosu. Pri skúmaní lexiky zemplínskych nárečí sa však tejto téme vyhnúť nemôžeme.

Žeme še hnojil'i každi tri roki. Chto mal malo statku, ta ľem každi štvarti rok. Na voz založili *hnojňice* a *hnuj* vyvozili na pole na *kopki*. Tie pred oraním *rozmetovali* z *gombarama* (hustejšími vidlami, ktoré mali konce hrotov v tvare guľôčok) alebo aj obyčajnými vidlami. Potom sa oralo. *Pluch trebalo mocno trimac, žebi bul'i skibi* (pluhom odvalená zem) *jednaki* (rovnaké) a *rouni*. To bola fyzicky veľmi náročná úloha. Potom gazda *pokapčal* (pospájal) *brani* a opäť mohol na čerstvom vzduchu stráviť aj niekoľko dní.

V jeseni sa siala *pšeňica* i *žito* (raž), na jar *jaredz* (jačmeň) i *oves* pre kone. S ovsom sa zasiala aj *komaňica* (ďatelina), aby bola lepšia *paša* (krmivo). Zrno sa *pojajtovalo* (tu: namorilo) z *belavim kamin-kom* (modrou skalicou), *žebi še ho ňelapila šňic* (sneť). Kto nemal *šejacu mašinu/šejačku*, naberal si zrno do *kobilki* (tanistry) a sial rukami. Potom sa muselo ešte raz *pobrániť*.

Kým obilie nepodrásťlo, bol s ním pokoj. *Al'e zo zarnom* (tu: obilím) *roz* i *burian* (rástla aj burina) a *najvecej kol'ačka* (bodliak). Na pohnojenej zemi vraj bolo buriny menej, no bodliaky boli proti tomu imúnne. Keď vyrástli na takých 10 – 15 cm, išlo sa *zarno pľevac/stičkovac* (plieť). Na to používali *stičok* – *to taka paľica bula daz metrova, na jednim koncu mala zahlobeni pooštreni falatok* (kúsok) *s kosi* *abo zo starej motiki, bo to bulo hrupši*. Deti však do tejto roboty nepriberali, hoci nebola ťažká, *žebi ňezvanebroval'i* („nezmanévrovali“, tu: nepošliapali) *zarenko*. Ak niekde bodliaky neskôr predsa len prerástli obilie, už im iba vrchy pozrezávali *zo šerpom* (kosákom).

Žatva sa musela stihnúť za dva týždne, *doki bula chvíľa* (kým bolo dobré počasie). Kto mal väčšie gazdovstvo, *pojedral sebe Rusnakou spoza Humenoho za žňivarou* (slovo sa používalo len na označenie

sezónnych robotníkov na žatve). Gazdovia si na výpomoc zvyčajne pozývali stále tú istú rodinu a vytvárali sa medzi nimi priateľské vzťahy. Tu je autentická výpoveď: *Do na(s) _še (vždy) chodzil jeden chlob zo ženu, z mlačším bratom aj z ocom. Ta z ňima me buli pomali jag jedna rodzina. Može šejz abo osem roki u na(z) _žali. A chodzil'i do naz i po žnoch (žatve), priňeš'li ľišňaki (lieskovce), hubi, mi jim zaž dali orechi i mag a tag me še bečeľoval'i (mali radi; tu skôr: dobre spolu vychádzali, navzájom sa uctievali).*

Večer si chlapi *pokľepali kosi a poppravili obluki*, aby obilie pekne líhalo a dalo sa ľahšie odbirac. *Obluk – to taki z hrupšoho pruta, ohnuti a na koše priviazani zo špargu (špagátom)*. Do žatvy sa obúvali *bočkori (bačkory)*, ktoré chlapi v zime šili zo starej *skuri (kože)*. Ženy si obliekali *vizitki, mechi abo džemper*i (druhy blúz s dlhými rukávami), *žebi jim slama barz ruki nepoklala*. Ďalej mali na sebe *podolok (úzku krátku spodnicu, ktorá sa obliekala na holé telo)*, dva *biloučaki (spodnice)* a *kabat (sukňu)* z ľahkého plátna a na nohách *štrimfle (pančuchy)*. *Chustočku (šatku)* si na hlave stiahli dopredu *jag dašok (striešku)*, *žebi jim slunko ňešvicilo rouno do oč*. Chlapi si obliekli klasické *košuľe* a *drel'ichovo nohauki (nohavice z hrubého plátna)* a na hlavu si dali *kalap (klobúk)*.

Na pole sa vyrážalo už o štvrtej ráno, ba niekedy aj skôr, a raňajkovalo sa až tam. Na *frištik (raňajky)* býval chlieb a *podbiti bandurki (zemiakový prívarok)*, *bandurki na poliľuku (zemiaková polievka)*, *krupi do ml'ika (riedka kukuričná kaša)* alebo *kavej (melta)*. Okrem toho sa brala aj slanina: *narezali ju, položili na maradig (križ obilia) a na slunko še skoro upekla, šicki sebe posmakovali (pochutili) – aľe kedz ňedomerkoval'i (neustrážili), chopila ju vrana*. Aj obed sa vozil na pole: polievka v *dinerke (kovovej nádobe s vekom)* a k tomu najčastejšie *haluški (malé trojuholníky z rezancového cesta)* alebo *hič-koše (halušky)* so *sirom (tvarohom)* či s kapustou, *rezanki (rezance)* s makom a podobne. Po obede si počas najväčšej horúčavy dopriali siestu a ďalej sa mordovali až do neskorého večera.

Do jedného *snopa* sa dávali dve *hušata*. *Huše – to keľo še zo žemi naraz nabere pot pazuchu*. A potom sa snop zviazal *s porvislom (povrieslom)*. *Do harsci (hrste) še žalo ku(s) _slami, klaski še skruciľi, žebi vedno trimal'i, slama še rozdzel'ila na boki a snop še s tim scisnul, zaviazal*. Niekedy bolo obilie *zľeženi (políhané)* alebo pokrútené od vetra. Vtedy sa veru ťažko kosilo a ešte ťažšie odberalo, lebo *ritovi (spodné časti snopov)* sa museli vyrovnávať, aby sa snopy nerozťahovali. Veď každý snop bolo treba ešte štyrikrát – päťkrát preložiť: *perši (najprv) do maradika, vedz na vus, z voza na stuh a zo stoha na mlacačku*.

Maradik sa robil takto: *Na spodok še položil jeden snop, aľe tak skruceni, žebi klaski ňebuli na žemi. Okolo ňoho še na sebe do križa*

kladli štirira(s) štiri snopi, klaski do štretku a ritovi von. Na sami verch še sno(p) položil tak, žebi šicki trimal, a tod me volali čapka (čiapka). Tot še zaš klad z ritovom hore, žebi še di(ž) zlival dolu klaskami. Vicahlo še z ňoho do harsci slami a dvara(s) še priviazal gu snopom, žebi ho vitor ňezdul a ňerozval'al maradik. V jednom maradiku bolo teda osemnásť snopov. Ak po žatve dlho pršalo, niekde zrno aj vyklíčilo. Také obilie sa potom vymlátilo už len s copami u pľeuňi na zbojisku (cepmi v stodole na holohumnici) a skarmilo še (použilo sa ako krmivo). Tak sa žala pšenica a raž.

S jačmeňom a ovsom sa narábalo trochu inak, lebo jarčanka/jarčena slama a oušanka/oušena slama slúžili v zime ako krmivo. Rezala sa z nich šečka, ktorú na noc dávali s namletou repou močiť do šafl'a, aby ňou ráno nakfmlili kone a kravy. Košilo še i odbiralo tak pitňe (tak isto, rovnako), ale kladlo še na hušata, žebi žel'eni u slame – burian abo komaňica – preschlo. Suchi še s porvislom viazalo, tiš po dva hušata do snopa. Snopy sa potom ukladali do maradikou ako pšenica alebo na kopki – to o štiri snopi meňej.

Po žatve sa obilie zväžalo domov. Konské postroje (štverce, kantare, zubadla a scahare) a hami (brzdy) na zadných kolesách voza sa museli dôkladne skontrolovať, aby niečo cestou nezlyhalo. Dvaja chlapi založili na voz drabini (rebriny), zobrali si vidla (vidly), hrabe (hrable), pavuz (dlhý drúk), čigu (kladku) a štrang (lano) alebo lanc (reťaz) a vybrali sa na pole. Silnejší vyhadzoval snopy na voz a ten druhý ich tam ukladal. Ak boli drahi (cesty) suché, nakládli na voz aj štyri šori (rady), ak bolo mokro, tak iba tri, aby kone biroval'i cahac (vládali ľahať). Voz museli zapavužic: Pavus – to taki dluhi druk prik caloho voza. To še zaviazalo zo štrangom abo z lancom a na čigou še pavus pocahnul, ke'lo še ľem dalo. Ak sa stalo, že sa voz s obilím prevrátil, tí, čo boli nablízku, sami pribehli pomáhať. Ak bol dobre zapavuženi, mohli ho znovu postaviť aj s obilím.

Doma na humňe sa potom obilie kládlo do stohov, každý druh okremišňe (osobitne). Stuh (stoh) sa musel ukladať opaterňe, aby sa nezviezol na bok a aby aj poriadne vyzeral, lebo bol gazdovou vizitkou. Snopy sa ukladali v miernom sklone, až sa napokon stoh zaverchoval a pozakrýval zo slamu, prípadne aj s poňvu (hrubou málo premokavou hospodárskou plachtou), ktorú zaistili špagátmi a kolíkmi. Kto už mal pozvážané, šiel pomáhať rodine alebo susedom. A deti zatiaľ merkoval'i pri stohoch, žebi zarno kuri ňerozhraboval'i.

Za prastarých čias sa obilie, samozrejme, mlátilo s copami (cepmi), no u nás sa už veľmi dávno začali používať mašini/mlacački. Pri každej mláťačke bol jeden gejpis (strojník), ktorý ju musel vedieť aj opraviť, ak sa pohubila (pokazila), a traja futraši/futraše, ktorí z alaša (plošiny na vrchu mláťačky) dávali obilie do bubna a pomáhali

gejpisov čistiť stroj. *Mašinu* pristavili k stohu a *elevator* (dopravník) nastavili tak, aby slama padala na určené miesto. Gazda si navolať pomocníkov: troch chlapov potreboval na stoh, troch-štyroch na slamu, aspoň dvoch k mechom, jednu ženu na mláťačku a aspoň štyri k plevám.

Zo stohu chlapi opatrne *metal'i* (hádzali) snopy na *alaš*. Tam stál *futraš* a žena, ktorá mu pomáhala. *Snopa postavila hore ritovom, rozrezala porvislo a podala futrašoj*. Na rezanie používala *šerp* alebo šikovnejší *kosak* – *to bul taki jag veľiki nuš (nôž), falatok s kosi z drevenu ručku*. *Futraš* púšťal snop do *bubna* pomaly, roztriasal ho, aby sa zrno dobre vymlátilo. To padalo vpredu do mechov. Na boku vypadávali *tereki* (drobná slama) a *p'eva*, ktoré ženy z *hrabami* nahŕňali do *plachcini* (hospodárskej plachty s pásmi na zaviazanie na rohoch) a odnášali do *pribokou* (priestorov vyhradených drevenými priehradkami) v stodole. A celkom vzadu padala na *elevator* slama. *Elevator bul z desok (dosiek), poldruha metra široki a može (možno) i pejdz metre visoki, a po ňim išli lance z hakami a vinašali slamu na bradlo. Krucili še okolo tih desok, bo ji(h) hnal remeň od mašini*.

Aj okolo slamy bolo roboty dost'. *Bradlo* (stoh slamy) sa ukládalo veľmi dôkladne, lebo slama mala ešte poslúžiť na rôzne účely. Rohy sa na ňom museli *zahinac* a slama *dušic* tak, aby odolalo aj vetru. Hore sa *zaverchovalo* a založilo s *pavuzinami* – *to še dva dluhi dreva zviazali a spuščili dolu stohom, žebi slamu pricišli*. Keď sa pleva a *tereki* minuli, rezala sa slama na *šečku* a používala na kŕmenie. Ten, kto si mohol zadovážiť *šečkareň* (stroj na rezanie sečky), chodil *šečkovac* aj iným – a za to sa platilo. *Šečkareň mala taki jag valou, dze še davala slama. Na koncu buli nože, krucilo še a rezalo slamu nadrobno jak tereki*.

Mechy so zrnom sa kládli na voz bez bočníc, ale len toľko, aby ho chlapi *birovali predri'idz* (pretlačiť) ku komore. Tam boli *prilubi* (priehradky) a gazda si už nakázal, do ktorej majú čo sypať. Zrno si rozdelil, aby mal aj na siatie, aj na mletie, a zvyšok predal. Do *mli-na* sa chodilo tak raz za tri mesiace. Nemohli pomlieť všetko zrno naraz, lebo do múky sa niekedy *rucili* (hodili, tu: napadli ju) *muški abo mul'* (mole) a potom bola dobrá len na krmivo. *Muka še brala perša i druha. Z peršej muki sa piekli kolački a hňetlo sa z nej cesto na rezanki, haluški alebo pirohi. Druha muka bola na chl'ib* (chlieb). *A treca sa používala väčšinou len na kŕmenie – no ak bola slabá úroda, po troche sa z nej primiešavalo aj do chleba*.

A na záver sme sa konečne „dopracovali“ aj k pečeniu chleba:

Chl'ip še pik (piekol) cho'em (aspoň) raz do tižňa. Muka še preoša-la do koritka. Do vodi še dal kvasog i droždže, rozmilo še a zapravilo. Jak potkisko, ta še zamišilo, pridalo še vecej vodi, sul', dobre še vimiši-

lo a ochabilo se vikisnuc. Vec se naložilo do koritkou, i tam išče kuz dokislo. Do peca se natopilo s kenderičanu (stebelami a listami kukurice), s pazdzerom, z drevom a dakedi aj s kičkami zo slami. Kički – to slama naskrucana, žebi dluchši horela, bo inšag bi raz-dva sfarkla a pedz bi se nēnahral. Jak se prestalo topic (kúrit'), papirče (jemný popol z listov) i popel se s peca vicahaľi s pociskom – to taka dluha paľica, co ma na koncu pribitu deščičku, vižira skoro jag motika. Pec se fajňe povimital a posadzal se do ňoho chl'ip. S koritka se cesto dalo na lopatu, bula taka okruhla drevena, umilo se z vodu, prežehnalo a šuplo do peca. Pec se zavar (zavrel) a chl'ip se pig daz hodzinu. Vec se prekladal: žal se na lopatu, za(š) se umil, žebi na ňim nēzostala muka, a dal se pidz (piecť) na druhu hodzinu.

Taký šviži (čerstvý) chlieb bol veľmi chutný. Občas pred chlebom upiekli aj *chľebovi poplanok* (malý chlebič, ktorým sa skúšala teplota v peci). Ten si potom drobili do *raškovej pol'iuuki* (rascovej polievky).

Preveľo to bulo s chľebom roboti, dokedi do ňoho much človeg ukušic!

MARTIN CHOCHOL

Germanizmy v staršej slovenskej lexike

Dejiny každého jazyka úzko súvisia s dejinami ľudí, ktorí ho používajú. A tak, ako sa rozvíja ľudské vedomie, ako sa mení hospodársko-spoločenský a kultúrny život, rozvíja a mení sa aj jazyk každého národa. Najvýraznejšie zmeny možno badať v slovnej zásobe, ktorá sa obohacuje aj preberaním slov z iných jazykov, čo je najproduktívnejší a najrozšírenejší spôsob jej rozvíjania. V každom jazyku je mnoho slov, ktoré sa prevzali v dávnej minulosti ústnym stykom, prispôbili sa hláskoslovným aj tvaroslovným zákonitostiam daného jazyka, dnes sa už nepociťujú ako cudzie a tvoria pevnú súčasť slovnej zásoby.

Územie, ktoré obývali naši predkovia, sa po rozpade Veľkej Moravy stalo súčasťou uhorského štátneho útvaru a až do roku 1787, keď bola prijatá Bernoláková kodifikácia, nemala slovenčina spisovnú podobu. Vzdelané vrstvy obyvateľstva však už od 12. storočia používali pri ústnej komunikácii a od 16. storočia aj v písomnej podobe kultúrnu slovenčinu, ktorej slovná zásoba sa obohacovala slovami z geneticky blízkych, ale aj vzdialených jazykov (hlavne z latinčiny, nemčiny, češtiny a maďarčiny).

Najstaršie prevzatia z nemčiny už tak zdomácneli, že ich cudzí pôvod sa dnes vôbec nepociťuje. Patria sem slová z obdobia priamych kontaktov a hospodársko-kultúrnych stykov v období 6. až 10. storočia. Z čias najstarších kontaktov starých Slovanov s východogermánskymi kmeňmi pochádzajú slová, ktoré sa neskôr stali tzv. kultúrными europeizmami. Sú to slová z obdobia christianizácie našich predkov z oblasti kresťanskej terminológie *krstiť* (sth. *kristen-en*), *mních* (nem. *munih*, pôv. lat. *monicus*), *žehnať* (nem. *seganen*, pôv. lat. *signare*), ale aj a z oblasti konverzačnej reči ako *chlieb* (nem. *hleib*), *zemľa* (nem. *semmel*, pôv. lat. *similla*), *košeľa* (nem. *käsel(e)*, pôv. lat. *casula*), *musieť* (nem. *muozan*), *d'akovať* (nem. *denke*) (Žigo, 1998, s. 51), ktoré však súčasná slavistika hodnotí už ako domáce (Králík, 1994, s. 52). Najviac slov sa do slovenčiny dostalo v období prvej a druhej vlny príchodu nemeckých kolonistov na naše územie. Po tatárskych vpádoch vyústil dopyt po pracovných silách v polovici 12. storočia, ale hlavne v 13. – 14. storočí do prílevu veľkého množstva kolonistov, ktorí sa usádzali vo vyludnených dedinách a mestách, ale aj v susedstve obývaných miest.

Priniesli si nielen vlastnú právnu sústavu, mestskú samosprávu, ale aj mnoho nových termínov z oblasti cechovej organizácie, baníctva, remeselnej výroby, obchodu a pri priamom styku s domácim obyvateľstvom sa prevzalo aj veľa slov súvisiacich s vecami a javmi bežného každodenného života. V 16. storočí začali hlavne na západnú časť dnešného Slovenska prichádzať v obave pred náboženským prenasledovaním aj skupiny anabaptistov, ľudovo nazývaných habáni, ktorí boli zruční remeselníci a výrobcovia džbánov. Prúdy prichádzajúcich kolonistov sa usídlili hlavne na juhozápadnom Slovensku, v okolí Žiliny a Bardejova. Pochádzali z rôznych oblastí Nemecka a Rakúska, prinášali na naše územie strednobavorské, sliezske, ale aj zmiešané nárečia s výraznými črtami bavorskej a východostredonemeckej proveniencie. Na území Slovenska sa usádzali nerovnomerne, a tak sa niektoré prevzaté slová vyskytujú iba na západnom Slovensku a iné len na Spiši.

Pôvodu a adaptácii germanizmov sa v štúdiách, ako aj v monografiách venovali už viacerí jazykovedci (Blanár 1961, 1977; Doruľa 1977, 1993; Králik 1977; Kuchar 1998; Krajčovič 1971; Žigo 1998 a i.). V roku 2008 vyšiel posledný, siedmy zväzok Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ), v ktorom je zachytená apelaatívna aj propriálna lexika z písomností z predkodifikačného obdobia slovenčiny (11. – 18. st.), a tak bolo možné pre kolektívnu monografiu *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* vytvoriť databázu prevzatých lexikálnych jednotiek z jednotlivých jazykov. Germanizmy, ktoré sú v HSSJ označené kvalifikátorom *nem.*, tvoria druhú najväčšiu skupinu prevzatých slov. V príspevku sa budeme venovať slovám, ktorými sa pomenúvalo obydlie človeka a činnosti a predmety z bežného života a ktoré boli do slovenčiny prevzaté z nemčiny, ale aj cez nemčinu z iných jazykov.

Každodenný styk našich predkov s prísťahovalcami sa najviac odrazil na slovnej zásobe týkajúcej sa obydlia človeka a jeho bežného života. Keď na *fare*¹ pred *farárom braldiám* (ženích) alebo *brautigán* (ženích) sľúbil vernosť *bralte* (neveste), začali spoločný život na *grunte* (gazdovskom majetku) alebo *gruntštuku* (hospodárskej usadlosti) v *budungu* (dome), ktorý mal na *dachu* (streche) *šengľu* (šindel). Do záhrady, ktorú obkolesoval *parkan* (plot), sa vstupovalo cez *fortňu* (bránku). Zelenina a klasické jedlo chudobných *grule*, *grumbire*, *erdeple* (zemiaky) sa počas zimy skladovali v *krechtoch* (jamách na uskladňovanie zeleniny). V kuchyniach boli v *kredencoch* poukladané *brotvany* (pekáče), *fojerfane* (panvice), *kufle* (poháre), *rajchyne* (raj-

1 Slová v príkladoch uvádzame v takej podobe, ako sa uvádzajú v *Historickom slovníku slovenského jazyka* a v slovníku germanizmov v kolektívnej monografii *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* (2011).

nice) a *ribajzliky* (strúhadlá). Potraviny boli uložené v *špizierni* alebo v *šafárni* (komore). Na varenie vínnej polievky *žufky* (vínnej polievky) sa používal *suppentegire* (polievkový hrniec) a podávala sa v *suppensále* (nádobe na podávanie polievky). Z *bruslíku* (brzlíku) a ďalších zvieracích vnútorností sa varil *bočpor* (kyslá polievka z vnútorností). Piekli sa sladké *calty* (koláče), *fělorny* (múčniky), *págle* (drobné pečivo podobné praclíku), *piškóty*, *štrúdle*, varili *škrimpfle* (rezance), *tašky* (pirohy), vyprážali *krample* (šišky) a *pampúchy* a hotové sa posýpali *cimetom* (škoricou) a *cukormelom* (práškovým cukrom). Mäso sa *pácovalo* a *napácované* sa pieklo na *pinate* (panvici) alebo na *rošte*. Do *korbel'ov* (džbánov) sa nalieval *težbír* (druh piva) a z *kufty* (pohára) sa popíjal *tarant* (ružové víno). Mlieko sa skladovalo v *rajtokách* (mliečnikoch) alebo *butorach* (drevených nádobách) a vyrábal sa z neho *muldrík* (syr zo sladkého mlieka), *puter* (nekonzervované maslo) aj *cmar*. Bezmäsité *cugemis* (zeleninové jedlo) sa varil z *kelu*, *kvetozelia* (karfiolu), *ošlajchu* (cesnaku), *paštrnáku* a ďalšej zeleniny a *rískaša* (ryžová kaša) z *rajsu* (ryže). Jedával sa aj mäsový *kukret* (pokrm z mletého mäsa), *karbanát* (mäso pečené na uhli), zaprávaný zajačí *címer* (chrbát) alebo varené bravčové *knochy* (paprčky). Z rýb sa na jedáľenských stoloch objavovali *briky* (mihule), *forele* (pstruhy), *grundele* (slíže obyčajné), *haringáče* alebo *haringy* (slede) a *pražmy* (kaprovité ryby). Ľudia spávali v *rundeli* (okružlej izbe) na *matraci* na *šlafbete* alebo *šlafpele* (posteli), prikrývali sa *šamšnochom* (prikrývkou) a na oknách viseli *fírhangy* (záclony). Sedávalo sa na *zicle*, *židle* alebo *sesle* (stoličke) a kúrilo sa vo *vinkelofene* (rohovej kachľovej peci). Šatstvo sa ukladalo do *kastne* (truhlice na šaty). Muži nosili *košele*, *plundry* (širšie plátenné nohavice), *šajlopy* (klobúky) a *jankele* (krátke kabáty siahajúce do pása), ženy si obliekali *fertuchy* (zástery), *kokrhele* (vysoké čepce) a *štrimfle* (pančuchy) a postavu si formovali *korzetmi* a *mídermi* (šnurovačkami). Odevy sa šili z rôznych látok, napr. z *kamlíka* (vlnenej tkaniny) alebo *šeptuchu* (súkna), honosnejšie z *fajlindyšu* (drahého jemného anglického súkna), *flanderu* (jemného drahého flámskeho súkna) a *hodvábu* a ozdobovali ich *nilskornmi* (ozdobami s tepanými kovovými plieškami). Tak ako dnes, aj vtedy si ženy upravovali vlasy *frizírovaním* (kučeračením), *grejzlovaním* (kaderením), *krauzlovaním* (nokrúcaním), zapletali ich do *copov* (vrkočov) a prichytávali *hafílami* (sponkami) alebo *pentlicami* (ozdobnými stužkami). Do uší si vkladali *oringle* (náušnice) a zápästia im zdobili *armpantle* a *orumparty* (náramky). Zámožné ženy nosili aj *šmuky* (zlaté šperky) a *klenoty*. Telesné potreby sa vykonávali na *lajbštule* (stoličke na osobnú potrebu s nočníkom) alebo na *prevíte* (záchode). Po *frušťiku* (raňajkách) muži *fárovali* (fárali, zostupovali) do *handľov* (baní), doma zatĺkali *cviky* (kratšie klince so širokou hlavičkou) alebo

polušprnádle (väčšie klince) *hámorom* (kladivom), kľočovali *polia gracou* (motykou) a chodili do lesov zbierať *herhubky* (huby kuriatka). *Vincleri* (vinohradníci) okopávali vinič na *greftoch* (viničných riadkoch) *krampľou* (vinohradníckou motykou), *rámovali* (zberali) úrodu a víno mali uložené v *hajlochoch* (búdach). Pri každodenných prácach sa merali a vážili rozličné predmety a mnohé z názvov mier a váh pochádzajú tiež z nemčiny. Z objemových mier je to napr. *achtel*, *cajcha*, *holba*, *más*, *putňa*, *žajdel*, z dĺžkových mier *cól* (asi 26,34 cm), *lachter* (siaha, asi 1,96 m), *ráf/ríř* (asi 75 cm), *šúch* (stopa, asi 35 cm) a z hmotnostných mier *funt*, *lót* (asi 15,3 – 17,5 g), *marka/mark* (1/2 – 2/3 funta), *najslik* (1/3 lóta). *Verdunk/ferdunk* (štvrt libry alebo štvrt holby) slúžili ako obsahové aj ako hmotnostné jednotky. Hmotnosť striebra sa udávala vo *fenigoch*. Platilo sa *mincami* ako *grajciar*, *toliar*, ale aj *halier*. Ak sa pri práci niekto zranil, prikladali mu na ranu *flajster* (liečivý obklad, náplasť) a obväzovali ju *fáčom*, *fašnikom* alebo *špankrinom* (obväzom). Chorého liečili *blajvajsom* (bielym práškom z olova používaným na rany) alebo *senfsleterom* (liečivom zo semena horčice), pri zlom trávení podávali odvar z *puškvorca*, pri zápche sa podával *laxirujúci tranček* (preháňadlo), urieknutého okiadzali *flusrauchom* (okiadzacím práškom), a ak nič nepomohlo, naložili ho na *cúg* (vlak) a odviezli do *krankhauzu* (nemocnice). Ak chorý zomrel, pochovali ho na *krchove*, *krchovišti* (cintoríne) a po pohrebe na neho spomínali na *kare*. Po práci sa ľudia radi bavili na *karmine* (hostine po zabíjačke) alebo na *kermeši* (hodoch) a zábavu spájali s *tarmačením* (obchodovaním) na *jarmokoch*, kde muži rozprávali *špásy* (žarty) a pri *šentyši* (pulte v krčme) popíjali *trúnok*, *trunk* (pálenku), ktorý *šenkoval* (čapoval) *šenkír* (krčmár) a pofajčievali z *fajok*. Na *báloch* si muzikanti *naštimovali* (naladili) hudobné nástroje, hrali na *flautaveste* (dychovom hudobnom nástroji), *pozaune* (plechovom dychovom hudobnom nástroji) a *špinétle* (hudobnom nástroji podobnom klavíru) a začal sa *tanec*.

Do tejto skupiny zaraďujeme aj pejoratívne a expresívne výrazy. Neporiadna, neupravená žena bola *flaksa*, *cumploch*, nemravnú ženu nazývali *cufa*, *flandra*, klamárka bola *šalugárka*, mužov častovali nadávkami ako *arcišelma*, *hundšlöger*, *lotor* alebo *lotras*, ale aj vulgárne *hurentrajben*. Nemanželské dieťa bolo *pankhart* alebo *pankharta* a dospievajúci chlapec sa nazýval *šarvanec*. Zaľúbení *frajeri* a *frajerky* spolu *frajovali*.

O skutočnej integrácii germanizmov do slovnej zásoby slovenčiny svedčí aj skutočnosť, že sa mnohé z nich stali súčasťou frazeologizmov. Obrazne sa opisovalo zlé hospodárenie *hospodárství sa mu vede jak krave tanec na lede*² (PV 1755); husto natlačení ľudia boli *gako*

2 Dokladový materiál je uvedený v transliterovanej podobe, ako sa uvádza v Historickom slovníku slovenského jazyka.

w bečicy harinki tak w pekle hrissnicy (GŠ 1758); alebo ležeti budu zatraceni gako te harinki w sude nasolené a stlačene (MK 18. st). Kto uprednostňoval vlastný záujem pred cudzími, tomu bola *blyssa kossela nez doloman* (PG 1656); žiaľ radili zaháňať alkoholom *na ffrasunek dobry trunek* (SiN 1678); človeku, ktorý sa niečomu nerozumel, hovorievali *ty se k tomuto rozumiss gak osel na harffu* (VP 1764); o opitom sa hovorilo, že bol pri trúnku *kdy som yssel s Trnawj, byl som prj trunku y spadel som s kone* (Nováky 1660). *On neda faiku tabaku za tuže skodu* (Pukanec 18. st.) znamenalo, že nedá nič. *Za funt kaudele ho newážjm* (WU 1750) – teda nevážim si ho vôbec a *negsem nykomu dlužen any halyer* (s. l. 1566) znamenalo, že nedlhujem nikomu nič.

V skúmanom materiáli je zaznamenané aj veľké množstvo slov, pri ktorých bola nemčina iba sprostredkujúcim jazykom. Najväčšiu skupinu tvoria slová pôvodne latinské, ktoré sa do nášho jazyka dostali cez nemčinu a pri každodennej konverzácii sa s nimi stretávame aj dnes, napr. *fialka, figel, kredenc, lekvár, muškát, šarlát*. Z gréčtiny sa k nám cez nemčinu dostali pomenovania *fazul'a, lahvica a papier*. Z románskych jazykov sa do nášho jazyka dostali pôvodne francúzske slová *flór, korzet, krepin, plyš, šamlát, bagáž, kastról, kujon, mašina, sós*. Talianskeho pôvodu sú pomenovania textílií *brokát a čamlatový*, kabátik bez rukávov *kamizola*, ale aj chutný múčnik *piškót*. Z angličtiny sa cez nemčinu prevzal aj dnes používaný názov teplej bavlnenej látky *flanel*. Zo semitskej jazykovej skupiny sa z arabčiny prevzali pomenovania látok *barchan/boršed, kartún a parkan*, váhová jednotka drahých kovov *karát* a vložka do postele vyplnená vlnou, plšťou alebo konskou sršťou *matrac*. Z hebrejčiny sa cez nemčinu prevzalo pomenovanie židovského rituálneho veľkonočného pečiva *maces*. Z iránskej jazykovej skupiny sa k nám z perzštiny cez nemčinu dostal názov lesklej hodvábnej látky *taft*.

Názov tropickej aromatickej byliny *d'umbier* sa prevzal cez nemčinu z maďarčiny.

Cesta niektorých slov do slovenčiny bola ešte zložitejšia – z latinčiny cez francúzštinu a nemčinu pribudli do slovnej zásoby aj slová *lampa, dáma, gavalier*. Podobne z latinčiny, ale cez taliančinu a nemčinu obohatili našu slovnú zásobu slová *kachel, kapuc a limonáda*. Slávnostný odev *gála* má arabsko-španielsko-nemecký pôvod, *gavalier* je turecko-maďarsko-nemecké slovo a dnes už celkom integrované slovo *cukor* má arabsko-taliansko-nemecký pôvod.

Najstaršie antroponymá a toponymá sú celým svojím systémom a slovotvornou stavbou dôležitým materiálom pri skúmaní jazyka našich predkov. Pri ich tvorení sa často využívala aj prevzatá apelatívna lexika integrovaná do vtedajšej slovnej zásoby. O najstarších prevzatých nemeckých slov, ktoré sa týkali každodenného života ľudí, svedčia aj antroponymá utvorené z apelatív *butora – Nicolai dictus Butho-*

ra (v Trenčianskej 1405), *kermeš* – *Venceslaus Kermess* (Kolárovice 1592 U1), *korbel'* – *Georgio Korbel* (v Podmaníne 1498), *panpúch* – *Joannes Panpusek* (Láb 1592 U1), *šenkár* – *Mihal Senkar* (Trnava 1598) a toponymum *greft* – *Greffty* (Bratislava 1667).

Prevzaté slová sa prispôbovali domácemu jazyku pravopisne (nahradili sa cudzie, v slovenčine neznáme alebo nepoužívané vokály a konsonanty domácimi), ako aj slovotvorne (slová sa zaradovali k určitému deklinačnému alebo konjugačnému typu priberaním suffixov alebo prefixov, ale aj vytváraním odvodenín prechýľovaním). Nahrádzali sa neslovenské fonémy a diftongy, napr.: *ö* > *e*: *fördern* – *fedrowat*; *ü* > *y/ý*: *Kübel* – *kybel*; *ü* > *u*: *Frühstück* – *frusstik*; *eu* > *aj*: *Werkzeug* – *vercajk*; *ei* > *a/á*: *Schleim* – *šlám*, *ei* > *i*: *Vorteil* – *fortil*; *ei* > *ia*: *Veilchen* – *fialka*; *ei* > *aj*: *Pfeife* – *fajka*; *ei* > *oj*: *Leiter* – *lojtra*; *au* > *aj*: *Gaukler* – *kagklér*. Domácemu jazyku sa prispôbovali aj vokály, napr.: *a* > *o*: *Bank* – *ponk*; *e* > *a*: *Flech* – *flak*; *e* > *i/i'*: *schenken* – *ssinkowat*; *o* > *u/uo*: *Lohn* – *lun*, *luon*. Menili sa aj konsonanty, napr. *b* > *p*: *Blech* – *plech*; *b* > *v*: *Halbe* – *halva*; *f* > *b*: *Farbe* – *barva*; *f* > *v*: *Schenkfass* – *šinkvasi*; *w* > *b*: *Verwalter* – *felborter*; *r* > *l*: *Stecker* – *sstekel*; *n* > *m*: *Kunst* – *kumsst*; *ch* > *f*: *Kluft* – *kluchta*.

Slovenskej výslovnosti sa prispôbobi aj slová s afrikátou *pf* – *panvica* (*Pfanne*). Slová so spoluhláskovými skupinami *sp*, *sk*, *st* sa do slovenčiny prevzali ako *šp*, *šk*, *št*, napr. *dysспенzyrovat* (*dispenzieren*), *musskat* (*Muskat*), *honcburst* (*Honswurst*). V niektorých prípadoch sa pri jednoslabičných prevzatých slovách cudzie spojenie konsonantov *ng* odstránilo vsunutím vokálu, napr. *gánek* (*Gang*).

Pre hovorený štýl je príznačná tendencia k stručnosti. Výslovnosť prevzatých slov sa zjednodušovala vynechaním hlásky *Jahrmarkt* – *jarmok*, *jarmak* alebo slabiky *Krankenhaus* – *krankhauz*. V niektorých prípadoch pri zdomáčňovaní odpadol pôvodný sufix *Haken* – *hák* alebo sa vynechala druhá časť slova v kompozitách *Meierhof* – *mager* a slovo ostalo bez nového zakončenia. V iných prípadoch sa na zjednodušenie výslovnosti k prevzatému slovu do stredu slova alebo na jeho koniec pridali nové hlásky *Phosten* – *foršňa*. Mohla nastať aj zvuková premena prvej časti a preklad druhej časti slova *Baumwolle* – *bavlna*, *Litkouf* – *litkup*. Inokedy sa kompozitum vytvorilo napr. pridaním slovenskej časti *pár* k prevzatému upravenému slovu *fertál'* (čo bola dutá miera s obsahom okolo 10 litrov, ale aj merná nádoba s týmto obsahom) a vzniklo tak nové pomenovanie *párfertálnik* – nádoba s obsahom dvoch fertálov. Z nemeckého názvu mohol vzniknúť kalk *slobodný trh* – *freier Markt*, ktorý sa používal súbežne s adaptovaným výrazom *fragmark*, *frimarek*, alebo aj nové pomenovanie karfiolu *kvetozelie* z nemeckého *Blumenkohl*. Niekedy nastala úplná deformácia slova *Bratpfanne* – *profond*, *Reibeisen* – *ribajzlik*.

Prevzaté slová však nie vždy celkom nahradili domáce výrazy, a tak sa popri prevzatých pomenovaniach bežne používali aj ich slovenské synonymá, napr. *míder* (pôvodne nem. *Mieder*): *ze swetleho tafatu míder* (s. l. 18. st.) – *korzet* (fr. *corset* cez nem. *Korsett*): *(dcéry) prosili, abí gím šát, korsetow i iních frassek nakúpil* (DS 1795) – *šnu-rovačka: ssnurovački zelene ze zlatom 2* (Prievidza 1798).

Preberanie slov z geneticky príbuzných aj nepríbuzných jazykov je najproduktívnejší a najrozšírenejší proces rozvíjania a obohacovania slovnej zásoby, ktorý sa odohrával v minulosti, prebieha v súčasnosti a bude sa uskutočňovať aj v budúcnosti v každom jazyku. Dlhodobé spolunažívanie slovenského a nemeckého etnika zanechalo v slovnej zásobe domáceho obyvateľstva stopy v podobe mnohých slov, ktoré sa integrovali do nárečí, ale aj do spisovného jazyka tak, že dnes už ich cudzí pôvod nie vždy pociťujeme.

TATIANA LALIKOVÁ

Literatúra:

- BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961. 335 s.
- BLANÁR, V.: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie 14. O pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie (Smolenice 9. – 11. decembra 1974). Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1977, s. 167 – 186.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977. 136 s.
- DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993. 151 s.
- KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 196 s.
- KRÁLIK, L.: Príspevok k štúdiu germanizmov v slovenčine. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 3, s. 129 – 134.
- KUCHAR, R.: Právo a slovenčina v dejinách. Budmerice: Vydavateľstvo Rak 1998. 176 s.
- ŽIGO, P.: Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí. In: Philologica XLIX. Ed. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 51 – 58.

Skratky:

lat. – latinčina, nem. – nemčina, sthn. – stará horná nemčina

SVET AKO DÚHA

Od začiatku ledňa až do prasiňca

Názvy mesiacov sú už dlho predmetom jazykového výskumu. V slovenčine používame v súčasnosti medzinárodné mená mesiacov, ale v minulých storočiach boli pokusy zaviesť v spisovnom jazyku pôvodné slovanské a slovenské názvy.

Domáce názvy mesiacov sa objavujú v súvislosti so zavedením spisovnej slovenčiny. Už štúrovci sa usilovali pomenovať mesiace slovenskými názvami. V Štúrových Slovenských národných novinách z r. 1845 sa uvádzajú názvy 1. *Velký Sečen*, 2. *Malí Sečen*, 3. *Brezen*, 4. *Duben*, 5. *Kveten*, 6. *Lipeň*, 7. *Červenec*, 8. *Klasen*, 9. *Malí Rujen*, 10. *Velký Rujen*, 11. *Listopad*, 12. *Prosinec*. Podobné slovenské názvy sa v rozličných obmenách nachádzajú aj v iných časopisoch a kalendároch do konca 19. storočia. Napr. v Domovej pokladnici z r. 1848 sa použili tieto názvy: 1. *Velki Sečeň*, 2. *Mali Sečeň*, 3. *Brezeň*, 4. *Dubeň*, 5. *Traveň*, 6. *Lipeň*, 7. *Klaseň*, 8. *Srpeň*, 9. *Jaseň*, 10. *Rujeň*, 11. *Studeň*, 12. *Mrazeň*. Podľa údajov D. Licharda, ktorý bol redaktorom a vydavateľom prvého štúrovského kalendára (Domová pokladnica), slovenské mená mesiacov pochádzajú od Jonáša Guotha z Guothovian.

Prameňmi pre Slovenské národné noviny i Domovú pokladnicu boli domáce názvy mesiacov, ako aj názvy mesiacov z iných slovanských jazykov. Názvy *klaseň* a *lipieň* sa prevzali pravdepodobne zo srbčiny, resp. chorvátčiny. *Sečeň* sa vyskytuje aj v slovinčine: *sečan*, *sečen*, v nárečovej ukrajinčine: *sičeň*, *sičeňko* i v starej ruštine: *sečeň*; alebo *traveň* v slovinčine: *mali traven*, *welik traven*, podobne *lipieň* v slovinčine: *lipan*, v srbčine, resp. chorvátčine: *lipanj*, *lipštak*, v poľštine: *lipiec*; *hrudeň* v slovinčine: *gruden*, v poľštine: *grudzień*. Názov *jaseň* má paralelu v slovinčine: *jesenik*, *jesenščak*, v ruštine: *oseň*; *studeň* je v srbčine, resp. chorvátčine: *studeni*, v ukrajinčine a ruštine: *studeň*. Názov *klasen* je doložený len zo slovinčiny.

Doklady o existencii slovenských názvov mesiacov poskytujú aj staršie slovníky, nárečia i rukopisné a tlačené pamiatky.

V listinnom a tlačennom materiáli z predberňolákovského obdobia sa najviac vyskytujú latinské názvy mesiacov, popri ktorých sa v niektorých prameňoch nachádzajú aj ľudové pomenovania.

Najstarší doklad o existencii slovenských názvov mesiacov máme z roku 1597. Je to latinský kalendár *Calendarium historicvm conscriptvm a Paolo Ebero... . VVitebergae... Anno M. D. LXXIX*. Uložený je v Györi (Gregor, 1989, s. 216). Na s. 30 tohto kalendára sú v piatich stĺpcoch vytlačené mená mesiacov v rozličných jazykoch, ku ktorým vlastník okolo roku 1597, ktorým bol Matej Hranica, evanjelický farár, zapísal v dvoch stĺpcoch ich české (*BOHEMICI*) a slovenské (*SLAVONICI*) ekvivalenty:

ROMANI	BOHEMICI	SLAVONICI
<i>Ianuarius</i>	<i>Leden</i>	<i>Velký Sečen</i>
<i>Februarius</i>	<i>Vnor</i>	<i>Malý Sečen</i>
<i>Martius</i>	<i>Březen</i>	<i>Brezon</i>
<i>Aprilis</i>	<i>Duben</i>	<i>Dubon</i>
<i>Maius</i>	<i>Mag</i>	<i>Mag</i>
<i>Iunius</i>	<i>Čerwen</i>	<i>Turýči</i>
<i>Iulius</i>	<i>Čerwenec</i>	<i>Sw'etho Yána</i>
<i>Augustus</i>	<i>Srpen</i>	<i>Sw'etho Yakuba</i>
<i>September</i>	<i>Zářj</i>	<i>Matky Božég</i>
<i>October</i>	<i>Řjgen</i>	<i>Sw'etho Michala</i>
<i>Nouember</i>	<i>Listopad</i>	<i>Wssech swetých</i>
<i>December</i>	<i>Prasy nec</i>	<i>Sw'etho Ondrege</i>

Ako vidíme, niektoré z nich sú zhodné s českými názvami (*brezen*, *duben*), niektoré pochádzajú z južnoslovanských a východoslovanských jazykov (*velký sečen*, *malý sečen*).

Popri výskyte názvov *velký sečen*, *malý sečen*, *brežeň* (*brezon*), *dubeň* (*dubon*) v slovníkoch, v slovenských ľudových rozprávkach sú pomerne skoré údaje tohto materiálu dôkazom toho, že tieto názvy mesiacov patria do starej slovnej zásoby slovenského jazyka.

Zaujímavé je pomenovanie *Turýči* „jún“. Slovo *turýči* je odvodenina s príponou *-i* od substantíva *Turíce* – „svätodušné sviatky“. Tvar *turýči* je osamostatnené adjektívum zo spojenia *turýči mesiac* („svätodušný mesiac“).

V Hranicovom vymenovaní mesiacov je názov mesiaca *Turýči*, ako aj ďalšie názvy mesiacov v porovnaní s ich latinským ekvivalentom o jeden mesiac posunuté dopredu na úkor mesiaca „december“: *Iulius... Sw'etho Yána, Augustus... Sw'etho Yakuba, September... Matky Božég, October... Sw'etho Michala, Nouember... Wssech swetých, December... Sw'etho Ondrege*. Posunutie uvádzaných slovenských názvov mesiacov dopredu je asi následkom reformy gregoriánskeho kalendára z roku 1582. Gregoriánsky kalendár uzákonil v Uhorsku snem v roku 1588, takže zápisy z konca 16. storočia môžu odzrkadľovať starší stav.

Slovenské názvy posledných šiestich mesiacov sú kalky z maďarčiny, ako na to poukázal v doklade *wssech swatých mesyca* zo 17. – 18. storočia aj K. Palkovič (1974, s. 245). Na základe pomenovaní „András, Jakab, Mihály“ atď. „napja“ – deň svätého Ondreja, Jakuba, Michala atď., rozšírených v oboch jazykoch, neznamenovalo nijakú ťažkosť utvoriť názvy mesiacov typu (*mesiac*) *svätého Jakuba*.

V Historickom slovníku slovenského jazyka sa nachádzajú doklady hlavne na latinské (medzinárodné) názvy, ale v niektorých prípadoch aj na slovenské, prípadne poslovenčené české názvy mesiacov.

Január mal tieto názvy: *januarius*, veľkí sečen a leden: *januarius: leden* (VTL 1679); *list dan na Brezne mesicze ledne* (Brezno 1590); *dne 22. Ledna na den s. Vincenta* (PR 18. st.); *datj w Zernowyczy 28. Januara* (Žarnovica 1579); *poddany w mesiczech januara a februara do roboty pryssel* (Belá 1773).

Február – popri latinskom pomenovaní *februarius* sa označoval aj ako *malí sečen* a *unor*: *sedlacy ty mesycze wolagu sečznowga, ty gsu chibne na prasce* (HK 18. st.); *zimny mesyace – zimny mesyace – tam su malj sečzen, weliky sečzen* (KoB 1666); *dne desateho februarya* (Boca 1573); *dne 19. Mesicze februaria* (Martin 1736); *februarius: unor* (VTL 1679); *vnor ma 28 aneb 29 dnj* (UČ 1781); *w mesici unore wo troch aneb stiroch mistach prowrtag diru do stromu* (PR 18. st.).

Marec – *martius*, marec, březen, brezen, brezeň: *28. dne mesicze brezna* (Hradište 1576); *kdy se w mesjci s bjkom spussta, tehdy se otelj w mesjci brezne (:martiusi:)* (PL 1787); *prwnyho dne marcze mesicze* (Liptov 1568); *suchy marecz, mokry may, bude humno gako hay* (SiN 1678).

Apríl – *aprilis*, duben, dubeň: *mesycze dubna* (Partizánska Ľupča 1543); *dne 2. dubna* (Sliache 1623); *mesicze nineyssiho aprilisa roku tehoto* (Hronský Beňadik 1578); *Clara dcera 25. aprila 1784 narozena* (Prešov 1786).

Máj – *maj*: *v veselém máju v mesíci* (ASL 1676); *suchy marecz, mokry may, bude humno gako hay* (SiN 1678).

Jún – *junius*, jun, červen, červeň: *junius nazwan gest czerwen, že se w něm čerwowé plodj* (1785); *4. dne mesicze juny* (Hronský Beňadik 1579); *7. dne mesyce juna* (Liptovský Ján 1621); *dna 21. junia* (Nežatice 1752); *okolo 9. čerwnja* (PR 18. st.)

Júl – *julius*, jul, červenec: *očkowani stromow trwa as do pol čerwence – juliusa* (PR 18. st.); *dne dewateho mesyce čerwence* (Ružomberok 1599); *dne 7. mesyce july* (Partizánska Ľupča 1587); *dal 5-ho mesice juliusa* (Okoličné 1765).

August – *augustus*, augustuš, august, srpeň, srpen: *dewetsyl w le-sych roste a srpnu mesyce kwytne* (HL 17. st.); *sextilis: srpeň mesyc*

(KS 1763); *Stephanus, syn Kowaly Adama, 21. augusta 1786 narozeni* (Prešov 1787); *srpeny, augustuš* (PR 18. st.).

September, október – *čo som ya od 11 dne septembra roku 1620 zameskal a strowel* (Liptovský Ján 1621); *zarj, september: chmel zbirag a wisuš* (PR 18. st.); *october, oktober, rijen: (každý má) neypotrebnegssu znamost do ostatneho octobra w pjsme oddati* (Štítnik 1787); *w mesycci rigne, t. g. octobri má se začet statok krmiť* (PL 1787).

November – november, listopad: *letka Panie 1580 mesice listopadu* (Sliače 1580); *podgasen w mesacy listopadu (:w nowembri:)* (SN 1773); *listopad, nowember* (PR 18. st.).

December – december, prosinec, prasinec: *dwacateho sedmeho dne mesyce prasynce brany gest počet od Staphana Sskody* (Ružomberok 1598); *swatki Hladoletowe, ktore bywali w mesycci prassyncia; december: prasyneec* (KS 1763); *1596 december 4. sstwrť wynohrada* (Trnava 1569); *prasce w decembry neber na chowani* (HK 18. st.).

Nowý kalendář (tlač Levoča, J. Neubart 1717) uvádza mesiace takto: *januarius – leden, februarius – unor, martius – březem, aprilis – dubem, majus – mag, junius – čerwen, julius – čerwenec, augustus – srpen, september – zářj, october – rjgen, nowember – lystopad, december – prasyneec*.

Staré kalendáre, ako napr. *Nowý kalendář na rok 1708*, uvádzajú latinské aj ľudové názvoslovie: *Januarius – Leden, Februarius – Unor, Martius – Březem, Aprilis – Dubem, Majus – Mag, Junius – Čzerwen, Julius – Čzerwenec, Augustus – Srpen, September – Zařj, October – Ržjgen, Nowember – Listopad, December – Prasyneec*. Ale *Nowý domowny y pocestny kalendář* (Levoča 1729) používa len latinské názvy mesiacov, iba pri mesiaci marec sa vyskytuje aj názov *březem*.

Anton Bernolák slovenské názvoslovie mesiacov utvoril podľa češtiny. Jeho slovník zachytil skôr vplyv českého jazyka ako odraz skutočného používania.

V česko-nemeckom Jungmannovom slovníku sa *sečen* hodnotí ako slovenské a moravské slovo vo význame „júl“. *Sečen – měsjc, w němž se seno seče*. Ako letný mesiac hodnotí *sečen* aj J. Palkovič vo svojom česko-nemecko-latinskom slovníku z roku 1821. Ale v príručnej kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka sa nenašiel ani jediný doklad, ktorý by dosvedčil používanie názvu *sečen* na Slovensku vo význame „júl“ alebo ako letný mesiac, len zimný mesiac, podobne ako aj kalendár z roku 1598. Názvoslovie mesiacov podľa J. Jungmanna je takéto: 1. *leden*, 2. *aunor, únor*, 3. *březem*, 4. *dubem*, 5. *traveň, květen, trnopuk*, 6. *červen, růžen*, 7. *sečen*, 8. *srpen*, 9. *zářj*, 10. *rjgen, rugen*, 11. *listopad*, 12. *prosinec, vlčeneec*. Etymológia staršieho ľudového názvoslovia vychádza z pozorovaní našich predkov. *Leden* je mesiac „*kdy se led obyčegne dělá*“. *Únor*; v ten mesiac „*led se nořj*“ – puká, láme. *Bře-*

zen je „*prwnj garnj mėsjc, nazwanj od břjzy, která se toho času pučř*“. *Duben* je mesiac „*nazwán od dubu, který se pučř toho mėsjce*“. *Traveň* (slovo pochádza z ruštiny) je „*mėsjc, w kterém tráwa negwjć roste*“, u starých Slovanov bol rozšírený názov *trnopuk*. *Květen* J. Jungmann hodnotí ako slovenské a moravské slovo. Ale podľa Machkovho Etymologického slovníka je *květen* „kvetný čas“. Machek uvádza, že toto slovo sa prvýkrát vyskytuje až u Jungmanna ako poetizmus v preklade Ataly z roku 1805. V poľštine *kwiecień* označuje mesiac apríl. Jún – *čerwen* hodnotí takisto ako slovenské a moravské slovo, ale vyskytuje sa aj v poľštine, maloruštine – *čerwec*. Názov J. Jungmann odvodzuje od a) *čerwenosti, že se w něn owoce čerwená*, b) *čerwũw, kterjž tohto mėsjce na štěpjch a owotci škodj činj*. Jún označuje Jungmann aj slovom *růžen*. Júl sa označuje slovami *sečen* a *lipen* – „že lipá toho mėsjce kvete“. August je „*od srpu nazwaný, že se toho času negwjce žně*“, má takisto slovenské hodnotenie. *Řjgen, rugen* – desiaty mesiac „*w němž se gelenj scházegj a řjgj neobyčegně*“. Zaujímavý je výklad decembra – prosinec: od a) „*prositi – že se w tom mėsjci advent a rannj prosba o narozenj Páně gest*“, b) „*prosinieti* (z lýřčiny) = *illuminare: z toho mėsjce děge se přechod od negkratšjho dne ku přibywgajcju dni a světlosti*“, c) „*prasete, že se w tom mėsjci negwjce praset rodj a wepřũ bige*“. Za najpravdepodobnejší sa považuje výklad od slova *prosinievať* (už *prosinieva* – už *svitá*). Azda preto, že už vtedy presvitá, „*svetlo navracat' se počína*“.

Slovenské názvy mesiacov môžeme nájsť aj v slovenských rozprávkach, v ktorých nájdeme veľa archaizmov a zaujímavých črt staršieho štádia jazyka, najmä slovnej zásoby. V rozprávke *O dvanástich mesiačikoch* vystupujú postavy mužov, ktoré zosobňujú jednotlivé mesiace. Sú to *Veľký Sečeň*, *Brezeň*, *Lipeň* a *Rujeň*: *Okolo tej vatra dvanásť kameňov leží a na tých dvanástich kameňoch dvanásť chlapov – mesiačikov sedí. – A na najvyššom kameni teraz Veľký Sečeň s vatrálom v ruke sedí. – Brezeň si sadol na najvyšší kameň. – Lipen si sadol na najvyšší kameň. – Mesiac Rujeň sadol na najvyšší kameň* (Dobšinský, s. 70 – 73). Rozprávku pôvodne napísala v polovici 19. storočia B. Němcová podľa rozprávania svojej slúžky Marky. Dá sa predpokladať, že táto rozprávka žila v povedomí slovenského ľudu už dlhší čas a aj preto sa slovenské názvy mesiacov zachovali aj v takejto apelatívnej podobe.

Podobné doklady nachádzame aj v nárečovej frazeológii. V diele J. Fándlyho *Pilní domajší* z roku 1792 nájdeme príklady na ľudové pomenovania mesiacov, a to: *U nás je s počátku ledňa to nového, čo bolo v prasiňci starého. – Už od listopadu pre mrcha chvíľu do poľa vijíšť nemôžem. – Počujeme, čo budeme v sečni, únori, v brezni merkovať, k čemu se máme v dubňi, máji, v červeňi šikovať*. Aj v Zátur-

kého knihe príslovi nájdeme príslovia o ročných obdobiach a ľudové pranostiky, v ktorých vedľa seba stoja latinské názvy aj slovenské pomenovania mesiacov: *Ide marec, poberaj sa stavec.* – *Keď brezeň orie, dubeň odpočíva.* – *Teplý apríl, zimný máj, bude žito ako háj.* – *Chladný máj s mokrým červeňom plní stodoly zbožím a senom.* – *Malý sečeň protiví sa veľkému.*

Okrem latinských a domácich pomenovaní sa v kalendároch vyskytovali aj viacsovné názvy pomenované podľa cirkevných sviatkov typických pre daný mesiac. Napr. kalendár *Tatran* z roku 1861 a kalendár *Pútnik svätovojtešský* z roku 1885 a 1894 uvádzajú tieto názvy: január – *mesiac trojkráľový*, február – *mesiac hromničný*, marec – *mesiac pôstny*, apríl – *mesiac veľkonočný*, máj – *mesiac mariánsky*, jún – *mesiac Božieho Tela*, júl – *mesiac apoštolský* [Tatran], *mesiac Cyrillo-Methodský*, august – *mesiac pútnický* [Tatran], *mesiac svätoštefanský*, september – *mesiac andelský, anjelský*, október – *mesiac ružencový*, november – *mesiac všetch svätých, mesiac verných zomrelých*, december – *mesiac vianočný*.

Medzinárodné názvy mesiacov pochádzajú z obdobia Rímskej ríše. Pôvodný rímsky rok mal iba desať mesiacov, ale po juliánskej reforme sa kalendárny rok rozšíril o 2 mesiace na súčasných dvanásť mesiacov, a to takto:

január – vznikol vtedy, keď starí Rimania pridali k svojim starým mesiacom ešte dva; január dostal meno podľa boha Jánusa (boh svetla, boh začiatku);

február – meno tohto mesiaca súvisí s istým rímskym zvykom, ktorý pripomína naše veľkonočné šibačky; tento sviatok sa slávil na počesť boha Fannusa – boha plodnosti, úrody a ochrancu stád a roľníkov, februárius – mesiac očistný, šibačkový;

marec – zo začiatku prvý mesiac, zasvätený bohu Marsovi (boh vojny a roľníctva);

apríl – lat. *apero* – ďalší, druhý mesiac;

máj – zasvätený bohyni Maji, matke rímskeho boha obchodu Merkúra;

jún – zasvätený bohyni oblohy a manželke Jupitera Junóne;

júl – pôvodne piaty mesiac – *quintilis*, neskôr premenovaný na počesť Gaia Iulia Caesara (bol to mesiac jeho narodenia);

august – pôvodne šiesty mesiac – *sextilis*, po vzniku juliánskeho kalendára dostal čestné prírmenie Augustus, vznešený, svätý, neskorší titul rímskych cisárov;

september – označuje siedmy mesiac (*septem* – sedem);

október – označuje ôsmy mesiac (*octo* – osem);

november – pôvodne deviaty mesiac (*novem* – deväť);

december – pôvodne desiaty mesiac (*decem* – desať).

Pokusy zaviesť domáce slovenské názvy mesiacov sa neujali. Existencia slovenských názvov a ich ústup svedčia o silnom vplyve latinčiny a latinskej kultúry medzi vzdelancami aj medzi obyčajným ľudom. A tak ako v ruštine, bulharčine, maďarčine aj v slovenčine pôvodné národné názvy mesiacov sa postupne vytláčali a nahrádzali medzinárodnými (tzn. latinskými) názvami.

Pomenovania mesiacov slovenskými názvami v minulých storočiach teda vyzeralo takto:

január – *welký sečen* (K 1597), *velkí sečen*, *velkí sečeň* (SNN, DP), *welický sečen* (HSSJ), *ledeň*, *hrubí sečeň* (F), *leden* (NK);

február – *malý sečen* (K 1597), *malí sečen*, *unor* (HSSJ, NK), *unor*, *malí sečeň* (F), *malí sečen*, *malí sečeň* (SNN, DP);

marec – *brezon* (K 1597), *brezen* (HSSJ), *brežeň* (F, SNN, DP), *březen* (NK);

apríl – *dubon* (K 1597), *dubeň* (HSSJ, F), *duben* (NK), *duben*, *dubeň* (SNN, DP);

máj – *mag* (K 1597), *máj* (HSSJ, F), *máy* (NK), *kveten*, *traveň* (SNN, DP);

jún – *turýči* (K 1597), *czerwen* (HSSJ), *čerwen* (NK), *červeň* (F), *lipeň* (SNN, DP);

júl – *m. Sw'etho Yána* (K 1597), *čerwenec* (HSSJ, NK), *čerwenec*, *klaseň* (SNN, DP);

august – *m. Sw'etho Yakuba* (K 1597), *srpen* (HSSJ, NK), *srpeň* (F), *klaseň*, *srpeň* (SNN, DP);

september – *m. Matky Božeg* (K 1597), *žárj* (NK), *žári* (F), *malí rujen* (SNN), *jaseň* (DP);

október – *m. Sw'etho Michala* (K 1597), *rygen*, *rijen* (NK, F), *welkí rujen* (SNN), *rujeň* (DP);

november – *m. wssech swetých* (K 1597), *listopad* (HSSJ, NK, F, SNN), *studeň* (DP);

december – *m. Sw'tho Ondrege* (K 1597), *prasinec* (HSSJ, NK, F), *prosiňec* (SNN), *studeň* (DP).

Latinské pomenovania mesiacov u nás, ale aj v iných európskych štátoch sa ujali vďaka silnému vplyvu katolíckeho náboženstva, ktoré latinčinu používalo ako jediný bohoslužobný jazyk a aj dorozumievajúci jazyk medzi klérom a šľachtou.

RENATA ONDREJKOVÁ

Literarúra a pramene:

DOBŠINSKÝ, P.: Slovenské rozprávky. Bratislava: Ikar 1999. 302 s.
Domová pokladnica 1848. (kalendár, D. Lichard, Skalica). (DP)

- GREGOR, F.: Jančovičov slovník a niektoré jeho vzťahy k spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1991, roč. 56, s. 3 – 14.
- GREGOR, F.: Novšie údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov. In: Slovenská reč, 1989, roč. 54, č. 4, s. 215 – 223.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. zv. (A – J) Bratislava: 1991, 535 s.; 2. zv. (K – N) Bratislava: 1992, 614 s.; 3. zv. (O – Pochytka) Bratislava: 1994, 653 s.; 4. zv. (Poihrať – Pytlovať), Bratislava: 1995, 581 s.; 5. zv. (R – Švrkotať), Bratislava: 2000, 690 s.
- JÓNA, E.: Štúrovské základy slovenského slovníka. In: Slovenská reč, 1966, roč. 31, s. 75 – 79.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-německý. Praha: Meské museum 1835 – 1839.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: 1968. 866 s.
- MAJTÁN, M.: Slovenské názvy mesiacov. In: Kultúra slova, 1970, roč. 4, s. 156 – 158.
- PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. 1. zv. Praha: 1820, 2. zv. Bratislava: 1821.
- PALKOVIČ, K.: O slovenských názvoch mesiacov. Jazykovedné štúdie XII. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 241 – 246.
- Pútnik svätovoješský 1885. (kalendár, M. Medňanský, Skalica).
- Pútnik svätovoješský 1894. (kalendár, F. O. Matzenauer, Trnava).
- Slovenské národné noviny 1845. (SNN)
- Tatran 1861. (kalendár, O. Radlinský).
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran 1975. 760 s.

Alebo bude dážd' pršať, alebo bude pekne

Ľudia sa usilovali a usilujú predvídať všeličo. Pozerajú sa do budúcnosti, robia si plány a túžia mať istotu. Rovnako vo veciach malých aj vo veľkých. A tak máme v ľudovej kultúre našich predkov mnohé zvyky, ktoré v istom čase mali priniesť jasno v tom, či a na ktorú svetovú stranu sa dievka vydá, čím sa bude jej budúci manžel živiť, ako dlho bude niekto žiť či aká bude v budúcom roku úroda. A bolo by toho oveľa viac, ale nás zaujala téma, ktorá úzko súvisí s úrodou a s predpovedaním počasia. Je iba tenká hranica medzi predpoveďami, ktoré majú racionálne jadro a sú založené na dlhodobých pozorovaniach prírodných javov, na ich vzájomnej zviazanosti, a predpoveďami, ktoré stoja iba na zdanlivej súvislosti javov a patria už skôr k veštám, často bývajú spojené s rôznymi magickými praktikami. Ako sa môžete dočítať napríklad v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (v prvom zväzku v hesle *dážd'*), u Slovanov ako u mnohých iných národov bol dážd' objektom obradových úkonov, ktoré ho mali privolať alebo zriekavejšie odvrátiť.

Život našich predkov bol úzko zviazaný s poľnohospodárstvom. Ľudia si potrebovali dopestovať potraviny na celý rok a zabezpečiť si tak živobytie. A k tomu okrem vlastnej usilovnosti, vedomostí, zručností a pracovitosti boli potrebné zem, slnko a dážd'. Počasie bolo jedným zo základných faktorov, od ktorých ľudia záviseli, ale nemohli ich ovplyvniť. Človek by však nebol človekom, keby aj tu nechcel aspoň poznať, predvídať – aké bude počasie, čo prinesie zajtrajší deň či aký rok sa ukazuje. A tieto túžby, dlhoročné pozorovania a skúsenosti sa zachovali aj v jazyku, a to v tej najkrajšej podobe, v podobe frazeologických jednotiek, prísloví, porekadiel a pranostík. Je ich nesmierne množstvo. O bohatstve prísloví a pranostík, ktoré sa týkajú predzvestí počasia, môžeme sa presvedčiť aj v knihe *Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví* od A. P. Záturckého (ďalej APZ¹), ktorý im venuje osobitnú kapitolu s názvom *Pranostiky a úkazy prírody*, kde

1 Citované doklady z knihy *Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie* uvádzame v publikovanej (pospisovnenej) podobe, ostatné nárečové doklady sú uvedené vo vernej čitateľskej (zjednodušenej) fonetickej transkripcii, ktorá sa používa v Slovníku slovenských nárečí.

ich je len na tému počasia vyše tristo. Bohatý materiál sa nachádza i v kartotéke Slovníka slovenských nárečí aj v iných knižných prácach slovenských dialektológov. Zamerali sme sa najmä na tie príslovia, porekadlá a pranostiky, ktoré súvisia s dažďom a s jeho predpovedaním, okrajovo i s predpovedaním počasia všeobecne. Materiál dopĺňame i nefrazeologickými spojeniami a vetami, niekedy poverovými, inokedy iba na doplnenie témy.

Možno aj vy ste ako deti brali na prst lienku a spytovali sa jej: *Lienka, lienka, aké bude počasie?* A každá lienka vám presne odpovedala. Ak zostala na ruke a museli ste ju sami zložiť, tak isto bude na druhý deň pršať, no ak rozťahla krídelká a odletela z vášho prsta, tak bude *jasno, dobré počasie, dobrí čas, dobrá chvíľa*. Spomíname ich najmä preto, aby bol jasný ich význam v dokladoch, ktoré vám v nasledujúcich riadkoch ponúkame. O rôznych ďalších pomenovaniach počasia všeobecne aj o iných lexémach týkajúcich sa dažďa, búrok a zlého počasia písala už v tejto rubrike Adriana Ferenčíková v príspevkoch *Prší, prší, len sa leje* a *Hrmelo, pršalo a peruňi biľi* (porov. Kultúra slova, 1992, č. 11 – 12; 1994, č. 3).

Lienka nebola jediným živočíchom, ktoré svojím správaním slúžilo ľuďom pri prognóze počasia na najbližšie obdobie. Dnes by sa odborné hovorilo o veľmi krátkodobej predpovedi alebo o krátkodobej predpovedi. Niektoré z týchto živočíšnych prejavov sme skutočne iba pozorovali (či pozorujeme) zrakom alebo sluchom, iné pocítime, dá sa povedať, na vlastnej koži.

V Liptovskom Hrádku, keď *ouce bliakajú, budú pršať*, v Martine nad Žitavou (o. Zlaté Moravce) zasa vedia, že *budú pršať*, keď *číziki spievajú*. V Dlhej Lúke (o. Bardejov), keď *kaňa grafči, pita diždža* a v Krivanoch (o. Sabinov) *vilha špiva na dišč*. Na iných miestach, keď *somáre ručia, premení sa čas* (APZ, X/265) alebo keď *kačky hľadza do trúby a sýkorky piščá, bude pršať* (APZ, XIII/151). Krásne je zvukomalebné predpovedanie budúcej *pršky* alebo hneď dažďa vyjadrením *pinka pýta piť* (APZ, XII/163).

Nie vždy boli dôležitým ukazovateľom akustické prejavy zvierat. Ľudia pozorovali aj ich správanie a podľa neho usudzovali, či sa blíži dážď. Nie na každom mieste sa dalo zistiť, že *bociany sa tárajú, bude špatný čas* (APZ, XIII/149). Častejšie sa ľudia stretali s inými druhmi vtáctva. Lastovičky sú predsa len bežnejšie pozorovateľné a to sa hneď odráža i v rozšírenosti frazeologickej jednotky na väčšie územie. Blízky príchod dažďa signalizoval ich let: *koď lastoviški nisko liecú, budú padat'* (Muráň, o. Revúca), *lastovičky ponad samú zem lietajú* (APZ, XIII/154), *lastovički nisko lítajú, bude pršať* (Zvončín, o. Trnava).

Najľahšie sa dala pozorovať hydina, tá bola vari na každom dvore, nuž sa vedelo, že *sléпки sa ošívajú, bude pršať* a istotne nie iba v Brod-

skom (o. Skalica), odkiaľ je tento doklad. V Košťanoch nad Turcom (o. Martin), keď *sa sľiepki ošipujú, budú pršať* a v Mošovciach (o. Martin), ak *sľiepki išli fčaz na pánti, budú pršať*. O blízkosti dažďa svedčí aj to, keď *sa sľiepky oberajú* (APZ, XIII/167). Frazémy *dlho budú pršať, ke_ca hid váľä f prachu* (Krivá, o. Dolný Kubín), *kohúti sa nadräpujú, budú pršať; kohúti spievajú, čas prechodí; modz gägotu – budú dášť* spolu s ďalšími zachytil Anton Habovštiak v knihe *Oravci o svojej minulosti medzi prísloviami, porekadlami a pranostikami* motivovanými hydinou z obcí Dlhá nad Oravou, Krivá, Nižná, a Podbiel.

Pozorovať správanie zvierat a iných živočíchov už nie je také bežné, najmä v mestskom prostredí. No muchy sú všade a dodnes sú pred dažďom dotieravejšie ako inokedy. Tak sa v Mošovciach vraví *lapki štípu, budú pršať*, pričom *lapki* sú v Turci a na západnom Slovensku drobné mušky. Aj keď to, že ak tie väčšie *muchi ščípu, bude pršať*, vám potvrdia z vlastnej skúsenosti nielen vo Vištuku (o. Modra), ale aj na iných miestach. Aj také užitočné tvory, ako sú včely, reagovali na prichádzajúci dažď podráždene. To však vedeli skôr včelári a veta *pre_dožd'om, kod má it'i duoš, tode sa čele eduvatej, pichaju* z Čeloviec (o. Modrý Kameň) nie je frazeologickou jednotkou, iba konštatovaním pozorovaného faktu.

Predpovedanie počasia nesúviselo iba s pozorovaním živočíšnej ríše. Rovnako si ľudia všimali rôzne atmosférické javy a aktuálne počasia, v ktorom sa často objavovali signály nastávajúcej zmeny alebo, naopak, stálosti počasia. Niekedy to bolo jednoduché, obloha bola zatiahnutá, bolo *zatahnuté nebo na dešč* (Dúbravka, o. Bratislava) a podľa teploty a vlhkosti, na ktorej zistenie neboli potrebné ani meracie prístroje, každý videl, že *už d'žd'u nohi visia* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota), *déždžu už visá nohi* (Zvončín). Takisto bolo a je známe, že keď *je dušno, bude pršať* (Hlboké, o. Senica). Ferdinand Buffa v knižke *Zo severošarišskej frazeológie* uvádza, že v Dlhej Lúke *še dišč zaklada* alebo *uš pachňe za diždžem*, jedno i druhé značí, že bude pršať. Tu pripomíname, že slovo *pachnuc* má na východnom Slovensku význam „voňať“ (podobne ako v ruštine). Aj valiace sa tmavé až čierne mračná – *húle* – veštili blízky dažď: *Idú húle, bude pršať* (Papradno, o. Považská Bystrica). Takýchto tmavých mračien sa niekedy naozaj hodno báť. To sa prejavilo pomenovaním *bubák*, ktoré na Záhorí a v trenčianskych nárečiach expresívne označuje čierne mračno: *Jakí bubák ide, bude pršať* (Brodské); *Jaké bubáki idú od Marikovej, celé čierňavi* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Na západe vystupujú bubáci* (Bošáca, o. Trenčín). Keď už sme sa odklonili od frazeológie, spomeňme aj ďalší typ oblakov, z ktorých zvyčajne zapršalo: *čiernava ide, bude dobre pršať* (Valaská Belá, o. Prievidza). To, že

sa chistá pršát (Bošáca), je jasné, keď *sa chmúri* (Mošovce), *še chmuri* (Dlhá Lúka), *še chmari* (Janov, o. Prešov), takisto, keď *se mračí* (Kameňany, o. Revúca), *oblačí še* (Sabinov), *chupazd'í sa* (Čičmany, o. Žilina), *gubači sa*, *chubolí sa*, *mračí sa na d'ěšč* (Bošáca). Dôležitým znakom býva aj smer, z ktorého oblaky prichádzajú. *U_sa chmari ot Choča, prid'e leja*, tak to je napríklad v Dolnej Lehote (o. Dolný Kubín). Miesto, odkiaľ zvyčajne prichádzali dažďové mračná, ešte častejšie to, kde zvyčajne pršalo, sa nazýva *hnilí kút* (Trnava, Bánovce nad Bebravou): *Od hnilého kúta sa začíná kundolit* (Bošáca). To potvrdzuje i doklad: *Z hnilého kúta najviac dažďa* (APZ, XIII/173). Jednoducho vždy, keď sa objaví na nebi *jakési d'ěščové mračno, tuším zmokneme* (Skalica). Podobne sa usudzovalo na príchod dažďa podľa tvaru a navrstvenia mrakov: *ryby z oblakov sú na nebi* (APZ, XIII/166). Inokedy bolo vidno, že oblak nemá na to, aby z neho zapršalo, dostatok síl: *Takí oblak, to je nič, pršad nebude* (Dolná Súča, o. Trenčín).

Nie vždy sa však ten istý jav vykladal na rôznych miestach rovnakým spôsobom. V Hlbokom (o. Senica) *ket je sviatúe nebo a robá sa baránki, tedi nerádo prší*, rovnako v Bánovciach nad Bebravou *nebud'e pršaťi, baránki su na oblohe*. No už v Dúbravke, *ked idú baránki, bude skoro pršať*. Keď sa obloha pokryla malými obláčikmi, bolo na to krásne vyjadrenie, ktoré máme doložené v Slovníku slovenských nárečí z obce Ľuboreč (o. Lučenec) *ňebo sa mladí*. A. P. Záturecký zaraďuje vetu *nebo sa mladí* medzi príslovia o dažďi (APZ, XIII/160), teda ho takisto chápe ako predzvesť dažďa.

Rovnako pozorne ako oblaky sa sledovali vodné plochy alebo kaluže vtedy, keď už pršalo, a podľa toho, čo bolo možné vidieť po dopade kvapiek, predpokladalo sa trvanie dažďa. V Hlbokom *bude pršať, na vodze sa robia bubliny*, už v Brodskom *ket prší, robia sa na vodze bubénki*. Podobne v Turci *klobúčky sa robia, bud'e ešte pršať* (Necpaly, o. Martin), prípadne *klobúki sa robia, ešte bude pršať* (Turany, o. Martin). *Klobúki* sú vlastne také isté bubliny, ako to bolo v predchádzajúcich dokladoch. Slovo *luna* pravdepodobne poznáte vo význame poeticky pomenovaného mesiaca. Možno už neviete, že ak sa valí *luna za lunou*, vtedy je reč o vodných vlnách, toto homonymum má ešte jeden význam, je pomenovaním útvaru v podobe bubliny na vode, ktorý vzniká napríklad pri dažďi. Tak je to aj v Pucove (o. Dolný Kubín), *ke_ca luni robé na vod'e, bud'e dlho pršať*.

Predzvesťou dažďa je aj hmlistý kruh okolo mesiaca: *miesiček je v ohradze, bude pršať* (Brodské), *mesiačik je ohradený; mesiačik má dvorec* (APZ, XIII/159). Inde sa na základe pozorovania tohto úkazu odvážili na odhad trvania daždivého počasia: *ked_e ohradení mesádz, bude za tri_nni pršať* (Rakovice, o. Piešťany). V Blatnici (o. Martin)

sa verilo, že dažde počas novu bývajú dlhotrvajúce, lebo *keď na noví mesiac prší, bude prša_dza mesiac*, čiže počas celého mesiaca. Príslovie *keď je mesiac horerožky, bude čas pekný, keď dolurožky, bude dážd'* (APZ, XIII/157) upozorňuje na všeobecné tendencie striedania slnečného a daždivého počasia v priebehu mesiacov – v tomto prípade bolo treba brať do úvahy aj ročné obdobia. Rozprávkovo poetické sú frazémy oživujúce mesiac, slnko a hviezdy, ktoré mali takisto signalizovať nastávajúce počasie – daždivé aj slnečné: *mesiac sa umýva* (APZ, XIII/158), *slniečko sa odberá* (APZ, XIII/168), *keď sa hviezdy čistia, bude jasno* (APZ, XIII/175), *slunko taki vlasi spuščelo fčera večar; to na diždž ukazuje* (Šariš). Slnko ukazovalo na zmenu počasia aj inak. V Návojojvciach (o. Topoľčany), keď *slnko veľmi pripaluje, bude dášť*, podobne v Čičmanoch, keď *sunko pripeká, póbede bude búrka*.

Zaujímavé sú aj všeobecné alebo lokálne predpovede počasia podľa vyparovania z hôr. Tie sú viazané na určité terénne podmienky, pretože tam, kde široko-d'aleko nie sú nijaké hory, bolo by ich ťažko uplatňovať. V Bobrovci (o. Liptovský Mikuláš) *parí – bude pršať*, to potvrdzuje i Zátureckého zbierka: *parí – bude dážd' alebo búrka* (APZ, XIII/161). Ten istý význam s použitím obraznosti môže vyzeráť napríklad takto: *Vrchy kúria, doliny budú zvráť* (APZ, XIII/172). V tomto type sú aj lokálne predpovede s použitím konkrétnych pomenovaní vrchov: *od Roháčou sa kudlí, bude pršať* (Chlebnice, o. Dolný Kubín); *Kriváň odvára, bude pršať* (Turany); *Ked nat Stražu molhi, ta budze dišč padac* (Fintice, o. Prešov). A. P. Záturecký zaradil k prísloviám o daždi doklad *lišky pečú* (APZ, XIII/155), podobné spojenie poznajú v Pitelovej (o. Žiar nad Hronom), tam namiesto *lišok kukučki pečú*. Vo vedomí informátorky to má však znamenať koniec dažďa, hoci všetky ostatné doklady s vyparovaním z hôr boli predzvestou jeho začatia.

Dnešní študenti sa na fyzike učia, že čím sú látky hustejšie, tým rýchlejšie vedú zvuk, a jedným z dôležitých faktorov, od ktorých závisí rýchlosť šírenia zvuku, je teda aj vlhkosť vzduchu. A hoci to ľudia v minulosti nemerali, všimli si aj túto skutočnosť. Svedčí o tom veta z Pukanca (o. Levice): *velmo počud' bátovskie zvoňi, bude pršať*. Bátovce sú od Pukanca vzdialené približne osem kilometrov.

Ďalším javom, ktorý mohol byť mimoriadne spoľahlivý, bola taká individuálna meteorologická stanica zabudovaná priamo do ľudského tela. Blížiaci sa dážd' sa po prekročení istého veku hlási bolesťami, v lepšom prípade svrbením. Tak vznikajú individuálne predpovede, ktorých spoľahlivosť si môže každý overiť sám na sebe, a najbližšie okolie už vie, nakoľko presné je toto bolestivé „zariadenie“. Napriek ich častému výskytu a ustálenej forme sa tieto jednotky nepovažu-

jú za frazeologické. Uvedieme niekoľko výpovedí na ukážku, hoci iste by ste vedeli doplniť aj ďalšie: *Tak mia začalo lámat f klúboch, bude zmiena, najskúr bude pršať, reuma to cíťi* (Skalica); *Lúpa ma kolenách, buďe pršaťi* (Návojovce); *Bolí ma chrbetňica, buďe pršať* (Čičmany); *Svrbé ma listi, buďe pršať* (Chlebnice). *Listi* v doklade z Chlebníc by ste márne hľadali na stromoch, v poštových schránkach alebo v knihách, ale našli by ste v Slovníku slovenských nárečí heslo *lyst, lyst'* mužského rodu a *lysta, lystva* ženského rodu, ktoré sa môžu vyskytovať i vo variantných podobách *lest'* a *vista* a znamenajú „lýtko“.

Pomerne znesiteľným a zväčša aj príjemným prejavom, ktorý ľudia zaznamenávali sami na sebe, bola únava, malátnosť, ospalosť: *Koť sa šloveku barz drieme, buďe d'išť padať*, to vám povedia napríklad v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca). Vtedy, keď *fur _dešť pršal, ľudia malant'eli* (Stará Bystrica, o. Kysucké Nové Mesto). A to bez ohľadu na to, ako sa veľmi zaujímavo a pekne vyjadrilo v Ploskom (o. Revúca), či *džišč padá na veršiki*, teda s prestávkami, keď *časom prší a časom je pekňe* (Návojovce), alebo *miňi pršať cej' deň* (Brodské). Takémuto dlhotrvajúcemu dažďu, ktorý padal na veľkej oblasti, sa hovorilo *krajinskí diěšč* (Rakovice), *krajinskí d'išť* (Revúca). Inokedy iba *pár dážd'ou spadne* (Detva, o. Zvolen), teda trochu spfchne; takýto slabý dažď sa v bratislavskom Lamači volal *májoví d'ěšč*.

Dosiaľ sme sa usilovali udržať na pôde pozorovaní, nasledujúce vety patria skôr k predpovediam poverového charakteru. *Praj keť paňňe kropaja najpru na čelo, buďe hrube pršať* (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou). Verilo sa, že *ked dzievka lúbí poškrapki, bude jej na sobáš pršať* (Kostolné, o. Myjava). Nuž dievčatá, ktoré chceli mať pri sobáši slnečný čas, museli si dávať pozor a vyhýbať sa jedeniu *poškrabkov* – osúchov alebo bochníkov zo zvyškov cesta vyškriabaného z koryta či aspoň jest' ich bez veľkej chuti. Na okolí Trnavy a Hlohovca na zabezpečenie si *pekňého času* na sobáš mali sa dievčatá vyhýbať tomu chutnému, chrumkavému jedlu, ktoré sa pripieklo pri zohrievaní na dne hrnca, nazývanému *prívar* alebo *priévar*. Inak sa mohlo ľahko stať, že sa povedalo: *Prší im na svadbu, nevesta lúbila prívari* (Červeník, o. Hlohovec), *Prší j'ej do svadbi, lúbila prívari* (Zvončín).

Tu sa už dostávame od krátkodobých predpovedí k dlhodobým, ktoré siahajú cez niekoľko rokov alebo majú mať trvalú platnosť. Niekedy len ťažko posúdiť, nakoľko vychádzajú z pozorovaní a aký kus z nich je iba poverou. *Z ktorej strany (toho roku) najprv zahrní, stade bude v lete dážd' prichádzať* (APZ, XIII/174), v tomto prípade by mohla byť súvislosť s už spomínaným hnilým kútom. Takisto zo skúsenosti s dlhotrvajúcimi dažďami môže vychádzať príslovie: *Večerný hosť nerád odchodí* (APZ, XIII/171).

Nasledujúce pranostiky sa viažu zväčša k náboženským sviatkom a menám svätých, prípadne k jednotlivým mesiacom či ročným obdobiam. Podľa nich sa i ľahšie pamätali. Cirkevné sviatky vždy boli dôležitou súčasťou života nielen dedinského spoločenstva. Viacej informácií súvisiacich s chronológiou, kalendármi, s prevodom dátumov v historických listinách na súčasnú časomieru môžete nájsť napr. v publikácii Jozefa Nováka *Chronológia*, ktorú vydala Univerzita Komenského v Bratislave v roku 2004. Dozviete sa v nej i túto informáciu: „Po prijatí a rozšírení kresťanského kalendára sa jeho sviatky – pevné i pohyblivé – postupne stali základným spôsobom chápania i merania času plynúceho v jednotlivých rokoch. Nielen v cirkevnom, ale aj v občianskom živote zohrávali úlohu dôležitých medzníkov, na ktoré sa kládli termíny najrozličnejších úkonov v politickom a hospodárskom živote, v súdnictve, v organizovaní verejného života i v súkromnej sfére“ (s. 58). K tomuto typu pranostík možno zaradiť aj predpovede spojené s konkrétnymi poľnohospodárskymi prácami, ktoré takisto na tom istom území bývali približne v rovnakom období. V tomto prípade je dôležité miesto, kde pranostika vznikla, lebo jej prenesenie na klimaticky odlišnú polohu narúša jej platnosť. Meteorológovia by iste vedeli vysvetliť pravidelné striedanie daždivého, chladnejšieho a slnečného, teplejšieho počasia striedaním rôznych prúdení nad Európou. Okrem známej Medardovej kvapky sa vie aj to, že *po Šechsvatich už bívá len takí plačliví čas* (Šípkové, o. Piešťany). To, že sa tieto typy počasia striedajú, vyjadruje fráze: *keď ňepršalo na kopy, bude na snopi* (Blatnica). Značí, že ak sa práce so senom robili za dobrého počasia, žatva bude daždivá. Predpoveď suchého roku sa viaže k Veľkému piatku: *keď na Veľkí piatok prší, bude žižňiví rok* (Detva), *Veľkí pětog dižd'iví, bívá rog žižňiví* (Muránska Dlhá Lúka).

Mnohé predpovede súvisiace s daždivým počasím boli predzvesťou nielen budúceho charakteru počasia, ale často signalizovali nastávajúcu úrodu, mohlo ísť o konkrétne plodiny, ale aj všeobecne o predpoveď úrodného či neúrodného roku. Napríklad *na Jakuba keď prší, dobre sa krumple viažu* (Detva) – teda daždivý júl je predzvesťou dobrej úrody zemiakov. Etnograf Pavol Markech v týždenníku *Kysuce*² v príspevku *Časy sa menia* uvádza pranostiku platnú práve na Kysuciach: *Keď prší na Mateja, bude dost' zemiakov*. V súčasnosti pripadá meno Matej na 24. februára, takisto podľa staršieho liturgického kalendára sa pripomínal svätý Matej 24., v priestupných rokoch 25. februára a k jeho menu sa viažu viaceré pranostiky. Na ukážku aspoň dve: *Matej l'ady láme, ak ich nachodí; ak ich nenájde, teda ich narobí*

2 e-Kysuce, http://www.e-kysuce.sk/index.php?option=com_content&task=view&iid=4008&Itemid=144 (cit. 31. 7. 2008)

(APZ, XIII/147), variantov je viacero, napr. v nárečovej podobe zo Slepčian (o. Zlaté Moravce) znie *Matej ladi láme a keď ih ňenájde, tag ih narobí*; Valent (14. februára) *žení vtáčence, Matej im rozdáva píšťalky* (APZ, XIII/146). A podľa nich je zrejmé, že sú spojené s februárovým sviatkom. Podľa terajšieho liturgického kalendára je sviatok sv. Mateja 14. mája. Okrem apoštola Mateja má svoje miesto v liturgickom kalendári aj sv. Matej z Beauvais, konkrétne 27. marca. Prečo spomíname tieto dátumy? Na nich vidíte hneď dve dôležité veci. Niektoré pranostiky viažuce sa ku konkrétnym menám svätcov sa môžu zdať neplatnými a načisto bez zmyslu práve pre zmeny v kalendári, pre neistotu, ku ktorému dátumu či obdobiu roka sa viažu. V už spomínanej *Chronológii* J. Nováka takisto nájdeme potvrdenie tohto faktu. Uvádza, že mnohé sviatky sa svätili a svätia v ten istý deň už po celé stáročia, ale mnohé v rozličných obdobiach a v rozličných oblastiach (diecézach) pripadli na rôzne dni. A tak ľahko môžeme zatriť pranostiky a odsunúť ich do ríše nespoľahlivých veštíeb preto, že nemáme dostatok poznatkov. Takisto potvrdzujú to, že pranostiky platia na svojom mieste, v danom regióne, pretože klimatické podmienky na severe Slovenska sú iné ako na jeho juhu, na Záhorí je to inak ako, povedzme, na Východoslovenskej nížine a podobne. Obidva tieto fakty sa spomínajú aj v príspevku *Meteorológovia posielajú pranostiky do minulosti*³. To by však ich platnosti až tak neškodilo. Horšie je to s tretím faktorom, ktorý je tam uvedený – s klimatickými zmenami. Tie nám naozaj môžu narobiť ťažkosti nielen s platnosťou pranostík.

Daždivé počasie sa v šarišskej oblasti nazýva aj *bruda*. V Ovčom (o. Prešov) poznajú pranostiku *bruda na Marcina, budze veľka zima*, jej význam ani netreba vysvetľovať.

Veľmi cenený bol májový dážď: *Májoví dážď viacej stojí ako Viedeň* (APZ, XIII/17), lebo *májoví dážďiček – po groši chlebiček* (Skalice), čo značí, že bude dobrá úroda. Môžeme uviesť aj ďalšie pranostiky, ktoré to potvrdzujú: *Marec suchý, apríl mokrý, máj studený dáva rok úrodný* (APZ, XIII/8); *Suchý marec, mokrý máj, bude žitko ako háj* (APZ, XIII/19); *Suchý marec, studený apríl, mokrý máj, bude v stodole raj* (APZ, XIII/10); *V apríli prší na raž, v máji na pšenicu, v júni na jačmeň* (APZ, XIII/13). Preto v Bošáci vaveli: *V máji abi palica pasciérovi aňi ňeosichala*. O tom, že dážď v máji pomáha dobrému rastu, svedčí frazéma z Pukanca: *májoví dášť, vlasi po pás*.

Všetkého však veľa škodí. Dážď bol na jednej strane potrebný a žiadaný, na druhej strane neprišiel vždy vhod. Okrem potrebnosti vlhky pre plodiny vítali ľudia upršané počasie aj ako oddychový

3 Stanislava Harkotová, <http://aktualne.centrum.sk/domov/zdravie-skolstvo-spolocnost/clanek.phtml?id=1187440> (cit. 3. 8. 2009)

čas. Preto sa daždivému dňu, keď sa nedalo robiť na poli, v Pukanci žartovne hovorilo *gazdovskí sviatok*. A to bol takisto dôvod, prečo sa vpravelo: *Keť prší, majú husi ňed'el'u* (Krivá).

Vítaným nebol iba dážď, ktorý popolieval polia a záhrady. Ľudia sa usilovali zachytiť si dažďovú vodu a využiť ju aj na iné účely, nielen na neskoršie polievanie, lebo *džiždžová voda je dobrá na umívania* (Nandraž, o. Revúca). A v Brestovanoch *si dziévcence umívali vlasi děžďžovej vode*, čo malo prospieť kráse a kvalite ich vlasov. Dažďová voda – inak aj *dáždnica*, *děžčovica* (Brezová pod Bradlom), *dážďica* (Mikolčany, o. Revúca), *dážďovica* (Mošovce), *děžďžovica* (Chocholná), *dižd'ovica* (Muránska Lehota, o. Revúca), *dážďovnica* (Bánovce nad Bebravou), *diždžofka* (Spišský Štvrtok, o. Levoča) – sa často využívala na pranie. Svedčia o tom doklady zo Slovníka slovenských nárečí: *Račieľ právám v děžčovici, tá je makšia* (Brezová pod Bradlom); *Na praň je dobrá děžčúfka* (Brodské); *Na rajbaňe sebe nalapem diždžofki do šafľa* (Spišský Štvrtok); *Mosím nachitad' děžďžovice na praňe* (Chocholná).

No ak bolo treba robiť na poli a prišiel do toho dážď, vtedy v Pukanci hovorili inak, lebo vtedy začalo *pršať do miheľa*, a to veru nebolo vítané ani v priamom, ani v prenesenom zmysle. *Mihel'* je totiž remeselnícka dielňa. Zle bolo, ak *bul diždžovni čas, ta še ňedalo košic* (Nižná Šebastová, o. Prešov). Mnohí si povzdychli alebo zalamentovali: *Jaj, planá žatva, furd džiždžóno* (Sirk, o. Revúca). Vtedy už ľudia ledva čakali, kedy prestane *dáždiť*, ako sa síce zriedkavo, ale veľmi pekne povedalo napríklad v Mošovciach namiesto slovesa *pršať*. Sloveso *dažditiť* zachytáva aj Historický slovník slovenského jazyka v dvoch významoch, prvý význam je takisto „pršať“, ten druhý je „dopúšťať dážď“. Jedným zo signálov konca dažďa je *dúha*. *Dúha vodu pije, už nebude pršať* (Rozbehy, o. Senica); *Po diždžu dakedi duha vodu pije* (Dlhá Lúka). Pre tento krásny úkaz je v Slovníku slovenských nárečí zachytená ešte jedna lexéma, ktorá sa vyskytuje v šarišskom nárečí a ukazuje sa v nej súvis s predchádzajúcou frazémou – vo Vítazi (o. Prešov) po daždi *še pokazala pijava*.

Na stránke Slovenského hydrometeorologického ústavu v odpovedi na jednu z najčastejšie kladených otázok, ktorá sa týka spoľahlivosti predpovedí počasia, je aj táto vetička, ktorá dýcha pokorou: „Nik na svete nevie, aké počasie naozaj bude...“⁴ To si uvedomovali aj tvorcovia a používatelia pranostík. Sami mali dostatok skúseností s tým, že nikto na svete nie je pánom počasia a všetky predpovede sú predsa len neisté. Aj táto múdrosť sa odrazila vo frazeológii a sprostredkovane i v názve tohto príspevku. Posúďte sami: *Povedala Mila, že*

4 <http://www.shmu.sk/sk/?page=482#q24>

bude chvíľa, povedal Krška, že bude prška (APZ, XIII/182), alebo *Na dvoje baba hádala, alebo bude dážď pršať, alebo bude pekne* (APZ, XIII/181). Preto sa hovorilo aj *kalendár – tárandár* (APZ, XIII/179).

Dosť už bolo toho dažďa, hoci sme ani zďaleka nevyčerpali bohatstvo pranostík a frazeológie, ktoré s ním súvisia. Na záver chceme spomenúť zopár zaujímavých frazeologických jednotiek, v ktorých sa dážď síce spomína, ale dobre viete, že nie všetko, čo sa leje, musí byť len voda.

Hoci sa vedelo, že *po daždi býva blato* (APZ, II/380), možno neviete, čo by to mohlo znamenať. Táto frazéma sa nachádza u A. P. Zátureckého medzi porekadlami a úsloviami o opitosti. Nuž ak sa dakoho spýtajú: *Bol tam veľký dážď, odkiaľ si prišiel?* (APZ, II/443) alebo ak v Košťanoch nad Turcom položia otázku: *Vari pršalo, pán T.?* – budeme vedieť, že oslovený si viacej vypil, ako mu bolo prospešné, a ten, kto sa pýtal, chcel si s ním tak trošku zažartovať.

Aj v tomto prípade, aj v tých, ktoré sa týkali bežných *dažd'ov a lejí* – najmä ak už trvali pridlho a spôsobovali škody – čaká sa s nádejou na zmenu: na *dobria šasi* (Brusník, o. Revúca), na *krajšie čase* (Grinava, dnes časť Pezinka), aby *sa už konečne vybralo na čas, vychvílilo sa* (APZ, XIII/190, 191), aby *sa dalo na časi* (Bošáca). Slniečkovú tému si však necháme na inokedy.

LUBICA DVORNICKÁ

Názvy prameňov minerálnych vôd na Slovensku

Mimoriadne veľké množstvo prameňov minerálnych a termálnych vôd na Slovensku i bohatstvo jednotlivých druhov tvorili, ba ešte tvoria spolu s rozmanitosťou dialektov dobrý predpoklad na rôznorodosť ich názvov. Pre tvorbu týchto názvov je charakteristické predovšetkým topografické umiestnenie. Názov sa často tvoril zväčša ako združené pomenovanie, v ktorom ako základ býva hlavný názov, napr. *prameň, kyselka, medokýš, vajcovka* a pod. Určujúcim členom názvu zas býva jeho umiestnenie, napr. *Prameň v močiari, Prameň v Dubine, Prameň pod Tlstou horou, Kyselka v jarku, Medokýš v Bučine* a pod. Niekedy je určujúci člen vo forme prídavného mena, napr. *Dastinská kyselka*. Niektoré pramene sa viažu na všeobecné lokálne názvy, napr. *Studňa v družstve, Prameň v potoku* a pod.

Z hľadiska významového a expresívneho je zaujímavá tá časť názvov prameňov, ktoré zvyrazňujú kvalitu pramenných vôd. Tak sa objavujú svojrázne výrazy vypovedajúce o rozličných chuťových, pachových i pohybových prejavoch v prameňoch i o ich liečivých účinkoch. Takéto výrazy a názvy odzrkadľujú nielen vzťah jednotlivých etnických celkov k minerálnym vodám na ich území, ale aj dialektové osobitosti týchto celkov.

Najcharakteristickejšou zložkou minerálnych vôd pre tvorbu a rozlíšenie názvov ich prameňov podľa kvality je prítomnosť plynov, predovšetkým sírovodíka (H_2S) a oxidu uhličitého (CO_2). Sírovodík má svoj charakteristický zápach, ktorý má známy ohlas v názvoch *Smrďavka, Smrďatá, Vajcovka* a tento názov prechádza často aj na obce ako *Smrďáky, Smerďžonka* a pod. Pre vody s obsahom oxidu uhličitého je charakteristická ich kyslosť. Preto u nás prevládajú názvy *Kyslá voda, Kyslá, Kyselka*, na východnom Slovensku *Kvašna voda*, i významovo adekvátne názvy *Štáva, Štavica, Štiavnik* a prirodzene aj v dialektických obmenách ako *Ščava, Ščavica*.

Pre pramene s prevládajúcou slanosťou je charakteristický názov *Slaná voda*. S týmto názvom sa stretáme všade, kde takéto vody sú, napr. *Slaná voda, Sol'*, ale aj s tvaroslovnými obmenami, napr. *Slanica*.

Na Slovensku, ale aj v Česku, ba vlastne v celom slovanskom svete je všeobecne rozšírený názov *teplica*. Prirodzene, pomenúvajú sa

takto predovšetkým teplé až horúce vody, resp. termálne vody. Prvý takýto názov sa ustálil v listinných materiáloch o horúcom prameni pri Bojniciach – Fons fervidus. Názov *teplica* v súčasnosti má už oveľa širšiu platnosť, lebo sa často používa aj pri prameňoch takzvaných krasových vôd, teda pri krasových vyvierackách, ktoré si po celý rok udržiavajú stálu teplotu (asi 8 – 10 °C) a cez zimu nezamrzajú (napr. v Jalšovom pri Piešťanoch).

Uvedené názvy môžeme pokladať za základné či všeobecné názvy. Rozšírené sú po celom Slovensku a z nich sa odvodzujú, resp. podľa ich významového zafarbenia sa v jednotlivých nárečových oblastiach objavujú významovo zhodné alebo aspoň podobné názvy.

Pre pramene so sírovodíkovou vodou je paralelne s názvom *smradlavá voda* takmer po celom Slovensku rozšírený aj názov *vajcovka*, *vajcová voda*, *vajcový prameň*. Charakteristický zápach navádza napr. na Záhorí na pomenovanie *Záprtková voda* (Borský Mikuláš). To sa však objavuje aj na iných miestach. Prítomnosť sírnej zložky vo vode podmieňuje na mnohých miestach vznik názvu *Sírny prameň*, *Sírna voda* (Staškovce), *Studňa sírna* (Tepličany) a významovo zhodný všeobecný názov *sirková voda*. V Oraviciach je známy *Sirkový prameň* a na východnom Slovensku v nárečovej podobe *Švabl'ovka*, *Švabl'ová voda* (Ďapalovce, Pstriná, Jakubany a pod.).

Pre niektoré sírovodíkové, ale hlavne pre uhličité vody sa ustálil názov prameňa *Rihavka* (Rešov, Poltár). Na východnom Slovensku sú názvy prameňov sírovodíkových vôd aj podľa výzoru, resp. podľa zafarbenia usadenín v týchto prameňoch. Tak poznáme názvy *Čarna voda*, *Bila voda* (Lesné, Sobrance). Podľa zafarbenia okolia prameňa sa nazýva aj *Červený medokýš* (Zvolen, Víglaš a i.).

Azda najrozmanitejšie sú názvy prameňov uhličitých vôd. Na strednom Slovensku, ale aj v iných krajoch okrem základných názvov *kyslá voda*, *kyselka*, *št'avica* je veľmi rozšírený názov *medokýš*. Vo východoslovenských nárečiach korešponduje s týmto názvom časté pomenovanie *Kvašna voda*, *Kvašnica* (Gánovce). Na strednom Slovensku sa dosť často objavuje pomenovanie *Slatina* (Dubové, Rudno, Belušké Slatiny). Pôvodne sa tak nazývali u nás miesta s teplými vodami. Dokladajú to už v 18. storočí F. E. Brückmann (v cestopisných listoch) i J. H. N. Crantz (1777). To hádam preto, že v slatinách, t. j. močiarnych lúkach, bývajú kyslé vody a také sú najmä uhličité vody, ale možno aj preto, že pri uhličitých prameňoch sa obyčajne tvorili slatiny.

Niektoré pramene a vody sa nazývali aj podľa terapeutického využitia. Tak vznikol názov *Očný prameň* (Sobrance, Dudince), *Hostcová voda*, *Hostečný prameň* (Dudince).

Na Slovensku poznáme aj viacero expresívnych názvov prameňov minerálnych vôd. Taký je už dnes takmer neznámy názov prame-

ňa v turčianskom Martine *prdl'avka*. Pohyb hladiny vody v prameni a jeho zvukový efekt zvýrazňuje názov prameňa *Blboták* v Moštenici i *Friľavý prameň* v Konsej na Liptove a v Závaží pri Trenčíne.

Uvedené názvy podávame zväčša podľa vlastných poznatkov pri registrácii prameňov minerálnych a termálnych vôd na Slovensku v období rokov 1958 – 1971, ale aj z Belovho diela (i rukopisných častí) *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tieto názvy sa dotýkajú prameňov či vôd, ktoré sa dosiaľ kúpeľne alebo plniarensky nevyužívali. Pritom význam niektorých prameňov bol v minulosti taký veľký, že sa ich názvy prenášali aj na miesta, obce, mestá i potoky, napr. *Štiavnik, Štiavnica* (i Banská), *Štiavnička, Belušské Slatiny, Sliac, Teplá, Teplice, Tepličky*. Pramene minerálnych vôd za určitých okolností zanikajú, ale ich názvy niekedy žijú ďalej.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú názvy prameňov uhličitých, sírnych i termálnych vôd v kúpeľných alebo žriedlových miestach, kde sa voda plnila, resp. plní do fliaš ako liečivá alebo stolová minerálna voda. Na takýchto miestach sú okrem starobyľých názvov aj názvy, ktoré sa vytvárajú zámerné na propagáciu, či už liečebnú, politickú, alebo kultúrnu. Sú to názvy osobné, či už rodné mená, alebo priezviská historických, kultúrnych alebo vedeckých osobností (*Anton, Žofia, Barbora, Napoleon, Trajan, Crato, Sina, Ludvik, Augustín*), ale aj symbolické názvy (*Salvátor, Hygiea, Modrý kúpeľ, Pitný prameň, Lekársky prameň, Bedársky kúpeľ* a pod.).

Názvy prameňov minerálnych a termálnych vôd na Slovensku sú vo fixovanej podobe skutočne zrkadlom ľudovej vynachádzavosti a jazykového bohatstva. Je známe, že v nefixovanej podobe je ich ešte viac, ale to už presahuje hranice nášho príspevku.

AUGUSTÍN REBRO

Ovocie, na ktoré sme takmer zabudli

V novodobej záplave najrôznejšieho exotického ovocia na slovenskom trhu sa z povedomia súčasníkov vytrácajú niektoré kedysi tradičné domáce druhy, sorty či odrody ovocia. Príčinou, že pomaly miznú z našich myslí a pamätí, je fakt, že ide o druhy stromov a ovocia z nich, ktoré sa z najrôznejších príčin postupne strácajú zo sadov, záhrad a medzí, a teda i vo všeobecnosti z nášho života.

Nie je nič zvláštne, ak sa pri vyslovení niektorých ich názvov mnohí, najmä však zástupcovia strednej a mladej generácie alebo obyvatelia väčších mestských aglomerácií, začudovane pozerajú a nevedia, o čom je reč. A to aj napriek tomu, že o hojnom rozšírení v minulosti svedčí napríklad aj prítomnosť pomenovaní zabúdaných druhov ovocia v Historickom slovníku slovenského jazyka. Nájdeme v ňom historickými dokladmi doložené pomenovania *dula* (s variantmi *kdula*, *gdula*), *drienka*, *moruša*, *jahoda* (aj vo význame „moruša“), *mišpuľa* (*nešpuľa*) a *oskoruša*.

Prvým reprezentantom starého a vzácneho ovocia je nevelký červený plod, tvarom aj veľkosťou trochu pripomínajúci šípku (plod šípkovej ruže), prípadne niekoľkokrát zmenšenú slivku. V bežnom hovorenom prejave i v nárečiach sa nazýva **drienka**, pričom takýto názov je rozšírený na celom Slovensku a pomenúva sa ním i ker s botanickým názvom drien obyčajný (lat. *Cornus mas*), na ktorom nevšedné, no chutné plody rastú: *Nazbierali kož drienék* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Drinka je téš pre fčeui* (Hlboké, o. Senica); *U leše jez i strom drinka, ma hustejše obnohi. Drinki su červene a vižiraju jak šlička, lemže meňše* (Žalobín, o. Vranov nad Topľou); *drienga* (Veľké Straciny, o. Lučenec); *drinka* (Žakarovce, o. Gelnica).

Oblasť južného stredného Slovenska (s príľahlou východoslovenskou časťou) je na výskyt drienok bohatá, o čom svedčia početné doklady pochádzajúce z tohto územia: *Pojďemo na drienke* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Na kamänänskom jesto velé driankí* (Brusník, o. Revúca); *Ale su slatkia tia drianki!* (Kameňany, o. Revúca); *drianka* (Šivetice, o. Rožňava). A práve tu vedeli vyrobiť z plodov drienky vzácny, v nedávnom období na celom Slovensku spopularizovaný destilát, ktorý vzniká po ich vypálení a nazýva sa *drienkovica*: *Dakod'i sa*

robila pálenka i z drianok, trnók – to boli driankovica, trnkovica (Revúca); Večinou sa pila domášaná pálenka, lacnejši vinšlo, kod' doma upálili slivovicu, drienkovicu (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca).

Drienkovica, drieňovica je podľa Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN) palica z drieňového dreva: *Dostal z drieňovicú* (Bošáca, o. Trenčín); *driankovica* (Kameňany). Vo význame „pálenka z drienok“ je v SSN zaznamenaná lexéma *drienkovka*, doložená z obcí Kameňany a Sása v okrese Revúca v podobe *driankóka*.

O rozšírení drienky na západoslovenskom nárečovom území svedčí viacero dokladov, často nesúcich hláskoslovné znaky príslušného nárečového systému: *Aj z drienég je ščáva, ale to sa potrebuje cuker, lebo je to kislé* (Súľov, o. Bytča); *Keď boli driénki zrelé, boli velice chutné* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Keď na Michalkéh brehu začínali dozrievad driénki, tedi zme začínali chodzid do školi* (Šípkové, o. Piešťany); *Černé drínki boli trpké, mosel prind mrás, potom boli dobré* (Blatné, o. Modra); *Máme v humie drínki* (Kunov, o. Senica); *Z drínki sú dobré cigarički* (Jablonové, o. Malacky); *drienki* (Trstín, o. Trnava).

Vo východoslovenských nárečiach má toto slovo ďalšie dva významy: v okolí Prešova rozumejú pod označením *drienka* sortu sliviek: *Drienki zme poobirali* (Hrabkov, o. Prešov) a na časti Spiša sa názvom *drinka* pomenúva pletená časť košiaru, ktorá sa dá prenášať: *Drinki svojeho košara musí bača prenašadz na druhe mesco* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Názov opisovaného plodu poslužil v prirovnaniach, napr. *Kača sa scvrkla, je jag drienka* (Bzince pod Javorinou), t. j. veľmi schudla, alebo v expresívnom *Vipadá jag visratá drinka* (Jablonové) – vyzerá zle, choro.

Ďalším takmer zabudnutým ovocím so zaujímavým tvarom podobným hruške alebo jablku a s prekrásnou zlatožltou farbou je **dula**, v nárečiach aj *duľa*, *bduľa*, *gduľa*. Podľa SSN je to ovocný strom s botanickým názvom *dula* obyčajná (lat. *Cydonia oblonga*) a jeho plod: *Furd je v našej duľe* (Čierny Balog, o. Brezno); *Volakedi róstli na humnáh dule* (Trakovice, o. Hlohovec); *Dule sú také trpké, ale pekňe voňajú. Mi máme vinohrad'e dulu* (Lapáš, o. Nitra). V Radošine (o. Topoľčany) opisali *dulu* ako „ovocný drevnatý ker konča miestnych viníc“.

Pováčšine vo východoslovenských nárečiach môže byť týmto názvom označená sorta hrušky, pričom však nie je celkom jasné, či majú používatelia týchto nárečí na mysli *dulu* (lat. *Cydonia*) a jej plod, alebo ním naozaj označujú nejakú sortu hrušky (lat. *Pyrus*) a jej kužeľovitý dužinatý plod: *Gduľe, to žimušne hruški, co maju hrubu lupu* (Žalobín). Aj v šarišských nárečiach poznajú výraz *gduľa*, no popri

ňom sa na území s týmto nárečím používa i pomenovanie *dul'a*. Takto je napríklad z Dlhej Lúky pri Bardejove doložená dula – strom vo význame „druh veľkej hrušky“: *Tota dul'a slabo rodzi* a z tej istej lokality dula – plod: *Dul'e, to take zel'ene hruški*. Aj doklad v sotáckom nárečí *Chtoška nam poobijaju dguľe tej noci* (Humenné), vysvetľuje spomenutú *dguľu* vo význame „hruška“.

Z rôznych lokalít Slovenska pochádzajú jednoslovné, rôznym spôsobom (podľa lokality výskytu) hláskoslovne modifikované názvy: *dul'a* (Prievidza a okolie), *dúla* (Laskomerské, o. Banská Bystrica), *dula* (Kmeťovo, o. Vrábľa; Luborča, o. Trenčín; Stará Turá, o. Nové Mesto nad Váhom), *bdul'a* (Dlhé nad Cirochou, o. Snina) a *gdul'a* (Hlinné, o. Vranov nad Topľou).

Ako strom je dula náročná na pestovanie, vyžaduje slnečné a mierne vlhké polohy. V čase oživovania a rekultivácie ovocinárstva po 2. svetovej vojne ju odborníci na Slovensku dokonca neodporúčali pestovať vo väčších sadoch. Ideálnym prostredím pre ňu bola oblasť Balkánu (najmä štáty bývalej Juhoslávie), kde sa duly pestovali a dodnes pestujú v značnej miere. Potomkovia Slovákov v slovenskej lokalite Stará Pazova (srbská Vojvodina) ju volajú *gúňa*: *Skoro šecke gúňe sa červivie; Dáme varit' pekmes* (t. j. lekvár), *toho roku gúňa veľa narod'ila*; bežné je i adjektívum *gúňový*: *Toto je gúňový pekmes – za kiflice* (koláče z kysnutého cesta). Miestnou špecialitou je tzv. *gúňovo páľenuo*, vlastne akási *dulovica*, pre ktorú však v slovenských nárečiach pomenovanie nenájdeme, výroba pálenky z dúl nemala totiž u nás tradíciu.

Aromatická *dula* si našla svoje miesto v niekdajších domácnostiach a v každej dobrej kuchyni. O jej upotrebení svedčia viaceré staršie ľudové kuchárske knihy z medzivojnového obdobia a zo začiatku 20. storočia. Očistená a postrúhaná bývala najčastejšie súčasťou zaváranín, kompótov a lekvárov: *Sobotu som zavárala gdule* (Ludanice, o. Topoľčany); *Z dulí robá ženi lekvar* (Vaďovce, o. Myjava). Pre príjemnú a nenapodobiteľnú vôňu ženy vkladali zdravé plody dúl medzi bielizeň s vedomím, že nehrozí nebezpečenstvo skorého zhnitia plodov. V okolí Bošáče pridávajú radu, že suché *gdule*, najlepšie postrúhané alebo potlčené na prach, môžu sa pridať do vody a piť na zmiernenie kašľa. Ďalšie možné využitie duly naznačuje doklad z Veľkej Mane (o. Vrábľa): *Aj jablká dáme sem-tam alebo dule, pokrájajú sa a tak sa dajú do nej* (do kapusty určenej na kvasenie).

V gemerských nárečiach a v časti východoslovenských nárečí (najmä zemplínskych a šarišských) dulu nazývajú *bižalma* (*bižalna*): *Na cinterine jesto bižalmi* (Rochovce, o. Rožňava); *Z bižalmi varimo lekvár* (Kociha); *Bižalna, to take jag jabluko, ľemže je obrosnuta z machom a dožriva v ješeňi* (Hatalov, o. Michalovce); *Taki pachňaci*

(voňavé) *toti bižalmi, cala komora od nich pachňe* (Brezina, o. Trebišov); *bižalma* (Fintice, o. Prešov).

Aj nasledujúce pomenovanie patrí k tým spolu zabudnutým a v súčasnosti menej frekventovaným. Podstatné meno **moruša** označuje listnatý strom s rovnomennými bielymi alebo tmavobelasými plodmi výrazne pripomínajúcimi veľké maliny: *Pre domom zme mali morušu* (Valaská Belá, o. Prievidza); *moruša* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom).

Na Slovensku bežne rastie moruša biela (lat. *Morus alba*) s chuťovo nevýraznými zelenobielymi plodmi a moruša čierna (lat. *Morus nigra*) s veľmi chutnými červenofialovými plodmi. Tmavé majú príjemne horkasto cukríkovú chuť, ich šľava je priam tajomne sladká, a preto sa o nich niekedy vraví ako o lahode nad lahody.

V SSN zachytené slovné spojenie *trnavská moruša* pochádza z Čachtíc, o. Nové Mesto nad Váhom, a označuje lokálnu odrodu *moruše*. V Lamači, o. Bratislava, sa pomenovaním *moruša* označuje krik s tmavými plodmi podobnými malinám, bot. ostružina morušková (lat. *Rubus chamaemorus*).

Strom moruše a jej plody sa v nárečiach pomenúvajú aj názvami, ktoré zvyčajne označujú iné ovocie, prípadne stromy. Napríklad v okolí Prievidze (v prievidzských nárečiach) označujú *moruše* pomenovaním *černice* (Brusno), inde sú to *jahodi*, napr. *trasené* alebo *viňičňie jahodi* (Pukanec, o. Levice), *drevie jahode* (Kociha), *kričkové jahodi* (Trakovice), *stromove jahodi* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). Aj druhý význam slova *malina* je podľa SSN pôvodne cudzokrajný strom, bot. moruša (lat. *Morus*): *Mi máme na dvore čiernu aj bielu malinu* (Návojevce, o. Topoľčany); *Dzetto višli na malinu, natrásli nám do koberice malín* (Čataj, o. Senec); *Kačice sa krmá malinami* (Vaďovce). Spojenie *vinohranná malina* z Čachtíc označuje morušu pestovanú vo vinohradoch.

V záhorských nárečiach tiež poznajú *malinu* vo význame „moruša“, čo preukazne dokumentujú doklady z okolia Senice: *Susedovích mieli aj malinu, ale už ji viťali* (Hlboké); *Malini rostávali pri cestách, také stromi, biúe a červené sú ti malini* (Kunov). V Rozbehoch, o. Senica, ju nazývajú *stromová malina*.

Dôkaz o inom pomenovaní plodov moruše prináša aj Anna Maricová vo svojej knihe *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* (2010), kde morušu nájdeme ako druhý význam lexémy *černica*. Prvý význam tohto slova je ostružina černicová (lat. *Rubus fruticosus*): *Na strňisku zme zbierali čerňice; Š čerňicou teraz robia aj víno, to je dobro na krú*; lexikálne spojenie *slatkuo š čerňicou* označuje varené ostružiny v cukrovom náleve. Druhý význam staropazovskej *černice* je červenočierny plod moruše (lat. *Morus nigra*): *Mi zme mali* o

dvore aj čerňice – jahodi. Plod našej *jahody* sa totiž v Starej Pazove nazýva *jagoda*: *Mi teraz máme časšie jagode* a pomenovaním *jahoda* miestni označujú strom – morušu (lat. *Morus nigra*) a jej plod: *Voľakedi sa z jahodou veľa páľilo páľenuo. Boli bielé i čierne jahodi.* Zdrobnená podoba *jahuotka* označuje na opisovanom území iba morušu – strom: *Ta pri té_jahuotki son si nahala kol'ik. Voľakto nán zlo-miü tú največiu jahuotku.* Staropazovčania poznajú aj *jahodaru*, t. j. pálenku z morúš: *Chudoba pila len jahodaru, komovica* (t. j. pálenka z hrozna) *bola drahá.* Doložené je i adjektívum *jahodový*, t. j. morušový: *Pazove voľakedi najviadz bolo jahodovo páľenuo. Skoro šeci páľili jahodovo páľenuo.*

Domov ďalšieho takmer zabudnutého ovocia treba hľadať v oblasti zahŕňajúcej územie južnej Európy až po Arménsko. Na Slovensku sú staré stromy ako nositelia tohto ovocia väčšinou zvyškami po zaniknutej kultúre, pretože u nás ho poznali pravdepodobne už od 12. storočia. Napríklad v Dolných Orešanoch (o. Trnava) zaradovali toto ovocie spolu s morušou trnavskou a oskorušou medzi jedinečné a zaujímavé pestované druhy. ***Mišpuľa obyčajná***, pretože o nej je reč, rastie ako veľký ker alebo malý strom s plodmi rastúcimi vo forme červenohnedých malvíc s priemerom 2 – 3 cm, ktoré sú zo začiatku nielen veľmi tvrdé, ale navyše aj kyslé a dozrievajú až v novembri. Jedlými sa stávajú po zmäknutí, po prvých mrazoch (po premrznutí) alebo prirodzeným spôsobom počas dostatočne dlhého uskladnenia, keď sú akoby čiastočne nahnité, uhniličené. Dužina vtedy získava kašovitú konzistenciu a vôňu pripomínajúcu jablkový rôsol, postupne sladne a nadobúda lahodnú chuť, ktorá trochu pripomína šťavnaté tropické ovocie.

Spisovné pomenovanie *mišpuľa* SSN neuvádza. Kartotéka Slovníka slovenských nárečí ponúka jediný jednoslovný doklad *mišpuľa* z Laskomerského v okrese Banská Bystrica. Tento výraz neuvádza ani Kálalov Slovenský slovník z r. 1924, v ktorom však už nájdeme podobu *našp(u)ľa*.

Nárečová podoba ***nešpuľa*** (prípadne *nešpľa*, *neškula*) je naozaj v nárečiach bežná. Označuje sa ňou ovocný strom s botanickým názvom *mišpuľa* (lat. *Mespilus*) a drobný hnedý plod tohto stromu: *Nešpľa nán na viňici zarodí každý rok, ale čože, keď je to ovocia ňie na státa* (Pukanec); *Nešpule bili zrítkade jedna* (Unín, o. Skalica); *Nešpule boli také jag jabúčka, také plánki, ke_ca nehali uhniličkat, boli dobré jak pečené jabúčka* (Šenkvice, o. Modra). Okrem podoby *nešpula* (Sotina, o. Senica) nájdeme v časti záhorských nárečí, ale aj v okolí Bratislavy znenie *neškula* (Lamač). V Borinke pri Bratislave ju poznajú ako druh jesenného ovocia, ktoré sa necháva dozrieť v sene: *Uš poton dondú orechi a nešpule.*

Mišpula patrila nielen do kuchýň, ale aj do lekárni už od staroveku. U nás po 2. svetovej vojne postupne upadala do zabudnutia a stala sa prakticky neznámou. Pritom plody mišpule boli vítaným obohatením jedálnych lístkov našich predkov, ktorí toto nezvyčajné ovocie konzumovali surové alebo z neho pripravovali chutné marmelády. Dozreté plody dokázali oceniť i vinári, v odležanom stave ich zvykli pridávať do ovocných muštov a vín, pretože značným obsahom trieslovín zvyšovali vzácnym mocom trvanlivosť.

Zdá sa, že *nešpul'a* či *mišpul'a* predsa len zažíva v súčasnosti svoj pomalý návrat medzi osvedčené druhy ovocia mierneho pásma. O jej využitie sa začínajú zaujímať pestovatelia nielen v Rakúsku, Nemecku a v niektorých ďalších európskych krajinách, ale aj u nás.

Vzrastom mohutné a dôstojné stromy *oskoruše* (*ozgoruša*, *odzgoruša*) sa v nevelikom počte vyskytujú na celom území Slovenska, niekoľko stoviek jedincov rastie v Malých i Bielych Karpatoch a na Považskom Inovci, v niektorých oblastiach sa však dá nájsť len zriedkavo a niekde ju nepoznajú vôbec. Tento ovocný strom s botanickým názvom jarabina oskorušová (lat. *Sorbus domestica*) má domov v lesoch strednej a južnej Európy. Charakteristický je tým, že nevytvára súvislé porasty, rastie samostatne a zvyčajne možno objaviť skôr jednotlivé veľikány. Na mnohých miestach pretrvali oskoruše už len v spomienkach pamätníkov, inde možno ešte i dnes objaviť robustné zabudnuté stromy staré aj niekoľko sto rokov.

V SSN nájdeme doklady zo všetkých troch základných nárečových oblastí Slovenska: *Odzgoruša začína rod'ed' len asi fštiriciatom roku* (Pukanec); *Pozri pot tú oskorušu, hádam tam ešte čosi je* (Moravské Lieskové); *Vinošili me kapuri na oskorušu* (Vinné, o. Michalovce).

Ako naznačuje doklad z Pukanca, oskoruša nepatrí medzi stromy určené pre súčasného moderného človeka. Ten chce mať všetko rýchlo a ihneď, no ak zasadí oskorušu, môže očakávať, že ošoh z nej budú mať až jeho vnuci.

Väčšina ľudí o oskorušiach v živote nepočula. O obrovských stromoch samotároch dožívajúcich sa väčšinou úctyhodného veku sa vraví, že sa dajú v chotároch a na územiach svojho výskytu veľmi ľahko porátať. V minulosti ich bolo, pravdaže, viac, ale keď sa v 50. rokoch minulého storočia začala kolektívizácia a vo veľkom sa sceľovali pozemky, veľké stromy uprostred polí zrazu prekážali. Väčšinu z nich zlikvidovali a v priebehu pár desiatok rokov sa zrazu tento náš najväčší ovocný strom, aj napriek svojmu vznešenému vzrastu, ocitol na pokraji vyhynutia.

Tajomstvo vzácnosti výskytu oskoruše spočíva aj v tom, že stromy sa neľahko množia a v prirodzených podmienkach sa len ťažko dopestujú. Starí znalci vysvetľujú, že semenko oskoruše musí najprv

prejsť zažívacím traktom vtáka a tri zimy prečkať v zemi, inak sa vraj neujme.

O dozrievajúcich plodoch oskoruše zasvätení hovorievali, že zo stromu padajú zlaté dukáty a treba ich zbierať. Tých dukátov býva niekedy naozaj neúrekom, na jednom strome sa môže v prajných časoch urobiť aj viac ako tona plodov. Drobné trpké plody sú podobné malej hruške: *Jedli zme v lese plodi z odzgoruši* (Pečenice, o. Levice); *Ozgoruša má také malé hruštičky a sa veľmi trpké* (Návojevce); *Ket sa vidrápeš, potras halús, abi popadali zrelé oskoruše* (Červeník, o. Hlohovec). Jednoslovný doklad *oskoruša* je doložený z viacerých lokalít Slovenska (Ardanovce, o. Hlohovec; Dúbravka, o. Bratislava; Bošáca, o. Trenčín; Vinné a i.).

Známy je zveličený expresívny výraz *oskorušisko*, ktorý označuje starú mohutnú oskorušu: *Toto staré oskorušisko rodí každý rok* (Dolná Súča, o. Trenčín) a zdrobnený expresívny výraz *oskoruška* pomenujúci strom i plod: *Uš sú aj ozgoruški* (Veľké Bielice, o. Topoľčany); *F sadoh majú dve veľké oskoruški* (Bzince pod Javorinou); *Oskoruški netrhav, len opadané brav* (Lukáčovce, o. Hlohovec).

Aj v prípade oskoruše platí, že plod najprv treba nechať nahniť (v nárečiach tiež *uhniličat*), t. j. nechať poriadne zvnútra vyzrieť, no nenechať celkom zhniť. Kašovité vnútro potom chutí znamenite: *Já som zelené oskoruše pootúkal, otrásel a uložil do sena, abi sa uhniličali* (Dolná Súča); *Oskoruše a neškule sú jako hruški, mosá sa umakčit, poton sú dobré* (Budmerice, o. Modra); *Oskoruše sa mohli jesť, len keď boli uležané alebo hnilé. No, vizerali jag hnilé, inádz boli strašne trpké* (Lapáš); *Mali zme na humne aj oskorušu, keď zarodžila, vizíralo to jak plané hruški, ale ke_ca dali uhniličkat, boli dobré* (Blatné). *Oskoruše sú také maličké hruštičky. Sú tiež dobré len hniličkavé* (Šenkvice); *Náš Miško lúbi makké oskoruše* (Vaďovce).

Podobne ako predchádzajúce druhy ovocia aj *oskoruša* mala odjakživa svoje miesto v ľudovom liečiteľstve. Známe je, že plod pôsobí ako liek na tráviace problémy a hnačky, čo potvrdzuje ľudová múdrosť: *Kto oskorušu pojedá a víno pije, hnačku nemá – dobre žije*. Tam, kde oskoruše rástli, miestni poznali viaceré recepty na prípravu rozmanitých oskorušových dobrôt, počnúc marmeládami cez všakovaké ovocné perníky až po koláče alebo sladké chlebičky. Starí ľudia ich sušievali a potom mleli na mlynčeku, čo bola síce ťažká robota, ale pomleté zvýraznili svoju jedinečnú, veľmi príjemnú kyslastú chuť. Navyše mohli poslúžiť ako posýpka na koláče alebo domáce šúľance či iné cestoviny. Chýrne sú *oskorušové koláčky*, ktoré piekli v obci Šterusy neďaleko Piešťan, alebo *oskorušové osúchi* z Radošiny (o. Topoľčany).

Samostatnou kapitolou sú oskorušové vína, likéry a destiláty. Vinohradníci oskoruše radi videli pri svojich vinohradoch, dokonca ich

tam zámerne vysádzali, lebo nimi čirili víno. Bežne sa pridávali do vín aj do jablkových muštov, ešte i dnes bývajú súčasťou najčastejšie jablčných vín.

Menej známa, no najvzácnejšia a pravdepodobne najdrahšia spomedzi ovocných destilátov je pálenka z prekvasených oskorusí – *oskorušovica*: *Oskoruše ňehávame každý rok len na kvas* (Chochoľná, o. Trenčín); *Pálel aj oskoruškovicu* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom).

Na juhozápadoslovenskom nárečovom území sa lexémou *oskoruša* expresívne pomenúva pekné, šikovné, bystré dievča: *Má pekné červené líca tá vaša oskoruša, už bi sa mohla aj vidávat* (Šípkové); *Takú oskorušu mat, čo je krv a mliko, to bi son sa hnet oženev!* (Červeník); *Šikovné to bolo dzifča, taká oskoruša, oskoruška milá, ale poton sa vidala za druhého* (Blatné). Prirovnanie zo Bziniec pod Javorinou *Ona je už jag oskoruška* však hovorí o niekom, kto zle, unavene, nezdravo alebo staro vyzerá, resp. sa používa v súvislosti s veľmi starou ženou.

Oskoruša prešla v histórii svojou osobitnou špecifickou cestou a napísala si svojou húževnatosťou vlastný bohatý osud. V historických súvislostiach sa o nej vraví ako o strome starých Rimanov, ktorí počas vojenských ťažení využívali nielen zdravotné účinky plodov, no stromy jarabiny oskorušovej vysádzali, a tak označovali prejdené cesty, hranice či dobyté územia. O ich rozšírenie sa zaslúžili v čase svojich expanzných výprav Turci a v časoch Márie Terézie bol tento tajomstvami opradený strom dôležitým nivelizačným bodom tvoriacich sa katastrálnych území. V novodobej histórii sa oskoruša opäť zviditeľnila: v r. 2001 sa stala európskym stromom roka a v Luxembursku má dokonca vlastnú poštovú známku.

I tieto fakty dokazujú, že v poslednom období záujem o oskoruše a o ďalšie stromy a ovocie, ktoré sme v našom príspevku pripomenuli, ožíva. Záujemcovia sa nanovo s nimi zoznamujú, znovu objavujú ich vlastnosti, skúmajú ich prednosti a malé stromčeky sadia najmä tí, čo sú natrvalo zviazaní s istým územím, hoci si uvedomujú, že úžitok z nich budú mať, napríklad aj ako v prípade oskoruš, až ich potomkovia.

V slovenských nárečiach existuje množstvo ďalších zaujímavých pomenovaní pre známe i menej známe ovocie, ale to už je ďalšia kapitola, hodná samostatného spracovania.

MILOSLAV SMATANA

Názvy ovocných plodov a ich odrôd v nárečiach

Na rozmanitosť názvov ovocia (ovocných plodov) v slovenských nárečiach nepriamo upozornil už J. Štolc v Jazykovedných štúdiách II (1957, s. 28 – 64) vo svojej rozsiahlej a minuciózne spracovanej štúdií o názvoch egreša – kra a plodu (lat. *Ribes grossularia*). V príspevku priblížil v širších slavistických i etymologických súvislostiach takmer sto pomenovaní a ich rôznych variantov pre tento trnitosť ovocný ker a jeho chutné žltozelené či dočervena sfarbené dužinaté a chlčkami pokryté plody.

V rôznych výkladových slovníkoch sú názvy stromov (rastlín, ovocných kríkov a pod.) a ich plodov spracované dvojako. Častejšie (a presnejšie) je pomenovanie rozlíšené do dvoch významov: prvý predstavuje konkrétnu rastlinu, jej základný opis a charakteristiku a druhý – plod tejto rastliny s opisom charakteristických vlastností. Napríklad *egreš* je podľa tejto heslovej štruktúry 1. trnitosť ovocný ker, lat. *Grossularia*, 2. dužinatý chlčkami pokrytý plod tohto kra; *ribežľa* je 1. záhradný ovocný ker s bobuľkami v strapcoch, lat. *Ribes*, 2. sladkokyslé plody tohto kra (porov. spracovanie napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka).

Jednoduchšia je heslová štruktúra, v ktorej sa spracúvajú názvy rastlín a ich plodov v jednom význame, najčastejšie s výkladom, že ide o ovocný strom (ker) a jeho plod(y). Stáva sa tak v prípadoch, keď heslové slovo má bohatšiu významovú štruktúru, a vtedy takéto spracovanie umožňuje väčšiu prehľadnosť hesla. Napríklad *broskyňa* je ovocný strom a jeho plod, bot. broskyňa obyčajná (lat. *Persica vulgaris*), *čučoriedka* je nízky lesný krík s jedlými tmavomodrými plodmi; jeho plod, bot. brusnica čučoriedková (lat. *Vaccinium myrtillus*), a pod. (porov. spracovanie v Slovníku slovenských nárečí).

Faktom je, že vo väčšine prípadov sú spisovné pomenovania pre ovocnú plodonosnú rastlinu a jej plod identické (hruška, slivka, orech, trnka a i.). Výnimiek je málo, vari najznámejšou je pomenovanie rodu stromov z čeľade jablňovitých (lat. *Malus*) lexémou *jablňo*, pričom plod tohto ovocného stromu je *jablko*. V nárečiach je situácia podobná, no názvy rastlín a plodov sú variabilnejšie a nebyvajú vždy v zhode.

Náš príspevok nemá ambíciu podať detailný prehľad či rozdelenie ovocných plodov a ich odrôd v slovenských nárečiach (to vari ani nie je reálne). Chceme poukázať na bohatstvo a variabilnosť názvov najviac využívaných (úžitkových) plodov bez nárokov na úplnosť kategorizácie.

Plodonosné rastliny sme rozdělili do dvoch skupín:

1. ovocné stromy a ich plody (*jablko, hruška, slivka, čerešňa, višňa, broskyňa, marhuľa, orech, gaštan*) a prechodné formy rastlín od stromovitých foriem ku krikovým formám a ich plody (*jarabina, hloh, hlohyňa, baza, trpka*);

2. ovocné kríky a ich plody (*egreš, ríbezľa, vinič, čučoriedka, brusnica, ostružina, malina, trnka, šípka*), plazivé, ovíjajúce, príp. tekvicové rastliny a ich plody (*jahoda, dyňa, melón*).

Najbežnejšie a najrozšírenejšie druhy ovocia v rámci nárečí na Slovensku majú aj najviac pomenovaní, hoci v mnohých prípadoch nejde tak o iné pomenovanie plodu, ale o rozlíšenie rôznych odrôd, miesta ich pôvodu, príp. ich kvality. Motivácia pomenovania stromov a ich ovocných plodov býva rôzna, často je to veľkosť (*pánske hrušky, drobnuľky*), typický tvar (*fľašovky, cibulňačky, srdcovky*), farba (*malinovsky, citrónky, čierne hrušky*), chuť (*cukrovky, trpky*), konzistencia (*maslovky, múčnatky, hniličky*), obdobie dozrievania (*jakubky, žatvéřky, zimné hrušky, májovky*), spôsob využívania (*vínovsky, štrúdlovsky, závarky*) a pod.

Jedným z najbežnejších ovocí na Slovensku je **jablko**. V nárečiach sa nazýva aj *jabluko, jaboko, jabuko, jeblo, abuko, japko*: *Slúkov a jabók smo me malí dos* (Turičky, o. Lučenec); *Neviam, ši opstojá t'ia jablká še zimu* (Revúca); *To je malé jabuko* (Bošáca, o. Trenčín); *Z jablukoch pekl'i moja mama dobre kolače* (Veľký Šariš, o. Prešov); *S ti jabloňi barz dobre japka* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *abuko* (Betliar, o. Rožňava).

Deminutívne podoby sú *jablčiatko, jablčenko, jabúčiatko, jabúčenko*: *Viber'e si s tichto jabúčiatek, sú malé, ale slatké!* (Čičmany, o. Žilina); *Ni, jaké je to krásné jabúčenko!* (Bošáca) a tiež *jablučko, jabluško, jabučko, jabočko*: *Pre páru jábľčeg, a zavried náz na šop!* (Veličná, o. Dolný Kubín); *Tih dakelo jablški uš treba zobrač s té jabloni* (Brusník, o. Revúca); *Ale, chvalabohu, tento rog biyo modz jabúček* (Borinka, o. Bratislava); *Vžal'i zme košar na ruku, tam dajake jablučka, dajake cukre* (Kokšov-Bakša, o. Košice); *Lem take male jabluška na ňi naroš'li* (Dlhá Lúka); *jabóčko* (oblasť Novohradu).

Toto chutné ovocie dozrieva na jabloni (lat. *Malus*), ktorá má na niektorých miestach Slovenska názov *jabľna (jablna)*: *Jenna jablna mi vischla a to bola akurát patoprstica* (Radošina, o. Nitra). V Kalinove (o. Lučenec) je *bochňica* sorta jablone rodiacej veľké plody, ale aj

jej ovocie. V juhostredoslovenských, prievidských a dolnotreňan-
ských nárečiach poznajú sortu jablone (a jej plod) nazvanú *bosmanka*
(*bocmanka*): *bosvanka* (Horný Tisovnik, o. Modrý Kameň); *bosmanka*
(Prievidza, Revúca); *bocmanka* (Kubrica, o. Trenčín). V okolí Krupi-
ny však podobným názvom označujú sortu slivky i jej plod: *bosvánke*
(Horný Badín). Odroda jablone so sploštenými plodmi je v trnavskom
nárečí *čapák*: *Mój sused mal búdu ve vinohradze pod jablonu čapá-
kom* (Dolné Orešany, o. Trnava); *Jabúčká zme mali čapáki, vandlíki,
malinofki, citronki* (Častá, o. Modra).

Rozšírené sorty jablák sú napr. *funtové jablká* (Siladice, o. Hlo-
hovec), *sklenné jablká* (Nitriansky Hrádok, o. Nové Zámky), *pol'-
nie jablká* (Parížovce, o. Liptovský Mikuláš), *letní jabluka*, *zimušní*
jabluka (Čečehov, o. Michalovce) a iné.

Vari najznámejšou odrodou sú chutné *jonatánki* (Turičky, Kubri-
ca), nemenej známe sú *kožovki* (*kožavki*) – jablká s hrubšou šupou,
ktoré sú pod týmto názvom známe v západoslovenských nárečiach,
v južnej časti oravských nárečí a v niektorých ďalších stredosloven-
ských nárečiach: *Niže šopi sú jablone, keré rodzá dobré kožouki* (Va-
ďovce, o. Myjava); *Modz okrasi sebe nemala zelená kožóška, ale duho*
vidržala (Dolná Súča, o. Trenčín); *Zahraďe máme jennu kožouku* (Ná-
vojovce, o. Topoľčany); *kožouki* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *kožouke*
(Tlmače, o. Levice), *kožavka* (Málinec, o. Lučenec). Slovné spojenia
zelená, žutá, príuhvaná kožóška (Dolná Súča) označujú rozličné odro-
dy kožoviek. Pod názvom *răpindi* môžeme kožovky nájsť v Hubovej
pri Ružomberku: *Ked máž dobrú pivnicu, jăblká răpindi ti vidržia až*
do novích. V spišských a šarišských nárečiach sú to *kormoše*, *kor-
mošky*: *V zahradze mame dva kormoški* (Markušovce, o. Spišská Nová
Ves); *Kormoše su jabluka, co maju hrupšu skurku a jedza še až v žime*
(Spišský Štvrtok, o. Levoča); *Kormoše še otkladaju na žimu* (Kanaš,
o. Prešov); *Kormoški až vov žime dobre* (Hrabkov, o. Prešov). *Kukla*
je zasa odroda jablák, ktorú poznajú v Rochovciach (o. Rožňava): *Tia*
kukle si nahámo pre sebe. Sorta jablone a jej plodu s názvom *kopovka*
pochádza z okolia Novej Bane. Jablká s hrubšou ťakatou kožou môžu
byť *rapavky* či *rapindy*: *Rapauke sú najchutnejšie na Vianoce* (Nado-
šany, o. Levice); *Rapáfki majú také biúé botki po siebie, také rapavé*
sú (Hlboké, o. Senica). No inde to môžu byť hrušky. Odrody jablák sa
ukrývajú i pod dvojslovnými pomenovaniami *pánske cicíki* (Brusno,
o. Prievidza) a *panenské cecíki* (Bošáca).

Len v oblasti Novohradu majú pre početné odrody jablák nasle-
dujúce pomenovania: *bel'énka*, *bévka* (včasné žlté „sklenné“ jablko),
bosvánka (boskovská reneta), *bochňica* i *štrúdl'ovka* (kardinal pási-
kavý), *citronka* (krasokvet žltý, no *citronki/citrónki* sú i hrušky), *ví-
novka*: *Vínovka, to je na víno dobrá* (Cinobaňa, o. Lučenec); *viňickó*

jabočko (malinové hornokrajské jablko); *mišánka* (mníšenské jablko); *kašavka* (žlté, akoby priesvitné, sklené letné jablko); *jakupka*, *žatvérka* (dozrievajú okolo Jakuba, príp. v období žatvy); *šovarka* (solivarské ušľachtilé jablko), *brácka*, *batuľka*, *končiarka* a iné.

V širšom okolí Trenčína používajú pre rôzne sorty jabĺk názvy *homólka* (sorta sladkých jabĺk), *ranetka* (jablňo kvalitnej sorty, reneta a jej plod), *rozmarínka* (odroda tvrdých jabĺk), *zlatá parmata* (novšie pomenovanie druhu jabĺk), *pruháč*, *miešanka* a iné.

Ďalším bežným ovocím je **hruška**. Nazýva sa tak ovocný strom, bot. hruška obyčajná (lat. *Pyrus communis*) a jeho kužeľovitý dužinatý plod: *Edna hruška nám vischla* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Mám posadených ped hruški* (Trakovice, o. Hlohovec); *Muší už vi-rubac totu hrušku, bo vischla* (Dlhá Lúka); *Poťe ku nám do fčelína, aspon si zopár hrušág otrhňete!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Aj hruški sa sušievali skorej* (Devičie, o. Krupina); *Nazbírajú si jabúček a hrušák a išeu* (Jablonové, o. Malacky). Zriedkavo sa hruška (strom) pomenúva *hrušoň* (Oravský Podzámok, o. Dolný Kubín; Tesáre, o. Topoľčany).

Spojenia *puaná hruška* (Stupava, o. Bratislava), *d'viev hruški* (Parížovce) označujú divo rastúce hrušky; *strečká hruška* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom), *žatevná hruška* (Dolná Súča) sú skoré odrody hrušiek; *pánska hruška* (Čachtice, o. Nové Mesto nad Váhom) rodí veľké plody; tmavou odrodou sú *čierne hruški* (Prievidza); *pánske jakubenki* (Dubová, o. Modra) sú sorta červených hrušiek a *ozimné hruški* (Dolná Súča), *zimné hruški* (Veľká Maňa, o. Vráble), *zimňá hruška* (Lučenec) sú jesenné odrody hrušiek. Sladkou sortou hrušiek sú *cukrovky* známe vo viacerých stredoslovenských nárečiach: *Predaj mi s t'ich cukrókoch* (Čierna Lehota, o. Rožňava).

Z Ozdína a Turičok (o. Lučenec) sú doložené nasledujúce názvy odrôd spolu s krátkymi charakteristikami plodov: *prašivka je drobná, žotá hruška, špatná kóra, no sladučká; doháňka je žotá podohovastá hruška, jeséňa, maličká, ale slatká; okružľica je špatná, sladučká hruška; cisárka – kráľovka je menšia, slatká, auguste sa môže jésti; flašovka je veľká žotá; hrdula je menšia, žotá, veľmi sladučká* (Ozdín); *šemend'ija je menšia, slatká, na sušeňej; janovka je menšia, žotozelená, dobrá už na Jána; žitňica je ako jánovka, bezmála sa rouna a citronka je sladučká, podľa farbe* (Turičky).

V dolnotrenčianskych nárečiach poznajú *cibulňački* (hrušky cibulovitého tvaru), *dukátki* (malé žlté hrušky), *hňilički* (sortu hrušiek, ktoré po uložení zmäknú), *jačmiénki* (odrodu raných hrušiek), *jakupki* (sortu skorých hrušiek, ale i jablko), *múčnatki* (odrodu málo šťavnatých hrušiek), *bezohriski*, *císarki*, *červienki*, *duhostupki*, *jád'erňice*, *michalki*, *mútovňički*, *žit'ienki*. Známymi odrodami, doloženými aj

z iných ako novohradských a trenčianskych nárečí, sú napr. *kongreski*, *kongresovki* (v Novohrade sú to *funtovki*): *Tá kongreska ve dvóre mala len utešené ti hruški* (Bzince pod Javorinou), *kongresouke* (Teplý Vrch, o. Rimavská Sobota), *maslovki* (odroda jemných hrušiek), *figovki*, *zádrhl'avki*, *ovsaňice* a iné.

V nárečiach sa stretávame aj s názvami *babečka* (plod mladej letnej hrušky podobný cibul'ke): *V Machači už asi bude napadaních tíh babeček* (Bzince pod Javorinou), *bočička* (najmä v trenčianskych nárečiach odroda hrušky a jej neskoršie dozrievajúce plody): *Hruške jačmiénke bola podobná bočička, len trošku vačča a neskorša* (Dolná Súča); *budienka*: *Pofšimel bi si ničto čilajšén čase také hruški, jako boli bud'iěnki? A tedi sa aňi tín ňedalo vindz nazmar* (Dolná Súča); *buzinka* (Čachtice) – odroda letnej hrušky s veľkými plodmi; *drobnul'ka* (Dlhá Lúka) – stará sorta hrušky s drobným plodom; *jasienka* (Muránska Lehota, o. Revúca), *koňouka* (Prievidza) – sorta hrušky s tvrdými plodmi na zimné odloženie; *kopytnačka*: *Tá kopytnačka bola furd rovnaká, a každí rog do ňej hromi šibú* (Prochot, o. Nová Baňa); *košútka* – sorta nešľachtenej hrušky a jej drobný, v lete zrejší plod: *Keď nebolo iních, boli dobré aj košútki* (Bzince pod Javorinou), v súvislosti s jablkami už spomínané *rapavky* (sladké hrušky s drsnou šupkou): *Rapauki ja mocno neľubu a žim jih, ľem keď druhe ňemam* (Žalobín, o. Vranov); *rapavé hruški* (Šípkové, o. Piešťany). Spodstatnená podoba *liéskovské* z Bošáče je sorta hrušiek a jej plodov pochádzajúcich pravdepodobne z neďalekého Moravského Lieskového.

Rôznorodé pomenovanie odrôd má ovocný strom *slivka*, v nárečiach aj *slúka*, *sliva* (lat. Prunus), a jeho tmavomodrý kôstkový plod. Veľmi rozšírená je *durandzia* (sorta neskorých sliviek) s viacerými nárečovými variantmi: *S tíchto durandziji buďe ľekvár ako met* (Tisovec, o. Rimavská Sobota); *Bol'i mekie tie d'urandzije* (Tlmače); *Durandzije, to sa okruhlé, té ňejdú ot kóski* (Semerovo, o. Hurbanovo); *Ke cú to durandzije, tí sa neviupujú* (Hlboké); *Durancije sme dali do bečki na slijovicu* (Unín, o. Skalica); *durandzije* (Kaľamenová, o. Martin); *duränzijä* (Žaškov); *burandzija* (Slovenská Ľupča, o. Banská Bystrica); *gurandzija* (Dlžín, o. Prievidza). Blízke sú podoby *duranka*: *Uš su zrelia tia durancki* (Kameňany, o. Revúca), *durandza* (Nová Baňa), *burandza* (Laskomerské, o. Banská Bystrica) a tiež *duránga*, *durangia* (s variantmi *duránka*, *d'uranga*, *durianga*) vo viacerých nárečiach: *Natrias'li sme duránék* (Papradno, o. Považská Bystrica); *Duranki, to take sl'iuki, co kolo ňich se kostka ňechce odrec* (Žalobín); *Durangi, to okruhle sl'ivi, co se tak kostki trimaja* (Dlhá Lúka); *duránga* (Ozdín, o. Lučenec); *d'uranga*, *durangija* (Prievidza); *durianga* (Lastovce, o. Trebišov).

Obľúbené sú kvalitné a chutné *bystričky*: *Mámo aj bistriški v zahrade* (Kameňany); *bistrička* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín; Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš a i.), a väčšie guľovité sladké *ringlóti* (Bošáca), niekde známe ako *malvazinki* (Laskomerské) alebo *dalmacini* (Skalica).

Tmavou odrodou sliviek sú *šiarnia lúpanice* (Revúca), *belice* sú slivky s bielym (žltkastým) plodom, známe pod týmto názvom najmä v príslušných nárečiach na juhu stredného a západného Slovenska a na Spiši: *Natrez nám s tih belic!* (Kameňany); *Belica je žotučká a slatká* (Turíčky); *Navarili zme lekvaru z belic, šag má chut skoro jako marhuloví* (Bzince pod Javorinou); *Ja najrači jem sl'ifki bielice* (Spišský Štvrtok). Niekde *belicami* pomenúvajú sortu skorých čerešní rodiacich biele (žltkastočervené) plody: *Humňe máme jennu belicu* (Návojojce); *Jedna čerešna bola skorá belica jako májofski* (Dolné Orešany); *Oni napálili menej jako já, lebo oni tam majú belice a tí nemajú slatkost* (Čataj, o. Modra). Ojedinele, napr. v Brusne, je *belica* sorta moruše s bielym okvetím.

Odroda slivky *bluňa* (*bluna*) a jej plod s týmto názvom je známa v záhorských nárečiach: *Máme u náz modz bluňi, tag nám nadávajú bluňaci* (Unín), *bluňa* (Lamač, o. Bratislava), *bluna* (Sotina, o. Senica).

Pomerne známe sú *okruhllice*, *okruhličky*, čo môže byť v juhostredoslovenských a západoslovenských nárečiach odroda slivky s drobnejším guľatým plodom: *Toho roku budú okruhllice* (Rochovce); *Okruhllice boli menšie slivki na lekvar* (Šípkové); *Okruhličky sú také drobné sl'ifki* (Šaľa), no miestami to môže byť na území týchto nárečí i odroda hrušiek: *Fajn sa té okruhličky* (Prievdza); *Poukladaj okruhllice do jačmena, ket sa uhniličkujú, potom si na nich aš pochucíme* (Červeník, o. Hlohovec); *sladučká okruhllica* (Ozdín). Skoré slivky, často považované za podradnejšie odrody, niekde nazývajú *golgovačky*, *gulgovačky*: *Zo slivieg najviadz liali golgovački, ind'e ih volajú príleňice* (Prašice, o. Topoľčany); *Mávali sme tuna aj slivki gulgovački, to boli skoré, také drobné slivki* (Radošina). V Radošine poznajú aj *trnoslivi*, druh jesenných guľatých sliviek kyslastej chuti používaný na pálenie slivovice, a v Rudlove (o. Vranov) na podobný účel využívajú malé slivky *tarnouki*: *Tu, dze mi, ta dajake tarnouki buľi, na paľenku buľi dobre*. V neďalekom Žalobíne ich opisali takto: *Tarnouki, to čarne sl'ijuki veľke jak tarki a dozrivaju až u ješeňi*.

Pomenovanie *končiarka* označuje nielen odrodu sliviek, ale i jablák a hrušiek: *No tag jesto tu ľevické končiarke, teraz ih volaju ako pono-vom šuvarke* (Devičie); *Ket po žatve dozreli končierki, dzetko hovorili, že ich chodzili predávad na voze* (Šípkové); *končiarka* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň; Chrenovec, o. Prievdza); *končérka* (Ozdín).

K menej rozšíreným názvom patria *boldočki* (Ozdín) – sorta slivky rodiacej väčšie a tmavé sladké plody, *bosnáčki* (Rakovice, o. Piešťany), v Novohrade a Gemeri rozšírené *cecički*, guľaté, vzrastom nevelké *droblienki* (Vieska nad Žitavou, o. Zlaté Moravce), *drobňice* (Kaľamenová) a *drobňički* (Slovenská Ľupča; Blažovce, o. Martin a i.), *drislavki* (známe tiež ako *drobňički* alebo *trnki*): *Drislauka je taká malá okrúhla ako čerešňa na sľivovic* (Ozdín), veľké tmavomodré *košice* (Kanianka, o. Prievidza), svetlé *kozolki* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto), malé trpké *kozički* známe v severošarišských nárečiach: *Kozički, to drobne sľivi* (Dlhá Lúka), *kobelice* (Necpaly, o. Martin), *kobolice* (Horný Badín, o. Krupina), *kobulice* (Šivetice, o. Revúca), bystrické muškátové *lúšťavki* a sladké *mejdovki* (obe lexémy doložené z Ozdína). V Turičkach poznajú aj *tureckú sľíku* – *to je ako cecítka, ale ňi špicatá*. Z dolnotrenčianskych nárečí sú doložené názvy pre mäkké *drístki*, *chvistki* (Bošáca), veľké a tmavé *kolomaznice* (Bošáca, ale aj Radošina), okrúhle *trnki* a včasné drobné *záhorki* (obe doložené z Bošáce).

Obľúbeným ovocným stromom s nemenej populárnym ovocím je **čerešňa** (lat. *Cerasus*), v nárečiach aj *čerešeň*, *črešňa*, *strešňa*, *srešňa*, *šerešien*: *Čelovskom chotáre jez veľa stromovia, ponajviadz_e čerešní* (Čelovce, o. Modrý Kameň); *Spadoų zo šerešni zo samiho vrchniho konára* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Tahor choj na tú srešnu!* (Kameňany); *Zaščepil nám na tu čerešņu belice* (Veľké Rovné, o. Bytča); *Kukňi, jak tá strešňa piekňe rostne* (Jablonové); *Perši nam kvitňe čerešňa* (Spišský Štvrtok); *šerešien* (Kobeliarovo, o. Rožňava); *čerešeň* (Studenec, o. Levoča). Spojenia *d'ivoká čerešňa*, *táčá čerešňa* z Dolnej Súče, *planá strešňa* z Dúbravky (o. Bratislava) a *hájová strešňa* zo Štefanova (o. Senica) označujú divorastúce druhy čerešní.

Guľaté červené kôstkovité plody čerešne boli nielen chutné, no využívali sa aj inak: *Šerešne pojed'ej d'etváke ešťe zelenie* (Kociha); *Strešne sú prvé ovoci* (Hlboké); *Boli zme na ščepeňe črešne v jáрку* (Bzince pod Javorinou); *Páleno sa varievalo s teh vikisnutech čerešní* (Čelovce).

Podľa obdobia dozrievania sú pomenované *májové strešne* (Borinka) alebo *júnovki*: *Júnovki majú slatké ovocie* (Trakovice); *Čerešne júnovki običajne vádz zasadzili, z júnovék sa robila dobrá štrulla* (Brestovany, o. Trnava). Spojenia *dubové strešne* (Borinka), *černorané čerešne* (Šípkové), *rácké čerešne* (Šenkvice, o. Modra) označujú druhy tvrdých čerešní, *srcové strešne* (Lamač) majú srdcovitý tvar.

Tmavé čerešne sú v západoslovenských nárečiach *černičky*: *Naša manka naveki dávali na koláč prenoz drobním černičkám* (Dolná Súča); *Čerešne zme mali belice, májofski, černički, srcofski aj rané* (Častá). V zemplínskych nárečiach je *černička* plod ostružiny čer-

covej: *Čarňičini bulo, ľem čarňičkoh malo* (Hatalov, o. Michalovce); *čarňički* (Žalobín). V Dolnej Súči sa robil *čarňičkovi koláč* (čerešňový), v Hatalove zasa *čarňičkovi ľekvar* (ostružinový). Tmavým sfarbením je motivovaný i výraz *černački* z Borovej (o. Trnava): *Potom boli černački lakomé, to boli velice chutné čerešne, a čerňice* (Bošáca); a *čierne čerešne* (Čelovce).

Sorta bielych čerešní je *belica* (takto napr. v oblasti Trenčína, kde to však môžu byť aj biele slivky) a bieločervených čerešní *kálaňica* (Bošáca). Čerešňa s veľkými mäsitými plodmi je *chrupka*: *Chrupka je väčá červená, bez bobáka* (Ozdín); *Chrupki sú dobré na zavarováni* (Unín). Vo vinárskych oblastiach je *chrupka* sorta stolového hrozna: *Chrupki su chutné hrozne* (Dolné Orešany); *chrupka biúá, chrupka červená* (Vajnory, o. Bratislava).

V Laskomerskom poznajú *krupinki*, v Ozdine zasa čierne, tvrdé, no sladké *turkiňe*, neštepené *žabički*, nazývané aj *ďivé čerešne*: *Ďivé čerešne, na pazbe jesto také*; a užitočné *závarki*: *Závarka je béla, f_tech sa bobáke nájdú, to sa na zavareňej*.

Čerešni je blízka *višňa* (lat. *Cerasus vulgaris*) s kyslastými kôstkovými plodmi: *Višne sú trpkie* (Kociha). Okrem spisovnej lexémy *višňa* existujú v nárečiach názvy *hamrla* a *hamrava*, ktorými v záhorských, povážskych a hlohovských nárečiach označujú nešľachtenú (nízkokmennú) višňu a jej trpké plody: *Hamrle sú trpké, stáhnú hubu* (Unín); *Hamrle sú podobné jag višne, ale trpkjší* (Hlboké); *Plané čerešne hamravi róstli horách, keď uschli a opadali, zme ih zbiérali a hovorili zme tomu fígi* (Dechtice, o. Trnava); *hamrava* (Rumanová, o. Hlohovec).

Nižší ovocný strom *broskyňa* (lat. *Persica*) a jeho žltočervený alebo zelenkavý plod s ryhovanou kôstkou má okrem spisovnej podoby v nárečiach aj pomenovanie *broskva*, *broskvica* (*breskvica*): *U náz broskine ani nerostú* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Máme dvie broskvi, každý rok rodá* (Skalica); *Urod'elo sa veľa breskvíc, museli zme ih daď do suda na páľeňa* (Pukanec, o. Levice); *Broskvice zrejú f septembri* (Nadošany), a takisto *broskviňa*, *breskiňa*, *bruskiňa* (najmä v stredoslovenských a juhozápadoslovenských nárečiach): *Teraz budemo madž hodne broskvín* (Kameňany); *Breskiňa jag bi mala škod'íd' vinohradovi, raččej ona vikape* (Lapáš, o. Nitra); *bruskiňa* (Blatnica, o. Martin).

V gemerských, abovských a zemplínskych nárečiach týmto názvom označujú marhuľu: *Broskviňe sú žltie* (Kociha); *broskiňa* (Košická Belá a Rankovce, o. Košice; Kačanov, o. Michalovce), a v severošarišskej oblasti je to najbežnejšia sorta sliviek (strom i plod): *Breskiňe to take najobičajňejše sl'ivi* (Dlhá Lúka).

Ovocný strom *marhuľa* (lat. *Armeniaca*) sa u nás pestuje v teplejších polohách a jej žltočervený plod s hladkou kôstkou poznajú v časti

stredoslovenských (najmä Tekov, Hont a Novohrad) a východoslovenských nárečí pod názvom *baracka* (*baraska*): *Baraska, to bola pre náz ždi lakota. Aj lekvár z ňih zme mali najračeť* (Pukanec); *Volakeri ľudie hovora na baracku marhula* (Valaská Belá); *Kolo Sabinova barz veľa barackoch* (Petrovany, o. Prešov); *baraska* (Lapáš, Cinobaňa).

Častejšia je však podoba *marhuľa* (s viacerými variantmi) charakteristická pre juhozápadnú polovicu Slovenska: *Marhula málo zarodzila* (Vaďovce), *marhuľa* (Laskomerské), *margula* (Brodské, o. Skalica), *marula* (Kochanovce, o. Trenčín); *maruľa* (Sučany, o. Martin), *moruľa* (Mošovce, o. Martin).

Názvom *orech* (v gemerských nárečiach aj *orechovec*) je pomenovaný ovocný strom s veľkými perovito zloženými listami (lat. Juglans) a jeho guľovitý plod so škrupinou a chutným jadrom: *Strome vitrhávalo* (víchor), *povitrhávalo oreche, čerešne, akej zachitilo* (Čelovce); *Som si sedól pod orech* (Blatné, o. Modra); *Orechi u naz jakoška malo rosna* (Dlhá Lúka); *Pod orechoucom sa käd'i, čuo ženi hábi peru* (Tisovec); *Na Štredri večer orech si zať každý bez videňa a rozlupeť ho* (Veľká Maňa); *Volakedi zme orechi sekali, čil ih meleme* (Návojojce); *Sem-tam aj orech sa našiel na zemi* (Rajecká Lesná, o. Žilina); *orechi s cukrom a take lakocinki* (Brezina, o. Trebišov). V oblasti Trenčína sa orech (strom i plod) nazýva aj *babskí orech* (Bošáca).

Spojenia *laskí orech* (Kaľamenová), *vlskí orech* (Dolná Súča; Ružindol, o. Trnava), *valaskí orech* (Ludanice, o. Topoľčany), *oláski orech* (Turíčky) označujú vlašský orech; *papieroví orech* (Kaľamenová), *papiéroví orech* (Čachtice), *papiérnáč* (Bošáca) je odroda orechov s tenkou škrupinou a *košlavi orech* (Vinosady, o. Modra), *orech košlák* (Lapáš), *koštejk* (Ozdín) sú orechy s hrubou a tvrdou škrupinou. Výraz *chrapáč* zo Skalice je označenie veľkoplodej sorty orechov.

Lieskový orech (lieskovec) je malý chutný oriešok dozrievajúci na lieske (lat. Corylus): *Léskovej orech, l'ěskovec, to je drobnej orěšok, aj na poli rostě* (Ozdín); *Aňi na kršteňi lieskouce ňesmelej chíbãři* (Lešť, o. Modrý Kameň); *O Vánocách sa lúskali len samé zrnká, orechi a lískovce* (Červeník); *Nazbieral aľe pól taški lieskovíh orechov* (Domaniža, o. Považská Bystrica).

Podstatným menom **gaštan** (v nárečiach aj *kaštan*) sa v južnej časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí pomenúva listnatý ovocný strom, bot. gaštan jedlý (lat. Castanea sativa) a jeho jedlý plod: *Z gaštanídz na jedení sa len gaštani a tí druhé sa bláznivé gaštani* (Radošina); *kaštani* (Jablonové). Spojenie *jedlie gaštane* z Kocihy oproti spojeniam *dívej gaštan* (Cinobaňa), *diví gaštan* (Siladice), *dzi-vokí kaštan* (Lamač), *bláznivé gaštani* (Radošina) a pod. odlišuje tento jedlý druh gaštanov od rozšírenejšieho listnatého parkového stromu

(bot. pagaštan konský, lat. *Aesculus hippocastanum*) a jeho hnedočervených nejedlých plodov: *Pri kríži, ako sa id'e do Sloviau, boli dva veľké gaštani* (Ležiachov, o. Martin); *Na tem kašťaňe nebili ešče aňi rás kaštani* (Jablonové); *Nazbiraj tih gaštanoh a visip sviňom!* (Torysa, o. Sabinov).

Pre okrasnú i jedlú formu gaštanov poznajú v juhošarišských a zemplínskych nárečiach názov *gestiňa*: *Na Kaštiliku rosňu gestiňi, barz dobri su uvareni* (Brezina); *V ješeňi zbiraju dzeci gestiňe* (Veľký Šariš).

Lexéma *dekiňa, deskiňa* prevláda v západošarišských nárečiach: *Idzeme šednuc pod deskiňu* (Torysa); *Poobedze dzeci očapovali dekiňe* (Červenica, o. Sabinov); *Dekiňe padaju, skoro pridze žima* (Hubošovce, o. Sabinov).

Menej známymi a využitelnými plodmi sú plody dozrievajúce na porastoch tvoriacich svojim charakterom prechod od typických stromových foriem ku kríkovým formám. Takými sú napr. plody jarabiny, hlohyne, bazy a pod.

Jarabina je listnatý strom alebo ker s drobnými bielymi kvetmi v hustých kvetenstvách, bot. jarabina vtáčia alebo jarabina mukyňová (lat. *Sorbus*), a jeho drobný červený bobuľovitý plod, ktorý dozrieva v bohatých strapcoch. Na Slovensku rastie asi desať druhov jarabín, ale nie všetky majú jedlé plody. Najvýznamnejším zastúpeným druhom je už spomenutá jarabina vtáčia a oskoruša.

O jarabine kolovalo mnoho povier spojených s magickými úkonmi, napr. rodičia chránili svoje deti pred urieknutím zašivaním vetvičiek s plodmi do šiat, gazdovia ochraňovali svoj dobytok priväzovaním vetvičiek jarabiny v tvare kríža statku na chvost a pod.

V časti severotrenčianskych nárečí sa jarabina (strom) volá *abrad*: *V brvňisskej rúbaňi ostalo pár krúhvo abradvo a pol'ék* (Brvnište, o. Považská Bystrica), v iných nárečiach je pre strom (ale i plod) rozšírená lexéma *mukiňa*: *Mukine sä dozretie až v neskore_jäseni, aš ftedi sä jedä* (Hubová, o. Ružomberok); *Mukiňa mu skoro ve dvore rvostla* (Čičmany); *mukiňa* (Krivá, o. Dolný Kubín; Slovenská Lupča); *mukina* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom; Trstín, o. Trnava). Pomenovanie *jarabina* je doložené zo Starých Hôr (o. Banská Bystrica): *Judáš sa obesiu na jarabinu*.

Okrem planej jarabiny vtácej s trpkými a kyslými malvicami sa pestuje aj jej ušľachtilejšia odroda, ktorej väčšie a sladšie plody sú vhodné na zaváranie. Obsahujú dvakrát viac vitamínu C ako citrón, veľké množstvo cukru a provitamín A, a preto sa využívajú vo farmaceutickom priemysle.

Hlohyňa (lat. *Pyracantha*) je okrasný ker z čeľade ružovitých, v nárečiach pomenovaný aj *lohiňa, lohiňa*, a jeho kôstkovité jedlé

plody. Rovnako sa nazývajú i plody **hlohu** – trnitého kra alebo stromu s bielymi, príp. ružovými kvetmi (lat. *Crataegus*). Uvedené nárečové pomenovanie je rozšírené v časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí: *Oňi majú celí plod lohiň* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *Kved lohiňe je užitoční, varí sa s ňeho čaj* (Návojevce, o. Topoľčany); *Koza sa tí vrigala do lohiňe* (Čičmany, o. Žilina); *Chod'ili zme na lohiňe* (Dlhá nad Oravou, o. Dolný Kubín); *Za lohiňami zme chod'ili d'aleko do huor* (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou); *Na jednom lvohu je tol'ko lohiň, že konáre len tak visia* (Brvnište, o. Považská Bystrica).

Plod hlohu (hlohyne) nazývajú v záhorských, spišských a šarišských nárečiach *hložinka*, *hloždinka* (*huožinka*, *hlužinka*): *V jaseň je teho plno, tích huoždzinek* (Kunov, o. Senica); *huožinka* (Rozbehy, o. Senica); *hlužinka* (Studenec, o. Levoča); v časti záhorských a juhostredoslovenských nárečí je to *hložka*, *hluožka*: *Hluoške sú dobre po prvom mraze* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Velé hluoški toho roku, bude dlhá jesen* (Brusník, o. Revúca); *hluoška* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň); *huoški* (Stupava, o. Bratislava). Miestami sa na uvedenom území vyskytuje podoba *lohinka*: *Lohinki róstú na hlohu* (Siladice, o. Hlohovec); *Na Pekarňiku lohinki už su červene* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves). Spojenia *Pani Mariji jabluška* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) a *žolčovo jablučka* (Stankovce, o. Trebišov) takisto označujú plod hlohu.

Hlohyňa aj hloh slúžia na okrasné účely v záhradách a parkoch, praktické využitie ich kvetov a plodov prevláda vo farmaceutickom priemysle.

Hojne rozšírená krovitá rastlina s bielymi strapcovitými kvetmi a čiernymi plodmi je **baza** (bot. baza čierna, lat. *Sambucus nigra*). Názov *baza* s nárečovými variantmi *beza*, *bieza*, *buoza*, *gbeza* čiastočne prevláda v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach: *Baza rastie bárd'e pri plot'e* (Návojevce); *Vol'aked'i mal'i f každom dvore biezú, kvet sušeli a uvareňi pil'i proti kašľu* (Pukanec, o. Levice); *Bieza je dobrá na víno* (Kociha); *Na Velkú noc zme si robievali strekáce z bezi* (Trstie, o. Ilava); *Beza má kved navrchu a chábrďie také čierne gulki* (Veľká Maňa, o. Vráble); *buoza* (Horné Rykynčice, o. Krupina).

V južnej časti západoslovenských nárečí sa v tomto význame využíva mužská podoba slova *gbez*: *Jag dzeci sme si robili z gbezu strikavki* (Jablonové, o. Malacky); *Pekne na biélo kvitne gbez, a ked dozrú tí čiérne gulecki, robí sa z nih huleróv lekvar* (Brestovany, o. Trnava); *černí gbes* (Rozbehy).

V totožnom význame je hojne rozšírená lexéma *chabzda*, príp. *chabzd* (*habza*, *chabz*, *habz*, *hapst*), a to najmä v stredoslovenských,

spišských a šarišských nárečiach: *Kved i plodi chabzdi sa liečivé* (Pucov, o. Dolný Kubín); *Proti opuchnutiu je dobrá chabzda* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *To hapst, to žadne drevo, to akurat hlapcom, že strikački s teho robia* (Smižany, o. Spišská Nová Ves); *Sebe zrobim z habzu pukaľku* (Spišské Podhradie, o. Levoča); *chabz* (Kobeliarovo, o. Rožňava; Heľpa, o. Brezno); *chábz* (Ratková, o. Revúca).

V niektorých západoslovenských nárečiach nazývajú bazu *hulár* (tiež *hulér*, *hural*): *V nedzeli zme bili na hurali* (Jablonové); *Neskorší potom kvitne hurál* (Kunov); *hulár* (Hlboké, o. Senica); *huler* (Bojničky, o. Hlohovec); *hular* (Lamač, o. Bratislava). Podobné zemepisné rozšírenie s miernym presahom do priľahlých stredoslovenských nárečí má lexéma *chábrď* (*chábrd*) alebo *chábrdie* (*chabrdí*): *Na tom chábrde bývalo moc pekného chábrdu na lekvar* (Radošina, o. Nitra); *Najlepší bov teja s chabrdá* (Ludanice, o. Topoľčany); *Tam_e pri ceste také husté chábrdí* (Šurany, o. Nové Zámky); *S chabrdia so_navarila veľmo dobrí lekvar* (Pečenice, o. Levice); *chábrďé* (Hul, o. Vráble). V južnej časti západoslovenských nárečí a v niektorých (prevažne južných) stredoslovenských nárečiach nesie zhodný názov nejedlá baza *zemná* (bot. baza chabzdová, lat. *Sambucus ebulus*) a jej plod: *Chábrd rástov najvác pri potoku* (Radošina); *Aj chábrďie pália, to má kved juz ako beza, má také čierne gulki, to smrdí* (Veľká Maňa); *Chábrďia sa podobá bieze, z bobulkou niegde varia lekvar* (Pukanec); *Na dvóre nám roste plno chábrdá* (Lipová, o. Nové Zámky); *Čaj z chábrďia je dobrí proti kaľu* (Návojovce); *chábrdie* (Kňažice, o. Zlaté Moravce); *chábrdí* (Lukáčovce, o. Hlohovec).

Menšie praktické uplatnenie má trnke podobná **třpka** (*trpka*), čo je vlastne strom alebo ker so strapcami bielych voňavých kvetov, bot. čremcha (lat. *Padus*) a plod tejto rastliny: *Za vodou v Sihoťi sú trpki* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Jaj, ag mocne páchne tá trpka!* (Brusník). Na Spiši volajú plod třpky *kocerpka* alebo *kocierpka*: *Pojedol žel'ene kocerpki a bulo mu plano* (Smižany); *Cerpňu mi zubi ot kocierpkoch* (Žakarovce, o. Gelnica). Niekedy sa třpkou označuje plánka, t. j. plod planého, divého, neštepeného ovocného stromu – plánky.

Aj keď sa to zdá málo pravdepodobné, i plody plánky bolo možné rozmanito využiť, ako to ukazujú tieto doklady: *Deakej plánke zme zvlačuvale pre tej naše prasačke* (Čelovce, o. Modrý Kameň); *Svine pozberajú tia plánki* (Slavošovce, o. Rožňava); *Hruškové plánki sa dajú šeliako spotrebuvat, ale do jablonovej plánki ani koza nezhrizne* (Dolná Súča, o. Trenčín); *Hruškové plánki sa nenechávali na stromoch, ale sa otrásli a bolo z nich dobré hruškové víno* (Šípkové, o. Piešťany); *Plonki še davalí i do kapusti* (Dlhá Lúka).

Prvú veľkú skupinu plodonosných rastlín, t. j. stromov a prechodných foriem rastlín od stromových ku kríkovým formám, uzatvára krátky prehľad pomenovaní stromov a ich plodov, ktorým sme venovali samostatný príspevok o ovocí, na ktoré sa takmer zabudlo: *drienka*, *dula* (*gdula*, *gutňa*, *gutna*, *kutna*, *bižalma*, *hrušnuo jablko*), *mišpula* (*nešpuľa*), *moruša* a *oskoruša* (*ozgoruša*, *odzgoruša*).

Ďalšiu skupinu plodonosných rastlín tvoria ovocné kríky a niektoré plazivé, ovíjivé, príp. tekvicovité rastliny a ich plody.

Samostatné spracovanie a utriedenie názvov odrôd by si zaslúžila ovíjivá rastlina známa ako vinič hroznorodý (lat. *Vitis vinifera*), ktorá rodí **hrozno** (v nárečiach i *hruozno*): *Hrozno še rozrošne, priňese veľa slatkich firtkoch* (Novosad, o. Trebišov); *Hrozno začne vihaňadz obnohi* (Nižný Hrušov, o. Michalovce); *zreluo hrozno* (Pukanec); *hruozno* (Sklabiná, o. Modrý Kameň). Takýto názov plodov viniča je rozšírený čiastočne v stredoslovenských i západoslovenských nárečiach a v nárečiach východného Slovenska, v juhozápadoslovenských nárečiach nájdeme i podobu *hrozen*: *Mali zme tam ale desatorú šlachtu, mišané tí hrozne* (Brestovany); *Ešče trinástého septembra neból hrozen g zedzenú* (Myslenice, o. Modra); *Povidali si, že hrozni už ani vidzet nemosá* (Kuchyňa, o. Malacky).

Z nárečí pochádzajú i expresívne zdobené či zveličené podoby *hrozence*, *hrozínko* a *hroznisko*: *Na hruozno sa u náz aj hrozence veľa razi zvikňe povedať* (Sklabiná); *Sa po volakerích strechách ťahali viniče a ešče aj ja som sem-tam hrozínko otrhoť* (Súlovce, o. Topoľčany); *Ale bulo toho hrozniska toho roku!* (Kameňany, o. Revúca).

Za všetky slovné spojenia súvisiace s hroznom spomenieme *stolové hrozne* (Trakovice, o. Hlohovec) – odrody vhodné na jenie; *vínové hrozne* (Vištuk, o. Modra) – určené na víno; *zelené hrozno* (Tesáre, o. Topoľčany), *černé hrozni* (Pezinok, o. Modra), *čirno hrozno* (Súlovce) – odrody s tmavými bobuľami; *červené sorti* (Dolné Orešany, o. Trnava), *červené hrozni* (Vajnory, o. Bratislava) – odrody viniča s hroznom tmavoružovej farby; *cecok červeň* (Veľké Straciny), *kozí cecok červeň* (Pukanec), *červená časla* (Veľčice, o. Zlaté Moravce), *delavára červená* (Veľké Straciny), *delavár červeň* (Vajnory), *červení muškátel* (Štefanová, o. Modra), *červená chrupka*, *červení silván*, *červení veltín* (Horné Orešany, o. Trnava) – odrody hrozna tmavoružovej farby; *bíjé hrozni* (Vajnory), *bíle hrozno* (Nitra) – svetlé odrody; *plané hrozno* (Pata, o. Šaľa) – menej hodnotná sorta viniča; *ščepové hrozno* (Nitriansky Hrádok, o. Nové Zámky) – ušľachtilý vinič; *panenské prsá* (Dolné Orešany), *panenské prsi* (Kráľová, o. Modra), *panenské hrozni* (Radošovce, o. Skalica), *cickati hrozno* (Kaluža, o. Michalovce) – sorty hrozna s bobuľami pozdĺžneho tvaru; *annovo hrozno* (Trnava pri Laborci,

o. Michalovce) – skoro dozrievajúce; *hrozno na stáčia* (Sklabiná) – vhodné na zimné uskladnenie.

Sorta žltozeleného hrozna i víno z neho sú vo vinárskych oblastiach známe ako *dinka* (Pezinok, Horné Orešany). Názov *červená dinka* z Lišova (o. Krupina) označuje starú odrodu viniča s červeným hroznom.

Medzi vinohradníkmi sú známe i menej časté spojenia typu *ritkí hrozen* (Dolné Orešany) – s riedko nasadenými bobuľami; *zálistkovi hrozen* (Častá, o. Modra) – stravec hrozna na zálistku a *kafkovi hrozen* (Vinosady, o. Modra) – menejcenný, na úponok zmenený stravec. Ak sa *hrozno nalieva*, vedia v Pukanci, že sa stáva šťavnatým. Dobré je, ak *hrozno leje* (Sasinkovo, o. Hlohovec), čo znamená, že púšť a šťavu, napr. pri lisovaní.

Trnistý ovocný ker a jeho plody poznajú pod základným pomenovaním **egreš** (bot. egreš obyčajný, lat. *Grossularia uva-crispa*) s variantmi *agraš*, *jagraš*, *jagris*, *jágriš*, *egereš* takmer vo všetkých nárečiach na strednom a západnom Slovensku, v severošarišských a juhozemplínskych nárečiach: *Rad'i zme sa opšmietal'i okolo agrašu, keď dozrievau* (Pukanec); *Vo vinohradoh bíva posadzení aj sen-tam egreš* (Trakovice); *V zahradze mi mal'i posadzení jagris* (Dlhá Lúka); *jagraš* (Tlmače, o. Levice); *egereš* (Novosad). Na tom istom nárečovom území (s výnimkou zemplínskych nárečí) sa zhodne s kríkom pomenúva i jeho sladký dužinatý, chlpkami pokrytý plod: *Chlapci otrhali šetki egreše* (Vaďovce, o. Myjava); *Prezreté egreše pukajú* (Bánovce nad Bebravou); *Jagris to ľem dzeci poobírali* (Dlhá Lúka); *egreš* (Pukanec).

V gemerských a hontiansko-novohradských nárečiach je rozšírená pomnožná podoba *bicki* (*biski*): *Hibaj, dám ťi biske* (Kociha); *F kašćialu okolo palangu jesto hrúza bickí* (Brusník); *biske* (Horné Mladonice, o. Krupina). V Ratkovej si radi pochutili na *bickovej omáčke*, t. j. pripravenej z egrešov.

Na niektorých miestach Tekova a Hontu nazývajú egreš *bravienka*, príp. podstatným menom *bravienča* v strednom rode: *F susede je zahrad'e rastu veličizne bravienke* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa); *Bravienča veľmo pichá, aľe je dobrouo* (Pečenice,); *bravienka* (Devičie, o. Krupina).

V časti hontianskych, stredogemerských, ale aj východoslovenských nárečí hovoria v týchto súvislostiach o *kosmatkách*, *kosmačkách* alebo *kozmačkách*: *V zahratki bul'i popri viňičkoh aj kosmatki* (Veľký Šariš, o. Prešov); *kosmačke* (Žemberovce, o. Levice); *kosmaški* (Rozložná; Honce, o. Rožňava); *kozmački* (Stará Voda, o. Gelnica). V zemplínskych nárečiach je častá ženská podoba *kosmejda* (*kocmejda*): *Jedna kosmejda mala, druha veľka, ta co to za kosmejdi!* (Michalovce); *Ta to ľem take male kocmejdi jag hrachi* (Stretavka, o. Veľké

Kapušany). V Gemeri nájdeme pomenovanie *šminki* (napr. obce Ratková, Muránska Dlhá Lúka v Revúckom okrese), *šmingi* (napr. Štítnik a Hanková, o. Rožňava) a skôr ojedinelý názov *košmingi* (Nižná Slaná, o. Rožňava).

V stredoslovenských nárečiach sa popri názve *egreš* objavuje i lexéma *poľka* (*puoľka*): *Polki zme teraz zasadili* (Sučany, o. Martin); *Pome na polki* (Likavka, o. Ružomberok); *Choťe si za humno naoberat' puoľok, aha, akie sa veľkie a červenie!* (Dolná Lehota); *presádzati polki* (Málinec, o. Lučenec). V Žalobíne (o. Vranov) však toto slovo označuje odrodu divých hrušiek: *Polki rošnu po poľoch, to take maľučke hruški*.

Slovo *gigác* (*gigadz*) vo význame *egreš* je známe z novohradských, gemerských a západospíšskych nárečí: *gigác* (Málinec); *gigace* (Muránska Zdychava, o. Revúca; Vernár, o. Poprad); *gigadze* (Polomka, o. Brezno); *gigadzi* (Vikartovce, o. Poprad).

Podoby v ženskom rode *mochnačka* a *mochunka* (s variantmi *mochnáška*, *muhnačka*) sú pomerne rozšírené v gemerských a abovských nárečiach: *V zahrade mámo doz mochnások* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Oberá mochnaške* (Kociha); *mochunki* (Ratkovské Bystré, o. Revúca); *muhnački* (Rudník, o. Moldava nad Bodvou) a tvar v strednom rode *mravienča*, príp. v ženskej podobe *mravienka* (*mravienga*) v juhozvolenských, stredotekovských a hontianskych nárečiach: *mravienča* (Dubové, o. Zvolen; Žibritov, o. Krupina); *mravienge* (Prochot, o. Nová Baňa); *mravienke* (Banská Štiavnica).

Muchienka (s variantmi *muchenka*, *muhienga*, *muhenga*, *muhinka*, *muhinga*) je pomenovanie *egreša* (kríka aj plodu) v časti spíšskych dialektov: *Pastire obiral'i aj ľesne muhengi a viňički* (Smižany); *Bapka mi daľi pulnu harzdz muhinkoch* (Letanovce); *Teho roku budzeme madz veľo muhingoch* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *muchenki* (Hranovnica, o. Poprad); *muchienki* (Lučivná, o. Poprad); *muhiengi* (Gánovce, o. Poprad). Na tomto území (a určite aj v iných oblastiach, no inak nazvaný) poznajú lekvár pripravený z *egrešov*: *Z muhingoh robime muhingovi ľekvar* (Spišský Štvrtok).

Kratšou formou je podoba *chminka* (s variantmi *chmenka*, *chmienka*, *hminga*) používaná v liptovských, východogemerských, juhospišských a juhozápadošarišských dialektoch: *Už budu za tidzeň chmingi* (Hrabkov, o. Prešov); *chmenke* (Veľké Borové, o. Liptovský Mikuláš); *chmienke* (Gočovo, o. Rožňava); *chminki* (Rejdová, o. Rožňava); *hminki* (Žipov, o. Prešov); *hmingi* (Jablonov, o. Levoča).

Pre *egreš* sa v rôznych oblastiach či lokalitách využívajú i ojedinelé pomenovania, napr. *osmingi* (Henckovce, o. Rožňava), na Orave a v Liptove *potpuoľki* (napr. Trstená), pomnožná podoba *lajbri* známa v Plavnici (o. Stará Ľubovňa), tiež *bubnarki* z Rudníka alebo ne-

zvyčajné pomenovanie neznámeho pôvodu v ženskom rode *nádrbelki*: *Malíni sú neňi, nále nádrbeleg máš, koľko s'ješ* (Čičmany). Pravdepodobne istá podoba s hroznom priradila egrešu dvojslovný názov *morskuo hrozno*, ktorý pochádza z Dolných Rykynčíc (o. Krupina). Druhy egreša s plodmi rôznej farby sú *červené, zelené, žuté egreše* (Lamač).

Spoločnosť egrešu v záhradách neraz robí záhradný ovocný ker **ribezľa** (lat. *Ribes*) s bobuľkami v strapcoch, čo je obyčajne v množnom čísle (tak ako vo väčšine opisovaných ovocných plodov) i názov pre sladkokyslé plody tohto krika: *Máme v zahradze červené aj čierne ribezle, bielih je pomeňej* (Rajec, o. Žilina); *ribezle* (Slizké a Teplý Vrch, o. Rimavská Sobota; Štítňik, o. Rožňava); *ribizle* (Bošáca, o. Trenčín). Zriedkavo sa v dolnotrenčianskych a niektorých im príľahlých nárečiach vyskytuje podoba *nibrzle*: *Sadzila nibrzle a ščil ešče varí* (Hrušové, o. Nové Mesto nad Váhom). Zo Záhoria pochádza slovo *líbrz*: *Líbrze, to sú také krički líbrzové* (Kunov) a *víbrzle* poznajú vo Vaďovciach: *Zasadzil som devad víbrzél*. Znenie *hríbezľa červenó, bélo a černó* zaznamenané (popri častejších podobách *ribezľa, ríbezľej*) v Novohrade.

Spojenia *čierné ribizle* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom), *černí ribíz* (Brodské, o. Skalica), *černé recko* (Stupava, o. Bratislava) označujú tmavé odrody ribezlí.

V spišských a šarišských nárečiach počuť i názvy *viňički* (Veľký Šariš) alebo *veňički* (Smizany): *Mama i čarne viňički* (Hrabkov); *Najedol še veňičkoch* (Žakarovce). V určitých lokalitách na uvedenom nárečovom území (najmä na severe Šariša) tak označujú sortu skorých jabĺk.

V niektorých oblastiach východoliptovských, gemerských a spišských nárečí ribezle (plod i ker) nazývajú *kvasnice*: *Kvašnice rosnu na kraku* (Vikartovce); *kvasnice* (Važec, o. Liptovský Mikuáš); *kvasnice* (Revúca); v Šariši zasa nájdeme názov *porka*: *Kolo plota mala zasadené porki, vino z ňih robila* (Štefanovce, o. Sabinov). Zriedkavé pomenovanie *ploščičke* pochádza z Hontu, presnejšie z Dolných Rykynčíc v Krupinskom okrese.

V niektorých lokalitách záhorských nárečí sa na označenie ribezlí využíva výraz *recko*: *První sme obírali májové strešne, potom recko* (Borinka, o. Bratislava); *Reckové víno robili moji svokrofci* (Láb, o. Bratislava). V obci Prochot zasa poznajú *ribajzle*, v Dlhom nad Cirochou (o. Snina) *ptačovinki* a najmä staršia generácia v Siladiciach pozná vo význame „ribezle“ dvojslovné spojenie *pánské hrozínko*.

Veľmi chutným a obľúbeným lesným ovocím je **čučoriedka** – lesný ker a jeho drobný tmavomodrý plod (bot. brusnica čučoriedková, lat.

Vaccinum myrtillus) s viacerými nárečovými variantmi, napr. *čucorietka*, *čučurietka*, *čučuriatka*, *čičorietka*, *čičoriatka*, *čičuriatka*, *čičurátka*, *čičerietka*, *čečerietka*. Spomenuté názvy sú známe zo stredoslovenských a západoslovenských nárečí: *Pod Homuolkó rastú aj čučurietke* (Prochot); *Bolí zme na čučuriatkach* (Prievidza); *To zme chodili na čičerietki* (Nižná Boca, o. Liptovský Mikuláš); *Víbraľi zme sa na pencl'e aj na čečerietki* (Heľpa); *Fčera som bola na čičorietkách* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Nejdeš na čučorítki?* (Jablonové); *čučorietki* (Blažovce, o. Martin); *čucorietki* (Dolný Hričov, o. Bytča; Lietava, o. Žilina; Klubina, o. Kysucké Nové Mesto); *čučoriatki* (Rybany, o. Bánovce nad Bebravou; Hoština, o. Púchov; Terchová, o. Žilina); *čičoriatki* (Liesťany, o. Prievidza; Košecké Rovné, o. Ilava; Čičmany); *čičuriatki* (Lednica, o. Púchov); *čičurátki* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava).

Podoba *čačarvodka* (*čičervódka*) je známa v niektorých lokalitách na území severotrenčianskych nárečí: *Bolí sme na čačarvotkách* (Paprado, o. Považská Bystrica); *čičervótká* (Kolárovice, o. Bytča).

Gemerské a východoslovenské nárečia poznajú v tomto význame lexémy *borovnička* a *borovňic*: *Pujdemo na borónice na Kohút* (Nandraž, o. Revúca); *Z borovňicoh vara ľekvar* (Chrast' nad Hornádom, o. Spišská Nová Ves); *Za tote cukerľiki mi jej každi dzeň z litrenu kantu borouňice nazberali* (Sokol', o. Košice). Ojedinele sa takto vo východnom Gemeri a Zemplíne nazýva ihličnatý ker a jeho plod, bot. borievka obyčajná (lat. *Juniperus communis*): *borónic* (Šivetice, o. Revúca); *borovnička* (Dvorianky, o. Trebišov). Výraz *borovnička* vo význame „čučoriedka“ poznajú aj na menšom kontaktnom území s poľskými nárečiami v niektorých obciach v okrese Čadca (napr. Makov, Turzovka, Raková a i.).

Podobná situácia je s názvom *borievka*, *borovka* (*borufka*), ten sa totiž popri pomenovaní *čučoriedka* používa na označenie tohto lesného plodu v severotrenčianskom, spišskom a šarišskom nárečí: *Boróveg nám doniesol* (Veľké Rovné, o. Bytča); *V ľece hodzime do ľesa zbiradz borufki* (Dlhá Lúka); *borufka* (Klokočov, o. Čadca, Švábovce, o. Poprad). Tak ako pri výraze *borovnic(a)* je potrebné uvedený názov odlišiť od stredoslovenskej a čiastočne západoslovenskej borievky, kde toto pomenovanie označuje už spomenutý ker borievku obyčajnú a jeho plod: *Boriouki sa v jeseňi otrepávali, predávali* (Ratkovo, o. Martin); *V jenné boriefce to nemáš, to abi si nazbieral kilo* (Čičmany); *U nás sú neni borúfki* (Stupava).

Názvy *hafira* a *hafúra* s variantmi *jafira*, *jafúra*, *afira* sú na označenie čučoriedok známe v oravských, západoliptovských a turčianskych nárečiach: *Bolí zme f Čršli na hafirách* (Dolná Lehota); *Celi je upískani od hafúr* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *F sobotu ideme na jafuri* (Košťany nad Turcom); *Jafiri zme f skl'epe predávali* (Zub-

rohlava, o. Námestovo); *afira* (Hubová, o. Ružomberok). Tento priam exotický názov k nám prostredníctvom valašskej kolonizácie prenikol z rumunčiny.

V časti východoslovenských nárečí pomenávajú čučoriedku *šveboritka* (Trstené pri Hornáde, o. Košice), *šverboritka* (napr. Sol', o. Vranov, Belá nad Cirochou, o. Snina, Lúčky, o. Michalovce a inde) alebo *šverbohuska* (napr. Dargov, o. Trebišov, Porúbka, o. Humenné). Na inej oblasti východného Slovenska týmito názvami pomenávajú ker ruže šípovej a jej plod – šípku (porov. ďalej). Ojedinele sa čučoriedky nazývajú *kanalki*: *Idzeme na kanalki* (Kucany, o. Michalovce).

Takmer rodnou sestrou čučoriedky je **brusnica** (v nárečiach aj *brušnica*), kričkovitá horská rastlina (bot. brusnica obyčajná, lat. *Vaccinium vitis-idaea*) a jej drobný červený jedlý plod. Takto sa tento chutný plod nazýva v oblastiach svojho výskytu, napríklad v stredoslovenských a šarišských nárečiach: *H pond'el'og zme bo'li na maľinách f šl'óge a hňeská na brušnicách* (Dolná Lehota); *Buli tu tetki z brusnicami, ale nedajú len za múku abo bvap* (Nandraž); *Z brušničoh vara ľekvar i kompod brušnicovi dobri* (Torysa, o. Sabinov). V Žakarovciach nazývajú brusnicový ker *brušničak*: *Na brušničaku rošnu brušnici*. Na Orave nájdeme túto rastlinu, ale najmä jej plody pod názvom *bršlice* (Námestovo).

Z krovitých rastlín nemožno nespomenúť **ostružinu** s jedlými čiernymi plodmi (bot. ostružina černicová, lat. *Rubus fruticosus*), ktorá je čiastočne v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach známa ako *černica*, príp. *černic* (*černicla*, *čierňica*, *čírnic*, *čarňica*): *Aj vedľa Turca plno tých čerňidz rastie* (Rakovo, o. Martin); *Šernice rostú na kraji huore* (Kociha); *Ta rosna tu i maľini i čarňice* (Dlhá Lúka). Plod ostružiny černicovej nesie ten istý názov, a to čiastočne v stredoslovenských, severotrenčianskych, kysuckých a východoslovenských nárečiach: *F tomto báňi biva najviac čierňic f celom chotáre* (Prochot); *Máme aj ostružľia, na tom sa čerňice, to je ovocia na ňom* (Drienovo, o. Krupina); *Čerňicľe sa zle oberali* (Kremnička, o. Banská Bystrica); *Za tíden budu aj čerňice* (Valaská Belá); *Čarňice zbírame na vino* (Torysa). V južnej časti západoslovenských nárečí a v okolí Prievidze sa však *černicou* pomenúva odroda tmavých čerešní: *Jedna čerešna bola skorá belica, tí dve boli rané čírnic* (Dolné Orešany); *Sú strešne čerňice, sú bielice* (Kunov); *čerňice* (Brezany, o. Prievidza), na okolí Myjavu je to dokonca odroda hrušiek: *Uhňilčané čerňice sa váľajú pod hruškú* (Vaďovce) a v Brusne (o. Prievidza) tak označujú morušu a jej čierne plody.

V niektorých oblastiach rozlišujú ostružinu černicovú a malinový podľa farby, a tak sú na daných územiach zaužívané dvojslovné názvy *čierna malina* a *červená malina*: *Rastie tam vela čiernih ma-*

lín (Hliník nad Hronom); *Černé malini zme moseli kučovat v horách* (Dúbravka, o. Bratislava); *Mi temu povídáme malini červené hájové* (Hlboké).

Ostružina (ker) je vo východoslovenských nárečiach známa ako *čarňičak*: *Po takih brehoh, dze buli čarňičaki, maľňaki, ta vodi ňebulo* (Zámutov, o. Vranov). V časti stredoslovenských nárečí je černicový porast (černicové kríčky) známy pod názvom *černičie* (s nárečovými podobami *čerňičá, čerňičá, šerňišá, šerňisia*): *Vošlo (dieťa) do čerňičá, celuo sa tam doškrábalo* (Dolná Lehota); *Šerňišá vitau, a šerňice be jedou* (Kociha); *Dve liški vibehli zo šerňišá* (Brusník); *čerňiča* (Šul'a, o. Modrý Kameň), a tak sú nazvané i plody ostružiny, černicové plody: *Poť s nami do pola, buďeš si zberať čerňičia* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš); *Pridali zme k tomu* (k medovej vode) *zavd z malín lebo aj š čerňičia* (Čelovce). Výraz *maľňak*, spomenutý v doklade zo Zámutova, je krík ostružiny malinovej, inde to môže byť *maľňčak*: *Na jednom maľňčaku nažbirala polnu dínkerku maľňoch* (Žakarovce).

Názvy podobné spisovnému výrazu boli zaznamenané napr. v Čadci: *Toš čo, idžeme na ti ostružini?*, dokonca v troch podobách v Bošáci: *ostružina, ostružlina, ostrožlina* a v obci Richvald v Bardejovskom okrese: *ostrožina*.

Obľúbený je ker, ktorý rastie poväčšine na horských rúbaniskách, bot. ostružina malinová (lat. *Rubus idaeus*), ale najmä jeho sladký červený plod nazývaný na celom Slovensku **malina** (prispôsobený záhradným podmienkam je rozšírený ako záhradná malina): *Aj na maľne do rúbanice chodievali* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň); *Ke_com bola malá, chodzívala som z bapku do hór na malini* (Vištuk); *Z maľinoh dobri lekvar i vino* (Torysa). Ojedinele sa plod ostružiny malinovej nazýva *ožina*: *Tu rastú brušnice, ožini, ožina je červená* (Brezovica, o. Trstená).

Z juhozápadoslovenských nárečí pochádza názov *himber* (*himbér, hinpír*): *Aj malini máme, ríkame im himber* (Kunov); *Zavarila son aj trocha z hinpírov* (Poľný Kesov, o. Nitra), čo však môže byť i malinová šťava: *Z malín mama narobila himberu na celú zimu* (Chochoľná, o. Trenčín). V Rakoviciach neďaleko Piešťan nazývajú veľké červené maliny *humberki*.

Malinou sa pomenúva aj pôvodne cudzokrajný strom *moruša* (lat. *Morus*): *Mi máme na dvore čiernu aj bielu malinu* (Návojojce); *Kačice sa krmá malínami* (Vaďovce). *Vinohranná malina*, známa z Čachtíc (o. Nové Mesto nad Váhom), je moruša pestovaná vo vinohradoch.

Podstatné meno **trnka** (s nárečovými podobami *tarka, tarenga*) je celoslovenské pomenovanie pre divo rastúci pichľavý ker s bota-

nickým názvom trnka obyčajná (lat. *Prunus spinosa*), a aj pre trpké guľkovité plody tejto rastliny: *Aj son slúžila, aj son šípke oberala, trnke, šakovuo* (Lešť, o. Modrý Kameň); *Trnki rastú medzi rolami na bárskerém vale* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Tarka viši jak s'liuka na takim malim chojosciku a nuka ma kostku* (Žalobín); *Pujdzeme na tarengi* (Smížany); *V ješeňi chodza dzeci zbirac šverboritki i tarengi* (Torysa). Popri lexéme *tarenga* nazývajú trnkový ker v severozápadných šarišských nárečiach aj *tareňďzak*. Na tomto nárečovom území však názov *tarenga* môže značiť aj sortu drobných sliviek.

Malé tmavé guľaté plody trnky sa využívali na prípravu lekvárov a vína: *V pol'i je moc trnák, to bude trnkového vína!* (Dunajov, o. Kysucké Nové Mesto). Základný význam slova *trnka* nesú i spojenia *psiá trnka* z Moravského Lieskového a *puaná trnka* z Brodského. V záhorských nárečiach trnkou nazývajú i slivku a jej plod všeobecne: *Tam sme mieli aj tricet trnák a strešeň* (Stupava); *Mi máme na záhratce samé trnki* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava); *Tento rog biyo hodne trnák* (Jablonové). Spojenie *žutá trnka* značí v Štefanove (o. Senica) bielu slivku.

Červený oválny plod šípovej ruže (lat. *Rosa canina*) nazvaný **šípka** je v spisovnej podobe (niekde bez kvantity) známy vo všetkých nárečiach a ľudia ho majú vo vedomí predovšetkým jeho využitím pri príprave hodnotného čaju a čajových zmesí: *Dobrie sta bil'ini pal'ini, i bazoviego listu, i šípki, i trnka* (Žaškov); *Poslali náz mamička, abi zme išli natrhat šípki, už boli také zmrznuté* (Kostolné, o. Myjava). Vynikajúci je šípkový lekvár a víno práčne pripravené zo šípkov: *Šípke zbieramo na víno* (Kociha); *Mrazi povolili, idem naoberať šípiek, budú na lekvár aj čaj* (Návojojce); *Ze šípég_e dobrí lekvár* (Trakoviace, o. Hlohovec). Vo všeobecnosti sa šípkou pomenúva aj šípkový ker: *Štichla ju šípka* (Betliar, o. Rožňava); *Aj konča rol'e boli aľe tri šípki* (Rajecká Lesná, o. Žilina).

Ker ruže šípovej a jej plod volajú v časti východoslovenských nárečí *šverbohuska*: *Mi zbierame šverbohuski* (Porúbka), *šverboritka*, *šverbovuska* a *šverbovužina* (oblasť Šariša), pričom tieto názvy môžu slúžiť v inej časti týchto nárečí na označenie čučoriedky. Z východu Slovenska pochádza nesklonný onomatopoický názov v strednom rode *ečepeče* (napr. severošarišské nárečia), ktorým sa takisto (hoci zriedkavo a pravdepodobne žartovne) pomenúvajú šípky.

Letnou pochúťkou je **jahoda** – celoslovenské označenie lesnej (a záhradnej) rastliny a jej jedlých plodov (bot. jahoda obyčajná, lat. *Fragaria vesca*): *Bole zmo zbieraťi jahode* (Kociha); *Nenašli nič, enem jahodi, tak to jedli* (Jablonové); *V ľece chodzime do ľesa na jahodi* (Torysa). Spojenia *š'těpená* (*š'těpěna*) *jahoda* (oblasť Novohradu),

ščiépené jahodi (Vaďovce) označujú pestovanú záhradnú jahodu. Niektoré druhy lesných (lúčnych) jahôd nazývajú v severonitrianskych a juhozápadoslovenských nárečiach (miestami aj na Spiši) *druzgavce* (*drúzgavce*), *truskavce* (*truskavice*): *To sú tam len samé drúzgavce* (Valaská Belá); *Tí druzgafce sú zas také tvrdí* (Hlboké); *V háji rostitú druzgavce, aj keď neni su tak ščavnaté, sú dobré, slatké* (Šípkové); *Ešče boli zelené ti truskavce a už zme ih jelli* (Chocholná); *truskavice* (Studenec). V Nedožeroch (o. Prievidza) je *druzgavec* sorta čerešni. Aj *luskački* z Papradna a *smokľice* z obce Veľké Straciny sú druhy lesných jahôd (bot. jahoda trávnicová, lat. *Fragaria viridis*), v Turci majú názov *chrustački*. Odroda veľkej jahody sa niekde nazýva *bujňica* (Šuľa), príp. *bujnica* (Rozbehy).

Názov *jahoda* slúži niekde na označenie plodu listnatého stromu: *trasené a viňičnie jahodí* (Pukanec), *drevenie jahode* (Kociha), *kričkové jahodi* (Trakovice), *černé jahodi* (Šurany), *stromove jahodi* (Dlhá Lúka) – vo všetkých prípadoch ide o morušu (bot. moruša biela, moruša čierna, lat. *Morus alba*, *Morus nigra*) a jej plod.

Obľúbeným plodom v letnom období je **melón** či **dyňa**. V spisovnom jazyku má lexéma **melón** dva významy: buď je to 1. rastlina príbuzná tekvici so sladkými žltozelenými plodmi, bot. melón cukrový (lat. *Melo sativus*), alebo je to 2. dyňa, t. j. rastlina príbuzná tekvici rodiaca veľké guľaté plody s červenou sladkou dužinou, bot. dyňa červená (lat. *Citrullus lanatus*).

Slovo **dyňa** má poradie významov opačné: 1. dyňa červená (lat. *Citrullus lanatus*) a 2. melón cukrový (lat. *Melo sativus*).

Podobná, vari o trochu komplikovanejšia, je situácia v nárečiach: *melón* je v západoslovenských nárečiach tekvicová rastlina so sladkými žltozelenými plodmi (bot. melón žltý, lat. *Cucumis melo*, príp. melón cukrový, lat. *Melo sativus*), ktorej plod je známy aj pod dvojslovným názvom *žutí melón* (Trstie): *Kedisi boli ti melóni za facku a ščil sú také drahé* (Bzince pod Javorinou); *melón* (Dubová, o. Modra). No môže to byť i rastlina, ktorá rodí veľké guľaté plody s červenou sladkou dužinou, bot. dyňa červená (lat. *Citrullus lanatus*), ale najmä jej plod, známy ako *červení melón* (Trstie), *hrižaca dziňa* (Malé Zalužice, o. Michalovce) alebo jednoducho *melón* (Bzince pod Javorinou; Adamovce, o. Trenčín).

V stredoslovenských a východoslovenských nárečiach má *dyňa* (s variantmi *dziňa*, *džina*, *zina*, *d'una*, *d'uňa*, *dzuna*, *džuna*, *giňa*) viacero významov (napr. tekvica, hlava a pod.), no v našom kontexte je podstatný tento výklad: je to druh plazivej tekvicovitej rastliny, pričom to môže byť buď dyňa červená (bot. *Citrullus lanatus*), alebo dyňa žltá (bot. melón cukrový, lat. *Melo sativus*), a hlavne ich jedlé šťavnaté plody: *It si kúpit kúseg dine!* (Valaská Belá); *d'una*

(Revúčka, o. Revúca); *d'ňa* (Muráň, o. Revúca); *džuna* (Chyžné, o. Revúca).

Rozličné sorty dýň a melónov sa pomenúvajú týmito slovnými spojeniami: *jedáca dzina* (Trakovice), *hrižaca dziňa* (Brezina, o. Trebišov), *červená d'ňa* (Rochovce, o. Rožňava), *červená gina* (Záblatie, o. Trenčín), *žotá diňa* (Kalinovo, o. Lučenec), *cukrová diňa* (Mošovce, o. Martin), *paňska dziňa* (Kucany) a i.

V gemerských nárečiach (čiastočne aj v niektorých susedných) je plod s červenou dužinou (bot. dyňa červená, lat. *Citrullus lanatus*) nazývaný *gerega* alebo *geregyňa*: *Doňiesou geregu d'e'en* (Kociha); *Kupila son d'e'en ednú geregiňi* (Kokava nad Rimavicou); *Prišli na voze z geregi aj z džunámí* (Brusník); *gerägi* (Sirk, o. Revúca); *geregiňa* (Luboreč, o. Lučenec). V Trávnici (o. Vráble) a Veľkých Stracinách je to *gerečka* a v Nitrianskom Hrádku *derečka*.

Deminutívna podoba *d'inka* označuje v južnej časti nitrianskych nárečí druh plazivej tekvicovitej rastliny, bot. melón žltý (lat. *Cucumis melo*), a najmä jej žltý šťavnatý plod: *Velice lúbim d'inki, melóni to volajú* (Jásová, o. Hurbanovo).

Istú osobitosť, a to najmä pre formu upotrebiteľnej časti, predstavuje rastlina s dužinatými stopkami, ktoré sa používajú ako ovocie. Nazýva sa **rebarbora** (lat. *Rheum*), v nárečiach tiež *rebarbara*: *Rebarbora sa dáva do koučákú* (Hlboké); *Rebarboru dakto vari* (Torysa); *rebarbara* (Cinobaňa, o. Lučenec). Doklad z obce Hlboké naznačuje, že v čase sezóny dozrievania stopiek sa z rebarbory pečie chutný *rebarborový koláč* (Rajec). Známy a obľúbený je osviežujúci *rebarborový kompót* (Rajec) a kyselkavý *rebarborový lekvár* (Lukáčovce).

Ukážkou adaptácie novej lexémy v nárečiach môže byť pomenovanie ovocného plodu, ktorý pôvodom nepatrí medzi slovenské. Exotický plod pomarančovníka nazvaný **pomaranč** je pravdepodobne jedným z najstarších nedomácich ovocných plodov, ktorý sa na Slovensku v predaji udomácnil už dávnejšie. Možno preto sa slovo *pomaranč* skúmalo v rámci výskumov pre Atlas slovenského jazyka a neskôr sa spracovalo ako samostatné heslo v Slovníku slovenských nárečí: *Mi zme boli radi, ke dzme mali jablčko, o pomarančah zme aňi ňeslíchali* (Návojojvce); *Ďeže keďisi pomaranžu! Aňi zme ňeved'eľi, čo_e to* (Čičmany); *Kúpila som dzecom kilo pomarančoch* (Spišský Štvrtok). Popri tejto novej lexéme s celoslovenskou platnosťou nárečový slovník uvádza (takisto ako novší výraz) mužskú podobu *naranč* so spoluheslom *naranča* v ženskom rode, rozšírené v časti stredoslovenských a východoslovenských nárečí: *Ďetka dala Jaňikovi naranč* (Králiky, o. Banská Bystrica); *Drahia tia naranče, ale dobria* (Brusník); *Nahaj tan naranč, najdrieu sa misíž najestí* (Kalinovo); *Kupila dzecku naranč a sebe kif'lik* (Kanaš, o. Prešov); *naranča* (Smižany).

Pomenovanie ovocných plodov našlo svoj odraz aj vo frazeológii. Z viacerých prísloví, porekadiel a prirovnaní vyberáme: *Utlčem ta jag horké jablko!* (Lukáčovce) – veľmi ťa zbijem; *Jabluko ďaleko ot stromu ňeľeci* (Brezovica, o. Sabinov) – dieťa sa obyčajne od rodičov nelíši; *Zahriznú do kisliho jablka* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – pustia sa do niečoho neprijemného; *Keľo ľuďi, žebi jablko ňeprepadlo* (Rimavská Píla), *Náz bolo napadanuo ako hruškov* (Chrtány, o. Modrý Kameň) – veľmi veľa; *Prebiérá sa jako hňiličkách* (Bošáca) – veľmi dlho v niečom vyberá (veľmi preberá); *Zamrznuti ako hruška* (Rimavská Píla) – veľmi premrznutý; *prízď z hruškami* (Rimavská Píla) – postávať, nič nerobiť.

V Brodskom povedia o človeku s veľkými modrými očami, že *má oči jag bluni*. Človek s veľkými (výraznými) očami môže počuť prirovnanie: *Má oči jako plánki* (Bošáca) alebo: *Vivalev oči jak plánki* (Lukáčovce), zlý človek zasa: *Ver si ti len plánka planá!* (Kokava nad Rimavicou). Oči sa často prirovnávajú k trnkám: *má oči jak trnki* (Veľké Bielice, o. Topoľčany) – tmavé, príp. malé pichľavé. Vyjadrenie *vitrišča oči jak tarki* znamená v Dlhej Lúke, že sa niekto prekva-pene pozerá.

Upozornenie *Krsní, nekrsní, š čerešne dolu!* z Krivej (o. Dolný Kubín) a jemu podobné *Kmoter-ňekmoter, len š čerešne dolu!* z Bošáce znamená, že zákaz (zásada) platí pre každého rovnako, t. j. nemáme si vyžadovať mimoriadny ohľad.

O tom, že pánom neradno dôverovať a ani dávať sa s nimi do spolku, vypovedajú tieto doklady z okresu Trenčín: *S veľkimi páni ňeňije dobre čerešne jedávať* (Bošáca); *S páni čerešne ňeobiéráj!* (Soblahov, o. Trenčín). O vysokom človeku v Bošáci vravia: *Mohél bi s ňím orechi zrážat*. Ak sa niekto teší dokonalému zdraviu, povie sa, že *je zdraví jak orech* (Lukáčovce). V prípade, že dokážeme všetko zužitkovať či primerane využiť, môžeme spolu s obyvateľmi Dolnej Súče (o. Trenčín) konštatovať: *U náz je dobri každí orech, kerí vrana stráťi*. O človeku, ktorý necháva iným vybavovať neprijemnosti, vravia: *Ten najrači tahá kaštani s ohňa s cudzíma rukama* (Jablonové). V prípade, že by mal niekto chuť zahrať sa spoločenskú hru mládeže s názvom *prodávat strešne*, musí zísť do Kuchyne pri Malackách, kde takúto hru poznajú.

Starý (zhrbený) človek *je jako ostružlina – oboma konci g zemi* (Bošáca). Keď bolo niečoho (napr. jedla) málo, použili v Dolnej Lehote prirovnanie: *Ako kej si daŭ volovi maľinu*. Výpoveď *jablká peknie aňi naranče* z Kocihy chváli veľmi pekné jablká porovnaním s pomarančmi.

Ak je niečo veľmi kyslé, v Čiernej Lehote (o. Rožňava) vravievajú, že je to *kvasňie aňi plánka*. Prirovnanie *ta ho podrucovaľi jak plan-*

ku (Sedlice, o. Prešov) vypovedá o nešetrnom zaobchádzaní s niekým a spojenie *plánke piecťi* z Čeloviec môžeme použiť, ak pre niečo trpneme alebo sa niečoho obávame.

MILOSLAV SMATANA

Botanické a zoologické názvy v predspisovnom období slovenčiny

Východiskom komunikácie v žánroch verejného styku boli v predspisovnom období slovenčiny geneticky príbuzné aj vzdialené jazyky. Jedným z nich sa prirodzene stala aj čeština, pretože bola zrozumiteľná. Blízky medzijazykový kontakt spôsobil, že niektoré české lexémy prenikli do slovnjej zásoby mnohých tematických okruhov, čím do istej miery doplnili a obohatili slovenskú terminológiu.

Najväčšiu skupinu bohemizmov z pramennej základne Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ) tvorili pomenovania rastlín a termíny z botaniky. Nachádzajú sa predovšetkým v odborných botanických názvoslovných knihách, ako napr. *Taxa pharmaceutica Posoniensis cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum speciali mandato excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici assumta* z r. 1745 od J. J. Torkosa (TT), v herbároch a receptároch alebo odborných a prekladových slovníkoch, ako sú napr. *Vocabularium trium lingvarum* z r. 1678 (VTL), *Kamaldulský slovník* z r. 1763 (KS) a i. Najväčšiu skupinu tvoria české botanické názvy, ktoré sa nejako nezhodujú so slovenským synonymným názvom, napr. *hledík* – bot. papuľka väčšia (lat. *Antirrhinum majus*), *chrpa* – bot. nevädza poľná (lat. *Cyanus cyanus*), *pampeliška* – bot. púpava lekárska (lat. *Taraxacum officinalis*), *podlěštka* – bot. pečeňovník trojlaločný (lat. *Hepatica nobilis*), *snedek* – rastlina z rodu bledavka (lat. *Ornithogalum*), *lupkameň* – rastlina z rodu krtičník (lat. *Scrophularia*) a i. Mohli byť prevzaté z češtiny preto, lebo čeština plnila jednu z komunikačných funkcií, alebo aj preto, že slovenský názov rastlina jednoducho nemala, prípadne bol veľmi všeobecný, alebo daná rastlina u nás bola menej známa, prípadne úplne neznáma. Podľa jazykových pamiatok do konca 18. storočia však bol vplyv českej kultúrnej tradície napr. na názvy lesných rastlín a ich plodov minimálny (Majtánová, 1966, s. 243, 246).

Vplyvom českej pravopisnej normy sa v písomnostiach vyskytovali synonymné české názvy, ktoré sú len hláskové a gramatické ekvivalenty slovenských názvov, s ktorými sa používali súběžne, napr. *heřmánek* – harmanček, *pelyněk* – polynok, pelynek, polynka, *šalvěj* – šalvia, *smrk* – smrek, *vikev* – vika, vikva, *zeli* – západoslovenské

tvary *zelé*, *zelie* vo význame „kapusta“, *koniklec* – poniklec, *krivatec* – krivec. Pri zložených názvoch môže ísť o lexikálny variant jednej časti: český názov *jitrocel* a slov. ľudový názov *jatrocel* znamená podľa Machka (1953, s. 218) „játra hojící“ (v *jitro-* i < a ako *jaternice* > *jitrnice*; *celiti* = „hojiti“, od *celý*) a slovenský aj staročeský názov *skorocel* je od *skoro* = „rýchlo“, teda vo význame „ktorý sa rýchlo hojí“. Neskôr Machek poukazuje (1968, s. 229) na to, že staré **jędrъ* malo aj význam „rýchly“ a nahrádzalo sa v staroslovanských textoch slovom *skorъ*, a preto kmeň **jędro-* sa nahradil kmeňom slova *skorýj*.

Mnohé z týchto botanických termínov sú celoslovenské, majú varianty aj v iných slovanských jazykoch a vychádzajú z praslovenského základu, napr. *pelynek* – polynok, *pelynek*, *polynka*, *smrk* – smrek, *zeli* – *zelé*, *zelie*. Iné majú pôvod v latinčine, hoci sa k nám mohli dostať aj cez nemčinu a češtinu, napr. *hermáněk* – harmanček, z nemeckých nárečových podôb *Hermel*, *Hermlan*, *Hermandel*, *Hermelkraut*, z lat. *chamaemela*; *šalvej* – šalvia zo starohornonemeckých slov *salveie*, *salbeie*, z lat. *salvia*; *vikev* – vika takisto zo starohornonemeckého výrazu *wiccha*, z lat. *vicia* (Machek, 1968). Niektoré z nich sa vyskytujú aj v iných slovanských jazykoch, ako napr. v ruštine je *šalfěj*, v poľštine *szalwija*, *wyka*.

Veľa názvov rozličných rastlín sa do slovenčiny preberalo cez češtinu z latinčiny a nemčiny alebo priamo z týchto jazykov. O rozšírenie takýchto názvov sa zaslúžili najmä vtedajší lekári a lekárnici, ktorými často boli mnísi donášajúci z cudziny domov semená, najmä semená úžitkových rastlín a s nimi nezriedka aj ich názvy. Z kláštrov sa takéto rastliny spravidla aj s ich názvami postupne rozšírili aj medzi ľud (F. Buffa, 1958, s. 33). Ani iné známe názvy, ako *prasilčička*, *horčička*, *imelo*, sa už nepociťujú ako prevzaté a ani v HSSJ sa tak neoznačovali, alebo ako sprostredkujúci jazyk je uvedený iný jazyk ako čeština, napr. nemčina pri názve *fiala*, ktorý pôvodne vznikol z lat. *viola*. Medzi menej známe české prevzaté názvy s nemeckým alebo latinským pôvodom patria napr. *cizrna*, *cizrla*, *cizrnka*, *cizrno* (bot. cícer baraní, lat. *Cicer arietinum*), *mejling* (bot. imelo), *peltram* (bot. rimbaba ružová, lat. *Pyrethrum carneum*; bot. rebríček bertramový, lat. *Achillea ptarmica*), *škopec* (bot. durman obyčajný, lat. *Datura stramonium*), *dajvorec/dejvorec* (bot. ježec lopúšikový, lat. *Caucalis lappula*).

Od prevzatých českých botanických názvov sa odvodzovali aj adjektívne tvary, napr. *w cyzrnowej poliewce* (RT 17. st.); *oleg me-runkowy* (HL 17. st.); *diwiznowá mast*, *dywiznowý oleg*, *diwiznowé pagáčky*, *flos cyani*: *chrpowý kwet* (TT 1745). Deminutívne formy sa vyskytovali ojedinele: *tefatur wolaktery smrček stial* (Liptov 1693), *vicia*: *wička idem dem*. (PD 18. st.).

Ďalšiu väčšiu skupinu prevzatých bohemizmov tvoria zoologické termíny. Väčšina sa používala len ojedinele v písomnostiach, napr. český názov rybáríka obyčajného, lat. *Alcedo atthis*, *lednáček*, ktorý je odvodený od adjektíva *lední* podľa nem. *Eis-* (*Eisvogel*) (Machek, 1968, s. 324), sa vyskytol len raz: *lednaček na samem morj se hnizdj* (KoA 17. st.). Skôr sa používal v poslovenčenej forme paralelne s variantmi slovenského termínu: *alcedo*: *Eisvogel*: *ledniček*, *ribariček* (GU 1793 – 1797); *alcedo jég madár*: *ledniček*, *ribarik* (KrN 1795). Tvar *ledňáček* sa vykytuje len v skalickom nárečí (Brodské, o. Skalica) (2. zv. Slovníka slovenských nářečí, s. 10). Podobne tvar *penkava*, – zool. pinka obyčajná, lat. *Fringilla coelebs*, sa vyskytol len v dvoch písomnostiach z 18. storočia: *fringila*: *penkawa*, *pinka* (ASL 1740); *pringilla*: *penkawa*, *pinka* (KrN 1795).

Podobne, ako aj pri botanických termínoch, určitú skupinu tvoria české pomenovania zvierat, ktoré sú odlišné od slovenských názvov, napr. *dlask* – hýľ, *filús* – chrobák zrnovec, *hlemýžď* – slimák, *ježdík* – ostriež riečny alebo sépia obyčajná, *kolčava* – lasica, *čáp* – bocian a pod. Pravdepodobne po českých názvoch autori siahali preto, lebo išlo o menej známeho alebo neznámeho živočicha (*filús* – zool. chrobák zrnovec, *ježdík* – zool. sépia obyčajná). Ich výskyt mohol byť ovplyvnený aj tým, do akej miery ovládali češtinu, resp. české zoologické názvoslovie.

Mnohé pomenovania zvierat sú české hláskové a gramatické varianty slovenských názvov: *lipan* – lipen (zool. lipeň obyčajný, lat. *Thymallus*), *penkava*, *pinkava*, *pinkavka* (zool. pinka obyčajná, lat. *Fringilla coelebs*), *rerábok* – jariabok, *levhart* – leopard, *kreček* – škrečok, *veverka* – veverica a pod. Vychádzajú zo spoločného základu, a to buď praslovanského, ako napr. slovo *veverka* – veverica, ktoré vychádza z psl. *věverica* a nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch – napr. v ukrajinčine je *vyvirka*, v poľštine *wiewiorka* a i., a súvisí aj napr. s lat. *viverra* (Machek, 1968, s. 687). Niektoré boli prevzaté z iných jazykov, napr. slovo *leopard* z lat. *leopardus*, ale české *levhart* síce má tiež latinský pôvod, bolo však prevzaté cez nem. *lewehart*, *lebhart* (bližšie Machek, 1968, s. 328). Niektoré, ako napr. slovo *welblúd*, ktoré sa na našom území používalo a dodnes sa používa vo východoslovenských nárečiach, vychádzali z praslovančiny, ale u nás sa ujalo ako spisovné iné pomenovanie v danom význame (*t'ava* z maď.). Preto je otázne, či ide skutočne o bohemizmus.

Na záver. České botanické a zoologické názvy by sme mohli rozdeliť do niekoľkých skupín: lexikálne bohemizmy, ktoré sa nezhodujú so slovenským synonymným termínom; hláskové a gramatické bohemizmy, ktoré majú slovenský ekvivalent a nachádzajú sa aj v iných slovanských jazykoch, lebo majú praslovanský pôvod; bohemizmy,

ktoré majú paralelu v západoslovenských nárečiach; a napokon prevzaté termíny etymologicky inojazyčného pôvodu (zväčša latinského a nemeckého), ale do nášho jazyka sa dostali cez český jazyk – čeština teda v týchto prípadoch fungovala ako sprostredkujúci jazyk. Samozrejme, v iných tematických okruhoch, ako je napr. administratíva, právo, remeslá, náboženské spisy a tradičné útvary ústnej slovesnosti, by bolo možné nájsť aj ďalšie typy prevzatých slov z češtiny. Bohemizmy tvoria tretiu najfrekventovanejšiu skupinu prevzatých slov v predpisovnej slovenčine, keďže čeština suplovala funkciu spisovného jazyka štyristo rokov, a preto je logické, že české výrazy sa preberali, používali a stali súčasťou slovenského jazyka. Mnohé z nich sa už ako bohemizmy ani nepocitujú. Dopĺňali slovenskú botanickú a zoológickú terminológiu, keď absentoval slovenský termín. Podobne preberáme slová z iných jazykov aj dnes (napr. z angličtiny počítačovú terminológiu), hoci slovenský spisovný jazyk má už svoju tradíciu. Patrí to k prirodzenému vývinu každého jazyka.

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra:

- BUFFA, F.: K vývoju slovenskej botanickej nomenklatúry. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 2, s. 33 – 38.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1968. 868 s.
- MAJTÁNOVÁ, M.: Z vývinu slovenskej botanickej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1966, roč. 5, č. 4, s. 242 – 247.
- PAULINY, E.: Západoslovenské výpožičky v staromadžarskej lexike. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 190 – 203.
- Slovník slovenských nářečí. 2. zv. Red. A. Ferenčíková – I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.
- VALENTOVÁ, I.: Ťava – velblúd, velbludorys. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 94 – 99.

Ťava – velblúd, velbludorys

Slovo *velbludorys* sa objavilo v niektorých stredovekých slovníkoch, ako napr. v Kamaldulskom slovníku: *panthera confusa camelo: velbludorys* (dokonca aj *ovis fera: velbludorys*). Autor tento výraz pravdepodobne prevzal z poľského viacjazyčného slovníka od G. Cnapia, do ktorého sa dostal ako poľský ekvivalent. *Velbludorys* však neoznačuje ťavu (v súčasnej češtine *velbloud*), ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, ba ani dravého rysa ostrovida. Niektoré staršie poľské ľudové etymologické výklady absurdne vysvetľujú, že dokonca ide o tvora, ktorý vznikol krížením obidvoch spomenutých zvierat, napr. z *wielbłądnica gdy ś. łączy rys, to stąd pochodzą wielbłądorysie* (J. K. Haur, *Słownik języka polskiego*, 1919).

Vysvetlenie nájdeme v odbornej zoologickej terminológii, ktorá odhaľuje *velbludorysa* ako *žirafu škvrnitú* (lat. *Giraffa camelopardalis*). Ťava sa ukrýva aj v latinskom druhovom názve *camelopardalis*, keďže latinský výraz pre ťavu je *camelus*. Do latinčiny sa dostal z gréckeho jazyka (*kamēlos*), v ktorom takisto pomenúval ťavu. Z latinčiny sa preniesol aj do iných jazykov, napr. do angličtiny *camel*, v nemčine *Kamel* je konkrétnejšie ťava dvojhrbá. Spoločným znakom ťavy a žirafy je, že patria medzi párnokopytníky. Druhá časť *-rys* zloženého slova *velbludorys* nemusí priamo poukazovať na dravého rysa ostrovida, ktorý sa vyskytuje aj v našich oblastiach. V slovenčine má slovo *rys* aj významy „črta, znak a obrysy, kontúry“, podobne napr. v poľštine má slovo *rys* aj výklad „lína, čiara“. Môže to poukazovať na charakteristické biele línie a červenkavohnedé škvrny na koži žirafy. Škvrnitosťou tela a počtom rožkov sa rozlišujú jednotlivé geografické rasy žiráf. Podobnú škvrnitú štruktúru farby kože majú aj šelmy, ako leopard, gepard a rys ostrovid. Druhá časť latinského druhového názvu žirafy *pardalis*, ktorá je gréckeho pôvodu, takisto poukazuje na leoparda škvrnitého (lat. *Panthera pardus*, predtým *Felis pardus*). Leopard má veľa čiernych škvŕn, ktoré môžu byť plné alebo len obrúčkovité. Žirafy žijú v Afrike, ale pomenovanie *žirafa* je arabského pôvodu. Dalo by sa vysvetliť ako „ten, čo veľmi rýchlo kráča“. Krok žirafy meria až 4,5 metra, takže keby človek chcel s ňou udržať tempo, musí bežať.

Staročeské slovo *velblúd*, ktoré pomenúvalo aj slona, do staroslovienčiny (*velьbloudъ*) sa dostalo z gótskeho *ulbandus*, ktoré je z gréckeho slova s významom „slon“. Názvy cudzokrajných zvierat sa zvyčajne zamieňali. Ľudový etymologický výklad tvrdí, že slovo *velbloud* vzniklo zo slov *velьjъ* (veliký) a *blouditi* (*blouditi*, „blúdiť“). V poľštine je tiež *wielbłąd*, po starorusky *velьbudъ*, dnes po rusky, ukrajinsky a bulharsky *verbljúd*, po slovinsky *velblod*, hornolužicky *wjelblud* (Machek, 1957). Podoba *velblúd* bola aj v našich historických písomnostiach pomerne frekventovaná *welblaud nosij kupce y z kaupectwjm (towarem geho)* (OP 1685); *hrbatý zagiste welblud na misto wozu gest* (KoA 17. st.); *sultan tolko zlata skriteho ma, kolko sto tawy aneb welbludy mohly by zanesti* (KrP 1760); *(mnisi) welbludi od nákladu radostne wiprostili* (VP 1764); *králowna Saba mnohe statkj wlozila na welbluduw* (Kz 18. st.). Od slova *velblúd* sa tvorili aj adjektíva *velblúdny* a *velblúdový*: *camelinus: welblúdowy, welblúdny* (KS 1763). Mladá ťava sa nazývala *velblúdnic* alebo *jalowica welblúdna: camelitis: welblúdnic* aneb *galowica welblúdna* (KS 1763). Pastier ťiav bol *velblúdnik: camelarius: pástyr welblúdúw aneb welblúdnyk* (KS 1763). Zo slova *velblúd* vzniklo dokonca aj prímeno, neúradná prezývka, ktorá dopĺňala krstné meno: *ssternaczy Kowal Hundermarsky, ssestnaczy Welblud Ywan* (Ihľany 1575). Najväčší počet nárečových dokladov na slovo *velblud, veľblud* je z východného Slovenska: *taki je tlusti jag velblud* (Petrovany); *ňigda ñidž ñepowi, taki jak ten velblut* (Okrúhle); *taki veľki viros, jag dajadan veľblud* (Humenné); *taki ši jak ten velblut* (Torysa). K *veľblúdovi* prirovnávali niekoho, kto bol veľký, teda vysoký, tlstý alebo kto bol mlčanlivý.

Známy je biblický frazeologizmus o nedostupnosti posmrtnej odmeny v nebi pre bohatých: *snaže gest welbludu skrze ussy gehly progiti, nežli bohatému wgiti do kralowstwy nebeského* (SK 1697); *snadneg gest welblúdu skrze dyru gihli pregiti, nežli bohatemu wgiti do kralowstwj nebeskeho* (PP 1734); *snadnegssý gest welbludu skrze gehelny ucho progiti, nežli bohatému wegiti do králowstwj božjho* (MPS 1777); *snaže gest zagiste welbludu progity skrze gehelni dirku, nežly bohatemu wgitj do kralowstwj nebeskeho* (CS 18. st.). Rada, že silnejšiemu sa ťažko odporuje, skrýva sa v ďalšom frazeologizme: *nedobre se komarowj protiwitj welbludowy* (Horné Záturčie 1609). V češtine je okrem iných známy aj frazeologizmus o preháňaní, zveličovaní *nedělej z komára welblouda*, pričom na Slovensku *robíme z komára somára*.

Podobu *velblúd* popri slove *ťava* nájdeme aj v Bernolákovom viacjazyčnom slovníku (1827), pričom autor okrem významu ťava – zvierat uvádza aj ďalšie významy, napr. rastlina kotvičník zemný (lat. *Tribulus terrestris*), nazývaná v Bernolákovom slovníku aj *kotwica, wodňi orech*, alebo ďalší význam *kotwení powraz*. V kartotéke zo štú-

rovskeho obdobia takisto najdeme obidve slova *velblúd* (ale písané s *l* – *vel'blúd*) i *ťava*. Káľalovci v Slovenskom slovníku z literatúry aj náreči (1923) uvádzajú len heslo *ťava* (*ťavar*; *ťavi*) a *velbúd* (*velblou-dár*, *velbloudí*) len ako český ekvivalent.

Slovo *velbloud* má v českom jazyku ďalšie významy. Už archaic-ký význam je „vodné koleso s nádržkami na vodu“, ktoré slúžilo na zavlažovanie lúk. Čeština má aj slovo *velbloud* s pejoratívnym vý-znamom *hlupák*, ktoré sa dodnes používa. Nemá so zvierat'om nič spo-ločné, jeho význam sa skrýva v druhej časti slova *bloud* (Kott, 1893), takže by sme ho mohli pokladať za homonymum.

Slovenské pomenovanie *ťava* je prevzaté z maďarčiny, z maďar-ského slova *teve*. Poznáme dva druhy tiav, *ťava dvojhrbá* (lat. *Camel-us bactrianus*) sa chová od Číny po Turkestan a *ťava jednohrbá* (lat. *Camelus dromedarius*), ktorá je známa z Arábie a Egypta. Využívajú sa na prepravu nákladov, pretože unesú náklad, ktorý sa vyrovná ich hmotnosti. Dobré znášajú horúčavy aj mrazy. Ľudia využívajú aj ťa-vie mlieko, mäso, vlnu a vysušený trus môže slúžiť ako palivo. Dnes okrem malých zvyškov divo žijúcich stád sú ťavy domácimi zvierata-mi. K nám sa ťava ako zviera mohla dostať počas tureckých vpádov, ale názov je známy už z Biblie.

V historických textoch sa pomenovania *ťava* a *velblúd* používali paralelne, dokonca niekedy aj v jednom diele (napr. KrP): *nebo hrbata tawa mjsto woza gest k donessenj tažkjch wecy ginam* (KoB 1666); *w gednom krdeli aneb hromade owce, woly, osli a tawy* (MS 1749); *sultan tolko zlata skriteho ma, kolko sto tawy aneb welbludy mohly by zanesti* (KrP 1790); *wykláda s. Gregor, že oděw mal ze srstj ťawy* (WP 1768). Prídavné meno malo tvar *tevoyý*: *chrbetná jěj kost' bila d'ivně na spůsob ťevového hrbca skrivená* (BR 1785); *gá ani pása ani rewerendi z hodbáwú, s ťewowég a newim gakég srst'i nekladěm* (BPr 1787). Podobná situácia ostala aj v nárečiach: *mám tuna aj takí obrášteek – tavu na púšti* (Valaská Belá); *že sa tam na čaváh nosá, vřaveli* (Veľké Rovné); *no aľe še prehino jak ťava* (Richvald); *len sa pohrbí jak taká tava a už ide* (Lukáčovce). Slovo *ťava* má aj expresívny vý-znam, keď funguje ako pejoratívna nadávka: *ti ťavo ťavovská!* (Brod-ské); *ti čavo jedna, jak si to spraviťa?!* (Stupava); *tá ťava sprostá, niž nevie* (Bánovce nad Bebravou); *ti čavo jedna!* (Skalica).

Na označenie jednohrbej ťavy sa používalo aj pomenovanie *dromedár* alebo *dromedáriuš* (z latinského *dromedarius*): *kralowe z gegich dromedarmy* (Le 1730); *welbludy pro weliku rjchlost dromedariussy se nazwagi* (VP 1764). Latinský termín *dromedarius* je z gréckeho slova *dromas*, ktoré malo význam „bežiaci“ alebo „to, čo beží“. Prenesene sa slovo *dromedár* používa ako nadávka: *dromedár jeruzalemský* (Slovník slovenského jazyka, 1959).

Vráťme sa k výrazu *velbludorys*, ktorý bol veľmi zriedkavým pomenovaním pre žirafu. *Velblúd* je slovo praslovanského pôvodu, ktoré dodnes ostalo v iných slovanských jazykoch. Podľa dokladov z historických textov a slovníkov sa pomerne často používalo aj na Slovensku a podľa dokladov z nárečovej kartotéky by sa dalo povedať, že na východnom Slovensku sa stále používa, aj keď sa pokladá už za knižné a zastarané. Na strednom a západnom Slovensku v nárečiach uprednostňujú podobu *táva* a v súčasnosti sa uprednostňuje aj v spisovnom jazyku. Pomenovanie *dromedár* vo význame „jednohrbá táva“ sa dodnes používa ako spisovné (Krátky slovník slovenského jazyka, 1997), aj keď v 1. zv. Slovníka slovenského jazyka z roku 1959 sa hodnotí ako hovorové.

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra a pramene:

- BERNOLÁK, A.: Słowár Slowenski, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherski. Budaë: 1825 – 1827.
- CNAPIUS, G.: Theseurus latino-polono-germanicus. Varsaviae: Leopoli et Dresdae 1780. 1051 s.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí a Historického slovníka slovenského jazyka. Historický slovník slovenského jazyka. I. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.
- KALROWICZ, J. – KRYŇSKI, A. – NIEDŹWIEDZKI, W.: Słownik języka polskiego. Tom siódmy. Varšava: Państwowy instytut wydawniczy 1919. 1161 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Bratislava: Veda 1997. 949 s.
- KOTT, F.: Česko-ňemecký slovník. 7. díl. Praha: Knihitiskárna Františka Šimáčka 1893. 1401 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 627 s.
- MAJEWSKI, E.: Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. Słownik łacińsko-polski. Tom II. Warszawa: nakładem autora 1894. 889 s.
- Slovník slovenského jazyka. 1., 5. zv. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, 1965. 815 s., 848 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.
- Svet živočíšnej ríše. Martin: Osveta 1964. 608 s.
- Školská encyklopédia. Cicavce. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart 1998. 127 s.

Černá vlna na bílém baránku

... zelení je petržl'anok, červená je ružička

Takto a podobne sa prejavuje farebnosť v piesňach, v ich názvoch, v jazyku a reči, všade okolo. Spätosť človeka s prírodou a jej bezprostrednými prejavmi i jej citlivé vnímanie nachádzajú svoj prirodzený odraz v jazykovej rovine.

Krátky úryvok nárečového textu zo Šípkového ukazuje typický spôsob slovného vyjadrenia farebnosti: pri opise bežnej situácie hovoriaci hľadá námety v prírode, opiera sa o svoje bezprostredné zrakové (aj iné pocitové) vnemy a náladu. Slovné vyjadrenia farebnosti si bežne pomáhajú prirovnaniami z prírody a vyberajú si z jej neopakovateľnej pestrosti: *Ket sa z vápnom vimazav dom, na scene ospotku sa spravila ze ščetku obrovnáfka, tá mala farbu najčastejšej podobnú zeme, ale trošku veselšú* (Šípkové, okr. Piešťany).

Naším cieľom nie je podrobný opis spôsobu vyjadrenia „farebnosti“ v nárečiach. Predstavíme iba časť bohatej škály nárečového vyjadrovania pri označovaní farieb a pokúsime sa naznačiť možné členenie zobrazenia farebnej pestrosti v nárečovej komunikácii. Bohatosť a variabilnosť tejto témy čiastočne ukázal príspevok I. Valentovej o označovaní červenej farby v staršej slovenčine.

Lexéma *farba* označujúca vlastnosť predmetov vnímanú zrakom má v našich nárečiach celoslovenské rozšírenie: *Mávale zme obliečke na duchne s farbiarčine našitej, šecká bola svetlej farbe* (Čelovce, o. Modrý Kameň). V trnavskom, myjavskom a záhorskom nárečí je popri tejto základnej zvukovej podobe bežne rozšírená aj podoba *barva*: *Ket to uschlo, jakúsik smiešnú barvu to chitelo* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava). *Každí nemá rát jednakú barvu* (Jablonové, o. Malacky). Slovné spojenie *chicit farbu* (Lovčice, o. Trnava) znamená „sfarbiť sa“ a *spustit farbu* (Radošina, o. Nitra) značí „zbaviť sa farby“. Ak niekto *ňesce s farbú na svetlo* (Bošáca, o. Trenčín), znamená to, že nechce povedať pravdu. O človeku, ktorý mení názory, je nestály, sa povie, že *meňí farbi* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota).

Predpona *o-* (príp. *s-*) pred príslušným tvarom slovesa pomáha vyjadriť, že niečo získalo daný farebný odtieň: *očernat' i očerniet' (šcer-*

nat), *očervenat' i očerveniet' (ščervenat), omodriet', obelasiel', ošediviet'* (stratiť farbu, vyblednúť – o tkanine) a pod.: *Najvá_ca viskitňe obrna, prasa celuo očerňie, obelasio* (Nižná, o. Trstená); *očervenel jag rak* (Bošáca) – veľmi očervenel (od hnevu, hanby); *Kabád mi cez leto celkom ošed'ivev* (Ludanice, o. Topoľčany) atď.

Farebné označovanie a pomenúvanie má nezastupiteľnú funkciu pri opise prakticky všetkých reálií či úkonov, ktoré sprevádzajú človeka počas života: je súčasťou opisu oblečenia, obydlí a ich zariadenia, výrobkov, produktov, fyzických a duševných stavov človeka, približuje estetickú stránku opisovaného, obsahuje symboliku použitia tejto-ktorej farby a pod. Spektrum – v prírode zviditeľnené v podobe dúhy (dúhová farba, napr. *dúhovia šeti*, Kameňany, o. Revúca) – tvorí šesť základných farieb: *červená, oranžová, žltá, zelená, modrá a fialová*. Spolu s bielou a čiernou sa v reči najčastejšie využívajú práve farby spektra. Pri špecifických opisoch a situáciách sú aj pomenovania farieb výnimočné, nezvyčajné (napr. *šarý, libazínový, burý, barnavý* a iné). Najrozšírenejšie farby sprevádza bohatá frazeológia a ich pomenovania sa využívajú v najrozličnejších ustálených slovných spojeniach.

Motivácia farebných pomenovaní môže mať pôvod vo vzhľade rastlín, ovocia, zeleniny, často sú ňou predmety, výrobky či produkty, rôzny prírodný materiál, pocity, vnemy, nálady a pod. V prírode majú pôvod názvy farby *nebový, nebeský, nebosvetlý* (ako obloha, bledomodrý, nebovobelasý), napr. *Kúpila jiej nebovú blúznu* (Veľké Rovné, o. Bytča); *Mala som šelijaké stuški, bílé, červené aj nebeské* (Vištuk, o. Modra); *ňebosvetlé oči* (Prievidza); *popolavý (popelaví) i popolatý* (ako popol, sivý, svetlosivý): *Oblečien si této popolavé šati* (Návojojvce, o. Topoľčany); *To je noví popelaví šlafrok* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *popelate kurečki* (Medzany, o. Sabinov); *dimný* (majúci farbu dymu): *dimná lastovička* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *dimne šlivi* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) – druh nevelkých skorých sliviek; *kamienkový* (modrý, príp. modrozelený, podľa sfarbenia síranu niektorého kovu, v ľudovej reči známeho pod názvami *kamenec, skalica*): *Kaminkova farba še jej bači, taki sveder sce* (Brezina, o. Trebišov); *pieskový* (vo farbe piesku): *Ňepača še mi tote pieskovo nohavici* (Žakarovce, o. Gelnica); *plameňový: plameňovo chustečki* (Baldovce, o. Levoča); *hrdzavý: Šeci majú hrdzavé vlasi* (Rajec, o. Žilina); *plesnivý* (vlasy alebo srst' bielosivej farby): *Má plesňivé vlasi* (Papradno, o. Považská Bystrica); *plesňiví jako miš* (Bošáca) – sivý; *zemonvý* (hnedý); *rudená farba* (Valaská Belá) – odtieň oranžovej; *rúdny* (hrdzavý): *rúdna voda* (Slovenská Lupča, o. Banská Bystrica); *telový* (ako pokožka, svetlohnedý, béžový): *Ťebe dobre pojďe telová farba* (Návojojvce) a pod.

Z rastlinného sveta pochádza označenie *brezavý* (podobný brezovej kôre, o prešedivenom človeku alebo statku s bielymi ťlakmi na srsti): *Uš si aj brezaví* (Prosné, o. Považská Bystrica); *brezaví kuoň* (Oravský Biely Potok, o. Trstená); *dubový* (hnedý): *Z dubovú farbu oňďili* (t. j. natierali) *a obrovnali sa s ňou, z vápnom* (Svätoplukovo, o. Nitra); *fialový, fialkový* (pripomínajúci farbu fialiek, modročervený): *Naša malina má fialové plodi* (Trakovice, o. Hlohovec); *Fijalkoví pulóver ide k čiernej sukni* (Návojevce); *orgovánový* (svetlomodrý): *Najračej nošil orgovianovu košulu, to bula jeho farba* (Ostrovany, o. Sabinov); *ružový* aj *šípový* (majúci farbu ruže, jabloňového kvetu, rannej zory, slabočervený, slovo šípový však môže značiť aj látku so vzorom ruží): *Kúpila svojej dievke šípovú suknu* (V. Rovné), *To ma take ružove kvitki* (Dlhá Lúka); *ružovkastý* (naružovelý): *Maš šumne ružofkaste lica* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves); *hubový* (odtieň tmavohnedej): *Hubová farba je najkrajšá na kožuški* (Párnica, o. Dolný Kubín); *nezábudkový* (jasnobledomodrý); *lanový* (svetlý, obyč. o vlasoch), *trávový, slamový* a i.

Vo sfarbení ovocných a zeleninových plodov majú pôvod názvy farby *cviklový* (vo farbe cvikly): *Cvikloví ručník si dán čiernemu kabátu* (Návojevce); *gaštanový* i *gestiňový* (ako zrelý gaštan, strednohnedej, hnedočervený): *gaštanova kobila* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto); *Vlasi môžu bic čarni, gestiňovo, červení* (Michalany, o. Trebišov); *hraškovozeleň, hraškátý*: *Kúpila dziefce na hraškato kidľu* (Žakarovce); *paprikový* (jasnočervený), *orechový, čerešňový, slivkovomodrý, slivkový, cyklámenový* (červenofialový), *broskyňový, marhuľový, mäťový, jahodový, malinový* (môže ísť o farbu, ale i o látku so vzorom podobným jahodám, malinám) a i. Aj v nárečiach sa objavili novšie názvy, ktoré sa vžívajú postupne od čias objavenia sa príslušných (exotických) plodov na našom domácom trhu: *olivový, baklažánový* (tmavofialový), *banánový, citrónový, pomarančový* (*narančovní*), *oranžový* (ako pomarančová kôra, pomaranč) a pod.: *Ma hustku citronovej farbi* (Markušovce), *Dostala pekní pomarančovní pulóver* (Likavka, o. Liptovský Mikuláš). V prípade prídavného mena *rajsikový* (ryžový) nejde o farbu, ale o látku s drobným vzorom v podobe ryžových zrníek: *Rajšíkova kidľa, to taka, co ma na čarnim takie bielite rajšíki* (Žakarovce).

Potravinové, spotrebné, stavebné a iné výrobky či produkty sa stali východiskom pri adjektívach *kávový* (ako pražená káva, hnedý): *Kúpila si parazón kávovej farbi* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *čokoládový, kakaový* (aj ako podstatné meno stredného rodu kakao): *na kakao zafarbená lavic* (Svätoplukovo), *bledokávový* (svetlohnedý): *Bledokávoví ručník ti sveččí* (Návojevce); *žemľový*: *Mával som žemľové kravi aj také červenostrakaté* (Biely Kostol,

o. Trnava); *tehlový* (červenohnedý): *G zelenému ňepasuje tehlová farba* (Návojevce); *Ňekupuj totu cehlovu chustku!* (Žakarovce); *cmarový*: *cmarové fúzi* (Lukáčovce, o. Hlohovec), *mliečny, krémový, syrový, škoricový, vínový, čajový, tabakový, petrolejový* a pod. Inšpiráciu v materiáli (kovochoch, zliatinách, surovinách) našli pomenovania *ocelový* (sivomodrý): *ocelová farba na dome* (Turičky, o. Lučenec); *bronzový, medený, platinový, strieborný, zlatý* a pod.

Niekoľko dokladov na pomenovanie farieb má pôvod v ríši zvierat: *holubí, ťaví, žabí, žabací, libazínový* (pripomínajúci farbou húsa): *Libazínovej mali, ale já son stela modrú* (Šurany, o. Nové Zámky); *liškavý i liškový* (červenkastý, hrdzavo sfarbený): *Slabé víno sa zlomí, chicí liškavú barvu* (Vinosady, o. Modra); *liškové vlasi* (Prievidza); iné evokujú pocity a vnemy, napr. *ľadový* (bledozelený), *ohnivý, snehobiely*, v Kameňanoch *vidní* – veselšej farby; *veselá farba* (Závadka nad Hronom, o. Brezno) – jasná; *mdlé farbi* (Návojevce) – nevýrazné a pod.

Najbežnejší farebný protiklad tvoria opozitá *bledý a tmavý*. Bledý (v nárečiach *bledí, bľedí, bľadí, bľadi* a pod.) značí „málo sfarbený (o človeku i veci)“: *Chľebík ti je veru bľadí, šanovala si drevo* (Pukanec, o. Levice); *bľedi jak scena* (Dlhá Lúka); *bledí, ako bi ho z hrobu vitáhou* (Zázrivá, o. Dolný Kubín); *bľadá ani vlha* (Kalinovo, o. Lučenec); *bledí jako smrt* (Bošáca); *bľadi jag vosk* (Brezina); *bľedi jak platno, jag mešac* (Markušovce). Rôznu intenzitu bledosti predstavujú výrazy *bledastý, bledavý, bledučký i bledušký, bledunký, bledulinký* (veľmi bledý, svetlý): *Áká je bledušká tá košela* (Kameňany); *Tarčena* (druh huby) *má také bledulinké kropki* (Súľovce, o. Topoľčany).

Svetlá má v nárečiach okrem svojho základného významu označujúceho slabšiu intenzitu, bledosť, jasnosť aj význam modrej farby (bledomodrý alebo modrý všeobecne): *Stuški boli svetle jag aj partéka* (Dubová, o. Modra); *Svetluo je ňebo* (Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň); *svetlej ľiadok na pacovaňia* (Horné Rykynčice, o. Krupina). Svetlý (bledomodrý) je v nárečiach aj *jasný*: *Vezmi si tia jasňia šeti do kost'ela!* (Revúca); *Svetlej mak pomätám, edon jasnej a edon tuho svetlej* (Čelovce); *Čomu sebe ňekupiž jasne grati?* (Chrasť nad Hornádom).

Plavý označuje niečo svetlejšie (svetložltejšie, béžovej, sivej alebo svetlohnedej) farby, napr. *plavie vlasi* (Martin nad Žitavou, o. Zlaté Moravce); *plavá krava* (Oravský Biely Potok) a často býva v dvojslovných spojeniach, napríklad pri pomenovaní vtákov, ako *plavý drozd, d'atel', muchárik, plavá žlna, pinka, vrana* a iné. Aj *pobelavý* je svetlý, plavý (o vlasoch, hrive, pleti): *Hrivu mala* (kobyľa) *taku pobelavu* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto). Prechod od plavej farby k žltej farbe vyjadruje východoslovenský výraz *sejkasti*, t. j. bledožltý

alebo bledohnedý, plavý, ktorý zachytil vo svojom diele o nárečiach už S. Cambel: *Jakí tvoj frajir, počaromni ľebo sejkasti?* (S. Czambel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Sv. Martin 1906, s. 588); *Šumna dziuka sejkasta* (Lastovce, o. Trebišov). Farbu ako svetlý popol pomenúvajú adjektíva *sivý*: *Sivá farba id'e k čiernim očiam* (Návojovce), a *sivkastý* (sfarbený dosiva): *Farba lenoviho plátna bula sivkastá* (Ratková, o. Revúca).

Popri všeobecne rozšírenom výraze *tmavý* (*cmaví*), t. j. ktorý má vo farebnom chápaní sýtejší, temnejší odtieň, príp. je sfarbený do čierne, napr.: *cmavi jag noc* (Markušovce), nárečia v tomto význame poznajú aj výrazy *barnavý* (tmavohnedý, počerný): *Je to taki barnavi potklad ze žltíma pásikáma* (Poľný Kesov, o. Nitra); *Má barnavé vlasi* (Lukáčovce); *burý*, *buravý* (sivastý, popolavý, príp. tmavosivý): *Buravuo* (súkno) *je takuo, čo zme i bielu miešali, bielo s čiernim* (Vrbie, o. Ružomberok); *On ma bure oči* (Markušovce); *Bura ovca je taka, co ma buru šersc – aňi bielu, aňi čarnu, ľem taku popelistu* (Kluknava, o. Gelnica); *buro* je v Oravskom Bielom Potoku kôň tmavosivej farby; *šarý* (tmavošedý): *Mal na sebe košuľu zo šaroho platna* (Latomír, o. Trebišov); *šara kobula* (Lastovce). Prípona *-astý* ukazuje na menšiu mieru (intenzitu) danej farby, napr. *barnastý*: *Višchnuti dohan barnasti a ňe čarni* (Hatalov, okr. Michalovce). Z Hrnčiaroviec pochádza výraz *tmavavý* vo význame červenočierny: *Takí tmavaví kón, ani čiérni, ani červení*.

Pri označovaní farieb zloženým slovom časť *bledo-*, resp. *tmavo-* (resp. *slabo-/silno-*), vyjadruje jemnejší alebo sýtejší odtieň označovanej farby, napr. *bledomodrý*, *bledosvetlý*, *bledobelavý*, *slabomodrý*, *bledočervený*, *bledokávový*, *bledoružový* aj *slaboružový*, *bledozelený* i *slabozelený*, *bledožltý* a pod.; *tmavomodrý*, *tmavosvetlý*, *tmavočervený* i *silnočervený*, *tmavokávový*, *tmavozelený*, *tmavožltý* a i.: *Dobrá špricovka má mad bledomodrú farbu* (Trakovice); *Ňvesta bola celá biela, len zást'eru mala bledosvetlú* (Návojovce); *Kúpila som dziefčecu b'ladobelave grati* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *bledočervená časla* (Siladice, o. Hlohovec) – sorta hrozna, bot. chrupka ružová; *Ráz zme mali také bledokávové fukse, dobre tahali* (Brestovany, o. Trnava); *Mala b'ladoružovie hábi* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Nemáž bledozelenia šati?* (Kameňany); *S tíh zahandl'uvannih vajédz boli také bledožlté tí kurátká* (Brestovany) atď.

Ďalším najrozšírenejším protikladom je *biely* – *čierny*. *Biela* v sebe nesie symbol nedotknutej a nepoškvrnenej nevinnosti a ako dokonale spojenie všetkých farieb svetelného spektra často sa za farbu nepovažuje. Pomenúva však aj negatívne aspekty, najmä vo význame „*smrteľnej bledosti*“. V snoch sa často biely kôň spája s predtuchou smrti, strašidelní duchovia sa zjavujú ako biele postavy, napr. *biela*

pani a pod. V Číne a niektorých východných náboženstvách je farbou pohrebného smútku. V nárečiach ju pomenúvajú podoby *biéli, beli, bili, bílí, bíuǐ* a pod. s dvoma základnými významovými odtieňmi: 1. majúci farbu ako sneh: *Mladucha mala fšetko biele* (Detva, o. Zvolen); *Vzála belu plachtu, okrucela še a išla strašidz dzeci* (Sokol', o. Košice), a 2. bledo sfarbený, svetlý: *Zem zme kalievale bielov hlinov* (Čelovce); *Krava bola bílá* (Ružindol, o. Trnava). Toto slovo bohato slúži v rôznych ustálených dvojslovných pomenovaniach, v názvoch z rastlinnej i živočíšnej ríše a pod.: *biele hubi* (Čimhová, o. Trstená) – spoločný názov pre jedlé huby; *biela zacelina* (Záriečie, o. Púchov) – bot. ďatelina horská alebo plazivá (lat. *Trifolium montanum* alebo *repens*); *biela osnačka* (Lišov, o. Krupina) – odroda jarnej pšenice; *bílé jablko* (Siladice) – sorta bledých letných jablák; *bieli kapusník* (Brusno, o. Prievidza), *bílá prepelica* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), *bílí kúň* (Vajnory, o. Bratislava) a i. – pomenovania motýľa beláska kapustného (lat. *Aporia brassicae*); *bieli chrobák* (Čierny Balog, o. Brezno) – larva chrústa. Sfarbený dobelava, bielosivý je *pobelastý*, resp. *pobil'asti*: *Voda Cisi je na rovňinoch pobil'asta, namul'ista* (Czambel, 1906); *Ta to pobil'asti dom* (Michal'any).

Časté sú (a to nielen pri bielej) odvodenia rôznymi príponami pri expresívnom zvýraznení intenzity: *bielučičký, bielulinký, bielušenký* (žiarivo biely), *bielučký, bielunký, bielušký*, resp. *biľutki* (majúci jasnobielu farbu): *Na čepci mali pekné bielulinké faldi* (Brestovany); *Bielušenkéj múki nám narobil mlinár* (Bošáca); *Také má zrná* (vinič) *jag orechi a bielunké jag gréda* (Bučany, o. Hlohovec); *Jake toto platno bilučičke!* (Remeniny, o. Giraltovce); *Ta to biľutke, až radosc kukac* (Dlhá Lúka).

Ako je pre najpoužívanejšie farby typické, i v tomto prípade existuje bohatá frazeológia: *bialuški ako snech* (Brusník, o. Revúca), *bili jak snih* (Brezina) – jasnobiely; *bílí jag lalija* (Lukáčovce) – nevinný; *aňi bile, aňi čarne* (Brezina) – nerozhodné, neisté, nejasné, nevýrazné; *šiernuo na bielom* (Rimavská Píla) – písomne potvrdené; *hlava biéléa jag jablon* (Brestovany) – o šedivom človeku, a mnoho ďalších.

Čierna je farbou smrti, symbolom smútku a pokánia, ale súčasne aj prísl'ubom budúceho vzkriesenia, keď sa čierna zmení cez sivú na bielu. Vyjadruje negáciu pozemskej márnomyseľnosti a veľkoleposti či honosnosti, zdôrazňuje vážnosť a dôstojnosť, preto je farbou kňazského rúcha. Aj lexéma *čierny* (*černí, čarni, čírní, šiarní*) má v nárečiach dva základné významy: 1. majúci farbu ako smola, ako sadze: *Buravuo je takuo bielo s čiernim* (Vrbie); *Šiärnva súkno sa farbilo farbó z jälšové kvarki* (Ratková, o. Revúca), a 2. majúci tmavé sfarbenie, tmavší odtieň, čiernastý, stmavnutý: *A driou to volávali chl'ebouka tú múku, čo je černejšia* (Devičie, o. Krupina); *Podzme domu, l'eca*

čarne hmari (Letanovce, o. Spišská Nová Ves). K obom významom sa viaže množstvo ustálených slovných spojení a bohatá frazeológia: 1. *čierne ako žúžol'* (Čelovce), *čarni jag uhol/noc/halka* (Brezina), *čarni jak čert* (Dlhá Lúka), *čarni jak šurc* (Záhradné, o. Prešov) a i. – celkom čierne; *Aj čierná krava bielé mlieko dáva* (Bošáca) – vonkajšok nemá vplyv na podstatu; *V noci je každá krava čarna* (Dlhá Lúka) – za istých okolností sa rozličné veci javia ako rovnaké; *Kotuol hrncu závidí, že su oba čierni* (Lutila, o. Kremnica) – o neopodstatnenej závidisti; spojenie *Čarna ňedzeľa* (Zlaté, o. Bardejov) označuje nedeľu dva týždne pred Veľkou nocou, t. j. Smrtnú nedeľu; 2. *šíerni ako cigán* (Rimavská Píla) – s tmavou pokožkou a čiernymi vlasmi; *čarni blond'ak* (Sabinov) – žartovné nazvanie Cigána; *šol do čarnej Ameriki* (Bánovce nad Ondavou, o. Michalovce) – umrel. Spojenia *čierne čerešne* (Čelovce), *čierne hrušky* (Prievidza), *šiarnia lúpanice* (Revúca) a i. pomenúvajú tmavšie odrody ovocia a spojenia *dalmacín černí* (Gajary, o. Malacky), *gahier čierni, oporto čierne* (Pukanec), *čirná kudrlka* (Pata, o. Šaľa), *čierná otilka* (V. Maňa, o. Vráble) sú názvy tmavých odrôd hrozna. Zaujímavé sú spojenia *černá omáčka* (Štefanov, o. Senica) – druh prívarku, *černé hurki* (Šurany) – jaternice s prímiesou krvi, krvavničky, *čarna chiža* (Žatkovce, o. Sabinov) – obytná miestnosť s otvoreným ohniskom (v minulosti), *čierná duša* (Dolná Súča, o. Trenčín) – tmavé jadro v strede kmeňa, *čirná masť* (Červeník, o. Hlohovec) – liečivá masť na vrede, ichtyol.

Množstvo dvojslovných názvov so zložkou čierne sa uplatnilo v pomenovaniach rastlín a plodov, húb, vtákov, chorôb a pod.: *čier-na biľ* (Závadka nad Hronom) – bot. palina obyčajná (lat. *Artemisia vulgaris*), *čer-ne koren* (Turičky) – bot. kostihoj lekársky (lat. *Symphytum officinale*), *čierni d'edo* (Návojevce) – nejedlá huba, bot. dedovec tmavý (lat. *Senior niger*), *čierna síkorka* (Pliešovce, o. Zvolen) – bot. sýkorka uhliarka (lat. *Parus ater*), *černá zuáteňica* (Štefanov) – žltáčka z upchatia žľčových ciest a pod.

Odtieň čiernej farby označujú východoslovenské výrazy *počar-ňasti* (černavý): *Skura jedlí je počarňasta, abo šiva* (Czambel, 1906); *počaromní* (počernavý): *počarouni* (Lastomír). Význam, že sa niečo stalo čiernym, vyjadruje adjektívum *zbutnetí* (sčernetý): *Stari komviš-ňag už dočista zbutneti* (Vranov).

Označenie *červený* (v nárečiach *červeňi, červeni, šerveni, šervenej* a i.) signalizuje farbu krvi, ohňa, zrelých malín: *Komperi jest červene okruhle abo červene dluhe* (Sokol', o. Košice). Je to mimoriadne obľúbená farba s mnohorakým symbolickým významom, všeobecne považovaná za vitálnu, energickú, ale aj agresívnu farbu spriaznenú s ohňom a s láskou (v spojení s kvetmi, najmä s ružou), ale aj s fyzickým a psychickým stavom človeka (*červený od zlosti*). Skrýva v sebe

symboliku upozornenia na blížiace sa nebezpečenstvo. Obľúbenosť tejto farby sa odrazila nielen v jej praktickom využití, ale aj v častom výskyte vo frazeologických jednotkách: *červení jako vivareni rak, jako rozhňevani kohút* (Bošáca), *červení jag angl'ija* (Studenec), *červení ani pulák* (Rochovce, o. Rožňava), *červení jak Turek* (Brestovany), *červení jak tus* (Dlhá Lúka) – o nahnevanom, vzrušenom človeku; *červení ako paprika* (Rakovo, o. Martin), *červení jak plameň* (Brezina) – o zahanbenom, červenajúcom sa človeku; *červená aňi ruža* (Nedožery, o. Prievidza), *červená ja_kal'ina* (Žakarovce) – o zdravo vyzerajúcej žene a i. Ak niekto niekomu *posadził červeného kohúta na dom* (Bošáca), znamenalo to, že mu ho podpálil. O žene, ktorá má menštruáciu, v Sabinove povedia, že *ma červeného kraľa*. Farbu ohňa nájdeme v pomenovaniach rastlín, húb, hmyzu, vtákov aj iných vecí a javov: *červeňi dub* (Pukanec, o. Levice) – bot. dub červený (lat. *Quercus rubra*); *červená repa* (Luborča, o. Trenčín); *červeňi pán* (Králiky, o. Banská Bystrica) – bot. kozák osikový (lat. *Lecanium aurantiacum*); *červené nohavice* – bot. hriľ zrnitohlúbikovitý (lat. *Boletus erythropus*); *červení kňas* (Bošáca) – zool. bzdocha červenohnedá (lat. *Pentatona rufipes*); *šervení strakoš* (Vyšná Pokoradz, o. Rimavská Sobota) – zool. hýľ (lat. *Pyrrhula*); *červená spála* (Horné Orešany, o. Trnava) – choroba viniča a pod. Adjektívum *červený* je súčasťou mnohých ustálených spojení: *červená polievka* (Nitriansky Hrádok, o. Nové Zámky) – zapražená zemiaková; *červené krumple* (Trakovice) – odroda zemiakov s červenkastou kožou, *červená osnačka* (Lišov, o. Krupina) – tmavší kultivar ostnatej pšenice; *cecok červeňi* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň), *červená časla* (Veľčice, o. Zlaté Moravce), *červená chrupka*, *červení veltlín* (Horné Orešany) a i. – odrody hrozna tmavoružovej farby atď. Po červenej farbe je pomenovaná choroba hovädzieho dobytká (močová úplavica): *červená* (Bošáca) a tiež druh kartovej hry: *Chlapi sã hrãvali na prãtkãh na šervenú* (Brusník).

Ako odtiene červenej slúžia výrazy *červenastý*, *červenkastý*, *červenučký* (sviežo- alebo sýtočervený), *červenostakatý* (majúci červené škvrny – o zvierati): *Té druhé jablčka sa také červenasté* (Slovany, o. Martin); *Kus červení, to červenkasti* (Dlhá Lúka); *Také krásne červenučké už boľi té ribezľe* (Ležiachov, o. Martin); *Mával som žemlové kravi aj také červenostakaté* (Biely Kostol, o. Trnava). Jej tmavšie odtiene sa spájajú s názvami *krvočierny*, *bordový* (tmavočervený): *krvočerní kón* (Blatné, o. Modra); *Bordová farba ťa robí starou* (Návojevce); *brontový* (tmavočervený, brunátny): *Nos má červení aš brontoví* (Brodské, o. Skalica); *brunátny* (tmavohnedý, tmavočervený): *Su take brunatne, jak kebi jih z dimom očmudzel* (Veľký Šariš, o. Prešov); *karmazínový* i *karmazínny* (majúci karmazínovočervenú farbu): *kar-*

mazínoví ručník (Vráble), *karmaženne bandurki* (Dlhá Lúka) – sorta zemiakov podľa zafarbenia; *krvavý*: *To príde takí uš krvaví ruosol* (Vrbie, o. Ružomberok); *Celkom červená, krvavá voda* (Dobrá Voda, o. Piešťany); *risaví* (Paludza, o. Liptovský Mikuláš) – červenastý; *barnastý* (o vlasoch, ryšavý): *To barnasti chlop* (Nižný Žipov, o. Trebišov); *rumenný*: *Mohli bic kolače kuščičko rumeňše* (Dlhá Lúka); *švabl'ový* (krikľavočervený): *Ma švabl'ovo grati* (Markušovce).

Žltá (nárečovo aj *žlta*, *žluta*, *žuta*, *žolta*, *žulta*, *žóta* a i.) sa prirovnáva k farbe žltka, tradične sa spája so slnkom a evokuje žiarlivosť: *Tie prušie boľi uš takie súce, žltie, a tie druhie zelenie* (Detva, o. Zvolen); *Bola pru taká žutá, ale začala som hej každé ráno varidz zelinkoví čaj a to hej pomohlo* (Trstie, o. Považská Bystrica); *Fizola jezd bela, červená, žolta* (Sokol'); *žulti jag vosk* (Dlhá Lúka). Vyjadrenie *žltý od závisti* možno súvisí so žlčou – žltou telesnou tekutinou –, ktorá charakterizuje cholera. Frazologizmus *má žutú notu* z Brodského (o. Skalica) vypovedá o falošnom speve. Nádych žltej farby je *žutavý* i *žukavý*, odtieň žltej dookrova (dožlta až žltočervená – ako hlavička zápalky) je *cirkoví* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Nasaďili zme aj cirkovú fazulu* (Návojevce), príp. *sirkový*: *Takěj sirkovej farbi je tá blúška* (Kubrica, o. Trenčín). *Sirková* v Štefanove (o. Senica) značí citrónovú, žltú farbu. Ďalšie odtiene žltej vystihujú slová *žltokešaví*: *Kreček je žutokešaví, piekni jak morské prasátko* (Záhorie, Slovenský národopis, 1963); *zlatožltý*: *Hovoráci štáček, spiváci strom a žutatožutá voda* (Jablonové, o. Malacky); *žtulinký* (sfarbený pekne dožlta): *Také bívali parádné, žutulinké* (Hlboké, o. Senica); *ožlknutý*: *Hnet som zbadala, že je ožlknutí* (Likavka, o. Ružomberok); *nažltkavý* (jemne žltý): *nažltkaví* (Parížovce, o. Liptovský Mikuláš); *požltavý*, *požltkavý* (žltastý): *tag do žulteho to požultave* (Dlhá Lúka); *požoltkave maslo* (Markušovce). Ustálené spojenia *žutí mláč* (bot. lastovičník, lat. *Chelidonium majus*, v záhorských nárečiach aj *cajdalenka*) a *žutí tulipán* (bot. leknica, lat. *Nuphar luteum*) pochádzajú z Brodského.

Adjektívum *modrý* predstavuje základné označenie takejto farby: *Modrá farba je sviatočná* (Návojevce). Symbolizuje vernosť, ale aj tajomstvo, duchovno a oblohu. Niekedy sa pokladá za klamlivú a neistú farbu. Jej odtiene pomenúvajú výrazy *belasý*, *belastý*, *belavastý*, *pobelasý* (jasnomodrý ako nebo; beláskový, modrastý): *Belasé gace som šijala najvadž le'e* (Kubrica); *Na tej oblohe bolo aj požltkavuo aj pobelasuo* (Lokca, o. Námestovo); *Má belastie oči* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Té hríbi sa ospotku belasté* (Malá Lehota, o. Prievidza); *Taki bilavasti štof sebe kupila* (Dlhá Lúka). *Belastej kámenčok* v obci Pravica (o. Modrý Kameň) či *belavi kaminek* v Studenci (o. Levoča) je modrá skalica a *belastá káménka* (Ozdín, o. Lučenec) je poľná rastlina, bot. čakanka (lat. *Cichorium*).

Pri pomenovaní živočíchov nachádzame napríklad spojenia *belas-tí d'at'el* (Hrachovo, o. Rimavská Sobota) – zool. brhlík (lat. Sitta), *belas-tí ribár* (České Brezovo, o. Rimavská Sobota) – zool. rybárík (lat. Alcedo) a pod. Aj *belaví, belauki, belavisti, bilavi* je v nárečiach buď *belasý, modrý*: *Belave grati še mi ňepača* (Chrast' nad Hornádom); *Tod gerok kuščok belavi, belauki* (Stankovce, o. Trebišov); *bilave lachi* (Dlhá Lúka); *be'avi atrament* (Pucov, o. Dolný Kubín) a pod., alebo sfarbený dobiela, svetlosivý: *Halena bola bílá, belavá, do žlkava* (Blatné, o. Modra). Bledučkomodrý je *bledobelavý*: *S toho bládobelavého kartúnu mi odmerajte!* (Brusník, o. Revúca). Belasú alebo modravú si môžeme predstaviť aj pod výrazmi *sina-vý, osinalý, nebový* a *svetlý*: *Svetlá ňebová farba je jasno modrá* (Vieska nad Žitavou, o. Nitra); *Také svietyé kvítko to má* (Hlboké). Aj v nárečových prejavoch sa niekedy vyskytnú spojenia *kráľovská modrá, námornícka modrá, parížska modrá* a pod., ktoré ukazujú na honosnosť a ktoré sem prenikli z kultúrnej sféry.

Farba sviežej trávy či listov stromov je *zelená (zelena, želena, želena* a i.). V symbolickom chápaní farieb *zelená* značí nádej, no i nezrelosť, je to farba života, evokuje priazeň, náklonnosť, zelené svetlo v doprave znamená voľnú cestu: *Zelená farba ide šetkým, aj blond, aj čiernim* (Návojojvce); *Un mal želeni kalap* (Ďačov, o. Sabinov); *Vežmeme farbu či červenu, či želenu a ih* (kurčatá) *ofarbime, žebi zme ich pozna'li* (Kokšov-Bakša, o. Košice). Okrem rozšírenej základnej podoby sú známe aj lexémy *zelenkavý* (sfarbený dozelená) a *hráškovozeleý* (ako mladý hrášok, svetlozelený): *Len dze-tu vikú-kala trochu zelenkavá tráva, inádz bolo šetko nadobro vischnuté* (Rajecká Lesná, o. Žilina); *Oblec_ci ten hráškovozeleý kabát!* (Návojojvce). V Gemeri význam „sýtozelený“ vyjadrujú prirovnaním k *rute* (rastlina): *Zelenia tia kromple ako ruta* (Brusník). O veľmi bledom človeku povieme, že je *želeni jak trava* (Dlhá Lúka), *želení jako tús* (Rajec), v Brodskom sa mu privravia *Ti zelenče zelení!*

Adjektívum *hnedý* (v nárečiach *hnedí, hñedi*) predstavuje gaštanová alebo kávová farbu: *Petrovi mať kúpila takí hnedí, barnaví ancúk* (Sedliacka Dubová, o. Dolný Kubín). Popri ňom medzi najčastejšie označenia hnedej farby v nárečiach patria výrazy *kávový* i *kávejový* (majúci farbu praženej kávy, hnedý): *Kúpiu si kávoví kabát* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *B'lusku mala taku kavejovu* (Dlhá Lúka), a *čokoládový, kakaový, zemový* a pod. Pomerne časté sú aj výrazy *drapový* (jasnohnedý, svetlohnedý): *Ma drapovu b'lusku* (Markušovce); *barnavý, barnastý* i *brňavý* (tmavo sfarbený, tmavohnedý): *Ten barnavi koň dobre caha* (Chrast' nad Hornádom); *Vischnuti dohan barnasti, a ňe čarní* (Hatalov, o. Michalovce); *brňaví kuoň* (Prievidza), a *hnedošedivý* (hnedý so sivým odtieňom): *Kocúr*

bov farbi hnedošedzívi (Bučany, o. Hlohovec). Svetlejší ako biela káva (výrazne svetlohnedý) je *běžový*: *Mala běžové topánki* (Návojevce). Kôň bleďozltej či bleďohnedej farby je *fako* alebo *fukso*: *Aj váš kón je fako* (Vaďovce, o. Myjava); *Fukso zme hovorili žltím konom, keré mali bílé hrívi* (Čataj, o. Modra).

Z ďalších názvov týkajúcich sa pomenovania farieb a farebnosti sme v nárečiach zaznamenali napríklad slová *farbový* (pestrofarebný): *Ti si si bars farbovia kúpila na tia šati* (Roštár, o. Rožňava); *lilavý* (jemne ružový, trochu domodra, fialový): *Tod lilaví kved nám vischou* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Kúpila som si na vestu lílavú látku*. (Papradno, o. Považská Bystrica); *oker*, *okrový* (hnedožltý): *Oker je takej hñedej barvi* (Banská Štiavnica); *Jasno žutá barva sa menovava francúski okr* (Hlboké); *kešavý* i *kešatý* (škvrnitý, fľakatý – o zvierati): *Takí tmaví flak tam ostau, také kešavé to biuo* (Hlboké); *Kešuľa bila kešata* (Dlhá Lúka); *postrakavený* (strakatý, so škvrnami; mnohofarebný): *Žlté kone sú fukse, potom boli také postrakavené – šekle* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava), *grošatý*, *grošovatý*, *grošový* (sfarbený krúžkovým tieňovaním srsti – o sivom koňovi): *grošovatí kón* (Siladice); *grošovi šimel* (Dubová, o. Modra), *grošate koňe* (Spišský Štvrtok, o. Levoča). Pre špecificky sfarbené zvieratá existujú ustálené spojenia *kolohrivá hus* (čierno-bielo sfarbená – Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň), *dubeňstá hus* (sivá – Terchová, o. Žilina), *čápkovaná hus* (s čiernymi fľakmi na hlave – Brestovany), *šedlata huš* (strakatá – Smižany, o. Spišská Nová Ves), *fřkaní kuoň* (Laskomerské, o. Banská Bystrica), *muškovatá ovca* (Veľká Maňa, o. Vráble) – kôň (ovca) so škvrnami.

O neurčitej farbe sa hovorí ako o *meňastej*, *meniacej*, *meňavej* aj *menistej* (hrajúcej farbami, resp. meniacej farbu): *meňastí hojstruch* (Bošáca), *meňaci pokrovec* (Záhradné, o. Prešov); *Záscere sa višívavli aj z menavú bavlnkú* (Hlboké); *Mala meňisté, veľmo krásne hábe* (Kalinovo). Pre strakaté, pestré či viaceré farby slúžia označenia *jarabý*: *jarabí drost* (Staré Hory, o. Banská Bystrica), *tarkastý*, *tarkatý*, *tarkavý*: *Akuo je tarkavuo to řelátko* (Kokava nad Rimavicou), *strakabárkaví* (Čierny Balog, o. Brezno), *strakamakati* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom), *murgavý* i *murigavý* (viacfarebný, strakatý): *murgavé šati* (Lapáš, o. Nitra), *murigavá kočka* (Jakubov, o. Malacky) a pod.

K farebnosti majú blízko aj ligotavé či lesklé veci. Z nárečí poznáme výrazy *blýskavý*, *blyskľavý*, *blyšťavý*, *blyštiaci* (lesklý, ligotavý): *Grajzľe na ľajblíku takie blískavie* (Príboj, o. Modrý Kameň); *Atlas sa mi ľubi, ale na matnej straňe, blišťava strana neňi pekná* (Návojevce); *blisklavá látka* (Lukáčovce, o. Hlohovec); *blišťáce páťerňice* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín) a i.

V nárečiach sa objavujú i novšie slová, napr. *flašový* (podľa sfarbenia zelených alebo hnedých fliaš), *kaki* (hnedozelený so žltým odtienkom), *pindžový* (v krikl'avej, nápadnej, výstrednej farbe, ostročervený, zelený alebo oranžový), ale aj výrazy z kultúrnej sféry, napr. *pompejský* (tehlovej farby): *pompejská barva* (Malacky), *tyrkysový* (ako polodrahokam modrozelenéj farby) a pod. Viaceré názvy prenikli z obchodnej sféry.

S farebnosťou súvisia aj v nárečiach využívané pomenovania farieb *anilín* (*analín*, *anulína*), t. j. anilínová farba, nazvaná podľa bezfarebnej jedovatej kvapaliny používanej na výrobu farbív a liekov: *Tia šerkácia vretená som nafarbeu z anilínovó farbó* (Brusník); *Opaski som farbiu analinóm* (Hybe, o. Liptovský Mikuláš), a *hlinka* (tmavá farba na natieranie podstenia – pomenovaná podľa horniny používanej ako farbivo na steny, nádoby a pod.): *Dáká veľmi tmavá tá hlinka, pluhavo vizerá* (Brusník); *do hlínki zarobené, potom nacírané* (Malacky). Pováčšine z remeselníckej sféry pochádzajú pomenovania inšpirované pôvodom farby či názvom suroviny, z ktorej sú vyrobené: *cinkvajs* (druh bielej farby, zinková beloba): *Kuchinskí nábitok sa robeu najviadz bielí, natieraü sa cingvajzom* (Pukanec); *balc* (garnbiarske označenie farby z orechových škrupín na kožuchy), *beloba* (biela farba, farbivo), *bruštín* (hrnčiarsky výraz pre fialovú až čiernu farbu na hrnčiarske výrobky, kysličník manganičitý, burel), *brezula* (farbivo z brezovej kôry), *cinóber* (bledočervená farba, sírnik ortuťnatý), *černidlo* (čierna farba na kov, remeň, murivo), *firnajzová farba* (Sebechleby, o. Krupina) – t. j. fermežová, *farbulka* (Spišský Štvrtok, o. Levoča) – modré farbivo, *granát* (Málinec, o. Lučenec) – tmavočervená farba na farbenie sklenených výrobkov.

Častosť a denná potreba používania farebných opisov spôsobila, že vlastnosti niektorých farieb sa personifikovali, a tak farba môže *ísť* (pristať, slušať): *Mňa nejďe fjalová farba* (Návojojvce); *znášať* či *biť sa* (vzájomne ladiť, kontrastovať): *Fjalová a žltá sa bijú, ale béžová a kávová sa znáša* (Návojojvce); *kričať* (nápadne sa vynímať): *Tá červená mašla na bielón kričí* (Návojojvce); *pristať, pasovať* (slušať, svedčať): *Oblec ci ten hráškovozelení kabát, ten tí pristaňe* (Návojojvce); *Daj, nech pozrem, či tí tento bledemodrí širág buďe pasuvaťi* (Návojojvce); *řahať*: *Taká je řilřavá (látka), až oči cahá* (Papradno) a iné.

Niektoré farby môžu byť *mdlé* (t. j. nevýrazné): *Sívá a béžová farba ñeukážu, sa mdlé spolu* (Návojojvce), iné, naopak, *živé* (výrazne pôsobiace, pestré, veselé): *Z hintou vzorkou si kúb na řati, sa na ñej živé farby* (Návojojvce), alebo *krikl'avé* (nápadné, výstredné, výnimočne sfarbené): *Na pohrebe řecci mali čierne alebo tmavé řati, len ona mala krikl'avé* (Návojojvce).

I napriek tomu, že predstavený materiál pôsobí farebne a pestro, naisto ani zďaleka nezachytáva celé spektrum názvov a pomenovaní farebnosti, farieb, farebných odtieňov a ich odvodenín používaných v nárečiach. Pravdepodobne viaceré z nich zostali nezaznamenané a pretrvávajú aj naďalej v bežnej reči používateľov jazyka. A tie zaznamenané iba pokojne čakajú v prítmi kartotéky Slovníka slovenských nárečí, kedy sa budú môcť konečne „vyfarbiť“ a dostať sa na svetlo božie.

MILOSLAV SMATANA

Označovanie červenej farby

Červená farba je farba života, krvi, ale často sa označuje aj za farbu lásky a vášne. V slovníkoch sa červená farba vykladá ako farba ohňa, zreých malín, vlčieho maku alebo pivónie. V staršom chápaní symbolizovala revolučnosť (*červené odbory* za prvej republiky, *Červená armáda* v bývalom Sovietskom zväze a pod.). Ako symbol života, krvi adjektívum *červený* je súčasťou názvov rôznych medzinárodných organizácií prvej pomoci (*Červený kríž*, *Červený polmesiac*), ale aj zoznamu ohrozených druhov rastlín a živočíchov (*Červená kniha*). Adjektívum *červený* je súčasťou rozličných spisovných lexikalizovaných spojení, napr. *červené vlasy* – ryšavé vlasy; *červené víno* – druh vína; z lekárskej terminológie sú známe výrazy *červené krvinky* – bunky, ktoré obsahujú hemoglobín; z astronómie je známy *červený trpaslík* – chladná hviezda nízkej svietivosti; v ostatných oblastiach sa používajú spojenia *červená soľ* – soľ pre dobytok; *červený kov* – zliatina medi, zinku a cínu; z botaniky napr. *červená repa* – cvikla, repa obyčajná cviklová (lat. *Beta vulgaris conditiva*) a i.

Dvojslovné názvy tohto typu sú časté aj v nárečiach, napr. *červené sorti* (Dolné Orešany) – odrody viniča s hroznom tmavoružovej farby; *červená časla* (Veľčice), *delavára červená* (Veľké Straciny), *delavár červení* (Vajnory), *červení muškátel* (Štefanová), *červená chrupka*, *červení silván*, *červení veltín* (Horné Orešany) – odrody hrozna tmavoružovej farby; *červená polievka* (Nitriansky Hrádok) – zapražená zemiaková polievka; *červená hniloba* (Brestovec) – choroba stromov spôsobená hubou; *červená spala* (Horné Orešany) – choroba viniča; *červeňi olej* (Dobrá Niva) – kartúnová látka červenej farby; *červení bór* (Ludanice), *červení smrk* (Turá Lúka), *červeňi smrek* (Slovenská Lupča), *červení smrek* (Torysa) – smrekovec opadavý (lat. *Larix decidua*); *červená gina* (Záblatie) – dyňa červená (lat. *Citrullus lanatus*); *červenej mak* (Turičky) – mak vlčí (lat. *Papaver rhocas*); *červení trn* (Sotina) – ihlica tŕnistá (lat. *Ononis spinosa*); *červeňi dub* (Pukanec) – dub červený (lat. *Quercus rubra*); huby ako *červení kozar* (Dlhá Lúka) – masliak obyčajný (lat. *Suillus luteus*), *červeňi pán* (Králiky) – kozák osikový (lat. *Leccinum aurantiacum*); *červená mračka* (Dlhá Lúka) – mravec červený (lat. *Formica sanguinea*); *červená blcha* (Trakovice)

– druh vodného hmyzu, dafnia (lat. Daphnia); *červení kňas* (Bošáca) – bzdocha červenonohá (lat. Pentatoma rufipes); *červená hrutka* (Bziny, Necpaly), *červeni chojcsik* (Remeniny) – žltochvost (lat. Phoenicurus); *šervení strakoš* (Vyšná Pokoradz) – hýľ (lat. Pyrrhula); *šervení dätel* (Brusník) – d'ateľ veľký (lat. Dendrocopus major); *šervená miš* (Rybník) – potkan (lat. Rattus) (SSN I, 1994).

V Historickom slovníku slovenského jazyka (1991) sú doložené spojenia *tok ezerweny* (HL 17. st.) – krvácanie; *čerwena nemocz* (RN 17. – 18. st.) – červienka, dyzentéria, choroba, pri ktorej koža dostáva červené sfarbenie; *nátcha čerwená* (KS 1763) – ruža, nákazlivá kožná choroba; *neštowiczami czerwenimi* (LR3 18. st.) – ovčimi kiahňami; *rubens acetum: cervený ocet* (LD 18. st.) – malinový ocot (Acetum rubus); *cžesky diamant čerweny* (Trenčín 1646) – polodrahokam český granát, pyrop; *červený florén, červený zlatý* – peniaze; *červený peniaz, červený turák* – medený peniaz; *kapusta čerwena* (Bánovce nad Bebravou 1683) – kapusta obyčajná hlávková (lat. Brassica oleracea v. Capitata); *čerwene ořechy* (VTL 1679) – lieskovce; *swalnyk čerwenny* (HL 17. st.) – hadovník väčší (lat. Polygonum bistorta); *betonicae: bukowica čerwená* (TT 1745) – betonika lekárska (lat. Betonica officinalis); *wezmi čerwenych hrebyčkuw* (RTA 17. st.) – pestovaný druh rastlín z rodu klinček (lat. Dianthus); *wezmi zelerowe wnati, čerwene krasky* (HT 1760) – sedmokráska obyčajnej (lat. Bellis perennis); *cserweny swonček* (LF 1791) – ľubovník bodkovaný (lat. Hypericum perforatum); *capsicum annuum: čerwene korenj, turecky pepr* (KrN 1795) – paprika ročná (lat. Capsicum annuum); *dobramisel (čerwena lebeda)* (Zel 18. st.) – pamajorán obyčajný (lat. Origanum vulgare); *trichomans vulgo polytrichum: netyk, čerweni lomikamen* (NH 18. st.) – slezinník červený (lat. Asplenium trichomanes); *zelena (čerwena) žaba* (KoA 17. st.) – druh jedovatej žaby z rodu stromárok (lat. Dendrobates); *čerwene mrawce* (PR 18. st.); *tam som počúval hulákание červeného kardinála* (Orol VI, 1875) – druh exotického vtáka a pod.

Veľa je aj prirovnaní s adjektívom *červený*, napr. *červený ako ruža, ako pivónia, ako paprika, ako rak, ako kalina, ako malina, ako oheň, ako krv, ako cvikla* a pod. V nárečiach sa vyskytujú aj iné, často expresívnejšie prirovnania, napr. *červení jako morák, jako vivarení rak, jako rozhňevaní kohút* (Bošáca), *červení ani pulák* (Rochovce), *červení jak Turek* (Brestovany), *červení jak plameň* (Brezina); rozhnevanému alebo vzrušenému človeku v Dlhej Lúke povedali, že je *červení jak tus*; v Rakove ten, ktorý sa červenal zahanbením, bol *červení ako paprika*; zdravo vyzerajúca žena či dievčina mohla byť *červená aňi ruža* (Nedožery), *červená jag jablučko* (Markušovce), *červená ja_ kalina* (Žakarovce). Zaujímavé sú aj frazeologické spojenia *červený kohút (kikirika) na streche* – (je) požiar; *posadził mu červeného kohúta na*

dom (Bošáca) – podpálil mu ho; *rozmnožili sa aňi červené miši* (Mošovce) – veľmi sa rozmnožili; *je jih jak červeních miší* (Dúbravka) – je ich veľmi veľa; *ma červeného krala* (Sabinov) – má menštruáciu.

Adjektívum *červený* je súčasťou vlastných mien alebo má spoločný slovný základ napr. s prízviskami: *Červený Kláštor* – obec na východe Slovenska, *Červená rieka* – rieka, ktorá preteká Čínou a Vietnamom, *Červené more* – more, *Červený Kameň* – hrad, *Červená hora* v Krupine (1471) a i., prízviská *Červený*, *Červeň*, *Červenák*, *Červeňák*, *Červeňan*, *Červeňanský*, *Červenčík*, *Červenko*, *Červeníč*, *Červenka* ap.

Adjektívum *červený* je celoslovenské slovo, vyskytovalo sa v staršej češtine, ale nachádzame ho aj v iných slovanských jazykoch, napr. po poľsky *czerwony*, po ukrajinsky *červónyj*, po rusky *červonnij*, po hornolužicky *čerwjeny*, po dolnolužicky *cerwjeny*, po slovincky *črljen*, po srbsky a chorvátsky *cr(v)ljen*, po bulharsky *červen*.

Pôvod slova *červený* treba hľadať v slovnom zaklade *červ*. Červená farba sa získavala z vysušených samičiek chrobáka červca nopálového (lat. *Cocus carti*). Celoslovenské adjektívum *červený* je *n*-ové prídavné slovo od *červiti*, t. j. „farbiť červcom“. Vytvorilo sa zo staršieho adjektíva *čъртънь*, keď základné slovo *чъртъ* zmenilo v praslovančine svoju podobu na *чървъ* a vytlačilo tvar *чъртънь*. Ako „červené“ sa najprv označovali pôvodne len načerveno zafarbené tkaniny, ale neskôr všetko, čo malo červenú farbu aj bez zásahu ľudskej ruky (Machek, 1968). Slovný základ *červ* mal okrem významu „červík“ aj význam rozličných chorôb, pretože niektoré červy – parazity, napr. hlísty, spôsobujú zdravotné problémy. Dodnes sa používa frazeologické spojenie *zapit' červika* vo význame „požiť malé množstvo alkoholu ako prevenciu ochorenia, prípadne vyliečiť začínajúce ochorenie“, zväčša sa pod *ochorením* myslí prechladnutie, chrípka, prípadne rôzne virózy. Pravdepodobne chrobáky *červce* (lat. *Coccinea*) mohli byť tak nazvané podľa červikovitého tvaru najskôr larvy, ale aj podľa toho, že sú to predovšetkým škodce, parazity rastlín, teda tiež spôsobujú chorobnosť rastlín a ovocia. Substantívum *červec* sa dodnes používa ako zoologický termín, ale aj všeobecne na označenie druhu škodlivého hmyzu. Vo význame „druh červeného, purpurového farbiva“ sa už nepoužíva, hodnotí sa ako zastaraný výraz rovnako ako význam „látka zafarbená týmto farbivom“, aj keď v minulosti išlo o používaný význam: *žadneho kone neurtkne, at ma (kôň) pod uchem červeného sukne (!) neb kusek čerwce* (RG 18. st.); *Bůh nas od hrichůw nassich, ktere gsu co čerwec dwakrat barweni, obmil y očistil* (SP 1696).

Z tvaru *чъртънь* vzniklo aj adjektívum *črtný* vo význame „červený, červenkastý“. Zachovalo sa len v historických a súčasných toponymických názvoch, napr.: *Chermen* (1257) – Čermany; *Chrmna* (1360) – Črtné v Liptove (Stanislav, 1948).

V dolnotrenčianskom nárečí sa substantivizované adjektívum *červená* používa aj vo význame „močová úplavica“, čo je choroba hovädzieho dobytku, ktorá sa prejavuje močom v krvi. V Gemeri *červená* znamená „druh kartovej hry“: *Chlapi sã hrávali na prádkáh na šervenú* (Brusník).

Okrem prvotného chromatického adjektíva *červený*, označujúceho základnú červenú farbu, existujú aj druhotné chromatické adjektíva, ktoré označujú rozličné odtiene červenej farby alebo sfarbenie do červena. Vznikli od adjektíva *červený* napr. príponami *-astý*, *-kastý*, *-avý*, *-alý*, *-kavý*, *-istý*, *-učký*: *červenastý*: (kôň) *červenasti* (Bardejov 1653), *té druhé jabĺčka sa také červenasté* (Slovany), *červenasti* (Tvrdošín); *červeňastý*: *a buďto šedej, buďto žlkavej, buďto červeňastej, buďto bielej sťa alebaster barvy sú* (Lipa 3, 1864); *červenkastý*: *kus červeni, to červenkasti* (Dlhá Lúka), *šervenkasti* (Sirk); *červenavý*: *acetum rubens: ocet červenavy* (KS 1763), *Pejo je takí červenaví kón* (Brestovany); *červeňavý*: *svoje mihavé, červeňavé svetlo hádže na nich plameň z komína* (Lipa 3, 1864); *červenkavý*: *taká akási červenková bola tá voda, taká hrdzavá* (Ležiachov), *má peknia šervenkávia líšká* (Ploské); *červenalý*: *rubeus: čerweny, čerwenaly* (KS 1763); *červenistý*: *červeňisti* (Bretejovce, Sačurov, Jenkovce); sviežočervený alebo sytočervený odtieň sa expresívne nazýva *červenučký*: *také krásne červenučké už boli té ribezle* (Ležiachov), *také červenučké líčká má to maličké* (Brestovany).

Druhotné adjektíva sa môžu tvoriť aj predponami alebo súčasne predponami aj príponami: *načervenastý*, *načervenkastý*, *načervenavý*, *načervenalý*, *pričervenelý* (Koncová, 2000). Patria sem aj zložené adjektíva, keď sa adjektívum *červený* využíva na označenie odtieňa určitej farby, napr. *červenofialový* (fialový dočervena), *červenohnedý* (hnedý dočervena), najmä v minulosti a v nárečiach: *červenobiely* (o ružovkastom alebo svetločervenom sfarbení tváre), *červenočierny* (tmavý alebo čierny s odtieňom dočervena), *červenohnedastý* (hnedý s odtieňom dočervena), *červenomramorový* (porfýrový): *porphyreticus: čerwenomramorowy kameň* (KS 1763), *červenorudnatý*, *červenorudovatý* (majúci farbu červenej rudy), *červenoružový* (sýtoružový), *červenoskvělý* (purpurový), *červenosvetlý* (červenomodrý), *červenošarlátový* (purpurovočervený), *červenostakatý* (o zvierati, ktoré má červené škvrny), *červenobarevný* (ktorý má červenú farbu), *červenozlatý* (žltočervený, hnedohrdzavý), *červenožltý* (žltý s odtieňom dočervena), *červenoboký* (o dobytku s červeným sfarbením na bokoch), *červenovlasý* (majúci červené, ryšavé vlasy), *červenozlatohlavový* (z červeného brokátu), *červenolíci* (majúci červené líca).

Príponou *-ica* sa zase vytvorilo substantívum *červenica*, ktoré kedysi slúžilo aj na označenie červeného vína: *z Jágru dobrej červenice*

stoja prede mnú sklenice (ASL 1770). V nárečiach červenicou nazývajú aj červenolicu alebo červenovlasú ženu: *červenica bola jěj sestra, červené vlasiská mala* (Zeleneč); *ženu, co ma červene lica abo vlasi, volaju červeňica* (Spišský Štvrtok); ale je to aj ryba s názvom *červenica obyčajná* (lat. *Scardinius erythrophthalmus*): *červeňica* (Brodské). V modranskej vinárskej terminológii zase odroda hrozna tmavoružovej farby: *toto sú šecko července, sa to počíta medzi červenki, to sú červené hrózni* (Jur pri Bratislave). Červenice sú odroda veľkých okrúhlych slivák červenkastej farby. Červenica je aj názov hlinitej červenkastej pôdy: *u náz je červeňica a treba zaťaď aj dva rázi do jeného mesta* (Žemberovce), *f červenici dobre roste jatelina* (Vaďovce), ale je to aj zastaraný záhorský výraz pre červenú krojovú sukňu. Šervenica alebo šervenic v Gemeri znamená hrdzavočervená voda na močaristej pôde: *spadnúť do šervenici* (Slavošovce), *po tíh lúkách to samá šervenic* (Kameňany).

Od slovného základu *červ* v súvislosti s červenou farbou vznikli aj ďalšie slová, napr. slovo *červeň* je názov červeného farbiva alebo sa používa vo význame „červené sfarbenie, červinatosť, rumeň, rumeňec“. Je to aj názov jednej zo štyroch farieb v kartách, prípadne pomenovanie samotnej karty. V Česku 6. mesiac roku nazývajú *červen* (7. mesiac *červenec*), a to buď podľa červinatosti v prírode – dozrieva červené ovocie, ako napr. jahody, alebo podľa množstva červikov, možno práve spomínaných červcov, keďže v tomto období vo veľkom parazitujú na rastlinách a ovocí (Machek, 1968). Názov *červen*, *červeň* pre mesiac jún sa v minulosti používal aj u nás: *23. dne czerwna* (Levoča 1569), *junius nazwán gest czerwen, že se w něm čerwové plodj* (StN 1785), *okolo 9. čerwnja* (PR 18. st.), *zomreu dňa 13-ho června 1849* (Slovenskje pohľadi, 1851); podobne *červenec* pre júl: *dne dewateho mesyce čerwence* (Ružomberok 1599), *iulius: čerwenec* (KS 1763), *očkowani stromow trwa as do pol čerwence – juliusa* (PR 18. st.), *zomreu r. 1674, dňa 17. červenca* (Slovenskje pohľadi, 1847). Podobne po poľsky je jún *czerwiec*, po ukrajinsky *červeň*. V gemerskom nárečí *šerven* volajú stredovú tmavšiu časť kmeňa stromov: *zdraví strom má velé šerveni* (Sirk), *duboví šerven dlúho vitríme aj vo vode* (Roštár). Červenec je nielen názov mesiaca, ale aj historický názov niektorých druhov rastlín, napr.: *alcibiadon: cerwenec neb wollowy gazyk plany* (KS 1763) – hadinec červený (lat. *Echium rubrum*), *calla: čérwenec* (KS 1763) – diablik močiarny (lat. *Calla palustris*), *lycopsis: čerwenec* (KS 1763) – prhlica roľná (lat. *Lycopsis arvensis*). V nárečiach *červenec* volajú aj hubu kozák osikový (lat. *Leccinum aurantiacum*): *zdejší ľudia z hríbov najlepšie poznaju čerwence* (Hliník nad Hronom), a obyčajne v pluráli odrodu zemiakov červenej farby: *čerwence* (Detva). Odrody zemiakov s červenkastou kožou nazývajú

aj *červené krumple* (Trakovice) alebo *komperi červene okruhle a červene dluhe* (Sokol'). *Července* sa volali aj medené peniaze: *července znamená medené peniaze* (Krátka mluvnica, 1852).

Červienka (*červenka, šervenka*), v zoologickej terminológii *červienka* obyčajná (lat. *Erithacus rubecula*), je spevavý vtáčik s červenou škvrnou na prsiach, ktorého tak nazývali už odpradáva: *prospewuge czerwénka* (OP 1685), *rubecula: čerwenka* (NP 17. st.). Miestami v stredoslovenských nárečiach *červienkou* volajú aj hýľa (lat. *Pyrrhula*), vtáčika s červeným bruškom, a žltochvosta (lat. *Phoenicurus*), ktorý mal hrdzavý chvostík. V poľnohospodárskej terminológii *červienkou* označujú druh sliepky s názvom *islandka*, ale v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach akúkoľvek sliepku s červeno-hnedým perím: *chován červienke, l'engerke a takie tarkavie sliepke* (Pečenice); *červenki sa súce na meso aj vajcia* (Brodzany). V Ivanke pri Dunaji poznajú *červenku* aj ako druh sladkovodnej ryby, odborné nazývanej *červenica* (lat. *Scardinius*). *Červienka* je aj infekčná choroba ošipaných, ktorá sa prejavuje okrem horúčky sčervenáním kože. Ak sa vzťahuje na ľudí, ide o dyzentériu, prejavujúcu sa hlavne hnačkami: *prassek od čerwienky* (RT 17. st.); *disenteria: čerwenka* (NP 17. st.); *(dobytek) čerwenku dostáva* (ŠkD 1775); *zomrela na červienku* (Staré Hory); *osemnástom bolo mnoho červienki, aj jej maťi umrela na ňu* (Návojevce); *prasata su na obrnu chore aľebo na črvienku* (Zábiedovo); *na šervianku nám zhinúli dve svine* (Brusník). Pri chorobách ešte chvíľu ostaneme, lebo *červienku* ako neinfekčnú chorobu mohli dostať aj včely, ak prezimovali v nepriaznivých podmienkach: *jenném úli majú čeli červiétku* (Trakovice), ale aj hovädzi dobytok, pretože *červienkou* sa nazývala aj močová úplavica: *krava mohla zachoredz na červenku* (Dlhá Lúka). V hontiansko-novohradských nárečiach *červienkou* volali stojatú vodu hrdzavočervenej farby na močaritej pôde: *tam boľej tej močilá aj takie močarinej s takou červenou vodou, rejdzavou, červienkou zme ju zval'i* (Lešť). *Červienky* sú v nárečiach rozličné druhy ovocia červenej farby, napr. odroda hrušiek s červenou dužinou: *červienki ľebo krvauki, to je jedno a to istuo* (Trnovo); *prid'en do Huboče kosit, šetko zbožíe pod hruškú zvľečené, červiétki otrasené* (Dolná Súča); odroda zimných jabĺk s červenou kožou: *červenki, to take slatke červene japka s tvaru skuru* (Dlhá Lúka); alebo odroda sliviek: *červenki boli prvé, potom boli žbluňe* (Nitriansky Hrádok). V geologickej terminológii *červienka permská* je druh horniny.

Pridávaním rôznych iných prípon takto vzniká množstvo ďalších substantív, ako napr. *červenáčik, červenačka, červenák, červeniak, červenárik, červenik, červenovka*, ktoré zväčša tvoria synonymá pre niektoré už spomínané výrazy predovšetkým z oblasti zoologickej a botanickej spisovnej, historickej či nárečovej terminológie.

Podobne aj pri zložených slovách, hlavne v nárečiach, z oblasti názvov vtákov: *červenohlávok*, *červenohrudka*, *červenochvost* i *červenochvostík*, ale aj názvy niektorých druhov rýb: *červenoočka*, *červenoperica*, prípadne sorta viniča: *červenošpiciak*. Z historickej lekárskej terminológie je známy *červenotok* (krvácanie).

Pomnožné substantívum *červánky* vo význame „ranné alebo večerné zore“ je staročeské slovo, u nás je známe len ako básnický výraz, použil ho napr. P. O. Hviezdoslav: *červánky, hasnúce už pochodne*, alebo v 19. storočí ako knižné slovo: *pri červánkoch slnka, horský datel' vyhladáva hladké steny skál* (Orol VI, 1875).

Kto sa hanbí, ten sa pýri, alebo sa *červená* či *červenie sa*: *twar geg se čerwenala gako ruže* (MS 1758); *Adam Bešeňovský sa i červeňal, i bľadol* (Lipa 1, 1860); *Hana sa voždi červeňala, keď hu učiteľ' vivolaŭ* (Ležiacchov); *ša se tak šervenéješ?* (Slavošovce); *zatl_e dobre, dokál sa d'ěvča červeňá* (Lapáš). Celoslovenské zvrtné slovesá *červenat' sa* a *červeniet' sa* majú význam aj „javiť sa červeným“: *leskom mesiaca červenajú sa tabule okien* (Sokol VII, 1868), *pánbohohou chlebič sa len tak červeňeŭ* (Podkonice), *ak se šerveněju tia šereše!* (Rochovce). Nedokonavé sloveso *červeniet' vo* význame „stávať sa červeným“ je nezvratné. V minulosti a v nárečiach sa ako nezvratné používa nielen sloveso *červeniet'*, ale aj *červenat'*: *gabika granatowe čerwenagu* (PR 18. st.); *taka žara ukrutna bola, eš ta voda o_teho červeňela* (Námestovo); *režné kliki červenali* (Brestovany); takisto vo význame „dostávať červené sfarbenie, stavať sa červeným“, ale aj vo význame „farbiť, sfarbovať načerveno“: *purpurissimum: bárwa, licidlo, s kterym seba ženi ljčá, mascá, čerwenagú* (KS 1763). V tomto význame sa používalo aj sloveso *červenit'*: *gak se dluh od neho pita, twar swogu čerweňi* (GV 1755) – očervenie; *minio: na čerweno bárwjm, čerwenjm; na ssarlát čerwenjm* (KS 1763). Zvrtné sloveso *červenit' sa* má význam „sfarbovať sa dočervena, javiť sa červeným“: *nebo se čerwený* (SIK 1766 – 1780); *hnew, w tem se twár zeleňi á čerweňi* (BN 1790).

Substantívum *šarlát* alebo *škarlát* je názov červenej alebo purpuročervenej farby, ktorá sa získavala z krvi pravdepodobne slimáka z čelade purpurovky (lat. *Purpura*): *z krwi morskeho bodlaweho slimaka sskarlat se prawj a dela* (KoB 1666), *bodlawy morsky hlemyzd dawa ssarlat* (OP 1685); *purpura: morsky slimák, s kterého krwu ssarlát bárwá; murex: morsky slimak, s kterho krwu ssarlat barwa; ostrifer: morske slimaki plodjcy et ssarlat prinassagjcy* (KS 1763). Slovo *šarlát* sa k nám dostalo zo strednej hornej nemčiny zo slova *scharlāt* alebo z poľského *szkarlāt*. Podobné slová, ako napr. aj nemecké *Scharlach*, sú v európskom kontexte časté, vznikli zo základného latinského slova *scarlātum*, ktoré pochádza asi z Orientu (Machek, 1968). *Šarlach* je nielen lekársky názov pre nákazlivú chorobu, ale aj pre červenú farbu.

Druhý význam substantíva *šarlát* je „jemná, drahocenná bavlnená tkanina, obyčajne purpurovočervenej farby“, ale aj „drahocenný odev alebo rúcho ušité z tejto tkaniny“. Porovnaj: *kral kmentem, sskarlatem a karmazynem priodenj* (KoB 1666); *(boháč) hodowal na kazdy den skwostne, oblekal se w ssarlat a w kment* (SK 1697); *co jsu sskarlaty a jinsse druhe sukna, wlna a srst, co gest hedbab, len slina cerwyka jakzto pawucina pawukowa* (PW 1752); *tyto šaty najvyššieho kňaza židovského záležaly zo zlata, hyacintu a šarlátu* (Radlinszky, Poklady, 2, 1849).

V Kamaldulskom slovníku (1763) sa spomína ešte *šarlát* s významom „karmazínové drievko“: *ilex aqvifolia: karmazyn drewko, ssarlat*. Ide o botanický názov duba kermesového (lat. *Quercus coccifera*).

Adjektíva *šarlátový*, *škarlátový* alebo *šarlátyný* sa používali vo význame „červený alebo purpurovočervený“: *koberecz sskarlatowy* (Klobošnice 1670), *conchyliatus: ssarlatna barwa* (WU 1750), *to Hisspany zowu more Wermeitske, Latiny Cerwene aneb Eritregske, muze se gmenowat gesste sskarlatowe, pretože ge barwy welice cerwene* (KCS 18. st.), *sukeň mala čarnu a na nej škarlatni šurcik* (Chminianske Jakobovany), ale aj „týkajúci sa spomínanej látky alebo odevu“: *urozenemu panu Okoličanskemu geneho neglepseho kone z ssablow pozlatitow, y s palosem stribrnym, k tomu gednu wrchnu menteku sskarlatowu cerwenu porucam* (Smrečany 1603), *ssarlatowy plasst* (DuR 1719). Existuje aj príslovka *šarlátovo*.

Farbiar, ktorý farbil červenou, šarlátovou farbou, sa nazýval *šarlátnik*, žena *šarlátnička*: *confector purpureae: ssarlatnjik; purpurarius: ssarlatnjik; tinctor purpureae: ssarlatnjik, namacac ssarlatu* (KS 1763), *zena nektera menem Lydia, ssarlatnjicka z mesta thyatyrenskeho* (KB 1757).

Adjektívum *purpurový* je odvodené od substantíva *purpur*, čo znamená „sýtočervené farbivo s fialovým odtieňom; takáto farba, nach“ (KSSJ, 2003), ktoré sa v stredoveku vyrábalo z morských živočíchov (SSJ 3, 1963), alebo „látka sýtočervenej farby, purpurom zafarbená látka“, ktorá sa stala znakom hodnosti, preto sa z nej vyrábalo odev pre vysokopostavených ľudí – kráľov, cirkevných hodnostárov (*kráľovský plášť z purpuru, purpurové rúcho*). *Purpur* je celoeurópske slovo, ktoré vzniklo z latinského *purpura*. Do českého jazyka sa dostalo cez nemecké slovo *Purpur*, ale napr. do poľštiny, kde má tvar *purpura*, prešlo priamo z latinčiny. Pôvodne ide o semitské slovo, ktoré sa do latinčiny dostalo cez gréčtinu. V slovenskom, českom, ruskom, ukrajinskom a bulharskom jazyku má tvar *purpur* (Machek, 1968).

Latinský názov morského slimáka *purpur* mohol vychádzať napr. z červenkastého sfarbenia, a preto aj názov *purpurové sskořáčky* z diela J. Torkosa (TT 1745) môže mať význam „červené škrupiny“,

ale pravdepodobnejšie názov tohto mäkkýša vychádza z toho, že sa z jeho krvi získavala červená (šarlátová) farba.

Purpurový môže mať význam „sýtočervený s fialovým odtieňom, príp. červenofialový“, ale aj „prirodzene červený“. V biológii sú známe *purpurové baktérie*, ktoré vytvárajú purpurové farbivo. Používa sa aj príslovka *purpurovo*. *Purpurín* je chemický termín a znamená „druh červeného farbiva na textilie vyrobeného z antracénu“. V lekárstve je známy termín *purpura* – mnohonásobné bodkovité krvácanie.

Karmazín je celoeurópske slovo, ktorého prameňom je arabské slovo *qirmizī* (šarlátový), ktoré vzniklo zo staroindického *krmi-*, indoeurópsky **kurmi-s*, čo v slovanských jazykoch znamenalo *čрътънь* (červený). V praslovančine základné slovo *čрътъ* zmenilo vplyvom slovesa *čъrviti* (hmýriť sa) svoju podobu na *čъръъ* (Machek, 1968), čím sme sa znovu dostali k chrobákovi *čъrvъcъvi*, respektíve k vysušeným samičkám *čъrvъca nopálového*, z ktorých sa získavalo červené farbivo nazývané *karmazín*. V lekárnictve sa napr. u nás používal termín *karmazínové jahody*: *granum plicis aqvifoliae: karmazínové gahody* (KS 1763), čo znamená „usmrtené samičky červca, z ktorých sa získavalo červené farbivo kermeš“. V nárečiach *karmzín* alebo *karmažín* má hlavne význam „sýtočervená farba“: *takí bou červení ako karmažín* (Tisovec). *Karmazínový* teda môže byť synonymum k adjektívu *červený*.

Karmazín sa nazýval od 16. st. druh tkaniny, takže *karmazínový* môže znamenať aj týkajúci sa tejto tkaniny. Používa sa aj v iných slovanských jazykoch, v slovenčine, v ruštine a v ukrajinčine má podobu *karmazín*, v poľštine *karmazyn*, v slovinčine *karmezin*. Dnes sa používa *karmazín* vo význame „druh sýtočerveného farbiva“, *karmazínový* znamená „sýtočervený“. Z arabčiny sa k nám toto slovo dostalo cez taliančinu. Výrazmi *karmazín*, *karmažín* sa u nás v minulosti označovala nielen drahá tkanina obyčajne červenej farby: *kmentem a karmazynem pryodenj* (KoB 1666), ale v lexikalizovanom spojení *karmažín drievedko* ide o botanický názov duba kermesového (lat. *Quercus cocci-fera*): *ilex aqvifolia: karmazyn drewko, ssarlat* (KS 1763).

Karmažín nazývali aj *kordován* – jemne vypracovanú koziu kožu: *coium carmasinum: karmažín* (LD 18. st.) alebo kožu karmínovočervenej farby: *šili zmo kožuchi, kerie zmo opšivali karmažínom* (Klenovec); *drevienka, červenej karmažín okolo vibitej* (Dačov Lom). Z toho vyplýva, že aj adjektíva *karmazínový* a *karmažínsky* mali význam jednak „červený“ alebo „karmínovočervený“: (*látka karmazínskeg farby* (Nitra 1686), *karmažínskeg farby plást* (WP 1768), *jazdec karmažínovým stuhlom prepásaný* (Sládkovič, Svätomartiniada, 1861), ale aj „kordovánový“: *crievičky karmažínske* (RL 16. st.), *dva pary karmazynowich czižiem* (Necpaly 1673), *karwasse karmažínowye* (Krupina 1721), prípadne týkajúci sa tejto kože.

Karmazínka sa zriedkavo volala v nárečiach karmínovočervená ruža: *u susedov mali karmazínki* (Bánovce nad Bebravou).

Karmín je takisto celoeurópske slovo, príbuzné so slovom *karmazín*. Zakončenie *-mín* vzniklo skrížením so slovom *minium*, lat. *minium* (Machek, 1968). *Karmín* sa nazýva červené farbivo: *s lícom, jasným karmínom zbarveným* (Orol VI, 1875). Adjektívum *karmínový* má význam „červený“: *prudko bolo dotknúťja sa karmínových úst Ludmili* (J. M. Hurban, Nitra III, 1846). Keďže substantíva *karmín* a *karmazín* sú príbuzné, aj *karmín* môže označovať nielen „prirodzene červenú farbu“, ale aj „sýtočervenú farbu“, takže *karmínový* môže mať aj význam „sýtočervený“. V slovníkoch je *karmín* charakterizovaný ako „jasnočervené farbivo živočíšneho pôvodu; jasnočervená farba“ alebo „jasnočervená farba z červca alebo umelo vyrobená“. Adjektívum *karmínovočervený* má význam „sýtočervený“ alebo „jasnočervený“, príp. „červený ako karmín“.

Kermeš je takisto slovo arabského pôvodu ako karmazín. *Kermešom* sa nazývajú zaschnuté samičky červca dubového (lat. *Kermes quercus*), synonymne nazývaného aj klenutec dubový, ktorý je z rodu *Kermes* a podradu červca *Coccoidea*. Aj druh červca nopálového (lat. *Coccus cacti*) sa nazýva červec kermesový (lat. *Coccus intecloarius*). Usušené samičky červca dubového a rovnako i usušené samičky červca nopálového sa uvádzajú v rôznych prameňoch ako zdroj na výrobu červeného farbiva karmazínu, ktoré sa využívalo predovšetkým v textilnom priemysle. Z našej minulosti máme doklad na význam z farmácie, kde *kermeš* označuje uvedené zaschnuté samičky červca dubového, ale len v spojení *kovný kermeš*, čo znamená „oxisulfid antimonitý“: *kowného kermežu neb kartuzyánskeho prássku dozys* (TZ 1788). *Kermešom* sa nazývajú aj rastlinné bobule líčidla amerického, z ktorých sa tiež vyrába červené farbivo, ale pre potravinársky priemysel.

Adjektívum *kermešový* môže znamenať „týkajúci sa samičiek červca dubového“, ale aj „červený“. Usušené samičky červca dubového sa nazývali aj *kermešinske jahôdky*: *sstiawa z kermesinských gahaudek* (TT 1745).

Homonymné substantívum *kermeš* vo význame „hostina po pohrebe, kar alebo hody spojené so zábavou“ je nemeckého pôvodu. U nás aj vo variantoch *kiermaš*, *karmeš* sa chápalo ako „hody spojené s ľudovou zábavou vo výročný deň patróna chrámu“ a používalo sa hlavne na východe Slovenska: *mordir w kiermasu zabil pacholka* (Bardejov 1643); *karmess pri poswyacany chramuw* (KoB 1666); *strogila sem se na kermess* (s. I. 18. st.); *u nas kermež na svatého Michala* (Kendice); *u naz na svatu Anu kermeš* (Dlhá Lúka).

Adjektívum *rumenný*, ktoré má takisto význam „červený“, vzniklo z praslovanského slova *ruměнь*. Pri charakteristike farby tváre má

význam „zdravo červený“. Odvodeniny *rumenec*, *ruměň*, po česky *ruměnc* podľa Machka (1968) nie sú doložené v staršom období, ich knižné používanie je prebraté z poľského *rumienec* alebo z ruského *rumjáne*c a pravdepodobne sem patrí aj východočeské prirovnanie *je jako rmíně*, čo znamená „pekná, ružová“.

Substantívum *rumelka* je južnoslovanského pôvodu a okrem významu „jasnočervený farebný odtieň“, *rumelkový* potom znamená „jasnočervený, majúci farbu rumelky“, v mineralógii má aj význam „červený ortuťnatý nerast, surovina, z ktorej sa získava ortuť, cinabarit“ alebo „prirodzený anorganický svetločervený pigment“.

Adjektívum *rudý* vzniklo z praslovanského slova *rudь*. V češtine sa používa vo význame „červený“, ale nájdeme ho aj v ruských dialektoch (*rudój*), v ukrajinčine (*rudýj*), v poľštine (*rudý*), v srbčine, v chorvátčine, v bulharčine a v slovinčine (*rud*) (Machek, 1968). V našom jazyku sa dnes už nepoužíva, v minulosti sa používalo zväčša len knižne: *fulvus: rudý* (PD 18. st.); (*starý Tur*) *zatriasol plášťom rudým* (Sládkovič, Svätomartiniada, 1861); *bolo to svetlo červenožlté, najskôr rudý odlesk požiaru* (Orol VI, 1875). V minulosti sa používali aj výrazy *rudka* a deminutívny tvar *rudečka* vo význame „červená hliníková farba“: *rubrica fabrilis: rudka* (VTL 1679), *raudusculum: rudka, rudečka* (KS 1763), alebo ojedinele knižne *rudost'* vo význame „červěň“: *čo sa to tam teda svieti, z biela v rudost' prelieva* (Sokol VI, 1867). Na Slovensku existujú aj dediny s názvom *Rudina*, *Rudinka*, *Rudník*, ale napr. aj potoky *Rudava* a *Rudavka*.

Rusý má význam „červenkastý“ a pochádza z praslovanského slova *rusь*, ktoré má súvislosť s adjektívom *rudý*. Aj latinské *russus* znamená „červený“ (Machek, 1668). Vyskytuje sa aj v poľštine (*rusy*), v ukrajinčine (*rúsyj*), v ruštine (*rus, rúsyj*), v slovinčine, srbčine a chorvátčine (*rus*). Adjektívum *rusý* môže mať aj význam „zlatočervený, červenkastý“. Ide o knižné slovo, pričom v minulosti sa používalo len v spojitosti s vlasmi: *bíle tělo, černé oči, hladké ruce, rusé vlasy* (RL 1571); *rufi capili: rusé vlasy* (PD 1773).

Brunát je staročeské slovo, ktoré vzniklo so stredohornonemeckeho slova *brunāt*, čo znamenalo „tkanina tmavej, hnedej farby“. Má však aj významy „súkno temnopurpurovej farby“, „červená farba tohto druhu“, ale aj „druh hrozna“ (Machek, 1968). K nám sa dostalo pravdepodobne z nemčiny, ale v minulosti sa skôr používalo adjektívum *brunátny* alebo *brunátový* vo význame „červený“ alebo „hnedý rozličných odtieňov, zväčša tmavých“: *ssuba z brunatneho damassku* (Parížovce 1564); *geden (prsteň) z brunatnym kamenem* (Praznov 1630); *žlutá aneb brunátna zem na barwenj súcy; violaceus: fialkowy, brunátowy* (KS 1763). Podľa posledného dokladu z Kamaldulského slovníka *brunátový* môže mať aj význam „fialkový“ alebo „červeno-

fialový“. *Brunátočervený* bol „červený rozličných odtieňov“: *brunátočervená bárwa, ssarlátowá, fialkowá bárwa* (KS 1763). Používala sa aj príslovka *brunátne: (poliam) kwetem brunatne swetlym* (HL 17. st.) a substantívum *brunátnosť: koczurnyk ma kwety byle brunatnosy, prut temne brunatnosy* (HL 17. st.). Sloveso *zbrunátniet'* malo význam „sčervenieť“: *oni (vojaci) poličkovali swatu pannu Agatu, prečo naskrze zbrunatněla twár gegi* (WP 1768).

V súčasnosti adjektívum *brunátny* má význam „tmavočervený“ alebo „tmavohnedý“ a chápe sa ako knižné slovo. V šarišských nárečiach sa však používa: *su take brunatne, jak kebi jih z dimom očmudzel* (Veľký Šariš); *f twari bul až barz brunatni a ket še napajedzil, ta dobre mu z nej kref ňešikala* (Vít'az).

Nachový vo význame „červený“ je známe v češtine, odkiaľ sa dostalo aj k nám, ale používalo sa len knižne: *zapadajúce slnko lialo na tvár dievčaťa náchové barvy* (Orol III, 1872). Vzniklo pravdepodobne z latinského *naccus, nachus*, čo bola špeciálna prikrývka na kone (Machek, 1968).

Cimazín, cimosom je slovo latinského pôvodu a označovalo druh jemného, obyčajne načerveno sfarbeného cudzozemského súkna: *I L lakte czimoson po 3f* (Boca 1589). Adjektívum *cimazínový* malo význam „ušitý z tohto súkna“, napr.: *brunatna czimazinowa (sukňa)* (s. l. 1597), *čerweny doloman czimazinowy* (Zvolen 1645), ale podľa dokladov z Procopiusovho slovníka *Dictionarium slavico-latinum* z 18. st. *cymazýn – cochinnella, color purpureus, cymazynový – cochinnella tinctus, cymazynové saukno – pannus chochinella tinctus, purpureus* ide skôr o synonymum pre purpurovú, červenú farbu, takže *cimazínové súkno* znamená „súkno červenej farby“. Droga *cochinella* alebo *coccionella* je usušená oplodnená samička hmyzu *Dactylopus coccus*. Pravdepodobne ide o chrobáka červca nopálového (lat. *Coccus cacti*), z ktorého usušených samičiek sa červená farba vyrábala.

Substantívum *cinóber* sa k nám dostalo z nemeckého *Zinnober*, ktoré má pôvod cez latinčinu až v gréčtinne (*cinnabaris*) (Machek, 1968). Ide skôr o odborný termín z mineralógie, kde má význam „cinnabarit“, ale často sa používa predovšetkým vo výtvarníctve vo význame „jasnočervená farba, rumelka, mínium“. V minulosti sa substantíva *cinóber, cinóbr, cinabar, cinobrium* používali takisto na označenie jasnočervenej farby, mínia: *wecy kupowane k malowany organusu: cynobrium* (Zvolen 1643); *takowito oleg figuge cinober* (Och 17. st.); *minium: mjnium, cynobr* (ASl 1740); *cinnabaris: drakowá krév, čerwena bárwa, cynobr* (KS 1763); *osem lotu wosku s cinobrom za-barweneho* (PL 1787); ale aj na označenie sírnika ortutnatého.

Adjektívum *cinóberový* sa v spojitosti s červenou farbou používa v spojení *cinóberová červená* alebo *cinóberová červeň*.

Adjektíva *červený, rudý, rumenný, purpurový, šarlátový, kermešový, karmazínový, karmínový, cimazínový* a *brunátny* sú synonymá, ktoré označujú červenú farbu. Zväčša ide o prirodzenú, základnú červenú farbu, ale adjektíva *šarlátový, karmazínový, karmínový, purpurový* a *cimazínový* označujú aj sýtočervenú farbu alebo fialovočervenú farbu, adjektívum *brunátny* zase skôr tmavočervenú farbu, prípadne tmavohnedú. Zložené adjektíva *karmínovočervený* alebo *purpurovočervený* majú význam „sýtočervený“, prípadne „jasnočervený“. Praslovanský pôvod majú len adjektíva *červený, rudý, rusý* a *rumenný*. Adjektíva *nachový, purpurový, cimazínový* a *šarlátový* sú latinského pôvodu, *cinóberový* gréckeho pôvodu, pri pátraní po pôvode adjektíva *šarlátový* treba zísť až do Orientu. Arabský pôvod zase majú adjektíva *karmazínový, karmínový* a *kermešový*. Za adjektívom *brunátny* treba hľadať nemecký pôvod, prípadne podľa Historického slovníka slovenského jazyka až francúzsky pôvod. Najviac sa v súčasnosti používa adjektívum *červený*, menej adjektíva *purpurový, karmínový, šarlátový*, na okraji slovnej zásoby ostalo adjektívum *brunátny*. Niektoré z nich občas prežívajú renesanciu, napr. v názvoch filmov *Purpurové rieky* či *Šarlátové písmeno*. Adjektívum *rumenný* sa takisto bežne nepoužíva, ale hlavne výtvarníci často používajú substantívum *rumelka* ako názov červenej farby, podobne aj *cinóber* či spojenie *cinóberová červená* alebo *cinóberová červeň*. Adjektívum *nachový* k nám v minulosti prekĺzlo z češtiny, ale používalo sa len knižne. Význam adjektíva *rudý* je známy aj dnes, ale v slovenskom jazyku sa nepoužíva. Adjektívum *cimazínový* už možno nájsť len v Historickom slovníku slovenského jazyka.

Medzi druhotné chromatické adjektíva, ktoré označujú rôzne odtiene červenej farby, patria adjektíva odvodené od substantív označujúcich predmet, pre ktorý je daný odtieň charakteristický, tak napr. môže byť farba *tehlová, škoricová, krvavá, tisová, med'ová, medená, ohnivá, paradajková, rajčinová, rajčiaková, mrkvová, muškátová, koralová, granátová, rubínová, pivoňková, vínová, malinová, višňová, čerešňová, jahodová, cviklová* a i., prípadne kompozitá *čerešňovočervená, rajčinočervená, zemitočervená* a pod.

J. Škultéty (1979) medzi základné chromatické adjektíva zaraďuje okrem adjektíva *červený* aj *rudý, ryšavý, rysavý, rusý* a *hrdzavý*. Adjektívum *hrdzavý* (odvodené od substantíva *hrdza*) a adjektíva *ryšavý, rysavý* označujú skôr hnedočervený odtieň alebo hnedočervenú farbu. Adjektíva *ryšavý, rysavý* majú spojitosť s adjektívom *rusý*, vznikli z praslovanského slova *ръсь*, pričom y je výsledok praslovanského expresívneho dlženia (Machek, 1968), a používajú sa predovšetkým na označenie červenkastej alebo hnedočervenej farby vlasov alebo srsti. Dnes sa ako knižné pociťuje adjektívum *rysavý*, ale *Rysavú jalovicu* si iste každý pamätá zo školských lavíc.

Medzi ďalšie príbuzné farby k *červenej* by sme mohli priradiť napr. *bordovú* alebo *bordó*, *oranžovú* alebo *pomarančovú*, *ružovú* či *cyklámenovú* (svetlá ružovofialová).

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra a pramene:

- BLAŽEK, L. – KUČERA, M. – SUCHÁR, A.: Atlas drog. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957. 464 s.
- FERIANC, O. a kol.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava: Veda 1975. 308 s.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí a Historického slovníka slovenského jazyka. Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1. zv. A – J. 1991. 536 s.; 2. zv. K – N. 1992. 616 s.; 4. zv. P (poihrať sa – pytlovať). 1995. 583 s.; 5. zv. R (rab) – Š (švrkotať). 2000. 692 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 944 s.
- KONCOVÁ, M.: Lexikálno-kreatívny obraz zachytávajúci zmyslami zaznamenávané kvality. Dizertačná práca. Bratislava 2000.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 1997. 944 s.; 4. vyd. 2003. 985 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.
- Malá slovenská encyklopédia Beliana. Red. A. Procičková a kol. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Goldpress Publishers 1993. 822 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1. zv. 1959. 832 s.; 3. zv. 1963. 912 s.
- Slovník slovenských nárečí. 1. zv. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. 2. diel. Martin: Matica slovenská 1948. 673 s.
- Synonymický slovník slovenského jazyka. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2004. 998 s.
- ŠKULTÉTY, J.: Kapitoly z chromatickej terminológie slovenčiny a románskych jazykov. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 144 s.

SPOD POKRIEVKY I Z MISY

Spôsoby úpravy jedál varením podľa J. Babilona

Varenie – príprava jedál, pokrmov bola a je dôležitou súčasťou života. Hoci sa v súčasnosti proces varenia zrýchlil a zdokonalil mnohými zmenami: používaním kvalitnejšieho náradia, rôznych prístrojov a pod., dodnes je jedným zo spôsobov, ako pripraviť chutný pokrm na jedenie. Základom racionálnej výživy je aj správna príprava jedál, t. j. kombinácia takých druhov potravín, ktoré podporujú zdravú životosprávu. Často práve nesprávna životospráva je príčinou mnohých ochorení.

Varenie je vlastne kuchárske umenie, ako píše J. Babilon, autor diela *Prvá kuchárska kniha v slovenskej reči* z roku 1870. Podľa neho sa varenie často stáva „umením“, pravdaže, len pre tých, ktorí vlastným pričinením a trpezlivosťou zdokonaľujú svoje kuchárske zručnosti.

Slovo označujúce proces varenia nachádzame už v staršom období vývinu nášho jazyka. V 6. zväzku Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ) je spracované sloveso *varit'* s dvoma významami.

Prvý význam slovesa *varit'* je „upravovať suroviny varením“: (*: ribi:*) *pečene a smažene gsu lepssye neb zdrawssye gako warene* (KoB 1666); *dali sme Pogan Gaborowi na howazie maso pieczi a warity d 48; warity sliepku gednu* (Krupina 1706); *hus krmna se piekla a drobce warely z čiernu polievku* (Žilina 1712); *by rector z Kolledy mohl warit kassu* (BrV 1798).

Druhý význam je „získavať niečo varením“: *kotel co se wyno wary na ocet* (Bytča 1614); *čisteho yačmene aby waril z gedneho waru okovy 24* (Blatnica 1681); *kanwyczku co kawe turecku warya* (Krupina 1689); *slobodne piwa aneb paleneho wariti* (Slovenská Lupča 1714).

Ten, kto sa zaoberal varením, bol *varač*: *francúsky waráč* (BR 1785) a uvarené jedlo sa nazývalo *vára*, *várka* alebo *varivo*: *kapusnice a zahrady na wariwo a grule dostatečne mame* (Osturňa 1771); *powe'del (:Aezau:) dag my (:Yákoj:) s tégto wárki ryssawég, nebo sem náramňe ustal* (KP 1757). Varené jedlo sa pripravovalo vo *variaku* – nádobe, hrnci na varenie: *mliečnik geden a warjak geden* (Prievidza 1798).

V HSSJ sa nachádzajú aj slová *varný*, *várový* s významom „týkajúci sa varenia, určený na varenie“: *coctibilis: uwárny, snádno varny; coctilis: warny, zwarny* (KS 1763).

Proces varenia je dosť zložitý. J. Babilon uvádza niekoľko druhov varenia. Jedným z nich je *blanšírovanie*. Sloveso *blanšírovať* pochádza z francúzskeho slovesa *blanchir* a znamená doslova *bieliť*. V kuchynskej terminológii má aj iný význam: „dať zeleninu do vriacej vody, aby sa zbavila ostrej alebo trpkkej chuti“. J. Babilon vysvetľuje tento proces varenia ako obvarenie. Mäso sa neuvarí na mätko, iba sa obvarí, trochu povarí.

Sloveso *dežorzírovať* takisto pochádza z francúzskeho slovesa *dégorger* a znamená „zbaviť potraviny krvi alebo nečistôt tak, že sa namočia do studenej vody“. J. Babilon uvádza *dežorzírovanie* ako jednu zo špeciálnych úprav mäsa. Mäso sa dalo do nádoby so studenou vodou a postavilo sa na oheň. Keď sa voda začínala zahrievať, priliala sa studená voda a takto sa pokračovalo dovtedy, kým mäso neostalo biele. Táto úprava sa mohla používať pri varení teľacieho mäsa, pri úprave krvou podliateho mäsa, prípadne mäsa, ktoré slabo páchlo.

Obidve slovesá *blanšírovať* a *dežorzírovať* sa dostali z francúzštiny do nášho jazyka prostredníctvom nemčiny, o čom svedčí ich zakončenie na príponu *-írovať*.

V súčasnosti sa používa iba sloveso *blanšírovať*, najmä v konzervárskom priemysle. Označuje krátke sparovanie alebo predváranie ovocia a zeleniny, príp. mäsa pred konzervovaním. Týmto procesom sa zachováva vzhľad a chuť spracúvaných produktov. V konzervárskej terminológii sa vyskytuje aj slovo *blanšér*. Označuje sa ním konzervársky stroj, v ktorom sa ovocie, zelenina alebo mäso rýchlo zahrieva na 80 – 100 °C. Ide o blanšírovacie zariadenie – *predvárač*.

Malá exkurzia do kuchárskej knihy J. Babilona je prínosom aj pre súčasné gazdinky. A hoci varenie prešlo rozličnými zmenami, stále sa môžeme poučiť i obohatiť z kuchárskeho umenia v minulosti.

ANDREA OSADSKÁ

Literatúra:

- BABILON, J.: Prvá kuchárska kniha v slovenskej reči. 1., 2. zv. Budapešť: vlastným nákladom 1870. 165 s.
- Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 703 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 6. zv. T – V. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005. 700 s.
- Slovník cudzích slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.
- Veľký slovník cudzích slov. Bratislava – Veľký Šariš: SAMO 2000. 1327 s.

V starobylej nedanovskej kuchyni

*Preto je smútok v srdci človeka,
pre stratu srdca a straty mnohých vecí,
a preto domov, domov uteká
a bez slova si sadá k starej peci...*

(Viliam Turčány)

Sledovanie príspevkov v tejto rubrike nabáda čitateľa pochádzajúceho z dedinského prostredia a patriaceho k najstaršej generácii vrátiť sa domov a porovnávať jazykové aj národopisné fakty zhrnuté v príspevkoch s tým, čo pozná z vlastnej skúsenosti v rodnej obci. K návratu nasmerúva prakticky každý príspevok. V tomto prípade je to článok o spôsobe úpravy jedál varením (pozri Osadská, 2004). Podnet na napísanie tohto príspevku dalo jediné slovo z citovaného článku – slovo *vára*. Prívetivé slovo voňajúce dedinskou kuchyňou z prvej polovice minulého storočia. V súčasnosti je už zriedkavejšie aj v dedinskom prostredí – vytláča ho združené pomenovanie varené jedlo alebo len jedlo. Je tu nepochybná súvislosť s výraznými civilizačnými zmenami po druhej svetovej vojne v druhej polovici minulého storočia a „postupným prevzatím prvkov mestskej a reštauračnej kuchyne“ (Sečanský, 1993, s. 43).

Tento príspevok je priezorom, cez ktorý nazrieme do voľakedajšej dedinskej kuchyne v Nedanovciach (v okrese Topoľčany), aby sme spísali jej inventár aj činnosti, ktoré sa vykonávali v tomto obytnom priestore. (V obci Nedanovce sa robil nárečový výskum pre potreby dvoch jazykových atlasov. Materiál z výskumu doplnený dodatočnou exploračiou je použitý v tomto článku.)

Miesto a funkcie kuchyne v bývaní

Stavebná dispozícia bývania bola vo väčšine domov rovnaká: predná izba (*preňňa izba*¹), *kuchyňa*, *zadná izba* (*zaňňa izba*), komora. Miestnosti boli zoradené v uvedenom poradí, predná izba mala obloky obrátené smerom na ulicu (*na cestu*). „Kuchyňa bola v oby-

1 V zátvorke je kurzívou vytlačená nárečová podoba jednotlivých názvov reálií a činností (spravidla v nominatívne singuláru a v neurčitku).

nej časti rozhodujúcim priestorom..., kde sa zdržiavala celá rodina“ (Peciar, 1993, s. 36). Hlavnou funkciou kuchyne bola príprava jedla a jeho konzumácia, no treba k nej pripojiť aj ďalšie funkcie, napr. pradenie, tkanie plátna alebo domácich kobercov (*pokrovec*), páranie peria (*driapať perie, driapaňie*) a pod. Okrem toho v advente a pôste, ale aj v iných častiach roka bola kuchyňa vhodným priestorom na rozprávanie starých aj nových udalostí, odovzdávanie informácií o krs-toch, svadbách atď. a, pravdaže, priestorom na spoločné modlitby (*molleňie*). Pre toto všetko bývala kuchyňa najrozľahlejšou miestnosťou obydľia.

Spomínané obytné priestory boli umiestnené za sebou v dvorovej zástavbe (tamže), pričom na jednom dvore bolo niekedy aj štvoro obydľí. Do kuchyne sa vchádzalo z podstienka (*nálepok*) chráneného pred dažďom prečnievajúcou časťou strechy. V niektorých domoch bola predsieň (*pitvor*), ktorá oddeľovala prednú izbu a kuchyňu. V pitvore sa nachádzalo otvorené ohnisko a nad ním veľký priestor ústiaci do komína, v ktorom sa údilo mäso a mäsové výrobky zo zakáľačky (*zabijačka*).

Hlavným vybavením kuchyne bol murovaný sporák (*šporhel/šporhelt*), ďalej kredenc a stôl s rohovými lavicami. Takto v skratke opisuje zariadenie kuchyne citovaný autor. My sa však pristavíme aj pri niektorých detailoch základného zariadenia a prezrieme si aj ďalšie reálie patriace do voľakedajšej kuchyne.

Sporák

Sporák okrem toho, že sa na ňom varilo, bol aj hlavným zdrojom tepla v bývaní – v ostatných miestnostiach sa totiž kúrilo zriedka. Jedlo sa varilo na ocelevej (*zeleznej*) platni s odnímateľnými kruhovými časťami (*zelezá, zeliaska, kolieska*), vedľa platne bol priestor na odkladanie. Súčasťou sporáka bola plechová sprava na pečenie vsadená do vyvýšenej časti sporáka s názvom *komínček*. Pieklo sa v nej mäso, koláče, zemiaky v šupe a volala sa *rúla/trúba*. Nad ňou bol umiestnený posúvač (*šúber*) na regulovanie tepla zo sporáka. Dvierka spravy mali regulovateľné prieduchy, cez ktoré prechádzal chladnejší vzduch, aby sa pečené jedlo nespálilo, resp. neprihorelo. Cezeň bolo možné nazrieť dnu bez otvorenia dvierok. V rúre sa nachádzala prenosná kovová (*zelezná*) trojnožka (*trajfús*). Na ňu sa kládol plech s jedlom na pečenie. Pod rúrou sa nachádzala pec na pečenie chleba. Klenba pece sa stavala zo šamotových (*šamotoví*) tehál, spodok bol vymurovaný šamotovou maltou. Šamotovými obkladačkami (*kachlički*) boli obložené sporáky v zámožnejších domoch. Na prednej časti sporáka sa nachádzalo dvojce dvierok: väčšie, cez ktoré sa vkladalo palivo na rošt (*mrieška*), a pod nimi menšie dvierka uzatvárajúce priehľbeň (*kutka*) pod roštom, do ktorej padal popol a drobné uhlíky.

Menšími dvierkami sa regulovala intenzita horenia paliva. Vyhorené palivo (*uhlíki, drevenné uhlie*) a popol sa vyhrabával kutáčom na smetovú lopatku, jemný popol sa vymietol kefou s rúčkou (*zmeták, zmetáčik, kefa*). Čistenie vnútornej časti sporáka sa nazývalo vymetanie (*už načim šporheld vimiect*), „spustenie do prevádzky“ *potkuruvañie/zakuruvañie, (s mokrou trieskou/slamou sa zle potkuruje)*. Suché drevo horelo *jag listie/papier/slama*, vlhké (nevysušené) *sa len dusilo/parilo/sičalo*, resp. *slabo horelo*.

Stavaný sporák bol neskôr nahradený kovovo-smaltovaným priemyselne vyrábaným sporákom, ktorému sa hovorilo *trancport* (zrejme podľa nápisu na firemnom štítku).

Kuchynský nábytok

Kredenc bol modernejší kus kuchynského nábytku. Jeho funkciu pred zavedením do dedinskej domácnosti plnili rozličné police a *kasnička* – akýsi polovičný kredenc. Podobala sa totiž jeho spodnej časti. V zásuvkách (*šuplík, fíjok*) obidvoch kusov nábytku sa ukladalo náčinie potrebné pri varení a jedení. Na poličkách vnútri kasničky a spodnej časti kredenca sa ukladali hrnce a kastróly. V hornej časti mali svoje miesto taniere, poháre a šálky; táto časť kredenca mala dvierka spravidla zasklené farebným vzorovaným sklom, dvierka na spodnej časti boli drevené. Kasničky bývali zafarbené tmavou farbou (v obľube bola červenohnedá), kredence natierali svetlou farbou (bielou alebo krémovou). Kredenc nebol produktom priemyselnej veľkovýroby, lež výtvorom ručnej remeselnej stolárskej práce.

Stôl zvyčajne stál pod oknom, býval prikrýty prikrývkou (*plachta*) z konopného, doma tkaného plátna, niekedy prizdobeného zatkanou farebnou niťou alebo krížikovou výšivkou. Zhotovoval sa z tvrdého dreva (z dubových dosák), niekedy mal aj zásuvku; priečne laty spájajúce nohy stola sa volali *potstolie*. Ako sa už spomenulo, okolo stola boli z dvoch strán rohové lavice s jednoduchými alebo vyrezávanými (dekoratívnymi) operadlami. Okrem lavíc sa takmer v každej domácnosti našlo aspoň jedno bezoperadlové sedadlo (*hokrllík, hokrlla, štokrllík*), ďalej nízke sedadlo na štyroch nohách (*stolček*) alebo s opornými doštenými bokmi naspodku a s vyrezávaným obdĺžnikom alebo ozdobným útvarom na sedacej časti stolčeka. Tieto sedadlá sa používali aj ako podnožka pod nohy. V nejednej nedanovskej domácnosti bolo vidieť stoličku z ohýbaného dreva (*tonetka*). Vysvetlenie pomenovania je jednoduché – v neďalekých Veľkých Uherciach pracovala kedysi továreň na výrobu ohýbaného nábytku, ktorej majiteľ sa volal Tonet.

Veľmi dôležitý kus nábytku, na ktorý sa kládla nádoba s vodou, musela mať každá kuchyňa. Najjednoduchším kusom bola neohobľovaná doska na štyroch nohách (*lavica*), potom kus z ohobľovaných

nezafarbených dosák (zvyčajne aj s poličkou) a napokon lakovaná „minikasnička“, ktorej zhotovenie si vyžadovalo primeranú remeselnú zručnosť. Voda sa udržiavala v drevenej nádobe (*putňa*) alebo v smaltovanej nádobe (*kíbel*). Pri nádobe na vodu bol *hrnček* na naberanie aj pitie vody. V súvislosti s týmto kusom nábytku hodno zaznamenať združené pomenovanie *putňová lavička* a jednoslovný názov *vod'eňička*.

Ďalším kusom nábytku bolo drevené alebo kovové umývadlo (*umivallo*) s vyberateľným lavórom, so zásuvkou na kefu a hrebeň a vešiakom na prevesenie uteráka (*ručník*).

V niektorých kuchyniach stál starobylý kus nábytku na uchovávanie múky – zvyčajne sa totiž umiestňoval v komore. Mal významovo priezračný názov *múčna truhla*. Vnútri boli najmenej tri priečinky (*štrichi*) – na chlebovú a várovú múku (bola dvojaká: *hlatká a hrubá*). Gazdiná vedela nájsť v múčnej truhle miesto aj pre krupicu (*grís*), krúpy (*lohádza*), prípadne aj pre vrecko s makom a sito na osievanie múky.

Za dverami alebo priamo na nezasklenených dverách visel jednoduchý drevený vešiak na šaty; daktori starí Nedanovčania ho volali *fogaš*.

Ostatný inventár

Do inventára kuchyne patrili rozličné ozdobné predmety, napr. pásy plátna (*štráfi*) s vyšívanými obrázkami kuchynských predmetov, ako mlynček, mažiar, miska a pod. Zdobili poličky v kredenci, kasničke či okraje komínčeka. Ďalej to boli vyšívané *nást'eňníki* s rozličnými motívmi a nápismi: strážny anjel a deti, Panna Mária, svätci, zaľúbené dvojice mladých ľudí; Host' do domu – Boh do domu, Láska, Bože, láska a iné. Obísť nemožno ani tzv. devocionálie – sošky svätých, pátričky, sväteničky (bývali zavesené tesne pri vchodových dverách), krížiky, obrázky svätých atď., ktoré si ľudia prinášali ako pamiatku na púť (*pút*). Z veršov *V opustenom domku, / krytom slamou, / visel obraz Božej Rodičky, / pred ktorým sme neraz večer / s mamou / žmolievali tvrdé pátričky, / keď tak v mrku pri útulnej peci / na pretrase boli sväté veci* (G. Zvonický) a podobných veršov básnikov katolíckej moderny vychodí, že neplnili iba funkciu pamiatkového predmetu, ale sa používali ako pomôcky duchovnej formácie rodiny. Dekoratívnu funkciu popri úžitkovej plnili aj niektoré kuchynské predmety vystavené na komínčeku alebo na poličke, napr. kávový mlynček, mažiar s tĺčikom, soľnička, žehlička (*pigľuvacia mašina, piglajs*), nádoby a nádobky na koreniny, váhy a pod. Spomenúť treba aj hodiny – starodávne nástenné (*kukučkové, pondusové/ponduski*) a modernejšie budíky položené spravidla na kasničke alebo na kredenci.

Prirodzene, že v kuchyni muselo byť poruke náčinie na varenie a konzumovanie jedla. Boli to hrnce, kastróly (*kastrón, kastrónček*),

vahani/vahančeki (drevené viacúčelové nádoby), misy a misky, šálky (v miestnom nárečí *šialka*; častejšie sa vyskytovalo synonymum *hrnček*), taniere (drevené, plechové, z pálenej hliny alebo z porcelánu – *polcinár, polcinárovi taňier*), poháre a poháriky (*štamprlík*), medzi ktoré patrili aj *mierky*, t. j. malé fľaštičkové sklenené nádoby, do ktorých sa kupovalo menšie množstvo alkoholu a ktoré pravidelní konzumenti alkoholu (*gajst, pálené, kvit*) nosili pri sebe. Hrnce a kastróly sa prikrývali pokrievkou – synonymum pokrievky v miestnom nárečí je *škrilla*. Pokrievky zvyčajne viseli na stene blízko sporáka na špeciálnej poličke, kde sa ukladali podľa veľkosti. Na stene zvyčajne visela aj doska (*tabla*) na miesenie, valkanie, rezanie/krájanie, tvarovanie cesta. K nej patrili *válok* na úpravu zamieseneného cesta (*cest'iačko*) na tenké kružnicové kusy, z ktorých sa robili lokše, krájali/rezali rezance (*slíže*) alebo fľačky (*šifliki*). Cesto na doske sa prikrývalo obrúskom (*valad'ienka*), ktorý sa vkladal aj do slameného koša (*ošítka*) na chlebové cesto.

S pôvodným spoločným stravovaním rodín súviselo jedenie niektorých jedál z jednej misy. Tento zvyk sa zachovával ešte počas 1. svetovej vojny (pozri Sečanský, c. d., s. 40), sporadicky sa udržal až do 2. svetovej vojny, no po nej naraz zanikol. Z tejto misy si každý stolujúci naberal jedlo lyžicou (najstaršia generácia používala podobu *lužica, lužička*, pričom aj demunitívom sa rozumela veľká lyžica), ďalej sa pri jedení používala vidlička (*villička*) a nôž. Najviac sa používala lyžica. Náčinie na nabereanie tekutého jedla z hrnca sa nazývalo *žufaňa/žufanka*; jestvovala aj *d'ierkovaná žufaňa* na stiahnutie peny z mäsovej polievky; pene sa hovorilo *šumini/šumina*; s týmto pomenovaním je slovotvorne spojené sloveso *šumovať/ošumovať* a podstatné meno *šumuvačka* ako názov dierkovanej naberačky. Na miešanie jedla sa používala drevená varecha (*varaca, varačka*), na vyberanie cestovín z vriacej vody *rešeto* (veľká drevená dierovaná okrúhla naberačka). Ďalšie náčinie: *sítka* – drobné sito na sciedzanie čaju; *strúžik* – náčinie na strúhanie zemiakov, cesta, cesnaku a pod.; *rádzik* – ozubené koliesko alebo koliesko so zvlhnutým ostrým okrajom – jedno aj druhé na drevenej rúčke – na krájanie cesta, napr. na pirohy; *perko/perká* – väčšie husacie alebo kačacie pero, alebo zväzok drobnejších pier na mastenie cesta, plechov a pod.; *habarka* – vareška s lúčovitým kolieskom na roztrepávanie mlieka, smotany a pod.; ručný mlynček – kávový, orechový, makový; mažiarik s tlčíkom na drvenie (*tlčenie*) korenia, škorice, ale aj kryštálového cukru; drevená lopatka na sádzanie halušiek; panvica na pečenie palacinek (*palacinkárňa*) a doliek (*dolkárňa*); *zbonka* – nádoba na spracovanie smotany (*smatánka*), čiže na domácu výrobu masla; k zbonke patrila *toparka* – dlhšia drevená rúčka zakončená dierovaným nepohyblivým kolieskom (pri mú-

tení smotany plnila funkciu piesta); na zhrabovanie uhlia z pece slúžil *kutáč* a *ohrablo*, na sádzanie chleba, posúchov a plechov s koláčmi široká rovná *drevenná lopata*. Ani zbonka, ani ohrablo a lopata nemali v kuchyni stabilné miesto, odkladali sa v komore.

Kuchynská dlážka

Spodná plocha kuchyne bola *udupaná/ubitá zem* vymazaná vrstvou hliny. Pred upratovaním sa musela poliat', aby sa pri zametaní neprášilo. Zručné polievačky vedeli „vypolievať“ na zemi rozličné ozdobné útvary. Zametalo sa doma vyrobenou metlou z brezových prútov, neskôr aj *kupivanou* metlou z ciroku. Postupne sa hlinená dlážka z kuchyne vytrácala – v *niekerých kuchyniach bou/mali cement*.

Nedanovské jedlá

Dost' podrobnú informáciu o tom, ako sa voľakedajší Nedanovčania stravovali, možno nájsť v publikácii na oslavu 650. výročia prvej písomnej zmienky o obci *Nedanovce 650-ročné* (1994). Podávajú ich dvaja autori – renomovaný odborník v oblasti výživy MUDr. Imrich Sečanský (s. 39 – 43) a učiteľka Mária Ballová (s. 43 – 45). V ich statiach sa nachodia všeobecné údaje o stravovaní, týždenný jedálny lístok, jedálny lístok na výročité sviatky, názvy jedál a niekedy aj stručný opis ich prípravy. Dozvedáme sa z nich: „Týždenný jedálny lístok mal svoje pravidlá. Bol dost' stereotypný a závisel do značnej miery od sociálneho postavenia jednotlivých rodín. V stredu a piatok, ale aj inokedy sa dodržiavali pôstne dni bez mäsa s jedlami z cestovín a strukovín“ (Sečanský, c. d., s. 41). Alebo: „Na obed bývala ‚kyslá vára‘ (polievky zatrepané mliekom – zemiaková, fazuľová, hríbová...). K tomu bývalo vždy dačo ‚od cesta‘. Najčastejšie to boli slíže – makové, syrové (tvarohové)... V sobotu bývala kaša (grísová, krúpová, múčna, ryžová). V nedeľu už bývala mäsová polievka...“ (Ballová, s. 44). „Spestrenie stravy prinášali zabíjačky“ (tamže).

Základnou surovinou, z ktorej sa pripravovali jedlá, boli predovšetkým zemiaky (*zemáki/krumple*), ďalej strukoviny, obilniny, múka, zelenina, mlieko, maslo, mäso. To sa premietlo aj do názvov mnohých jedál, napr. zemiaková, fazuľová, šošovicová, cesnaková, krúpová (*lohadzová*) polievka. Cesnaková polievka mala jednoslovný názov *cesnakovica*. Strukoviny a obilniny sa okrem polievok dávali aj do *kislej váre* (*kislá fazuľa*). Kyslá vára sa však pripravovala aj zo zemiakov (*kislé krumple*), kapusty, hríbov atď. Okrem toho sa zo zemiakov, strukovín a obilnín pripravovali kašovité jedlá. V obľube bola hrachová kaša, ale najmä *fučka* (uvarené roztláčené zemiaky s múkou a premiešané s varenými krúpami – Sečanský, c. d., s. 41). Zemiaky sa pripravovali na rozličný spôsob: piekli sa v šupke, varili sa v šupke aj bez šupky (spravidla pokrájané na *križalki*), uvarené sa pridávali do chlebového aj iného cesta, podávali sa ako samostatné jedlo alebo

príloha k nemu (tzv. *pichané krumple*). Samostatným jedlom bola zemiaková baba (*tarhaňa*).

V minulosti sa varilo aj veľa múčnych jedál s *kisnutého aj ňekisnutého cesta*. Do prvej skupiny patria koláče (*makovník, orechovník, sirovník* – tvarohový koláč, *lekvárovník* – častejšie *lekvárovi koláč*), pripravované ako jednotlivé drobné kúsky alebo na *celí plech*, alebo ako *štridla* (závin). Ďalej sú to *pupáki/pupáčki*, šišky, parené buchty, dolky a *korenáki/korenáče* (buchty plnené oškvarkami dochutenými korením; piekli sa v období fašiangov). Druhú skupinu tvoria rezance (*slíže*), halušky, lokše, palacinky, slivkové gule/knedle a pirohy (*perki*). Nedanovčanky varili dvojaké slíže – z obyčajného cesta (rezané slíže) a zo zemiakového cesta (*šúlané slíže* alebo *kocindáki*). Halušky bývali spravidla vajcové, *kapustné/kapustové*, zriedkavejšie s tvarohom. Lokše sa piekli na platni sporáka a podávali sa *omasťené a celé, no robili sa aj trhané lokše* (tie sa posýpali makom, tvarohom alebo kapusťou). Medzi jedlá z nekysnutého cesta patria pagáče (*kabáč, kabáčik*). Piekli sa trojaké – *oškvarkové, burgiňové* alebo *len tak bes šetkého*.

Mäso sa varievalo, pieklo, dusilo (*dinctuvalo*) a vyprážalo/vysmážalo. Na niekdajšej dedine prakticky každá rodina chovala sliepky, kačice, husi, zriedkavejšie morcky, perličky, ďalej zajace a ošípané. Z toho vychodí, že sa jedávala *kuracina, kačaćina, morčaćina* (v zápise nie je chyba, ide o lokálnu výslovnosť týchto slov), *zajačina, bravčovina*. Hovädzina, hovädzie kosti, teľacina a teľacie kosti sa kupovali u mäsiara (v *jatke*) a zväčša sa z nich varila nedeľná polievka. Kuracie mäso sa vyprážalo/vysmážalo, pieklo alebo sa z neho robil *paprikáš*. Pečené kurča s plnkou sa volalo *nadiévané kura*, plnka sa volala *nadiévka*. Približne rovnako sa postupovalo aj pri kuchynskom spracovaní ostatných druhov mäsa. Ako sa už konštatovalo, výrazným osviežením jedálneho lístka bolo mäso a mäsové produkty zo zabíjačiek: žobrácka kaša, ovar, jaternica (*húrka, jelito, jelitko*), klobása (pečená), údeniny – tlačienka (*prezburšt*), šunka, klobása/klobáska, slanina... Z údenej kože a paprčiek sa varila *huspeňina*. Častým a obľúbeným pokrmom bola hustá, kaloricky výdatná polievka s údenou klobásou, prípadne aj zárezkami údenej slaniny. Volala sa *melence* alebo *zámelki* podľa toho, že sa do nej zaváralo strúhané alebo pomrvené rezancové cesto. Cez žatvu sa podávala na raňajky – boli to tzv. *žencovské frištuki*.

Jedlo sa podávalo denne tri-štyri razy: ráno (*frištuk*), na popoludnie (*obed*), nepravidelne popoludní (*olovrant, nešpor, nešpori*), večer (*večera*). „Desiate neboli“ (Ballová, s. 43). S požívaním jedla v takto vymedzenom čase a so súhrnnými názvami podávaných pokrmov súvisia slovesá *frištukovať, obedovať* (najstaršia generácia: *poluňovať, olovrantovať/nešporovať, večerať*).

Hlavným a základným pokrmom dedinských ľudí bol chlieb. Zvyčajne bol položený na stole a prikrytý obrúskom (*plachtička*). Opis pečenia chleba a jeho konzumáciu ako samostatného pokrmu (chlieb sa natieral maslom, masťou, lekvárom, posýpal cukrom, polieval medom, robili sa z neho hrianky a pod.) aj ako doplnku k inému jedlu podáva I. Sečanský (c. d., s. 40). Z chlebového cesta sa odkladal kúsok (*nácesta*) na ďalšiu prípravu na pečenie chleba. Táto príprava sa pomenúvala slovesom *odmladiť* (*večer mosím odmladiť na chliep*). Sečanský zaznamenal aj to, v akej úcte bol voľakedy chlieb: „Pri prvom krájaní gazdiná chlieb prežehnala tak, že spravila nožom krížik na jeho spodnej strane“ (c. d., s. 40). A ďalej: „Keď spadol kúsok chleba na zem, po zdvihnutí sme ho oprášili a pred prvým zahryznutím pobozkali. S takou úctou sa zaobchádzalo s týmto základom výživy všetkých nás. Chlieb sme považovali za Boží dar“ (tamže). Je to pochopiteľné. Na skyvu chleba bolo totiž odjakživa potrebné vynaložiť veľa úsilia, množstvo práce ľudských rúk. No korene úcty sú aj v inom – v Jánovom poslanstve o zázračnom rozmnožení chleba, ktoré obsahuje výzvu „pozberať zvyšné odrobiny, aby nič nevyšlo nazmar“ (Sväté písmo, 1996, s. 2281). Dedinský človek ju prijal bez výhrad, osvojil si ju a konal podľa nej aj pri zaobchádzaní s ostatnou obživou. Na dedine sa naozaj zužitkovali aj zvyšky jedla (*ňedojetki*) – kýmli sa nimi hydina, dávali sa do žrádla pre prasce, psa a pod.

Pripomeňme ešte, že prvý odkrojený kúsok chleba sa nazýval *vrchnák*, ďalší kúsok so spodnou aj vrchnou kôrkou bol *krajec/krajček*, iba s jednou kôrkou *smitka*. Odlomený alebo nespôsobne odkrojený väčší kus chleba bol *ripeň chleba*. Vydutá popraskaná časť bez kôrky sa volala *pupák/pupáček*, mazľavé nedopečené cesto tesne nad spodnou kôrkou *milleňička*. O veľkej vzduchovej bubline pod hornou kôrkou kolovala úsmevno-výsmešná riekanka: *Takí sa mi/ti chlebik uday, že pot kuorkou kocúr dúday*.

Za náprstok „kuchynskej“ frazeológie

V súvislosti so stolovaním, pocitmi hladu, smädu sa Nedanovčania vyjadrovali expresívne a často žartovne, napr. takto: (*som*) *hlanní jag vlk, smenní/smanní jag vol, od hladu už aňi ňevíďim, padám od hladu, robia sa mi kruhi pred očami/očima*. Tučnému človeku s veľkou nadváhou prischlo pomenovanie *pasibruch* a vzťahovalo sa na neho prirovnanie *je jak sut*; chudého človeka prirovnávali k chudému plemenu psa – (*je*) *chudí jag vižla* –, pririekli mu pomenovanie *drevenák* alebo konštatovali, *že je len kozď a koža, že je visknutí* alebo *visušení jak trieska*. Povzdych *račeť šaťit' ako chovať* sa vzťahoval na toho, kto veľa jedol. Týkala sa ho aj riekanka *Na misu mi dajťe, v hrnci mi ňehajťe, aj s vami bud'em*. Kto sa veľa najedol, *najedou sa do prasknutia* alebo *mohou si (jello) prstom dočiahnuť*, alebo sa o ňom hrubo

vravelo: *žere/hlce jak prasa/sviňa*. Po utíšení hladu a smádu zaznievalo: *zarovno z hlanním už vidržím; už vidím d'alej; niž mi ňebolo, ale už mi je lepšie*. Neochota používať pri jedení vidličku a nôž sa ospravedlňovala kategoricky: *Villička čistota a prsti istota*. O gazdinej, ktorá sa starala o poriadok v kuchyni, sa vravelo, že je *čistotná, že má v kuchiňi cisto*. Neporiadnej žene vraveli *ňekiepa* a jej *kuchiňa bola furt zaňekiepená*.

Čo na záver?

Porovnanie súčasnej dedinskej kuchyne so starobyľou ukazuje, ako civilizačný rozvoj zmenil jej vzhľad aj spôsob varenia a stravovania. Vývinovú líniu možno schematicky zachytiť nasledujúcimi reťazcami pomenovaní:

otvorené ohnisko – murovaný sporák – kovový sporák (na drevo, uhlie) – plynový/elektrický sporák – mikrovlnka;

polica – kasnička – kredenc – linka (kuchynská);

doma pripravované jedlá – priemyselné polotovary – instantné potraviny (polievky) – prevzatie reštauračných jedál do jedálneho lístka domácností.

Vybavenie kuchyne rozličnými elektrickými prístrojmi a pomôckami urýchľuje a uľahčuje varenie aj udržiavanie poriadku v kuchyni. To je prednosť súčasnej kuchyne a časový zisk pre gazdinú. Civilizačný rozvoj však spôsobil aj nenahraditeľné straty: z kuchyne sa nenávratne vytratila vôňa čerstvo upečeného chleba a ekologicky čistých surovín na prípravu jedla.

IVAN MASÁR

Literatúra:

BALLOVÁ, M.: Ešte o stravovaní, ale najmä o usilovnosti nedanovských žien. In: *Nedanovce 650-ročné*. Ed. R. Chrenko – I. Masár. Obec Nedanovce 1994, s. 43 – 45.

OSADSKÁ, A.: Spôsoby úpravy jedál varením podľa J. Babilona. In: *Kultúra slova*, 2004, roč. 38, č. 1, s. 26 – 28.

PECIAR, P.: Ako sa v Nedanovciach kedysi bývalo. In: *Nedanovce 650-ročné*. Ed. R. Chrenko – I. Masár. Obec Nedanovce 1994, s. 36 – 39.

SEČANSKÝ, I.: Nedanovské jedlá a nápoje. In: *Nedanovce 650-ročné*. Ed. R. Chrenko – I. Masár. Tamže, s. 39 – 45.

Sväté písmo. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1996. 2623 s.

Zo zemplínskej kuchyne

Napriek tomu, že už mnoho článkov sa zaoberalo rozličnými aspektmi „ťažkého života ľudu“ či porovnávaním „života na dedine kedysi a dnes“, hodno znova načrieť do tejto „studnice“ a umožniť čitateľom nazrieť do hrnca obyčajnej zemplínskej gazdinky, napríklad aj našej prastarej mamy, ktorá mi ako malému chlapcovi často a zaujímavovo rozprávala o mnohom. O radošti, o starosti, o zábave i o práci. O živote i o smrti. Jej pamiatke venujem tento článok. Darmo by ste v ňom však hľadali farbisté opisy exotických „výhodniarskych“ špeciálít. Zemplínske jedlá sú totiž vskutku veľmi prosté. Naša kuchynská filozofia sa dá zhrnúť do jednej jednoduchej vety: *Nachpaj hurku chodž z bandurku.*

Začnime pekne po poriadku – raňajkami, ktoré by podľa moderných teórií mali tvoriť základ celodennej stravy. Trochu prekvapujúce bolo, že ani väčší gazdovia – a to ani pred najťažšími robotami – nemávali veru ktovieako výdatný *frištik*. Kým chlapi obriadili statok, gazdiná narýchlo uvarila *poliuku*, najčastejšie zeleninovú, ale aj mliečnu (v skutočnosti šlo o prevarené mlieko s nejakým prídavkom, obyčajne išlo o *rezanki do mlieka*, *krupi do mlieka* a pod.). Ba častejšie sa uvarilo len za hrniec *kaveju* (kávy, väčšinou iba obilnej, t. j. melty) či *teju* (čaju, najčastejšie lipového alebo mäťového), aby dolu krkom lepšie zišiel *pritopeni chl'ib* (hrianky). Prípadne si len nadrobili *chl'ib do mlieka* – a *i za to dzekovali Panu Bohu.*

Preto, najmä ak sa robilo na poli, nemohol chýbať *predobednik* (novšie *dzešata*) – veď *chto bi biroval z mlieka robic?* Lepší gazda si k chlebu niesol *falatok* (kúsok) *slaňini*, občas i *mašelko u chrinovim* alebo *hroznovim listku zakruceni*, chudobnejší gazda zas aspoň trochu *ľekvaru* (varil sa len slivkový). Ale veru stalo sa i tak, že *medži dva falatki chleba scišl'i terci a zapil'i zo žimnu vodu...* K tomu, pravda, čerstvá zelenina či ovocie (*uhorki sviži* alebo *kvašeni*, *paradički*, *paprigi/paprigani* atď.); to sa však vari ani nepovažovalo za jedlo (*ňerachovalo še*).

Obedovať sa zvyklo dosť neskoro, až po druhej, prípadne ešte neskôr. Gazdiná musela (mohla?) odísť z poľa trochu skôr ako ostatní. Z rozprávania prastarej mamy sme však mali pocit, že väčším dôvo-

dom než varenie obeda bolo podojiť kravku, ktorú na obed pastier *došikoval* domov.

Počas letného obdobia – opäť najmä počas robôt – sa na pole zobralo aj niečo na *olovran/olovranok*; neskôr však (keď už dorástli) sa iba upiekli priamo na poli nejaké zemiaky alebo kukurica.

Vari najskromnejším jedlom dňa (a to už viac zodpovedá dnes uznávaným zásadám zdravej výživy) bola večera. Zväčša sa totiž iba dojedali zvyšky od obeda – teda ak boli. Ak nie, uvarila sa narýchlo nejaká kaša alebo zemiaky v šupe; prvé i druhé sa hojne zapíjalo mliekom (*sladkim abo kvašnim*) alebo *cmarom*. Nie zriedka však večeru dokonca vynechali úplne.

Bližšie si teraz pripomeňme jedlá, ktoré sa na Zemplíne varili (a mnohé aj dodnes varia):

Chlieb kedysi nebol až taký každodenný, ako je dnes, no predsa len bol tým najzákladnejším pokrmom, preto sa akosi patrí spomenúť ho osobitne. Väčšinou sa piekol iba raz do týždňa, iba naozaj veľké domácnosti si mohli dovoliť miesiť dvakrát. Nesmelo to však byť v nedeľu. Ani na Luciu, *bo bi prišla Luca a uchpala gazdiňu do peca*. O chlebičku treba povedať, že sa prežehnával trikrát: pri miesení, pri sádzaní a pri krájaní. Prastará mama (inak niekoľkonásobne vyznamenaná družstevníčka) nikdy si neodpustila pred nakrojením prežehnať každý peceň, i keď bol kúpený v socialistickom obchode.

Spolu s chlebom sa piekol aj tzv. *chľebovi poplanok*. Bol z chlebového cesta, do ktorého zriedkavejšie primiešali aj kyslú kapustu; ten sa podával ku *kminkovej* (rascovej) polievke.

Ak sa jedlo doma, polievka na obed chýbala len málokedy (presne podľa zásady, ktorú sme spomenuli už skôr). *Pol'iŭki* by sme v podstate mohli rozdeliť na tri druhy: *mesovi*, *zapráženi* a *podbiti pol'iŭki*.

Mäsové vývary sa pripravovali iba v nedeľu a vo sviatok: *kureca pol'iŭka* (slepačia!), *kačeca*, *hušeca*, *zaječa*, *pulčeca* (morčacia), prípadne (dnes už naozaj exotická) *holubeca*, iné len oveľa zriedkavejšie (*švińska*, *hovedza*, z údeného mäsa *udzena* a pod.). Takáto polievka bola väčšinou dosť ťažká (čím masťnejšia, tým lepšia), preto sa jedla s veľkým množstvom cestovín. Dávali sa do nej *rezanki* (rezance), prípadne *lečki* (fliačky). Ak bolo dosť *pečinki/majki* (pečene), pripravovali sa z nej namiesto rezancov *pečinkovi/majkovi haluški*. Ak menej (napríklad len z jedného kusa hydiny), urobili *pouňinu* (plnku). Recept na túto dobrotu vraj odpozorovali ženy, ktoré slúžili v grófskej kuchyni, od školovaného kuchára: u grófov sa zmesou z pečene, vajec, múky, strúhanky a zeleniny plnila pečená hydina – chudobnejší si ju uvarili v polievke, zakrútenú do kapustného listu.

Vari najčastejšie sa varievali *zapráženi pol'iŭki*. Boli to vlastne polievky z najrozličnejšej zeleniny (*pasul'ova*, t. j. fazuľová, resp.

pasuľa z lečkami, hrachova, bandurkova, resp. *bandurki na poličku* atď.), varené s klasickou múčnou zápražkou, pretože čistý zeleninový vývar by nebol dosť výdatný. *Rosolova polička* (rosol je šťava z kyslej kapusty) je špecifická tým, že sa zápražka pridáva až počas varenia. Pri príprave týchto polievok platila jednoduchá zásada: čím hustejšia – tým lepšia; preto sa do nich pridávali cestoviny, okrem spomínaných aj *klínki* (trojuholníkové fliačky) alebo *sciranka* (tarhoňa), *geršle* (krúpy) alebo (najčastejšie) rozličné druhy halušiek (*zatrepovani haluški, ľati cesto* a pod.).

Tretia kategória polievok – *podbiti polički* (*podbijka* = zátrepka) – akosi plynule „prechádza“ do prívarkov. *Podbiti bandurki, podbita pasuľa, podbita dziňa* (z tekvice, ktorú volali aj *dziňanka* alebo *dziňova kapusta*, i keď kapusty v nej nebolo)... dokonca aj *podbiti sľivki* (zo sušených sliviek). Ak sa *podbijka* zahustila menej, bola to polievka – ak viac, bol to prívarok; vtedy sa však už polievka väčšinou nevarila.

Vcelku zaujímavou domácou špecialitou je *ciberej* – šťava pripravená kvasením z vody, ovsených krúp, soli a kôpru. Je to vlastne jedlo i nápoj. Vychladený *ciberej* dobre padol najmä v lete, večer po robote. *Chlopi ňechodzili ftedi tag na pivo, jak teras chodza. Ta dze! Ciberej* však mohli aj prevariť a pridať doň (osobitne uvarenú) *pasuľu*, prípadne aj *bandurki* (zemiaky); výsledkom bola výživná a zároveň osviežujúca polievka.

Hlavné jedlo bolo u prostých ľudí väčšinou „vegetariánske“, bezmäsité. (Ak deti pýtali mäso, prekáravo im vravievali: *budze kura pečena, aľe z metlu po prikl'ece*.) Už spomenuté mliečne prívaroky sa podávali s chlebom. Pri nich by bolo najvhodnejšie uviesť aj *mačanku* – je to vlastne základná omáčka, ktorá sa v kuchárskych knihách niekedy označuje ako bešamel. *Rosolova mačanka* sa varí veľmi podobne, chuťovo je však úplne odlišná, lebo je zapražená na slanine a namiesto mlieka sa do nej použije *rosol* (šťava z kyslej kapusty). S oboma druhmi omáčky sa najčastejšie jedávali zemiaky uvarené v šupke.

Ďalej to mohli byť *hičkoše* (zemiakové halušky) s kapustou (podľa sezóny sladkou alebo kyslou) alebo s tvarohom, ktorý sa na Zemplíne volá *sir*. Dosť často sa varili aj *sľiski* (šúľance zo zemiakového cesta), *gombovce* (lekvárové knedle, takisto zo zemiakového cesta) a cestoviny ako hlavné jedlo (*široki rezanki* alebo *klínki*): na slano opäť s kapustou alebo tvarohom, na sladko potom s lekvárom, praženými strúhanými jablkami, s mletými vlašskými orechmi alebo makom. Ak mala gazdiná kedy, *nalepila pirohi* (okrem spomenutého mohli byť naplnené aj zemiakovou kašou); tie sa však už považovali za slávnostnejšie (napríklad nedeľné) jedlo. Pri všetkých týchto jedlách sa veľmi dlho udržal zvyk jesť ich z jednej veľkej spoločnej misy.

Nemôžeme zabudnúť ani na *poplanki* (koláče z kysnutého cesta). *Chľebovi poplanok* sme už spomenuli. *Kolački* (ktoré niekde volajú aj *zakrucaňiki*) sa piekli s makom (*makovi kolačok*, *makouňik*) alebo s mletými orechmi (*orechovi kolačok*, *orechouňik*). Slovo *krepl'e* malo pôvodne dva významy: *vipražani krepl'e* sú šišky a *pečeni krepl'e* zas buchty. Okrem nich boli veľmi obľúbené vyprážené *čeregi* (fánky). Obsah názvov *poplanog z lekvarom*, *poplanog zo sirom*, *poplanog zo šľiškami*, *poplanok s kapustu* (so sladkou), *poplanok s cimitom* (škorica) hádam ani netreba príliš vysvetľovať.

Ešte hodno spomenúť aj *drobni piroški*, pomerne slávnostné a dnes už takmer nevidané jedlo. Boli to, ako názov napovedá, malé pečené pirôžky so sladkou kapustou, ktoré sa pred podávaním preliali na site vriacou vodou, aby zmäkli, a potom sa pomastili prepraženým maslom.

Knedľa v spisovnom zmysle slova prišla na Zemplín až po druhej svetovej vojne; *knedľe* sa tu však varili už dávno predtým, lebo týmto slovom volali parené buchty.

Zaujímavý je aj termín *lokša*: to, čo sa v spisovnej slovenčine všeobecne označuje ako „lokša“, na Zemplíne sa volá *bandurkova lokša*. To preto, lebo okrem nej sa pečie aj *ceňka lokša* (maces), *hruba lokša* (alebo aj *opresnok*) a *lokša na sire* (s tvarohom). Do posledných dvoch menovaných sa do cesta pridávala *brovza* (sóda bikarbóna). Nech už však bola lokša akákoľvek, väčšinou sa jedla natretá (slivkovým) lekvárom, niekedy bola aj namiesto chleba.

A takmer by sme boli zabudli na naše obľúbené jedlo – zemiakové placky. Jednoducho vysmažené na panvici sa volajú *bandurčaki*, no ak sa to isté zemiakové cesto upieklo v rúre, volali to *naľešňiki* (alebo *naľesňiki*, *naľestňiki* či *naľečňiki*).

Medzi kašovité jedlá patria *griz* (pšeničná krupica; varila sa viac-menej iba pre deti), *zameška* (kukuričná krupica, ktorá sa mohla jesť na sladko i na slano) a *kaša z mľikom/u mľiku* (kaša = ryža; prastará mama tvrdila, že už jej stará mama varievala mliečnu ryžu – *aľe ta to ftedi bulo išče taki jak paradnejši jedzeňe*). Hotovú *zamešku* mohli ešte zapiecť v rúre, to sa potom volalo *maľej*.

Mäso a mäsité jedlá sa v bežnej domácnosti pripravovali len v nedeľu, na sviatky a pri veľmi slávnostných príležitostiach. Výnimkou boli iba dni zabíjačky; nie všetko totiž bolo možné nejakým spôsobom zakonzervovať – najmä vnútornosti. (Len na okraj: restovanú *šľižinku* čiže slezinu dávali väčšinou len dievčatám, *žebi mal'i dluhi vľasi*). Väčšina gazdov zabíjala len raz do roka, a to pred vianočným pôstom. Počas pôstu sa už mäsa dotkol iba gazda – aj to len keď ho obracal v udiarni. Väčšina mäsa sa totiž solila a údila: *pl'eca*, *rebra*, *noški*, *chvoscik*, *zazubje* (čel'ust') atď., ale najmä *šouđra* (šunka), ktorá

– aspoň jedna – musela vydržať nedotknutá až do Veľkej noci. A samozrejme nemôžeme zabudnúť na dobrú domácu klobásu, podľa jej kvality sa posudzoval aj gazda.

Slanina sa aj údila, ale iba prerastená. Čisté sadlo *vitopil'i na šmal'ec* (masť). A keď sme už pri tom, slovom *kuski* sa na Zemplíne označujú jednak klasické škvarky (*slaninovo kuski*) a jednak popražené kúsky masťného mäsa (*mesovo kuski*), ktoré sa aj so stuhnutosťou masťou stredne dlho udržali v kameninovom hrnci na chladnom mieste. Jedny i druhé sa príležitostne pridávali do rozličných už spomenutých jedál na prílepšenie.

Ďalším zabíjačkovým výrobkom je *šajt*, čiže stará známa tlačienka. Plnila sa do opracovaného žalúdka (tú volali *dzedo*) a dvanástnika (*baba*), niekde aj do časti hrubého čreva. Do tenkého čreva sa okrem klobás plnili aj *hurki* (jaternice), do ktorých dávnejšie namiesto dnešnej ryže dávali iba krúpy. Krvavničky na Zemplíne však nepoznali; uvarená krv sa pridávala do jaterníc.

S mäsom sa obyčajne veľké ceremónie nerobili: v prevažnej väčšine prípadov sa jednoducho uvarilo, aby bola aj polievka. Preto sa aj spomenutá „plnka“ (*pouňina*) varievala priamo v polievke – mäso sa totiž pieklo iba pri veľmi sviatočných a slávnostných príležitostiach. Pritom obvarené mäso sa jedlo takmer zásadne s chlebom – z *bandurkami ozdaj lem fiedi, kedz bi nam dachto bul chl'ib ukradnul*, smiala sa prastará mama.

Preto nie je vôbec ťažké vymenovať mäsité jedlá obyčajných ľudí. Boli to (zoraďené podľa „slávnostnosti“): *gulaš*, *perkeľt* (nazývaný aj *paprigaš*), *hul'ki/holupki* (plnená kapusta), novšie aj *šnicle* (*šnicla* je karbonátka) a *riski* (*riska* je rezeň).

Pri rozhodovaní, čo budú variť, gazdinky sa zvyčajne riadili istým týždňovým rozvrhom. Nebolo to však žiadne prísne pravidlo – iba akási orientačná pomôcka: v pondelok husté *podbijki*, v utorok cestoviny, v stredu niečo z *pasul'i* alebo z *kapusti*, vo štvrtok cestoviny, v piatok znovu fazuľa alebo kapustu, v sobotu *bandurki* (s mliekom, cmarom či z *mačanku*) alebo nejaká kaša.

V nedeľu a počas menších sviatkov sa vždy trochu štedrejšie nachrelo do rodinných zásob, pravda, kto ako mohol. Ráno sa na *pritopeni chl'ib* dostalo *šmal'cu*, do čaju alebo melty zas trochu medu či aspoň cukru a podobne. Ako sme už spomenuli, na obed bývalo nejaké mäso a vývar z neho. Mäsa však málokedy bolo dosýtosť, preto sa aj v nedeľu varili cestoviny (napríklad často pirohy, no aj iné), *ale zato poriadne z mašelkom pomasceni, naj'lepši tak, žebi aš po bradze ceklo*. Poobede gazdiná navypražala *krep'le* alebo *čeregi*, prípadne uvarila *kned'le*. A aj večera bola „prilepšená“ – vytiahli sa *kuski*, prípadne trochu *slanini* alebo *šajtu* a pod.

Počas Vianoc to vyzeralo takto: Na *Viliju* (Štedrý deň) sa až do večera prísne postilo; bolo to o to ťažšie, že po celom dome už rozvávali jedlá pripravované na slávnostnú večeru.

Prvým chodom (ak sa to dá tak nazvať) boli aj na Zemplíne vianočné oblátky (*ošče*) s medom a cesnakom.

Huby a jedlá z nich neboli v našich končinách veľmi časté (to skôr v severnejších dedinách, pod Vihorlatom). *Ludze še ňebarz maľi kedi za hubami blukac. To ľem kedz dzeciska daco dovľekli...* – a vtedy sa s nimi urobil krátky proces: buď z nich bola *hubova poliľuka*, alebo *pražení hubi* (čiže praženica s hubami). Na Vianoce však bolo obligátne mať doma aspoň zopár hrstí sušených hríbov – *kozarov*, ktoré boli dôležitou súčasťou tradičnej vianočnej polievky (*kozare*). Na Štedrý večer sa totiž nepripravuje kapustnica, ale iba osobitá polievka zo šťavy z kyslej kapusty. Od spomínaného *rosolu* sa odlišuje práve tým, že sa v nej varia sušené hríby, ale aj *kaša* (ryža) či *geršľe* (krúpy) a najmä klobása, slanina a údené mäso (najčastejšie údené koleno); podáva sa s chlebom alebo s *čistim kolačkom*, niekde aj s inými koláčmi.

Tretí chod sú tzv. *bobaľki* (opekance; pred podávaním sa však – podobne ako *drobni piroški* – preliali na site vriacou vodou) s kyslou kapustou, makom alebo *zo sirom* a bohato pomastené prepraženým maslom. V niektorých domácnostiach sa *bobaľki* podávajú zároveň s polievkou namiesto chleba.

A napokon sa stolovníci dočkali aj mäsa, slaniny a klobás z polievky, ktoré sa podávali aj s chlebom alebo vianočkou; bolo to vlastne prvé mäso po advente, preto sa po ňom len tak zaprášilo. Kedysi to, samozrejme, platilo len o evanjelických domácnostiach, dnes sa však už aj u katolíkov postia iba do večere.

Na perši a druhi dzeň neboli zaužívané nejaké osobitné jedlá. Keď sa dojedol *rosol*, uvarilo sa podobne ako počas menších sviatkov nejaké mäso (najčastejšie hydina). A popri tom gazdiné stále piekli alebo vyprážali niečo múčne. Všeobecne sa však dodržiavalo isté „pravidlo“, že medzi Vianocami a Novým rokom (vrátane) sa nesmú jesť *hičkoše aňi pasuľa, žebi ňemaľi boľaki* (vredy).

Niektó si navaril *rosolu* aj na Nový rok. Určite sa však musela uvariť *zameška* (prípadne nejaká iná kaša), *žebi bul husti rok* (aj na *Kračun*). Okrem toho však opäť nebolo predpísané nijaké osobitné jedlo. Každý si navaril, na čo mal chuť – samozrejme okrem *hičkošov* a *pasuľi*. A často sa varili rebrá – *žebi cali rok trimaľi vedno jak toti rebra*.

Veľká noc sa v kuchyni začínala Zeleným štvrtkom. V ten deň bezpodmienečne museli byť *rezanki zo sirom*. Na Zemplíne sa totiž už oddávna traduje, že *Krista Pana ulapil'i pri rezankoh zo sirom*. V nijakom prípade však nie s makom, *žebi ňebula šňidz u zarňe* (sneť). Pri-

tom rezance museli byť čo najširšie a najdlhšie, *žebi buľi dluhi hrubi klaski*. A na večeru sa zas uvarila veľmi hustá a výdatná zeleninová polievka, aby vydržali piatkový prísny pôst.

Na Veľký piatok sa piekli posúchy z koláčového cesta, na vode a bez tuku. Popri tom sa zjedlo iba zopár varených vajíec a surová kyslá kapusta zo suda.

Biela sobota – to sa už uvarila *pol'iuška zo šou dri*. Keďže však šunka musela byť veľmi silno nasolená, aby vydržala od zabíjačky až do Veľkej noci, do polievky sa dali uvariť aj celé zemiaky, aby do seba natiahli aspoň časť soli. Pomerne ustáleným jedlom na Bielu sobotu bola *studžeňina z udzenih noškou*.

Veľkonočné „menu“ sa však jedlo celé až v nedeľu, po posvätení; najmä *zo šou dri, kolbasi a paski* (veľkonočného koláča) nesmel až do nedele nikto jesť. Okrem nich sa (takisto už v sobotu) uvarili vajcia, *sirec* (hrudka) a cvikla. Veľkonočná *cvikla* je pripravená z varenej cvikly a cukrovej repy, ktoré sa nadrobno postrúhané zmiešajú, pričom pomer si v každej domácnosti menia podľa chuti. Niektorí pridávajú priamo do cvikly aj postrúhaný chren, iní ho podávajú osobitne.

Zo slávnostných príležitostí treba spomenúť najmä *kriscini, vešele* a *komašņu* (kar).

Pohostenie po krstení chystala kmotra. Aby sa *položnica* (rodička) nemusela namáhať, priniesla jej *bili kavej, kašu z m'likom, kolački, medovňiki* alebo *krep'le* a samozrejme *pa'lenku*. K tomu surovú sliepku a rezance, aby v dome novorodenca uvarila polievku, alebo už hotovú *studžeňinu s čistim kolačkom*.

Ráno pred svadbou sa robili raňajky, no iba pre blízku rodinu (resp. budúcu rodinu). Išlo však iba o studenú stravu, nejakú slaninku, nejakú klobásku, nanajvýš sa z vajíec upražila *ratota* (praženica). Neskôr – no stále ešte pred sobášom – sa najmä pre hostí, ktorí prišli z väčšej diaľky, predložila *studžeňina*, niekedy aj *gu'laš* alebo *perkel't* (resp. *paprigaš*), oboje *s čistim kolačkom*.

V hostení sa pokračovalo, keď sa svadobčania vrátili z kostola. Najprv bol slepačí vývar, ktorého kvalita sa posudzovala podľa toho, aký mastný a „žltý“ bol (pridával sa doň žltý šafran), ale aj podľa dĺžky rezancov (čím dlhšie sa podarili, tým lepšie). Pôvodne sa však vraj rezancov nedávalo veľa – namiesto nich sa do polievky porezalo mäso, z ktorého sa polievka varila.

Po polievke bola *kaša na husto* čiže ryža uvarená vo vode (veľmi uvarená, až rozvarená) a bohato pomastená *zo šmal'com*. K nej sa podávali sušené slivky, ktoré uvarili a pocukrili.

Nasledovala kapusta (*ot kapusti chlob je husti, resp. rice tlusti*), a to podľa sezóny buď sladká kapusta varená s paradajkami, alebo hustá kapustnica z kyslej kapusty. V oboch prípadoch však nezáležalo

ani tak na samotnej kapuste, ako na množstve mäsa a klobás, ktoré v nej plávali.

U väčších gazdov, ktorí si mohli dovoliť zabiť na svadbu prasa alebo teľa, nasledovalo mäso podávané iba s chlebom alebo koláčom. Zemiaky kedysi na svadobnom stole vôbec neboli; ba vôbec zemiaky ako príloha k mäsu sa vraj u nás začali podávať až niekedy v tridsiatych či dokonca štyridsiatych rokoch 20. storočia.

Popri tom nechýbali na stoloch rozličné *kolački*, *poplanki*, *medovníki*, *krepl'e* a pod.; tie na svadbu nadonášali samotní svadobčania.

Ako posledný sa dával špeciálny svadobný *redovi kolačok*, koláč *z vipražanima ružičkami*, *zo zelením barvinkom aj zo slatkim šníhom poparadzeni*; ten sa však dával iba ako odmena tomu, kto vykrútil nevestu v *redovom* tanci, lebo ten bol šikovne spojený s vyberaním peňažných darov pre mladomanželov.

A podľa novej tradície (ktorá sa veľmi rýchlo ujala niekedy začiatkom dvadsiateho storočia) sa ako najposlednejší chod podávali *hul'ki* čiže *holupki* – v kapustných listoch varená zmes mletého mäsa a ryže. Keď sa priniesli na stôl, bolo to slušným upozornením, že svadobná hostina sa končí a hostia by sa mali pomaly pobrať domov.

Pokiaľ ide o kar, na ktorý bola pozvaná len rodina zosnulého z iných dedín (aby nešli domov hladní), neboli pri výbere jedla nijaké špeciálne pravidlá. Dalo by sa povedať, že išlo len o taký slávnostnejší obed, ako napríklad v nedeľu alebo menší sviatok. Na stole bola polievka, mäso z nej, nejaké koláče alebo šišky a samozrejme neodmysliteľná *paľenka*.

Inak, keď sme už pri tom, alkoholu sa na dedine kedysi veľa nepopilo – bolo ho totiž treba kupovať. Vína sa veľa nedorobilo, pivo varili len v meste, výroba medoviny bola dávno zabudnutá, nuž len keď občas *od židzika dakus tej paľenočki kupil'i*.

A na záver ešte niekoľko porekadiel týkajúcich sa jedla a jedenia:

Ňehvizdaj/ňešpivaj, kedz jiš, bo budžeš mac šal'enu ženu.

Ňejidz z mašini (sporák), bo budu ľudze na ce vric.

Ňejidz hlup s kapusti/kalarabi, bo budžeš šolavi (všivavý).

Nachpaj hurku chodž z bandurku/triskami/klašom (klásim).

MARTIN CHOCHOL

Staropazovská kuchyňa

Polievky

Každý národ má špecifickú kuchyňu, čiže jedlá, ktoré ho charakterizujú a podľa ktorých je známy. Tak je to i so Slovákmi. Slováci na Dolnej zemi si zachovávajú nielen mnohé staré zvyky, ale i charakteristické jedlá. Jedlá v jednotlivých tunajších slovenských osadách sa iba čiastočne líšia. Mnohé z nich sa už nepripravujú, ale zachovali sa v pamäti starších ľudí. (V rámci Srbska je Vojvodina, v ktorej žijú Slováci, a tú tvoria tri celky: Báčka, Banát a Sriem. Budjanovce sú malá srbská dedinka v Srieme. Stará Pazova je takisto v Srieme, ale pomerne ďaleko od Budjanoviec.)

Tento príspevok je časťou väčšej štúdie o jedlách a nápojoch v Starej Pazove, ktorej cieľom je zaznamenať časť minulosti, aby nezmlzli stopy po nej s odchodom ľudí, ktorí sa na ňu pamätajú.

Staropazovská kuchyňa bola i bohatá, i chudobná, vyskytovali sa v nej jedlá, ktoré si ľudia mohli pripraviť. Niektoré jedlá sa chystali iba pri osobitných príležitostiach, ktoré súviseli so zachovanými zvykmi a obyčajmi, iné každý deň. Vedelo sa, čo sa jedáva na raňajky, čo na obed a čo na večeru, čo na sviatok, čo v nedeľu a čo vo všedný deň – od pondelka do soboty.

Na obed sa jedli polievky, mäsité alebo múčne jedlá, zemiaky, niekedy boli i prílohy, šaláty alebo omáčky. Dakedy sa obed končil zákuskami. V tomto príspevku sa zameriame iba na polievky, ich druhy, prípravu a konzumáciu.

V Starej Pazove je veľký rozdiel medzi *supou* a *pol'ioukou*. *Supa* je slávnostný druh polievky, varí sa v nedeľu, na sviatky, na svadbách, ale aj vtedy, keď *sa spréma miska* (keď sa chystá jedlo pre *pos'iel'kiňu* – ženu po pôrode). Varí sa vo veľkom hrnci (asi 7 litrov), aby sa doň vmestila celá sliepka. V oboch prípadoch ide o teplé tekuté jedlo. *Supa sa ňezaprážala*. Varila sa tak, že sa do vody najprv dalo mäso. Niekedy to bola sliepka, inokedy *dropke* (slepačie vnútornosti: *zúzik* – žalúdok hydiny, *pečénka*, *nohe*, *hrlo*, *hlava*...) alebo hovädzie mäso, kosti alebo *loj*, ktorý sa kupoval v *mäsiarni* (tesne pred varením) – taký kúsok vážil okolo 100 g. Sliepka sa musela najprv zarezat'. Ak sa zarezala trochu skôr, dávala sa v letnom období do plátennej *kapseli*, zaviazala sa na *štráng* a spustila sa do studne, nad vodu, aby ju *mu-*

che ňezapľu'i. (Tak sa robilo s akýmkoľvek mäsom, lebo nejestvovali chladničky a mrazničky.) Potom sa očistila zelenina, *ze'em:* mrkva, *petržlam z listokámi*, paštrnák, *celer*, hlávka cibule z *luskou* (s vrchnou šupkou) a upiekla sa na sporáku, aby *supa* mala peknú farbu (niekto kládol i strúčik-dva cesnaku). Keď sa mäso a zelenina uvarili, vyberali sa von a *supa* sa zavárala z *rezančkami*. Niekto *supu* aj cedil cez *d'ierkavú varečku*. *Rezančoke* boli krajšie, ak boli tenšie. Aby mali peknú žltú farbu, do cesta sa dávali sušené kvety *šofránu*. Voľakedy sa *rezančoke* miesili tesne pred zaváraním, najčastejšie z *eňiho vajca*, a krájali sa ostrým nožom na špeciálnej doštičke – na *lopáriku*. Zamiesila sa *lokšička*, rozvalkala natenko, zakrútila na váľok, rozkrojila po dĺžke a potom ešte raz po dĺžke na polovicu, to sa dalo spolu a krájalo tesne vedľa prstov natenko.

Keď sa v *supe* varila celá sliepka, niekedy sa dala zapiecť alebo sa *pochuvala* (obaľovala v trojobale) a *pražila* a potom sa jedla ako hlavné jedlo. Ak sa sliepka nezapekala, obyčajne sa jedla zo *zmáčankou* (omáčkou). Podobne sa jedlo i hovädzie mäso. No niekto zase hovädzie mäso uvaril v *supe*, aby bola dobrá, a keď vychladlo, *zomleu a robiu tufi* (fašírky).

Pol'iouke boli každodenné jednoduché tekuté teplé jedlá, ktoré sa v jednotlivých osadách alebo i v rodinách chystali inak. Varili sa *fšerpeňi* (druhu varnej nádoby) – *tučovej* (kameninovej) alebo *kalajsuvaněj* (emailovej). Na Slovensku sa stretávame s rozdelením na sladké a kyslé polievky. V Starej Pazove sú slané alebo kyslé polievky, sladká je iba *slatká kapusta*, aby sa odlíšila od kyslej kapusty.

Kyslé polievky sa kyslili octom. Na prvom mieste to bola *kislá pol'iouka*, ktorá sa obyčajne varila na svadbe (*prví večer*). Táto polievka sa zaprážala s *cibuľou*. Keď sa cibuľa trochu popražila, pridala sa múka, takisto sa trochu popražila, ale nesmela sčervenieť. Potom sa zaliala z *vodou*, pridalo sa mäso nakrájané *na kocke* alebo vnútornosti z prasat'a alebo barančat'a, rozličné kosti alebo slepačie *dropke* a *na kolieská* nakrájaná mrkva. Keď už bolo mäso skoro uvarené, pridala sa umytá *pirindža* (ryža), polievka sa osolila, položilo sa *hrubuo čierne koreňia a bopkoví list*. Polievka bola biela, lebo sa do nej nedávala mletá červená paprika ako do iných druhov polievok. Niekto do nej prilieval mlieko alebo smotanu a kyslila sa octom. (V niektorých rodinách dávali i mletú papriku alebo *mechúri zo šimički* – sušené malé štipľavé papričky.) Keď sa kyslá polievka varila doma, často sa do nej dávalo masné, menej hodnotné mäso, ale vždy čerstvé (nie údené).

Kyslé polievky sa varili aj zo *ze'eňiho buobu* (zelenej fazule), z *bobacu* (druhu fazule s veľkými zrnami) a dnes pribudla aj s *tekvičkou* (z patizónov). Tie sa takisto zaprážali s *cibuľou*, ktorá sa trochu popražila, potom sa pridal *pokrájaňi ze'eňi buob* alebo *vilúpaňi bo-*

bac, ktorý sa *dinctuvaŭ* (dusil) s postupným dolievaním vody. Keď strukoviny *odmeknu*, dolieva sa sladké alebo kyslé mlieko zo *zátrepkou*. Na konci sa ešte dolievala voda, solilo sa a kyslilo octom.

Voľakedy bolo zvykom kysliť si octom i *suchú fazuľu*. V niektorých rodinách si fazuľu octom kyslili iba na druhý alebo tretí deň. Ak bola fazuľa veľmi riedka, mohli sa do nej dať *gľančoke* (druh halušiek). *Suchá fazuľa* sa voľakedy viac podobala polievkam – bolo v nej asi o polovicu zŕn menej, ako keď ju varíme dnes. Nieкто si do *buobu* prilieval i paradajkový pretlak alebo si nadrobno krájal cibuľu.

Čiastočne kyslá bola i *jablčkouka* – paradajková polievka, ktorá sa tiež zaprážala s cibuľou a múkou, pridala sa červená mletá paprika, voda a doma varený paradajkový pretlak. Niekedy sa v nej varila i klobása. V rôznych domácnostiach sa inak zavárala. Najčastejšie sa do nej dávala *zamrvénka* – čerstvo zamiesené cesto sa *reseluvalo na resel'ove* (strúhalo sa na strúhadle) priamo do polievky. Nieкто robil *št'ipkance* – kusky cesta sa rukou trhali do polievky – *gľgaňi, fľekice* alebo sa dávala ryža. Nieкто zase trochu *vitrepau* vajce – polievka sa odložila zo sporáka a cez vidličku sa do nej vlievalo vajce. Nieкто si do *jablčkouki* dával cukor.

V Pazove boli známe *sľepečia, husacia, kačičia, hovedzia, morčacia* a *holubacia supa* a polievky zasa boli *kislá, hrachová, krumpľová* (zemiaková), *ľeveška* (rascová s cibuľou), *brehouska* (brehovská) a *šeňia* („všedná“) *pol'iouka*.

Hrachová polievka sa varila podobne ako polievka zo zelenej fazule, ale sa do nej nedávalo mlieko, len voda. V nej sa obyčajne varila i *suchá klobása* (údená), nakrájaná buď na kusky, alebo na kolieska, nadrobno nakrájané zemiaky a mrkva. Zavárala sa *gľganami* alebo *fľekicami*.

Krumpľová polievka alebo *krumpľouka* sa varila, keď sa varili zemiaky za *gel'éd'iňe* (na zemiakové knedle) alebo za *šuchnód'le* (na zemiakové valčeky). Voda zo zemiakov sa zlievala na upraženu a *opaprikovenú* cibuľu. Sem sa ešte dolievala *halušková voda* (voda, v ktorej sa varili cestoviny) a kládli sa čerstvé *celerovie listi*. Táto polievka bývala hustejšia, nezavárala sa, ale sa do nej *krajkal'i hol'ie gel'éd'iňe* alebo *šuchnód'le*.

Podobná polievka sa varila i vtedy, keď sa varili rezance. Na masť sa upražila cibuľa, dala sa sladká alebo *horká* (štipľavá) mletá paprika a do toho sa naliala *halušková pol'iouka*. Do nej sa dávali *hol'ie rezance*. Ak sa varili zemiaky na posýpku, potom sa i do tejto polievky dolievala *krumpľová voda*.

V mnohých rodinách sa na *zabijačku* varila *ľeveška*. Najprv sa čerstvé mäso s *chrp't'iňe* prevarilo vo vode. Do *miski* sa na kolieska nakrájala surová cibuľa, zaliala sa vriacou vodou, v ktorej sa varilo

mäso, a dala sa do nej *rosť* (rasca – preto ju v niektorých rodinách volajú *rostôuka*). Potom sa do toho *potkroilo chľeba* (nakrájalo na malé kúsky) a posolila sa – „vegeta“ sa nedávala, ako sa to robí teraz. To si každý potom bral do taniera a jedol. Cibuľa zostala dosť tvrdá a mnohí ju nemali radi. Polievka mala výraznú cibuľovú vôňu. *Leveška* sa jedávala na obed a po nej sa jedla *chrptina* a zemiaky. Dnes si ju iba občas niekto uvarí – *o_džiadosti*.

Niekedy sa varila i polievka zo *suchiho mesa* (údeného), obyčajne s *chrptiňe*. Príprava bola rovnaká ako pri ostatných polievkach, lenže v tejto polievke sa varili i zemiaky, ktoré sa aj s mäsom po uvarení vyberali. *Pogňiavili sa*, zaliali horúcou masťou, do ktorej sa dala drobná červená paprika – preto sa volali *krumple na červenuo*, a jedli sa spolu s mäsom a kyslým zeleninovým šalátom – kyslou paprikou, uhorkami alebo kyslou kapustou. Rovnako sa varil i *nasoleňi jazik*. Z uvareného jazyka sa strhla biela kožka, potom sa jazyk pokrájal na kúsky a jedol so zemiakmi a *zmáčankou*, najčastejšie *jablčkovou* (paradajkovou), no v niektorých rodinách i s *bielou*. Do takýchto polievok sa zavárali *flékice*. *Flékice* sa robili z toho istého cesta ako *rezančoke*, ale cesto sa krájalo na štvorčeky. Táto polievka sa varievala vo štvrtok.

Vo štvrtok sa varila i polievka so slepačím mäsom. Najprv sa na masti upražila cibuľa, dala sa drobná paprika, voda, pokrájané kurča a dva-tri nadrobno pokrájané zemiaky. Polievka sa zavárala väčšími *flékicami* (*kmotróuskima*). Jedlo sa všetko spolu.

Kapusná pol'iouka bola voda z kyslej kapusty, ale i polievka z kyslej kapusty uvarená na rovnaký spôsob ako už spomenuté polievky. Obyčajne sa varila s údenou klobásou.

Väčšina Pazovčanov mala *viňice v Brehách* a tam sa pripravovala chýrečná *brehóuska pol'iouka*, o ktorej sa hovorilo, že je najlepšia – lebo sa varí z vody, ktorá bola vzácna, ktorá sa čerpala z takých hlbokých studní, v ktorých často nebolo vidieť dno. Studní nebolo veľa a voda sa nosila *f'túpach* (asi 20-litrových nádobách z pálenej hlíny) alebo vo vedrách a doma sa prelievala do *krčahóu*, z ktorých sa obyčajne pila, alebo do plechových nádob, tzv. *kantičkóu*. Dakedy sa v rade na vodu muselo dlho čakať. Táto polievka sa varila, keď sa išlo niečo robiť, ale i keď *sa budánilo* (strážilo hrozno – tak sa trávil letné prázdniny) a *oberalo*. Najprv sa nadrobno nakrájala slanina a popražila sa, potom sa pridala cibuľa, drobná paprika a nadrobno pokrájané zemiaky a polievka sa zavarila *gľanami*. *Brehoučania* preto často nazývali Pazovčanov *gľanári* a hovorili, že keď Pazovčania idú do *Brehóu*, už na *Víse* (vľšku, z ktorého už vidno vinohrady) začínajú *trepať gľaña*. (Väčšina Pazovčanov mala vinice v *Brehách*; *Brehe* sa dnes úradne volajú Slánkamenské Vinohrady).

Polievky, v ktorých sa nevarí mäso, sú *prázne* alebo *šeňie*. Zavárali sa *zamrvénkou* alebo *gľančokami* a v Pazove ich väčšinou varievali v pondelok. Niektorí ich varievali aj v sobotu, keď *sa rošťahuvalo réjteša* (závin), a vtedy sa zavárali *táškami* – to boli kúsky cesta, ktoré sa *opšťahuvalo* a ktoré sa už ďalej nedalo *rošťahovať* – vtedy sa upieklo *f'apši* pomedzi *réjteše*, polámalo sa a zvyšok sa odkladal *do plátrovej kapsel'ki do komore na kl'inec*.

Cez týždeň sa popri polievkach často pieklo *s cesta* – *nal'iato réjteša*, *kiflice* (kysnuté koláče), *bagáňike* (pagáče), *škvarovie* alebo *tvarohovie*, *réjtešika*, *pampúcha*, *krumpl'ouňika* (šišky zo zemiakového cesta), *nadlacke* (parené buchty).

Čisto sladká polievka, ktorá sa v Pazove ani nenazýva polievkou, je *zamrvénka mlieková*, ktorá sa varí tak, že sa do vriaceho mlieka *reseľuje* čerstvo zamiesené cesto z vajca, múky a vody. Keď sa cesto uvarí, cukrí sa podľa chuti, kto koľko chce. V niektorých domácnostiach sa namiesto polievky jedlo mlieko z *rezancami*. Do mlieka sa dávali holé rezance a cukor podľa chuti.

So všetkými polievkami okrem *zamrvénki mliekovej* sa jedol chlieb. Niektorí si chlieb do polievok *drobiu*. So *supou* sa chlieb zvyčajne nejedáva, no sú i takí, čo to robievajú, a o nich sa hovorí ako o výnimkách.

Mnohé z týchto jedál sa v Starej Pazove takto varia dodnes.¹

ANNA MARIČOVÁ

1 Príspevok je súčasťou Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

Chlapí a vareška

V tomto príspevku by sme radi priblížili zápisy súvislých nárečových prehovorov, ktoré sa terénnym výskumom zhromaždili v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a z ktorých sa pripravuje elektronický archív nárečových textov (bude neoceniteľnou pomocou pri koncipovaní celonárodného Slovníka slovenských nárečí i pri iných výskumných úlohách) aj trojzväzková antológia nárečových textov s názvom *Čo dedina, to reč iná*. Jej prvá časť priblíži stredoslovenské nárečia. Naše ukážky na tému stravovanie a varenie sme doplnili aj niekoľkými frazeologickými jednotkami zo Slovníka slovenských nárečí.

Stravovanie kedysi bolo vo všeobecnosti jednoduchšie a vari aj zdravšie ako dnes. Týždeň mal pevný stravovací rytmus, akýsi jedálny lístok, aspoň v tom zmysle, že dni sa delili na nemäsité – tých bola väčšina – a mäsité – zvyčajne (ak vôbec) nedeľa a pri väčšom dostatku a ťažších robotách ešte jeden deň v týždni, najčastejšie štvrtok. Inokedy boli strukoviny, prívarky, polievky, rezance, jedlá zo zemiakov, kapusty a podobne. Stravu spestrovalo ovocie, ktoré zastupovalo sladkosti. Koláče sa piekli pri väčších slávnostnejších príležitostiach, ktoré súviseli so životom jednotlivcov, rodín alebo širšieho spoločenstva, ako boli svadby, krstiny, pohrebné pohostenia, hody (oslava dňa sviatku patróna miestneho chrámu), Vianoce, Veľká noc, pohostenia pri zakončení niektorých významných prác (žatva, stavba domu a pod.).

Takto si na stravovacie zvyklosti zaspomínala J. Kotorová z Kozároviec (o. Zlaté Moravce):

Čo zme jedávali? Na rano bývali upečenie krompl'e f šupke, f trube. To sa pekne obiel'ilo, posol'ilo a zelo. Ňeboli omasti, bol'i len na sucho, ňiekedi z maslon a zapil'i sa cmaron alebo sanutín ml'iekon. Bývala tie štípancová poliouka aj d'emikát, to sa u ťdi nachistalo. To sa zamiesilo z vajcon cesto, trhlo sa a hádzalo do zapraženej poliouki. Trhad aj štípat sa hovorilo, čil sa strúžikuje, strúha a poved'ia mrvence. Ďemikát sa jedou ces puost. Robiu sa s kravskoho sira. Prú sa nachistal'i sirovie hrutki, zauď'il'i a poton sa to postrúhalo na takon drobnon strúžiku a do ňeho sa dau aj mladí sier a dalo sa aj mladího masla a to sa dalo do drevene gelati ako na brindzu, to sa nat'iskalo

rukou alebo tláčko_na soľ. To sa poton naplňilo, poľialo maslon, zakoreňilo, dala sa na to domáca handrička a na vrh doštička a závažie, kemeň. To bolo poton upravenuo, zaked'enuo, štipľavuo. To sa volalo úd'eni sier alebo hrutkovi sier. Na d'emikát sa uvarila voda, narezau sa chľebíg na sňitki, dalo sa na chľeba otopenuo maslo z mladihu masla, s toho bolo aj podmasľie na rezance, cibuľa sa nakrájala, posolilo, dalo sa červenuo koreňie a zabarilo vriacou vodou. Pokrioukou sa misa zakrila, abi sa to uparilo, odmeklo a boų frušt'ig hotoví. To bolo l'achkuo. Obzreų sa na strechu a boų hlaní! – smiali zme sa. O podlievaníh dolkách sa spievalo:

*Piekla dolki z bielej múki, sipala ich perňikon,
dávala ih Jaňičkovi otvorenín okienkon.*

(R. 1975 zapísal V. Uhlár)

Nuž toto boli dobré časy, lebo bolo čo jesť. Ľudia však zažili aj horšie chvíle. Stačí si prečítať spomínanie P. Chrena z Kňažíc (o. Zlaté Moravce) na prvú svetovú vojnu:

Bolo to na talianskon za prvej svetovej vojni. Išli zme uš tri ňňi, ustaťi, hlaňi, zašívaveňi, u_zme sa len tag vliekli a lajdinand len vikrikuvaų – forverc, forverc – mali zme ňemeckuo komando. Bolo to tak podjeseň, pole bolo prázno. Pozerán tak po poli a vid'ín na jeňej roli ťekvicu. Bola žltá, doz veľká. Viskočín z radu a za ňou, ale aňi ostatní chlapi ňemeškali a ke_con hu už maų, zvalili sa na mňa a celiho ma dogňiavili. S ťekvici sa mi ňižd ňeujšlo, ale aj tag bola celá hňilá, ale chlapie hu hltali ag braučovinu. Lajdinan_ci s nama už ňemohou čo počať, ňiekerí chlapie boli od hladu celí zd'íveňi a švi nás tag hrízli, že zme už aňi ňevládali it.

(R. 1949 zapísala E. Valašíková)

Títo chlapi by isto len ťažko súhlasili s vyjadrením, že hlad je najlepší kuchár. To viacej ako do hladových období pristane k chvíľam, keď jedlo možno nie je dokonalé, ale predsa len je. A hlad vedel urobiť vynikajúcich kuchárov aj z tých, ktorí tieto práce bežne prenechávali svojim matkám, manželkám alebo dcéram.

Práce v domácnosti sa u nás tradične delili na mužské a ženské. Stručne a jasne to vyjadruje aj frázeňa *Gazdu chváli vínko, gazdzinu varečka*, ako povedia napríklad v Bučanoch (o. Hlohovec). Hoci gazdiné niekedy aj utrúsili poznámku, že *gazda víno vipije a gazdzina, ti umi sut!* (aspoň tak si na to spomínal náš kolega dialektológ Jozef R. Nižnanský, keď nám rozprával o svojom nárečovom výskume). V jedných aj v druhých boli roboty aj fyzicky náročné a namáhavé, práce vyžadujúce si zručnosť, fortieľ, vedomosti a um, aj také, ktoré nevyhnutne vyžadovali umelecké nadanie. A hoci tá vareška v našich

domácnostiach patrila akosi samozrejme do rúk ženám, vyskytli sa aj situácie, keď nutnosť vyžadovala, aby si muži poradili aj so svojím stravovaním, lebo jesť sa musí, najmä pri ťažkých robotách. V hore pri rúbaní dreva, pri pálení uhlia, na salašoch, pri cestárskych prácach, pri stavbách – všade tam, kde sa chodilo na dlhšie a bola tam iba čisto mužská spoločnosť. Suroviny (múka, zemiaky, cibuľa, slanina, bryndza atď.) sa priniesli z domu a ženy to mužom uľahčovali prípravou niektorých polotovarov, ktorých príprava by bola v daných podmienkach (napr. pri varení nad otvoreným ohňom) komplikovaná – tak sa nosila napríklad už hotová zápražka (*zásmaška*) do polievok, niekedy hotové jedlo (napr. halušky). Napokon viacej nám o tom môžu povedať sami chlapi, lebo *tam sã miseu priučid' vari_cám* (Zábřež, o. Dolný Kubín) každý. Na to, ako sa stravovali uhliari pri pálení uhlia, si takto spomína Štefan Škvarka z Tekovskej Breznice (o. Nová Baňa):

No na fruštík tag bolo, z domu slaňiňi, tan bolo popola, d'e zme mali, tej búďe, odhrabaŭ popol, zahrabaŭ a krumplou suchih a do toho popola pekňe to zakriŭ. Tag ih ňeupeče žiadna gazďiná doma rúre, ako sa tan tie krumple upiekli. Ňeboli zhoretie, (boli) ak tomu način. Keď ih vibraŭ, daŭ ih do ňiakoho pokrouca, čo maŭ, tan ih zakriŭ a sa tag upareli a poton tej surovej slaňiňi gu tomu a boŭ fruštík. A čiernej kávi. Tan mlieko ňebolo. Čierna káva, to bolo na fruštík. A na obe_dzas tak. Keť prišli žeňi, že ňebolo čo jes, tak sa navareli párance. A tie_sa pekňe tan narichtuvali. Maŭ tan kežd'í hrnie_dzo sebou a trajfú_sa to volaŭ. Sa to položelo na oheň a to sa misi umieselo, ruke sa umili pekňe, to sa misi umieselo a to valkad' ňemuseŭ. To len zošúlaŭ a takto to okrúťeŭ okolo ruki, takí kus cesta. Dlhího. To bolo ako perňik, čo ja vien, takuo tu ňevidno ňišť. A poton to chit'eŭ a driapaŭ s toho do tej vareňej vod'í. A ke_to podriapaŭ, poton tan maŭ varacu, vibraŭ, zaz druhie, nacelkon podriapaŭ. A ke_to uvareŭ šetko, maŭ tan masť, cibulu, rospražeŭ tej masťi alebo slaňinku na tej cibule, to voňalo a to len tak člab do tej masťi. Dobruo to bolo žrádlo. No. Veru. Poliouka, taká slatká. Tan sa poton daŭ na vrchu kúšťog masťi, keď bolo zápraški aj fazuli, pár krumplou a poliouka bola aj navečer. Tan sa museŭ naučeť kežd'í robeť. Na svojej koži. Lebo inak čo mohou? Boŭ bi hladní bívaŭ. Slaňinu a krumple ňemohou žďi, museŭ poliouku aj jedávať. Aj káva ňechuřela žďi. Takuo sa varievalo. A ňieked'í si vareŭ aj meso tan. Kerí si veďeŭ uvareť. Lebo sa chit'elo volačo alebo už ... Z domu ňedoňiesou žiadno meso, to ňebolo tedi. Ňebolo. Aj kaňe zme vela rázi vibrali, tie zme tam vareli. Kaňe. Tie kaňure, čo liecu, tie jastrabi. A tie zme varievali tan. Velmo dobrouo to bolo meso. Juj. Na keď boli mlad'ie hore vo vrchu, na takon velikon strome boli, takie šťiape zme nájšli a to hňiezdo zme strčeli a poton zme strčeli aj tie. A poton zme to polapali. To ňelietalo. Mladie ešťe.

*Starí nechíeŭ ničto. Len tíh mladích. Mala niekerá tri, šŕiri, nieke-
rá dve a to poton uš tan opucovali pekňe, aj s toho bou dobrí mináš.
Lepšie ako z jatki meso. Chutňejšie. A ra_zme boli jedno tag vibrali,
takuo hňiezdo zvaleli a tan bolo jedno a plno hadou, jašŕerídz, žiab na
ton hňiezde. Čo to tie starie noseli a krmeli. Zme vid'eli, že to ... takuo
bolo ako cesto tučnuo, jedno bolo. S toho bolo dobrouo meso poton.
Uvaretuo. Takuo zme robievali tedi. No zato tan bolo veselo. Tácence
pekňe spievali a keď volachto prišou, sadou si, vizhovárali zme sa ako
čo a išou ďalej.*

(R. 1972 zapísala D. Karlovská)

Ján Dobrota z Horných Pršian (o. Banská Bystrica) porozprával, že si v lese pri prácach s drevom vedel upiect' i chlieb a všeličo navariť. Presvedčí nás o tom znalosťou receptov i pracovného postupu, do ktorého patrí i zhotovenie dosky na valkanie a krájanie cesta priamo v lese:

*Tu bou ŕaški život, no prauda ... jajaj. Sa chod'ilo ňije autobuse,
aľe peši. To chod'ili chlapi do hori, až do Kremnickí_huor sa chod'ilo.
Ano. A uš ŕezaz ňije, u_sa ňedá iz do Kremnici, ľebo je tu pozaras-
tanuo šetko. Bol'i cestičke, zarás'li šetkie. Aj do Kord'ík sa chod'ilo.
Stad'eto. Do huor. Kráľike, Kord'ike. Do Kremnici som chod'iu, kapsu
na chrbád a tak ... dvaťižňouku, a cez vrche ta hore.*

*Akú robotu? Nu do hori, ako drevotári. Robili zme a zme si aj sami
variť. No prauda. Šecko zme si ved'eli uvariť. Aj šŕiarc. A ja som aj
chľeba napiekom v hore. No! Ako? Drožd'ie som si daŭ, kvások som
si spraviu, tam so_maŭ vahančog a tam popola bolo vela, zakrútiu
cesto do papieru a do toho popola zahrabaŭ. Takí aňi na slňiečku!
Krásňi! Ňezhoreŭ. Veru ňie! Veru ňie! To tam bolo popola, vieťe, vela,
čo som potom zahrnuŭ. Aj zemiake, aľe tie ňemisí zakrúcať. Ťie ňe-
misí zakrúcať.*

*Aj rezancou som si navariu! Zaŭ som hobľig doma, tam bou širokí
peň, pohobľovaŭ pňig a tag bou namiesto fišprétu (dosky na valkanie
cesta). Každí si ved'eu variť. Aľebo jeden ostaŭ, išiou skorej, navariu,
kým chlapi robili. Pre šetkách.*

*A ŕen šŕiarc, ŕen sa varí, trocha krumplou, ke_ca už dobre uvareňie,
má nasipaď múki, ľenze ňemiešať, zapreť ... do múki, do prosrietku a to
sa varí. A potom, keď_e to už hotovuo ... Aj zme posol'ili, no prauda.
Keď je to už hotovuo, tag vodu sced'í a potom si to už, ako kce, pokrája
na drobno. To tag vipadá, ako tie knédle. No a to je síto jedlo. Teraz bi
som to ňezeu. No to ke_tag za šŕiri ližice zeu, tag má dos. Síto jedlo. Ja
ňeviem, či bi to aj zedla, či bi s'ie to jedľi. Ňije že bi ňezedľi, aľe je to
síto. Síto. To ňejd'e šetko zest'. Za tri, za šŕiri ližice a dos. To je síto.*

(R. 1978 zapísala V. Turčinová)

Aj Pavol Nemeč zo Železnej Breznice (o. Zvolen) bol uhliarom a o tom, čo jedávali, porozprával takto:

Zme mali takú kol'ipku spravenú, štiria zme boli a zme si aj varievali. Fšetko zme si sami varili. Haluški alebo štiarc, fazulu. Tak si dať do toho, to zme mali tiež z drevenej onej takie vareške, tam f tých uhliškách zme to ako spravili uš, ako aj predávajú niekedi na trhu, tie dreveňie vareški, takie, no a to ke_ci dať do toho hrnčoka dvalitrovieho múki a zelenú krumpličku si do toho oškrabať, nuž na takie ťenkie oňie pokrájajú, povariť trošku, na to dať múku, to sa za takú chvíľku, za pou hod'inku, povarilo spolu, potom s scediť a potom zme to vimiesili. Takím papečkom f tom hrnčoku vimiesili, nechali a pokrájajú a natrať prípadne alebo s tej slaňinky ag bolo, nakrájajú trošku, abi to voňalo na kastróli, síto to bolo. A sme išli za robotou a to sa uvarilo, dobre to bolo, mňa sa to velmo páčilo. To som bou zamazani ako komi-nár, lebo s toho uhlia to šlo, trovilo nám o toho prachu.

(R.1978 zapísal Z. Brontvay)

Pri stravovaní v prírode sa neraz prihodili žartovné situácie. Prečítajme si opäť Štefana Škvarku z Tekovskej Breznice a jeho krátke rozprávanie:

To bolo tak tedi, že nás tag bolo viacej, zme sa dorehúňali, to bolo, Liešňi zme páleli, to uhlie zme robeli štiria, v Liešňi to sa volá od Brehov hore, Liešňa. Tam boli tie mili dohromadi štiri. A mali zme šeci jednu búdu. A bola veliká a dobrá tá búda. Tag zme spali a rano, ke_cvitalo, uš keďďi kseť frušt'ik. A ťento isťi, kamarád, ňeksen hovo-red', abi to ňepočuť, tak ten už začčas rano tašou si na vodu a kseť si uvared' zapraženu poliouku. No a voda sa varela a von mať záprašku hotovú z domu, tak tú záprašku visipať, abi sa mu to povarelo. A uš ton hrnčoku, bou čierni, začmuďeni, praua, miešať, miešať a žďi voláka hrčka mu chod'ela a on, tak to rozpúčať ako tej, po ton boku hrncu, abi tú záprašku, si misleť, že je to, sa rospučelo, rozvarelo, bolo viadz a nara_sa mu to obráťelo hore bachoron, takuo bielo a to bola taká malá žaba. Ale tan zme boli šeci, chiťeť takto za tú varačku a pozrie a už za tie štiri nohe, bola uvarená a von hu chiťeť a marž do potoka s ňou. Poton vareť novú. Na ton zme sa chutne zasmiali. Tú žabu, ako hu miagať. Misleť, že je to zápraška, taká hrčka. Abi hu rozmiagať, abi sa tá zápraška rozišla po poliouki. A tan bolo taká malá žaba, čier-na, bachor bieli. No poton už nahať tag a vareť druhú. Ale poton už ňejšou na vodu už večer, na studňički. No, praua, žabi studňički jesto.

(R. 1972 zapísala D. Karlovská)

Nie všetky príhody sú smiešne rovnako vtedy, keď sa stanú, niektoré azda iba pri spomínaní po nejakom čase. Ján Baranec z Malej

Lehoty (o. Nová Baňa) spomínal príhodu svojho otca a my ju sem zaraďujeme, lebo sa týka jedla a jeho prepravy k ľuďom, ktorí pracovali na poliach a lúkach vzdialených od domu a pre ktorých bolo únavné prísť domov na obed a zasa sa vrátiť. Jedlo vtedy pripravil niekto doma a potom ho dakto z domácnosti zanesol už hotové hladným a namáhavo pracujúcim domácim alebo v sezóne na väčších hospodárstvach aj najatým robotníkom:

Muoj ot'iedz ako chlapedz ňiesou za misu čikou na hlave kost'on, l'ebo rukáh bi to bou ňeodňiesou. Von to ňiesou na hlave a maŭ aj kap-su a v nej páľenuo. Von sa páľeniho napeu. Potom padou aj z misou a prevaleu sa. Šetko pobeu. To bola hľiňená misa, to volakedi mal'i len takie riadi. Tie čiki – to volaju aj šúlance – sa visipal'i do trávi. Muojho oca že poton za dva ňi hľadal'i, s'el'i ih bid', a ňemohli ih náji!
(R. 1972 zapísal J. Debnár)

Kto vie, ako netrzeplivo sa pri takýchto robotách čakalo na stravu, keď už sily ubúdali, ten pochopí aj hnev postihnutých.

Jedlá boli jedným z vd'áčnych zdrojov aj pre tvorbu obyvateľských prezývok. O mnohých sa možno dočítať v prácach J. R. Nižnanského uverejnených v publikácii *Tradícia v slove, slovo v tradícii*¹. O tom istom sa možno presvedčiť aj pri čítaní súvislých nárečových textov, ktoré sú prameňom poznania duchovnej i hmotnej kultúry našich predkov. A. Galabová z Chyzeroviec (o. Zlaté Moravce) vysvetľuje prezývku Chyzerovčanov:

Prezývaju náz lupiňiari. To nás tag oted'i, keď jedoráz naši furma-ňie frištukovali haringi a pohltali ih aj z lupinama. Ale gdo bi to bou pucuvau, to sa jelo volaked'i cakon-pak, ke_tu merau ešte starí Vajs. Čil_e celkom inakší svet, čil má kežd'i fajnovi žalúdok. Veru, volaked'i sa ľudie nachňiapali bárčoho a bou aj zdrauší nárot.
(R. 1949 zapísala E. Valašíková)

J. Ferenc z Opatoviec nad Žitavou (o. Zlaté Moravce) hovorí o robotách v meste aj o tom, ako to chodilo pri rozhodovaní, kto bude variť. Veď aj v tomto boli zvyky rozličné. Ako sme si už mohli všimnúť v predchádzajúcich textoch, niekde si varil každý sám, inde sa dohodli na niekom, kto varieval pre všetkých:

Volaked'i zme chod'ievali na roboti do Levíc, peši. Ej veru, čileg bi človek takie cest'i peši aňi ňeprekonau. Ale ted'i mašina ešte ňecho-d'ila, tag zme sa moseli žd'i peši zachitiť. Chod'ilo ná_z d'ed'ini viac chlapou, stavaŭ sa ted'i mlin Levici a šeličo a dobre zme zarábali.

1 Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zostavili Eubi-ca Dvornická a Miloslav Smatana. Bratislava: Veda 2007. 312 s.

Nabrali zme si zásmaški na týždeň a čo boli mlačí, moseli varit. A ja som veru vareu. Ale teďi bolo dostad Levici za lacní peňias šeličoho a páleňiho boli plňie krčmi. Nije rá sa stalo, že chlapie celú víplatu krčme ňehali. To ja zaz nije, bou som teďi mladoženáč, na pristavkách (priženený) a šetki peňiaze som moseu žeňe dat. Len jěj móžem d'akuvat, že som sa tag dobre zmohou.

(R. 1949 zapísala E. Valašíková)

Ešte jeden príbeh, ktorý hovorí nielen o haluškách, na ktoré by aj boli mali chuť viacerí jedáci, ale i o tom, že jedlo bolo v úcte a isto sa nesmelo vyhodiť, o zásadách, ktoré sa kedysi dodržiavali, lebo robota mala svoj poriadok a nijaká práca sa nezačínala bez toho, aby si ľudia nevyprosovali požehnanie na jej zdar. To platilo pri začatí všetkých dôležitejších prác. Ak aj spomínajú s ťažkým srdcom, predsa len tam vidno aj úctu pri správaní mladších k starším. Rozpráva R. Švec z obce Lubeľa (o. Liptovský Mikuláš):

Pametám si jeden prípad, maų som šesnáz rokou, prišieų jeden pán z Mikuláša, a žebi zme išli na prácu, na Podbanskuo cestu robiť. No dobre, tag zme išli, zo d'esiati lebo koľki zme tam boli, takí chlapci, lebo skal'i rostreľovali. Taká hlboká dolina tam bola, tie skal'iska takie ako ten šparhét, no a to sa vrtalo, rostreľovalo, no a tí starší chlapci, nuš, takí chlapci, šag bosí zme opsluhovali, no a šieų s nami majster jeden tuto z Laziska. Starí chlap fkrpoch, súkenie nohavice, širokie košeľe, klobúk takí, ten valaskí zakrútení, no. Ale čo ten nie-sou! To zme išli tam na týždeň, šak. Takuo veľikuo vedro, no, muohlo mať petnáz najmeňej litrou, pl'nuo halušieg navareních. A druhuo ved'ierko hodnuo, takuo zo pet'kilovuo, brindze. A slaňini hádam zo dva kilá lebo koľko, chľebou, tagže to bola taká váha, že zme dvaja ňemohli tú taňistru – takuo vrece to maų, taňistra to volali – zme to ňemohli aňi dvaja s tím kamarátom podvihnúť. Ale už voľačo zme mu mi niesli, voľačo on. A vo Východnej zme zosadli a tam je Podbanskuo. Kím zme zašli, to je, ja ňeviem, zo petnáz, lebo zo dvanás kilometrou z Východnej, zo staňice. Kus cesti do tej dolini. No tag zme prišli tam, takí barág dreveni bou postavení, naprosrietku šparhét, po bokách takie prieče porobenie, omel'inou vistlanie, no tak tam zme sa už uložili. Ale iba zme prišli, to bolo jeho: zložiť, kl'aknúť a modliť! No tak poklakali zme si už na tú zem, vimodli'i, hotovuo. Každí si muožete íz večeru spraviť! Tag zme si večeru spravili, kto čo maų. A spad' ako vojaci. Modli'd a spať, to bolo. Ten viťiahnuų kastrón a naond'iaų si tí halušiek, pripraviių na šparhé'e. Mi zme už ohňa nakládli. Mi zme si kúpili oštiepki a chľieb jeden, no a chľeba zme si zajedli, kúsog oštiepka. A chlapci zme boli, gďeže zme ved'eli varit' ftedi, aňi reči! Ale on tie haluški varių každí d'ěň, ráno, naobed, večer. Maų kas-

tról, takí liati, ak s'ě to dakedi vid'ěli. Do toho si nakidaų tí_halušiek s toho vedra. No a'ě ten jeų ako prasa, sa najeų! Brindze, tej slaňini si nakrájau, rospražiu si, najeų sa, l'en tak fučau, červenák, takí starí chlap. Z_osemděsiadroční bou. A modlit'! Ráno, ke_dzme stal'i, to bolo naše. Ríchlo stad' a modlit'! Stat', pokl'akad' na zem a modlit'! Prišli zme vám na pracovisko, tá cesta taká vištrkovaná tím skál'im, mi zme oheň chlapani kládl'i, l'ěbo tie skal'i hodnie, tie búrkouce takie hodnie, tie pieskouce t'iež ňechcel'i pust'íd l'en tak. A'ě zme ih ohňom, tam bolo dreva a dreva. Ohňom uond'ial'i, potom sa rospadli ako onuo, ke_dzme ih opekli trochu. No, a na tú ostrú cestu pokl'akad' a modlit'! Ňie postojáčki, a'ě klaknúd' a modlit'! Ke_dzme išli jez_na d'esiatu, modlit', ke_dzme išli na obed, modlit'. Ke_dzme skončil'i o olovranťe, modlit'. Takejto zásadi bol'i tí starí l'ud'ia. A ke_ten tie haluški o tížd'eň domou ňiesou, a ňevikidnuų hích tam do vodi! A'ěbo žebi bou pove-daų, chlapani naťe! Bi zme bol'i vďačňe veru minul'i.

(R. 1983 zapísal Z. Brontvay)

V Slovanoch (o. Martin) vravia: už mi tie haluški z brucha virastaju, no ako vidno, pánu majstrovi chutili a neprejedli sa mu.

Presvedčili sme sa, že chlacom tá vareška celkom dobre sadla do ruky. Ved' sa aj hrdia tým, že sú najlepšými šéfkuchármi, a aj tí s najväčším odporom k postávaniu v kuchyni sa radi nechajú obdivovať pri varení gulášov alebo príprave diviny. Napokon pri varení na robotách platilo dvojnásobne a doslovne to známe *čo si chto navarí, ňech si aj zjé!*

LUBICA DVORNICKÁ

Jedna druhej riekla, keď koláče piekla

To, čo si ženičky vzájomne povedali, dozvedáme sa z ďalších veršov ľudovej pesničky. No akéže to boli koláče, keď si pri ich pečení požičiavali lopaty a piekli ich v peci?! Boli z kysnutého koláčového cesta, lebo v minulosti *cukrovini ňeboľi, robilo sã ľen z kysnutieho cesta*, tvrdili nám vo Veličnej na Orave. V porovnaní s chlebom piekli sa tieto *kisnuté koláče* (Rakovo, o. Martin), *kisané kouáče* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava), *kisúé kouáče* (Brodské, o. Skalica) či *kíše-ne kolače* (Ratvaj, o. Sabinov) z jemnejšej bielej, zvyčajne pšeničnej múky (v Dvorníkoch pri Hlohovci ju volali mäkkou múkou) alebo z prvej ražnej múky, v Rači z *víraški*, v Brestovanoch piekli *s pek-něj múki, s téj najpeknejšej nulověj*. Ich chuť sa zlepšovala mliekom, smotanou, maslom, medom, rozličnými sladkými alebo slanými nátierkami či plnkami.

Prídavok, ktorý spôsobuje kysnutie (kvasenie) cesta, býval dvojaký, v obchode kupovaný sa spisovne nazýva drożdžie, kvasnice (odvodené od slova *kvas*). V stredoslovenských nárečiach je najrozšírenejšia podoba *droždžia*, v Gemeri a vo východoslovenských nárečiach *droždže* i *droždze*, v západoslovenských nárečiach je jednotná podoba *kvasnice*, *kvasňice*, na Kysuciach aj *kvašňice*. Napríklad: *Droždžia bolo staruo a smrđelo* (Kremnička, o. Banská Bystrica); *F skl'epe som kupila droždže na kolače* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *Naleje sa mléko, dajú sa vajcá, kvasňice a sol a zamísí sa* (Vištuk, o. Modra). Obidva názvy sa stali aj súčasťou obrazného vyjadrenia: kto veľmi rýchlo rastie, o tom sa hovorilo, že *rošne jag na droždžach* (Dlhá Lúka, o. Bardejov), kto nečinne hľvie, o tom možno povedať, že *sedzi doma jak kvas* (Dlhá Lúka), o starých dievkach sa hovorievalo: *Tá kvasnice nosí!* (Brestovec, o. Myjava) alebo *Tá kvasnice predává!* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom). V južnej časti západoslovenských nárečí sa vo význame „kvasnice“ používa názov *cajch* (z nemeckého slova Zeug), na Záhorí popri *cajchu* i *prejscajch*, na Spiši *cajk*: *S krupičkovej múki, cajchu a mlíka sa zamísí kisnuté cesto* (Trakovice, o. Hlohovec); *Mohól bi si ícit pre cajch, scem pécid volákí koláč* (Cífer, o. Trnava). Na dolnej Orave, v severnej časti Turca a v Liptove v rovnakom význame používajú slovo *odmlad*: *Kúb odmladu za korunu!*

(Horná Lehota, o. Dolný Kubín); *Bola som v opchod'e kúpid' odmlat* (Vrútky, o. Martin).

Na kysnutie sa však ako zákvas používali aj zvyšky chlebového cesta z predchádzajúceho miesenia. V juhovýchodnej časti Tekova a v Honte sme zaznamenali v tomto význame podobu *koborec*, v okolí Nitry podoby *žmolki* i *žvalki*: *Do cesta zme zamiešali koborec a nahali zme to do rána kysnúť* (Pečenice, o. Levice); *Dobre opatrené žmolki do nového pečená pekne vonali* (Cífer), inde to boli napríklad *drobce*, *melence* (*melance*), *nácesta* (*nácesto*), *nákiška*, *vikiska*, *poškrobok* (*poškrobok*): *Mala som málo dropcov, nuž mi zle kyslo* (Bošáca, o. Trenčín); *Zalála melence vodu, rozmišala trochu z múku a spravila kvas* (Sila, o. Nitra); *Suchú nácestu zme zaľali ľetnou vodou, rozmočeli a potom zapraveli do múki* (Pukanec, o. Levice); *Tá nákiška sa namočila do vlažnej vodi a spravil sa z niěj kvásek* (Bošáca); *Uš ti len s teho puoškropku upečiem* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Dobrá gazďina poškrobeg odloži a ma na druhe pečeňe kvasek* (Kendice, o. Prešov).

Ako starostlivo pripravovali gazdinky kysnuté cesto, vidno aj z krátkeho úryvku nárečového textu zo Zubrohľavy na hornej Orave: *Najsamprf sa urobilo pareňa. Ke_ca pareňa rušilo, zamiesilo sa a potim sa riadne rušilo. Keď už bolo rušeno, vivaľalo sa na table a muselo sa rušiť aj na tepši. Len perkom vajičkom sa potrelo, žebi bol koladž ľiskaci, pekni.*

Horšie však bolo, keď sa cesto nedvíhalo, nekyslo, vtedy si gazdiné v Brezovej pod Bradlom zahorekovali a vzdali to so slovami: *Cesto nemá schopu!* Stalo sa, že aj gazdiná bola niekedy unavená, zmorená a vzdychla si: *Taka som jak kvas!* (Lukáčovce, o. Hlohovec). Vždy to bolo lepšie, ako keby boli o nej povedali: *Tá je boží dar bes kvasu!* (Bošáca), teda nesúca do ničoho.

Na celom území Slovenska v súvislosti s cestom, ktoré sa stáva kyprým pôsobením kvasníc, kvásku, je podoba *kysnúť*, v Dolnej Strehovej pri Lučenci sme zaznamenali aj podobu *kvasiť*, v uvedenom texte zo Zubrohľavy sme mali výraz *rušiť* sa a v Bytči cesto *šeptá*. Dobre spracované cesto sa potom rukou *roščapkaŭo na lopate a zošmikŭo do peca* (Zubrohľava, o. Námestovo), *roščapkaŭo na opatu* (Vajnory, o. Bratislava), *dalo sa na lopár a do pece* (Pruské, o. Púchov) alebo *še rozval'kalo a še dalo na lopatu do pekar'nika a še upeklo* (Nemešany, o. Levoča).

Okrúhly plochý, drevený nástroj s dlhšou rúčkou na sádzanie cesta do pece je na celom území Slovenska známy ako *lopata*: *Taka okruhla bula šumna lopata, ta še posadzalo* (Nemešany). Niekde je bližšie určená prívlastkami: *chľebová lopata* (Pukanec), *drevená lopata* (Sliač, o. Ružomberok), *pekárska lopata* (Bacúch, o. Brezno), *pekáčá*

lopata (Trakovice) a pod. Zriedkavejšie sa vyskytne v tomto význame slovo *lopár*: *Poton som robeu lopáre do peci* (Prochot, o. Nová Baňa). V zemplínskej a užskej oblasti je *kočarha* (Budkovce, o. Michalovce, Čičava, o. Vranov) i *kočerha* (Stanča, o. Trebišov, Závadka, o. Sobrance).

Neskôr sa pieklo koláčové cesto v širokých plytkých plechových nádobách na pečenie. Na strednom a západnom Slovensku to boli *plechi* alebo *bl'achi*, na Orave *tepšňa*: *Jesto pleche šakovej furmi, dá sa na nich piecť chliep, slatkosťi aj meso* (Pukanec); *Neska sa už koláče pečú na plechu a volakedi sa f peci pékli len tak* (Čataj, o. Modra); *Aj meso piekli na bl'achoch* (Detva, o. Zvolen); *Tepšňa je s plechu a pekarňica je hliňena* (Zubrohlava). V severozvolenskom nárečí volali tieto plechy *pekár*: *Sliuki sušili na pekároch f peci* (Medzibrod, o. Brezno), a vo východoliptovskom nárečí to boli *pekarniki* (Važec, Východná, o. Liptovský Mikuláš). Cesto však dávali aj do hlinených foriem, ktoré na Orave a v juhozápadoslovenských nárečiach volali *pekáreň*, *pekárňa* i *pekárňica* i *babiarňa*, v Turci *babiareň*: *Babiarne dobre vimastili tí maslom* (Ležiachov, o. Martin), v nitrianskych, prievidských a topoľčianskych nárečiach *babovňa*, na Záhorí bola *babička* i *babúfka* (Brodské): *Potkisnuté cesto bolo na pekárni* (Valaská Dubová, o. Dolný Kubín); *Dalo sa do hlinenej pekárne také cesto rité* (Igram, o. Modra); *Koláče zme pékli na pekárne f peci* (Borová, o. Trnava); *Moja ňebohá mama mali takú veľkú hliňennú babárňu a f téj pekávali koláče* (Lapáš, o. Nitra); *Mám ešte doma hlinennú babárnu* (Brestovany, o. Trnava); *Mám hliňenú babouňu* (Návojojvce, o. Topoľčany); *Volakedi upiekli caltu v hliňenej babovni* (Nitrica, o. Prievidza); *Tá babička, to biyo také hliňené* (Hlboké, o. Senica).

Názov *koláč* pôvodne označoval pečivo okrúhleho tvaru. Takéto koláče sa piekli na celom území Slovenska, boli plné alebo uprostred s otvorom. V okolí Myjavy (Bukovec, Prietrž) volali veľké okrúhle koláče aj *lopátáki*, vo Veľkom Rovnom (o. Bytča) *polopatniki*. Postupne k nim pribúdali aj ďalšie tvary: pozdĺžne, ploché, pletené, stočené do rôznych foriem, skladajúce sa z niekoľkých spolu spojených menších pletenáčikov, zahnuté, zavinuté. Zo začiatku boli prázdne, neskôr sa posýpali – *pošišorili* (Lukáčovce) či *potrušili* (Budkovce) niečím alebo sa plnili rozličnými plnkami. Keďže sa tieto staršie druhy pečiva líšili nielen svojím tvarom, posýpkou, nátierkou či plnkou, ale aj svojimi názvami, a to často aj v rámci jednej lokality, pokúsime sa zaspomínať si na koláče našich starých materí. Trochu nás v tom povzbudila starká z Dolian (o. Modra): *Víte, títo koláče majú ovoláni f každej dzedzine inačí*.

Popri názvoch *koláč*, *pečivo*, rozšírených na celom území Slovenska a pomenúvajúcich všeobecne toto pečené múčne jedlo, sú známe

v Gemeri a na východnom Slovensku aj výrazy *kúchen* i *kúch* (z nemčiny). Väčšinou sa nimi pomenúvali veľké okrúhle prázdne koláče: *Šva to za svätki bes kúchna!* (Sása, o. Rimavská Sobota); *Potom še zaž dzeli'i kuchni* (Buglovce, o. Levoča); *Kuchi buli praznie čistie kolači* (Žakarovce, o. Gelnica). Zaznamenali sme aj niekoľko expresívnych výrazov vzťahujúcich sa všeobecne na koláče. Z Prochote máme doklad: *Poriadniho chleba nenapečie, furd len tie machari!*; z Lubiny: *Napékla son magarášov* a v Prosnom (o. Považská Bystrica) *piakli matráki na kršćenie*. Podľa druhu prímеси v koláči boli známe *slanáki* (Šurany, o. Nové Zámky) i *posoláki* (Dlhá Lúka), *sladkáne* (Chlebnice, o. Dolný Kubín), *korenáki* (Kostolné, o. Myjava), *maselníki* (Sokolče, o. Liptovský Mikuláš), *olejovníki* (Siladice, o. Hlohovec), koláče z kravského mledziva – *mlezovníki* (Liptovský Trnovec, o. Liptovský Mikuláš) i *mlezivníki* (Lazisko, o. Liptovský Mikuláš), *cmárovníki* (Pečenice), *švábouvníki* (Hrboltová, o. Ružomberok), *grulovníki* (Spišský Štvrtok); *sáduovníki* (Rozbehy, o. Senica), *sallovníki* (Šípkové, o. Piešťany) a iné. Všetky koláče, ktoré boli chutné a vydatné, volali v Sliačoch *dobráne*.

Najjednoduchšími kysnutými koláčmi boli prázdne neplnené koláče. Niekde to bol *prázni koláč* (Pukanec), *prázni koláč* (Skalka nad Váhom, o. Trenčín), inde *houi kouáč* i *bíui kouáč* (Rača, o. Bratislava), *beli kolač* (Rozhanovce, o. Košice), *čistí kouáč* (Záhorská Bystrica), *pustí koláč* (Pečenice), *suchí koláč* (Dolná Súča, o. Trenčín). Boli väčšinou okrúhleho alebo pozdĺžneho tvaru, plné i s otvorom uprostred. Na celom území Slovenska takýmto okrúhlym koláčom bola *baba*: *Volakedi na veselie upiekli babu* (Nitrica); *Na nešpor sa jelli babi* (Lipová, o. Nové Zámky); *Na ňedzlu piekli babu z lepšej múki* (Súl'ov, o. Bytča); *Baba še je ku kave* (Spišský Štvrtok). Na Záhorí okrúhly koláč s otvorom uprostred volali *babička*: *Babičku sme upékli* (Kunov, o. Senica), v okolí Prievidze piekli *okoláče*: *Také okoláče tam boli obesené* (Valaská Belá).

Neplnený pozdĺžny koláč formou podobný dnešnému sendviču dostal na Orave a na Spiši názov *bochňička*: *Ftedi sä tri dñi žeñili, a bochňički napekli* (Dolný Kubín); *bohňička* (Kličov, o. Levoča); v juhozápadoslovenskej časti územia piekli *rovášiki* (Bojničky, o. Hlohovec), ktoré krájali na kúsky, zavárali do vody a robili z nich rováškové buchty s posýpkou; v Dubovej pri Modre boli známe slané *labanice* a na Záhorí *malačáki*: *Labanice sa pekli s kismuteho cesta a donutra sa davalo koreni*. Pečený koláč natretý medom a posypaný makom sa v dolnotrenčianskych nárečiach volal *lokeš*.

Zaujímavou technikou robili spomínané koláče pri Leviciach, šúľali ich a šúľaním sformovali do podoby valčeka, tak vznikol prázdny koláč zvaný *šúľañec*: *Šúľañce son robila len pustie* (Pečenice). Pri

Prievidzi ich kotúľali – *kotúľaní koláč* (Lipník) bol tu tradičným sva-dobným koláčom; na Orave cesto ťapkali na ťapšu a upiekli ploský *ťapkaví koláč* a v Liptove bol zas veľmi obľúbený *strapčouník*: *Cesto sa okrúhlo spravilo, medzi to cesto zamiešali kapusti, rozvalkali a bou takí strapčouník* (Konská, o. Liptovský Mikuláš).

Okrúhleho alebo pozdĺžneho tvaru, bez plnky, boli aj pletené ko-láče – *pleteňáki, pletence, pletenice, pletenki, pleteniki, zapletane ko-lače* či *zapletance*: *Místo praclíka sa splete, to je pleteňák* (Kunov); *Pleceňák še peče na sviatki a je še s kavu* (Spišský Štvrtok); *Pekare pekli kifľiki, chlíp i pľecence* (Hubošovce, o. Sabinov); *Z mesta do-ňešli naša mac fše jednu abo dva pľecinki* (Chminianske Jakubova-ny, o. Prešov); *Pekli zme zapletani kolač* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto). V Pukanci sme dostali aj jednoduchý recept na pletený koláč: *Prázňi koláč spraviš takto – nakisnutuo cesto roskroj napoľi, pošú-laj a pospľetaj do vrkoča*, v Dolnej Súči sa nám gazdinka pochvá-li-la: *Ja son ve troje zapletala pramiénki na suchén koláči* a ukázala nám okrúhle koláč upletený z troch šúľkov cesta s otvorom v strede. Presne taký upiekli aj na Spiši. Tento sviatočný okrúhle pletený koláč tu volajú *bugel'* i *bukel'*: *Napekla som daskelo bugľoch* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves). A aby sme verili, že boli skutočne okrúhle, ešte dodali: *To bukľi jag z voza koľesa z dziru* (Hnilec, o. Spišská Nová Ves). Na Orave *mal'i čisti kolač vo štvoro pľetení a len perkom vajič-kom potreľi*. Niekedy koláče aj rôzne prizdobovali, napríklad: *Navrch koláča sa našúľalo paličók, krížom-krážom sa poprepletalo, abi to bolo pekne poprepletané* (Ludanice, o. Topoľčany).

V Turci, v Tekove a v okolí Zvolena volajú pletený koláč *bosman* i *bosvan*: *Bosmaňe bol'i takie zapľeťenie kolače* (Pečenice); *Prišla pľech pejtaťi na bosvane* (Selce, o. Krupina). K najstarším prázdny-m pleteným koláčom však patrili *mrván* a *calta*. Mrván bol obyčajne vo forme venca, v strede s otvorom, calta mala pozdĺžnu formu. Názov *mrván* bol rozšírený v južnej časti stredného Slovenska a na západnom Slovensku. Pravdepodobne bude odvodený od slovesa *mrviť*, čo súvisí s jeho obradnou funkciou – dávať, rozdávať, rozdeľovať: *S kisnutého cesta sa napiekli mrváňe* (Lutila, o. Kremnica); *To be aňi svad'ba ňe-bola, kobe mrván chibaŭ* (Kalinovo, o. Lučenec); *Upiakla nám mrvan* (Prosné); *Sluška dostala caltu, paholeg dostával mrván jako víslušku* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava). No stalo sa, že slúžka odišla zo služby samodruhá, vtedy si utŕžila aj takéto posmešky: *odešla ze živim mrváňom* (Bošáca) alebo *vislúžila si živí mrván* (Červeník, o. Hlohovec). V Rači to bol *madrdonec*. Mrván volali v južnej časti západného Slovenska a miestami aj na východnom Slovensku *vrtáň*: *Na svadbáh bivali vrtáne trojki* (Blatné, o. Modra); *Sluška dostaua od gazďině vrtáň* (Záhorská Bystrica); *Vertaň je pľeceni kolač* (Žakarovce).

Názov *calta*, zdrobnene *caletka* i *caltička*, bol známy čiastočne na strednom Slovensku a na západnom Slovensku vo význame podlhovastého pleteného koláča bez plnky: *Calta sa dávala po radosníke veseliarom* (Návojevce); *Moja krsná ma učiya cautu péciť* (Záhorská Bystrica); *Aj caletku zme nosili svacid na Veľkú noc* (Cífer). Na vyjadrenie niečoho rovnakého sme počuli spojenie: *calta s chlebom* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom). Calta mala aj svoj špeciálny pekáč – *caltovnicu*: *Mosím si kúpid druhú caltovnicu, toto je už mrchavá* (Šurany). Podľa toho, z koľkých dielov cesta bola calta upletená, líšila sa aj svojím názvom. Napríklad *duplvaná calta* bola z dvoch kusov, *calta trojka* bola upletená z troch kusov, *calta štvorka* bola zo štyroch kusov cesta a podobne. Podľa druhu obradu, na ktorý sa calty piekli, rozlišovali sa *poctové*, *svadobné*, *vianočné*, *novoročné*, *veľkonočné* a iné calty. Tie sa už potom aj zdobili rozličnými ciframi. Spomenieme napríklad ozdobný zapletanec, ktorý sa dával na pletený pozdĺžny čistý koláč, volali ho *kornica*: *Kornica bola na calte* (Bojničky). Židovským sviatočným pečivom bol pletený koláč (nevykysnutý, obyčajne posypaný makom) *barches*, v juhotreňčianskych nárečiach *búbelka*: *Barchese zo šiestich šúlkou som šúlkala* (Kraľovany, o. Dolný Kubín); *Otkrojeu si kuz barchesa ge káve* (Bánovce nad Bebravou); *Židzi davali robidz barchesi na sobotu* (Vranov); *Každá židofka si k šábesu napeče búbelék* (Bošáca).

Osobitným druhom pečiva boli plnené koláče – okrúhle, obdĺžnikové, ploché, štvorcového tvaru, trojuholníkového tvaru, s povrchovou posýpkou, nátierkou alebo zavínutou plnkou. Obľúbenou posýpkou bola napríklad v Rači *homúľka*, bola to hrudka vysušeného tvarohu upravená do homoľovitého tvaru, ktorú strúhali na koláče. Dnešné záviný – koláče s plnkou zavínutou do cesta – mali rozličné pomenovania: *zaviňaný koláč* (Bojničky), *zavináč* (Pernek, o. Malacky), *zaviňák* (Rozbehy), *zapravuvaní koláč* (Dolná Súča), *zahibaňec* (Hradisko, o. Levoča), *krúcanec* (Hlboké), *zaliepaňec* (Krivá, o. Dolný Kubín), *zamotoávník* (Skalica); *futrovanec* (Pukanec) a iné. Plnky, v Čičmanoch (o. Žilina) ich volali *nápravki*, bývali rozmanité. V Papradne (o. Považská Bystrica) napríklad plnili koláče *chamuľou*. Bola to kašovitá náplň z hrušiek: *Chamuľa sa na sviatki dávala jako závin do koláci a pečníkvo*. Podľa druhu plnky sa piekli: *jablkovníki*, *jablovníki*, *jablukovníki*, *japčovníki*, *jabučníki*, vo Veľkom Rovnom (o. Bytča) *ššepovníki* (ššep „jabloň“), na Záhorí *strešnáki* (čerešňové koláče), *hruškovníki*, *hrušovníki*, *orechovníki*, *orechovníki*, *orešouňiki*, *makovníki*, *makovníki*, *makoše*, *mrkvovníki*, *mrkevňiki*, *tvarožníki*, *sirovníki*, *sírňiki*, *kapušníki*, *kapusnáki*, na Záhorí *zelníki*, *lekvárňike*, *lekvárovníki*, *lekvárovníki*, *lekvároše*, *lekvárošniki* a mnohé iné.

Najčastejšie sa piekli na západnom a miestami aj na strednom Slovensku *buchtí*, v južnej časti západného Slovenska *báleše*, *béleše*, *bialoše*, *nohi*, v Novohrade *bábove*, na Orave *rováše* a *pajgle*, na západnom Slovensku a miestami na východnom Slovensku *štricle*, na Spiši to boli *beluše* a *štrecl'e*, v okolí Sobrancec *baňiki*. Boli to všetko záviný s rozličnými plnkami, zvyčajne podlhovastého alebo okrúhleho tvaru. Buchta, to bol plnený kysnutý koláč, ale aj menšie plnené pečivo z kysnutého cesta, zdobnena *buchetka*, na východe *bochňik*: *Buchta je koláč a donútra sa zavine mak, lekvár, sir, orechi, bola okrúhla, podlhovastá aj štvorhranná* (Pruské); *Upiekla som ván buchtou, aľe nie abi s'e sa chi'eľi do tepl'ich!* (Pukanec); *Bochňiki su takie kolači, co v nih lekvar dnuka* (Žakarovce); *Nebivali zákuski ani dorti, len také veľiké báleše* (Kostolné); *Pecách sa upékli voláké báleše* (Hrnčiarovce nad Parnou); *Dnes sme mieli k obiedu béleše* (Stráže nad Myjavou, o. Senica); *Mali na hodi napečené velice dobré sirové aj kapusné bialoše* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava); *Na Krivú sredu bábove roznášal'i po d'ed'iňe* (Poltár, o. Rimavská Sobota); *Rováše boli po celej tãpši po zdľžiňe, zaviňanie, z makom, s tvarohom, osebe tvarožňiki, osebe makouňiki, štvorohie boli lekvárňiki a zaliepãnce* (Veličná, o. Dolný Kubín); *Tie podlhovastie koláče volal'i pajgľe* (Kraľovany); *Štricle boli zavináki ces celí plech* (Pruské); *Na ñed'el'u som napikla makové štricle* (Ludanice); *Beluše zme fpekarňiku pekľi* (Nemešany); *Kolački še ñepekl'i jak teras, aľe še pekľi baňiki, na kotri še daval'i sľiuki* (Koňuš, o. Sobrance). Keď si niekto ubľížil, zle sa mu stalo, na Myjave mu žartovne povedali: *spadél a upiekél bialeš*.

Plnené buchty štvorcového tvaru s koncami zahnutými do stredu sa volali v trnavskom a v hlohovskom nárečí *krafle* i *kraľički*: *Krafle, to boli také štvorce, plnili sa ze sirom alebo z lekvarom* (Borová); *Nútri f kraľičke bów siér* (Trakovice). V Čičmanoch to boli koláče so *zaprávaními rohmi*. Časté bolo prirovnanie: *sed'i tam jak kraľa* (Veľké Zálužie, o. Nitra) – nehybne. Pečená lekvárová buchta sa volá aj *kifľa*: *Vezňi si fkredenci kifľu!* (Sklabiná, o. Modrý Kameň).

Podľa toho, do akého tvaru stočili šikovné ruky gazdiniek záviný alebo koláčiky, piekli sa *potkovi*, *potkovički*, *potkovki*, *krúcance*, *kvačky*, *kvaki* – podobné podkove; *krutáki*, *slimáčki* – v podobe ulity; *rohi*, *rošteki*, *rožočki*, *rohlíčki*, *hrebeňe*, *kačički*, *ripki*, *skrutki*, *okrucanihki* a iné formy: *Maková potkova je dobrá* (Revúca); *Naša bapka, ked išli péciť potkovi, dávali do cesta aj smetãnu* (Vištuk); *Krúcance sa pekávali* (Hlboké); *Na svadžbu sä naznášãlo jedživa, makovich kvák* (Brusník, o. Revúca); *Jã rát kvaku z lekvãrom* (Rochovce, o. Rožňava); *kvački* (Bacúch); *Rozval'kanuo cesto sa skrúťelo do furmi, upieklo a boũ krutág hotoví* (Pukanec); *Dziéška jich tam počastuje s pal'enu, z mesom, z rohom a z belušom* (Jaklovce, o. Gelnica); *Robíme roški*,

sú to zavínané koláče, môžu byť aj holé alebo zavínané z makom alebo orechami (Sila); Rožočki robime z orechami i z makom (Žalobín, o. Vranov); To son ždi pozahadzuvala malú dvojku a kačički boli hotové (Ružindol, o. Trnava); S kisnutího cesta sa napiekli mrváňe, tvarožníke, lekvarníke, ripki a zo zbitku štedráčik s cesnakom pre dobitok (Lutila); V radosníku ňesmú chíbad' aňi makovie ripke (Prochot); Skrutka, to taki skrucani kolač (Dlhá Lúka); okrucaňik (Sobrance). Sladké pečivo v tvare rožteka volali v okolí Bánoviec kifľik: Len tich kifľikov napečťe, to sa aj s čajom zjé (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou). Makový zavinák volali na Myjave vakarec.

Napriek tomu, že sa ženičky usilovali, aby ich koláče boli vždy pekné, ľiskace, dobre povimášťané, vpravievalo sa aj – ako na slniečku upечené –, podarilo sa im vyťahnuť z pece aj nepodarky. Príčinou mohlo byť nedostatočne vykysnuté cesto alebo polosurový nedopečený koláč. Vtedy už bolo počuť len frľľanie košovnikov: Napékla tan jakichsi plagancóv, ale čto bi jéj to jedéľ?! (Bošáca); Aha, čo napékla, šak sú to len samé bagaráše! (Bzince pod Javorinou); Akí je cablaví tot kúchen! (Rochovce); Cos ten koláč poráďňe neupékla, šak je to enom takí drganec! (Skalica); Mamo, ná cos to napékla za koláče, jakésig džgance! (Kopčany, o. Skalica); Koláč jag dzgán! (Lukáčovce); Toto že je koláč? Ved' je to len takí l'epeň, za psom zahod'et! (Pukanec); Šak héj s toho višľi len jakési pagáľe! (Prosné); Napiekla ňedosed'eníh koláčou, vari ich na slnku piekla, keď majú takú ténku kuorku (Mošovce, o. Martin); Bival veru aj zákalcoví koláč, o_cpotku zákalec – takí magarec (Modranka, o. Trnava); To tí je zatáti koláč (Krivá) alebo zahričeni koláč (Veľké Rovné), jednoducho dzgáň (Šaľa). Na Záhorí koláč z menej kvalitnej, zmiešanej múky volajú fogáš, na Orave polovník: Místo chleba upékua fogáš (Brodské); Aj polovňig zme jedával'i, to bol polovni kabáč, čo zme upiekľi s takej horšej múki, múka bola z ofsa a jačmeňa (Medvedzie, o. Trstená).

Z viery v možnosť magického pôsobenia začali ľudia pripravovať rozličné obradové pokrmy vrátane koláčov, ktoré sa viazali k významným rodinným udalostiam, tradíciám, obyčajom, zvykom a sviatkom. K vzácnym rodinným chvíľam, ktoré vytvárali pocity spolupatričnosti, lásky, nehy, patrili svadby, krstiny, pohreby. V chlebových peciach sa na tieto hostiny piekli tradičné koláče, ako pohostné, to, čo sa ponúkalo hosťom ako pohostenie alebo výslužka: veselanské, poklona, pocta – boli obyčajne koláče nosené do svadobného domu, predbežník, vískočki – koláče posielané zo svadobného domu pred svadbou a vísluški, posádeše, zásluhi sa roznášali zas po svadbe. Na celom území Slovenska ponúkali sa už spomenuté svadobné calty, baby, brány, mrváňe, radostníky, vrtáne a rozličné záviny, obyčajne tvarožníky, makovníky a orechovníky. Mak predstavoval symbol zabezpečenia

šťastia a plodnosti. Svadobný radostník bol ozdobený svadobnými symbolmi – vtáčikmi, vetvičkami (obyčajne krušpánu), ružičkami, venčekmi, holubičkami, rozmarínom, sviečočkami a inými ciframi.

Svadobné brány, rozšírené v Tekove a na juhozápadnom Slovensku, imitovali tvarom poľnohospodárske náradie, ktoré malo mladému páru zabezpečiť symbolicky dobré úrody, podobne ako aj *mrváňe*, názov rozšírený v južnej polovici západného a stredného Slovenska a pripomínajúci ich funkciu v obradoch, mali symbolicky zabezpečiť množenie i prosperitu v novej rodine: *Na veselie sa robili bráni* (Veľké Zálužie); *Volakedi sa na svadbu napéklo mrvánoch a bráni, báleški, calti. O zákuskoch – jako ščúl – ani zmínki. Tri dni stála svadba* (Hrnčiarovce nad Parnou); *To be aňi svad'ba ňebola, kobe mrván chibaŭ* (Kalinovo); *Na svadbáh bivali vrtáne trojki* (Blatné). Zapletaným svadobným koláčom v okolí Vrábľ bola *riečička*, na Záhorí *ričica* – guľatý koláč ako symbol nevestinho venca; na Kysuciach *oloven*, *plevníček* a prstencový svadobný koláč *prievlačka s prázdňinou* (Čičmany), s dierou uprostred, ktorý sa prevliekal na ozdobený svadobný stromček.

Na strednom Slovensku bola i *svadobná poklona*, *predbežník* i *priedbežník*, *koledák*, svadobné bochničky nazývané *skočki*, aj *viletki*, ktoré rozdávali alebo rozhadzovali svadobníci ľuďom cestou na sobáš, obyčajne v *poctových košíkoch* (Nedožery, o. Prievidza) alebo *svadzeb-ních košíkoch* (Lutina, o. Sabinov): *Keď mladuchu išli zakitkať, prední družba doňesou veňiedz na šable i ten koláč – radosník, taki pletení štvorec. Doňesli zme vám trochu teho radosníka zo suad'bi* (Dolná Lehota); *Koláče napečenej za tri pece, tej radosníke ľem tag rozváňale, už ľen tajti na ľem sobáš* (Čelovce, o. Modrý Kameň); *Aňi na krš'tění radosníke ňesmeli chibať* (Pečenice); *Keď bolo veselie, svad'ba, napieklo sa riečičiek. To keď išli pre ňevestu, keď hu preváďali, mládenci a chlapi si dali zapletané riečički na flaše, lámali a hádzali d'eťom, každi dostaŭ domou riečičku, to bolo veselanské* (Veľká Maňa, o. Vrábľe); *A na veseli napekli oloven* (Lodno, o. Kysucké Nové Mesto); *U naz bol hlavni kolač, čo musela mať každa, taki zapletani, u na_sa temu hovorilo plevniček* (Riečnica); *Mladucha posielala družicám predbežník* (Kňazia, o. Dolný Kubín); *Predbežníci, to boľi koláče, toré posielali mladuchini rodičia eš'ťe pre_cvädbou ako pozvánku* (Blatnica, o. Martin); *A pekli tiež viletki, to volali aj skočki. Kolko bolo d'ievog v d'eďiňe, tolko v dome mladuchi napekli tih viletkou, skočkou* (Sliače). Dievčatá mali pri jedení týchto koláčikov podskočiť, aby sa vraj do roka takisto šťastne vydali a nemuseli si smutne zaspievať:

*Vyberala som si jak na trhu koláč,
ved' som si vybrala na svoj chrbát korbáč.*

V Gemerí piekli *na svadbu križliaki zapľetanie vo štvoro aj viac* (Klenovec, o. Rimavská Sobota). V Novohrade volali kúsok koláča, ktorý nosievali alebo dostávali družbovia, zväčši pri pozývaní na svadbu, žartovne *páľenka* (Ábelová, o. Lučenec), v okolí Topoľčian: *Na veselá nosili opáčku – plní koš koláčou i flašu pálena*. Výslužku – koláče roznášané po svadbe – volali pri Zvolene *posádeš* a v Liptove *zásluhi*: *A každému daľi ráno posádeš, koláč tvarohovi* (Vígľaš, o. Zvolen); *No a kto že nemohou pre dáku príčinu pris, tak tomu potom podávali zásluhi* (Vyšná Boca, o. Liptovský Mikuláš). Slamený košík oválnej alebo štvorcovej formy, v ktorom sa nosili svadobné koláče v obruse na chrbte, volali *košica*: *Do téjto hranatéj košice sa naložilo koláčof a už to v noše zanéslu do svadobného domu* (Ružindol). V Tekove mali aj *koláče na čepené* – ponúkali ich po začepení mladej nevesty.

Rodinnou oslavou narodenia nového potomka bola hostina – *krštieňa* (Devičie, o. Krupina), *krštieňa* (Chrtány, o. Modrý Kameň), *krščini* (Skalica), *krščítu* (Vajnory), *krescini* (Liptovský Hrádok, o. Liptovský Mikuláš), *kercini* (Rozhanovce). Košík, v ktorom nosili koláče rodičke alebo na krstiny, mal takisto svoje pomenovanie. Bol to napríklad *kútni koš* (Podhájska, o. Vráble), *postelni koš* (Čajkov, o. Levice), v Gemerí *kmotrás*: *Plní kmotrás koláčov zmo odňesli kmotre* (Klenovec), v severozápadoslovenských nárečiach *opáčkovi košík* (Dolná Mariková, o. Považská Bystrica), *kmotrovskí košík* (Súľov), *krščeňovi koš* (Dubnica nad Váhom, o. Ilava), v Bánovciach nad Bebravou *kršćenánski košík*; na Záhorí *kútnickí koš* i *trkondáckí koš* (Hlboké), v Šariši *kercinovi košík* i *radošníkovi košík* (Uzovce, o. Sabinov). Do týchto košov potom obyčajne kmotry vkladali rozličné koláče ako príležitostný dar – *poctu* pre pozvaných hostí pred svadbou alebo krstinami: *Dňom pret krstom pošle kmotra poctu: víno a f koši tolko báp, kolko osuob id'e z domu na krštieňa* (Mošovce); *Kmotra nosívaqa tí koučácki ve velikém poctovém koši* (Hlboké); *Velkí kož ból, orechovníki, makovníki, jednu velikú caltu, čo sa na krščení nosilo, tú dali bapka naspodeg do koša a tricadva zavinákóf, plní kož mosel bit* (Suchá nad Parnou, o. Trnava).

Mnohé z názvov týchto koláčov sme už spomenuli: *Lala, krštieňiarka id'e! A d'e máž radosník?!* (Návojevce), takto sa prihovárati žene ponáhľajúcej sa na krstiny. V Gemerí volajú koláč, ktorý pečie šestonediel'ke pôrodná baba, *babénica* (Revúca). *Postiel'kiňi nosili vo kmotri* (do kúta) *aj buchti i harouce* (Klenovec). V Novohrade pečú na krstiny *bol'esné koláče* (Lovinobaňa, o. Lučenec). Na Myjave donášala kútnici kmotra a najbližšia rodina *krafle*. Boli to koláčiky z kysnutého cesta pokrýjaného na štvorčeky, plnené makom alebo orechmi, pečené v peci. Veľký radostník plnený orechmi alebo makom, zvinutý v podobe slimáka, sa vo Vajnoroach nazýval *goleso*. Kmotra ho nosila

ako dar rodičke zabalený v obruse a bol opradený mnohými poverami. Na krstinách nechýbala ani tradičná pálenka – *pupkovic*a a pohostenie nazývali *pupkové*: *A kej bolo kršćenie, spravili také hriaté a ponúkali, to bola pupkovic, aj kmotra doniesla do kúta pupkovicu* (Pruské); *Ked je žena po zlahnutí, náščivi ponuknú pálením, to je pupkové* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom).

Nevyhnutnou súčasťou pohrebu bývala hostina na počesť nebohého – *kar*, na Záhorí *karmína*, na Spiši *pol'evanka*. Vyznačovala sa skromnosťou jedál, najčastejšie sa piekli neplnené koláče – napríklad *calty*, *bochničky*, *kabáče*, z chlebového cesta *cipolki*: *Aj hrobári dostali svoj cipolek* (Prosné); *Cipolki zme dostávali za zvoňenie* (Kubrica, o. Trenčín).

Symbolom Vianoc, ktoré v niektorých oblastiach stredného Slovenska a na východnom Slovensku nazývali *Kračún* alebo *Hody*, bola na západnom Slovensku najmä *vianočka* – čistý pletený koláč, plnené vianočné buchty a tradičný vianočný koláč – *štedrák*: *Na Vianoce zaplece sa na malí pleh vianočka z biélej múki jako rošček* (Beluša, o. Ilava), *Upékel sa koládz, tá vánočka, calta sa temu též hovorilo* (Smolenice, o. Trnava); *Do každej téj vánočnej buchti sa dávali sliuki a boli makové* (Podolie, o. Nové Mesto nad Váhom). V Dechticiach (o. Trnava) ich volali *vánočné peri*.

Štedrák bol naozaj štedrý, skladal sa z piatich vrstiev kysnutého cesta natretých striedavo orechovou, makovou, lekvárovou a tvarohovou plnkou. Rozmanitosťou plnky vyjadroval pranie zabezpečiť hojnosť, bohatstvo, dostatok všetkého a najmä dobrú úrodu v nastávajúcom roku: *Štedrák maų štiri plnki – lekvár, mak, orechi a sier* (Návojevce); *Potom upikli takí veliki ščedrák a to každému sa s toho dalo na Ščedri večer* (Radošina, o. Nitra). Pre pastierov a pre dobytok sa piekli menšie *štedráčiki*: *Pre pastira napekli take male ščedraki* (Dlhá Lúka), *Zo zbitku kisnutího cesta sa napekli štedráčiki s cesnakom pre dobitok* (Lutila). Štedrák dostávali aj koledníci, z toho vzniklo aj spojenie *chodiť po štedrákoch* – koledovať, *chodiť po domoch spievať a vinšovať na sviatky*: *Deti chodili po štedrákoch, prišli a vinšovali* (Valaská Belá, o. Prievidza). Pekne vystihuje sviatočné chvíle pri štedrovečernom stole aj sloveso *štedriť*: *No a na Vianoce už zme takto šeci okolo stola, prestreų sa bieli obruz, položių sa chl'ieb na stuol, no aj s tích koláčou roskrojil'i a tag zme už pekňe štedril'i* (Liptovský Ján, o. Liptovský Mikuláš).

V Liptove rozdávali *vinšovníkom* – *časitouňikom* (Sliače, pretože častitovali, resp. v Jamníku *časituvali*, pozn. ed.) – okrúhle koláče s dierou uprostred – *koledáče*, v Prievidzi *babouňice* a *biaľoše*, lebo *Na Vianoce boľi ždi bial'oš*e, v Gemeri *na Kračún ždi upekli pekniú kúchnišku*. Na Záhorí bol vianočným obradovým koláčom pre koled-

nikov a pastierov *vrtáň*. V Liptove dával gazda pastierovi pri prvom vyhnaní dobytku na pašu koláč – tvarožník ako *vihnatio*. Na Považí na Ščedrí večer chodzili *búvejki* (vinšovníčky), *zatúkli na okno a každej zme dali koláče* (Brvnište, o. Považská Bystrica). Na Štedrý večer nesmeli chýbať na stole *pupáki*, *pupáčki* (pri Trnave aj názov *vánočné buchti*), *bobálki*, *opekance* (v Turci nazývané *lokše*) – tradičné vianočné jedlo z upečených kúskov kysnutého cesta posýpaných najčastejšie makom alebo inou posýpkou a poliatych mliekom a medom: *Na Ščedrí večer sa upékli pupáki* (Mokrý Háj, o. Skalica); *Na Krašún mávamo obišejne na vešeru makovia bobálki* (Rozložná, o. Rožňava); *Na Viliju večar se jedza s kišeneho cesta bobálki* (Rankovce, o. Košice); *Na Viliju bivaju s kiseneho cesta opekance z madom* (Zubrohľava); *Keť sa sekali opekance, dávať sa pozor, abi aňi jeden ňespadou na zem – ňiegdopoton z rodini zomreť* (Lutila); *Napečené bolo opekancou* (Teplička nad Váhom, o. Žilina). Kedysi odmenou sluhovi na vianočné sviatky bol na Spiši koláč – *koľeda*: *Dakedi sluha dostal na sviatki koľedu* (SpišskýŠtvrtok). V južnej časti Zemplína volali vianočnú odmenu sluhom *kračuňske* (Stanča). Na Štedrý večer sa dával vianočný koláč aj statku: *Moselo sa ícid dad aj krave, aj konovi toho báleša* (Kostolné); v Liptove a na východnom Slovensku dávali *kračuňki*, *krajčúni*, *poplanki*: *Gazda išou do chliva, dze mať kračuňnik* (Koňuš); *Večar, jak se poumivali, išou gazda do chliva s poplankom* (Priekopa, o. Sobrance). *Statku dať krajčún* (Liptovská Sielnica, o. Liptovský Mikuláš).

Veľkonočné sviatky mali takisto svoje obradné pečivo. Niektoré malo špeciálne pomenovanie, iné, ktoré sa pekávalo aj pri druhých príležitostiach, malo v názve prívlastok veľkonočný, ktorý mu dodával sviatočný ráz. Okrem tradičných sviatočných koláčov pieklo sa rozličné figurálne pečivo vyznačujúce sa veľmi pozoruhodnou formou. Miestami sa piekli veľkonočné mrváne, kuchny i kuchy, bosmany, židovské barchesy, buchty. Na východe Slovenska mali veľkonočný biely koláč – *pasku*, *bapku* i *kuchen*. Paska sa piekla na Bielu sobotu a v nedeľu ráno po Vzkriesení ju nosili spolu s inými potravinami do kostola posvätiť. Symbolizovala dobrú budúcu úrodu: *Na Veľku noc se pošviacaju paski* (Torysa, o. Sabinov); *U naz na Velikodňe se upekla u pecu veľika paska* (Choňkovce, o. Sobrance); *Bapki se u naz jedza na Veľku noc* (Žakarovce); *Kuchni pečeme na vešeľe i na Veľku noc* (Torysa). Pleteným veľkonočným koláčom v severnom Tekove bol *kort* (Lutila). Obradovým koláčom bol *prehibáč* (Selce), menšie, v tvare buchtičiek boli *prehibáčiki*: *Narobila som prehibáčkou, lebo tích sa viadz_mestí na plech* (Návojevce). V hlinených formách s reliéfom baránka sa piekli neplnené koláče – veľkonočné baránky. Na západnom Slovensku pečivá rozličných tvarov nazývané *judášiki*,

makom plnené koláčiky s vykrojenými dierkami, ktoré naznačovali oči, nos a ústa. V názvoch sa odrážala symbolika Veľkej noci. V Lip-tove výraz *baranček* znamenal v peci upečený koláč. K dožinkovým koláčom, ktoré rozdával gazda po skončení žatvy, patril v okolí Mod-rého Kameňa aj *gazdouňik*, koláč podobný vianočke.

Z uvedeného materiálu možno usudzovať, že koláče sa v minulosti piekli častejšie pri príležitosti rodinných alebo kalendárnych sviatkov, a tak mohli získať názov obradové či obradné koláče. Potvrdili nám to čiastočne aj v Pukanci: *Makouňike, orechouňike a inakšie plňenie koláče sa pekávali običajne tri rázi do roka: na Vianoce, na Veľkú noc a na hostinu*. V Prochoti mohla mať žena sviatok aj vtedy, *keď sa jej muž vrátil z áreštu, napiekla hruškovníkó, makovníkó aňi na ňiaku svadbu*. Najrozmanitejšia forma koláčov, ako aj okolností, udalostí, keď sa piekli, podmienili pestrú škálu ľudových názvov. Ako sme si mohli všimnúť, niektoré pomenovania boli známe na celom území, iné boli krajové alebo len miestne, zďaleka sme ich všetky nevyčerpali. Zhodneme sa však v jednom – koláče nemohli nikde chýbať, aj keď sa tvrdilo: *Koláče sa prejedia, chlieb nie!* Spokojní Spišiaci si však pritakávali: *keď ňet kolači, aj chľeb dobrí* (Žakarovce) – keď nie je lepšie, dobre tak, ako je.

Vidíme, že koláče našli miesto aj v mnohých prísloviach alebo, ako na Orave povedia, v *prírečách*. Napríklad na Myjave spojenie *ist s kouáčem* znamenalo odchádzať zo služby. V prípade, že nedostali nič, tak im v Gemeri posmešne pripomenuli: *dostáli s koláša d'ieru* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota), v Šariši: *dostal'i z kolača dzu-ru* (Dlhá Lúka), v Novohrade a na juhozápadnom Slovensku: *dostal z mrváňa d'ieru* (Ábelová), *z mrváňa d'ieru* (Kochanovce, o. Trenčín). Pravda je, keď nezarobíš, nemôžeš si nič dovoliť: *bes pláce ňebívajú koláče* (Pucov, o. Dolný Kubín), a tak: *jake kolački, taka hoscina* (Humenné), ako sa kto usiluje, tak sa má. Nájdú sa aj takí, ktorí sú *na koláčoch vichovaní* (Papradno), jednoducho, rozmaznaní. Dnes však skôr platí: Kto má koláč, ten i družbu nájde!

IVETA FELIXOVÁ

Recepty z Budmeríc alebo *ťaško je to jesci,* *čo ňesce do hubi lésci*

Svoj život si vieme predstaviť bez mnohých vecí, ale jesť sa musí. Nech už dakto uprednostňuje striedmosť alebo má rád bohato prestretý stôl, či jedáva jednoduchšie jedlá, alebo rád vyskúša rôznorodé, na prípravu náročné a zložité lahôdky, tradičné jedlá alebo stravovacie novinky, domáce alebo cudzie jedlá, či si vôbec môže preberať v tom, čomu dá prednosť, bez dlhodobého prijímania potravy by sme zahynuli. Isteže je veľký rozdiel v tom, či budeme *jesť suchými piski*, teda naprázdno (Čierny Balog, o. Brezno), alebo budeme *jezd' veľkou lžicou*, čo značí hostiť sa (Pukanec, o. Levice). Je mimoriadne bolestné, pre koľké milióny ľudí je tá prvá frazéma vyjadrením bežnej skutočnosti. Tam naozaj niet priestoru na kulinárske jemnosti, ide o číre prežitie.

V šťastnejších končinách sa ľudia môžu zaujímať aj o kvalitu svojej stravy. Pri všetkej striedmosti naši predkovia vedeli, že *ťaško je to jesci, čo ňesce do hubi lésci* (Bošáca, o. Trenčín). A vedeli vyčariť chutné jedlá i z nenáročných surovín. Zvyčajne najmä z nich. Boli „odkázaní“ na to, čo im Pán Boh požehnal, a boli za to vdáční. Tak ako sa bez modlitby a prosby nezaobišiel začiatok nijakej dôležitejšej práce a jej skončenie zasa vždy sprevádzala ďakovná modlitba, rovnakú úctu a vďaku ľudia preukazovali i každodennému jedlu, či už bolo jedno, dve, alebo im vystačilo na viacero jedál denne. Preberanie si v jedení veru nemalo v minulosti priestor.

Gdo ci to f tem bruchu uvidzí, čo si zedla? Takúto odpoveď dostala od svojej babky jedna z autoriek útlej, ale veľmi milej knižočky receptov z Budmeríc, keď sa jej nevelmi žiadalo jesť jedlo, ktoré *nelúbila*. A skutočne je to odpoveď primeraná pre všetkých fajnovcov, ktorí s nechuťou vykrúcajú noštky často nad hodinami práce venovanej jeho príprave.

V prvom a druhom zväzku Slovníka slovenských nárečí sa dá nájsť viacero pomenovaní pre prieberčivého človeka, pre niekoho, kto *nesce ani nakiselo, ani z octom* (Brestovany, o. Trnava). V Revúcej *veľkí fíňas chocišva tí nezje*. V Brodskom (o. Skalica) je takýto človek *lípkaví, bárco nezí*. Prieberčivý alebo maškrtný človek bol aj *gouďoš* (Východná, o. Liptovský Mikuláš), *maslák* (Veľké Bielice,

o. Topoľčany, Lukáčovce, o. Hlohovec) či *maškrta maškrtná* (Staré Hory, o. Banská Bystrica), *mázor* (Kameňany, o. Revúca), *mlačďák* (Brodské), *paškrďník*, *paškrďnica* (Staré Hory), *paškrťník* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín). Je to niekedy ťažké, *maskál švátku veru nebude jest!* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš), lebo *je maškrtní jako starí kocúr*, prípadne *maškrčí jako kočka* (Bošáca), v severotrenčianskych nárečiach *pokutní je jako kocúr* (Rajec, o. Žilina). V Pukanci pri Leviciach je maznavá alebo priberčivá žena *taká mancika*, veď *viberá ani v mekách hruškách* (Kopráš, o. Revúca). Keď bolo dakomu veľmi ťažko urobiť po vôli, ulahodiť jeho chuti, vraveli v Brezine (o. Trebišov): *ta vun okremišni, nespraviž mu po dzeke!* Veď ako aj vyhovieť tej, o ktorej sa vravelo: *tá má sto chucí jak koza* (Brestovany), *tá bi len kváčala* (Pečenice, o. Levice). Ak sa na maškrtníka nahnevala mama v Letanovciach (o. Spišská Nová Ves), oborila sa naňho hoci takto: *ti kvarošu, lem bi si kvaril, šmetanku lizal!* Najmä deti chodili do komôr nielen *kváriť*, ale aj *koldošiti* (Ľuboreč, o. Lučenec), iní *zase kuchtuvali lekvár fkomore* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa). Boli to *lakoši* a *lakošnice* (Sliače, o. Ružomberok), *lakotníci* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), *lakotkári* (Kameňany; v Bzenove pri Prešove *ten chocco ňezožre, bo to lakutkar*) a *lakotnica pojella šetkú smatanku z hrncu* (Návojevce, o. Topoľčany). Iní, čo radi po špajzách *laškovali*, si sami priznali: *taká laškavá son a ja bola* (Pečenice). V Koniarovciach (o. Topoľčany) by ju volali *majzlenka*. A hnevali by sa, že chodí *makutuvat*, ale to už v Siladiciach pri Hlohovci a v Trakoviciach by sa im nepáčilo, že je dakto *machotní za tín cukrovím*. *Váru nejí, furd bi mlsal volačo* (Šurany, o. Nové Zámky), lebo *je mlsní ja kočka* (Hlboké, o. Senica) a *poráňne sa to ňenajjé, len bi to mlsoňilo!* (Bošáca). Je to takí *mlzák* (Lukáčovce) alebo *to je len taká pajda, tá ti hocičo ňezopchá* (Mošovce, o. Martin). A takých, čo chodili *pajdiť*, sa našlo dosť nielen v Mošovciach, aj v Bobrovcí (o. Liptovský Mikuláš): *ten pajkoš šetku smotánku pojeu!* V Brodskom a v Radošovciach (o. Skalica) sa občas stalo, že niekto zmenil chute a stal sa priberčivým maškrtníkom. Vtedy sa vravelo: *pomlsiu sa, enem maso bi jedeu*.

Nie dosť, že si preberajú ľudia, ale nájdu sa i priberčivé domáce zvieratá. Táto vlastnosť, ako sme sa už presvedčili, sa však nevníkala pozitívne ani u ľudí, ani u zvierat. *Tá kočka je pokutačná*, konštatovali vo Veľkom Rovnom (o. Bytča). Už v blízkom Papradne (o. Považská Bystrica) to takej istej mačke neprešlo tak ľahko: *Mosíme tú kočku zabic, lebo je pokutná a miši nechitá*. Takéto priberčivé mačičky žili aj na strednom a na východnom Slovensku. (Všimli ste si, že vystupovali v prirovnaniach o maškrtných ľudoch ako hlavné postavy?) A tak v Košťanoch nad Turcom (o. Martin) si povzdychli takto: *Naša*

mačka je veľký kvárnik, len to ňepokvári, k čomu sa ňedostaňe! To kvárnik, tá maška, súhlasili v Hrlíci (o. Revúca). Aj v Bardejove mali maškrtného kocúra, o ktorom vraveli: Naš kod bars kvarni. Nielen mačky však mali takúto náтуру, svedčí o tom výrok gazdu z Bieleho Kostola (o. Trnava): Mal son takú žemlovú kravu, dobrá dojka bola, ale bola maškrtná. V Detve vedeli, že to je statog lakošni, keď u'eká do škodi. V Spišskom Štvrtku kvarnica je krava, co rada hodzi na zarno a ňepaše še na trave.

Ak teda necháme bokom extrémny a vrátime sa k nevyhnutnosti prijímania potravy, ktorá by mala byť chutná i zdravá, dostaneme sa k stáročia odovzdávaným skúsenostiam, postupne upravovaným a obohacovaným ďalšími a ďalšími generáciami kuchárov a kuchárov. Ako inak, k receptom. Sú jedlá, ktoré si vydobyli svetovú slávu, jedlá typické pre niektorú krajinu, región či rodinu. Veď niekedy sa za rovnakým názvom a často i surovinami ukrýva akési krásne tajomstvo iného spôsobu prípravy, ktorý pozná iba tá naša mama.

Knihu Recepty z Budmeríc (v spisovnej slovenčine a v nárečí) zostavili Mária Škodová a Alena Kadlečíková a vydal ju Miestny odbor Matice slovenskej v roku 2007. Recepty sa uvádzajú v nárečovej podobe, ako ich zostavovateľky zachytili od chýrnych budmerických gazdín, ale i v spisovnej slovenčine, „aby im ľahšie porozumeli súčasníci.“

Zostavovateľky v úvode spomínajú známych rodákov, medzi ktorými „je najznámejším Stanislav Marušinec, ktorý už roky reprezentuje Slovensko na významných medzinárodných gastronomických podujatiach u nás a v zahraničí. Jeho kuchárske umenie ocenil aj japonský cisár i princ, jedenásti prezidenti, ďalšie významné osobnosti, návštevníci mnohých svetových výstav, olympijských hier, hostia reštaurácií v Kanade, Japonsku atď. Menej známe je, že Jozef Haršány založil Slovenský cech kuchárov a cukrárov, tiež varil pre viacerých prezidentov.“ Nikto však učený z neba nespadol, to dobre vedia i zostavovateľky receptára a samy uvádzajú, kde azda ležia korene úspechu spomínaných kuchárov – v kuchyniach ich mám a babiek.

Či už je to tak, či inak, dozvieme sa tu i mená viacerých budmerických chýrnych kuchárov aj to, ako ich volali v obci. Je medzi nimi „pani Margita Fabryová – mama spisovateľa Rudolfa Fabryho (*pani Fábrička*), Rozália Doubravová (*tetka Rozina*), Magdaléna Pešková (*Magdula Hrozánka*), Katarína Cisarová (*Cisarová Kačka*), Ernestína Dusíková (*tetka Dusíčka*), Anna Belicová (*tetka Belička*), Eliška Ochabová (*teta Eliška*) a Amália Bednáriková (*tetka Amála*). Nuž tak sme mohli nazrieť nielen do ich kuchyne a spôsobu prípravy jedál všedných i sviatočných, ale i do spôsobu tvorenia domáckych mien, hoci len jedným očkom.

Kniha obsahuje 89 receptov, ako sme už spomenuli, v spisovnej i nárečovej podobe, i tie, ktoré nie sú domáce, ale v obci si získali obľubu, sú, pravdaže, v domácom trnavskom nárečí. Nájde si tu *poléfkí, čučpajze a omáčky, slatké* a potom *i slané jedzivé, keré sa varili f tídni, slatké* a pravdaže aj *slané svátečné jedzivé, chleba*, ale i šólet zo židovskej kuchyne, vlastne *ze židofskéj kuchine*, a na záver i zo tri *polovnické recepti*. Pri viacerých jedlách sa uvádzajú dva i tri recepty (líšiace sa nejakou ingredienciou alebo pracovným postupom), podľa ktorých ich možno pripraviť.

Čo chto lúbí, ňeraz ho hubí, tak varovali v obci Bošáca. Podobne v Dlhej Lúke upozorňovali: *co hlava ľubi, to dušu hubi*. Nabádali tak k opatrnosti, lebo nie všetko, čo má človek rád, mu aj prospieva. Naši predkovia sa však vedeli, ako vždy, vynájsť. A v tej istej Bošáci odvrátili útok na svoje chute výrokom: *čo sa komu lúbí, s tín sa ňetroví*, teda ako hovorí výklad tejto frazémy, k čomu má človek kladný vzťah, to mu najviac prospieva. Nuž nech aj nám prospievajú dobré jedlá podľa starých receptov.

Niekedy nás zaujmú už samotné názvy jedál: *kocúr f trúbe, scís-kanice, lepanica, labanice, cmarance, dze ništ, tu ništ, večerníki, salajkové brucháce* a tak ďalej. Inokedy už podľa názvu vieme identifikovať, že ide o starobylé jedlo, mnohé z nich ustupujú z našich stolov – či už pre náročnosť prípravy v moderných kuchyniach, alebo pre náročnejšiu dostupnosť niektorej z používaných surovín, hlavne vo vhodnej kvalite, často pre obidva dôvody: *lokše, šterc, opantance, smažená husacá lebo kačacá krf, zásmaškové slíže, kalkiš, sádelníki, rebrinkové (brána), fanki, mesáčki, šiški, miši, paprče, pajglíki, judáše, chlebové osuchi*. Mnohé z nich si však udržiavajú popularitu i naďalej.

Z „dovozových“ receptov a zvláštností si môžeme nájsť napr. recept na *špenát, jakí varili v budmerickém kaštíli grófovi Pavlovi Pálfi-mu, brinzové pirohi (východnárske), velkonoční sir aj trdelníki*.

Treba oceniť, že zostavovateľky neupravovali za každú cenu zapísané návody na prípravu jedál do podoby strohých receptov, ale ponechali i omelinky rozprávání. (Drobné chybičky, ktoré sa občas zjavujú pri fonetickom prepise, sme v tomto príspevku upravili podľa zásad používaných v našich dialektologických prácach.) Nájde tu teda i takýto recept na *miši*:

Ke_com bola malá, pásavala som jedním husi. Tak sa ma tá tetička opítali, či nescem miši. Já som len kukala, či to mislá na srandu, alebo jako? Šag jaké miši mi to scú robit?! Friško zarobili cesto jag na šiški. Mo_ca s tím nepiplali. Z užičku púščali do vrelého oleja kúski cesta a ždi sa im spravil takí ocásek. Tak to boli teda tí miši. Pocukruvané chucili celkom dobre.

Pravdaže, v knižke nájdete hneď dva recepty na šišky, takže podrobnosti o príprave cesta sa nijako nestratia. Väčšina receptov uvádza samozrejme presné množstvo potrebných surovín i pracovný postup.

O využití všetkého, čo sa len dalo, svedčí starý dobrý recept na husaciu omáčku:

Huz zme zedli, ostala nám z nej len mast (šmalc), vípeg a suchí chleba. Spravíme si bledú zásmašku. Dáme do nej cibulku, zalejeme vodu a dochucíme vípekom. Opatrno, lebo je slani! Z vreľú omáčku polejeme chleba a spomíname, že husacina už len bola. Ale hladní nebudeme.

Toto jedlo bývalo skutočne vynikajúce, hoci v neďalekom Zvončine ho poznali bez cibulky a chlebič sa do hotovej omáčky namáčal.

Nuž a ak by ste mali pochybnosti o tom, či boli potrebné k nárečovým verziám aj pospisovnené, určite je to oprávnené. Nie každý musí predsa vedieť že *krupičková múka* je tá polohrubá, že v tejto oblasti *sír* je aj tvaroh, že sa masť *šmalcom* (masťou) alebo maslom, teda *putrom*, že *šmikance* sú halušky a prášok do pečiva sa pozná pod názvom *múdrá hlava*. (Niekde je to *múdrá hlava do pečiva*, pretože na obale bolo to známe vyobrazenie, ktoré na ňom môžete vidieť aj dnes. Kypriace prášky sú však novšie, pred nimi sa zjavila salajka, z ktorej sa piekli výborné *salajkové rezi*, nuž a predtým boli doby kysnutých koláčov.) Napokon niektoré názvy nádob a náčinia, mier a váh, ale i surovín a jedál si našli miesto v slovníčku na konci knižky. Napríklad *paprče* sa už v susednej obci mohli volať *koníčki*, *rohacinki*, alebo *kohútové hrebene* (Zvončín, o. Trnava) a niekde sa piekli iba popri šiškách ako posledné.

Starobylým jedlom boli aj *opantance*. Tie sa v Budmericiach robia takto:

S krupičkovej múki spravíme cesto jako na šmikance, dobre vimísime, dáme na deščičku a po kúsku z nožom otkrajujeme do vrácěj vodi. Hne_ci dáme varit proso. Opantance vibereme do miski, posipeme ich s prosom, omascíme mascu (ze šmalcom) a navrh dáme smaženú cibulku.

Tento recept sme nemohli nespomenúť už preto, čo sa o tomto jedle v obci tradovalo: *opantance sú Bohu milé jídlo, to aj tri dni leží v bruchu* – je to teda sýte jedlo. Vo Zvončine *jeden lúbi žgance, druhí opantance*. Ako vidno, boli *opantance* obľúbené nielen na tanieri, ale i vo frazeológii tohto regiónu.

Isteže nemôžeme ponúknuť všetky recepty (hoci by sme radi slané *labanice*, *cmarance*, sladké *pajgle*, *zavináčki* alebo vynikajúce *mesáčki* – vo Zvončine nazývané *mesáčkové*), nuž tak ešte niečo sladké a nenáročné na prípravu (aj finančne) do uponáhľanej doby. Na recept s originálnym názvom *dze ništ, tu ništ* potrebujeme: 25 dekóľ mletého cukru, 1 bílek, 1 vanilku.

Mletí cuker, vanilku zmišame z bílkom a tak spravíme tuhé cesto, keré na deske posipaněj mletím cukrom vivalkáme na hrúpkú pól centimetra a vikrajujeme z neho hvezdički. Lesci bi ste mali vaččí bílek, mosíte pridať cuker. Ke_ca cesto mrví, tag je malí bílek, pridajte ho ešte trocha! Vimascíme plech a z múku ho visipeme. Hvezdički pokladáme dáleči o_ceba, lebo sa pri pečení nafúknu. Pečeme ih do zlatova. Sú to velice jednoduché koláčky, ale aj dobré.

Zostavovateľky v kapitolke Tradície v stravovaní, ktorá nás stručne prevedie niektorými názvami jedál, oldomášov, kuchynských riadov a zvykmi v obci, píšu: „Ešte sa dodržiavajú staré zvyky, ktoré majú už trochu zmenenú podobu.“ A to je práve to. Aby nám záležalo nie na „litere zvykov“, ale na ich duchu. Pokiaľ nám prinášajú niečo dôležité, krásne a naplňajúce do života, tak ešte stále majú zmysel. Aj preto je dobré, že z knižočky Receptov z Budmeríc rozváňajú výborné, zväčša tradičné jedlá a celá dýcha úctou k domovu.

LUBICA DVORNICKÁ

Turzovská zakáľačka

Turzovské nárečie má v rámci slovenských nárečí okrajové postavenie a vďaka svojej geografickej polohe je dobre konzervované. Patrí k prechodným slovensko-poľským nárečiam a odráža sa v ňom kontakt so susednými slovenskými, severomoravskými, poľskými a goralskými nárečiami. Mnohé prvky v tomto nárečí sú charakteristické len pre poľské nárečia. Takým je napr. zmena dlhého *á* na *o*, napr. *mom* ← *mám*, *dom* ← *dám*, *prozny* ← *prázdný*. Zachováva sa v ňom aj protiklad *i* – *y*. Samohláska *y* je nielen pokračovaním praslovanského zadného *y* (okrem postavenia po *k*, *g*, *ch*), ale aj náhradou za staré zadné *e* ako výsledku vokalizácie a kontrakcie.

Nárečie Turzovky patrí do skupiny hornokysuckých nárečí, ktoré sú v systéme slovenských nárečí zaradené k západoslovenským nárečiam. Považujeme za potrebné spomenúť, že začlenenie hornokysuckého nárečia sa u rôznych autorov výrazne líši. R. Krajčovič (1988) vymedzuje hornokysucké nárečie ako pomedzný areál patriaci do hornotrenčianskeho areálu. J. Štolc (1994, s. 91) zaraďuje hornokysucké nárečie do hornotrenčianskej nárečovej podskupiny. I. Ripka (1997) v polemike o neprehľadnosti klasifikačnej štruktúry slovenských nárečí, ktorá by podľa neho mala byť stabilná a jednotná, navrhuje aj pomenúvanie makroareálov a základných areálov dôsledne v plurálovej forme. Takéto pomenúvanie (príslušné názvy v plurálovej forme) považujeme za opodstatnené, lebo i hornokysucké nárečie (ku ktorému patrí aj turzovské nárečie) sa ďalej vnútorne člení a vykazuje markantné rozdiely. I. Ripka vymedzuje termín kysucké nárečia (sem sa teda zaraďuje i turzovské nárečie).

V našom príspevku sa zaoberáme terminologickou vrstvou nespisovnej slovnej zásoby, t. j. nárečovou terminológiou v meste Turzovka, a to nárečovou terminológiou súvisiacou so zakáľačkou, pričom uvádzame označenie javu alebo veci a zodpovedajúci nárečový výraz (foneticky transkribovaný). Na záver pripájame na ukážku foneticky transkribovaný súvislý nárečový text.

Zakáľačka (zabíť brava na domácu potrebu) a s ňou súvisiace zvyky sa v nárečiach odrazili v bohatej nárečovej terminológii (pozri napr. J. Matejčík, 1975, s. 122 – 123; K. Palkovič, 1987; pozri aj

A. Habovštiak, Atlas slovenského jazyka IV, 1984, 1. časť [mapy], s. 282 – 291, 2. časť [komentáre], s. 190 – 195). Na Kysuciach (i v Turzovke) má zakáľanie brava dosiaľ veľmi silnú tradíciu. V súvislosti s markantnými spoločenskými a hospodárskymi zmenami na vidieku sa postupne táto nárečová terminológia začína vytrácať. V súčasnosti praktizuje zakáľanie brava prevažne len staršia a stredná generácia, zriedkavo mladšia generácia. Zakáľačka nepredstavuje len sám akt zabíjania brava, ale aj utuženie a scelenie rodiny a rodinných vzťahov (obyčajne sa schádza celá rodina).

Súbor prác spojených so zabitím brava na mäso sa nazýva *zabijačka*. Akt, pri ktorom sa ošípaná zabije na mäso (najprv pištoľou, potom nožom), označuje sa slovesom *zabič* – *najprv zastrelíč pištoľu, potom zakľoč koľokem*. *Koľok* je úzký dlhý nôž určený na zakáľanie. V minulosti sa ošípaná nestrieľala, ale omračovala kladivom a až potom sa zaklala nožom. Pred zabitím sa ošípanej na nos prichytí *slučka na nos*. Krv vytekajúca z prasaťa sa zachytáva do pripravenej misy a hneď sa musí naliať do *kameňora*, t. j. do hlineného hrnca, a s určitým množstvom soli miešať do vychladnutia, aby sa krv nezrazila. Krv so soľou sa mieša tzv. *švrľokem*, dreveným náčiním slúžiacim na miešanie, ktoré má v spisovnom jazyku názov *habarka*. Po zabití sa brav umiestnený na rebríku *opari varenu vodu* alebo *opoli horakem (ľedlampu)*. V minulosti sa brav opaľoval slamou. Takto je brav zbavený štetín na povrchu tela. Niekedy sa menšie bravy uložili do koryta, obľali ich vriacou vodou, *pot sviňu še dali rečaže a za ňe še tahalo z jednyj aj druhej strany a sršč šla dolu*. Po opálení (príp. obarení) štetín sa na povrchu tela opálili *raputy* (ratice) a *zlupli* – oddelili sa od ostatnej časti nohy. Ohorená koža na povrchu tela brava sa ďalej oškriabala *zvonkami* – nástrojom z kovu (t. j. škoblou, pozn. ed., tvar pripomína zvonček). Nasleduje zavesenie brava na tri podporné žrde zviazané reťazami – to je *vešetura*, na nej je umiestnené *brco*, brvno slúžiace na zavesenie a rozťahovanie brava. Pri vešaní brava pomáha nástroj na zdvíhanie – *zdvihak*. Potom sa zabitý brav rozštvrtí – *rozybere še*. Najskôr mäsiar vyberie z brava vnútornosti: *ladviny, čaške pluca* (t. j. pečienku), *lachke pluca* (plúca), *srco, žaludyk, čereva* (črevá sa ďalej musia *prevročidž a vymyč*), *pacharinu, doru*. Ďalej mäsiar odreže hlavu. Hlavu rozsekne a vyberie *jazyk, mozyk, oči*, vyreže tzv. *podhrdľovinu* – pás slaniny pod pyskom, *odreže uši a stahňe slaňinu*. Nasleduje odrezanie *predňih noch*, z ktorých sa ešte odrežú *kol'ena*. Predné nohy bez kolien sú tzv. *plecka*. Kolená sa používajú pri príprave *tlačenki*. Časť od kolena nadol má názov *raputa*. Blana siahajúca od zadných nôh po rebrá a udržiavajúca črevá sa pomenúva *slabina*. *Chrbet* – karé sa rozkrojí a obyčajne je súčasťou *vysluški*. Mäsové kusy slaniny – *prerosnuta slaňina mjasym* – sa vyberú a vyrežú sa pásy na údenie. Ostatná slanina sa očistí od kože – *stahňe*

še s kože, pokrájajú sa na hrubšie kúsky – *poreže še na hrupše šprki* a vyškvarí sa na masť – *topi še*. Po vyškvarení nakrájanej slaniny zostanú tuhé časti – *šprki* a tekutá časť – *mašč*. Sadlo sa škvarí osobitne, lebo je jemnejšie a mohlo by sa spáliť. Na cedenie masti sa používa *želežný sitko*. Masť sa uskladňuje v nádobe – *kadži* (*kadža na mašč* – plechová smaltovaná nádoba) alebo v *kameňore*. Mäso sa pred údením močí v soľnom roztoku – *rosol'e*. Ešte predtým sa však slanina osolí, posype cesnakom, kožou nahor sa uloží do vane a nechá sa takto dva-tri dni odpočívať. Proces solenia slaniny sa nazýva slovesom *nasolič*. Rôsol sa pripraví tak, že sa nechá zovrieť voda so soľou, novým korením, bobkovým listom, borievkami, rascou a čiernym korením. Tento roztok sa nechá vychladieť a potom sa ním zaleje slanina, príp. mäso. Takto sa slanina ponechá 10 až 15 dní, pričom sa denne otáča a prekladá. Po tejto procedúre sa slanina či mäso konzervuje dymom – *udži še*. Mäso, slanina a klobásy sa údia v drevenej (väčšinou), murovanej alebo plechovej miestnosti – *udžoku*. Klobásy sa vešajú na drierka (väčšinou z konárov stromov) – *patyki*. Z uvareného mäsa – *ovaru* (hlava, uši, jazyk, srdce a kolená) sa pripravuje *tlačenka*. Tekutina, v ktorej sa tieto časti variли, používa sa pri príprave tlačenky a jaterníc (*jel'ita*). Na mletie mäsa sa používa strojček – *ručny ml'inyk* (*ml'inyk na miaso*). Mlynčekom sa melie mäso na jaternice, klobásy a paštétu. Dávnejšie sa používal starší spôsob (niekde sa používa doteraz) – ručné krájanie nožom. Strojčekom (*špricu*) sa plnia črevá (jaternice). V minulosti sa používal *hruby roch s kravy* (*rožek*) s odrezanou špicou, cez ktorý sa kaša vtlačala do čriev prstami. Robenie jaterníc, krvavnic a klobás, t. j. činnosť plnenia čriev, sa pomenúva *nal'evaše* (napr. *nal'evač klobasy*). Jaternice sa naplňajú kašou nazývanou *žebročka*. Táto kaša pozostáva z *rajzu, uvarenyh a poml'etyh lahkich pluc, uškvarenij cybuľe, soli, krvi* (zmiešanej so soľou), *uvarených krup, pepra, novyho koreňa, majoranki, cesneku*. Takto naplnené jaternice sa v Turzovke nazývajú *jel'ita*. *Jatyrňicy* sa pripravujú podobne ako *jel'ita*, ale bez pridania krvi. *Krvavňicy* sú naplnené tenké črevá z brava, ktoré sa plnia rožkami, krvou a vareným mäsom. Všetky tieto výrobky (*jatyrňicy, krvavňicy, jel'ita*) sa ešte krátko povaria – *obvaru še*. Po ich uvarení zostane tekutina – *prdol'ačka*. Malé drierko zastokávané na konci jaternice sa volá *špyndľik*. Činnosť zastokávania drierka sa pomenúva slovesom *špyndlič*. Dar zo zakáľacky (*vyслуška*) sa dáva príbuzným a účastníkom zakáľacky. Obyčajne je to *kuz mjaso s chrbeta, slaňina, kus tlačenki, jel'ita a kapušnica do baňki*. K jedlám, ktoré sa na zakáľacke pripravujú, patria: *šprki* – dočervena vyškvarené kúsky mäsa, jedia sa s chlebom ako prvé, *škvareny mozyk* – mozog z prasaťa škvarený na masle s rascou a soľou, *kapušnica* – kyslá polievka z kapustnice (šťavy z kyslej kapusty) a čerstvého mäsa, ktorá sa je ako hlavné jedlo, *hušpel'ina* – usadenina z rozvareného mäsa (z hlavy

a paprčiek) a koží brava. V nárečovej lexike súvisiacej so zakáľačkou sme zaznamenali výskyt motivovaných pomenovaní (*brco, krvavniča, kameňor, dora, zabijačka, zvonyk, kol'ok, udžok, vešetura*), jednoslovné pomenovania (*mašč, klobasa, kadža, raputa*) a dvojslovné pomenovania (*ručny ml'inyk, lachke pl'uca, čaške pl'uca*), prevzaté pomenovania (z nemčiny: *hušpel'ina, šprica, šprka*).

Foneticky transkribovaný nárečový text (zjednodušený čitateľský prepis):

Zabijačka

Vždycki prindže rodžina. Kedž je uš praša vykyrmeny, budže zabijačka. U naz je to pret sviotkami. Kedyši aj medzy sviotkami. Najprf še čoši vypije, aby še chlopi zahroli. Ale fšecko je už nachystany. Voda še vari f paroku, vercajg je tyž nachystany. Pred zabijačku praša ňesme žradž jedyn džeň, aby byli prozny bachora. Dom mu trochu žraňicy, aby vyšlo s chľefka. Jedyn chlob medzytym priviaže sviňi štranyg na nohu, do slučku do nosa a masar ju streli pištoľu na sviňe. Richlo ju prevrocu na bog a zakol'u ju dluhim nožem. Muši še richlo chytač krev do jel'it. Hnyt še tam do soli a mešo še, aby še ňezražila. Je ešče čepla, peňi še a pari še z ňej. Dotahňe še do dvora a do še na rebrik. Taras še sviňa opari aľebo opeče. Kedyši še opekala slamu, potym led'lampu, taras pl'iny. Potym še oškrabuje poľenkem aľebo šindželkami, taraz zvonkami, aby byla čista a ňemala chľupof. Umyje še rižakem a vodu dočista a zaveši še na vešeturu. To su tri napichany koly a zviazyny rečazami. Zadňe nohi še narežu a pretahňe še tam brco, dvihňe še na rečazi. Masar sviňu ešče roz opucuje, poodrezuje cycki a do ih gaždžiniše do podolka, aby še jej každy rok sviňe darily. Gaždžiny, mladý, stary chystaju zaše čoši vypič, čaj z rumym aľebo šľivovicu. Chlopi maju račej šľivovicu. Baby varu krupy, preberaju a umyvaju rajs, lupaju cesneg do klobas, jel'id a tlačenki a klebeču. Masar ešče praša zyškrobe, umyje a odreže hlavu. Hlavu rozrube napoly, vybere oči a mozyk. Mozyk še škvari na masľe s kminym. Masar sviňu rozybere, do dolu slaňinu, potym vybere bachora, srco, pl'uca a pacharinu, tu vyl'eje, umyje, do tyho še dovo tlačenka. Dorozbero sviňu na kuski. Miaso do gaždžinom, aby upekli špyryk, do im miaso na kapušnicu. Jazyk, hlava, kože a srco še do varidž na tlačenku a do jel'it. Ešče masar prevroco čereva prez rožeg a potym ih baby umyvaju f kibl'u, pokel' ňeprestanu smrdžeč. Potym še robi tlačenka a jel'ita. Krojo a škvari še sadlo na mašč. Večer še okoštuje kapušnica, pečú še jel'ita a fšecko še dobre zapije. Klobasa še do udžidž do udžoka. A je po zabijačke. Ostaňe len kopa radov a špiny.

EVA DODEKOVÁ

Literatúra:

- HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1984. 464 s. – Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. Bratislava: Veda 1984. 368 s.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s.
- PALKOVIČ, K.: Nárečová terminológia súvisiaca so zakáľačkou. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 55 – 70.
- RIPKA, I.: Poznámky o klasifikácii slovenských nárečí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica. 45. Red. P. Žigo a iní. Bratislava: Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK1997, s. 175 – 181.
- ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 216 s.

Zabíjačka v Starej Pazove

Koncom jesene, keď sa ukončili iné menšie alebo väčšie *roboty*, Pazovčania sa chystali na *zabíjačke* (zakáľacky).

Len máloktorý chliev bol podjeseň v Starej Pazove prázdny. *Gazdovia* (majetnejší obyvatelia), ktorí mali *prasačke* (prasnice), mávali i malé prasce, neraz plný chliev (sedem či osem, ne jeden i desať). A *chudoba* – tá sa takisto ako-tak zmohla na kúpu prasiatka alebo dvoch v Pazove na *Svínskom pláci* (dobyťčom trhu), kam ich privádzali sedliaci z okolitých srbských dedín – najčastejšie z južného Sriemu – alebo *handľeri* (priekupníci) zo Srbska. Tu sa kupčilo i s iným statkom: s koňmi, kravami, teľcami, ovcami... Kupujúci obchádzali, *šacoval'i* (obzerali si a posudzovali) a nakoniec *sa jenal'i* (dohadovali sa o cene). Až bola dohoda dobrá, šlo sa na *odomáš* (oldomáš). Prasiatka im domov priviezli buď predavači na drevených vozoch, z ktorých po medzi priemky vykúkali vyľakané zvieratká, alebo si ich nový majiteľ dal do vreca, prehodil na bicykel a rovno s ním domov – do chlieva. Potom ich už bolo treba iba chovať. Aby *prast'om neprišlo z oču*, bolo zvykom *na njih zapľuť: pu-pu-pu, akie st'e gadňie* (aké ste škaredé). Tí, čo doma nemali kukuricu, museli si ju kúpiť – *na šúl'kach* alebo *omrvenú*. K tomu trochu žita, otrúb a neskoršie i *koncentrát* (zomletú zmes obilia). Kukurica sa mlela na *kašu* (šrot). V Pazove bolo iba niekoľko ľudí, ktorí mali *čekiár* (šrotovník) a ktorí za peniaze alebo *za ušúr* (určitú časť z naturálií, ktorou sa platilo za poskytnuté služby) iným mleli kukuricu. „*Mi zme choďili do Jorgóu mleť kašu, oňi prvo mali sódaru* (sódovkáreň), *naveki bolo sveta vo dvore. Bači Emil aj ňaña Zuska boli takí zhovorčiví, pa chitro prešou čas. Mali zme takuo eno vrecko, do keriho sa nabrala kukurica a na bicigli alebo pot pazuchou zme nosili mleť.*“ Prasce sa chovali pomyjami, lebo v každej domácnosti raz zvýšilo z jedného jedla, inokedy z druhého. Pomyje sa obyčajne *zbieral'i* do dreveného súdka, odkiaľ sa *varečkou* – *fand'ou* (veľkou plechovou naberačkou, ktorou murári naberali maltu) naberali do vedra a lievali do *válova*, ktorý bol voľakedy *vidlabaňi* z dreva alebo *skucaňi* (zbitý) z dosák; neskoršie sa robil z betónu. Keď sa raz *praste daľi do jed'eňa*, domáci si ich len obzerali, či priberajú, či *budu do zabíjačkou*?

Zabijačke sa v Pazove začínali už na Martina alebo na *Katarieňi*, neskoršie *za dvaca d'eviaty* november, keď sa v bývalej Juhoslávii oslavoval Deň republiky a nepracovné boli dva dni, ale ak sviatok padol pred sobotou a nedeľou – to už boli štyri dni. Neraz sa stávalo, že niekto mal vtedy každý deň inú zakáľačku.

V podvečer zakáľáčiek sa naplno chystalo, aby ráno nič nechýbalo. Kúpila sa soľ – *ped' a'lebo d'esat' kilóu*, paprika – *horká* (štipľavá) a sladká, čierne korenie (ktoré sa obyčajne doma mlelo), niekto dokúpil i hovädzie mäso do klobás a rascu. Kto nemal doma víno, musel ho kúpiť, ale i *sódu* (sódovku) a pre deti *kabézu* alebo *krachle* (nápoj z ovocnej šťavy a sódovky). Prichystalo sa koryto, *rém* (drevený stojan, na ktorý sa vešali zabité a očistené ošípané), *kastróla* (kotol), *špric za klobási* (zariadenie na nadievanie klobás) – čo nebolo doma, to sa vypožičalo. Umyl sa *čeber* (veľká drevená alebo kovová nádoba s pokrievkou na masť), prichystali sa nože a naostrili sa. Pripravilo sa *rážda*, *zetke* (holé kukuričie), *šúlke* (klasy zbavené zrna kukurice) alebo drevo na oheň. Do *kastróle* sa nanosila voda zo studne. Ženy a deti za ten čas *bieľili cesnák*, mleli korenie, mak, orechy – kto mal, cukor. Na zakáľačku *sa povolala rod'ina* (bližší príbuzní) a susedovci.

Na *zabijačku* domáci ráno vstali včas – okolo štvrtej, piatej, kým ešte bola noc, *nakláli ohem pot katlátku* (vymurované ohnisko, v strede s kotlom), aby voda vrela, keď sa začnú schádzať *zabijári*. Keď sa začalo rozvidnievať, prichádzali prví *zabijári*. Každý z nich si prinášal nôž zabalený v novinovom papieri vo vnútornom vrecku na kabáte alebo *f kapselki* (najčastejšie to bola vyradená kožená školská taška).

Čoskoro bolo počuť kvikot z viacerých dvorov, z rozličných koncov dediny. Niekde *rezali* jedného *brava*, inde viac – čo záviselo od *drúštva* (členov domácnosti). Od počtu ošípaných záviselo, ako dlho trvala zakáľačka – jeden alebo dva dni, niekde i tri. Domáca ponúkla pálenku *zo žajľički* (dvojdecovej fľašky). Keďže už bývalo chladno, nejeden muž si radšej zvolil *varenuo pálenuo*, ktoré sa pripravovalo *f šerpenki* (v panvičke), kde sa karamelizoval cukor a do neho sa naliala pálenka, aby prevrela, alebo čaj – *lipoví*, *bagreňoví* (agátový) alebo *kašikoví* (bazový), do ktorého sa *čoplo* (trochu nalialo) *pálenuo*, neskoršie rum alebo *límúm* (citrón).

Ošípané sa *rezali* po jednej. Najideálnejšie bolo, keď boli aspoň traja chlapi, ktorí najprv v chlieve chytili ošípanú, zvalili ju nabok, dvaja jej držali nohy, prtláčajúc ju kolenami, a tretí za ucho prtláčal na zem a *rezal* (zakáľal). Tak ju držali, kým *sa* neprestala *metať* a kým krv neprestala tiecť. V niektorých domácnostiach i tú krv *chitali* do podloženej nádoby a využívali pri príprave jedál. Neraz sa prihodilo, že ošípanú poriadne *nezarezali* a potom ju museli naháňať po dvore.

Dobre, že dvory už bývali ohradené a že za ňou nemuseli bežať na ulicu alebo do záhrady.

Tí, čo si *sviňe* nechovali doma, kúpili si ich tesne pred zakáľaním. Najčastejšie ich zarezali tam, kde ich kúpili, a potom ich priväzali do domu, kde sa robila *zabijačka*. Iba málokto volal *kasapína* (mäsiar), ktorý sa potom o všetko postaral.

V niektorých domácnostiach sa ošípané voľakedy *opaľovali*. Nachystali slamu, dali ju pod ošípanú i nad ňu a zapálili, pričom museli dávať pozor, aby sa ošípaná neupiekla. Uši a chvost často *opškvŕcali* a dávali sa deťom, aby *chruskali*. Ošípaná bola celá čierna, preto sa musela dobre poumývať a ostrými nožmi alebo *britvou* sa z nej odstraňovali zvyšky štetín. Neskoršie sa s opaľovaním prestalo a ošípané sa začali iba *šurit'* (zbavovať štetín). Na veľké koryto sa dali dve reťaze spojené ďalšími reťazami alebo doštičkami a na ne sa dal *brau*, polial sa horúcou vodou s *kastrúle*, do ktorej sa, keď už vrela, dolialo trochu studenej vody – aby sa *srsť nezabarila*, lebo sa potom spolu so srsťou *odberala* i koža. Pomocou reťazi sa ošípané okrúcali vo vode a čiastočne sa *šurili*. Vedľa koryta muži, ale i ženy a deti pomáhali *zoškrabovať srsť z ližičkami* (starými – kovovými lyžicami, ktoré už neslúžili na jedenie a často už začínali hrdzavieť) a zo *škobl'ou/škobrou* (*gloknou* alebo *šóberom*; nástrojom kuželovitého tvaru, ktorý mal hore háčik a slúžil na trhanie paprčiek). Štetiny sa pozbierali na hrbku a predávali sa *štetkárom* (kefárom). Štetiny, ktoré zostali na ošípanej, sa *zoškrabávali* buď ostrými nožmi, *britvou*, alebo sa holili *žiletom* – najmä na hlave a na paprčkách, čo vykonával niekto zo *zabijárou*.

Potom sa ošípaná ešte poliala studenou vodou, *zakvačila sa na rém*, ak bolo treba, ešte sa poliala a potom *sa párala*. Keď sa ošípaná *rospárala*, črevá sa vyberali do *dreveňiho* alebo *plachoviho koritka* a vnútornosti – srdce, pľúca, *pečénka/pečenka* (pečeň) – sa dávali do dreveného suda so studenou vodou, v ktorom sa mäso neskoršie *solilo* – konzervovalo sa. *Črevárke* (ženy, ktoré čistili črevá) sa hneď chytali *rozberat'* črevá a kuchárka si odnášala *pečénku* do kuchyne. Deti dostávali *mechúr*, ktorý potom celý deň *naťahuvali* (mäkčili) a *naduchovali* (nafukovali) – cez slamku. *Naťahovaním mechúra* sa zväčšil jeho objem a ľahšie sa mohol nafúkať. Nakoniec sa zaviazal dlhším motúzom a nechal sa pomaly sušiť. Do večera z neho bola dobrá lopta na hranie.

Nie každá žena – *zabijárka* mohla a vedela *rozberat'* črevá. *Tenkie* črevá sa zavesili na *kvačku* (háčik) a potom na drôt alebo na haluz. Potom *sa odvoila slzina a hrubie črevá* – *dorka* (hrubé črevo ošípaných, ktoré sa plnilo uvarenou kašou) a *maťejok* (tlačenka) – *sa obrali od masťi*. *Hrubie* črevá a *hurka* sa na *hnoj vitriasl'i* a niektoré z detí do nich s hrnčekom lievalo prichystanú *mláku* (vlažnú vodu). Črevá sa

museli dobre umyť a prevrátiť. Potom sa *hrubie črevá, matejok a hurka* zmiešali s nakrájanou cibuľou, ktorou sa nesmeli šetriť. *Ľienke* črevá sa podobne *umievali* a *prelievali* z *vodou*. Potom sa *šlamovali* (čistili sa a zbavovali sa vonkajšieho obalu). Črevá sa *šlamovali opa- kom* noža. *Šlamuvárke* (ženy, ktoré *šlamujú* črevá) museli dbať na to, aby črevá zostali celé, aby sa *ňepodriapali*, lebo sa neraz stalo, že sa črevá *trhali*.

Keď sa vnútornosti vybrali, ošipaná sa presekla na polovice, ktoré sa potom *kusuvali* a rozkladali na stoly alebo na iné. Potom sa *rezali* ďalšie *bravi*, ak ešte boli.

Zabijačke bývali slávnosťou, lebo sa tu zoskupila rodina, príbuzní, dobrí priatelia a susedia. Domáci sa nechceli *zahambit'* a dali si záležať, aby nič nechýbalo, najmä pokrmy a nápoje. Voľakedy sa v ten deň chystali raňajky, obed a večera. Ak bola domáca šikovná, vstala včas, a keď sa *zabijári začali schádzať*, boli už *kifľe* (rožky) *napečeňie*. Na raňajky sa *pražila pečénka* a v *rérni* (v rúre) sa *piekli rebrá, chrptina* (chrbtovina) *aj krumpľe*. Pečeň sa natenko pokrájala, dala sa nakrátko do mlieka, potom sa poobaľovala v múke a *pražila sa fšerpeňi* (v rajnici) na sporáku. Keď sa povyberala, posolila sa a posypala sa nadrobno nakrájaným *cesnákom*. K tomu sa podávali kyslé šaláty: kyslá kapusta, paprika, cvikla, uhorky. Na obed sa varila *leveška, paprikáš* a *pražilo sa meso*. Iba málokto z mladšej generácie mal príležitosť ochutnať *levešku*, a aby sa na ňu nezabudlo, tu je i recept: „Najprv sa svieže mäso s *chrptiňe* prevarilo vo vode. Do *miski* sa na kolieska nakrájala surová cibuľa, zaliala sa vriacou vodou, v ktorej sa varilo mäso, a dala sa do nej *rost'* (rasca – v niektorých rodinách ju volajú *rost'ouka*). Potom sa do toho *potkroilo chleba* (nakrájalo sa na malé kúsky) a posolila sa. To si každý potom bral do taniera a jedol. Polievka mala silnú vôňu cibule, ktorá zostala dosť tvrdá a mnohí ju nemali radi. *Leveška* sa jedávala na obed a po nej sa jedla *chrptina* a zemiaky. Dnes si ju iba občas niekto uvarí – „*o_džiadosti*.“ V niektorých rodinách sa varil *paprikáš* z mäsa a zo zemiakov a jedol sa s kyslým šalátom. Ak zvýšilo, *paprikáš* sa roznášal *po rodíne* – príbuzným, ktorí bývali blízko a nemohli cez deň prísť na zakáľačku. Postupne prichádzalo k zmenám – najprv sa prestal variť *paprikáš* a neskôr i *leveška*. Takisto sa posunul rozvrh podávania pokrmov. V druhej polovici minulého storočia sa raňajky posunuli na 10. – 11. hodinu, ale ich obsah sa zachoval. Raňajky sa zalievali vínkom a *zabijári* pokračovali vo svojej práci. Chlapi *obrábali šunke, chrptiňi, rebrá, vikrajuvali slaňinu, krajkali škarke*. Slanina sa pokrájala na pásy, potom sa *odvájali koške, krajkala sa* a dávala sa pôvodne do dreveného a neskôr i do *kalajsuvaňiho* (smaltovaného) *čebra*, do ktorého sa neskoršie lievala *vipražená masť*. Do druhého *čebra*, do *vandli* alebo do väčšieho hrnca

sa dávali kúsky mäsa, ktoré sa naobkrajovali. *Plúca, srce, pečénka*, niekde i *hlava (bes podhrľia)* a *koške* sa dali variť do *kastréle*. Svieže kúsky mäsa sa zomleli a chystala sa *matéria za klobási*. Zomletá zmes sa rozšírila na stôl, posypala sa soľou, *horkou* (štipľavou) a sladkou paprikou, korením, pridal sa zomletý cesnak, niekde sa dala i rasca a potom *sa to miesilo, miesilo a koštuvalo* (ochutnávalo). A nakoniec sa trochu i *upražilo za prábu*. V Pazove bolo zvykom *pražiť hoblícke*. Nadrobno sa pokrájalo zopár obličiek, trochu sa popražili na masti a potom sa to riadne *okoreňovalo aj opaprikovalo – ohorčilo sa, abi baš bolo horkuo aj slanuo*. Niekde zasa okorenili a opaprikovali polovičky obličiek, nastokli ich na vidličky a opekali na ohni *pot katláňkou* alebo *špohréte*.

Vtedy už boli uvarené vnútornosti, ktoré sa vybrali z *obarčia* (vývaru z vnútorností, kože, hlavy...) a rozložili sa po stole alebo sa dali do koryta, aby vychladli. Kto bol hladný, mohol si odkrojiť alebo odštipnúť z uvarenej *pečénki, srca, ucha...* Po vychladnutí sa povyberali kosti a kostičky, masa sa pokrájala a triedilo sa, čo pôjde do *majoškou* a čo do *matejka*. Do *majoškou* (pečeňovej jaternice) sa dávali *pečénka, plúca a koške*. To sa zomlelo a ochutilo sa soľou, korením a paprikou a aj pripravená zmes sa volala rovnako – *majoška*. *Majoške sa nadievali* do hrubých čriev a viazali sa *šeňima cvernámi*. Do *matejka* sa voľakedy dávali iba kože, ktoré sa trochu pokrájali. Neskoršie sa do *matejka* dávalo i srdce, hlava a niekde aj jazyk, nemleli sa, iba sa pokrájali a dochutili korením a paprikou. *Matejka sa nadievalo do matejkou*, no ak zvýšila *matéria*, potom i do *dorki*. Aj táto zmes sa volala podľa čreva, do ktorého sa plnila – *matejka*.

Klobási sa nadievali do tenkých čriev, ktoré sa dali do *mlákej vode* do hrnčeka. *Nadievalo sa mašinkou za meso* alebo *zo špricom*. Do čreva *sa najprv zdúchlo*, aby sa videlo, či je *ni dodriapanuo*, a potom *sa natiahlo na rožok*. Pri plnení sa niekedy muselo do čreva pichnúť, aby *višóu luft*. Klobáasy mali byť približne rovnako dlhé – *podenakie*. Každá *sa napoľi prekrútila* a odkladala sa do koryta alebo do *kórpe* (do kôša z prútia na kukuricu) a neskoršie *sa pokvačkali* (prevesili sa) na palicu, aby *sa ocedili*, a na druhý deň *išli do sušare*, kde *sa kedili* (údili sa). Na večeru sa čerstvá klobása upiekla v rúre.

Za ten čas ženy *viprážali škarke f kastróle*, kde sa miešali drevenou *varečkou*. Postupne, ako sa topila masť, *odoberala* sa veľkou *plachovou varečkou* do hrnca a potom sa lievala do *čebra*. Voľakedy *čebre* boli *drevenie* alebo *plachovie* (kovové) a neskoršie smaltované. Aby boli *škarvy* pekné červené, dolievalo sa *za hrnčig mlieka* a potom sa solili. *Škarke boli vipražeňie, ke sa počulo, že hrcocu ako oreche*. Vyberali sa *dierkavou varečkou*, pričom sa trochu popritláčali, aby sa zbavili masti. Vždy bolo niekoľko *kastrólou* masti. *Škarvy sa*

vyberali do dreveného alebo plechového koryta. Nakoniec sa vyprá-
žali *salovie* (sadlové) škarke a masť z nich sa dávala osobitne, aby sa
ňeoseťala na salo (aby nemala chuť sadla).

Keď sa masť vypražila, *kastrólu* potrebovali za *obáraňia ma-
joškú* a *maťejka*, ak pravda, domáci nemali dve *kastróli*. Keď sa tieto
pochúťky obarili, povyberali sa na drevený stôl, pritlačili sa doskami
a popichali ihličkou, aby z nich vytekla zvyšná masť. *Majoške* tak
museli zostať iba trochu a *maťejke* do druhého dňa. Nieкто mal špe-
ciálny nástroj na pritláčanie *maťejka*. *Majoška* sa skúšala už po večeri,
kým *maťejka* sa najprv *keďilo* (údilo) a jedlo sa iba po určitom čase.

Muži potom solili mäso do dreveného suda. Každý kus mäsa sa
dobre natrel hrubšou soľou. Dolu sa dali šunky, potom *chrptiňi*, *rebrá*,
škraňe, *hlaviňi*, *jazik* a navrch *slaňina*. Sud sa prikryl obrusom. Na-
solené mäso sa *prehadzuvalo* dvakrát do týždňa. Šunky zostali v soli
šesť týždňov a slanina o polovicu menej. Keď sa vybrali zo soli, mu-
seli sa umyť a potom sa údili. Voľakedy i v Pazove bývali *otvorenie
koche* (komíny) v pitvore – v kuchyni a v nich sa údili klobásy, šunky
a slanina. Počas leta zostávali v takom komíne ako v komore.

Kuchárky mali hodne roboty. *Supa* (polievka) sa *postavila* variť
hneď popoludní. Do nej sa dala stará sliepka, trochu hovädziny a ze-
lenina. Za ten čas kuchárky piekli *salovie kiflice*. Muži *vikrojili salo*,
ženy ho zbavili *blaňe* (blany), zomleli ho a trochu ho umyli. *Kiflice* sa
zamiesili a keď trochu *potkisli*, *potreli sa zo salom*. Piekli sa v *mu-
ruvaňej peci*. *Kiflice* mali rôzne tvary – ako *batošťoke*, trojuholníky, *ako
réjteša* – a plnili sa s *pekmezom* (lekvárom), makom alebo orechami.
Po upečení sa posýpali *meųkim* cukrom, skladali sa do *vandli* a pri-
krývali sa *preberaňim* obrusom. Voľakedy to bývali jediné koláče,
ktoré sa chystali na zakáľačku. Jedli sa hneď, ale i po večeri a balili
sa do *batošťoka*.

Na večeru sa chystalo i bravčové mäso – *chrptina* a *rebrá*, ktoré
sa piekli v *rérňi* (v rúre). Sliepka sa vybrala zo *supe* a takisto sa dala
zapiect' do *rérňi*. Upekla sa i klobása a zemiaky. K tomu bol kapus-
tový a kyslý šalát.

Celý deň sa popíjala pálenka a domáce víno zo *sódou* a deti sa
namáľali s krachľáma.

Po večeri chodili *cigáňi*. Dospelí *zabijári* sa všelijako maskovali,
ale i deti, a hrali rôzne scény zo života. Po skončení si deti pýtali pe-
niaze a dospelí mäsové výrobky, víno a peniaze tiež. Neraz sa stalo, že
spolu s cigánmi prišli i cudzí – obyčajne *šorania* alebo susedia. Deti
mali veľkú radosť s *cigáňou* – vopred sa na to chystali – osobitne, keď
sa delili peniaze. Býval to príjemný zážitok pre všetkých prítomných,
ale neraz sa niektoré z detí dalo i do plaču. Večer často pokračoval
žartmi a spevom.

Až bola zakáľačka v pracovný deň, deti obyčajne nešli do školy – vopred *sa vipítali*, ale na druhý deň potom učiteľovi alebo učiteľke odniesli klobásu, škvarky, často však i čosi iné.

Zabijári sa obyčajne rozchádzali okolo polnoci, každý z *batoštokom*, v ktorom bolo mäso, zabijačkové výrobky a *kiflice*. Mnohí zo *zabijárov* prichádzali i na druhý deň *na fruštíke*. Už neskoro večer alebo včas ráno *sa postavila* variť kyslá kapusta, do ktorej sa dali kúsky čerstvej slaniny, mäsa, a ak čosi zvýšilo, tak aj z klobásovej zmesi... Nakoniec *sa kapusta zapražila zo zápraškou*. *Na fruštíke* sa jedlo i mäso, ktoré sa zvýšilo, klobása, *majoška*...

Domáci upratovali, čo zostalo po včerajšku – umývali stoly, *kastróli*... Cudzie veci sa odnášali domov a ako náhrada sa nosila klobása, škvarky, *majoška*, *salovie kiflice*...

Zaujímavým zvykom bolo varenie slanej kaše, ktorou sa plnili *hrubie črevá*, ak zvýšili, a *dorka*. Nazývalo sa to *hurkama*. *Hurke* sa potom obarili vo vode a nechali na chlade. Podľa chuti sa piekli *v rérní* a potom sa jedli.

Zakáľačkové výrobky celú zimu poslúžili ako chutný pokrm. Na raňajky s kyslou kapustou a *suchima krumpľami* (zemiakmi pečenými v šupe) sa jedli škvarky, *majoške*, *matejka* (najčastejšie *spusťenuo* – stopené). Neskoršie pribudli klobásy a slanina, kým šunky počkali do leta. Údená chrbtovina, rebrá a *nasoleňi* jazyk sa varili v polievkach a jedli sa ako mäso so zemiakovou kašou alebo sa varili do paprikášu.

Na druhý deň po zakáľačke sa v Pazove *variü sapúm* (domáce mydlo). Nie každá domáca ho vedela variť. Do *kastróle* sa podľa miery naliala studená voda – na 5 l bolo potrebné dať 1 kg *masňej sóde* (uhličitanu sodného), 5 kg *matériji* a trochu soli. *Matérija* boli kúsky starej slaniny, *škraňi*, staré škvarky, stará alebo *zhorená* masť, viac ráz použitá alebo ak mala nepeknú vôňu, zvyšky alebo odpadky zo zakáľačky – kúsky čriev, *dorka*, masť z čriev a pod. Kosti sa v Pazove do mydla nedávali. Pod *katláskou* sa kúril tichý oheň, aby to pomaly vrelo, aby *neušlo*, asi hodinu, najviac dve, kým sa zmes rozvarila. Zmes sa miešala dlhou drevenou varechou. Mydlo bolo hotové, keď *sa odrazilo o cpotku*. Mydlo sa totiž zdvihlo na povrch a *spodok*, usadlina (lúh), zostal na dne. Len zriedka sa využíval na drhnutie dlážky, drevených stolov, najčastejšie sa hneď vyliat na hnoj. Na drevený stolík sa *obložili tehli* a tak sa prichystala forma. Namočila sa *šenia plachta* a dala sa na tú formu z tehál. Do formy sa lievalo horúce mydlo. Obyčajne tak stálo do rána, kým *sapúm stuhóu*. Ráno sa mydlo krájalo nožom na kusy, ktoré sa porozkladali na povale po hrade, aby sa sušili. Také mydlo mohlo stáť *rokáma*, aj 5 – 6 rokov. Niekedy sa stalo, že sa *sapúm neudesiü* (nevydaril sa), obyčajne bol vtedy *červenkaví*. Také nevydarené mydlo sa pokrájalo

do vody, hovorilo sa, že sa *sapúm púšťať na vodu*, nechalo sa prevrieť a bolo z neho pekné biele mydlo.

V Pazove sa voľakedy pralo iba domácim mydlom a slúžilo aj na umývanie. Nieкто ho i volal *práci sapúm*. Aj vlasy sa zmývali domácim mydlom, hovorilo sa, že *kišňica aj práci sapúm sa najlepšíe za zmívaňia, abi ňeboľi popoliňi vo vlasách*. Ženy takéto mydlo nosili i na trh, popri inom tovare *tašóu aj sapúm*. Nie všetci varili mydlo, preto bolo vyhľadávané.

Teraz sa len máloktoľ gazdiná rozhodne variť mydlo, no na trhu vo štvrtok *sa nájde práci sapúm*. Hovoria, že je dobrý na ponožky, lepšíe sa operú. Aj v Belehrade na trhoch *gospođe* (panie) niekedy od Sloveniek, ktoré obyčajne poznajú podľa kroja, kupujú mydlo – ako špeciálny tovar.

Dnes si na takéto *zabijačke* a zvyky súvisiace s nimi pamätajú iba tí starší, kým mladí o nich počúvajú iba rozprávky a obzerajú si fotografie.

Tento príspevok má za cieľ zachovať pamiatku na voľakedajšie *zabijačke* – zvyk, ktorý pomaly už i na Dolnej zemi zaniká.¹

ANNA MARIĆOVÁ

1 Príspevok je súčasťou Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

CESTOU NECESTOU

Fúra, fuder

Substantívum *fúra*, prípadne aj mužský rod *fúr* (i *fôr*) sa k nám dostalo z nemčiny, podľa V. Machka (1968) z nem. slov *vuore*, *vuorman*, *Fuhre*, *Fuhrmann*, ale nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch, napr. v češtine je *fúra*, v poľštine, v srbčine a v chorvátčine je *fura*. Slovo *fúra* môže mať niekoľko významov. Išlo o názov voza, ktorý bol určený na prevážanie ťažkých nákladov: *furmana s jednymi furami vypraviti* (Lisková 16. st.); *furú gim naložil* (Liptov 1611); *carruca: fura* (LD 18. st.).

Fúra, *fúr* je však predovšetkým objemová miera na rozličný tovar, množstvo, ktoré sa zmestilo na vysoký voz (asi 1 priestorová siaha) alebo na nízky voz (asi 1/4 priestorovej siah): *od gednej fury zita zadal dwa grossa* (Kremnica 1569); *geden fur wina* (Radvaň 1616); *vehes: fúra, wúz, gedného voza ťažoba* (KS 1763). Slovo *fúra* sa dnes stále v tomto význame používa, môže pritom ísť o obsah voza alebo napríklad nákladného auta. *Fúrou* nazývali aj prevoz, prepravu tovaru alebo materiálu, furmanku: (musel som) *s konmy na fur git Yanowi Mathulowi* (Topoľčany 1554); *musyl sem kus olowa dowiesti, za ten fuor dal my pan vrednik 3 f* (Ružomberok 1576); *furmanom platil od ffuru* (Zvolen 1645); *fury a odvažky musegu se k robote počítatj* (Belá 1779). V tom istom význame sa používalo aj odvodené slovo *furmanka*: *časom furmanku zo solou wikonawagu* (Krivá 1770); *daleka furmanka ma se (len) pri dobrych cestach rozkazaty* (Belá 1773).

V nárečiach sa *fúra* používa ako expresívne slovo na vyjadrenie veľkého množstva niečoho, hromady alebo kopy: *na jurmaku už bilo fúru ľudí, co bivali bliže* (Devínska Nová Ves); *fúra ľudí tam bola* (Košťany nad Turcom).

Adjektíva *fúrový*, *fúrovný* sa používali v spojeniach *furovné peniaze*, *furový plat* vo význame „poplatok, ktorý sa odvádza vrchnosti namiesto poddanskej povinnosti poskytovať povoz“. Ten istý význam mali administratívne výrazy *fúrne*, *fúrové*: (poddaní) *furowati su powinni na swug naklad a peniz furownich žadnich nedawati; platu dawagi furoweho sstrnast zlatih* (Budatín 1629); *s tichto sedlakow platj každj furoweho fl 3* (Rajec 1666); *panu fararovi furove podla urbara z lichvu zlyvati* (Kráľova Lehota 1781).

Deminutívum *fúrka*: *kúpil furku drew* (Žilina 1713) znamenalo obsah malého voza, ale slovo *fúrik*, hoci má deminutívnu formu, používa sa dodnes vo význame „jednokolesový vozík s dvoma rúčkami“. Slovník slovenských nárečí uvádza aj význam „množstvo, ktoré sa zmesť do fúrika“: *navožíme šutru dzešec furiki* (Prešov).

Ten, kto vykonával furmanku alebo sa živil furmanstvom, čiže povozník, voziar, mohol byť aj *furman* (*forman*), *furár* zriedkavo aj *furmankár* (*formankár*): *ide forman dolinú* (RL 15. – 16. st.); *furman zapraha* (OP 1685).

Povoznícke zamestnanie, povozníctvo sa nazývalo aj *furmanstvo*: *wzal na sebga formanstwy* (Holič 1680). *Furmanstvo* je aj synonymom pre furmanku vo význame „prevážanie nákladu s povozom“: *konye se pokazyly pre časte furmanstwy* (Horná Súča 1720).

Od slova *fúra* je odvodená aj *formanka* (*furmanka*), a to vo význame „prevážanie nákladu s povozom zväčša za peniaze“: *ket sa chodilo na tí formanki, moc sa vistálo* (Čachtice); niekedy išlo aj o odvoz zdarma ako súčasť nevoľníckych povinností: *furmanku i pešu robotu vykonavat slubujeme* (Banská Bystrica 1775), alebo „povozníctvo, voziarstvo ako práca“: *keri konye maju, furmanku možu sebe zarobicz* (Kurov 1771).

Furmanec bol menší, ľahší voz s krátkymi rebrinami, ktorý mohol slúžiť aj ako miera: *kupil za furmanecz sena* (Krupina 1698); *otavi bilo dva furmance dobre* (Mengusovce 1750); *šeno ňebulo do veľkeho voza, aľe do furmanca* (Studenec); *nakošil dva furmance otavi* (Markušovce). *Furmancom* v niektorých východoslovenských nárečiach volali aj cestu, po ktorej furmani vozili náklad materiálu: *popri furmancu stal'i dakedi karčmi* (Ratvaj).

Ten, kto vykonával prácu s povozom, *furmanil* alebo *furmanoval*: *na tem koni 3 roki ffurmanili* (Bardejov 1643); *aurigare: ffurmanowat* (NP 17. st.); *vecturam facio: formanujem* (KS 1763), alebo *furmančiť* (Kálal, 1923).

Slovo *fuder* k nám preniklo takisto z nemčiny a má význam „množstvo, ktoré sa zmesť na voz, fúra“: *wezmi hrncenu pokriewku, utluč gu w mažary, pomiessay s tepljm krawskym mlekcom, to potrebug k gednému fuder wjna, na tretj den bude pekné a čistě* (VK 1764). G. Palkovič (1920) takisto vysvetľuje význam slova *fúra* nemeckým „*Fuder*“. U nás sa používalo skôr ojedinele, častejšie využitie malo v českom jazyku ako *fudr*: *mášli geden fudr wjna* (Jungmann, 1839). V. Machek (1968) význam slova *fudr* vysvetľuje ako „vozový náklad“ a označuje ho za staročeské slovo, ktoré bolo prevzaté z nemčiny. Rovnaký slovný základ majú aj výrazy z českej banickej terminológie *fudrownj štola* a *fudrnost* – ulička, v ktorej sa ťaží. Termín *fudrovná štola* sa používal aj u nás (Bernolák, 1825).

Substantíva *fúra* a *fuder* sú výrazy pre objemovú mieru, množstvo, ktoré sa zmestí na jeden voz. Tieto výrazy sú synonymné so slovom *voz*, ale na rozdiel od slova *voz*, ktoré má praslovanský pôvod, prebrali sme ich z nemčiny. Najviac sa používali slová *voz* a *fúra*, a preto od nich vzniklo aj najviac odvodených slov. Výraz *fuder* sa vyskytoval len ojedinele, napríklad v tzv. Vinárskej knižke (VK) z r. 1764 s názvom *Nektere prostrédky, skrz které wjna pry gegjch sile a wlade zdr-žowati se magj* od neznámeho autora.

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra:

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski, Česko-Lat'insko-Nemecko-Uherski. Budae: 1825 – 1827.
- Historický slovník slovenského jazyka. I. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s. ISBN 80-224-0228-1.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-německý. II. díl. Praha: W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně 1839. 1032 s.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.
- Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a prepracované vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.
- Kartotéka Slovníka slovenských nářečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- PALKOVIČ, G.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. A – R. Prag: 1820. 1182 s.
- RIZNER, Ľ. V.: Dialektický slovník bošácky. Rukopis z r. 1913. 949 s. Fotokópia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.
- Slovník slovenského jazyka. I. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 959. 832 s.
- Slovník slovenských nářečí. I. zv. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Jednokolesové a dvojkolesové vozíky

Slovo *vozík* alebo *vozek* je deminutívny tvar starého praslovenského slova *voz* a v starej slovenčine mal a má aj dnes význam „menší, ľahší voz“: *optagte, kde podel (pomocník) s vozika všezko šeleso* (Dolná Štubňa 1569); *wozek o gednem kolesku zowe se táčky* (OP 1685); *vozek okovaci novy I* (Orava 1796). *Vozík* môže byť aj akékoľvek malé vozidlo na vozenie menšieho nákladu či osôb. Podľa druhu nákladu alebo spôsobu použitia môže byť *vozík banský, orný, detský, ručný* a pod. Detský vozík alebo vozík na prevážanie detí sa dnes nazýva *kočík*, hoci v staršej slovenčine *kočík* mal význam „malý koč“: *pokrity woz, koczyk* (s. l. 1564), *od koczyka ysspanowho poprawowanyna* (Štítnik 1649), *koczyk z lojtrami, z kossom a ze ssetkim czinom* (Partizánska Ľupča 1791). Podľa dokladu z Partizánskej Ľupče by mohlo ísť aj o menší parádnejší voz. *Vozíkom* sa nazýva aj pohybujúca sa časť nejakého zariadenia alebo stroja, napr. kolovratu (drevený podstavec s kľukou), alebo pohybujúca sa časť písacieho stroja.

Vozíky boli *dvojkolesové* alebo *jednokolesové*. Medzi pomenovania jednokolesových vozíkov patrí *fúrik, kolečko, táčky* a *tragáč*, príp. *hunt* a *kolimaha* či *kolmaha*. Sú to do istej miery synonymné lexémy. *Fúrik* ani netreba bližšie predstavovať, má ho hádam každý, kto má rodinný dom alebo chatu aj dnes a ako „jednokolesový vozík s dvoma rúčkami“ bol známy v staršej slovenčine, hoci najstaršie doklady v historickej kartotéke z predpisovného obdobia sú až z 18. stor.: *sena geden furik* (Prievidza 1738), *furik okovany* (Modrý Kameň 1774). V nárečiach sa tento výraz používa hlavne na strednom a východnom Slovensku: *Piesog vivázali vo fúriku* (Istebné), *Cehli prevožil na furiku* (Dlhá Lúka). Káralovci (1923, s. 141) zaraďujú slovo *fúrik* vo význame „kolečko“ medzi odvodené od substantíva *fúra*, ktoré je prevzaté z nemčiny.

V predpisovných písomných dokladoch je zachytený ženský tvar *kolieska* (*koľaska*): *kowalyu, okugcze kolesa predne do kolyaski, taktež i oss* (Bardejov 1736), ktorý HSSJ II (s. 72) vysvetľuje ako „ľahký vozík“; pomnožný tvar *koliesky* vo význame „dvojkolesové zariadenie, ktorým sa uľahčuje ťahanie pluhu“: *zahradu oralj z koliesky y z wlaczuhmj* (Kevice 1676), *dwa pary kolyesok plužnych* (s. l. 1737)

(HSSJ II, s. 71) a tvar *kalesa* v ženskom rode i *kales* v mužskom rode vo význame „fahký alebo dvojkolesový vozík“: *rheda*: wúz, koč, *kalesa* (KS 1763); *essedum*: wúz, *kalesa* (GrP 1771); *carpentum*: *kales* (LD 18. st.). Kálalovci (1923, s. 251) uvádzajú plurálovú formu *kolieska* a vykladajú ho českými slovami *kolečko*, *trakař*. V SSN I (s. 801) sa nachádzajú vo význame „malý vozík s jedným kolieskom, fúrik“ pomnožné tvary *koliečka*, *kolieska* (*kolečká*): *Douámau* naše *kolečka* a *ani bú nerékeu* (Záhorská Bystrica). Pri singulárových tvaroch *koliečko*, *koliesko* (*kolesko*, *kolečko*, *goliesko*, *golesko*) je na tento význam uvedený len doklad zo Starej Turej na variant *kolečko*. Palkovič (1820, s. 571) uvádza *kolečko* ako samostatné heslo a jedným z významov je aj „*Schubkarren* (= fúrik, tácky)“, podobne aj Bernolák (s. 998, 1000) má heslá *kolečko*, *kolesko* v tom istom význame a ako ďalšie synonymá uvádza *tácki*, *talički*. Podľa Machka (1968, s. 268) *kolečko* vo význame „ručné vozidlo s jedným kolesom, ktoré slúžilo na prepravu hliny a i. na stavbách“, vzniklo asi z nemeckého argotového slova *Go(h)le* (= voz, vozidlo), (*Schub*)*gole* (= ručný vozík), ktoré splynulo s deminutívom od slova *kolo*. V súčasných slovníkoch význam „vozík s jedným kolieskom, fúrik“ nenájdeme ani pri hesle *koliesko*, ani heslo s tvarom *kolečko*.

Vznik slovenského a moravského výrazu *tácky* vo význame „fúrik“, čiže „jednokolesový ručný vozík“, Machek (1986, s. 635) vysvetľuje ako skrátenú formu deminutívnej podoby slova *taliga*, *talička* a to tak, že vypadla prostredná slabika. Singulárová podoba ženského rodu *táčka* i známejší pomnožný tvar *tácky* sa nachádzal už v písomnostiach z predpisovného obdobia: *za taczki Nosalowi s Kluczowego, ktore bili potrzebne kostelneg vezi* (Trenčín 1580), *pabo, unirutum: tačka* (LC 1707), *curriculum: tácki o gedném kolečku* (KS 1763). Keďže v starej slovenčine sú známe slová *táč* vo význame „stočený zvitok ľanu alebo konopí“ a od toho odvodené slová *táčanie* ako „točenie, stáčanie“ a sloveso *táčat'* vo význame „točiť, stáčať“, mohlo prenesením lexikálneho významu vzniknúť ako ďalšie odvodené slovo *táčka* vo význame „jednokolesový vozík“, keďže koleso na vozíku sa tiež otáča, z toho potom *tácky*. *Táčka* i pomnožný tvar *tácky* ako „fúrik, ktorý sa používal na vozenie piesku, hliny, hnoja, ale hlavne na stavbách“, je známy aj z nárečí: *F táčke piesku podovážau* (Dolná Lehota), *Tácki máte už rozhegané* (Bzince pod Javorinou), *Mieų také maué tácki* (Malacky). Ten, kto vozil niečo na *táčkach*, sa volal *táčkar*: *ba-julus: táčkar* (VTL 1679).

Tragač (*trakač*) bol taktiež jednokolesový vozík s dvoma rúčkami: *gini se udelal chromim a dal se druhemu na trakačy po pautych wozitj* (HPP 1754). Na rozdiel od predchádzajúcich vozíkov nemal boky (pozri napr. Matejčík, 1975, obr. na s. 136), takže sa na ňom neda-

li prevážať sypké materiály ako napr. piesok, hlina a pod. Matejčík (1975, s. 136) uvádza slová *tragač* a *táčky* ako synonymá, ale pravdepodobne v tom význame, že obidva sú jednokolesové vozíky. V staršej slovenčine slovo *trakač* mohlo mať aj význam „furmanský voz na prevážanie ťažkých nákladov“: *sarracum: trakač* (NP 17. stor.). Podľa Kamaldulského slovníka (1763) *tragáč* mohol byť aj ten, „kto niečo nosil, zamestnával sa nosením, čiže nosič“: *bastagiarius: nosár; tragáč*. Slovo *tragač* sa k nám pravdepodobne dostalo z nemčiny, zo stredohornonemeckého slova *tragāri*, ktoré vzniklo od slovesa *tragen* (= niesť) (Machek, 1968, s. 649).

Hunt je nemecké slovo, ktoré sa používalo v baníckej terminológii, išlo teda o „špeciálny banícky vozík“, ktorý mohol mať pravdepodobne tiež jedno koleso, keďže napr. Komenský ho uvádza ako synonymné k slovu *táčky*: *wozek o gednem kolesku zowe se táčky (hunt)* (OP 1685). Nachádza sa aj v iných historických dokladoch s banskou tematikou, napr. *geden banski hundt* (Boca 1627), *nerobím na štroši, ale s huntom behám* (ASL 1791), *f hunce maž malo rudi* (Markušovce). V nárečiach často *huntom* nazývali aj iné druhy vozíkov, napr. v Laskomerskom aj „vozík na koľajniciach lesnej železnice“, nielen v lomoch. V Kocihe *hunt* bol „vozík na vozenie hnoja“: *Hnoj vozímo na huntoch*, takže to bol pravdepodobne ručný jednokolesový vozík s bokmi, inak by hnoj z neho vypadával. *Hunt* bol aj „vagónik na lanovke“: *Aj hunti na Ploskom stojä* (Brusník). Keďže išlo o menší typ voza, nazýval sa tento banícky vozík aj *huntík*: *Huntík sa volaų tieš hunt* (Banská Štiavnica). Matejčík (1975, s. 137) v Novohrade opisuje *huntík* ako „plechový vozík na úzkych koľajniciach“. V Hornej Lehotě *huntík* nazývali „vozík na koľajniciach lesnej železnice.“ Ten, kto vyvážal *huntom* rudu z bane, sa nazýval *huntštosiar*: *dwa huntstosere mely by behaty* (Boca 1610), z nárečí poznáme aj *huntčisára* ako „pomocníka v bani“: *perši som bul huntčisar, potim haviar* (Markušovce). *Hunt* alebo *huntík* bol pravdepodobne v prvom rade banský vozík, ktorý chodil po koľajniciach, takže mohol mať aj viac kolies. Tento názov sa však mohol preniesť aj na pomenovanie jednokolesových vozíkov, akými boli napr. *fúrik* alebo *táčky*, ktoré sa používali v baniach i mimo nich. Taktiež sa mohol preniesť na iné typy vozíkov, ktoré išli po železnici.

Ostatné názvy pre vozíky, ktoré išli po koľajniciach, sú menej známe. Išlo predovšetkým o banské vozíky, ktoré boli zväčša z plechu a chodili na banských alebo lesných železniciach. Pravdepodobne však museli mať dve alebo štyri kolesá. Nazývali ich napr. *burška* (Štiavnické Bane), *boga* (Doľany), *ponvágel* (Štiavnické Bane, Turčianska Teplá), *povágel* (Kaľamenová), *banvágel'* (Spišské Podhradie), *banvágľik* (Smižany). Išlo zväčša o lokálne výrazy motivované nemeckými lexémami, napr.

názvy *ponvágel*, *povágel*, *banvágel* sú z nemeckého *bahn-wag(e)* = „traťový vozík“, výraz *burška* by mohol byť z nemeckého *brucken-wagen*¹ a pod. *Platniak* bol síce voz, ktorý mal len *plató* (spodnú dosku), teda bol bez bočníc alebo mal len nízke bočnice, ale aj vagónik úzkokolejovej železnice na vozenie metrovice dreva: *metrovicu kedisi zväžali dolu Lubochnánskou dolinou na platnákoch* (Hubová) a mal aj význam „doska veľkých váh na váženie vriec“: *naraz mi tag ľezel na tim platňaku a toho tak skakalo zo mnu* (Vranov). Pravdepodobne tieto vagóniky alebo železničné vozíky takisto nemali boky, iba spodok, keďže drevo sa zvyčajne vozievalo na vozoch bez bočníc.

Medzi pomenovania jednokolesových vozíkov by sme mohli zaradiť aj menej známe substantíva *kolimaha*, *kolmaha*, ktoré majú pravdepodobne východný pôvod. Kott (1876, s. 724) uvádza význam slov *kolimaha*, *kolmaha* na Slovensku „krytý vozík“, ale v Česku ako výrazy zastarané vo význame „fúrik“. Podobne Machek (1968, s. 269) uvádza slovo *kolmaha* ako chodský výraz s významom „fúrik, jednokolesový vozík na prepravu hliny, malty, hnoja a pod.“. V starej češtine mal význam „nejaký vozík“. V ruštine *koľmáčka* znamená „dvojkoľesový vozík“. *Kolimahou* sa však pomenúvali aj ľahšie, parádnejšie vozy a koče.

Kára, *taliga*, *rikša* sú *dvojkoľesové vozíky*, nejde však vždy o synonymné slová ako pri jednokolesovom vozíku. Výraz *kára* vznikol z nemeckého slova *karre*, ktoré má pôvod v latinskom *carrus* (Machek, 1698, s. 241). *Kára*, aj v pomnožnom tvare *káry*, ako „ručný dvojkoľesový vozík“ bola známa už v minulosti: *kupil jedni kari* (Partizánska Ľupča 1596), *kara na wodu wozenj* (Liptovský Ján 1697) i v nárečiach: *Keť prišli, doviezli sa na káre a čil sa takí páňi* (Návojevce); *Kára mala jednu os z dvoma koľesámi* (Trakovice) i dnes. Pre veľkú rozšírenosť a známosť sa *kára* stala súčasťou rozličných frazeologických spojení, napr. *chto sa narodzil na káre, ňebudě sa vozit f kočáre* (Bošáca), čo znamená, že „z chudobného človeka nikdy boháč nebude“, alebo *dobrá tomu kára, čo nemá voza* (Martin) – „chudobný sa uskromní“. Malá *kára* je *kárička*: *Kárička má gumové koľesá* (Trakovice). Ako vidno z dokladov, *kára* slúžila hlavne chudobným, a to nielen na prepravu vecí, ale niekedy aj osôb, a používa sa dodnes. KSSJ (2003, s. 242) zaraďuje slovo *kára* medzi spisovné slová a uvádza aj význam „automobil“, i keď obyčajne v pejoratívnom zmysle, a spojenie *řahať káru* v prenesenom význame „niesť zodpovednosť (za niekoho)“.

Taliga je synonymný výraz pre *káru*, hoci takisto spisovný, ale nie až taký známy ako *kára*. V starej slovenčine i v nárečiach sa podľa množstva dokladov často používal: *nenj to hnedkj wuz, co geden kun west muž, taliga gmeno geho* (BV 1652); *vectabulum: taliga* (LD

1 Za konzuláciu ďakujem L. Králikovi.

18. st.), *Pred_obedon ich išli zvolávaťi dvaja cigáni na takej taligi* (Súlovce), *tan, d'e je ňi pristub z vozon, ta je dobrá taliga* (Kokava nad Rimavicou). Ojedinele, napr. v Žaškove alebo vo Vyšných Matiašovciach, *taligou* nazývali aj „jednokolesový voz, fúrik“. Slovo *taliga* v nárečiach malo aj iné významy, napr. „súčiastka pluhových koliesok, ktorá drží hriadeľ pluhu na šibeničkách“ alebo „železná tyčka zapravená do bočnice a rámu operadla na jednokolesovom vozíku“. Používal sa aj pomnožný tvar *taligy*: *Kec_ca taligi naložili kopcom, mav aj poránni chlap čo tlačit'* (Lapáš). Slovo *taligy* malo aj význam „drevené zariadenie na natáčanie nití z klobiek“. Vo význame „dvojkolesový vozík“ sa používal aj deminutívny tvar *talička*: *na taličke som zavezov zomleť do mlina* (Tlmače), *teliška* (Dlhá Lúka), hoci v Lamači slovo *talička* malo význam „fúrik, táčky“, išlo teda tiež o jednokolesový vozík. V Humennom používali výraz *teľuha*. Podľa Machka (1968, s. 632) *taliga* je slovenské slovo, ktoré preniklo od nás aj na Moravu do valašských nárečí, vyskytuje sa aj v slovinčine (*taliga*), v plurálovej podobe v chorvátčine (*taljige*), príp. v ukrajinčine (*teliha*), a pravdepodobne má východný, turkotatársky pôvod.

Káľalovci (1923, s. 232) uvádzajú slová *karla*, *karlik* ako východoslovenské, prevzaté z nemčiny, ktoré majú význam „taliga“, ale aj slovo *karlík*, ktoré vykladá českými slovami *kolečko*, *trakař*. Podľa SSN I (s.752) *karlík* ako „malý dvojkolesový vozík ťahaný ručne“ (kárička) poznali nielen na Spiši, ale aj v Gemeri: *Doviazól konope na karlíku* (Rochovce); *Aj furu šena taki garľik uňeše* (Spišský Štvrtok). Kott (1878, s. 672) uvádza slovo *karlík* na Slovensku vo význame „Schubkarren (= fúrik, táčky). Machek (1968, s. 243) označuje slovo *karlík* ako prevzaté z poľského *karlik* vo významoch „piadimužik“ a „strom – zákrpok“, pôvodne však utvorené z nemeckého *Kerl* (= chlapík). Súvislosť s nejakým typom voza alebo vozíka však neudáva.

Synonymický slovník slovenčiny (2004, s. 826) uvádza k slovu *vozík* ako synonymný výraz *rikša* vo význame „ľahký dvojkolesový vozík ťahaný človekom“, ktorý slúžil na prepravu ľudí. Toto slovo nenájde ani v staršej slovenčine, ani v nárečiach. *Rikša* je cudzie slovo, ktoré sa k nám z japončiny dostalo cez angličtinu. Tento druh voza sa používa len v južnej a východnej Ázii. Podobný druh vozíka by sme však mohli nájsť napr. aj u nás a nazýval sa *pešok*, keďže ho ťahal človek: *Chlop tahnol pešok* (Turzovka).

Slovo *vozík* ako menší ľahší voz i všetky pomenovania jeho druhov, ktorými sa prevážal nejaký materiál alebo tovar, mohli v prenesenom význame „jeho obsah“ podobne ako slovo *voz* slúžiť aj ako objemová miera, napr. *Navožíme štru dzešec furiki* (Prešov) a pod.

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra:

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenský, Česko-Laťínsko-Ňemecko-Uherský. Buda: 1825 – 1827. 4446 s.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. zv. Red. J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava: Veda 1995. 448 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 2. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s. (HSSJ II)
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferencálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.
- Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s. + 36 strán voľne vložených máp.
- PALKOVIČ, G.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. A – R. Prag: 1820. 1182 s.
- Slovník slovenských nárečí. 1. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

Pomenovania vozov a kočov v staršej slovenčine a v nárečiach

Jednotlivé druhy vozov mali zväčša pomenovania podľa konštrukcie, resp. podľa časti, ktorá určovala charakter voza. Základné rozdelenie bolo na *rebrinové*, *doštené* a *holé* vozy.

Keď mal voz po bokoch rebriny v tvare rebríka, volal sa *rebrinový*, príp. *rebrový voz*: *woz rebrowy dwe koleśa okowaczi a dwe sprośte* (Orava 1611); *die 17. augusti* (za opravu) *rebrinowi wos den 80* (Modrý Kameň 1720); *Boli rebrinové voze, dlhé voze – té rebrini boli na hóre dicki* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava) alebo aj *rebrinák*: *Papánkech stričko chodeli až desi do Piěščan na svojím rebrináku* (Brezová p. Bradlom, o. Myjava), v Ondrašovej (o. Martin) *rebriak* a v Štrbe (o. Poprad) *rebrovec*.

Rebriny po bokoch voza sa mohli volať aj *drabiny*: *stroy wozowy gest oge, wahy, drabiny* (OP, 1685), *wos ze štyrma kolesamy, kratkymi drabynamy* (Pukanec 18. st.). V nárečiach sa tento výraz používa na strednom a východnom Slovensku (Slovník slovenských nářečí, I. zv., s. 378, ďalej SSN): *Aj drabini zme okúvali* (Párnica, o. Dolný Kubín); *Drabini še poskladali na vuz a še išlo po zarno* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). Voz s rebrinami či drabinami sa potom nazýval aj *drabinový voz*, *drabinský voz*, *drabinákový voz*, *drabinák* alebo *drabinovec*: *woz drabinowy* (Orava 1611); *drabiňski wos* (Sedlice, o. Prešov), *drabiňakovi wus* (Veľký Šariš, o. Prešov); *Ale nás porédne vitréslo na tom drabiňáku!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Pojďeme pre seno, musíme teda zložiť drabinák* (Hliník nad Hronom, o. Žiar nad Hronom); *V drabiňaku še voži zarno* (Remeniny, o. Vranov nad Topľou); *Drabinovec sa upotrebovaü na seno* (Malatiná, o. Dolný Kubín).

Rebriny sa nazývali hlavne na Liptove a južnom strednom Slovensku (SSN II, s. 81) aj *lojtry* na základe podobnosti so základným významom slova *lojtra* „rebrík“: *za lojtry k meskemu wozu d 60* (Krupina 1684); *Lojtra na voze sa robí z dreva* (Králiky, o. Banská Bystrica); *Seno sa zväžalo na takih dlhoh voziech, čo male takie lojtre* (Veľký Lom, o. Veľký Krτίš); v historických dokladoch aj *lojtrina*: *logtrini se zelezniimi karikami* (Modrý Kameň 1744). Rebrinák sa preto nazýval aj *lojtrový voz*: *Lojtroví voz bou ako drabiňák, ale viši ako doštenák, chodili z nim na jarmak* (Malatiná, o. Dolný Kubín). Kálalovci (1923,

s. 296) uvádzajú vo význame „rebrinák“ aj výraz *lajtrovec*, pričom slovo *lojtra*, čiže „rebrina“, pochádza z nemčiny.

Z nemčiny sme prevzali aj ďalšie synonymum pre rebriny *griefy* (*grífy*): *wuoz w gryfach* (Trenčín 1584), *gryeffy bukowe* (Dubnica nad Váhom, o. Ilava). SSN I (s. 511) charakterizuje *grief* (i v žen. rode *griefa*) ako „doštenú alebo rebrinovú bočnicu, príp. jej časť na krátkom voze“. Palkovič (1820, s. 338) uvádza *gref* vo význame „rebrina (na voze)“. Rebrinový voz sa preto mohol nazývať aj *griefový* (*gréfový*) voz: *griefoví vos* (Brodzany, o. Topoľčany), *vús gréfoví* (Unín, o. Skalica). *Griefak*, *griefnak* či *griefovnák* (*grífovňák*) SSN I (s. 510) charakterizuje ako „krátky voz s griefami“: *Na gréfnák téj slámi moc nenabereš* (Skalica); *Konár naložil plní gríefnág dreva* (Dolná Súča, o. Trenčín); *Nakopali sme krumplí a na grífovňáke sme to odvzli* (Ludanice, o. Topoľčany); *griefak* (Veľké Bielice, o. Topoľčany).

Názov *gréfa* je známy na Záhori, v dolnom Považí a v Nitre, *lojtra* v Liptove, Novohrade, vo Zvolene a v Gemeri, *drabina* v Tekove, Honte, na Kysuciach, Orave a na východnom Slovensku a *rebrina* na strednom Slovensku (Palkovič, 1957, s. 281), podľa toho sa používali aj uvedené názvy vozov.

Doskový voz, voz s doskami, *doštenák* alebo *doštenec* mal po bokoch dosky (bočnice) a zväčša sa ním vozil hnoj, ale aj piesok, štrk, tehly a pod.: *Hnuj še voži na vože z deskama* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *Na doštenáku som chodievau do mesta* (Malatiná, o. Dolný Kubín); *Mi zme mali aj deščenág aj rebrinák* (Chocholná, o. Trenčín); *Porichtujté daštenák, buďem vozit' piesok* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *Zapriahni do doštenca!* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš). Kálalovci (1923, s. 107) uviedli význam výrazov *doštenák*, *doštinec* „voz z troch dosiek“. Doštená bočnica na voze sa nazývala aj *doskár* (SSN I, s. 361): *Doskáre sa kládlí, ak sa malo vozeť takuo, čo bi ces švinge prepadlo* (Pukanec, o. Levice).

Doštenák sa mohol nazývať aj voz s *kastou*, pravdepodobne na základe podobnosti voza obitého doskami s drevenou truhlicou – *kastou*: *Dovézli uhle na vože s kastu* (Chrasť nad Hornádom, o. Spišská Nová Ves), alebo na základe podobnosti s *bedňou* na Záhori (SSN I, s. 105) používali aj pomenovanie *bednák* (*bedňák*, *bedňak*): *V bedňáku dovézli grumbír* (Unín); *To moseu s teho bedňaka povihadzovat vidlicama* (Hlboké, o. Senica). V Gemeri sa doštený voz nazýval *híl'*: *Pokladz deski na híl, tajdemo do mlina* (Brusník, o. Modrý Kameň; SSN I, s. 564). J. Orlovský v Gemerskom nárečovom slovníku (1982, s. 98) *híl'* špecifikuje ešte užšie ako „hnojný voz, hnojničiak“, čo je v podstate typ doštenáka určeného na prevoz hnoja. SSN I (s. 649) uvádza aj pospisovnené slovo *hýl'* vo význame „voz s bočnými doskami, obyčajne na vozenie hnoja“: *Porichtuvaú son si híl', abi son*

mu doviezou štrku (Pukanec); Uš sa dva hile hnoja odviezli na kopaň (Tisovec, o. Rimavská Sobota); Naklac tod hnoj na tod híl! (Kameňany, o. Revúca) a slovo *hýľovka* ako „bočná doska na voze“. Slovo *hýľ* je však oveľa staršie, 1. zv. Historického slovníka slovenského jazyka (s. 462; ďalej HSSJ) uvádza na toto slovo doklady už zo 17. st. vo význame „vozík na vozenie rudy v baniach“: *polsedlak try hyle* (má odviezť) (Ochtiná 1697), *pakliby nyektery banyik nesprawedliwe luadal na hyl, techdy ssafar ma dat na znamost p. bergmaystrowy* (Štítinik 1697), *za gedem každi hil kamenya* (Folmark 1778). Aj v Čechách sa v baníckej terminológii používal ženský tvar *hýle* v tomto význame. Vznikol z nemeckého *Höhle im Bergbau* (Kott, 1878, s. 516) s významom „banská prepravná nádoba, zariadenie“.

Ďalšie pomenovania vozov súviseli s výškou a tvarom rebrín alebo bočníc v kombinácii so šírkou, veľkosťou voza, alebo s inými časťami voza, ako napr. dosky na spodku voza ap. Výška rebrín alebo bočných dosiek bola dôležitá, lebo určovala využitie voza. S dlhými rebrinami alebo doskami bol *dlhý voz*: *Boli rebrinové voze, dlhé voze* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava). *Dlhý voz* sa používal hlavne na obilie, seno alebo slamu, podobne ako *široký voz*, ktorý mal tiež rebriny, ale bol pravdepodobne širší: *širokí vos* (Dolná Strehová, o. Veľký Krtíš).

Voz s vysokými bočnicami sa v nárečiach nazýval *štrajfán* (Belá, o. Martin), *štrajpán* (Košeča, o. Ilava), *štrajvagen* (Trenčianska Teplá, o. Trenčín), *štrajvágel* (Hlohovec). V Gemeri sa používal výraz *štráfoví voz*, v Špačinciach (o. Trnava) *štráfovec*. V Hlohovci sa plochý, široký voz bez bokov na prevážanie hlavne nábytku nazýval aj *štráfvoz*. Tieto názvy boli motivované nemeckým výrazom *Streifen*, čo znamená „pruh“, pravdepodobne preto, lebo vysoké bočnice alebo dosky na spodku voza pripomínali pruhy. Substantívum *štráf* sa používalo už v predspisovnom období vo význame „pruh, pás“: *čirny ručnik, kteri na koncach červene štrafy má* (Kur 1788) a podobne napr. aj adjektíva *štrajflovitý*, *štrajfovitý* i *štráfovaný*, *štráfovitý* vo význame „pruhovaný, pásikový“: *strayflowiti postaw* (CA 1675), *flekowyty aneb streyflowyty postaw* (Skalica 1697), *ručnik načerweno sstrafiwany* (Kur 18. st.), *zlata sstrafowita ženska piksla* (Pukanec 1788). Druhá časť *-vagen*, *-vágel* je takisto z nemčiny a má význam „voz, vozík“.

Ďalšie názvy vozov, ktoré mali vysoké bočnice, boli *bárka*: *barka* (Stanča, o. Trebišov) a *futráš* (Šaľa). Používali sa na veľkostatkoch na vozenie sečky a pliev. Názov *bárka* vznikol pravdepodobne na základe podobnosti s loďou, člnom, keďže voz mal vysoké boky. Pomenovanie voza *futráš* zase mohlo súvisieť so slovom *futro* vo význame „krmivo, hlavne suché, pre dobytok“, ktoré sa v ňom prevádzalo.

Ak mal voz rebriny alebo dosky po bokoch krátke, nazýval sa *krátky voz*: *kupili zme za gedon kratki wos sena pre meskie kone fl 3* (Krupina 1706). Krátke a užšie rebriny sa nazývali aj *fasungy*. *Fasung* je slovo prevzaté už v predpisovnom období z nemčiny a podľa HSSJ I (s. 352) mohlo ísť nielen o rebriny, ale aj o debnenie na nákladný voz: *rebrini, ffasungi, liewče železne* (Turiec 1658) a dokonca sa prenieslo na názov nákladného voza, ktorý mal takéto rebriny alebo debnenie: *plastrum: fasunk, Lastwagen: fasuňk* (FO 1737). V nárečiach poznáme aj spojenie *fasungovi voz* (Kaľamenová, o. Martin) alebo zo stredného Slovenska *fasungovec*, čo podľa SSN I (s. 441) bol „furmanický voz s rebrinami, na ktorom sa vozievalo drevo“: *Fasungovedz bou vos, povedzme tri-štiri metre dlhi* (Párnica, o. Dolný Kubín), *fasungovec* (Revúca). V Žaškove (o. Dolný Kubín) poznajú zase *fasungovec* aj ako „voz s plachtou na vrchu“.

Menší ľahší voz s krátkymi rebrinami, ktorý mohol slúžiť aj ako miera, sa nazýval *furmanec*: *kupil za furmanecz sena* (Krupina 1698); *otawi bilo dwa furmance dobre* (Mengusovce 1750); *šeno ňebulo do veľkeho voza, aľe do furmanca* (Studenec, o. Levoča); *Škošil dva furmance otavi* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves). *Furmanec* je odvodený od slova *furman* (*fúra*), ktoré sa k nám dostalo z nemčiny.

Voz s nízkymi bočnicami sa volal *táfla* (Nová Baňa) alebo *táflavec* (Štiavnické Bane, o. Banská Štiavnica). Slová *táfel'*, *táfla* boli známe už v minulosti vo význame „stolová doska, stôl“: *stolar hobluje desky hofbem na taffly* (OP 1685); *robily tria mynaria tafle a sstočky pri kuchyny knyežackeg* (Žilina 1700). Vznikli z nemeckého *Tafel* (tabuľa, doska). Takýto názov pre voz nebol motivovaný ani tak nízkosťou bočnic, ako skôr tabuľou, doskou alebo doskami na spodku voza, keďže išlo o plochý typ voza.

Ďalší názov pre plochý voz s nízkymi bočnicami bol *taranda* (Málinec, o. Lučenec), ale v Novohrade *tarandou* nazývali aj dvojkolesový železný vozík pred pluhom (Matejčík, 1975, s. 136). Káľalovci (1923, s. 707) slovo *taranda* vysvetľujú českými slovami „klábosilka, hlúpy“ a *tarandák*, *tarandár* ako „tlapa, pleskač“. Napr. v Gemeri *tarandou* volali „táračku“ (Orlovský, 1982, s. 348). Aj HSSJ VI (s. 23) *tarandáka* označuje ako „tárajá“: *to bou sprosták, tarandák a hlu-pák* (Boca 1759). Názov voza *taranda* môže mať súvis s významom „žena, čo veľa klebetí, trepe, klebetnica, tárajka“, keďže vozík mohol stále vydávať nejaké zvuky.

Holý voz nemal nijaké bočnice, používal sa na vosenie celých drevených klátov: *Do ľesa hole vozi na dluhe drevo* (Smižany, o. Spišská Nová Ves); *Drevo zme zväžali na holén_vozi* (Trakovice, o. Hlohovec). Holý voz sa mohol nazývať aj *platiak*, *platniak*, *plotniak*, *platoniak* (*platinák*, *platiák*, *blatiak*, *blatniak*). Nazýval sa tak preto, lebo

mal len *plató* (spodok, spodné dosky). Bol bez bočnic alebo len s nízkymi bočnicami: *plató* je pôvodne francúzske slovo, ktoré sa u nás ojedinele, zväčša knižne používalo vo význame „rovina, planina, plošina“. Na základe podobnosti sa mohlo preniesť aj na pomenovanie spodnej dosky alebo dosiek voza. Pravdepodobne ide o novší názov pre tento typ voza, keďže v písomných dokladoch z predpisovného obdobia sa nenachádza, zato v nárečiach bol známy: *Vozili to na takom blatáku* (Devičie, o. Krupina); *Čerá sme zväžali na tom platáke seno* (Ludanice, o. Topoľčany); *Trije sedeli na blatnáku* (Bobot, o. Bánovce nad Bebravou). Takýto plochý voz bez bočnic sa nazýva aj *plošniak* (Slovník slovenského jazyka III, s. 97; ďalej SSJ).

Ponvágel' (z nemeckého *Bahnwagen'* = „traťový vozík“) bol takisto široký voz bez bočnic, ktorý sa využíval na ťažký náklad: *Na ponvágel' uložili veľa d'ebňou* (Králíky, o. Banská Bystrica), aj keď zväčša tak nazývali nákladný koľajový vozík. Pravdepodobne sa názov tohto koľajového vozíka preniesol ojedinele v nárečiach aj na podobný široký plochý voz.

Polvoz alebo *polvozie* bola síce predná dvojkoľosová časť voza, ale používala sa aj samostatne: (za povolenie pastvy) *powini budeme* (do Krupiny) *ssestdesiat polwozya drewa priwesty* (Krupina 1691); *welmi prikry wrch, pres kteri budu mocti prechoditi len s prasnim polwozom* (Banská Bystrica 17. st.); *Za pouvozom zme s'ahovali kusi do dolini* (Bodorová, o. Martin), *na pólvóze poscahovali drevo* (Bošáca, o. Trenčín).

Klanica bola bočná podpera voza: *obex: klanica, lewča* (NP 17. st.), *kratka reteska na klanicze* (Nitra 1730); *Na pretku voza ból oplén, čo sa pohibuval, mal dve klanice na kraji, držali tí bočnice, gréfi* (Biely Kostol, o. Trnava); *U vože su štiri klanice, kolo každoho kola jedna a trima boki* (Žalobín, o. Vranov nad Topľou). Slovo *klanica* má význam „tyč“, na voze *klanice* boli drevá, ktoré bránili rebrinám, aby nevklzli do kola (Kott, 1878, s. 688). Podľa Machka (1968, s. 250) slovo *klanica* vzniklo z psl. *kolnica*, pričom *klanice* charakterizoval ako štyri tyče na sedliackom voze, ktoré plnia už spomínanú funkciu. Voz s klanicami sa nazýval *klaničný voz: klanič-ní vos* (Kmeťovo, o. Vrāble). Ak voz nemal bočnice, ale iba klanice, nazýval sa aj *klaničiak*. Používal sa na vosenie dlhého dreva (SSN II, s. 772): *Do huór brali klaničák a dovézli v nom brvná* (Vaďovce, o. Myjava); *Klaničág ňemal aňi rebrini, aňi bočné deski, aňi unové deski* (Bošáca).

Košinový voz mal boky, prípadne dno vypletené prútím: *Košinový voz ból lachki vos s košinou* (Modranka, o. Trnava). *Košina* bola prú-

1 Za informáciu ďakujem L. Králikovi.

tená výplň bokov a dna voza alebo saní vcelku, prípadne vo dvoch častiach (SSN I, s. 843) alebo, ako ju charakterizuje HSSJ II (s. 115), „prútená korba na voz“: *kossinu do messkeho kočča plyetol* (Žilina 1693 – 1694), *kossyna wozni* (LC, 1707). *Košinový voz* nazývali aj *košinák*: *Košina na košináku sa uplékla z vrbového prúcá* (Trakovice); *Jedu na košináku do miesta* (Kunov, o. Senica); ojedinele *košinár* (v Sielnici, o. Zvolen), hoci *košinár* bol v prvom rade remeselník, ktorý plietol košiny. V Košiciach košinový voz nazývali aj *vos s košom*. Voz s košinovou korbou sa nazýval *košiar*: *na ty kossare, kdy se lyd do Wýdnje wozy, negssyrssy desky beru* (Dubnica nad Váhom 1722).

Z maďarčiny sa k nám dostal výraz *tárny voz* (z maď. slova *tárna* = niečo prikrýté), čo znamená „krytý alebo pokrytý voz“: *worek z tarneho woza* (Ilava 1676); *s tarneho vozu sukno brunatne, platnom podsíte* (Trenčín 1678), *vehiculum cameratum: hyntow, prijkryty wúz, tárny wúz, ssatorowy wúz* (KS 1763), ale používalo sa aj spojenie *krytý voz*: *carpentum: krytý wuz* (VTL 1679), *arcera: tarny nebo kryty wús* (NP 17. stor.). Ako vyplýva z dokladov, krytý voz sa nazýval aj *šiatorný* alebo *šiatorský voz*: *pri sameg armáde potrebný gest fors-spont, pro woganského leženj ssatorských wozúw a terchy nosycých kony* (Kur 1782) podľa takisto z maďarčiny prevzatého slova *šiator* (= prístrešie, stánok obyčajne z nepremokavej plachty).

Ak mal voz kolesá okované (s obručami), išlo o *okovaný* alebo *okovací voz*: *cantherium: wuoz okovaný* (DQ 1629), *woz okowaczi no. 1* (Trenčín 1658). Voz bez obručí, s neokovanými kolesami sa nazýval *bosý voz*: *bosi woz, z ktoreho 2 kolesa gsu polamane no. 1* (Trenčín 1658); *na czeru mogu mladšu nechawam woz gedem bocy, pluch, branu...* (Zárieč 1692). Novší názov voza, známy len z nárečí, ktorý má gumené pneumatiky, je *gumový voz*, *gumák*.

V Kamaldulskom slovníku (1763) nájdeme *walny wúz* ako preklad latinského *sarracum*. Tento druh voza sa uvádza aj v inventári zo Žiliny (z r. 1647): *inuentarium: wuoz walni No 1*. Podľa Machka (1968, s. 676) český výraz *valník*, po moravsky *valný vůz*, po slovensky *valiak*, znamená „neokovaný voz s kolesami z jedného kusa“ a tento názov vznikol ako dedičstvo predstavy, že *valník* zastupuje posúvanie (valenie) ťažkého predmetu pomocou podložených valcov. Kálalovci (1923, s. 758) opisujú *valiak* ako „voz zostrojený bez železa“. S *valnákom* sa v nárečiach možno stretnúť aj ako s „ŕabavým človekom, ŕarbákom“ s expresívnym odtienkom, ale *valnák* sa nazývala aj kratšia časť cepov. Výraz *valník* vo význame „voz“ sa používal napr. v Turzovke (o. Čadca): *Do valníka zaprähli volof*. Dnes sa výraz *valník* používa ak odborný názov pre nákladné auto s plochou karosériou so sklápacími alebo snímateľnými bočnicami (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 820).

Napr. vo Vajnorochoch (o. Bratislava) sa používal *wúz na lihách* alebo v Melčiciach (o. Trenčín) *liehovec*. Tento druh voza bol široký a slúžil na odvoz vína v sudoch. *Liehy* (*líhy*) boli koľajnicové žrde alebo trámy používané na nakladanie, vyťahovanie alebo spúšťanie ťažkých predmetov, akými boli napr. sudy (SSN II, s. 63): *Liehe boli mocnie, ale aj tak sa pot sudon prehínali* (Sebechleby, o. Krupina); *Sudi gúľali ven s pivňice po líhe na vos* (Nitra); *Lih tomu hovorili – dve dúhe dreva spojené, na to tu lajtru prekocili* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava).

Lexikalizované spojenie *pezinský voz* je pravdepodobne druh voza s drevenými blatníkmi, ktorý sa používal len v tejto lokalite a jej okolí: *Pezinskí voz mal na boku blatníki z deség ohnuté* (Čataj, o. Modra).

Vojaci mali aj voz opatrený kosami, preto ho nazvali *kosnatý voz*: *covinus: wúz wogansky s kosama, kosnaty wúz* (KS 1763).

Hoci slovo *hrant* je známe vo význame „vávalov, žľab“, lexikalizované spojenie *hrantový voz* vo význame „voz na kŕmenie dobytká v poli“ je zdokladovaný len z nárečia Starej Turej (o. Nové Mesto nad Váhom): *hrantový vos*. Pravdepodobne bol konštrukčne upravený do tvaru hrantu, válova tak, aby z neho mohli kŕmiť dobytok.

Vozy sa delili aj podľa váhy, napr. *lahký voz* sa používal pri poľných prácach a na vozenie ľahších nákladov: *curiculum: lahky wúz* (KS 1732), *lachký vos s košinu* (Modranka); *Ďeväťkilový voz bou lachký* (Malatiná). *Ťažký voz* bol napr. furmanský: *Formanské voze boli ťašké, lebo sa vozívala gulatina* (Častá, o. Modra).

Podľa toho, či voz ťahali kone, kravy či voly, mohol byť *konský*, *kravský* alebo *voliarcky*, *volský*, *volový voz* či *voz na voly*: *wozy hospodarske wolarske* (Hrádok 1702), *woz na woly bosy no. 1* (Modrý Kameň 1727), *woz gedem konský okovaný a druhý wolský starý* (Nyiregyháza 1789); *konský vos, kravský vos* (Dubnica nad Vánom, o. Ilava). Podľa počtu zapriahnutých koní mohol byť *wús s parú koňmy* (NP 17. st.) alebo *wúz dwú koňúw* (KS 1763), ale mohol byť aj *wúz o trech koňoch, w kterém try koňe gedú; sstyr koňuw wúz* (KS 1763), *woz ze stirmi koňmi, woz z dwoma koňmi* (Bernolák, 1827, s. 1012).

Podľa objemu sa nazýval voz *kubičák* (Kláštor pod Znievom, o. Martin, Nová Bošáca, o. Trenčín), pretože sa doňho zmestil 1 m³. Tento druh voza sa používal napr. na piesok alebo zemínu. V prenesenom zmysle slova sa každý voz vo význame „jeho obsah“ stal aj objemovou mierou na rozličný tovar alebo náklad.

Vozy sa pomenúvali aj podľa určenia, teda na čo sa používali, čo vozili. V poľnohospodárstve sa používal napr. *zvážkový*, *zvážací voz*, ktorý mal po bokoch dlhé rebriny, a preto slúžil na zväžanie zbožia alebo sena: *Na zväžkovom voze doviezli fúru jačmeňa* (Bánovce nad Bebravou), *zvážací voz bou takí od desat' do šesnást' kilou* (Dolný Kubín).

Na *sennom* alebo *seňanom* voze sa zväčša vozilo seno: *některj vherstí hayducus plundrowali gistý senný wůz* (SH 1786); *Tag na seňanom voze vezl'i vence* (Hnúšťa, o. Rimavská Sobota). Úložný priestor *hnojného* voza bol upravený na prepravu hnoja tak, že namiesto rebrín mal po bokoch dosky: *Hnojní voz mav miésto gréfov hnojné doski* (Trakovice) a nazýval sa aj *hnojnica*, *hnojniak* alebo *hnojničiak*: *V hnojnici se voží hnoj* (Žakarovce, o. Gelnica); *hnojňák* (Žaškov); *Na hnojničáku zme vivážal'i do pol'a hnoj* (Malatiná). *Hnojnice* sú podľa výskumu v Považanoch (o. Nové Mesto nad Váhom) „druh voza s doštenými bočnicami, ktorý sa používal na zemiaky“, aj keď podľa názvu určite musel slúžiť aj na vozenie hnoja. *Vinný voz* zase slúžil na vozenie hrozna alebo vína: *od každeho wyneho woza dwe pinti wyna* (Radvaň 1702); *dwa winne wozy a patnasti obiračuw powinowaty budeme* (poslať panstvu) (Kojšov 1772). *Plevnákom* sa vozili plevy, *repnák* mal doštené dosky po bokoch a po stranách dlhé klanice a pravdepodobne sa v ňom najčastejšie vozila repa. *Sudovým vozom* sa zase vozili sudy a pod. *Mlatebný voz* bol v minulosti valec na mlátenie obilia: *pred tjm mlatebnjm wozom skrze po wrchu wlačenj wityraly* (KoB 1666), *tribula: wus mlatebný* (DLS 18. st.). Na statkoch a hospodárstvach sa používal *hospodársky voz*: *wozy hospodarske wolarske* (Hrádok 1702), *tyči a žrdy, které na obruče gsu suce, má se opatrně zacházeti* (PH 1769) alebo *sedliacky voz*: *o čtyrech kolesech wůz, který anebo gest sedlsky (rebreny, loytreny) anebo ffurmansky* (OP 1685); *woz sedlacky z retazamy a ginimi pripadnostamy ma se sestry Rebeky nawratit* (Slovenská Ľupča 1784).

Ako sme už naznačili, povoznícke vozy sa pomenúvali aj podľa toho, čo sa na nich prevážalo, napr. *medový voz* vozil med: *od každého medoweho woza dwe pinti medu* (Radvaň 1702); *uhliarsky voz* zase uhlie: *v našem královstvi na všeckych banech jisty a spravedlivy filps neb uhliarske wrece nebože uhliarsky vuoz neb kuoš jse držel* (MB 1759); *solársky voz* používali na prevážanie soli: *do solarskych wozuw, na kterem by se nasslo meru kusow soli, od kazdych meru kusuw pro panou geden kus soly* (Radvaň 1702); *šutrák* alebo *štrkár* sa používal na vozenie piesku, štrku či kamenia. *Kočovým vozom* sa prevážal včelín na iné miesto: *Na jar uš ke dzme išl'i do toho Brusníka, ešte zme němali ten kočoví vos* (Zvolenská Slatina, o. Zvolen).

Špeditérsky voz alebo aj *sťahovací voz*, *sťahovák* či *nábytkový voz* slúžil pri sťahovaní. Adjektívum *špeditérsky* je odvodené od slova *špeditér*, čo je pôvodne latinské slovo vo význame „kto vykonáva, obstaráva prepravu“ alebo „nosič, robotník pri sťahovaní nábytku, príp. tovaru“. Voz na sťahovanie nábytku volali aj *štajervágl* (Jur pri Bratislave) alebo *štajervák* (Štiavnické Bane). Tento názov mohol byť motivovaný druhom ťažkého ťažného koňa – *štajerského koňa* čiže *štajeráka*. Druhá časť *-vágl*, skrátene *-vák* je z nem. *Wagen* (= voz).

Vozy, ktoré používali povozníci a furmani, slúžili na dopravovanie rozličných nákladov. Nazývali sa *furmanské vozy*: *16 augusti wyprawyl som maleho Yana z wozom furmanskym* (Mošovce 1648), *tarchi na furmanskjch wozyech se prenassagj* (KoB 1666), *vehiculum meritorium: wúz formansky* (KS 1763); *Furmanski voz maų os tag od šestnásd' do trica' kilou* (Dolný Kubín) alebo aj *nákladné vozy: plaus-tum: wúz nákladny* (KS 1763).

Obchodníci, kupci používali *kupecké vozy*. Z 18. st. existuje písomný doklad o výraze *karla: treti* (skupina ľudí) *zapraženy bywagi do kupeckeho woza (:neb karly:), ktery żywnost swu hledaty musegi gako kupcy* (Ružomberok 18. st.), ako o „kupeckom voze“. Synonymným výrazom bolo slovo *karlica*, aj keď v ďalšom doklade z 18. st. má prenesený význam: *karthagienssny kupcy prowozovaly kupectwy swe na mory, gyny zapraženy bywagi do vradu – wozu a musy ten swet-skym ukonany a starosty tahnuty, a summowne wselyky člowek karlyce kryže tahne* (CF 18. st.). Deminutívna forma *karlík* v spišskom a gemerskom nárečí funguje vo význame „malý dvojkoľesový vozík ťahaný ručne, káricka“ (SSN I, s. 752).

Vojsko malo *vojenské* alebo *bojové, bojovné vozy*: (Boh) *wogenske vozy tež na prach popalil w wssech koncynach* (KK 1709), *currodrepanus: wúz wogánsky* (KS 1763), *essedum: wúz bogowj* (ASI 1740), *bogowni woz, wogenski woz* (Bernolák, 1827, s. 1012), ale aj *stravné vozy* pravdepodobne s potravinami, stravou: *strawne wozy bywagi plundrowane* (OP 1665).

Vozy pomenúvali aj podľa toho, komu patrili, kto ich vlastnil, napr. *kráľovský woz* patril kráľovi: *gu kralowskemu wozu, o kterem nam predessle powedomo nebilo, wnowe nas pritahugu* (Ludrová 1768), *novokrštenský woz* patril príslušníkom náboženskej sekty anabaptistov, novokrstencov: *iakož y od nowokrsstenskich wozow, neb kočžya, nema se od nych wycze bratj toliko den 35* (Trenčín 1646) a pod.

Ďalšiu skupinu tvoria ľahké perované typy vozov určené na prepravu osôb. Výraz *hintov* je prevzatý z maďarčiny (maď. *hintó* = koč) a znamená „čalúnený krytý koč zavesený na perách“: *akzamiel z hintowa* (Nozdrkovce 1652), *sadla na mastenie hintowow a wozuw funti 2* (Žilina 1712). V Kamaldulskom slovníku (1763) možno nájsť výraz *hintov*, ale aj lexikalizované spojenie *hintowný woz: petoritum: lahky wúz, hintov, alij wysuty wúz; piletum: hintowny wúz, wysuty wúz*. *Hintov* sa mohol nazývať aj *visiaci woz* asi preto, že bol zavesený na perách, alebo *koč*: *welicy panowe wozj se ssestema konmj, dwema kočissmj na wisicym woze, kteryž se zowe hintow (kočž)* (OP 1685). V 1. zv. SSJ (s. 472) sa *hintov* označuje ako „parádny krytý koč“.

Koč, takisto slovo prevzaté z maďarčiny (*koczi*), podľa HSSJ II (s. 66) je „ľahký woz na prepravu osôb, kočiar“: *na koczi privesiti* (s. 1.

1541), *nagali sme kona do koča* (Krupina 1696). Podľa SSN I (s. 796) ide o celoslovenské slovo, ktoré znamená „ľahké perované vozidlo na dopravu osôb ťahané koňmi“. Od slova *koč* je odvodené aj slovo *kočiar* (*kočár*; *kočír*) v tom istom význame: *dal na stary koczir urobiť nowe koleśa* (Žilina 1659), *sadla na kočiar* (Dubnica nad Váhom 1734), *pridem na kočiar* (Turiec 1768). Niekedy *kočom* nazvali aj iný druh voza, napr. na juhu stredného Slovenska *doštenák* (SSN I, s. 794), alebo ak bol *koč* či *kočiar* upravený na prepravu iného nákladu ako osôb, napr. *kuchársky* alebo *kuchynský koč*, *kočiar* prepravoval potraviny a jedlá: *na koč kucharsky rebriny nowe* (Soblahov 1651), *ke kucharskemu kocžaru pluch a swornik nakladal* (Trenčín 17. st.), *z kuchinskeho koča korba stara* (Trenčín 1713), *od anstreichowanj kuchinskeho kocžare na sribrnu barwu* (Dubnica nad Váhom 1728). Z maďarčiny bol prevzatý zložený názov *koňhakoč* (maď. *konyha* = kuchyňa) vo význame „voz us pôsobený na prevážanie jedál alebo potravín“: *konyhakocz I* (Korlát 1657); *na pansky konyhakocz okuwania* (Bytča 1678); *dwe koleśa s konyhakocza* (Blatnica 1685); *konyhakoča ribiny stare* (s. l. 1686). Dopravník sa takisto mohol nazývať aj *poštársky koč*: *rheda tabellaria*: *počtársky koč* (KS 1763).

V nárečovej kartotéke sa nachádza doklad o plochom voze s nízkymi bočnicami s názvom *perák* (Doľany, o. Modra). Toto pomenovanie môže byť podľa slova *pero* – pružnej kovovej súčiastky, pružiny na voze, ktorá tlmila nárazy: *luonik wozowy y s perom* (Radvaň 1702). Voz, ktorý mal perá, mohol sa volať aj *perový voz* (SSJ III, s. 59). Perá však mali, ako sme už spomínali, zväčša len vozy na prepravu osôb, ako bol napr. *koč*, takže pravdepodobnejšie je tvrdenie, že *perák* alebo *perový voz* bol ľahší perovaný voz na prepravu osôb, hoci *perá* sa nazývali aj dve žrde na voze, do ktorých bolo vpredu zapravené oje, tzv. *predné snice*: *Perá sa najľepšie, ket sami dokriva narastú, medzi ňe na pretku sa sklada oje* (Pukanec). *Pero* na voze bolo aj železné okutie koncov niektorých jeho častí: *Kariki su prikute na rebrine z dvoma pirami* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Zo 17. stor. existujú doklady aj o *remennom voze*: *item woz remeny Zofce, dcere meg, neb sem ga ten woz byl prwšeg manželce w dariech dal* (Smrečany 1603), *na roskaź a porucženy wassy osw[iceno]sti w tuto predessú sobotu pre doktora do Trnawy wiprawil sem remeny woz* (s. l. 1613). Remene plnili funkciu pružných železných pier. Pravdepodobne teda išlo o perované vozidlo, akým bol *koč*, keďže lekára ako veľmi váženu osobu by na obyčajnom voze neviezli.

Synonymom pre *koč* je ďalší výraz prevzatý z maďarčiny *batár*: *Mi zme mali len običajné vozi, ale páni mali batáre* (Šurany, o. Nové Zámky). Podľa SSJ I (1959, s. 75) ide o krytý *koč*. Kálalovci (1923, s. 18) *batár* vysvetľujú ako „bryčku, hlboký kočár“. *Batár* podľa

SSN I (s. 101) mohol byť aj „veľký voz s vysokými bočnicami na plevy a sečku (používaný kedysi na veľkostatkoch)“: *Ale ste hodne sena nabrali na tod váž batár!* (Kameňany); *Doviezou dva batáre sečky pre koňe* (Návojevce, okr. Topoľčany), ale v tomto význame sa používal hlavne na juhu stredného a západného Slovenska.

V staršej slovenčine možno nájsť výrazy *kareta*, *karetľa*. Podľa niektorých písomných dokladov slovo *kareta* bolo synonymné so slovom *hintov*: *spaňiilé kareti (hintowi)* (DS 1795). Podľa HSSJ II (s. 29) *kareta* alebo *karetľa* bola „ľahký (jednozáprahový) vozík so strieškou“: *sadla karetu ssmarowat* (Žilina 1705), *I dwogzapražnu taligu neb karetlu* (Kur, 1782). Podľa SSN I (s. 751) *kareta* je v nárečiach zriedkavý výraz pre „dvojkolesový vozík na vozenie ľahšieho nákladu, kára“. Machek (1968, s. 242) vysvetlil slovo *kareta* ako „ľahký vozík“ a prevzaté z talianskeho slova *carreta*. Podľa Slovníka cudzích slov (2005, s. 480; ďalej SCS) ide o termín z vojenskej oblasti, ktorý mal význam „ľahký dvojkolesový jednozáprahový voz na prevoz ťažkých pechotných zbraní a materiálu“.

Slovo *brička* sa v staršej slovenčine nevyskytuje, ale v nárečiach je známe ako „ľahký voz na prepravu osôb ťahaný koňmi“: *Išieŕ som na koňiku, na bričke kupovať statok* (Dolný Kubín); *Dovžel se k nám na bričce* (Bošáca); *Každú ňedzeľu še vožili na brički do koscela* (Závada, o. Humenné). Podľa SCS (2005, s. 148) pochádza z románskych jazykov, ale k nám sa dostalo z poľštiny a má význam „ľahší nekrytý osobný povoz so sedadlami nad kolesami“. Matejčík (1975, s. 136) v novohradskej lexike označil *bričku* ako maďarský výraz s významom „voz s košinami“: *Na brički ho boli tavželi do lušenské ňemocnice* (Ozdín, o. Lučenec), synonymný so slovom *hintov*, ktoré charakterizoval ako „panský ľahký perovaný voz“. Synonymický slovník slovenčiny (2004, s. 826; ďalej SSS) zaraďuje slovo *brička* ako synonymum k slovu *vozik* s významom „ľahký vozík na dopravu osôb“.

Hintov, *hintový voz*, *koč*, *kočiar*, *perák*, *perový voz*, *remenný voz*, *batár*, *kareta*, *karetľa*, *brička* pravdepodobne boli „panskejšie“, dnes by sme povedali luxusnejšie, vozy určené na prepravu osôb. *Hintov* a *batár* patrili medzi kryté typy voza, *brička* bývala otvorená, ale mohla byť aj krytá. V mestách sa na prepravu osôb zväčša používal *fiaker*, čo bol podľa SSN I (s. 446) „ľahší koč s konským záprahom“: *Doviezou sa na hrdom fijákri* (Staré Hory); *Na takom fijákrú se dal odviaždž ag milijoner* (Nandraž, o. Revúca). Ako vyplýva z nárečových dokladov, *fiaker* patril takisto medzi „lepšie“ vozy a chudobný človek sa na ňom veľmi nepovozil. Podľa Machka (1968, s. 140) má pôvod vo francúzskom *fiacre*, čo boli nájomné vozy v 17. st. v Paríži, ktoré stáli pri hoteli s názvom „Hôtel St. Fiacre“ (svätého Fiakra), podľa ktorého dostali aj svoj názov. Pravdepodobne sa k nám dostal

až v 19. stor. z Viedne, keďže slovo *fiaker* nenájdeme ani v Bernolákovom Slovári (1825).

Novší je aj výraz *drožka*, ktorý SSJ I (s. 333) charakterizuje ako „nájomný kočiar pre osobnú dopravu“, takže má význam „fiaker“. Podľa Machka (1968, s. 129) je to slovo ruského pôvodu. Po rusky *dróga* je „rozvora“, plurál *drógi* je „pracovný dlhý vozík, ktorý mal štyri kolesá spojené len osami a pozdĺžnymi žrdami“ a deminutívum *dróžki* znamená „ľahký vozík“. Singulárová podoba *drožka* prešla do ukrajinčiny a poľštiny a odtiaľ do češtiny a nemčiny. Do slovenčiny sa slovo *drožka* dostalo potom buď z češtiny, alebo z poľštiny.

V latinských slovníkoch z 18. st. nájdeme výrazy *kalesa*, *kales*: *rheda*: wüz, koč, *kalesa* (KS 1763), *esssedum*: wüz, *kalesa* (GrP 1771), *carpentum*: *kales* (LD 18. st.). Podľa latinských výrazov by mohlo ísť o koč, štvorkolesový ľahký vozík alebo aj o dvojkoľosový voz. Bez ohľadu na počet kolies pravdepodobne išlo takisto o ľahšie perované vozidlo určené na prepravu ľudí.

Podľa HSSJ II (s. 102) pôvodne latinské slovo *korba*, ktoré sa k nám dostalo cez taliančinu, má význam „košinový alebo doštený vrch voza, príp. sani“ a z toho prešlo na pomenovanie celého voza, ktorý takýto košinový alebo doštený vrch mal: *korba gedna z kolesy* (Moravský Ján 1697), *zeman počal oge na korbe trmancowat* (s. 1. 1768). Vo význame „sane alebo voz s hornou časťou upravenou na spôsob koča“ sa vyskytuje v stredoslovenských nárečiach a ojedinele aj na západnom Slovensku (SSN I, s. 826): *Okúvali zme aj koče, brički a korbi* (Malatiná); *Preleteu na tej korbe aňi chmára* (Blatnica, o. Martin); *F korbie sa vozivali páňi* (Senica). Ako vidno z dokladov, *korba* naozaj mohla byť prerobený obyčajný voz na spôsob koča zväčša pre zámožnejších ľudí.

Medzi novšie prevzaté výrazy z francúzštiny, ktoré nenájdeme v historickej ani v nárečovej lexike, patrí napr. slovo *ekvipáž*, čo je „prepychový koč so záprahom“ (SSJ I, s. 363).

SSS (2004, s. 203) uvádza výraz *kolimaha* ako „parádny koč v rozprávkach“. Toto dnes menej známe slovo sa v minulosti používalo vo význame „ľahký voz, koč“ (HSSJ II, s. 72): *korby na kolimahe* (Zvolen 1588), *sedlarowy, czo placzal kolymahu* (Radvaň 1608), *w hore nebude každemu sloboda triesky na kolimahu rubat* (Folkušová 1766), *carpentvm: prikrýtý wüz, kolimaha* (CL 1777). Podľa posledného dokladu išlo o krytý typ voza, čo potvrdzuje aj Kott (1876, s. 724), ktorý uvádza význam slov *kolimaha*, *kolmaha* na Slovensku „krytý vozík“, ale v Česku ako výrazy zastarané vo význame „kolečko“. Podobne Machek (1968, s. 269) uvádza slovo *kolmaha* ako chodský výraz s významom „kolečko, jednokolesový vozík na prepravu hliny, malty, hnoja a pod.“, v starej češtine mal význam „nejaký vozík“.

V slovenčine *kolimaha*, v starej poľštine *kolimaga*, má význam „voz“ (z toho vzniklo v bieloruštine *kalamažka* ako „druh voza“), v starej ruštine *kolimogъ*, *kolimagъ* znamenal „stanový tábor“, v súčasnosti *kolymága* je „starožitná brička“ a *kolymážka* je „dvojkolesový“ vozík, ale na Ukrajine *kolymaha* znamená „nákladný voz“. Machek ďalej predpokladá, že toto slovo pochádza z východu, kde kočovníci mali na vozoch aj stany, a pravdepodobne vzniklo z osobného mena národa Kalmykov *Chal'mag* (z *qali-mag*), čo bola prezývka Mongolov, ktorí sa usadili v európskej časti Ruska (bola by to metonymia „mongol“ = mongolský voz). U nás sa dnes nevyskytuje v nárečiach ani v jednom z uvedených významov. V Turci poznajú *kolimahu* len ako „čiernu masť na vozové osi, kolomaž“ a v Gemeri expresívne homonymum *kolimaha* je „obyčajne nadávka pre vysokého nemotorného chlapa“ (SSN I, s. 802).

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra a pramene:

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski, Česko-Laťínsko-Nemecko-Uherski. Budaë: 1825 – 1827. 4446 s.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. zv. Red. J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava: Veda 1995. 448 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1., 2., 6. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1. zv. 1991. 536 s., 2. zv. 1992. 616 s., 6. zv. 2005. 700 s.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-německý. II. díl. Praha: W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně 1839. 1032 s.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.
- Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- KOTT, F. Š.: Česko-německý slovník. Díl I. Praha: Knihitiskárny Josefa Koláře 1878. 1097 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s. + 36 strán voľne vložených máp.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nářečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.
- PALKOVIČ, G.: Böhmisch-dautsch-lateinisches Wörterbuch. A – R. Prag: 1820. 1182 s.
- PALKOVIČ, K.: Názvoslovie časti voza. I. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1957, roč. 5, č. 10, s. 979 – 285.
- Slovník slovenského jazyka. 1., 3. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vyd. Slovenskej akademie vied 1. zv. 1959. 832 s.; 3. zv. 1963. 912 s.
- Slovník slovenských nárečí. 1., 2. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1. zv. 1994. 936 s.; 2. zv. 2006. 1066 s.
- Slovník cudzích slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 1054 s.
- Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

Ja som bača veľmi starý

Podľa legendy kráľ Matej Korvín chodieval kedysi po svojej ríši preoblečený tak, aby ho nikto nespoznal. Len takto totiž mohol čo najlepšie spoznať pomery, ktoré v nej vládnu. Raz prechádzal aj Liptovskou stolicou a zastavil sa na salaši v Ľupčianskej doline. Bača ho prijal ako každého iného návštevníka. Ponúkol mu bryndzové halušky, ktoré poriadne omastil a posypal oškvarkami. Jedlo sa tak, ako bolo zvykom – z jednej misy drevenými lyžicami. Kráľ Matej jedol toto znamenité jedlo po prvý raz a veľmi mu chutilo. A najmä oškvarky, ktoré vyberal zo stredu misy. A zrazu bác! Bača udrel kráľa lyžicou po prstoch: „Vari nevieš, ako sa má jesť? Pekne po poriadku! Od kraja sa patrí!“ Ráno, keď sa bača od kráľa Mateja dozvedel, kto u neho nocoval, začal sa ospravedlňovať za včerajšiu „bitku“. Kráľ ho však ubezpečil, že práve tá sa mu z celej cesty páčila najväčšmi, a dal bačovi zlatý peniaz. Hovorí sa, že kráľ Matej neskôr povolal múdreho baču na kráľovský dvor, aby urobil „poriadok“ medzi dvoranmi.

Na začiatku 21. storočia sa turistom túľajúcim sa horami nášho Slovenska naskytá už len chatrný obraz toho, čo v predchádzajúcich storočiach bolo obvyklou súčasťou života ľudu pracujúceho prevažne v pastierstve, teda jarné a letné pobyty ovčiarov na salašoch a ich tradičný spôsob života, ich statočná práca, radosti a problémy vyplývajúce z ovčiarskej profesie.

O šírenie názorov o prevládajúcom pastierskom charaktere tradičnej kultúry v horských oblastiach Slovenska sa nepričinili len vedné odbory história, geografia a najmä jazykoveda, ale aj etnológia a folkloristika. Na niektorých miestach sa však pri skúmaní valašskej kolonizácie hľadal zväčša len cudzí prínos do tohto procesu, získali sa skreslené výsledky o etnickom charaktere ľudovej kultúry v horských oblastiach Slovenska. Potrebám etnografického štúdia ovčiarstva veľmi dobre vyhovujú údaje zhromaždené dialektologickým výskumom. Na základe ovčiarskej lexiky možno dokázať existenciu niektorých starších javov ovčiarstva aj v takých oblastiach, kde javy ovčiarskej kultúry pomenované týmito slovami už dávnejšie zanikli. Výsledky jazykovedného výskumu možno použiť nielen pri skúmaní pôvodu

ovčiarstva, ale aj pri objasňovaní vzájomných medzietnických vplyvov vo vývoji ovčiarскеj kultúry.

V dolinách riek Hnilca a Hornádu v okrese Gelnica existovalo v minulosti viacero salašov. Ovce boli odnepamäti nerozlučne späté so životom miestnych obyvateľov. Poskytovali mlieko, syr, mäso a vlnu a vyžadovali nenáročnú a pomerne lacnú opateru. Na jar, keď už bolo dosť paše, zamiešali sa medzi ovce aj mladé barany a vyhнали sa pásť. Na úbočiach sa kŕdle oviec hmýrili pestrosťou, boli tu *cigaje*, *valaški*, *merini*, *liški*, *vakleše*, *mazuri s čarnima kropkami po noše*, *čarna je lajka* (bača z Úhornej). Každý gazda mal záznam, koľko kusov oviec dodal na pasenie. Na jeseň sa ovce vracali a evidovali. Správcom salaša bol *salašník*, inak vážený občan v dedine, ktorého volili gazdovia na jeseň pri rátaní, nazývanom *rachunki*. Okrem účtovných vecí patrilo k jeho hlavným úlohám vybrať vhodných pastierov do funkcie baču a valachov. Hlavným organizátorom života na salaši bol bača. Bača na *košaru* viedol aj účtovnú robotu: *Pisanka bola, mi volali irka, a tušku klajbas, a sa pisalo, každi gazda bol zapisani, každi meno, mesto a rok, a kelo ovec a každi mal jednu stranu, fšetko i ofci, i sir sa pisal*. (Bača z Úhornej je rusínskej národnosti, čo sa prejavuje vo fonetickej rovine tvrdým *l, n* v pozíciách pred prednými samohláskami *e, i*, absenciou asibilácie, v tvarosloví neurčitkom na *-ti*. Okrem toho sa v jeho prejave vystavenom aj vplyvu gemerských nárečí vyskytujú aj spišské nárečové znaky a vplyv spisovného jazyka.) No čo v prípade, keď bača nevedel písať? *Napisal na došku. Oni znali, ked ouce čital, ta vzal si palicu, čoška rezal a on znal, to sa vola rovaš, a on to znal narezad i peřku, i šejstku, i desiatku* (Úhorná). Správca z Kojšova (v jeho prejave badať miestami vplyv spisovného jazyka) sa ešte pamätá na starú váhu bez číslic: *Ja mam ešči mincer doma, ked dzedo stari, bo mali zme košar svoj dakedi davno, a ma namesto čisloh na totej tičke, ja kuľa sa veša, ma take znaki, botka, dva čarki, dva botki, čarka. Tag značeli aj na rovaš*.

Každý sa hneď bačom stať nemohol. Ako všade v organizovanej pracovnej činnosti i tu musela byť istá hierarchia: *Perše som bol bojtar* (pomocník valacha, honelník, najnižší v hierarchii na salaši), *potiem som baranki pasol na druhi abo na treci rok. Potiem som šol za juhasa* (valacha), *ofce pajsc, dojic. A potom v dvacečsedzmom roku uš som bol jako juha zozáčatku, aľe potiem bača čoška ochoriol, ta ja potiem zostal jako bača f kolibe* (Jaklovce). Bača z Úhornej sa takto úsmevne hnevá na dnešné maniere tých, ktorí chcú prísť k bačovaniu ako slepá kura k zrnu: *To ne tag jak teras, že idem bačovati. Ešči chlapedz bol, mal d'esad' roki, tri roki robil bojtara a potom baraňara, juhasa a tag baču. Ne tag jak teras, ani oucu nezna dojiti, ani nebral za cicku a on chce bačovati. Ani jahňacar ešči nebul, ani nič, a už len*

baču. Z toho vidieť, že dojenie oviec bol veľmi vážny úkon a bolo potrebné mať určitú dávku zručnosti, aby človek nadojil dosť mlieka: *Kravi maju vemená a ofce maju škurati. Toto ket tak ciskam, tá znamená, že sa buri, toto je cvirkaňa, a teraz buria. Perši se ocvirka a potom se zburi, tak se škurat skruci a za se vicvirka* (správca z Kojšova opisuje postup pri dojení).

Niekedy ovca prestala dojiť, hovorilo sa, že *prischla*. Ovce pásol bača len zriedka, väčšinou varil a zberal syr: *Uš pul desiatej a ešči len odvarujeme. Hodinu a pul ma bača skončiti fšetku robotu i odvariti* (Úhorná). No jeho práca spočívala i v prekladaní košiara na lúkach, ako to dosvedčuje bača z Jakloviec: *No a potiem košar so mušiol ja prehradzić sebe, hejže, každe rano, podojic, odvaric, ženčicu požbie-rac. To bula moja robota*. Okrem stravy pre všetkých zabezpečoval aj obživu pre ovce: *Tak to bula moja robota starac se o ofce, žebi maľi, co jim treba, soľ, šicko* (Jaklovce).

Dnes sa už bačovnia nestarajú o prípravu syridla (*kl'agu*), no spomínajú na jeho vlastnú prípravu i skladovanie: *Potiem trebalo rincki, to se robiol sir s toho. Rincka, to s ceľecoh žaludek. To se visolelo a to se potiem namočelo, to som sebe prevariol vodi, namočiol a zo žinčici dal, som sebe to zrobiol, tá že mi to vitrimalo mešac, podľa toho, keľo so mal mľeka* (Jaklovce). Mal pomocníkov – valachov (*juhasov*), ktorí pásli, dojili a starali sa o ovce. Bača z Úhornej zavelil: *Z Božu pomocu a s koňsku silu*. Prežehnal sa a začalo sa dojiť. *Jahňeta se otstavili a peršeraz se išlo dojiť, no tá to juhaši do nahaňalki, prez dzieru tag isto jag i ofce, tá i juhas se pchal, tak pošedali, bača pokropel zo sveťenu vodu a tak se pomodľeli, svečki se popaľeli a nakladli, take žele bulo, to se sveťilo na Panu Mariu na sektembra, a toto žele tieš paľeli na strunge, žebi ochrana bola pret fšel'jakimi fplivami, od hromu, od burki. Tak se potom tak fuka do rukoch, žebi se ruki nepukali* (Kojšov). Okrem toho vyrábali aj rozličné praktické veci a potreby: *Dakedi to každi juhaz mal čerpak svoj, ozdaj nebulo tel'o žinčici, že si mohol jesc, keľo si chcel, tá každi mal f svojim čerpaku narichtovano, nahotoveno, ket prišol z ofcami, každi mal svoj. No a ket si zrobit dajaku somarinu, tá si mal čerpag vždi naopak prevraceni, nedostal si nič, bo bača dzelil žinčicu. No a tote take vekše buli, dvalitrovo, to tiež bulo z dreva, to nemali bl'achu, no a ešče aj cicog bol virezani a to se volalo odľevak, bo sir se mušel vipracovac, no a to se mušelo otčerpavac* (Kojšov).

Neodmysliteľnou súčasťou salaša bola zrubová koliba so šindľovou strechou, v ktorej bola diera rovno nad ohniskom. Tá mala pomenovanie *dimňik*: *To boli take šingli, take zbity a tam nad ohňom, ket sa kladol oheň alebo ket sa odvarovalo, tá sa tak zaťahlo* (Úhorná). Obyčajne bola jednoducho zariadená. Bača spal na *pričňi*, ktorú mal

vystlanú *stružlakmi* (mech naplnený slamou), prikryl sa *platom* z vlny a *podhlauňig bola čatina* a na *tim mech*.

Ohnisko od ostatnej časti koliby oddeľuje veľký kameň, tzv. *zavatra*, a menšie kamene – *priginci: a vatľarka pri tom bola, čo sa sartalo oheň, taka drevena vikresana* (Úhorná). Nad ohniskom bolo otáčavé zariadenie na zavesenie kotla – *kolovrat: Nad ohňiskom sa aj drevo sušilo, boli dručki, boli sochi, to drevo na odvarovaňe aj na vareňe. Šmati sušili pot kolipkom u nas pri juhasoch, čo je na košare, bolo otvoreno a bola zavatra, priginci, lemže kolovrat tam už nebol a tam grati juhasi sušili* (Úhorná). Syr sa v kolibe skladoval na *podišaru* aj šesť dní, kým si poň prišli.

Nesmeli chýbať biele valašské psy *čuvače*, pomocníci baču a valachov pri ovciach. K nepriateľom salašov patrili vlky, na strednom Slovensku vo vysokohorských salašoch najmä medvede. Najúčinnjšou zbraňou proti nim bolo okrem kriku, brechtu psov a lomozu zvoncov zapalovanie ohňov okolo košiara. Bača mal vo svojom kufri na spodku aj pištole na ochranu. Často sa však prepadu vlkov nedalo zabrániť a salaš zostal chudobnejší o jednu alebo viac oviec, zvyčajne tých najväčších, a teda najmastnejších.

Návštevník hociktorej krajiny na svete len vtedy dostatočne precíti jej ducha, keď ochutná niektorú z domácich gastronomických špecialít. Pre hornatú časť Slovenska sú najtypickejšie bryndzové halušky. Pravá bryndza patrí medzi mäkké syry a vyrába sa z plnotučného ovčieho mlieka. Najchutnejšia je májová bryndza. Odnepamätá sa bryndza plnila do drevených nádob – *geliet*, ktoré sa používali na jej uskladňovanie a prepravu. Proces tvorby syra si každý bača strážil ako oko v hlave. Nie veľmi sa tým vystatoval pred inými, aby mu neukradli jeho patent. Konkurencia medzi bačami bola veľmi silná a za zlý syr gazdovia vždy „odmeňovali“ baču najatím iného baču.

To še nadojelo, zme mal'i takie geľeti drevene, do tih zme dojeľi, tam še to do tej kadzici dala taka ciecka. To še dala na totu pucinu, to še precadzovalo mľeko, pres totu ciecku, pres platno. Tag zme mušeli ešči aj čatinu davadz na totu ciecku, žebi špina zostala na totej čatiňe. Bo ket tak sucho bulo, ta ofca ozdaj i kopňe do toho mľeka, ta to žemi nal'ecelo, ta žebi to zostalo na tej čatiňe (Jaklovce).

Všetko, čo ovce vyprodukovali, sa využilo, nič nevyšlo navnivoč, pretože sa na salaši dokázali postarať i o prasce, ktoré krmili *zvarňicou*, teda tým, čo zostalo po varení žinčice, keď sa z vrchu pozberala *hurda, urda* – teda sladká žinčica.

To, že voľakedajší ľud v horských oblastiach Slovenska bol úzko spätý s ovčiarstvom, dokazuje aj ľudová frazeológia, prevažne praxostiky viažuce sa vždy na určité dni v období letného pasenia: *Na malú Maru sa valasi na lúky tahajú* (8. september – sviatok Naro-

denia Panny Márie). *V marci aj ovce v tanci. Svätý Kríž, ovce striž* (14. september – sviatok Povýšenia sv. Kríža). *Keď prší na Trojicu, schovaj, bača, dojelnicu* (neďeľa Najsvätejšej Trojice – prvá neďeľa po Turicach). *Keď sa na Želmíru včely začnú rojiť, dobrá ovca sa už môže dojiť* (23. máj).

No keď prišiel október, už sa bača so svojimi ovečkami musel zberať späť do doliny. Takto na záver sezónneho pasenia spomína bača z Jakloviec: *Bo šesnastoho mame Gala, v oktobru, ta už ofce bi še ňemali dojiť. No a preceda prišol, ta hvári: „Bača, už ofce ňidž, bo baranoch treba medzi ofce pušćac.“ No ta reku, ľem ti ic. No a ja ftedi skoro rano geľetu mľeka nadojol. Vi sebe ňeznace prectavidz, že v ješeňi mľeko... že ja ešći taku hrutku sira zrobiol, co mala pejć kila. Ta reku, kim ti staňeš, ta už ofce budu davno podojene, aj vonka budu* (Jaklovce).“

Niektorým bačom možno prišlo aj trochu clivo, a tak si zanôtili:

*Ja som bača veľmi starý,
nedožijem do jari.
Nebudú mi už kukučky kukat'
na tom mojom košiari.*

MIROSLAV HOVANČÍK

Konope a výroba plátna podľa Zemplínčanov

Aj malí gazdovia museli aspoň kúsok zeme *reskirovať na konope* (obetovať) – len málokto bol taký bohatý, že si mohol dovoliť všetko plátno na oblečenie kupovať.

Na jar sa zasialo semeno a v lete sa už brali *bili konope* (biele). *Bili me volali ňe zato, že bi cali bul'i bili, al'e že na bilo kvitl'i*. Od zelených sa dali ľahko rozoznať, lebo boli tenšie a vyššie, trčali nad nimi. Viazali sa do *snopkou* a kládli na medzu, lebo zelené ešte zostávali v zemi. *Snopki* sa potom pozbierali a asi po šesť-osem sa ich spolu zviazalo do *viazanki*. V našej dedine boli dva *močare* (močidlá), jeden volali Oľka a druhý iba *za pastirňu*, a tam sa konope močili. Pozväzovali sa, *do šoru* sa poukladali do vody, *uderil'i se jeden-dva koli a na konope se nametalo blato, žebi ňevišl'i na verh vodi*. Vo vode ležali asi osem až desať dní a potom sa vyhádzali von. Najprv sa museli premyť, aby sa listie, ktoré na nich už pohnilo, zmylo. Doma *u humňe* sa snopčeky nakládli do kôpok tak, aby stáli. Voda z nich stiekla a sušili sa týždeň alebo dva – *podľa chvíli* (počasie). A niekedy začiatkom jesene, keď už dozrel nový *semeňec*, vybrali sa aj *želeni konope*. S tými sa robilo to isté čo s bielymi, ale najprv sa vymlátili a až potom sa namočili. Ak bol suchší rok a *močare* vyschli, museli sa konope na vozoch odviezť až na Ondavu. Tam sa močili len celkom na kraji, *al'e koli uš chlopi zabijal'i a taki mocnejši daval'i, žebi jih voda ňerušila a ňežala*. Ale niekedy, keď bol veľký *prival*, koly aj tak vymylo a celú robotu vzala voda.

Biele konope *šatoval'i* (ponáhľali sa) *trepadz išče u ľece* ešte prv, ako sa vybrali zelené. Technika spracovania však bola tá istá. Trepalo sa na klasickej *cerľici*. *To bula z dreva, mala dva nohi, hore drevo z jednim žľabom a desku z ručku*. *S totu desku se po konopoh bilo a voňi se u tim žľabe prelamoval'i*. Tým sa z vlákna postfhalo *pazdzerče*. *Vedz bula hladňica – to taka jak cerľica, al'e mala žľabi dva*. *Na tej se hladzilo, rounalo vlakno*. Hrst vlákna sa skrútila do *hlauki* a z 10 – 12 hlávok sa splietol *veňec*, aby sa neschpili. Vyhladené konope sa česali na *šćeci*. *To bul do deski zabiti železni kruch, co z ňoho nahusto stirčel'i taki dluhi ostri ihli*. Na tých sa vyčesalo *kloče* a zostali len *rouni konope*. *Kloče* sa dalo do mecha a *rouni konope* sa pevne skrútili

do *venca*. Pazderie sa *schasnovalo* (zúžitkovalo) na kúrenie v peci, keď sa piekol chlieb.

V zime sa priadlo. Na to potrebovali kúdele a vretienka. Vretienka sa kupovali od *vreceňara*. *Vrecinko* – *to taka tička na piadz dluha a na jednom koncu ma koľesko, žebi še ňitka ňezošmikla. A kudzel' – vitočena paľica, na spotku ma deščičku, žebi še dala prišednuc, a na verchu pantľik (stužku), co pritrимуje konope abo kloče. Ale kloče (najhrubšie vlákno) sa najprv muselo našúľať na trupki, aby sa dalo priviazať na kúdel'. Potom sa vlákno skrúcalo na niť a tá sa nakrúcala na vretienko. Niť sa aj prišľiňovala, aby bola rovnejšia, hlavne tá z kloča. Ak bolo kloče podli (zlé), bolo z neho veľa chul'vatou (guči, ktoré sa nedali rozpliešť). Niekedy aj tretina trupki skončila na zemi pri priadke.*

Priadlo sa po večeroch a bola to veselá robota. *Pratki* sa rozdelili: skúsenejšie ženy priadli viac *rouni konope* a dievky *kloče, žebi ňebula škoda, kec pohubia* (pokazia). Jedny aj druhé si našli *gazdiňu*, ku ktorej cez týždeň chodili priasť. S tou sa najprv dohodli, koľko jej zaplatia. *Paropci* (mládenci) sa večer poschádzali v krčme a spolu prišli k dievkam. Niektorí mali medzi nimi aj frajerky – a iní si hľadali. Alebo robili *zbojstvo* (neplechu). *Dziųkoj hore na kudzeľi zošmikľi kloče, volaľi to, že zrobiľi zajačka*. Ba niektorej ho aj podpálili, musela s ním utekať von, do snehu. Ale to len málokedy, *bo takoho paropci spomedži sebe viprataľi*. A niekedy sa pre tie prieky strhla aj bitka, ak dotknutou dievkou bola niečia frajerka. Frajer frajerku aspoň raz za večer vytiahol von. *Tam še vioblapiaľi, vibočkaľi, pohutoreľi a prišľi nazat. A toti, co frajira ňemaľi, zavidzeľi a robiľi pľetki*. Stiahnuté *kloče* – „zajačik“ – sa muselo nanovo rozťahnuť, ponaprávať, skrútiť a priadlo sa ďalej. Dievky sa predbiehali, ktorá viac napradie. Tá, ktorá za večer upriadla dve vretienka, bola *naveľo* (hrdá sama na seba). Na Luciu sa nepriadlo, vtedy zachodili *pribirance*. Mládenci sa poobliekali za dievky a dievky za mládencov – alebo za starcov, strigy, strašidlá, čokoľvek, čo im prišlo na rozum, a takto dohabaní chodili po *vala'e*. Všade bolo plno kriku, výskania a radosti.

Ženy chodili priasť k inej gazdinej. Aj za nimi zašli ich chlapi, *aľe toti už ňerobiliť taki čudo*. Dievky – *pribirance* – sa prišli ukázať aj ženám, či ich spoznajú, predvádzali sa, spievali, tancovali, nuž im niekedy aj pálenky naliali. Ženy si u „svojej“ gazdinej urobili aj *fašengi*, a tými sa *pratki* skončili. Bolaže to hostina! Z domov si nazaňšali múky, mlieka, vajec, *šmaľcu* (bravčovej masti), lekváru, *sira* (tvarohu) a všetkého, na čo im prišla chuť. Chlapi priniesli aj pálenku a „príprava na pôst“ sa mohla začať.

Z vretienok sa nite namotávali na *motovidlo*. *To bula taka paľica das poldruhametrova a na každim koncu mala deščičku, aľe ňe*

zarouno, aľe do križa. Nite sa pri namotávaní *rachovali* (počítali), 75 otočení sa rátaľo za jedno *pasmo* a jedno *predzeno* malo osem až dvanásť *pašem* – podľa toho, aké boli nite hrubé. Z *kľoča* boli hrubšie, z *rounich konop* tenšie. Za jednu zimu bolo v priemere desať *predzinok*. Keď už bolo popradené, pradená sa *dzvariali*. *Bula taka dzvarka z desok, pri spotku širša, gu verchu ušša. Na spotku mala dzirku a do tej dzirki še upchalo slami zo župnaka.* (Župnak je snop, z ktorého cepmi vymlátili zrno, ale nerozviazali ho. Slama z neho sa dávala aj do postele, lebo nebola polámaná.) Gazdiná si z dreveného popola a vody vyrobila *luch*. Pradená sa poukladali do *dzvarki* a horúcim lúhom sa zaliali. Lúh cez dierku pomaly vytekal do *šafľika* (kadičky) alebo do *harka* (hrnca). Stečený sa zas zohrial a opäť nalial na pradená a to sa opakovalo celý deň. Na druhý deň sa pradená *viplukovali* (preplachovali) v dvoch vodách, *žebi še z nih vimila tota šara farba*, a potom sa sušili.

Keď bola priadza suchá, navíjala sa na cievky. *Špulár* (nástroj na navíjanie) pozostával z lavice na štyroch nohách a latkovej konštrukcie, do ktorej sa vkladala kovová tyčka s drevenou rúčkou. Na tyčke bola navlečená *fajfa* (cievka) alebo *ciyka* (malá cievka do člnka). Rúčka sa uchytila do *smika* (sláka), pomocou ktorého sa tyčkou otáčalo, a niť sa tak navíjala na cievku. *Fajfi* boli drevené cievky vysústružené do tvaru rúrok s kolieskami na koncoch. *Ciuki* sa robili z *habzini* (bazy). Konáriky sa narezali na asi desaťcentimetrové kúsky a *mechka štrižeň* sa z nich vytlačila hrubým drôtom. Kôra sa olúpala, aby bola *ciyka* hladká, len na konci sa trochu nechalo, aby sa niť nezošmykovala.

Začalo sa *snovac*. Nie každá gazdiná mala *snovadnicu*, tú si požičovali. *Snovadnica* (nástroj na snovanie) mala drevenú *os* (os) od zeme až po strop. Tam bol pribitý kúsok kože, o ktorú sa *os* opierala, a na zemi bol podstavec ako pod vianočný stromček. Hore aj dolu boli drevené križe, ktoré mali na koncoch ramien pripevnené štyri dvojmetrové laty. Stojan na *fajfi* – *fajfar/fajčar* – tvorilo päť prekřížených drôtov, na ktoré sa natiahlo desať cievok. Nite sa navliekli do *snovacoho pista* (piesta), *snovadnica* sa rukou zakrútila a piestom sa nite držali pohromade. Nasnovalo sa tri až päť *znakov*, čiže zhruba 12 – 20 metrov. Nite sa potom opatrne pozbierali a splietli do *varkoča*, z ktorého sa potom navíjali na krosná. Ak gazdiná slabó *merkovala* (dávala pozor) alebo ešte nebola dosť skúsená, mohlo sa stať, že sa jej nite *skudoušili* (pomotali) – a s tým sa už nedalo nič urobiť, len spáliť alebo zahodiť. To bola veľká škoda, ale aj veľká hanba, preto ak žena nemusela, radšej sa k tomu ani nepriznala.

Nech už bolo v *chiži* akokoľvek tesno – napríklad ak v nej bývala väčšia rodina – krosná sa tam pomestiť museli. Krosná boli vykresané

z tvrdého dreva, nuž boli veľmi ťažké. Na ich postavenie bolo treba troch a pri navíjaní museli byť aspoň dvaja. Nite sa navíjali na *navoj*, s ktorým boli spojené *krošnice*. Jednou sa púšťali nite zo *snovadnice* a druhou, so *psom*, sa krútil návoj, a tak sa navilo všetkých päť alebo šesť znakov. Z návoja sa potom nite naberali do *nečelnic* (nitelníc) a odtiaľ do *barda* (brda). Brdo bolo založené v *nabidloch* (bidlách), ktorými sa plátno ubíjalo. Aby sa nite cez *nečelnice* a *bardo* lepšie šmýkali, priadza sa *odmaskala* (mastila). *Odmaska* sa varila z raže. Nite od *navoja* po *nečelnice* sa ňou potreli a *ostali jak povoskovani*. A aby sa priadza *ňerepila* (nezamotávala), medzi nite sa dali *cipki* (ciepky). To boli dve úplne dohľadka opracované latky, v strede zviazané. Ako sa tkalo, *cipki* zišli až k nitelniciam a vždy sa potiahli naspäť k návoju. Nad *zadním navojom* bola *suka*, drevo na spúšťanie. Od nej bola natiahnutá *šparga* (špagát) až dopredu k *nabidlom*, aby si žena mohla spustiť, odkrútiť priadzu, navila plátno a tkala ďalej. Pod *nabidlami* bol *prední navoj* na hotové plátno.

Ciuka sa vložila do *čolnka*. *To bul taki jag maľučki člunok, virezani z dreva, u šretku mal žľabok s paľičku a na totu paľičku še ciuka nadzala*. Člnkom sa *potikalo* (prevliekal sa útok). Pomocou *podnožaje* sa *žíulo* (prehodili sa časti osnovy). Jedna *nečelnica* s nitami sa zdvihla, *čolnok* sa pred *bardom* prehnal z jednej strany na druhú, nit útku sa pribila *nabidlami* a opäť sa *žíulo*. A stále dookola. Keď sa robilo len z domácej priadze, na plátno sa pripievňovali *šperutki*, ktoré ho držali vystreté, aby sa nestáhovalo smerom k stredu. *To buli vistruhani z dreva, na uššim koncu maľi dva ihli a na šretku buli spojeni s koľikom tak, že še mohli roscahnudz abo scahnuc – podľa širki platna*. Z oboch strán sa ihly zapichli na krajíčku plátna a *šperutki* sa naň pritisli.

Hotové plátno sa zas muselo *dzvariac*, prepláchnuť a vysušiť podobne ako pradená. V lete sa potom *biľilo* (bielilo). Namočilo sa, *prestarlo* (rozprestrela) na trávu, kde pomaly schlo a slnečné lúče z neho *vicahaľi šaru farbu*. Vybielené plátno sa poskladalo a odložilo do *šafarňi* (drevenej lavice s truhlicou). Ak sa cez rok *ňeschasnovalo* (nezužiteľovalo), v lete sa zas presúšalo na *tornacoch* (drevených konštrukciách), ktoré boli popri *duhľe* (podstienku). Nosilo sa aj na trh, hlavne keď bol jarmok a chlapi šli kupovať alebo predávať *statki* (kone, kravy, prasatá).

Tak sa tkalo *prosti platno*, z ktorého sa šili *košuľe* (košele) chlapom. Plátno z hrubších nití sa volalo *pačeskovo platno*, z toho sa šili napríklad *gače* (spodné nohavice). Z domáceho plátna sa šili aj posteľné plachty. Chlapom sa na *nohauki* (nohavice) vyrábal *drel'ich* – silné hrubé plátno, ktoré sa tkalo so štyrmi *nečelnicami* a štyrmi *podnožajami*. Na nohavice bol určený *navracani drel'ich* (taký nie každá

vedela utkať) a okrem neho bol aj *rouni drel'ich* na mechy, *sušački* (veľké plachty na sušenie zrna), *plachcini* (trávové plachty), *kobilki* (tanistry) atď.

No tkalo sa aj z bielych, kúpených nití, a to buď *po bilim*, alebo *po svojim*. *Po bilim* – *to se nasnovala kupča predza a nabilo se zo svoju*. *A po svojim* – *to zaž na spak*. Tieto dva druhy plátna sa používali na *košul'e*, *oplečka* (ženské košele), *podolki* (spodnice), *partki* (obrusy), *chlebouki* (obrusky na chlieb), *rušňiki* (uteráky) a kedysi dávno aj *perinčini* a *zahlaučini* (postel'né obliečky). A robila sa aj *bilota*, celá len z kúpenej bielej priadze. Z nej sa šili napríklad *partočki* (obrusky) a *švetočni* (sviatočné) *oplečka* (oplecká), ktorým sa na rukávy vyšívajú *gal'irce* (ozdobné okraje).

Kým bolo domáce plátno nové, *nerajbalo se z rukami* (nepralo sa v rukách), lebo bolo príliš tuhé. Za dva-tri týždne sa nazbierala kopa špinavého oblečenia a to sa potom *dzvarialo u dzvarkoj*. Ale už nie s lúhom, ale do vody sa rozvarilo mydlo a *souda* (sóda). A na druhý deň sa šaty prali. Na to bol určený *peraci stolok* (pracia lavica), vysoký asi ako stôl, ale úzky. Z *dzvarki* sa naň vybrali dva-tri kusy. K lavici sa postavili dve ženy s *pistami* (piestmi), ktorými po tých šatách udierali. *Ale ne naras, ale raz jedna, raz druha, bo to bulo čudz daľeko, ta žebi se šumne ozivalo*. Udierali, kým z plátna nevytrepali všetku vodu. Potom ho namočili a začali nanovo. A nakoniec ho vypláchli v dvoch vodách, *vikrucil'i* (vyžmýkali) a povešali – v lete do *humna* a v zime na *pujt* (pôjd). Keď šaty trochu preschli, *kačali se* (hľadili sa) *s kačacim pistom*. *To bul taki das polmetrovi, z dreva, na jednom boku mal virezani rihi*. *Platno se okrucilo na rozvalku a s tim pistom se pošmikovalo – kačalo*. Šaty sa vyrovnali a ešte sa dali dosušiť. Neskôr sa už *biglovalo z biglajzom* (žehlilo žehličkou).

Konope bul'i mocno potrebni, chodž bulo z ňima veľo roboti. Ale pri tej roboce zažil človeg i veľo radosci, hlauňe doki bul mladi.

MARTIN CHOCHOL

Priadky a páračky v Málinci

Po skončení jesenných prác na poli a v záhradách sa už s nástupom neskorej jesene a začiatkom zimného obdobia menil charakter práce, ale aj spôsob života dedinčanov v novohradskom Málinci. Popri nevyhnutných každodenných prácach okolo domácich zvierat sa venovali remeselníckym prácam a domáckej výrobe. Muži opravovali a zhotovovali rôzne predmety a náradia, ženy hlavne priadli, tkali, šili, vyšivali a párali perie.

Vo zvykosloví Málince významnú úlohu aj ako spoločenské udalosti zohrávali priadky (*prejtke*) a páračky (*páračke*), na ktorých „... sa sústreďovala celková duchovná kultúra dediny a v komunikácii širšieho dedinského spoločenstva sa zachovávala ľudová tradícia, zahŕňajúca rozprávky, povere, porekadlá a hádanky. Tu sa vytváral spevný repertoár dediny...“ (Benková, 2006, s. 10).

Priadky sa začínali najneskôr po prvom novembri a trvali do konca fašiangov (*fašange*) – do Škaredej stredy, keď sa nepriadlo, lebo ženy i dievky verili, že by sa im potom prsty zbierali. Konali sa najčastejšie vo večerných hodinách po vykonaní bežných pracovných povinností – varení, praní, upratovaní. Na priadky sa obyčajne zišlo niekoľko žien a dievok. Každá si priniesla konopnú kúdeľ a praslicu (*praslic*), kolovrat alebo vreteno (*vreteno*).

Dievčatá priadli na kolovrate a ženy s praslicou na vreteno. Kým mladým dievčatám nekúpili kolovrat, priadli na vreteno. Veniec viazaníc vyčesaných konopí – kúdelí (*kúdeľ*) – sa uviazal na praslicu. Bola to drevená žrdka dlhá niečo vyše metra, ktorá mala dve časti: zvislú časť praslice (*ožeč*) a časť praslice, na ktorej sa pri pradení sedí (*dňisko*). Priadka si sadla na doštičku pripevnenú na hrubšom konci praslice, pričom žrdka praslice smerovala hore vedľa jej ľavej ruky.

Na začiatku priadka upevnila na vreteno jeden koniec nite, ktorú potom omotávala okolo jeho stopky až k hrotu. Otáčaním vretena vo zvislej polohe sa niť skrúcala a jej druhý koniec priadka pridržala prstami ľavej ruky. Niť vznikala z vlákien tak, že ich ľavou rukou postupne vyťahovala z kúdele, slinila a zakrúcala na niť. Po upradení v dĺžke vzdialenosti upaženej ruky držiacej vreteno od ruky vyťahujúcej vlákna opätovne namotala vlákna na vreteno tak, že ich otáčala

v polohe kolmo k niti. Po namotaní nasledovalo zasa skrúcanie. Ak boli vlákna dostatočne dlhé, žena zachytila niť slučkou alebo v záreze na hrote vretena. Po roztočení ho pustila z prstov, a kým rotovalo alebo sa nedostalo na zem, vyťahovala vlákna a v pravej ruke držala niť. Pri pradení muselo vreteno dobre rotovať, preto ho zaťažovali závažím (*špul'kou, kotúľkou*).

Pri pradení na kolovrate (polomechanickom drevenom stroji na pradenie) zabezpečovalo skrúcanie nite rýchlo sa točiacie krídlo, cez ktoré prechádzala a súčasne sa namotávala na pomalšie rotujúcu veľkú cievku (*fajfu*). Praslica s kúdeľou bola postavená na kolovrate. Priadka krútila koleso nohou, čo umožňovalo vyťahovať vlákna obidvoma rukami – z kúdele sa ťahalo ľavou rukou a prstami pravej sa zakrúcala nitka. Pri pradení sa niť musela stále sliňiť. Kolovrat tvorili tieto časti: *stol'ica, podnoža* (stupka), *stojan, koľeso, šnúra, šrób, fajfa, terefere* (*péro*, súčiastka kolovratu).

Kým nebola elektrina, priadlo sa pri petrolejových lampách, zvyčajne do 22.00 hodiny, neskoršie aj do polnoci. Domáca gazdiná pripravila pohostenie – opekance alebo kukuricu s makom, ale varilo sa aj sušené ovocie. Jedlo sa drevenou lyžicou z jednej misky.

Počas pradenia ženy a dievky často spievali baladické piesne, napr.:

*Páči sa mi f sveťe šuhaj, páči,
lenže mi ho moja mať bráni.
Ach, mamička, preč mi ho brániťe,
či sa jeho chudobe bojíte?*

*Cérka mojej, jej ťi ho aj zbráňin,
máš beť jeho, račej ťa otrávin.
Navarín ťi otrave do vína,
napiže sa, céra mojej milá.*

*Kot sa ona prvej raz napela,
na mamičku hlasne zavolala,
ďakujen ván za ten nápoj drahej,
ostatňej raz dovrávan sa s vami.*

*Cérka moja, ňezomri mi ešte,
kcen ťa vidat' té jeseňi ešte.
Mesto svadbe pochovat' ma dajte,
mil'iho mi na pohrab volajte,
pripňíte mu rozmarín zel'éne,
to mu buďe mesto mladé žene.*

Najrozšírenejšou piesňou na priadkach bola tzv. prekáračková pieseň:

*Prad'mo, prad'mo, prádul'enke,
pód'emo domó, pód'emo domó, pód'emo domó.
Kerá najvejc naprejd'emo,
buďe gazd'inó, buďe gazd'inó, buďe gazd'inó.*

*A tá Janka Čániove najvejc naprejdla,
najvejc naprejdla, najvejc naprejdla.
Choťteže jej pre Mišika,
nak sa ňetára, nak sa ňetára, nak sa ňetára.*

A Janka Čániová im odpovedala, ak jej trafili na strunu:

*A jej ván, d'ěvčence, za péseň d'akujen,
s kín s'te mi spěvate, toho jej milujen.*

Ak netrafili alebo to ešte nechcela dať na verejnosť, odpovedala:

*A jej ván, d'ěvčence, za péseň d'akujen,
s kín s'te mi spěvate, toho ván darujen.*

Prípadne pri speve i tancovali:

*Kto je pod obločkon: nag on id'e dnuka,
/:veť je v naše chiži, veť je v naše chiži
veľiká muzika.:/*

*Veľiká muzika, čo d'iouke spravele,
/: abech sa mlád'enci, abech sa mlád'enci
na ní poschod'eli.:/*

Muzikanti na priadky nechodili. Len málokedy prišiel harmonikár, ktorého so sebou priviedli mládenci, čo prichádzali za dievkami. Vtedy sa tancoval čardáš, valčík a vo veľkej obľube bol ručníkový tanec (*ručníkovej taňec*) – bývalý párový tanec. Na podlahu sa vystrela vreckovka (*ručníčok*), okolo ktorého sa postavili chlapi aj dievčence a krútili sa dookola. Potom si chlapec a dievča kľakli do prostriedku na ručník a bozkali sa. A začalo sa tancovať ďalšie kolo.

Okrem spevu a prípadne tanca sa ženy a dievky rozprávali o všeličom: *Lapkale smo o d'ětoch, o pánoch, ako sa u pánó dobre žije, aľe aj o ton, ako v baňi zahinúľi chlapi a že zostále veľa dvón v d'ed'íne po ňej*. Staršie ženy spomínali na veselé príhody z mladosti.

Po priadkach bol ďalší postup takýto: Z vretena alebo kolovratu sa nite zvíjali (*motal'i*) na motovidlo – pomôcka na motanie priadze z vretena alebo kolovratu – do pradena (*praďeno*) – zväzok nití, ktorý sa po namotaní zberá z motovidla. Základom motovidla bola drevená tyč dlhá asi 1,5 m, na ktorej koncoch sú upevnené priečky tak, že jedna priečka je oproti druhej otočená o 90 stupňov vo vzdialenosti 1 – 2 cm. Pri zvíjaní žena držala motovidlo v jednej ruke a druhou naň namotávala niť tak, že nitka pri navíjaní urobila jednu otáčku po všetkých stranách priečok. Keď na motovidle boli nite z priadze (*tisevnič-ke*) navité, tak sa podľa potreby počítali po jednom páre – *osendesej tisevničok, to je edno pásmo* (zväzoček nití v pradene) a *šejdesej pásen edno praďeno*. Po namotaní sa zväzok nití (*praďeno*) z motovidla zberal.

V drevenej nádobe (*zváračke*) sa potom pradená vyvárať (*zváral'i*) – *zvárale sa vo zvárački*. Keď a mala naspodku otvor uzatvorený kolíkom. Na vyváranie sa používal roztok (*lúh*), ktorý si gazdiná pripravila z popola, bukového dreva a z vody. Horúcim lúhom sa potom pradená vo *zváračke* zalievali. Po naplnení nádoby vývar z bukového popola pomaly vytekal cez otvor do drevenej nádoby s dvoma uchami urobenej z dosák (*do šafl'a*). Stečený sa opäť dal zvrieť a polieval sa po pradenách. Proces sa opakoval v priebehu celého dňa. Na druhý deň dievčatá spolu s matkami pradená prikryli domácimi pokrovcami a išli ich na potok (najčastejšie na Ipeľ) vyprať, vyplákať a vysušiť.

Surová priadza (výrobok získaný spradením vlákien do nití) takto zmäkla a mohla sa navíť vo *zvíjačke* – zariadení, na ktoré sa upevnili špulky pri snovaní. Starší typ *zvíjačky* bol zložený z dvoch skrížených latiek (*letáčov*) na konci dierkovaných, otáčajúcich sa na čape (*na čepe*) upevnenom na drevenom stojane (*na kóne*). Na konci latiek boli drievka (*kol'ike*), popod ktoré sa natiahli pradená a navíjali sa na špulku (*fajfu*), ktorú potom dali na drevené zariadenie (*špul'ér*), ktoré má uprostred vo zvislej polohe koleso (*koľeso*) a kľuku (*kl'iku*), ktorou sa točí. Z vonkajšej strany kolesa je žliabok, do ktorého sa dáva motúzík (*šnúra*), ktorý je pretiahnutý cez malé koliesko (*vreťeno*), ktoré má takisto žliabok. Do malého kolieska je zabudovaná železná tyčka. Celé je to upevnené na drevenom stojane (*kóne*) so štyrmi nohami. Na železnú tyčku sa dala špulka, na ktorú sa pomocou ručnej kľuky natáčala priadza do klobiek (*kobók*), z ktorých sa po jednom páre dávali na drevené zariadenie na snovanie priadze (*snováke, sníce*). Po navíť (*snovaní*) na *snováke* sa priadza zobrala dolu a nite sa splietli do pradení, z ktorých sa potom navíjali na krosná (*krósna*).

Na Ondreja sa namiesto priadok varili halušky a dievčence súce na vydaj čarovali. Na papier napísali meno chlapca (budúceho nádejného manžela) a papierik zakrútili do halušky a hodili ju do vriacej vody.

Cesto sa zohrialo a vyskočilo na hladinu. Dievčatá cestové halušky rýchlo chytali a po otvorení *loksičke* si každá prečítala na lístku meno chlapca. Znamenalo to, že za mládenca s takým menom sa do roka vydajú.

V uvedenom čase dievčence čarovali aj tak, že odlievali olovo. Chceli sa dozvedieť, čomu sa ich nastávajúci muž bude venovať. Nazbierali kúsky olova, ktoré na ohni rozpustili do tekutého stavu. Olovo vyliali do studenej vody a pritom čarovali: *Ondreju, Ondreju, tebe olovo odľeju. Dajže mi znaťi, kerého jej pána za muža mán dostáti.*

Olovo sa v studenej vode zrazilo do podoby nejakej figúry, napr. žitného klasu alebo klinca. Z „olovených figúr“ museli vyčítať, čo bude ich nastávajúci manžel robiť. Klince napr. znamenali, že sa dievča vydá za obuvníka.

Páračke peria zostali v Málinci bežným javom oveľa dlhšie ako spoločné priadky. Konali sa počas zimného obdobia vo večerných hodinách, najčastejšie v sobotu. Husi sa chovali predovšetkým v rodine, kde mali deti. Neodmysliteľnou výbavou nevesty a ženícha bola totiž veľká vrchná perina (*duchna*) a vankúš (*hlaňica*), ktoré boli vyplnené husím perím. Okrem tohto použitia sa napárané perie nechávalo i na domácu potrebu. Husi sa šklbali počas roka dva razy. Našklbané perie sa uložilo do veľkých perín alebo vankúšov a odložilo na pôjd (*padláš*). Keď bolo peria veľa, robili sa páračky, na ktoré gazdiná pozývala susedy a ženy z rodiny a dievča (*d'evka*) zasa pozývalo svoje kamarátky. Okrem husacieho peria sa páralo aj perie z bielych kačiek. Pri páraní sedeli ženy za veľkým stolom. Na jednom konci stola boli ženy a na druhom mladé dievky. Na stole bolo vysypané perie, z ktorého si pomaly odoberali a vyberali pierko za pierkom. Párali ho napoly, pričom oddeľovali páper od kostrnkov, ktoré hádzali na podlahu. Napárané perie dávali do misky, ktorú mali pred sebou. Keď bola miska plná, perie sa vysypalo do pripraveného vankúša.

Ženy museli pri páraní dávať pozor, aby jemné perie nelietalo po miestnosti. Párali preto pomaly. Pritom spievali najčastejšie ľúbostné, vojenské a baladické piesne:

*Kot son išla čerá večer z pánskeho,
posretla son na záhumní mileho.
/: Von ma st'iskaŭ aj priťiskaŭ gu sebe:
či možen príst' zajtrá večer gu tebe?:/*

*Móžeš, móžeš, mój najzmilšej, móžeš príst',
móžeš si te komorečku otvoriť.
/: Ved sa naše dvere ňezamkínajú,
ved mój o'ec predó dverma spávajú.:/*

Dievčence spievali napr. pieseň:

*Za hor, sonce, za hor, za ker maľinovi,
povec dobrej večer mojmu frajérovi.
Povec mu dobrej d'en, že plačen každej d'en,
povec mu novinu, že každú hod'inu.*

*Spévala beh hlason, ňi son v pol'i našon,
pol'e je pánovó, d'ěvča šuhajovó.
Ved' si jej ňespévan, beh veselá bola,
aľe si jej spévan, beh žáľe zabudla.*

*Žáľe mojej, žáľe, ver s'te mi na máľe
ako tá rosička na zel'ene tráve.
Eš'te tú rosičku tót vetrík obveje,
aľe mojej žáľe ňikto ňeľituje.*

Okrem spievania sa o všeličom rozprávali, napr. aj strašidelné príbehy o strigách, o svetlonoci.

Vznik povier vo vedomí ľudí súvisel s niektorými miestami v okolí Málnica, kde vraj mávalo. Týmito časťami chotára sa prechádzalo s patričným rešpektom a neraz, ako sa v Málnici ľudovo hovorí, „ľudia od strachu len čelom otvárali dvere“, lebo od strachu nestačili nahmatať kľučku a celou silou vrazili do dverí, ktoré sa tak otvorili dokorán na miestach, ako je napríklad *Čierne hrbok, Zúbor, Machatove dolinka, Za vrchon* i *Mejdovej potôčok. Na Pekľe, Malejčkách, Lúčicejch* a v iných barinatých častiach chotára bolo vidieť *svetlonoce* a *húkolénke*, vytrvalo vábiace osamelých chodcov. Na všetkých týchto miestach najmä pri zvečerovaní ľuďom začala bujnejšie pracovať fantázia. Jedno z málinských prísloví hovorí: *Kto sa bojí, sam seba straší*. Oblúbenou témou rozprávania boli príbehy o tzv. *svetlonociach*, ktoré sa zjavovali v močaristých priestoroch obecného chotára v nočnom čase. Nejednen takýto príbeh sa skončil tragicky, lebo ľudia išli za ich svetlom a utopili sa. Dnes sa už vie, že v skutočnosti išlo o hnijúce drevo, ktoré v mokrom prostredí za tmy svetielkovalo, fosforovalo. Práve páračky boli na takéto rozprávania vhodné:

Machatove dolinka

*Je to tag hod'ina ceste nad Málnicon, ako sa k Hámru prichádza.
Tan za mrkáňa straševau pes, čo hlavu ňemaŭ. Grul'šovcon sa stalo,
kot šľi ló s Préraské, že in skočeŭ do chrpta tag veľmi, že oba do zeme
noson zabakali. Kin sa spamätaľi, už ňidž ňebolo vid'ěti. Iba kod vid'ěj
kolo Ípľa psa bez hlave bežaťi.*

Čierny hrbok

Bolo to dáuno. Ešťa ňebohí apouka pásli za Salašon krave. Kus si zdrémli, iba kod ih zobudí voláki buchot. Bole to koňe. Vlasnen očan ňeverili, ako veľkó panstvo z vojskon na koňoch kolo ňich prechádza. Najdrév si mesleli, že sa in to len tag zdá, ale po koňoh ostále kopetá. Ňedalo in to pokoj. Za šlachó došli adz hin k Čérnemu hrpku a tu sa in stope začale straceŕi, akobe sa pot zen prepadle.

Svetlonoc

O svetlonoci starí lid'ej vraveli, že sú to čerti, kerí takto k sebe vábej ňešťasneh lid'í. Svetlonoce vídali na Pekle, Lúčicejch, Chotárnej, Maľejčkach a ind'e. Božechrán sa za ňó pustiti. Kot sa jé uš človek poddaŕ, uš ho ňepust'ela. Vláčela ho po barinách. Fše sa ukejzala tu, zas tan, kin človeka ňevičerpala, lebo sa ňezaduseŕ. Tu čak tejtok bolo doz ňebespečnéh bahurín, d'e sa aj koňe a vole dusele.

Strigy

Čo jej vén, tag aj u Kudlákó chođele strige volákiho chlapa dláviŕi. Darne aj kričau, obrátiŕi sa ňeveđeŕ. Miseŕ to beŕi dáki starší chlap. Večer, kot šli spaŕi do sena, ako sa preten spávalo, tag náki svojmu bratovi narúčaŕi, ak buďen v noci s'tenaŕi, tag ma obrádz na bok.

Hrôzostrašné príbehy počúvali s radosťou aj deti na peci, pričom sa triasli od strachu, keď počúvali tie hrôzy o strigách, čo na krížnych cestách pochytiť každého a vytancujú ho až do úplného úmoru, o umrlcoch v bielych plachtách, čo sa prechádzajú v noci po cintoríne, o čertoch, čo sa v trasoviskách skrývajú.

V neskorších večerných hodinách prichádzali mládenci, ktorí často priviedli aj muzikanta. Vtedy sa párať prestalo, stôl sa odložil do kúta, stoličky a lavice sa uložili k stenám. Harmonikár si sadol na lavicu pod okno a rozprúdila sa živá zábava – spievalo sa, tancovalo, napr. čardáš v pároch a po polnoci aj ručníkový tanec.

Dievky a mládenci spievali napr. pieseň:

*Odňeska si novej život začnen,
odňeska si dvuch frajeró nájd'en,
kot sa z edňin z ňih buďen hňevaŕi,
tak sa z druhin buďen milovaŕi.*

*Večer, večer, aj na večer zvoňej,
u susedóu rozmarínček voňej,
voňej, voňej, lebo ho tan seju,
tebe, milá, veľmi tatan kejú.*

JÚLIUS LOMENČÍK

Literatúra:

- BENKOVÁ, K.: Od Petrovca do Málnca. 2. časť: Priadky a páračky v slove a piesni. Báčsky Petrovec: AST Kultúra, 2006. 240 s.
- FINDRA, J.: Návraty. In: Kultúrny život, 2002, roč. 3, č. 2, s. 12.
- GASPER, J.: O mátohách, strigách a húkolenkach v hornom Novohrade. In: Obzor Gemera, 1980, 11, s. 159 – 164.
- LOMENČÍK, J.: Hor' Máľincon id'en: Čriepky z minulosti. Mošovce: DOMA 1998. 85 s.
- MARCIK, M.: Chlieb ich každodenný: Chľebíka ich každod'ennô. Lučenec: Dom Matice slovenskej Lučenec 2008. 235 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s.

Stredoveké vartášstvo

Historickou bitkou pri Moháči r. 1526, ktorú uhorské vojská prehrali a kráľ Ľudovít Jagelovský v nej zahynul, otvorila sa tureckým vojskám „brána“ do Uhorska. Územie južného a časti stredného Slovenska sa postupne začleňovalo do administratívnej správy Osmanskej ríše. Bolo vystavené ustavičnému vojenskému, sociálnemu i kultúrnemu tlaku. Množili sa výpravy proti osadenstvu hradov, v pohraničí sa objavilo vysťahovalectvo ako reakcia na stále silnejší vplyv Osmanskej ríše. Vnútropolitické boje o trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským spôsobovali vnútornú nestabilitu Uhorska a tá umožňovala Turkom rýchlejší postup pri obsadzovaní hradov a miest. V 50. rokoch 16. storočia smeroval turecký záujem najmä do stredoslovenskej banskej oblasti. Bolo potrebné strážiť mestá, hrady i banskú oblasť. V tomto texte venujeme pozornosť lexikálnym prostriedkom z okruhu stráženia, ktoré sa používali v predpisovnom období.

V slovenských jazykových pamiatkach zo 17. a 18. storočia sa používal základný slovenský termín *strážca* vo význame „kto niekoho alebo niečo stráži, ochraňuje, bdie nad niekým alebo nad niečím“ (porov. Historický slovník slovenského jazyka, 5. zv., 2000): [anje-li] *pripogugj se z rozkazu božjho pobožnjm hned od narozenj gako strazcowe* (KoB 1666); *kdo strazcem gest pana sweho, oslawen bude* (MS 1758). Podobný význam má aj slovo *strážnik* – „kto niekoho alebo niečo stráži, strážca“: *kdiž se zbudili strážnjci, počuli na trubkach trúbiti* (KB 1757); *zaspali tuze všecci, ani strážňikuv ňevijmúc* (BR 1758); prípadne *strážny* – „konajúci, vykonávajúci stráž“: *na zdech twich položil sem stražne* (TP 1691). Takisto sa používalo slovenské *strážil'* vo význame – „byť na stráži, dávať pozor, dozeráť, ochraňovať niečo“: *pastyri swe owečky stražili* (WP 1764); *lesi strážyme z wetssy starostu* (PT 1778); *položil Buch cheruba z ohniwým mečem pred ragem, aby stražil cestu tu, ktera wede ku stromu žiwota* (GK 1779). Na označenie miesta stráže sa používali slová *strážiste*, ale aj *strážnica* – „miestnosť, budova strážnika, stráže“: *specula: strážnica, strážna weža; conspicilium: strážnica, strážné mjsto* (KS 1763). Slovo *hlásňik* vo význame „nočný strážca“ je doložené v prvom zväzku Historické-

ho slovníka slovenského jazyka – *vigil: hlásnjk; vigiliarius: wartowny wogák, hlásnjk* (KS 1763).

Synonymné výrazy *vartovať, varta, vartáš* sú nemeckého pôvodu. Vo svojom etymologickom slovníku Václav Machek slovo *varta* vysvetľuje slovami: „hliadka, stráž, zvlášť vojenská“. V Nemecko-slovenskom slovníku z roku 1981 sa nachádzajú slová s podobným významom, napr. *der Wart – strážca, vartáš, die Warte – hlásna, strážna veža, pozorovateľňa*. Sloveso *warten* v prvotnom význame znamená *čakať, počkať, vyčkať*. V druhotnom význame znamená aj *ošetrovať, opatrovať* i *obsluhovať, starať sa*.

Pri obrane proti tureckým vpádom sa postupne vytvorila opevnená línia miest a hradov na Slovensku, vypracoval sa systém strážnej služby – *varty* v celej oblasti. Vznikla aj funkcia *vartáša (vartára)* na jednotlivých strážnych miestach a *vartovanie* i včasná a presná signalizácia ohňom a strelbou sa stali dôležitými v organizácii obrany proti tureckým vpádom.

Varta – stráž, strážna služba bola na strategických miestach vo dne i v noci: *straž a warta, aby podle obyczage y we dne y w noczy w kas-tieły biwala* (s. 1. 1644); *wartami wssade wukol se ohradit* (KoB 1666); *ponocku, wartu držeti; na warte na stráži státi* (WU 1750); *wartu w zamku, ked potreba wzhledawa, držime* (Podkonice 1754); *warty nocne trimagte* (Hranovnica 1783). Členovia *varty* – *vartári, vartáši* mali podľa Obranného poriadku bankského okolia, ktorý bol schválený v roku 1564, včas a rýchlo oznamovať vpád nepriateľa. Obyčajne tvorilo *wartu* viac *vartášov: pri branach tichže miest wartassi ustanowenj gsu* (Poniky 1786), ale boli aj výnimky: *varti v Bojniczach odbavugeme z gednim wartašom* (Bojnice 1754). Obranný poriadok bankského okolia určoval aj vojenskú organizáciu obyvateľstva jednotlivých miest. Prísne zakazoval národnostné rozpory, násilnosti a nadávky. Pri opevnených hradoch a mestách vznikali v 16. storočí zásluhou mnohých talianskych staviteľov (napr. Gulia Ferrariho) fortifikačné opevnenia, bastióny, obranné priekopy naplnené vodou, ale aj *vartovky* – strážne, signalizačné veže. Z nich sa prostredníctvom ohňa, dymu a výstrelov podávali správy o pohybe prenikajúceho nepriateľa. Jeden výstrel bol znamením na obozretnosť. Dva výstrely boli výzvou na ozbrojenie, lebo sa približoval nepriateľ, a troma výstrelmi sa oznamovalo, že Turci sú už v okolí bankských miest. *Vartovky* sa najviac stavali na vrchoch od Krupiny po Ľubietovú.

Slová *vartník, vartovník* sa používali nielen v súvislosti s protitureckou obranou, ale aj vo význame „strážca, strážnik pri bránach miest“ alebo „nočný strážnik“: *kdiž prindess k brane, techdj wistrel a dag salve, tak wartnik hned wiskocj a bude tebe praesent robit; ket guss budess do branj wchaczetj i techdi bude na teba vartnik volat*

(Trenčín 1780). Nočný strážnik bol strážcom poriadku a pravidelne hlásil ubiehajúce hodiny: *bud w meste, neb w dedyne zeby cytiry wartownyczy bily, kteri by we dne w noczy wartowaly* (s. 1. 1611). Podobne i slovo *vartovať* má takisto význam „dávať pozor na niekoho, na niečo, strážiť niekoho, kto je väznený“: *gesste mu (svedkovi) ruki za chrbet powgazali [protivníci] a ku kolu priwgazaniho až do wečera ho wartowali* (Selešťany 1742); *Peter dwoma retazami zwazany, medzi dwoma wogakami, kteri ho wartowali, spal* (MS 1758).

Turecké vpády na územie Slovenska, rabovanie a ničenie historických pamiatok, ako aj násilné odvláčanie obyvateľstva do zajatia spôsobili mnohé duchovné i materiálne škody. Obdobie tureckej expanzie patrí nesporne k dramatickému obdobiu v našich národných dejinách. V súvislosti s udalosťami tohto obdobia sa objavujú lexikálne výrazy, ktoré obohatili jazykový fond slovenčiny.

ANDREA OSADSKÁ

Literatúra:

- HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Bratislava: Veda 1984. 367 s.
- BLANÁR, V.: Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1962, roč. 13, č. 1, s. 76 – 87.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s; 5. zv. Bratislava: Veda 2000. 690 s.
- KOPČAN, V.: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin: Osveta 1983. 232 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 866 s.
- Nemecko-slovenský slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 959 s.
- Rabovali Turci. Bratislava: Tatran 1972. 296 s.

Ty si veža Dávidova, veža slonová!

S prirovnaním ženy alebo dievčiny k Dávidovej veži alebo k slonovej veži sa dnes v bežnej reči nestretáme. V stredovekých náboženských textoch k Dávidovej veži a k slonovej veži prirovnávali Pannu Máriu alebo ju tak priamo nazývali, napr.: *duchowňý růže, Dáwida weže, paňi angelská, králowno ragská* (CC 1655); *o, s. Marya, wěže Dawidowa!* (ZP 1716); *swatá Panno panen, wěže Dáwidowá, orodũg za nás* (UZ 1722); *wěže Dawidowá, orodũg za nás!* (KW 1775); *o, s. Marya, wěže slonowá, w skormucenj a w hruze smrti bud mi pewnost y wtočisste a primluweg se za mne nynj y potem* (ZP 1716); *wěže slonowá, orodũg za nás* (KW 1775); (*Mária ty sy byla na placu zlatá wlna, trúhla zákona, wěže slonowá* (BIR 18. st.)). S prirovnaním Panny Márie k veži Dávidovej a veži zo slonovej kosti sa predovšetkým veriaci v súčasnosti môžu stretnúť v loretánskych litániách. Pokúsime sa vysvetliť, čo tieto prirovnania znamenajú.

Veža aj v minulosti bola „vysoká štíhla stavba postavená samostatne alebo ako súčasť budovy, ktorá slúžila na rozličné účely“: *za dwoge krpce do wodneg weže dali sme Miklemu d 18; za druhj czentnar železa ke zwonu a k powelam na wieży dali sme fl 2* (Žilina 1585, 1586); *mestečko weżyamy se ozdobuge* (KoB 1666); (*Scipio ukazal sta wogenskych mužuw y wisoku w mori wežu* (COB 17. st.); *krem domuw znnessenych tu nehyrečnogsse wysoke školy Sorbona nazwane, weža hwezdárska a knychárna* (KrP 1760); *každa z tech brán byla branny-mi dwema wežemu osazena* (HI 18. st.)). Symbolika veže bola rozličná. Mohla znamenať moc, povznesenie nad všedný priemer. Veža ako opevnený a neprístupný priestor predstavovala symbol filozofického myslenia a meditácie. V kresťanskom stredovekom umení bola symbolom bdelosti, pretože umožňovala bdelym strážcom uvidieť z veže mestskej hradby v diaľke nepriateľa. Keď sa vo Svätom písme Hospodin označuje ako veža uprostred vinice, znamená to, že ide o obrazné vyjadrenie Božej vševědčnosti, predvídavosti a starostlivosti o Boží ľud. Neskôr sa vinica prirovnávala ku Kristovej cirkvi a symbolika strážnej veže prešla na apoštolov a ich nástupcov, ktorých hlavnou úlohou bolo chrániť cirkev pred nepriateľmi. Starokresťanská ikono-

grafia vyjadruje často vežou sväté mesto Jeruzalem. Vežou sa označuje aj maják, symbol večného života. Veža je tu symbolom bezpečnosti. V historických textoch, predovšetkým v modlitbách, často sa oslovuje Boh alebo Panna Mária vežou. Prirovnanie k veži alebo oslovenie veža, prípadne *pevná, mocná, silná veža* malo význam „opora, ochrana“: *spasiss, mily Pane, sluzebnicy twu w tobe daufagicy, a bud geg mocna weže prede wssemy geg nepratelmy* (AgS 1708); *ugmi se prosým, o, Bože, za mne, twé stworenj, ty sám má pewná weže, y mé potessenj* (MaK 1749); *krst gest gako pewná zed, silná weže a mocná strélka naproti neprjtelum* (VP 1764); *weža nagpewñegssá gest méno Páne* (KB 1757); (*Mária*) *ty sy weža nagpewñegssá* (BIR 18. st.).

Z babylonských dejín poznáme stupňovité veže – zikkuraty, ktoré pravdepodobne symbolizovali hory. Sedem stupňovitých poschodí zikkurátov symbolizovalo sedem planét a naznačovali stúpanie človeka do neba. Tieto veže teda spájali s nebeským to, čo je pozemské. Takouto vežou bola aj známa babylonská veža, pri ktorej podľa Biblie došlo k pomiešaniu jazykov ako trest za snahu ľudí proti Božej vôli obnoviť prerušené spojenie medzi nebom a zemou. Spojenie *babylonská veža* sa často vyskytuje aj v historických textoch: *když neslechetnjch služebnykuw na gazyku gjch ulapjme, ñe z gedneho neb dwúch člankuw ge zrážame, než gednu prácu celu owsem babylonsku wežu na zem ztahugeme* (PP 1734); *wežy babjlnsku nemohlj ku koncj priwestj pro rozržjtost gazjkuw anebo pro zmotanj* (CS 18. st.). Babylonská veža sa stala symbolom ľudskej pýchy a nezdravého sebavedomia. Prirovnanie k babylonskej veži môže symbolizovať aj zmätok a neporiadok.

V 7. storočí mali už kresťania množstvo obradov a modlitieb, ktoré vykonávali ráno pri svitani a večer pri západe slnka. Aby cirkev mohla pripomínať tieto pobožnosti, nechávala ráno a večer zvoniť zvony, ktoré boli umiestnené vo vysokých vežiach – zvoniciach, aby ich bolo počuť čo najďalej. Veže teda dostali nový symbolický obsah ako napomínateľky ľudí. Pápež Hanorius v nich videl symbol hlasného kázania. Najmä v románskom období štyri veže symbolizovali evanjelistov.

Spojenie *Dávidova veža* by podľa privlastňovacieho vzťahu mohlo evokovať, že ide o nejakú vežu pomenovanú podľa starozákonného kráľa Dávida. Kráľ Dávid je historická postava, zakladateľ Judsko-izraelského kráľovstva. Podľa Starého zákona premohol obra Goliáša. Nikde však nie je zmienka o tom, že sám kráľ Dávid dal postaviť nejakú výnimočnú vežu, obsadil však Jeruzalem, kde preniesol aj archu zmluvy, čím centralizoval politickú moc a utvoril možnosť centrálného kultu. Prirovnanie k Dávidovej veži nájdeme aj v Starom zákone vo Veľpiesni (Šalamúnovej piesni), v ktorej sa ospevuje láska

snúbencov, keď ženích opisuje svoju snúbenicu slovami: *Tvoj krk je slabý veža Dávidova vybudovaná s obrannými múrikmi. Na tisíc štítov visí z nej, napospol veľké štíty junákov* (4. kapitola, 4. verš). Podľa náboženského výkladu Dávidova veža bola dookola ovešaná štítmí bojovníkov tak, ako viseli peniažtky, mesiačiky a drobné ozdôbky z retiazky, ktorú mala mladucha na krku. Pravdepodobne išlo o jednu z jeruzalemských veží, ktorá bola pekná, pevná a vyčnievala z jeruzalemského hradného múra. Takéto veže sa do výšky stupňovito zužovali a dookola sa dalo chodiť po výstupkoch, ktoré boli zabezpečené cimburím. Keď bojovníci nepotrebovali štíty, vešali ich práve na cimburie výstupku, čo mali nad hlavami. Prirovnanie ženy k *Dávidovej veži* by teda mohlo znamenať, že žena je pekná, upravená, krásavica.

Lexikalizované spojenie *slonová veža* alebo *veža zo slonových kostí* podľa Slovníka slovenského jazyka znamená symbol zámernej odlúčenosti, uzavretosti, odtrhnutosti od života, výlučnosti.

V spojitosti s Pannou Máriou a jej prirovnaním k *Dávidovej veži* alebo k *slonovej veži* ani jeden z uvedených zväčša náboženských symbolov veže nie je presný. Oslovenie Panny Márie ako veže v modlitbe alebo v piesni môže znamenať aj „oporu, silu, útechu, pomoc, prípadne záchranu“. Veža ako pevne uzavretý priestor bez okien má ešte jeden význam, je symbolom panenstva. Prirovnanie Panny Márie k *Dávidovej veži* (*veži Dávidovej*) alebo k *slonovej veži* (*veži slonovej, veži zo slonovej kosti*) symbolizuje nielen jej fyzickú čistotu, nepoškrvnenosť, panenstvo, ale predovšetkým duchovnú čistotu. Symbol čistoty je možné vidieť aj v bielej farbe slonovej kosti.

IVETA VALENTOVÁ

Literatúra:

- GECE, G. – HORVÁTH, H.: Malý lexikón Biblie. Bratislava: Kossuth 1984. 216 s.
Slovník slovenského jazyka. 5. zv. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 848 s.
STUDENÝ, J.: Křesťanské symboly. Olomouc: 1992, s. 327 – 329.
Sväté písmo. Starý zákon. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1994. 1200 s.

Slovo *ruka* vo frazémach a právnych termínoch starej slovenčiny

Človek oddávna prejavoval svoj vzťah k materiálnym veciam, k vlastníctvu. Dorábal, získaval, prípadne prijímal isté veci materiálneho charakteru rukou alebo prostredníctvom rúk. Tento spôsob siahnutia na niečo, získania, prevzatia, ovládnutia a zmocnenia sa nejakej veci menšej alebo väčšej hodnoty sa pokladal už od dávnych čias za celkom prirodzený. Neprekvapuje preto, že ľudská ruka ako nástroj získavania obživy zohrala dôležitú úlohu aj v ľudských právnych vzťahoch. Slovo *ruka* poslúžilo človeku nielen ako pomenovanie časti tela, ale aj ako slovo, ktoré človek použil v komunikácii ako jazykový prostriedok v právnych vzťahoch.

Slovo *ruka* pomenúva „časť ľudského tela slúžiacu okrem iného na zaobstarávanie životných potrieb“. Išlo v podstate v širokom zmysle slova aj o zabezpečenie hmotných prostriedkov na život, bola teda prostriedkom nadobúdania majetku v širšom zmysle. Majetok ako taký súvisí s pojmom *vlastníctvo* a pojem vlastníctva sa spájal aj so slovom *ruka*. Toto slovo sa v predpisovnom období vývinu slovenčiny používalo v rozličných slovných spojeniach na vyjadrenie vzťahu k majetku.

V staroslovenčine je doložené napríklad spojenie *ne vъ vlastь byvaje* (= *nie je v jeho moci*) v zákonníku Ekloga (ide o byzantský zákonník z roku 740 – porov. text u E. Paulinyho, 1964, s. 156 a 163; porov. aj R. Kuchar: Právna terminológia Veľkej Moravy a jej odraz v slovenskej právnej terminológii, 2007). Pre starú slovenčinu je zasa zaujímavý typ spojení slovesno-menného charakteru, ktorých súčasťou sú slovesá *mat'* a *dávat'* a podstatné meno *moc*. Súvis tu nachádzame s jazykovo-myšlienkovým spracovaním pojmu *vlastniť* vyjadreným pomocou univerzálneho predložkového spojenia *dávat'* v *moc* (čo) s významom „odovzdávať do vlastníctva niečo“ (*dytkam a potomkom diedicznym naweky w/mocz a w/vplnu wladu dawa (pol domu)* Partizánska Ľupča 1568 – 1. zv. Historického slovníka slovenského jazyka, s. 233, ďalej HSSJ), ktorému štruktúrne blízkym je *mat'* v *moci* (čo) s významom „mať v držbe niečo, vlastniť niečo“. Jeho (ich) východiskom, ako možno usudzovať, boli najprv zvraty z bežného života, ktoré sa však netýkali právnych vzťahov. Takými boli

spojenia *vziať pod svoju ruku* (koho) s významom „pomôcť, pomáhať niekomu“ (alebo aj iné) reprezentované kontextom cechovej písomnosti: *mladenec, gest tu gedem wiucenec, žada s was nektereho, abi geho pod svu ruku wzal* (Trenčín 1781). Iným príkladom je kontext z náboženskej literatúry *mať v rukách* (koho) s významom „staráť sa o niekoho“: *on wssecky ditky w rukach swych ma* (AgS 1708).

Prechodom (medzistupňom) k právnemu vzťahu bolo napríklad už spojenie *prísť do rúk* (komu), (*u*)*padnúť do* (čích) *rúk*, v (čie) *ruky* s významom „dostať sa do moci niekoho, byť zajatý niekým“. Dobré túto skutočnosť reprezentujú tieto kontexty: *počzkaj, czerny djably w twey matery, pridess my kdesy do ruku* (Dvory nad Žitavou 1739) alebo *Sigot do tretího dne v mých rukú bude* (ASL 1684/1705). V prvom prípade ide o špecifikovaný, expresívny význam „dostanem ťa, dolapím ťa“. Druhý text je zasa príkladom vojenského obsadenia, ovládnutia, dobytia niečoho. V oboch spojeniach sa už vyskytuje prvok (séma) aj právneho ovládnutia, no prevláda významová prvotnosť zmocnenia sa niekoho alebo obsadenia niečoho (vojensky, silou a pod.).

V slovenských stredovekých a novších písomnostiach sa nachádza veľké množstvo rozličných terminologizovaných slovných spojení, ktorými jazyk reagoval na vzniknuté a ustavične sa meniace právne vzťahy. V nich sa výrazne zrači právny vzťah príslušnosti niečoho alebo niekoho niekomu.

V HSSJ máme možnosť sledovať doloženosť uvedených právnych vzťahov na exemplifikáciách v heslovom slove *ruka*. Doklady tohto druhu sa vyskytujú však aj v ďalších prameňoch, ktoré historický slovník nemohol vyčerpáť. Staršie doklady tohto druhu sme našli aj v najstaršej súvislej slovenskej jazykovej pamiatke, v Žilinskej knihe (ďalej ŽK).

Pretože v hesle *ruka* v HSSJ sa nachádza niekoľko druhov slovných spojení, rozdelili sme ich podľa ich funkcií a významov do štyroch skupín. Pre tieto skupiny je charakteristické a) u koho, resp. kde sa majetok nachádza, b) ku komu prichádza, c) od koho sa odoberá, resp. d) kto ho prijíma.

a) *byť pri čích rukách, mať v rukách, medzi rukami, pred rukami* čo – výrazné vyjadrenie právneho vzťahu vlastníctva: patriť niekomu – *byť vlastníctvom niekoho* sa dokladá v kontextoch: *ližice sribberne su pry mogich rukach* (Pukanec 1782); *czo sem malo penez mel meczy rukamy, to se potrowylo* (Brezany 1595); *rozkaz mel, aby ne s prowentu, ale s osohu, ktery z tech penez, ktere pred rukamy mel, prowesty mohel* (Trenčín 1640); *z wyneg palenky mal korunu w ruckach od hostyny do Božyeho narozenyja fl 30 d 68* (Štítinik 1683);

b) *dať v ruky* komu, *dať, dávať k rukám* komu čo – vyjadrenie odovzdania majetku je tu preukazné: *ze on Yurik ten statek gma bes*

wsseliake[h]o vmneyssey ty m sirotom do gegich zrastu warowaty a ym zase taky a w/takowem poczte gma wydaty, yakowy ge[m] v te siroty k/rukam daly (Partizánska Ľupča 1558); dalo práwo winicu rodine Hankoweg w ruky (Bátovce 1606); statok pana Gyurki Gasparoweg manzelce, pani Palassti Žoffigi hnedki k rukam se dawa (Krupina 1633);

c) *odňať od rúk, vziať z rúk* čo – zbavenie vlastníctva alebo možnosti používania: (*milostivý pán*) *pre naš nektery vystupek z prchliivosti hnevu sveho takovu zem nam od ruku odniat* (Lednické Rovne 1746, LP); *kdibich tenže kapital y z interesom vyplatit nechczela aneb nemohla, slawna kapitula takowy statek slobodnye naspatek z ruku mich a mogich potomkuw wzala* (Nitra 1755 – 1757);

d) *k rukám prijať, prísť k rukám* čo: *kteryssto* (Stanislav Vicianovič) *y k rukam gest prygal yak summu peneznu, tak take y statek gyz swrchu menowany* (Partizánska Ľupča 18. 5. 1593 – Kč, s. 158); *ktere* (dva pásy) *gemu každu hodinu magi z banskeho dluhu k/rukam prigiti* (Partizánska Ľupča 19. 7. 1597 – Kč, s. 162); *on ty klyncze k rukam neprygal, než pan porkolab* (Bojnice 1616 – Hab, s. 112).

Zmienili sme sa už o tom, že máme aj staršie slovné spojenia zachytávajúce spomínaný právny vzťah. Ide o terminologizované slovné spojenia z 15. storočia patriace do skupiny a). Sú nimi konkrétne spojenia *mať pod svojou rukou*, *mať medzi rukami*. Tie môžeme charakterizovať ako čisto právnické spojenia a súčasne ich hodnotiť ako termíny od svojho vzniku. Pokladáme ich za domáce a ako také ich radíme medzi jazykové univerzálie. Uvedené terminologizované spojenia sú v ŽK, konkrétne v preklade magdeburského práva z roku 1473. Ide o tieto kontexty: *to zbozi miel pod swu ruku* (§ 40), *zbozij mezy rukama gma* (§ 80). Na zachytenie uvedeného právneho úkonu sa však použili v tejto písomnosti aj iné, už spomenuté, synonymné jazykové prostriedky. Boli to zvraty so substantívom *moc* (a *vláda*): *czoz w swey moci miel* (§ 60), *czoz czlowiek negmiel rok a den w swe mocz* (§ 85) a predložkový zvrät *mať pod sebou* čo: *czoz pod sebu ma* (§ 61). Z inej písomnosti sa dokladá slovo *moc* a synonymum *vláda* v spojení *dávať v moc a w /.../ wladu* čo. Ide o doklad z Partizánskej Ľupče z roku 1568 v takomto znení: (pol domu) *dytkam a potomkom diediecznym naweky w/mocz a w/vplnu wladu dawa*.

Jazyková pestrosť, s akou sa v minulosti stretáme v uvedených prípadoch pri primeranom zachytení sledovaného javu, ukazuje na postupujúcu vyspelosť formovania, utvárania a zobrazenia právnický čistého vyjadrenia uvedeného právneho vzťahu už od 15. storočia.

RUDOLF KUCHAR

Literatúra a pramene:

- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Jazykový rozbor listov M. Hradského z r. 1614 – 1619. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961, s. 108 – 117. (Hab, s. 112)
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1 – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- KOTULIČ, I.: Z mestských kníh Partizánskej Lupče zo 16. storočia. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961, s. 119 – 177. (Kč, s. 158 a 162)
- KUCHAR, R.: Frazémy s komponentom *hrdlo, krk, hlava, ruka* ako súčasť vývinu staršej slovenskej právnej terminológie. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava: Veda 1993, s. 181 – 194.
- KUCHAR, R.: Právna terminológia Veľkej Moravy a jej odraz v slovenskej právnej terminológii. In: Cyril a Metod – Slovensko a Európa. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava 25. – 29. mája 2005. Ed. E. Nemcová – J. Pišová. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2007, s. 27 – 33.
- PAULINY, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s. + 28 obrázkových príloh.

Odraz Vianoc v lexike Starej Pazovy

Najväčším a najradostnejším sviatkom u všetkých Slovanov sú Vianoce. U nás v Pazove ich voláme *Kračúm*. Hoci všetci Slováci oslavujú Vianoce, i tí na Slovensku, i my na Dolnej zemi, mnohé zvyky sa líšia. Každú osadu, v ktorej Slováci žijú, charakterizujú určité špecifické tradície.

Vianociam predchádzajú Mikuláš a Lucia. V Pazove neboli nijaké zvyky, ktoré by sa spájali s Mikulášom, ale zato *Lucka* chodila s husacím krídlom a bila po prstoch tých, čo nemali niečo vyhotovené, najmä dievčatá, napr. *višiti obrus*, *upleťenie kapce*, *opštrikaňie pantuške* (druh obuvi s pleteným vrchom). Hovorilo sa, že chodila v *bieľej plachťe* a tým, čo *boli vrédni* (usilovní), *voláčo doňiesla*. Od *Lucky* do Troch kráľov sa nevaril *buob aj gel'éd'ne* (zemiakové knedle), *abi ňemali vredi*. Dobré bolo, aby na *Lucku* prvý do domu prišiel muž, lebo sa verilo, že muž prináša oceľ, aby sa hrnce nerozbíjali.

Tesne pred večerou na *Posiaci večer* (Štedrý večer) do každého domu, v ktorom mali deti, prichádzal *Ježiško* a do *preňej chiži* donášal *krizbám* (vianočný stromček). *Preňia* alebo tiež *stajáca chiža* bola v Pazove sviatočne zariadená izba, ktorá mala okná do ulice, nebola obývaná a boli v nej pekne *hor popraveňie* postele, *šifonér* (veľká skriňa), *stól*, *kredenc*, vešiak, veľké zrkadlo – izba, ktorá i zvláštne vonáha. *Krizbám* stál na stole až *do Troch kráľou* a deti si ho často chodili obzerat', ale sa ho nesmeli dotýkať. Vianočný stromček bol *opraveňi* (ozdobený). Tí majetnejší mávali ozdobenú *jedličku* a chudobnejší iba *borovičku*.

Ježiško býval oblečený v bielom a do tváre mu deti nevideli. *Ježiškom* býval zvyčajne člen rodiny s prehodenou bielou posteľnou plachtou na hlave. Vôbec nebolo dôležité, kto to je, ale čo prináša. Deti boli rady, že priniesol *krizbám*.

Pod *krizbámom* na stole v *stajácej chiži* stál tanier so *žitkom*, ktoré bolo obviazané červenou stužkou. *Žitko* sa sialo ešte na *Lucku*, aby do Vianoc narástlo, a zostávalo tam do Troch kráľov. *Krizbám* pripomínal čosi zázračné. Bolo na ňom niekoľko *gul'ou* z jemného postriebreneho skla, zopár mandarínok so zvláštnou vôňou, orechy *fpozlátku* (v staniole), ktorý zostal z vľahných *cukrikou*, a *cukrike* (cukrové sa-

lónky) – *červeňie, bielé, svetlie, zeleňie*... Celkom *na vršku* bola obyčajne doma urobená hviezda zo staniolu a vaty a dolu pri koreni bola drôtom pripevnená *pečiarica* – červená huba s bielymi bodkami. Na stromčeku *sa beľeli* chumáčiky z vaty. Voľakedy *Ježiško* neprinášal pod stromček darčeky, ako je to teraz zvykom, stačil *krizbám*.

Do Troch kráľov si deti chodili stromček iba obzerat' a tešiť sa z neho, a keď svitol ten deň, *krizbám rúcaľi*. Ozdoby sa odkladali do škatule a potom na *šifonér* a mandarínky, orechy a cukríky sa rozdeľovali na rovnaké časti, ktoré každé dieťa mohlo zjesť.

Na *Posiaci d'em* sa dopoludnia *rost'ahuvalo* a pieklo *slatkuo réj-teša* (závin): *krumpl'ovo, kapustovo* (zo *slatkou kapustou*), *tvorohovo, makovo*, aby bolo čo na obed. Večer šiel z každej domácnosti aspoň niekto zo starších do kostola, obyčajne *mamička* (stará mať), ale i deti, ktoré mali ísť *gu spoved'i*, alebo mladšie, ktoré chodili na faru, kde dostali veršičky, ktoré potom v kostole po službách odriekali. Keď sa ohlásili zvony, príprava pokrmov na slávnostnú večeru bola pri konci. Keď sa tí z kostola vrátili, mohlo sa večerať. Na Vianoce sa nevarilo v každej domácnosti rovnako. Niekde sa na *Posiaci večer* varila *slepečia supa, hlavina* (bravčová nasolená hlava, ktorá sa najprv prevarila) upечená *na ťapši s krumpl'ami* (na pekáči spolu s nakrájanými zemiakmi), potom bývala *prevarená kľbása* a *chrem*. Obyčajne sa pripravovala iba polovica hlavy, pričom ucho sa odkrojilo a dalo na zemiaky, aby nezohorelo. Deti mali najradšej ucho a mäso, ktoré im starší vyberali z vnútornej časti upечenej *hlaviňe*.

Niekde sa na večeru varila kapustná polievka a pripravovalo sa slepačie alebo bravčové mäso. V mnohých rodinách sa varili i makové alebo orechové rezance. Ryby sa v Starej Pazove na Vianoce nepripravovali a aj inokedy sa ryby konzumovali len zriedka.

Po večeri boli i *koláčike* – *oblátkovie, l'epenie s pekmezom* (lekvárom) a *posipaňie z meukín cukrom* (práškovým), *kifľičke* (kysnuté koláčiky) *s pekmezom* a *šápi* (druh koláčov, ktoré sa piekli vo formičkách) – s orechami alebo s medom. Torty sa voľakedy zriedka piekli, ale mohol byť *rolát* (roláda), ale iba s lekvárom.

Pred večerou sa pod stôl priniesla slama, *merička* s kukuricou a *korpienka* (kôš z prútia, zdobnenina srbského slova *korpa*), v ktorej boli orechy a jablká, aby bola hojná úroda a dostatok všetkého. Po večeri si všetci zastali *gu dverám* a stará mať hádzala orechy do kútov, deti ich chytali a dávali si do *keténki* (zástery). Potom stará mať nahlas čítala z kostolnej knižky a ostatní *lúpaľi oreche*. Ak bol orech zdravý, znamenalo to zdravie, ale ak bol *červiví*, chorobu.

Deti sa potom obyčajne vytratilí von, lebo sa tam celý večer strieľalo. Menšie deti strieľali vo dvore alebo na ulici *s karabitu* (karbidu) alebo *s prangiji* a mládenci a mladí muži *z mažiara*, vždy na ulici. Deti

si doma našli plechovku od olejovej farby (tzv. *pikslu* alebo *škatuľu*), do ktorej dali kúsok *karabitu* a napľuli naň. Plechovka sa dobre zatvorila. Na dne bola dierka, na ktorej sa držal prst. Potom sa k dierke priložila zápalka alebo sa plechovka s dierkou položila nad oheň, to potom puklo – strelilo a vrchnák vyletel. Deti sa tešili, keď veľmi puklo, ale ak nestrelilo, hovorilo sa, že sa *karabi dzasraťu*.

Prangija bola kovová rúrka, do ktorej sa zostrúhalo niekoľko hlavičiek zo zápaliek a rúrka sa zapchala klincom, ktorý musel tesne priliehať a bol bez hlavičky. Rúrka a kliniec boli pripevnené na drôte alebo na silnejšom špagáte, za ktorý sa *prangija* držala. Klincom sa muselo mocne udrieť o múr alebo o kameň, aby to puklo, strelilo.

Hoci aj pri strieľaní s *karabitu* a s *prangiji* mohol sa niekto zraniť, najnebezpečnejšie bolo strieľanie z *mažiar*a. Takí, čo si nedávali pozor, mohli pri tom prísť o ruku alebo o oko. Pri každom strieľaní platilo, že všetci okrem tých, čo držali, museli sa vzdialiť – a pri poslednom všetci aj ukryť. *Mažiar* bola väčšia špeciálne vyhotovená kovová rúra alebo *fišag* (hlaveň) z *d'ela*, asi polmetrový, a doň sa nedával *karabit*, ale *bárut* – *pušní prach*, ktorý sa potom mocne upchal papiermi, handrami alebo *srstou zo svím*. Na to sa niekedy kládli ešte i kamene. Pri dne bola vyvŕtaná dierka, okolo ktorej sa *namotali handri natopeňie gásom* (petrolejom), ktoré boli niekoľko metrov dlhé. To sa potom na konci zapálilo, a keď oheň prišiel po dierku, *mažiar* vystrelil. Tí smelší *zapálili biľu* (suchú kukuričnú byľ) a *fitil'* (tlo) priložili k dierke. *Mažiar sa obrátil* smerom hore alebo do diaľky. Všetci sa rozutekali a hneď na to bolo počuť silný výstrel. A aký zázrak boli vianočné prskavky – *prskalice*!

Po večeri mladšie manželské páry chodili *po rod'iňe* – k príbuzným spievať nábožné piesne a spievalo sa takto:

*Narod'iu sa nám Spasiteľ',
všého sveta Vikupiteľ',
z jeho príchodu šťastného
radujme sa, veselme sa
tonto Novom roku.*

Niekde sa spievalo iba pod oblokom, no obyčajne *spevárou* zavolali dnu a potom ich i pohostili večerou, nápojmi a koláčmi. Tí sa trochu pobavili a šli ďalej. Domov sa niekedy vracali až po polnoci. Najčastejšie chodili viacerí spolu alebo sa u niekoho stretli a potom spolu šli ďalej spievať a tak sa trochu pobaviť.

Deti mali v prvý deň Vianoc svoj sviatok, lebo chodili *polazuvat'* (vinšovať) k susedom a k príbuzným, ktorí ich vopred volali. *Polazuvári* dostávali do *batoštoka* jablká, orechy, koláče, niekedy i poma-

ranče, figy, slivky alebo nejaké *dinárike* (drobné peniaze). Nosili si aj poskladané vreckovky, do ktorých sa výslužka *zaviazala*. Ten, kto sa chystal *polazuvat'*, musel sa naučiť odriekať nejaké veršičky – tí mladší kratšie a starší dlhšie.

V Starej Pazove sa *polazovalo* napríklad takto:

Ja so_malá pana

*Ja so_malá pana, šecká zacikaná,
dajte mi t'isíčku, nak si kúpin sukničku.*

Ja so_maľi juhás

*Ja so_maľi juhás, polazujem u vás
ouce sa mi na dol'ňe a ja behám po d'ed'ňe,
kapselka mi trčí a pez do ňej vrčí,
dajte mi orieške, nak sa mi napučí.
Pri ňemeckej škole aj pri kostole,
tan ftáci spievaju, Pána Krista vítaju.
Vítanže ho, vítan, dinárik si pítan,
dinárig mi dajte, zbohom ostávajte.*

Ja so_maľi, ňevel'ički

*Ja so_maľi, ňevel'ički, pítan si ja do kapsički,
kus koláča, kus pagáča, doňesien vám zajtra táča.*

Tí starší, ktorí už chodili do školy, mali náročnejšie veršičky:

Višla hviezda

*Višla hviezda na kraj sveta, zasviet'ila na póu sveta,
ňebola to hviezda jasná, aľe bola maľi krásna,
išla ona plakajúci, svojho sina hľadajúci.
A vi, páni ňevesel'i, či s'te Krista ňevideľi?
Ňevideľi, ňevideľi, ako piatok pri večeri,
chľeba lámal a rozdával, svatej krvi piťi dával,
ject'e, piťe, pamatuj'te, už ma viacej ňevideľite.*

A tan hore

*A tan hore sláunom zbore aňjiel' zvestuje,
že Spasiťel', Vikupiteľ' na zem stupuje.
Čaz radost'i, veselost'i, na zemi je pľes,
čistá pana Krista Pána porod'ila dňes.
Jozef' aj z Máriou naňho sa d'ívaju,
ovečke aj s kravičkami teple naňho díchaju
a Ježiška ohrievaju.*

*Sláva Bohu, milosť mnohu, poďme k ňemu,
spievajme mu nocou aj dňom. Amem.*

Druhý deň Vianoc bolo Štefana a tretí Jána. A Janou bolo v Pazove veľa, sotvakto nemal v rodine aspoň jedného. Dopoludnia sa ich obyčajne išlo *obesiť* a večer *otkvačiť*. Chodilo sa *odmieňať Jána* (gratulovať mu k meninám).

Nový rok sa nevítal tak slávnostne ako Vianoce. V prvý deň po Silvestri dospeli *vinšovali* pri návšteve:

*Vinšujen vám Noví rok,
vipadôu vás s peci bok
a zo šafl'a ucho, a z gazďiňe brucho,
gazďina sa opila, čepci vodu nosila,
kapusta jěj zňila, že si ňeumila.*

Dnes sa už sotvakde *polazuje* alebo *vinšuje*. Na tieto zvyky sa pamätajú iba tí starší, ktorí si radi spomínajú, ako to voľakedy bolo.¹

ANNA MARIČOVÁ

1 Príspevok je súčasťou Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónnej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

Veľkonočné sviatky v Starej Pazove

Najväčším sviatkom vojvodinských Slovákov v Starej Pazove je *Kračúm* (Vianoce) a druhým je *Veľká noc*. Vianoce voľakedy bývali biele, zasnežené, a na Veľkú noc sa už prebúdzala jar, tráva sa zelenala, začínali kvitnúť ovocné stromy a s nimi i prvé jarné kvety – *sňahuľienka* (snežienka), *fajóuka* (fialka), *púpava*, *gombícke* (sedmokrásy), ale i *cintľoch* (hyacint), *kráľike* (narcis), *cárska koruna* (korunkovka)... Deti mali radosť i z Vianoc, i z Veľkej noci.

Týždeň pred *Veľkou nocou* je *Kvetná ňed'eľa*. Na *Kvetnú ňed'eľu* chodili *paňičke*. S *paňičkama* obyčajne chodili dievčatá predškolského alebo mladšieho školského veku. *Paňička* bolo dievča oblečené ako mladá nevesta, (v) *sukňách* (v pazovskom kroji) a s *pártou* (s vencom) na hlave. Vopred sa vedelo, kto *pó* (pôjde) s *paňičkama*. Najčastejšie chodili tri dievčatá, no mohlo ich byť i viac. Dakedy bol v skupine i chlapček v slovenskom kroji – vo vyšívanej košeli a s *kalapčokom* (klobúčikom) na hlave. Jedno z dievčat tancovalo s *paňičkou* a druhé nieslo *céger* (košík) alebo *pl'eťenú tašnu* (tašku), do ktorej im všade dávali čerstvé vajíčka. Keď bol v skupine chlapec, jeho úlohou bolo niesť košík. Nieкто im dal i *dinárike* (drobné peniaze). *Paňičke* tancovali *na dva kroky* a pritom si spievali:

*Kvetná ňed'eľa, d'e si klúče poďeľa?
Ta dala son, ta dala svetimu Ďurovi.
Svetí Ďuro, stávaj, klúče odmikávaj!
Navaríme, navaríme červeňiho piva,
opoíme, opoíme richtárouho sina.
Ag ňebude piťi, buďeme ho biťi s korbáčom po riti.
Ďioukina krása – vlasi má do pása.
Obdaruj'te, obdaruj'te túto našu ňevest'ičku,
pojďeme s ňou do jarmočku.
Kúpime jěj šňúruočku, červenú, zelenu
na tú našu Kvetnú ňed'eľu.
Velkí háj, mal'í háj, a ti, paňi gazďinka, vajko daj!
Ňi lem eno, aľe dve, s tin ti malo odbudňe.*

Voľakedy mali *paňičke* v každej ulici. Neraz sa stalo, že do jedného domu zavítalo aj niekoľko *paňičkôu*. Bez ohľadu na to, koľko ich bolo, všetky mali plné košíky vajec a všetky boli rovnako vítané. Nezriedka museli zabehnúť domov vyprázdniť si košíky. Ak sa neunavili tancovaním a spievaním, chodievali po dedine do predvečera. Sem-tam boli paňičkami i cigánčatá, takisto upravené ako mladá nevesta (no nie v slovenskom sedliackom kroji, ale v „panskom“, v *halinách*) a spievali tú istú pesničku...

Tento zvyk sa tu zachoval dodnes. Je pravda, že pred niekoľkými rokmi bolo hotovou raritou stretnúť *paňičke*, lebo nechodili z *don do domu*, ale rodičia ich rozvážali autom, a aj to iba k najbližším príbuzným a dobrým známym. V súčasnosti však tento pekný zvyk znova ožil: *paňičke* zasa chodia pešo, do každého domu a je ich stále viac. Znova možno v jednej ulici stretnúť aj dve-tri *paňičke*.

Pred Veľkou nocou *sa kalilo* (steny sa bielili vápnom), *potkaľovalo* (obnovovala sa hlinená podlaha v izbách) a *riadilo* (upratovalo). *Kalili sa* i stromy v záhradách a *jahodi* (moruše) vo dvore a na ulici. V Starej Pazove voľakedy pred každým domom a vo dvoroch rástli moruše, pestovali sa i na chov hodvábnikov. Staré mamy si ešte spomínajú na tie časy: *Višli zme na jahodu a do keténki zme oberaľi tie listi, s ňima zme chovali húseňice. Tie bubi (húsenice) sa pekne zavili ako prst. Kupci kupovali bubi za hodbáp. Z bielych a červeno-čiernych čerňicôu (plodov) z jahodôu sa páľilo páľenuo – jahodara (morušovica).*

V týždni od Kvetnej nedele po Veľkú noc sa spomínajú *Popolavá streda*, *Zeleňi štvrtok*, *Veľkí piatok* a *Biela sobota*. Streda a štvrtok boli všedné dni (štvrtok je v Starej Pazove už veľmi dlho trhovým dňom), no na *Veľkí piatok* sa predpoludním chodilo do kostola a po službe bývala spoveď. Veľký piatok tu bol (a aj je) jediným dňom v roku, keď *sa postilo*. Celý deň sa jedli *suchie krumpľe* (zemiaky varené v šupe), *varenie vajcia*, *mladá cibuľa*, ak už bola, a *pukaná kukurica – pukance*.

Mnohí si spomínajú na to, ako sa voľakedy *pukala* kukurica. Pod *katlátku* (ohnisko, kozub) sa nakládal oheň a nad ním sa posúvala *riečica*. *Kastróla* (kotol) sa predtým vybrala a odložila nabok. Asi sedemlitrový hrniec, ktorý sa už nepoužíval na varenie, sa uchami pripevnil na dve *letvi* alebo *palice* (asi meter dlhé), dno nahradila *riečica*, ktorá sa pripevnila drôtom – *zadruotuvala sa*, alebo sa dno husto *dodierkavilo*, do hrnca sa nasypala kukurica *za pukaňia* – mohla byť žltá, biela alebo červená, okrúhla alebo *pichľavá* – a hore sa niečím na uchá pripevnila pokrievka. Potom sa už iba čakalo. Kukurica sa inokedy nepukala, ani nejedla. Vedľa sa prichystala *vandľa* alebo *veľká miska*, do ktorej sa *pukance* vysypali. Dakedy sa kukurica pekne

pukala – a inokedy bolo veľa *osierancóu*, ktoré mohli jesť len tí, ktorí mali dobré zuby. *Pukance* boli sladké, nedávala sa do nich ani soľ, ani olej, ako je to zvykom dnes. Keďže dievčatá zväčša chodili v kroji, mávali prepásanú *širokú keténku*, do ktorej si nabrali *pukance* a šli na ulicu. Konce *keténki* sa držali pred sebou alebo sa zaviazali na chrbte. Keď si doma *napukali* kukuricu, *riečica* išla *do susedóu*, a dakedy i k ďalším susedom. Voľakedy mala väčšina domácností v zadnom dvore drevené *dverce* k susedom, ktoré sa nikdy nezamykali. *Susedóuci* *bívali* *največia* *rodina*.

V druhej polovici minulého storočia sa na Veľký piatok už pieklo viac druhov koláčov (*koláčikou*). A večer sa pôst skončil a mohlo sa jesť všetko. Deti šli na dvor *vizerat'*, či už *višla zornička*, aby mohli *koštvat' koláči* (tie, čo sa polámali) a *viľizvat' šerpeňe ot filu* (nádoby od plnky). Voľakedy dávno (podľa rozprávania starších) sa torta piekla iba bez plnky. Obyčajne sa piekli *koláči* *na furmičke* – *hviezdíčke*, *mesiači*, *ružičke* alebo *okruhl'e*. Nieкто ich iba posýpal *meukim cukrom* (práškovým), no keď si *gazdina* chcela dať záležať, *vitrepala bielok*, *položila odhor* a na *ňeho krajkani* *oreche*, až potom koláče upiekla. Piekli sa i *lepeňe s pekmezom* (s lekvárom), *heróuke* (šišky), *kifli* (rožky) a neskoršie sa robili *oblátkovie*.

V sobotu sa varilo *stud'eňa* (huspenina). Už v piatok večer sa chystalo mäso. *Keďeňe* (údené) *svínske paprčke* sa *poprekrajuvali*, z hornej časti šunky (ak bolo doma viacej, tak zo všetkých) sa *otpíľilo* niekoľko koliesok asi na dva prsty hrubých a *namočilo sa cez noc*. Ráno sa mäso umylo a dalo sa do veľkého hrnca, zalialo sa studenou vodou (*abi pokrilo*), pridalo sa celé čierne korenie, *hláu*ka *cesnáku*, prikrylo sa z *vrchnákom* a *položilo sa variť*. Varilo sa asi šesť hodín *na tichom ohni*. Voda sa nesmela dodatočne dolievať. Keď bola *koška meká* *aj lepkavá*, *stud'eňa* *bolo hotovo* – *uvarenuo*. Viac ráz sa skúšalo, či *sa sedá*, tak, že sa na lyžicu alebo na tanier nabralo trochu polievky. Mäso a *paprčke* sa *roskladali*, voľakedy iba *do zemovih* (hlinených) *aj krištáľovih* (porcelánových) *taňierou* *aj menših miskóu*, aby bolo všade rovnako, neskoršie i do *plachovih* (kovových smaltovaných) tanierov. Potom sa na mäso naliala tá *poliú*ka. *Odhor* (navrch) sa dalo niekoľko lyžíc *masti* do každej nádoby: zohriala sa masť s mletou červenou paprikou a pridala sa nadrobno pokrájaný cesnak. Nádoby sa odniesli do *preňej chiži* *na zem*, aby sa *stud'eňa* *sedlo*. Neskoršie sa dalo na stôl a na *kredenc* a tam potom zostalo, až kým sa nezjedlo. Dakedy *stud'eňa* stuhlo hneď alebo po niekoľkých hodinách, inokedy to trvalo až do rána, ba neraz sa stalo, že sa *ňekcelo sednut'* a bola z neho iba polievka s mäsom, čo bolo pre gazdinú hanbou. *Stud'eňa* sa mohlo jesť v nedeľu na raňajky s varenými vajčkami a mladou cibulkou. Cez sviatky sa huspenina jedla na raňajky alebo na večeru.

Ten, kto mal, varil spolu *zo studením* i šunku, iba ju bolo treba vybrať trochu skôr. *Ke sa šunka ochladla, pokrájala sa na tenko, poskladala sa na plátky tanier a jedla sa na raňajky alebo na večeru z varenímia vajcí*, s mladou cibuľou a prípadne s tvarohom.

V sobotu sa aj farbili vajička. Tí, čo mali sliepky, si pred Veľkou nocou aj vyše mesiaca šetrili vajcia. *Odnaveki sa vajcia farbili* na niekoľko spôsobov. Najjednoduchšie bolo *nazbierať luske* (šupy) *s cibuľi*, položiť do čiernej *tučovej šerpeňi* (*tuč* = zliatina, z ktorej sa vyrábali kotly a nádoby na varenie, ktorá sa mohla rozbiť), na ne dať vajička a nechať spolu *ticho variť* okolo pol hodiny. Keď sa vajička uvarili, vybrali sa von a ešte horúce sa *pošuchali* kúskom slaniny, aby *sa ligotali*, a poukladali sa *na mištičku* alebo *na slamienok*. Druhý spôsob farbenia bol ten, že sa vajička najprv uvarili a potom sa podľa návodu dávali do rôznych farbív. Farbivá sa kupovali vo *farbare* (predajni farbív) a boli ako i dnes: červenej, zelenej, modrej (*svetlej*), fialovej (*ľilavej*) a žltej farby. Zvykom bolo, že keď sa doma *vajcia ofarbili*, zvyšná *farba* sa cez dvor odniesla k susedom, či sa im niektorá nezapáči, a oni zasa priniesli to, čo zvýšilo im. Niektoré ženy sa vyznali i v iných technikách farbenia, napr. farbili *s tutkalom* (druh lepu) – na celom vajičku boli odtlačky prstov. Iná gazdinka po nich zas kreslila voskom a potom ich farbila. Neskoršie sa na vajička kládli listy a kvetiny z rôznych rastlín a to sa potom prevážovalo kúskami handričiek z pančuchových nohavíc. Tie sa potom buď varili v cibulových šupách, alebo sa farbili vo farbive. Dnes sa šíria mnohé nové techniky a navyše sa robia i kraslice (z vyfúkaných vajíčok). Vajička sa odkladali do *preňej chiži*, lebo tam bývalo chladnejšie – tá izba sa nikdy nevykurovala.

Veľkonočná nedeľa bola najkrajším sviatkom pre deti, lebo *chodiu zajac*. Už v sobotu večer sa trhala tráva a do obloka sa robilo hniezdo. Tento zvyk je v Starej Pazove dodnes veľmi živý. Voľakedy zajace nebývali také štedré ako dnes. Vtedy prinášali farebné cukríky v tvare vajíčok, *farbeňie vajcia*, ktoré sa deň predtým *ofarbili*, v *poslastičárňici* (cukrárni) kúpené ovečky, kozliatka, zajačky z cukru alebo *medouňikovie bápke, koňe, srcia zo zrkalkom* (zrkadielkom), *papučky, pátrike* (náhrdelníky, v tomto prípade medovníčkové), ktoré boli pestro ozdobené *šakovima šarami a sličkama* (všelijakými vzorkami a nálepkami). Len niekedy bola v hniezde nejaká hračka či kus odevu. To bola radosť – hneď ráno nakuknúť do obloka! Zajac chodieval nielen doma, ale i u starých rodičov a dakedy i u najbližších príbuzných. *Kmotróuci* obyčajne obdarovali svoje krstniatka sladkosťami.

V nedeľu sa chystal slávnostný obed: *supa* (nezaprázaná polievka), *zapekala sa sliepka* alebo *sa pražilo meso, sl'epečie* alebo *svínsko*, kto mal, tak i zajačie, alebo sa robili *ťufti* (fašírky), *pražili sa*

krumpľe, chystal sa *zeleňi šalát*. Keď Veľká noc pripadla na neskorší dátum, v nejednej domácnosti mali na obed i kozľa alebo *baranča* (jahňa). V zámožnejších rodinách sa piekli v peci a v tých chudobnejších v *rérni* (v rúre). Často sa *kozacie meso pražilo na špohréte večej šerpeňi*, a ke bolo skoro hotovo, *nakrajkaŭ sa cesnák*. Od neho sa *len tag lepil'i prsti*. Potom sa jedli koláče. Na obed prichádzali vydaté dcéry s rodinami a synovia, ktorí bývali mimo domu. Mládež sa popoludní na ulici hrávala rôzne hry: *o šábac*, *o slepú babu*, *o žmúrke* (skrývačka), *skackalo sa* (preskakoval sa povraz) alebo *sa hajšóukalo* (hojdalo sa). Na morušu pred domom sa zaviazal hrubý povraz alebo reťaz, aby sa urobila *hajšóuka*. Dolu sa na ňu dala *pohibaná handroška* (poskladaný handrový pokrovec), *abi nežú'alo* (netlačilo). Dievka, ktorá sedela, držala sa za povraz. Najprv sa trochu zahojdala tlačení – *zahajšóukala sa*. Z oboch strán boli pripevnené povrazy, za ktoré mládenci ťahali, a tak sa dievka hojdala, vznášajúc sa vysoko do vzduchu. *Ňehajšóukala sa* iba mládež, vítaní boli všetci – deti, ktoré sa vedeli dobre držať, aby nespadli, ale i dospelí – mladšie ženy a ich manželia.

Na veľkonočný pondelok chodili *obľievári*. Už v nedeľu po polnoci sa mládenci zoskupovali a dohovárali, kam pôjdu najprv. Také skupiny najčastejšie tvorili mládenci z jednej ulice a iba niekedy z viacerých. Stávalo sa, že z jednej ulice boli i *dvoí obľievári*. Nejeden starý otec si takto spomína: *Ňi len dvoí-troí, ale aj piai-šiesti prišli obľiať*. *Išli šoron* (v rade) *spievajúci a d'e bola d'iouka, zišli pekne*. *Kerá sa skovala, kerá ňi*. Podľa ulíc sa i nazývali: *Kurtašoraňia, Potokšoraňia, Groberšoraňia, Krivošoraňia, Dlhošoraňia, Kertišoraňia, Prkosovčaňia, Stapavičaňia, Lúčaňia*... Taká skupina si zaobstarala niekoľko kovových vedier, hrnčeky a záväzne *harmuňikáša* (harmonikára), lebo bez spevu a *muziki* to nešlo, a chodili pešo. Jeden z nich hovoril takto: *U pajtáša* (kamaráta) *zme sa zišli a ke prešlo dvanác, vedro do ruki a hľadal'i zme, d'e jesto d'iouke*. *Obľieval'i zme celuo dopoluňia*. *Skovával'i sa, ale zme i chiťil'i, ručn'ig dóu* (šatku dolu), *gu stuňi a na hlavu*. *Merkuval'i zme, abi voda ňebola studená*. Mládenci najprv šli oblievať *šoranke* (dievky z vlastnej ulice) a potom *frajerke* v iných uliciach, kde obyčajne neboli veľmi vítaní domácimi mládencami. Tak, ako sa mládenci už po polnoci začali chystať na oblievačky, dievky sa začínali *skovávať* (skrývať). Niekedy sa každá skrýla doma, inokedy sa *mátke* (kamarátky) skrývali spolu a pritom si vymýšľali najrozličnejšie úkryty: *paláš* (povalu), *pľevinec*, *šupu* (šopu), *staju*, *preňiu chižu*, *kucóu* (prípecok)... Ani mládencom nechýbali nápady, hľadali, kým dievku nenašli. Čím dlhšie dievky hľadali, tým väčšmi ich potom *obľial'i*. Keď ich našli, odvedli ich *gu stuňi*, držali ich, polievali hrnčekom a neraz im aj plné vedro vody *višuchľi*

(vyliali) na krk alebo na hlavu. Z *barfinom* (voňavkou) alebo s *kolonskôu vodôu* (kolínskou) oblievali budúci inteligenti alebo tí mladší, keď prišli jednotlivo a neskoršie. Iba zriedka sa stalo, že sa *oblievárom* nepodarilo dievku nájsť. Voľakedy mládenci dostávali farebné vajička a kto mal, ponúkol im i pohár vína, hostiny neboli žiadne – za stôl sa nesadalo. Len oveľa neskoršie sa stalo zvykom robiť hostinu pre *oblievárou*. Podľa rozprávania starších býval pred druhou svetovou vojnou v Starej Pazove na Veľkú noc jarmok a mládenec, ktorý dievku *oblíau*, jej na jarmoku potom kúpil *medouňkovo srce* a večer šli spolu na tanec. Na jarmok prichádzali i *maľiari* (fotografi) a bola to vtedy jediná príležitosť na rodinné fotografovanie. Deti na jarmoku dostali buď *medouňka* alebo *capalo* (turecký med), *krumpl'oví cukor*, *lízatko* alebo iné sladkosti.

V utorok po Veľkej noci sa chodilo na hroby obchádzať mŕtvych a týždeň po Veľkej noci išli deti *gu spovedi*.¹

ANNA MARIČOVÁ

1 Príspevok je súčasťou Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

Staropazovské drdá

Na *drdá* si v Starej Pazove spomínajú i najstarší Slováci. Je to zvyk, ktorý súvisí so slovenskou staropazovskou svadbou. O jeho pôvode nám môže niečo napovedať pasáž z Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska 2. V hesle *svadobné hry a zábavy* (s. 216) je úsek, ktorý svedčí o vnútorných väzbách tohto zvyku so slovenskou svadbou: „Svadobčania preoblečení za svadobný pár al. za nevestu parodovali nevestu po svadobnej noci. Tieto hry na verejnosti zabávali celú dedinu, veselá svadba mala mladému páru priniesť šťastie.“ *Drdá* určitým spôsobom súvisia s *cigáňi* (zabíjačkový pazovský zvyk, keď po večeri hostia oblečení v maskách hrali rôzne scénky zo života). Na Slovensku ich možno porovnať s maškarami alebo ešte lepšie so spomínanými svadobnými hrami a maskami, keďže svadobnú hostinu a zábavu sprevádzali výstupy masiek a svadobné hry (porov. v Encyklopédii ľudovej kultúry heslo *svadba*, s. 212). Tak pre *cigáňou*, ako i pre *drdá* sú príznačné prvky divadla a nepredvídanosti. Nič nie je vopred režirované, dej plynie smerom, ktorým ho vedú priami alebo náhodní účastníci.

Drdá boli odnepamäti súčasťou svadby. Svadba v Starej Pazove obyčajne trvala dva dni. Podľa informátorov okolo roku 1940 svadba bývala v nedeľu a v pondelok, po vojne sa stali svadobnými dňami utorok a streda. Aj keď sa svadba odbavovala v utorok a v stredu, aj neskoršie, keď začiatok pripadal na sobotu a deň sobáša na nedeľu, *drdá* sa začali chystať už na sklonku druhého svadobného dňa a zvyk vrcholil až na tretí deň, čiže hneď deň po svadbe (týmto dňom bol teda približne do vojny utorok, po vojne štvrtok a neskoršie pondelok). *Drdá* sa častejšie spomínajú na svadbe v dome mladého zaťa, no všetko vlastne záviselo od hostí a od nálady, mohli byť i u mladej nevesty. *Drdá* boli najčastejšie muži veselej a žartovnej povahy, ktorí sa určitým spôsobom maskovali. Len výnimočne sa maskovali ženy. Ak áno, boli to buď vdovy, alebo slobodné ženy v stredných rokoch. Ženy vystupovali v úlohách mužov. *Drdá* najčastejšie napodobňovali svadbu.

Už po večeri, keď víno začalo účinkovať a nálada začala stúpať, čosi sa medzi hosťami začalo diať. Sem-tam si niektorý muž dal šatku

na hlavu, zafarbil si líca a pery červeným kreповým papierom a božkal niekoho. Cieľom bolo, aby na tvári postihnutého zostali stopy, čo, pravda, vyvolávalo smiech, ale neraz i hnev.

Niekde už keď *sa išlo s peňazma* z domu mladej nevesty do domu mladého zaťa, namaľovaný muž oblečený do ženského odevu často odbočil od sprievodu a pridral sa k zamilovaným párom na ulici. Po polnoci družice, *mátke* (kamarátky), *zväč*, niektorá zo *svatvic* (to sú mladé vydaté ženy a dievky, ktoré majú na svadbe rozličné úlohy) z domu mladej nevesty k mladému zaťovi niesli *medovo páľenuo*, ale i najkrajšie kusy mäsa a torty, o ktorých sa vedelo, že sú výborné, aby sa mladá nevesta mala čím *privd'ačiť*, keď ráno vstala v novom príbytku. Často tu boli i niekoľkí muži poobliekani do ženských šiat ako *and'ike* (tetky), namaľovaní, ktorí tam potom pokúšali svadobných hostí. Spomenuté prípady možno brať ako prípravu na *drdá*.

Hneď po svadbe sa v Starej Pazove chodí na *frušťike*. Najbližší príbuzní, susedovci, kmotrovci, *zväci*, krčmári, družice, *svatvice*, niekde i kuchárky (keď boli z *rodiňe*) prichádzali do domu tak mladého zaťa, ako i do domu mladej nevesty, keď si doma trochu pospali a oddýchli. Tu sa najprv umýval riad, roznášali sa späť cudzie riady, stoly, stolice, *rúcala sa šiatra*, prali sa obrusy a potom sa sadalo k stolu a obedovalo sa. U mladého zaťa obyčajne bolo veselšie, lebo tam mali mladú nevestu. Zaobstarali si aj hudbu, čo len *harmuňkáša* podľa vôle – *bači Médu, bači Mátu, Šušku, Turana, bači Miša Ďarmockiho*...

Voľakedy sa *drdá* viezli na *kočách* (na sedliackych drevených vozoch) tak, že sa na bočnice krížom dali dosky, na ktorých sa sedelo. Neskoršie boli populárne *špeditéri* – vozy v podobe menšej vlečky s kolesami, na ktorých boli pneumatiky. Keďže tieto vozy boli väčšie, dali sa do nich *stouce* bez operadiel, na ktorých sa sedelo. V najnovšom období ich vystriedal *traktor s vlečkou*. Pre zaujímavosť si *drdá* do voza dali *lojtričku* (menší rebrík), niekedy *hokľicu* (stoličku bez operadla), ak sa zmestil, aj *tragáč* (jednokolesový ručný vozík bez bočníc) alebo *tel'iešká* (pluhové kolieska), na motúze bola priviazaná plechovica, ktorá sa vliekla po ceste a lomozila. Tak sa na voze ocitli *drdá* a *harmuňkáš* alebo *muzika* a početní hostia. Do *šaraglóu* (do priečnej rebrinky na sedliackom voze vzadu) sa dal *sic* (širšie špeciálne čalúnené sedadlo, ktoré sa dávalo do voza), na ktorom sedeli *mladá* a *mladí* (*drdá*) pod starým *amreľom* (dáždnikom).

Jeden z mužov sa obliekol do ženských šiat – mal *sukňu, rubáč, opl'echo, keténku* (zásteru) a na hlave *pártu* alebo už *kitku* (čepiec). Závážne sa handrami zväčšili prsia a niekedy sa *mladěj urobilo brucho*, ako keby už mala porodiť. V takom prípade v sprievode nesmela chýbať *babica*, čo bol takisto muž maskovaný na ženu. Mladá nevesta, ako aj iné *and'ike* medzi *drdáma* boli poriadne *nafarbenie*. Líca sa

im červenali, pery tiež a obočie bolo čierne, poriadne natreté uhl'om. Iní muži si obliekli odev, ktorý sa im zdal vhodný a ktorým istým spôsobom mohli na seba pripútať pozornosť – raz to bol žandár, inokedy zverolekár a pod.

Cestou sa spievalo, pilo, žartovalo, vyvádzało sa. V Pazove sa hovorilo, že *sa ludírali* (bláznili sa). Vždy to bol zážitok, keď *išli drdá*, pre svadobčanov i pre divákov na ulici. Neraz sa stalo, že sa sprievod zastavil a *mladá* sa šla *odobrať* od niekoho, či už známeho, alebo neznámeho, *viboskávala ho* – pravda, ten sa potom mal čo umývať.

Keď takýto sprievod prichádzal do domu mladého zaťa alebo do domu rodičov mladej nevesty, vopred šiel *zváč*, ktorý pozýval na svadobnú hostinu, pravda, nejakým žartovným veršíkom. V roku 1940 na jednej svadbe, keď šli *drdá*, si istý muž na hlavu prehodil bielu plachtu, jednu riečicu mal priviazanú na hrudi a druhú *na riti* a šiel vedľa voza alebo za ním ako žriebä. Často erdžal a *páliu ritióu*. Keď sa mu zdalo, že je vedľa chodníka zaujímavá skupina ľudí, rozbehol sa k nim a rozohnal ich. V päťdesiatych rokoch na jednej svadbe bol *zváč* oblečený do ženského ľudového kroja, na hlave mal *kitku* a jazdil na koni. *Drdá* na voze vošli do dvora a tam sa k vozu postavil rebrik alebo *hokľica*, aby mladá nevesta ľahšie zliezla dolu, ale pritom sa jej niekto pokúsil odložiť rebrik, nakuknúť jej pod sukňu alebo niečo iné vykonať. K *odavačovi* ju viezli buď na *tragáči*, na *fúriku*, alebo na *teľieškách*. *Mladá* po príchode delila *svadobníkom* dary – staré papuče, handru na riad ako vreckovku, kefku na kolomaž ako kefku na zuby, pokrovec ako látku na oplecko a podobne. Dary museli byť čím zaujímavejšie. *Zväčša* sa prihliadalo na to, o koho ide, čo by v danej situácii vyvolalo najbúrlivejšie reakcie a čomu by sa všetci smiali. Niekde *sa zbieralo* i *do tañiera* – nedávali sa tam však peniaze, ale rôzne hlúposti – neplatný peniaz, retiazka, na ktorú priväzovali psa, noviny ako staré zmenky a pod. Potom sa tancovalo, *mladú vizvrtaľi*, jedlo sa a hlavne sa pilo. Žartom nebolo konca. Neraz mladá nevesta i porodila, *babica*, pravda, bola pripravená konať *za plachtóu* alebo *za slamóu*, *za stohom*. A keď sa ozval detský plač, *mladá* už *varovala maluo*. Hneď sa tu objavila i kmotra, ktorá priniesla *misku* a v nej „dobroty“: kapustnú hlavu, ohlodanú veľkú kosť, ktorú našli na hnojisku, neošúpané surové zemiaky, suché kôrky z chleba ako koláče, fľašu vody alebo šťavy z kyslej kapusty, pre maličké handry namiesto plienok, plechovicu s kamienkami ako hrkálku. Prítomní sa šli popukať od smiechu. Nakoniec, keď sa už blížil večer, *mladá* sa zasa *odberala* a trvalo im dlho, kým sa pobrali naspäť, odkiaľ sa vybrali. Ak bola nálada dobrá, v hre sa pokračovalo neskoro do noci, kým sa *drdá* neunavili, kým sa im nezunovalo alebo si nevypili vyše miery.

Boli to príjemné zážitky, na ktoré sa vždy spomínalo v súvislosti s určitou svadbou. Ak sa *drdá* i odfotili, to už potom bola ozajstná pamiatka, na ktorú sa nedalo ľahko zabudnúť. V súčasnosti, keď sa svadby odbávajú v hoteloch, na *drdá* sa pomaly zabúda a tento starodávny zvyk stráca už svoju príťažlivosť a postupne mizne.¹

ANNA MARIČOVÁ

1 Príspevok je súčasťou Pokrajinského projektu Slovenský jazyk, literatúra a kultúra vo Vojvodine v diachrónej perspektíve, synchronných priesekoch z hľadiska kontextuálnej stratifikácie.

Názvy hudobných nástrojov v nárečiach

*Fujarôčky moje, píšťalôčky moje, frajerôčky moje,
srdce ma nebolí,
keď sa váš hlas po dolinkách
pekne rozšveholí...*

(Slovenská ľudová pieseň)

Medzi postupne zanikajúce reálie, ktoré neodmysliteľne spre-
vádzajú spoločenský život ľudí na celom Slovensku, patria ľudové
hudobné nástroje. Výsledky výskumov hudobnej vedy v oblasti sys-
tematizácie hudobných nástrojov uvádzajú, že v slovenskej ľudovej
kultúre existuje okolo dvesto nástrojových typov, no v posledných
rokoch minulého storočia (najmä po 2. svetovej vojne) sa aktívne vy-
užívanie niektorých výrazne obmedzilo a ich počet sa znížil.

V čase všeobecnej modernizácie a rozvoja elektroniky stávajú sa
nemodernými pôvodné ľudové nástroje a uvoľňujú priestor modernej-
ším, prevažne elektronickým konkurentom. Keď sa v minulosti poko-
pe stretlo viacero nástrojov, o zábavu naisto nebola núdza, tak ako to
približuje doklad z obce Vigľaš (o. Zvolen): *Pozd'ejšie poprichod'ili
chlapci, kerí im hra'li aj na harmoňiki, píšťal'e, na drumbl'áh vihrával'i
a na fujare*. Dnes si tí neskôr narodení podobnú situáciu len ťažko
vedia predstaviť.

Zo všeobecne známych, rozšírených a v súčasnosti bežne využí-
vaných nástrojov v ľudovom prostredí pôsobia trochu cudzo a nepri-
rodzene také hudobné nástroje ako *klavír, organ, harfa, mandolína,
flauta*, nehovoriac o *gitare*, ktorá sa rozšírila až po 2. svetovej voj-
ne a spolu s *klavírom* nenašla miesto v Slovníku slovenských nárečí
(ďalej SSN). Ostatné zo spomenutých výrazov však nárečový slovník
zaznamenáva a primerane dokladá.

Svojou vznešenosťou a veľkolepým zvukom už roky púta kláveso-
vý nástroj, na ktorom tóny vznikajú vháňaním vzduchu do píšťal a kto-
rý počuť v kostoloch takmer na celom Slovensku. Nazýva sa *organ*
(popri pomnožnom tvare *organi*), v nárečiach aj *argan* a *orgon*: *Ľeď'el'i
bolo načim rectorovi meche ťaha'li na orgaňe* (Cinobaňa, o. Lučenec);
Organi f kostole neská pekne hra'li (Lipová, o. Nové Zámky).

Názov *harmónia* je v stredoslovenských nárečiach novším výrazom pre harmónium, t. j. skriňový klávesový hudobný nástroj s jazýčkovými píšťalami: *Vo Vasíľove nemali organa, iba harmoňiju* (Babín, o. Námestovo). Vo východoliptovských a východoslovenských nárečiach je tento výraz rozšírený vo význame „ťahacia harmonika“: *Popili si, priniesli harmoňiju, zahráli si* (Važec, o. Liptovský Mikuláš); *Paropci chodzilí hrajuci z harmoňiju* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *Paropci zaš priňešli harmoňiju a doraz bul taňec* (Nižná Šebastová, o. Prešov).

Honosná *harfa* vo význame „strunový hudobný nástroj“ sa v nárečiach vyskytuje zriedkavo a aj to len v súvislosti so vznešenými „nadpozemskými“ témami: *V nebu anjeli na harfáh hrajú* (Kameňany, o. Revúca), prípadne v rozprávkach: *Ona sa preblékua za kňeža a velice líbezňe hráua na harfu* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava).

Nezvyčajné a zriedkavé pomenovanie *mandola* neoznačuje nič iné ako menší strunový brnkací hudobný nástroj – mandolínu: *Van si brnkál na mandole* (Revúca). Od staroveku je známy (aspoň svojím názvom) ďalší brnkací strunový hudobný nástroj *citara*: *To muzikant, zna hradz i na citere* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves). Slovo *plauta*, ktoré sa v nárečiach objavuje najmä v oblasti Gemera, nielen pripomína, ale skutočne i označuje drevený dychový hudobný nástroj s vyšším tónom, t. j. flautu: *Hráva na plautě* (Kociha, o. Rimavská Sobota). Známejší v ľudovom prostredí je hlinený dychový hudobný nástroj podobný nádobe pomenovaný *okarina*, i keď naň nachádzame v nárečiach len málo dokladov: *Pískal na okarine* (Rakovice, o. Piešťany).

Na druhej strane nástroje, ako harmonika, husle, rôzne dychové nástroje a predovšetkým takmer kultová fujara, cimbal a gajdy, ktoré v poslednom období zaznamenávajú veľkú obľubu, sa s ľudovým prostredím akoby stotožnili.

Ťahacím alebo ústnym jazýčkovým hudobným nástrojom je veľmi rozšírená a populárna *harmonika* (novšie *akordeón*), v nárečiach aj *harmaňika*, *harmadžika*, *harmulika*: *Na vojňe sa naučeu hraťi na harmaňiku* (Návojovce, o. Topoľčany); *Sváko, keď puojd'ete do Levíc, kúpte mi harmadžiku* (Tlmače, o. Levice); *Aj harmuliku tam doněsli* (Hlboké, o. Senica). Lexému *harmoniža* sme v tomto význame už spomenuli. Na rozlíšenie ústnu harmoniku v Malých Stankovciach (o. Trenčín) nazývali *harmanika na hubu* a ťahacia bola *rostehováca harnúnika* (Kameňany), *naťahuváca harmoňika* (Bánovce nad Bebravou) či *gombíková harmadžika* (Lapáš, o. Nitra). Gombíková ťahacia harmonika je *heligónka*: *Heligonku mávau svág ot potoka* (Krivá, o. Dolný Kubín); *Ket som mal ošemnadz roki, kupilí mi ocedz na jurmaku heligonku* (Kendice, o. Prešov). Pôvabným názvom pre ústnu harmoniku je vo východoslovenských a čiastočne v západosloven-

ských nárečiach rozšírená podoba *orgánok* (*orgánky*): *Jakú pesničku temu kamasovi zaspievate, takú vám na orgánkoh zahrá* (Myjava); *Zbadal pot kerimsi šiatrom takí šikovní orgáneek a tolko ho vipituvál, aš som mu ho mosel kúpíc* (Trstie, o. Ilava); *Zahraj mi na organkoch, že sebe zatancujem* (Torysa, o. Sabinov). Expresívne pomenovania *dúdadlo* (Ľuboreč, o. Lučenec) a *sípoš* (Slaská, o. Kremnica) taktiež označujú ústnu harmoniku.

Mimoriadne populárnymi sa v minulom storočí stali dychové skupiny (dychovky) a nástroje, ktoré sa v týchto hudobných združeniach využívali. Bežným plechovým nástrojom so všeobecne rozšíreným pomenovaním je *trúbka*: *Trupku sen zebrau pot pažu* (Jablonica, o. Senica), alebo *trumpeta* (Dúbravka, o. Bratislava). Nielen znalci dychovej hudby poznajú *krídlovku*, t. j. názov jedného druhu trúbky, ktorý v tomto význame funguje v nárečiach popri prevzatom výraze *flíghorňa* (Dúbravka): *Chlapča sa pekne činí na krillófke, len abi vidržal* (Dolná Súča, o. Trenčín). Spolu s trúbkou sa hojne využíval *klarinet* (*klarínét*, *kralínét*) a *saxofón*: *Hráli cigáni na basu, na kralínét* (Cerová-Lieskové, o. Senica); *Vidzel som ho hradz už asi na štiroh nástrojoch: na klarinet, na saksafón, na trúpku a dobre to cahá aj na harmanike* (Trstie).

Je zrejmé, že niektoré hudobné nástroje a zariadenia tvoriace zvuk zužitkovaný v hudobnom prejave sa dokázali presadiť natrvalo, iné majú svoju najväčšiu slávu dávno za sebou. Veď kto si už dnes spomenie na hraciu skrinku vydávajúcu melódiu pri otáčaní kľukou, tzv. *verkeľ* (*verklík*), ktorý sa v istom období rozšíril najmä na jarmokoch a rôznych púťach: *Jej krsní chodzių s verklem po dzedzinách* (Záhorská Bystrica). Ešte hrubšou vrstvou prachu zabudnutia zapadla *ninera* – v minulosti sprievodný hudobný inštrument jarmočných spevákov, od 19. storočia nástroj potulných muzikantov a žobrákov, pripomínajúci veľké hrubé husle bez krku. Hráč ju mal zavesenú na sebe na traku (okolo krku) a remeňom pripevnenú o pás. Zvuk vyludzoval otáčaním kolieska pomocou oceľovej kľuky v spodnej časti zvukovej skrinky so súčasným stláčaním klávesov. *Ninera*, v latinských textoch nazývaná organistrum, bola v Európe známa približne od 11. storočia. Na Slovensku je takmer zabudnutým nástrojom, no v niektorých susedných krajinách sa používa dodnes.

Viacere hudobné nástroje ostali známe iba v určitých lokalitách, v rámci niektorých sociálnych skupín alebo spoločenstiev hráčov, ich názvy vznikali spontánne, situačne a mali individuálny charakter. V súčasnosti sa dá len ťažko určiť, aký význam skrývajú niekedy zvláštne, tajomné, inokedy vtipné, prípadne smiešne pomenovania rôznych výrobkov vydávajúcich zvuky a tóny, a či nástroj, ktorý označujú, možno ešte hodnotiť prívlastkom hudobný. Je bežné, že

ich pomenovania nie sú doložené v spisovných, ale ani v nárečových slovníkoch. Hudobná veda však prehľadne systematizuje ľudové hudobné nástroje, pričom jestvuje viacero ich členení. Všeobecne ich možno zaradiť do niekoľkých skupín podľa toho, ako vyludzujú zvuk, resp. ako sa zvuk na nich (pomocou nich) dosiahne. Viac než polovicu z nich na Slovensku zastupujú tie, ktoré sú nositeľmi melodickej zložky, tzv. *vzduchozvučné* a *strunozvučné* (predovšetkým sláčikové) nástroje. Približne štvrtinou z celkového množstva sú zastúpené *samozejúce* a najmenej (asi 5 %) *blanozvučné* nástroje.

Zdrojom zvuku *samozejúcich* (*samozvučných*) nástrojov je vlastné telo inštrumentu. Rôznosť výrobného materiálu vplýva na výslednú podobu vydávaného zvuku. Zaraďujú sa medzi ne rôzne *zvonce*, *zvončeky*, *chrastidlá*, *kyje*, *ozembuchy*, *palice*, *ostrohy*, ale napríklad aj *drumbl'a* (v nárečiach doložená i v pomnožnej podobe *drumble*). Známa je vo viacerých stredoslovenských i západoslovenských nárečiach v podobe malého jednoduchého kovového hudobného nástroja, ktorý sa vkladá do úst a pri brnkaní vydáva plačlivé tóny: *Len si chití medzi zubi drumblu a drumbluje jedna radosť* (Martin nad Žitavou, o. Zlaté Moravce). V niektorých oblastiach je to *drml'a* (Turzovka, o. Čadca), *drnl'a* (Horná Mariková, o. Považská Bystrica), *drnla* (Myjava), ba dokonca *drungla* (Bošáca, o. Trenčín) a *grumbl'a* (Bobot, o. Bánovce nad Bebravou).

Hojne sa používali inštrumenty, ktoré vydávali zvuk búchaním o zem v pravidelnom rytme. Takým je *ozembuch* – palica ovešaná štrngajúcimi predmetmi: *Betlehemci mali ozembuchi* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Nemali zme inačí muzigu, tak sme sa viskákali pri ozembuchu* (Turá Lúka, o. Myjava). Rytmickým nástrojom s prenikavým zvukom sú *činely*: *Jano bavi v bandze na džihali* (Veľký Šariš, o. Prešov).

Preslávený *rapkáč* je známy charakteristickým rapkaním, ktoré vzniká otáčaním vrúbkovaného kolieska a to rozochvieva jeden alebo viaceré jazýčky. Okrem bežných ručných rapkáčov existuje aj *fúrikový*, *stolový*, *skrinkový*, *klukový*, ba dokonca *veľký vežový rapkáč*, ktorý už nie je detskou hračkou, ale zastupuje v istom období funkciu zvonov.

Zaujímavými z tejto skupiny sú pomenovania *pukačka*, *klepáč*, *klopačka*, *štrkadlo*, *hrkadlo*, *bunkoš*, *kulaga*, (*hracia*) *píla*, ba dokonca *ždiarska valaška*. Niekedy ide vlastne o špeciálne upravené predmety, pôvodne určené na iný účel. Napríklad *bunkoš* má podľa SSN dva významy: 1. kratšia časť cepov, ktorou sa mlátilo, cepík, a 2. hrubá palica, kyjak; *kulaga* je slovo známe vo východoslovenských nárečiach vo významoch 1. palica na podopieranie alebo 2. chodúle, no na území východného Liptova a v Gemeri je to zakrivená palica s krúžkom a pod.

Do kategórie *blanozvučných* nástrojov patria predovšetkým rôzne druhy *bubnov*.

Bubon ako bicí nástroj valcovitého tvaru s napätou blanou bol neprehliadnuteľný a nezanedbateľný v každom hudobnom telese: *Buben tvrdzí muziku* (Prosné); *U sa'le ňidž ňebulo čuc, l'em buben* (Brezina, o. Trebišov). V okolí Trenčína je pre bubon rozšírený menej známy názov *trumel* (Bošáca). Medzi blanozvučné nástroje bývajú začlenené aj predmety ako *hraci hrebeň*, *hracia škatuľka*, *trstinové drnčadlo* a najrozmanitejšie *vábce* s blanou, o ktorú je pripevnená niť a zvuk sa tvorí jej trením medzi prstami.

Základným zdrojom zvuku *strunozvučných* nástrojov je struna. Najtypickejšie sú rôzne druhy *huslí* (*korytkové*, *žliabkové*, *kontrové*) a im podobné nástroje (*violončelo*, *viola*, *kontrabas*, *žliabková basa* a *malá basa – basička* a i.), ale takisto *cimbaly* rôznych veľkostí a pod.

Vari najpopulárnejším hudobným nástrojom z tejto skupiny, ktorý každoročne postihne na konci fašiangového obdobia nelákavý obrad „pochovania“, je *basa* – najväčší sláčikový hudobný nástroj, známy aj ako *kontrabas*. Podobné zvolania ako: *Zahrajže na tej base, Juro!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín), sprevádzali nejednu zábavu, veselie alebo oslavu. Menej známe je, že basu volajú v gemerských a zemplínskych nárečiach *brugy* (*brugovy*): *Koma sa napeli a tak potom šmareli stokorunášku do brúgóvó* (Brusník, o. Revúca); *Dakedi Cigaňe bez brugoh aňi hradz ňemohli, ňe tag jak teras* (Hatalov, o. Michalovce). V južnej oblasti stredoslovenských nárečí, miestami aj v západoslovenských nárečiach sa basa nazýva *barbora* (popri nepravidelnom variante *barbola*): *Tej* (tenké črevá) *porobili na strune na barboru* (Čelovce, o. Modrý Kameň); *Ňeska barbole napredog hraju* (Málinec, o. Lučenec); *barbora* (Bošáca).

Popri populárnych *husliach* (*husličkách*, *husiel'kach*) zaznieval aj menej známy *bráč* (tiež *bráča*), čiže „veľké husle“, čo nie je nič iné než turčianske a pohronské pomenovanie violy: *To ňepoved'ia veľké husle, l'en bráč* (Ležiachov, o. Martin); *Starímu Ďurovi pri tej bitki aj bíčig dolámali, l'edva bráču ochrániu* (Zvolenská Slatina, o. Zvolen).

Cimbal (v pomnožnej podobe *cimbaly*) je „stolový“ alebo malý prenosný bicí strunový hudobný nástroj. Nie je špecificky slovenským inštrumentom, ale i tak naplno žije a znie v rôznych ľudových muzikách, folklórnych zoskupeniach a v cimbalových hudobných formáciách, *cimbalovkách*, takmer na celom Slovensku: *Nesú aj cimbal na bál* (Kameňany); *U náz blízo bíval jeden takí minár a vedzél hrad aj na cimbál* (Kostolné, o. Myjava).

Najpočetnejšou je skupina *vzduchozvučných* nástrojov. Reprezentujú ju rôzne druhy *gájd* (napr. *dvojzvukové*, *štvorzvukové*), *klarinetov*, *trúb*, *píšťal* a *píšťaliek*, viaceré typy *okarín*, *harmoník*, slávne *fujary*,

rôzne druhy *rohov* (napr. *važecký, signálny*) a pod. Niekedy sem býva zaradovaný aj špeciálne upravený *bič*, ktorý vydáva prenikavý prasťavý zvuk.

Fujara (fujera) je typický slovenský ľudový fúkačí hudobný nástroj, preslávený vari na celom svete: *Daj fujeru, podúcham!* (Detva, o. Zvolen); *Túto fujaru spraveu ešte muoj d'ední d'ed* (Prochot, o. Nová Baňa). Kolískou fujary je stredné Slovensko, najmä Podpolanie a severný Gemer. Od nej sa odlišuje dlhá, nezriedka až šesťmetrova drevená trúba s rozšíreným koncom nazvaná *fujara trombita*. Svojím mohutným, doďaleka sa šíriacim zvukom bola dobrým signálnym nástrojom a slúžila na komunikáciu medzi pastiermi a dedinským spoločenstvom.

Gajdy (gejdi, gäjdi) preslávili viacerí gajdoši, keď dokázali upútať prizerajúcich sa hrou na hudobnom nástroji z mecha s piskorom a hukom, ktorý vydával podmanivý, ničím nenapodobiteľný („bečavý“) zvuk: *Edon tan bou z gajdami* (Málinec). Najrozšírenejšie boli v lokalitách a oblastiach stredného a západného Slovenska. O výrobnom postupe tohto originálneho hudobného nástroja čo-to vypovedá doklad z Čeloviec: *Odranemu škopu poviberau gazda bachore a ko_c'el'i s koški gajde, tak tode ju zvliekli v celosti, tú na bruchu nerozrezali*.

Ostatné nástroje tohto typu majú navzájom podobný princíp vydávania zvuku: vzniká rotáciou nejakého predmetu okolo vlastnej osi (tzv. *vlk* je vlastne gombík s dvoma dierkami, cez ktoré sú prevlečené a navzájom zakrútené nite) alebo okolo pevného bodu (rôzne predmety uvádzané do krúživého pohybu). Napríklad plochá doštička so stenčenými okrajmi (alebo zúbkami) a malým otvorom, v ktorom je priviazaný motúz a pri krúživom pohybe vydáva hlboký kolísavý tajomný zvuk, je *húkadlo*. Pozoruhodnými sú názvy *bzučadlo, hvizdka, podolka, fanfárka, frčadlo, golongáš, frngačka, pukadlo, piščadlo, trúbelka* a pod. Mnohokrát sú to bližšie nedefinované nástroje, príbuzné veľkej rodine píšťal alebo iným vzduchozvučným či samoznejúcim inštrumentom, o ktorých už vari ani nemožno hovoriť ako o hudobných nástrojoch v pravom slova zmysle. Sú to skôr predmety (detské hudobné nástroje – hračky) vydávajúce charakteristický zvuk, podľa ktorého dostali svoje pomenovania.

Samostatnou kapitolou sú *pišťaly* a *pišťalky*. Tvoria celé spektrum jednoduchých inštrumentov líšiacich sa tvarom, vyludzovaním tónu, materiálom, z ktorého sú vyrobené, oblasťou či miestom pôvodu a rozšírenia, skupinou používateľov a pod., podľa čoho sú potom i pomenované, napr. *vřbová, goralská, handrárska, pastierska, valaská, jarmočná, trojdierková, štvordierková, osemdierková, rífová* atď. Nezriedka majú jednoslovné názvy typu *jednoručka, dvojpíšťala*,

dvojačka, koncovka a pod. Nárečové výrazy sú napr. *piščela* (Bošáca), *pišček* (Dlhá Lúka), *dúčela* (*dúčala*): *Tak pekne píska na tej dúčale* (Tisovský Hámor, o. Rimavská Sobota); *břzgaľa, břzgaľka*: *Zabřzgak nám na tej břzgaľke voľačo!* (Prievidza); *drček, drčalka* (dutý kúsok dreva alebo stebľa vydávajúci bzučivý zvuk, keď sa doň fúka): *Ľedrč, zahoc tú drčelku!* (Papradno, o. Považská Bystrica) a pod.

Predmety expresívne nazvané *prdáky* sú jednoduché zvukové nástroje z púpavy alebo vřbovej kôry: *V apríli krútili si husiari s tenkih vřbovih prútou prďice a z hrubših halúzog zase pišťale* (Veľká Lehôtka, o. Prievidza); *Chlapci višli k potoku a robili si pišťalke a prdice z vřbi* (Sebechleby, o. Krupina); *Na jar zme si z vřbi robili pišťalki a prďaki* (Lovinobaňa, o. Lučenec). Ženská podoba *prďla* a mužská *prdol'* označuje pišťalku z vřbovej kôry s hrubým hlasom: *Koj zmo buli malí chlapci, robili zmo si prdle z vřbi* (Chyžné, o. Revúca); *Na jar si krúťá chlapci z vřbi prdole* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca). Podobné predmety sú doložené zo šarišských a spišských nárečí: *S timi perdavkami litali po valale, lem piskali a piskali* (Gregorovce, o. Sabinov); *perďafka* (Studenec, o. Levoča). *Prdadlo a fľflavka* sú primitívne nástroje (pišťalky) z husacieho brka alebo z bazy: *Prdalo zme robili z husacej kostrnke* (Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň); *fľflafka* (Vajnory, o. Bratislava). Niektoré z vymenovaných výrobkov sú upravené na *vábničky*, t. j. nástroje (pomôcky) imitujúce hlas loveného zvierat'a.

Bohatá je frazeológia rozšírená v súvislosti s rôznymi hudobnými nástrojmi, pričom najviac sú zastúpené *basa, bubon, organ* a *gajdy*: *je ako barbora* (Pukanec, o. Levice), *tučná ako basa* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – je tučná, silná; *sproští aňi basa* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín) – veľmi hlúpy; *bulam jag buben* (Sobrance) – veľmi napajedená; *kravi se opašli jag bubni* (Studenec) – mali plné bruchá; *je jag valalski buben* (Brezina) – všetko vytára, rozchýri; *má honni buben* (Bošáca) – má veľké brucho; *id'e s tín hňed na buben* (Kociha), *uďerí to na buben* (Bošáca) – rozchýri niečo, vytára; *izď z bubni na zajace* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš, Rimavská Píla) – predčasne prezrádzať svoje zámery, rázne sa do niečoho púšťať; *prizď na buben* (Rimavská Píla) – zadlžiť sa tak, že majetok sa predá na dražbe, ktorá sa oznámila vybubnovaním; *oderemo te na buben* (Kameňany) – pripravíme ťa o majetok; *gajdi naťahuvat'* (Košťany nad Turcom, o. Martin), *gajdi natahuvat'* (Myjava), *má gajdi napravené* (Bošáca), *spusťid' gajdi* (Revúca), *vikrúcati gejdi* (Návojevce) – chystať sa do plaču, plakať; *jaké gajdi, takí huk* (Bošáca) – aký človek, taká reč.

V súčasnosti oživa umelecká výroba viacerých zabudnutých hudobných nástrojov. Zásluhou umeleckých výrobcov, reštaurátorov a zanietených muzikantov sa niektoré inštrumenty opäť dostávajú do

povedomia verejnosti a aj bežný poslucháč sa môže s nimi stretnúť na koncertoch hudobníkov ľudovej i historickej hudby.

Ale ak platí, že dnes už nemáme možnosť zahrat' si na niektorých nástrojoch, ba ani ich vidieť a nebodaj ani počuť, určite si nemôžeme pri ich názvoch aspoň nepovšimnúť nesmierne bohatstvo ich pomenovaní, ktoré podávajú ďalší dôkaz o bezodných možnostiach studnice našej slovenčiny.

MILOSLAV SMATANA

**ČOŽE ŤA KVÁRI,
ČLOVEČE?**

Past pod hlavu, brucho vella seba a ritú sa zakrije

Trochu žartom, trochu uštipačne, ale žiaľ aj výstižne vyjadrovali sa takto o chudobnom človeku v Bošáci na západnom Slovensku. Kdeže tam o posteli, mäkkých perinkách vrchovato naplnených páperím, s mnohými poduškami, mohol biedny človek len snívať, najmä keď nebolo kde hlavu skloniť. Dobrý spánok, oddych bol prepo-trebný pre všetkých, veď od skorého rána čakala ľudí tvrdá práca, a tak si každý pripravil lôžko podľa svojich možností. Nebolo ani kedy zamýšľať sa nad známym príslovím *jak si gdo ust'ele, tak si lah-ňe* (Bánovce nad Bebravou). Spávalo sa na zemi, na peci, na lavici, na závesnej posteli v maštali; deti kladli do izbových plátenných kolí-sok upevnených na stropných hradách, lebo *v chiži vol'akedi bola len truhla, stuol a lavica a to stačilo* (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou). V lete sa na prespávanie využíval aj pôjd, priestor medzi povalou a strechou. Na juhozápadnom Slovensku sa dodnes nazýva *hóra* alebo *húra*: *Stavaní nad izbami bola hóra* (Horné Orešany, o. Trnava); *Na húri sme mívali obilé a seno* (Kúty, o. Skalica); *Na húru sa dávalo obilé, sláma* (Dúbravka, o. Bratislava), na Kysuciach volali povalu nad stodolou *petrovo*: *Usušene seno sa dava na petrovo* (Zborov nad Bystricou, o. Kysucké Nové Mesto) a v tom voňavom sene museli byť aj sny voňavé.

V zime zas bolo príjemne teplúčko *na peci* či *na pecisku*, na plošinke tradičnej kuchynskej murovanej pece, na prípecku: *Na té naše peci boų takí prípecok. Apo starí si tan naveki podremkávali, tan bolo dobre teplúčko. Aj me d'eti smo najračé na peci spávale. Najračé smo sa visošili tahorka na tú pec, dáke pstrohe sa dale pod hlavu, nebolo sa način aňi zakrejšvaři* (Málinec, o. Lučenec); *Na peci som spaų na kožuchu* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto); *Vizlékla sa a hajda na pec* (Dobrá Voda, o. Piešťany); *V zadňej izbe malí šporág a za ním spravení múr, volalí to surdog, ten pl'iacog, a ta _na ton spávalí starkí lebo starká, lebo pri ton šporhelt'e bolo teplúčko* (Nadošany, o. Levice); *V izbe boų šparhét a maų veľkuo pecisko, tan zmo aj spávalí* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Višol na pečisko, abi sa zehrial* (Zborov nad Bystricou). V Slovenskom Pravne (o. Martin) si oddýchli *na pecine*, na múriku pri peci. Vyhľadávaným miestom

na spanie bol aj *pekelec* či *pekielec*. V južnontianskom, dolnotrenčianskom a severozáhorskem nárečí to bol úzky priestor medzi pecou a stenou, v myjavskom nárečí zas výklenok na peci: *Starká nás posielala spať ta, do pekielca* (Pukanec, o. Levice); *F tom pekelci sa dobre zahrívaŕo* (Hlboké, o. Senica); *Starí prišéu večer takí narobení, že sa porád zvaliŕ na pekelec* (Turá Lúka, o. Myjava).

Veľmi jednoduché miesto prispôbené na spanie, ležanie, keď *donesli kus slami a popravili na zem* (Chyžné, o. Revúca) alebo *si popraviŕ dobre po brucho slamu* (Čelovce, o. Modrý Kameň) či *nascelili slami, ta tak spali* (Sobrance), volali v rôznych oblastiach Slovenska rôzne. Bolo to: *lehovisko, lehnisko, lehno, ľaha, loža* aj pejoratívne *brloh, pelech* či *peleš*: *Mi zme si slami dali na zem a zme na slame, na lehovisku spávali* (Čierny Balog, o. Brezno); *Keď sme chodeli do vížinku, spávali sme v šope na vileženih lehniskách* (Myjava); *Ten si tam urobil dobré lehno, ani pohnú_ca mu nebude sced_ottal* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Lete máme sene rozeslané léhno* (Horná Súča, o. Trenčín); *Iba na seňe smo si ľahu spravili a do rana smo sa tan vispali* (Ozdín, o. Lučenec); *Šúscié sme si dali pot seba a to bola naša loža, spávali sme na šústnikoch* (Stará Turá, o. Nové Mesto nad Váhom); *Ťi se už gridaj s toho brloha!* (Nandraž, o. Revúca); *V izbe ňemaŕ ani postel', len v ednom kúťe maŕ pel'eh na spaňie* (Kokava nad Rimavicou); *Cez leto son spávav na gángu, tan som mav takí pelech spravení* (Lapáš, o. Nitra); *Ic spadz do pel'echa!* (Studenec, o. Levoča). Na Orave a na západnom Slovensku spávali vojáci väčšinou na vojenskom slamníku – *gavalci*: *Ke_ťa odoberrú, budež na gavalci spávať* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Tušin trná napchali do gavalcöv, pichalo to jag ješ, dokál sa to nezležalo* (Brestovany, o. Trnava). Pritvrdým ležiskom sa vyhrážala mladá žena z Brestovian svojmu starému mužovi: *Šak ci já, starí, dobre ustelem, štiri fóri sena, štiri fóri trná, z devátú ta odzejem!*

Spávalo sa aj na lôžku zbitom z tvrdých dosák: *Boli porobenie takie doske a tag zme na tich spávali, volali sa priče* (Lišov, o. Krupina), i na jednoduchej drevenej lavici vyrobenej po domácky na spôsob kuchynského divána. Slová *priča, prična* prenikli z nárečí aj do spisovného jazyka, v ktorom sú známe spojenia – *spať na tvrdej priči, prični*. Na Orave sme počuli variant *priečä*, v Liptove *prieča*: *Bačä ležäu na prieči* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *Spávali zme f kolibáh na priečach* (Iľanovo, o. Liptovský Mikuláš); *Vojáci spávajú na priči* (Návojevce, o. Topoľčany); *Pri vojsku zme spali na deskoch, na pričoch* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves); *Spal f staňi na priči* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). Prične boli rozložené na zemi, na ne sa dávala slama a zakrývalo sa doma natkanými pokrovcami (v Novohrade ich volali *randauki*), hrubými vlnenými prikrývkami, obyčajne z hrubej

chlpletej ovčej vlny – *gubami, huňami, huňankami, kucňami*, starým obnoseným šatstvom, handrami, na východnom Slovensku *hudrami*: *Natkala šisto vlňanie gube* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Ket še zachuľal do veľkej gubi, ta mu vera žimno ňebulo* (Veľký Šariš, o. Prešov); *Aj hruběj deke sa hovorilo huna* (Blatné, o. Modra); *Prikril'i še z huňanku* (Sedlice, o. Prešov); *Keť ti je zima, zabal sa do kucňe* (Záhorská Ves, o. Malacky). O pohodlí tu bolo ťažko hovoriť, a tak nečudo, že sa nám požalovali aj s trochou výčitky: *Bola to veru tvrčka na chudobních pričiach. Zato pán mal fprvej lavici f kost'eľe vankúšik pod riťú* (Čičmany, o. Žilina). V Hliníku nad Hronom (o. Nová Baňa) mali namiesto prične *lachtiku*: *Paholci aj v zime spávali v mašťali na drevenih lachtikách pot pokroucami*. Čo šikovnejší v chalupe zhotovili širšie už spomínané drevené lavice, často aj s rôzne zdobenými operadlami, na ktorých bolo možné trochu si zdiemnuť, ale aj dlhšie si pospať: *Okolo peci bivala uhlatá lavica a tan rieš spávali* (Hontianske Trst'any); *Ale tej lavice, to ván bole široké, aj metroví široz male. To už bole tag robené, abe sa dalo na ňih aj spaťi* (Málinec). V rôznych častiach Slovenska nájdeme domáce názvy na pomenovanie tejto jednoduchej lavice, slúžiacej tak na sedenie, ako aj na spanie. Bolo to napr.: *vrčisko, vrčok, lehbank, lembank, l'imbak, šľubant, šľubank, šafareň, palanda, lagír, hopel'a*: *V letňie kuchinki nán zbaví aj vrčisko, lagír* (Kalinovo, o. Lučenec); *Gdo ňemol pošcel', mol vrčok* (Turzovka, o. Čadca); *Stari ocec sebe lehnul na lehbank a ku sebe zemžnul* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *Pec tam bul postaveni a lafki dookola, to še lembangi volaľi* (Baldovce, o. Levoča); *Lembag jes taki, co na šidaňe, i taki na ľihaňe* (Torysa, o. Sabinov); *Za ramem l'imbaka su taňire* (Veľký Šariš); *Ňeskorši robiľi už i šľubanti, co še na ňich šedzeľo i spalo* (Dlhá Lúka); *Na šafarňi bulo tvardo spac* (Trhovište, okr. Michalovce); *Un sebe lehnuu na šafareň* (Sobrance); *Spával som na palande* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava). V Novohrade mal bača v kolibe *hopel'u* (Turičky, o. Lučenec). Lôžko, ktoré viselo pod povaulou a na ktorom spávali obyčajne paholci v mašťali, v severonitrianskom a južnotrenčianskom regióne volali *pandrlákom*: *Paholok spáva mašťali na pandrláke* (Návojevce); *Spáva pot povalom na pandrláke* (Bánovce nad Bebravou).

Neskôr pribudli k truhlici, stolu, lavici aj ďalšie kusy nábytku slúžiace na spanie alebo ležanie – *postele*. Ide o jednotný názov na celom slovenskom území. Porovnaj: *Tag in postel' spravil'i, rozobraľi, ale tak, abi to ňebolo poznať, a ke_ci mladožeňisi ľahl'i, tak sa postel' zruťila* (Lišov); *Bolo f komore šes postel'ou pri jeno druhom* (Šuľa, o. Modrý Kameň); *Aj f puostel'li mäso hl'adal'i* (Brádno, o. Rimavská Sobota); *Ale postele mieli rozhádzané* (Jablonové, o. Malacky); *Večar sebe zunuti ľehňem do poscel'i* (Spišský Štvrtok).

Zo začiatku sa robili jednoduchšie postele, ktoré sa nedali rozobrať, pevné postele, neskôr to už boli postele rámovej konštrukcie zložené z jednotlivých rozoberateľných častí: z prednej, obyčajne vyššej časti postele pri hlave, zo zadnej časti pri nohách a z bočných dosák spájajúcich obe tieto časti. O takýchto posteliach, najmä keď boli ešte aj rôzne prizdobené, vyrezávané, cifrované, šiel chýr po celej dedine, šuškalo sa: *Hrdie posteľe jej daľi roďišie do víbave* (Kociha); *Tá má f prednej izbe tú hrdú postel, f tej ňespáva* (Král'ová, o. Banská Bystrica); *Parádnú postel má v izbe* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava).

Predná časť postele od hlavy, príhľavná doska postele, mala rôzne pomenovania. Najrozšírenejší bol názov *hlava* a od neho utvorené slová: *hlávik, hlávok, hlavník, prihlavok, prihlavník, zhlavník, záhľavie*. Porovnaj: *Tá smrť stála pri hlave* (Podbiel, o. Trstená); *Pri hlave som mal zle postlaté* (Bošáca, o. Trenčín); *A v hlavoch posceli uvidzel stac šmertku* (Haniska, o. Prešov); *Hlava sa opiera o hlávik* (Pukanec); *Pri hláviku bývajú popravenie hlavnice* (Sebechleby, o. Krupina). V Horných Príbelciach (o. Modrý Kameň) majú *hlávok*, v južnotekovských nárečiach *hlavník*, v Nitrianskom Hrádku (o. Nové Zámky) *prihlavník*: *Tento prihlavník treba opravit* (Šurany, o. Nové Zámky), v Lamači (o. Bratislava) *zhlavník* a v okolí Topoľčian *záhľavie*: *Tú knišku mav ždi opretú na záhľavi* (Veľké Bielice, o. Topoľčany). Podoba *hlávik* sa v juhostredoslovenských nárečiach často vyskytuje v spojeniach *prední hlávik*, v okolí Levíc je to *veľkí hlávik* a v okolí Modrého Kameňa *čelní hlávik*. Keďže sa predná časť nejakého predmetu často nazýva *čelo*, ujalo sa toto slovo na strednom a na západnom Slovensku aj na označenie záhľavia a s ním rovnobežnej časti postele. Tieto dve časti potom spresňujú adjektíva a tak rozlišujeme v nárečiach: *velkuo čelo, maluo čelo* (Prochot, o. Nová Baňa); *predňie čelo, zadňie čelo* (Ráztočno, o. Prievidza); *prední čelo, zadní čelo* (Bučany, o. Hlohovec); *prenné čelo, zanné čelo* (Lančár, o. Piešťany); *hornie čelo* (Lazy pod Makytou, o. Púchov); *vrchnie čelo* (Liptovské Kl'áčany, o. Liptovský Mikuláš); *prvé čelo* (Valaská Belá, o. Prievidza) alebo *čelo konča hlavi* (Veľké Uherce, o. Topoľčany); *čelo pri hlave* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava). Vo východoslovenských nárečiach sa vyskytuje podoba *čelo* iba jednotlivo, napr. v Jaklovciach (o. Gelnica), vo Sveržove (o. Bardejov), v Hrabovci nad Laborcom (o. Medzilaborce), v Žalobíne (o. Vranov), v Novosade (o. Trebišov). V severovýchodnej časti Slovenska je podoba *štít*, časté je aj spojenie *prední štít* (Krivá, o. Dolný Kubín; Liptovský Ján, o. Liptovský Mikuláš; Turany, o. Martin; Lietava, o. Žilina). Vo východoslovenských nárečiach je takmer na celom území *prední ščit*. V časti zemplínskych a užských nárečí sa používa iba názov *deska*, zvyčajne v spojení *predna deska* alebo *čolna deska na pojscili* (Vranovské Dlhé, o. Vranov); v Kucanoch (o. Mi-

chalovce) rozlišujú *predňu* a *zadňu korunu*; v Šariši sú to *zatlíki*: *Posciľ ma poprične zatlíki* (Dlhá Lúka). V južnotrenčianskych nárečiach sme zaznamenali pre čelnú zvýšenú dosku na posteli výraz *koňečníca*: *Ovalel si trgiňu o koňečnícu* (Kubrica, o. Trenčín) a pre priečnu časť postele pri nohách slovo *koňečník* (Malé Stankovce, o. Trenčín). V časti západoslovenských nárečí, najmä na Záhorí, je to *leňoch* (Štefanov, o. Senica) i *lenoch* (Palárikovo, o. Nové Zámky); *predni leňoch* (Hlboké), ako aj názov *legát*: *Opri si podušku o legát, budeš mad višši pod hlavu* (Lošonec, o. Trnava).

Tak predné, ako aj zadné časti postele by však vôbec neboli funkčné bez bočných dosiek, bočnic, lebo *bočnie posteľovio doske držia predni hlávig zo zadnim a udržuju posteľovuo dno* (Pukanec). Ich spojením vznikol drevený, neskôr železný posteľný rám, základ postele, do ktorého sa vkladali spodné dosky, vytvoriac tak spodnú časť postele; v Pukanci to bolo napríklad *posteľovuo dno*, v okolí Prievidze *podnozie postele*. Najrozšírenejším názvom pre bočnice bol na celom území Slovenska výraz *lajsňa*, *lajšňa* (Luboreč, o. Lučenec), *lajstna* (Jur pri Bratislave), *lašňa* (Odorín, o. Spišská Nová Ves), *lesna* (Chyžné, z nemčiny Leisten), čiastočne na strednom a severozápadnom Slovensku *peľast'*, *peľajst'*. Bočnice buď pribíjali, na Záhorí *lajsňovali* (Hlboké) alebo upevňovali na háčikoch, na plieškoch, v Zemplíne na *haptach*: *Stolár príbeu nové plieški na lajsne* (Bošany, okr. Topoľčany); *Hapti su na pojscel'oh na pretku* (Hencovce, o. Vranov). Ak bol posteľný rám drevený, vyžadovalo to trochu opatrnosti, lebo sa pritrafilo, že: *Taká kéd'a, sedla si na lajsňu, hňed' pod ňou združďala* (Dolná Lehota); deťom zas bolo treba častejšie pripomínať: *Neskáč po posteli, lebo zlomíš lajsnu!* (Lipová, o. Nové Zámky). Niekedy však ani to nepomohlo a aj tak sa *peľajst' prelomila* (Bziny, o. Dolný Kubín); *pelass na posseli sa zlámala* (Veľké Rovné, o. Bytča). Často boli postele príúzke, najmä keď na jednej spalo aj viacero ľudí a to veru nebolo zriedkavosťou. Kto sa rozvalil naširšie, ten sa vyspal, horšie to však bolo s tým, koho vytlačili na bočnicu. Vtedy len bolo hundrania a frfotania! Tu je zopár z nich: *Aňi sa pri nej poriadne ňevispím, len takí učupení na lajsni* (Prochot); *Vuon sa rozvaliu po celej posteli, a ja son ležala len na lajsni* (Sebechleby); *Križe ma boľá, celú noc som spala na lajsni* (Kšinná); *Já som už na lésni misel spač* (Kameňany, o. Revúca); *Moja žena sa rostahuje fposteli jag dzinoviščo, a já abi som spav na lajsni* (Červeník, o. Hlohovec); *Mi zme veru spávali aj štiré na jenněj posteli, aj na lajsni* (Chocholná, o. Trenčín); *Ona furd len na lajsni spala, šak té d'ecká sa rost'ahovali, jak sa len dalo* (Lapáš).

Takto opísal výrobu postelí starý stolár z Partizánskej Ľupče: *Sedliacka postel bola jedna najlacnejšia. To sa urobili tie nohi a tag asi*

šezdesiat centimetrou sa zglila doska, do tíh dvoch sa vidlabali jamki doprostrietka a tera zme tie nohi aj s tím čelom spolu zbili. A navrh zme to spravili zase takú lajsňu a to zme tag ako do strieški spravili. A na ten vrch sa vrezala takáto cifra. A ot pretku, abi to vizeralo krajšie, tak sa ocpotku a odvrchu ešte takie sedemcentimetrovie latki pribili. A ot chrpta sa robila takáto široká postel, abi o sťenu sa človeg ňeopreu a otpretku tag na tíh posteláh zme ešte vrezávali a naliepali, abi ňebolo vidno, čo je nakladenuo f posteli.

Potom zme robili posteľe panskejšie, to zme robili celie rámovie a potom zme tie filungi kládli, to boli s foršti takie hrubie, a tie sa robili aj politúrovanie.

No a ešte zme robili tie veľkie kanapá. To boli tie tri- aj štirimet-rovie kanapá, to mali dookola sťeni a boli aj tie kanapá tag do rohu. Otec to ešte aj pofarbiu krásne, pocifrovau.

Do spodnej časti posteli sa vkladali podložky na ležanie. Ale vraj, indaj zme ňemávali madrace jako čil, boli len strožoki (Chocholná); Indaj bili enom strožochi, šak slámi sme mieli dost, a negde mieli f postelách enom holú slámu a dobre bilo, strožoch – to už bilo cosi nóbl (Skalica). Dozvedáme sa, že slamníky často nahradili aj postel: *Vispau sa bárd'e na strožliaku* (Prievidza); *Mne sa na strožoku najlepšiej spi* (Hrušové, o. Nové Mesto nad Váhom); *Na dzedziňe še spalo na stružlakoch* (Smižany, o. Spišská Nová Ves).

Podložkami v posteliach boli teda z vrecoviny alebo hrubého plát-na zhotovené veľké mechy naplnené slamou – *strožliaki, strožiaki, strožochi, strožoki, strožlejki, stružlaki, stružláci, stružláci*. V Dúbravke nám to potvrdili: *Strožoki bili vicpané ze slámu, kerú vimiňali dicki, ket sa mlánilo*, v Dlhej Lúke boli stručnejší: *Stružlak, to taki vipchati meh ze slamu*. Ale aj tá slama bola rôzna, niekde: *Strožiaki sa napchávali ražnou slamou* (Návojovce) a smutná dievčina sa v piesni mohla poľutovať aj takto: *Moja postieľočka samá ražná slama, a ja nebožiatko na nej líham sama*. Inde: *Do strožokov zme dávali jačmennú slamu, tá je makšá* (Chocholná, o. Trenčín); *Po žňivoh me sebe novi stružlaci z dobrej pšeničnej slami nacpal'i* (Brezina, o. Trebišov). Na Záhorí a v okolí Trnavy volali viazanice rovnej ražnej slamy vymláte-nej cepami *dochi* (Biňovce, o. Trnava); *Z dochama sa nacpávajú strožoki* (Záhorská Ves), v Šariši to boli *palšaki*: *Keď ňebul'i madrace, ta do poscel'i še palšaki daval'i* (Janov, o. Prešov). Až neskôr vystriedali slamníky pružné podložky na ležanie, matrace: *Namesťo strožokov sa čil madrace* (Ludanice, o. Topoľčany); *Uš dávno sme aj mi vihod'ili s posteli strožochi a kúpili sme si madrace* (Skalica); *Teraz už maju madrace f poscel'ach* (Dlhá Lúka).

V minulosti bolo na dedine samozrejmosťou, že si mosela kaž-dá žena sama nadržala na plachtí (Moravské Lieskové, o. Nové

Mesto nad Váhom). *Nuž a keď už boli tie priatke, na Tomáša, to bolo pre Vianoci, nuš, postel som triasla, prezrádza nám ženička z Poník pri Banskej Bystrici a hneď spustí veršovačku:*

*Postel, daska, trasiem ťa, svätí Tomáš, prosím ťa,
dajže ti mňa znávaťi, s kým ja budem spávaťi.*

Zo silnejších ľanových alebo konopných vláken si ženy tkali hrubšie posteľné prestieradlá, *postelňiä placht'i* (Ratkovské Bystré, o. Revúca). Najhrubší druh konopných vláken boli *klki* alebo *pačeski*. Z nich sa tkalo najmenej kvalitné domáce plátno na vrecia a plachty na zakrytie slamníkov: *Natkale zme plachte hrubej, klkovej* (Senné, o. Modrý Kameň); *S kukového plátna zme šjiali mech'i* (Kubrica); *Ta tamte pačeski, to zme už predl'i na placht'i* (Kokšov-Bakša, o. Košice); *Paseškovia placht'i som dala do posteľe* (Revúčka, o. Revúca). V užskom a zemplínskom nárečí takéto prestieradlo na posteľ z domáceho plátna volali *kločanka* (Porostov, o. Sobrance; Malé Zalužice, o. Michalovce). V Detve (o. Zvolen) spracúvali ľanové vlákna, lebo: *Z ľanu bolo tmaušo plátno a priadlo sa na hrubuo. Spoňé perini* (Kalinovo), *podbočnice* (Valaská Belá), *spoňňiki* (Návojevce), periny, na ktorých sa ležalo, prikrývali sa tenšími plachtami, ktoré tkali z kvalitnejších vláken, z nich napríklad *s konopí bolo belšuo plátno ako z ľanu a priadlo sa na ťenkuo* (Detva). A tak *perina bola na strožľejku, na ně sa spávalo, na perinu sa prestrela plachta* (Ozdín). Aby nám to bolo už celkom jasné: *na slamník sa dača puachta, potom perina, potom puachta* (Hlboké). Na Záhorí volali plachtu, ktorá sa prestierala na perinu, aj *presciraduo* (Rozbehy) i *prosciraduo* (Stupava, o. Bratislava).

Okrem už spomenutých druhov posteľných plachiet utkaných z ľanu či z konopí – *lenová plachta* (Chocholná), *konopňi puachta* (Stupava), *platňana plachta* (Dlhá Lúka) – zaznamenali sme aj iné ich názvy týkajúce sa druhu materiálu, z ktorého boli zhotovené, ich ozdobenia alebo použitia. Spomenieme aspoň niektoré z nich. Ľanové alebo bavlnené plachty sa volali tiež *kanafasové placht'i* (Návojevce), *kanavasové placht'i* (Kokšov-Bakša). V Gemeri a na Spiši jemná plátenná plachta mala názov *paťolatova plachta abo gradľova* (Buglovce, o. Levoča). V Kochanovciach pri Trenčíne mali *ňitové placht'i*.

Plachty pretkávané tkaninou inej farby alebo iného druhu, ozdobené utkaným vzorom, farebnou vzorkou či čipkou, používané najmä ako prikrývky na posteľe, to boli *zarábané placht'i* (Dechtice, o. Trnava), *preberane placht'i* (Rankovce, o. Košice), *ketiežové placht'i* (Rybník, o. Revúca), z kúpenej jemnejšej priadze boli *štrafkaste placht'i* (Kokšov-Bakša). Ozdobne vyšitý pásik na plachtách sa volal *mešterka*: *Mešterka na plachtáh bola širšá jak scinka* (Cifer, o. Trnava).

Bula i taka plachta, co še na povalínu pribila a tag dookola še tota poscil' s totu plachtu obložila a tam tota žena ležela (Baldovce). Bola to vyšívaná plachta, ktorou sa zastierala posteľ šestonedielky, odtiaľ aj známe slovné spojenie *beťi za plachtou* (Šuľa), čo znamenalo, byť po pôrode. Čiastočne na strednom a západnom Slovensku volali túto plachtu *kútница*: *Nat post'eľ sa zavesila kútница* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *Kútнице bývali običajne š červením višité* (Lovčice, o. Trnava). V okolí Brezna to bola *zast'el'acia plachta*, pri Hlohovci *záponná plachta*, pri Košiciach *kradľova plachta*. Časom sa plachty častým používaním a praním zodrali, a tak sme v Pukanci počuli: *Plachti sa nán už takie zvočenie, že sa ňebudú dad' aňi zaplácat'*. V Dlhej Lúke takúto *zvočenú plachtu* nazvali *plachcina*: *Tota plachcina už ňevalušna na nič*. Keď však vo Vrábľoch zistili, že niektorí ľudia *išli plachtu prať*, nemalo to veru s praním nič spoločného, ponáhľali sa tí na druhý deň dojedať a dopíjať zvyšky po svadbe. O prepitnom v naturáliách si v Sobranciach šuškali: *tašku poňeše za plachtou*. Najrozšírenejší frazeologizmus bol však: *Pámbo_hu lahonnou plachťičkou priod'iaŭ* (Návojevce); *Ďebä vara pámbogh riatkó plachčiško prikriv* (Sirk, o. Revúca); *riétkú plachtú ho panbo od'ál* (Bošáca); *od'átí je ritkú plachtu* (Lukáčovce, o. Hlohovec); *prikril sa z ritkú plachetku* (Cifer), ktorý sa uplatnil pri konštatovaniach s významom „zle, biedne sa mu (je) žilo, je chudobný; oženil sa s chudobnou dievkou“.

Spomenuli sme už perím vyplnený priesyp na posteli, *perinu*, na ktorej sa ležalo. Názov *perina* sa v tomto význame vyskytuje v južnej časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí. Čiastočne v stredoslovenských, severotrenčianskych a východoslovenských nárečiach funguje slovo *perina* vo význame veľkej vrchnej periny, ktorou sa prikrýva: *Nu_som kukala spot perini na šetko* (Žaškov); *Spávame pod jednou perinou* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *Hrial'i sme sa pot perinú* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Pot perinu še barz dobre vihral človek* (Dlhá Lúka). Aj tu nájdeme združené pomenovania spresňujúce význam slova *perina*. Napr. *velká perina* (Priekopa, o. Martin), *velka perina* (Kokšov-Bakša), *vrchná perina* (Trstie, o. Ilava), *verchňa perina* (Kucany). V juhovýchodnej časti stredoslovenských nárečí a jednotlivito aj v západoslovenských nárečiach je rozšírený názov *duchna* i *duchňa*: *Duchnou sa zakreŕvame* (Turíčky); *Po_duchnú nám nebolo zima* (Chocholná); *Mala som pekne nadržolené duchni na posteli, len dzeciská sa po nich pognasili* (Červeník); *Duchňu sem odhodzila* (Bernolákovo, o. Bratislava). Ak bola perina naplnená páperím, volali ju *prachová duchna* (Štefanov) alebo *mochová duchna* (Klenovec, o. Rimavská Sobota), *páperová duchna* (Ploské, o. Revúca). Zaznamenali sme, že v Dačovom Lome (o. Krupina) páperie volali *peľachom*: *z duchne peľach*, a v Hrušove, o. Šahy, *pelechom*.

Perina naplnená kostrnkami bola *pazdernica*: *Pazdernice sa dávali oc sceni alebo naspodek* (Cífer). Veľkú a hrubú perinu nazývali expresívne *duchnisko* i *duchnište*: *Taká duchnisko, aj na dve duchne je v nej pérát!* (Brestovany); *To je ale duchniščo!* (Bošáca). V Novohrade a na juhozápadnom Slovensku označujú tieto slová obliečku na perinu: *Povivlekaj duchniščá a namoč ich na nozd do sódi!* (Červeník).

Jednotlivo nájdeme aj iné expresívne výrazy vo význame periny na prikrývanie. V Hliníku nad Hronom majú *peluche*: *Abi nespálila vela dreva, preňiesla si peluche do kuchiňi*. Aj známu frazému *dotiaľ sa vystieraj, kým ti perina stačí* – správaj sa podľa svojich možností – si upravili po svojom: *naťelko sa vistieraj, nakelko ti pelucha čahá!* V Gemeri pomenúvajú periny, ako aj posteľnú bielizeň *parduchi* i *perduchi*, *zdrobnene parduški* i *perduški*, v Šariši *pernagi*: *Ša nedáž viluftovať tia parduchi?* (Slavošovce, o. Rožňava); *Treba piere páraťi, ved' d'ieukan treba dáke tie perduške, kot sã vidajú* (Kokava nad Rimavicou); *Naša nevesta doňesla bars šumne pernagi* (Tuhrina, o. Prešov).

Pod jennú duchnú son ze starín spávala, rozvravela sa žena z Hornej Súče a inde priznali, že ich veru bolo aj viac pod jednou *duchnou* či *perduchou*. Nezostávalo preto nič iné, len *dat' viluftovať ti duchni, zakál sviéťi sunko* (Chocholná); *Tuvoka na dvore zme duchne ponatria-sale a poprestierale na lesu, žebe sa dobre viluftovale, visušile* (Čelovce); *Nach tia duchni kuz na povetrú vivéje* (Brusník, o. Revúca). Horšie bolo, keď počasie neprialo. Vtedy sa museli *duchni* vetrať v *chiži*. Väčšinou si zhotovili drevené tyčky nad posteľami alebo okresané brvno, trám pod hradou a cez ne prehodili periny. Na Záhorí *biu venkoncem prez izbu bidu*, v okolí Topoľčian mali *hrátki*: *Vihod' duchni na hrátki, nech sa to viluftuje!*, v obci Devičie (o. Krupina) *hriatke*, v juhotreňčianskych nárečiach *brcco* (Zemianske Lieskové, o. Trenčín), v severotreňčianskych nárečiach to bola *žrtka*, v okolí Levíc variant *žltka*: *Na žrtku sme vivešali perini* (Veľké Rovné); *Nat posteľov bola žltka* (Tlmače, okr. Levice). Dobré bolo, keď sa v Bošáci pri Trenčíne hovorilo o niektorých ľuďoch: *tí pod jennú duchnú líhajú*, znamenalo to, v tomto prípade v prenesenom zmysle slova, že majú rovnaké názory, zhodujú sa, a ak v manželstve prípadne niečo niekde zaškrípe, tak *husacé perí šeko zmerí* – pod perinou sa ľahko udobria. Horšie už bolo, keď sa medzi ľuďmi našiel taký, ktorý: *po perku zbiérá, a duchni rozhadzuje* – prehnane dbá o drobnosti, ale zanedbáva vážne veci. Nepríjemný bol aj ten, o ktorom sa hovorilo: *chpa še jag miš pot perinu* (Sobrance), teda veľmi silno sa tlačí niekam.

Periny i duchny mali obyčajne v pluráli aj širší význam. Označovala sa nimi posteľná bielizeň, ale aj posteľná výbava, na východe *štafirunk* mladej nevesty: *Bola vräj i taká povera, že sã perini nšmel'i do roka prať po svad'be* (Žaškov); *Mi zme chudobní, ešče nemá perini*

aňi truhlu (Súl'ov, o. Bytča); *Privežli mladej štafirung, ladu i perini* (Rankovce). Zvlášť veselou udalosťou bolo prevážanie nevestinej výbavy do mladoženichovho domu: *Z duchnáma sa chodživalo spevom, ženi sedzeli ve vozi napretku, spívali a robili rámus* (Hrnčiarovce nad Parnou, o. Trnava); *Hádzali mladuche pár groši do perini, abi bola peňažitá* (Vrbica, o. Liptovský Mikuláš). O prevoz sa starali mladé vydaté ženy *perinárki, periniarki, duchnárki*: *Mara ma prišla volad' za perinárku* (Dolná Lehota); *Uš prišli perinárki, id ich privítat* (Brestovec, o. Myjava); *Ked vézli neveste duchni g mužovi, duchnárki hádzali mrváne z vozó* (Brestovany), a aby bola väčšia zábava, vymysleli si v Dechticiach pri prevážaní perín aj žartovnú postavu *perára*.

Základom dobrej periny a podošky bol spodný obal z hustej bavlnenej látky (sytkoviny, angínu), spodná obliečka, priesyp, do ktorého sa sypalo perie. V nárečiach mal rôzne pomenovania: v časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí *sovok, osovok, osovek*, v Honte variant *osevok*, podoba *sov* iba zriedkavo: *Perí som nasipala do sovka* (Ludanice); *Akurát čera som bola zebrazd v opchodze sípkovinu na souki a kej to pošijem, bujem to hneč plnic perím, čo sme nadrápali cez zimu* (Trstie); *Tá má už nadrápaného perá na štiri souki* (Bzince pod Javorinou); *Na jarmoku som kúpila sipkovinu na osovke na perie do perín* (Hliník nad Hronom); *Do osouka nasipala mama hodňe peria a zašila* (Staré Hory). V časti stredoslovenských nárečí mali názvy *osovok, osevok* aj význam „vrchná obliečka na perinu“: *Fčera son vimieňala osouke* (Pečenice, o. Levice); *Oseuke ňebol'i ako ňeska z damaškátu* (Kozí Vrbovok, o. Krupina). Miestami sa používali aj dvojslovné spojenia *spodní sovok, osovok* na rozdiel od *vrchného sovku, osovku* (obliečky): *Veru, bolo aj tak, že som ňemala aňi na vrchné sovki, spávali zme len f sponnich* (Chochoľná); *spodní osovok* (Prenčov, o. Banská Štiavnica); *sponni sovek* (Bošianska Neporadza, o. Bánovce nad Bebravou); *vrchní osovok* (Sklabiná, o. Modrý Kameň); na Orave *spodni sof* (Lomná, o. Námestovo). Zaznamenali sme aj prirôvanie *zdúva sa jako sovok* (Návojevce). V západozemerských, juhonitrianskych, modranských a záhorských nárečiach boli rozšírené vo význame spodnej obliečky výrazy *ciecha, cecha, cicha*: *Ňema aňi obliečke, len tak f cechách spáva* (Kokava nad Rimavicou); *Presipala som perie do novích ciech* (Klenovec); *spodná cicha* (Častá, o. Modra); *spodni cicha* (Rozbehy, o. Senica). V severotekovských a miestami v juhozápadoslovenských nárečiach fungujú uvedené výrazy vo význame vrchnej obliečky: *Péri bolo f sofku a na to sa navlékla cicha* (Blatné); *Já sem mieu cichi dicki čistě* (Záhorská Bystrica); *vrchní cicha* (Lamač). Vo východoslovenských nárečiach sú názvy spodných obalov utvorené od slovesa *sypat'*: *presip, presipa, prisip, prisipa, prisipka*. Napr.: *Na perinu treba presipu* (Dlhá

Lúka); *Do prisipi še dalo piere* (Hrabkov, o. Prešov); *Treba mi nove prisipi na perini, bo mi vihodzi piere* (Spišský Štvrtok). Hoci sme už spomenuli *angín* vo význame hustej bavlnenej látky na periny, čiastočne v juhotekovských, topoľčianskych a juhozáhorských nárečiach sa vyskytuje vo význame spodného obalu na periny alebo podušky a v sotáckych a miestami v zemplínskych nárečiach sme zaznamenali v tomto význame aj slovo *anginet*. Napr.: *Mám už i angíni narichtované* (Záhorská Bystrica); *Mám novú angínovú duchnu, zajtrá do nej bud'em nasípať perie* (Návojevce); *angín* (Čaka, o. Vráble; Jedľové Kostol'any, o. Zlaté Moravce); *anginet* (Belá nad Cirochou, o. Snina; Brekov, o. Humené; Čerhov, o. Trebišov).

Dlhé zimné večery využívali už tradične ženy a dievky na spoločné odtrhávanie peria z kostriek – na strednom Slovensku na *páračky*, na západnom Slovensku na *driapačky*. Na strednom a na východnom Slovensku perie *párali*. V západoslovenských a čiastočne v oravských a zvolenských nárečiach perie *driapali*. Porov.: *V zime zme chodili na párački, tam zme páravali, d'e mali d'ieuki* (Záskalie, o. Dolný Kubín); *Pieret'a je dost', bud'eme drépať* (Dolná Lehota); *Ke_cú už dlhie zimnie večeri, zviknú bývať po domoch párački* (Krupina); *Dneska sa bude driapať perie* (Čierny Balog); *Hiba dakodi po pónoci zmo sä rozišli s tich páraški* (Brusník); *Chodzili zme každú zimu na drápački* (Trakovice, o. Hlohovec); *Na drapačkáh nán viprávali staré ženi také strašné veci* (Lapáš); *V žime babi paral'i pire* (Dlhá Lúka); *V ješeňi pire u nas paral'i* (Brezina). Najusilovnejšie sa páralo perie pred svadbami, lebo *to bolo način veľa perín, tak sa zavolalo aj dvacad', aj tricad' žien, radon sa volalo na tie páračke* (Lišov). Často sa stalo, že už hlásnik trúbil *Uderila dvanásta hodzina, moseli zme ícit spat, tag už poton teda gazdziná zebrala perie a podávala do duchni* (Kostolné, o. Myjava). Na jednu nezabudnuteľnú príhodu pri sypaní peria do periny si živo zaspomínala s ponosou ženička z Čeloviec: *To vám bolo, kod zme duchne chod'ile nasejpať pre mladú nevestu, ale aj to ždi ľem staršie žene. Á, ver tode radosná maťi hāčala za jej ratolieskov premil'enov, tag ver! Aj dukād dala do duchne. A kod bole duchne nasejpanej, radosná maťi zasek predložila pred žene uctivos. Ale kod mñe peria nasejpale, ta mi krsná maťi dukād z duchne ukrala, spravila sa, že ho dáva do duchne a dala si ho do vačku.*

K perine patrila aj podložka pod hlavu dobre naplnená perím, hlavnica. Slovtvorné podoby utvorené od slova *hlava* pomocou prípon *-ňic, -ňica, -ňik; -ec, -ok, -ek* a predpôn *pod-, z-, za-* sú rozšírené na celom území Slovenska. Porov.: *Daj si hlauič pod hlavu!* (Kociha); *F tej hlavñici je veľa pierat'a* (Čierny Balog); *To običajné pierie sa do zlavnidz nehodzi* (Veľké Rovné); *Já mám na posteli duchnu a dva zhľafce, jeden zhľavec je pro mia málo* (Skalica); *Spím*

skoro posed'áčki, musím mať tri zahlavki pod hlavu (Dunajov, o. Kysucké Nové Mesto); *Daj sebe ešči jeden zahlavek pod hlavu!* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves); *To je obliečka na podhlavniču* (Sučany, o. Martin); *Ja si mosím dadz na nodz aj tri podhlavniki* (Trstie); *Aj podlafki mala z nového peria* (Brezová pod Bradlom). V časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí je rozšírené znenie *vankúš* (v maďarčine *vánkos*): *Pod hlavou mávam dva vankúše* (Návojojce); *Ja si ždicki mosím dac pod hlavu tri vankúše* (Trstie); *Mladožeňíci jedlí z jeniho taňiera a ešče vari aj na jenom vankúši sed'eli* (Lišov). Mladá dievčina si chránila svoj vankúšik, zanôtiac si: *Gd'e si zmokou, tam sa suš, ňel'ihaj mi na vankúš, muoj vankúšig bieli je, tvoja hláu-ka mokrá je*. Na západnom Slovensku je výraz *poduška* (pod ucho) pravdepodobne kalk z iných jazykov (franc. *oreiller*, nem. *Ohrkissen*, rus. *poduška*, poľ. *poduszka*): *Potáhni mu podušku pod hlavu, abi mal viššie* (Bzince pod Javorinou); *Som jěj spravila duchnu z neodrápaného pérá a podušku pod hlavu* (Borová, o. Trnava). Na Záhori je známe slovo *poštár*; *polštár* (z nemeckého *Polster*) i jeho zdobnená podoba *poštárek* ako názov malej hlavničky: *Každá pítá dvie dúchni, štiri poštáre, nuž de to vzít?* (Borinka, o. Bratislava); *Já ket sem sa vidala, nedostala som z domu aňi polštár* (Skalica); *Bių to konc novi polštár* (Záhorská Bystrica); *Pod huavu sa dáva i poštárek* (Hlboké). Väčšinou názvy obľúbených malých vankúšikov tvorili zdobneniny ich základných pomenovaní: *Poškaj, dám ti hlauňišku pod hlavu* (Rochovce, o. Rožňava); *Na salaši ňemaž zahlofčeki, tam sa chiba kabád hod'í pod hlavu* (Brezovica, o. Trstená); *Pítaų si vankúšik pod hlavu* (Likavka, o. Ružomberok); *Kostrnki s pérá sa dávajú do tich poduščičék* (Báhoň, o. Modra). Okrem týchto názvov malé vankúše sa volali aj *kaprice*, *kapricki* i *kapricne* (Sučany): *Na šezlone majú kaprice* (Španie Pole, o. Revúca); *Daj sebe kapric pod hlavu, lepše se ci budze l'ěžic* (Gregorovce, o. Sabinov); *Mámo višívanie kapricke* (Kociha). V juhohorčianskom nárečí je *kapricka* malá perinka a expresívne je to taký pokrčený *zdošek* alebo v Bzinciach pod Javorinou *bucula*: *Tan si zeber na lavicu tú buculu pod hlavu; Prezleč kapricku, táto je uš špinavá* (Bobot, o. Bánovce nad Bebravou); *Šak to má len takí zdošek pod hlavu* (Kubrica).

O tom, ako sa vydajachtivé *d'ioučence* *pochabeli okolo vankúšikov*, nám takto porozprávali v Harmanci pri Banskej Bystrici: *Ráno bou sobáš. Poschod'ili sa d'ioučence, mládenci a spievali šel'ijakie pesničke. Potom vbehli d'ioučence do izbi a každá kcela chiťit tie mal'ické vankúšike. Kerá sa prvá chiťila vankúšika, tak sa vraj do roka vidá.*

Ťažkú *podušku* so starým perím prirovnali v Bošáci a na Myjave k *caganovi*, k niečomu veľmi ťažkému a zgučavenému: *Má poduški*

jeden cagan!; Také sú tašké jak cagan. Naopak, pritenký vankúš alebo perina slabo naplnená perím bola *parušina, perušina*, zdobnena *parušína, perušína*: *Na chorú prihodila iba parušinu* (Králíky, o. Banská Bystrica); *To sa neni duchni, to sa lem parušini* (Šurany); *Keť sa vidávala, dostala len parušíni* (Bošáca); *Každí perušíni spraviť a richtárovi odnesol* (Dolné Orešany, o. Trnava). Starší ľudia z Bošáče ešte pamätajú *koposter* – polovičný vankúš pod hlavu.

Vankúše sa plnili nielen mäkkým páperím, ale pre chudobnejších boli dobré aj *kostrnke s pierata* (Staré Hory), tvrdé stonky najmä husieho peria. Podušku naplnenú kostrnkami volali na juhozápade Slovenska *kostrnica* (Rakovice, o. Piešťany), boli to *kostrnkové poduški* (Malženice, o. Hlohovec) alebo *stupkovice* (Hlboké). Pritrafilo sa, že nebolo ani kostrniiek, nuž sa napchalo slamy alebo suchého listia do vreca a takto mali v Papradne (o. Považská Bystrica) namiesto *zlvavnice šuchraňu*. Jemnú posteľnú bielizeň, najmä vankúše, vedeli ženičky aj krásne ozdobiť. Obyčajne vkladali do obliečok háčkovaný, pletený či vyšívaný pás alebo pás inej látky ako ozdobnú vložku, po okrajoch dávali čipky, volány: *anzace, anzeci, ancesi, cifri, čiki, fodri, či rojti*: *Fpredu boľi anzace peknie višívanie, nie zúpke, ale rounuo a to sa višívalo dopredu do vankúšou* (Kráľová); *Na poštare sa ancese dávali na parádu, to biyo naširoko heklované* (Stupava); *Ej, al'e mala ta paradne perini, na zahlavkoch same šumne anzece!* (Letanovec); *Dali tam aj pletenú šnurovanú cifru* (Vrable); *Na hlavničke buli tul'ipánovie cifri* (Klenovec); *Ťie ozduopke, no mi zme to volal'i čike* (Dobrá Niva, o. Zvolen); *Táto čikovaná poduška má naspotku takí svetlí čik* (Šaľa); *Bola tam fšitá fodra* (Poľný Kesov, o. Nitra); *Aj foderka šumne ukaže na zahľafčeku* (Torysa); *Daktorá si narichtovala takí pekni vankúž z rojtou* (Žaškov); *Kolkože máš tich rojtičkou?* (Likavka). Ozdobou boli aj z nití urobené farebné uzličky – *babuše*: *Zme robili také poduški, čo mali f prostrítku tri rúže a také babuše spravené* (Šenkvice, o. Modra). Väčšina takto vyčačkaných vankúšov bola poukladaná na posteliach ako ozdoba alebo nachystaná dievkam do výbavy: *Prennej izbe zme mali vislatú postel, boli na nej uložené duchni a vankúše z ancesami* (Návojojce); *A zahľafki buli aš pot povalu vistlate* (Hrabkov). *Zahľavki a veľke perini, f tih ňikto ňigda ňeľehal, to ľem na parádu buli poscel'ene* (Kokšov-Bakša). Na Záhori mali jeden dlhý vankúš slúžiaci ako ozdoba na ustlanú posteľ so svojráznym pomenovaním: *Takí dúhí poštar, temu sme rikali kúň* (Kunov), z toho vzniklo aj spojenie: *poštárki na postelách postavené na koňa* (Hlboké) – vankúše uložené kolmo na ustlanú posteľ. Výstižne ich volali na Záhori *vúoški* (Štefanov).

Vankúš, vankúšik, poduška alebo perinka či duchienka bola aj perím naplnená zavinovačka pre dojča: *Maličkuo sã nosievalo vo van-*

kúši (Žaškov); *Maluo bolo zababúšeno vo vankúši* (Sebechleby); *Ďe bola žena hrubá, zrichtuvaŕ sa vankúšig na povit'ia z novem perat'om, žebe dobre hrialo* (Čelovce); *Ešče je to len f poduške, a uš to krákorí* (Červeník); *Dzítatko f poduške sa zavíjalo s trakom* (Cífer); *Dobre previaš perinku zos povejňikom!* (Hrabkov); *Duchenka biŕa zvázaná povijákem* (Hlboké); *Decku dali novú duchénku* (Častá). Na Záhorí zabalia dojča aj do *povineku* (Lopašov, o. Skalica) a na Spiši do *povitku*: *F povitku dzecko nošila* (Studeneč); *Ešči furd je to dzecko f povitku?* (Markušovce).

Vrchný poťah na perinu alebo podušku mal v nárečiach tiež rôzne názvy. Najrozšírenejšie boli podoby odvodené od slovesa *vliecť* predponami *ob-* a *na-*: *obliečka*, v Gemeri *oblieška*, *obliaška*, na juhozápadnom Slovensku *návlečka*, *navliečka*, od slovesa *vláčiť* to bola *návlačka*, v juhozemplínskych nárečiach *povlak*, *povlaka* (Nižný Hrabovec, o. Vranov). Porovnaj: *A s toho potom i souki na pier' i obliečki šil'i* (Dolný Kubín); *Peren dvoje obliečki z duchien* (Návojojvce); *Dámo šist'ie oblieške na duchne* (Kociha); *Pretáhla som šistú obliašku na postel* (Brusník); *Ideme navlécit čist'ie návliečki* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom); *Ti navliečki budež mad do víbavi* (Brezová pod Bradlom); *To je nová návlečka* (Záhorská Bystrica). Miestami sa v severostredoslovenských a západoslovenských nárečiach vo význame „obliečka“ vyskytujú aj výrazy *sovok*, *sovek*, *osovok*, *osovek* aj spojenia *vrchní sovok*, *vrchní sovek*. Napr.: *Ku Veľkej noci preoblečieme perini do čist'ích soukou* (Dolná Lehota); *Mosín si uš kúpiť vrchné aj sponné sovki* (Návojojvce); *Strakaté sovki sa lepš'ie, lebo sa tag nezašvoldá* (Valaská Belá); *Už má na dvoje sovkvov* (Veľké Rovné); *Fčera son vimieňala osouke* (Pečenice). Spomenuli sme už, že v severoteľkovských a čiastočne juhozápadoslovenských nárečiach fungujú vo význame vrchnej obliečky výrazy *ciecha*, *cícha*, *ciška*, v spišských, šarišských a abovských nárečiach *catcha*, *caha*, v Kucanoch *scaha*: *Kúpila som na jarmoku plátno na postelnie cíche* (Hliník nad Hronom); *Péri bolo f sofku a na to sa navlékla cícha* (Blatné); *Já sem mieŕa cíchi dicki čist'ie* (Záhorská Bystrica); *Mama nakúpili na ti poštar'ki ti cíški* (Kunov, o. Senica); *Cíški na duchni a poštar'ie sa robili s plátna* (Dúbravka); *Kupila som nove cahi na perini a zahľafki* (Spišský Štvrtok); *Cacha se mi potarhala* (Veľký Šariš). V Novohrade a na juhozápade Slovenska obliekajú periny do *duchnišťa* (Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň) alebo do *duchnišča* (Ružindol, o. Trnava), v Návojojvciach do *parušini*: *Parušini sa mi potrhali, nuž id'ien kúpiť kanafas*. Na východnom Slovensku na perinu navliekajú *periňanku* a na hlavnicu *zahľaučinu*: *Periňanka se mi začína drec* (Spišský Štvrtok); *Vidzela ší uš tote nove damaškovo periňanki?* (Žalobín); *Pozobľikala mi i zahľaučini, ta mam hromadu rajbaňa* (Žalobín). Neskôr,

keď periny vymenili za ľahšie, prešívane prikrývky – paplóny, lebo vraj *mlade uš ňechca perinu, lem paplan* (Dlhá Lúka), pribudli k starým osvedčeným obliečkam nové obliečky na paplóny – *paplanouki* (Sobrance) i *kapne: Kúpila som tri kapne a neskór kúpim ešte jennu* (Hrušové).

Látky na obliečky perín i vankúšov boli rôzne a rôzne boli aj ich pomenovania. Na strednom a západnom Slovensku volali ľanovú alebo bavlnenú látku, z ktorej sa šili obliečky, *kanafas, kanavás: Vankúšig mám s kanafasu* (Staré Hory); *Kúpela son kanaváz na duchne* (Kociha); *Strakatí kanafas sa kúpiu* (Kunov); *Obledž duchni do kanafasovih obliečok!* (Návojojce); *Máme kanafasovie cíche* (Prochot). Ľanová, konopná alebo bavlnená látka tkaná z troch nití s použitím štvoro nitelnic, to bola *činovať*, v Bacúchu (o. Brezno) *činovaťina: Šecke cíche mala z novučičkej činuvati* (Prochot). K parádnejším obliečkam už patrili tie, ktoré sa šili zo vzorkovanej látky s atlasovým leskom z *damasku, damašku, damaska, z damaški, damastu, damaškatu: Gde si kúpila toho damašku?* (Likavka); *Ot krsnej dostala ohromnú damašku na sovki* (Chocholná); *Máž duchni z akéjsig velice fajnovéj damaški* (Brezová pod Bradlom); *Ma dzešedz metre damastu na cachi* (Studenec); *Duchni prezlečiem do damaškovih obliečok* (Návojojce); *Oseuke ňeboli damaškátovie* (Kozí Vrbovok); *Mladuchine perini sa volaľi rúcho, to bolo bielo, z damaškátu* (Kráľová); *Vidzela si uš tote nove damaškove periňanki, co mi sebe kupila?* (Žalobín). V modrokamenských a gemerských nárečiach volali doma tkanú a farbenú látku *farbiarčina* a na hornej Orave *farbeňina: Ako ja památám, mávale zme obliečke na duchne s farbiarčine našitej* (Čelovce); *Predávala sa i farbeňina* (Bobrov, o. Námestovo). Obliečky bývali pásikavé: *Uložili hu do pásikavich perín* (Králiky); *Tetka majú šecko štráfkové* (Skalica); *Na valaloh maju radzi štrafkovane periňanki* (Geraltov); *Mame smuškatie cachi* (Žakarovce, o. Gelnica); kockované: *Mňa sa pášej krížavie duchne* (Kociha), i pestrofarebné: *Strakaté sovki sa lepšie, lebo sa tak nezašvoldá* (Valaská Belá); *Periňi sa volakedi robeli len tarkavie, abi ňebolo hñed' vidno špinu* (Pukanec). Najmenej starosti si robili ženičky so žehlením obliečok. Mali na to svoju osvedčenú radu: *Suchej cistej obliečke sa ňepigľúvale, ako e to ňeska vo zveku. Ena chiňila edom koñiec, druhá druhej, porancuvale zme ich, ponatáhuvale, žebe bole rouna. Napokom zme ich poťapkale a nahale odležati* (Čelovce).

Postlaná posteľ sa zakrývala väčšou, upravenou, často zdobenou látkou určenou na ochranu, ale aj na ozdobu. Zaznamenali sme pre ňu názvy utvorené od slovesa *kryť*, a to pomocou prípon *-dlo, -ka* a predpôn *pri-, za-, po-*: *Kúpila som prikrívadlá na posteľe* (Kameňany); *Šetke sa ohľad'ele na posteľ, na to nove prikrejvadlo* (Málinec);

Dones mi prikrivallo! (Bošáca). Najrozšírenejšie sú však podoby: *deka, dekňa*, na východnom Slovensku *koperdeka, koperdekňa*, jednotlivo aj *koperdek*. Ide o názvy cudzieho pôvodu (z nemčiny *Decke*). Napr. *Ona má čipkovanú deku na posteliach* (Návojevce); *Zarucil na poscel' deku* (Brezovica, o. Sabinov); *Poskladaj tú dekňu!* (Devičie); *Na poscele som sebe kupila nove koperdeki* (Spišský Štvrtok); *Poscil' prikril'i s koperdeku* (Dlhá Lúka); *Koperdeku davame na pojscel' lem u ňedzeľu* (Žalobín); *Polož uš tia koperdekne na postel* (Kameňany); *Koperdek ši ňenašla?* (Veľký Šariš). Vo viacerých hláskoslovných obmenách sa vyskytujú miestami na celom Slovensku názvy odvodené od slovesa *prestierat'* príponou *-dlo*. Porov.: *Na postel som kúpela aj prešciaradlá* (Brusník); *Kamarátke son strhla presceradlo s posteli na suknu* (Cífer); *Prez deň sa dávali na posteľe proscíraduá* (Hlboké); *Natkaľi i plahti na verch – presceradla, a to sama ruža* (Kokšov-Bakša). Jednotlivo sme zaznamenali vo význame prikrývky na posteľ aj tieto podoby: *verchňa plachta* (Bretejovce, o. Prešov; Brekov, o. Humenné); *krasna plachta* (Becherov, o. Bardejov); *strapcová plachta* (Podhradie, o. Prievidza); *prehod* (Kostolište, o. Malacky); *hába na postel'* (Zázrivá, o. Dolný Kubín); *krasofka* (Hrabkov); *pola* (Devičie); *oškasta plachta* (Košické Hámre, o. Košice).

V majetnejších rodinách mali neskôr pri posteliach aj nočné stolíky – *nočnia kasničke* (Veľké Straciny, o. Lučenec). Na celom území Slovenska bol však pre ne rozšírený názov *nachtkastlík* i *nachtkastel* (z nemeckého *Nachtkasten*) s variantmi: *natkaslík, nachkaslík, nachkasel*. Porov.: *Pri posteliach sa dva natkastlíki* (Smrečany, o. Liptovský Mikuláš); *Gu posteli postavili nachkaslík* (Králiky); *Lampiška je na nachkaslíku* (Rochovce); *Lampu pološ pri posteli na nachkasel!* (Hliník nad Hronom); *Volakedi ňebíval'i také kasne a natkaslíki* (Kšinná); *Pohladaj to v natkaslíku* (Červeník); *Pokukala i do nachkaslíka, či tam ňenajdze štrimf'le* (Spišský Štvrtok); *Mame novi nachkaslík* (Smižany). Vo viacčlenných rodinách sa pre nedostatok miesta s veľkou obľubou používali skladacie, rozkladacie, zasúvacie, zavieračie posteľe či postielky, ktoré sa večer rozložili, ráno zložili a zasunuli obyčajne pod vyššiu posteľ: *A mali zme takú zavíracú postel, to sa na nodz rošťáhlo a na tom dve deti spávali* (Svätoplukovo, o. Nitra); *Poscilka še na dzeň fcahne pot poscel'* (Spišský Štvrtok); *Poscilka bila na kolečkach, to še zapchala pot poscil' a potom vicahla* (Dlhá Lúka). Boli aj také *space stoli* či *stolové posteľe*, ktoré sa cez noc rozťahli, cez deň zasunuli a vrchná doska na nich slúžila ako stôl: *Apa maų ednu takú skladaciu postel', čez nodz v ňej spaų a rano ju zložių na stuou* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň); *Mali zme aj taki spaci stol, prez den to bol stol a v noci postel* (Dubová, o. Modra); *Mi máme tú zavirací postel, ve dňe to máme jak stúl, a v noci jak postel* (Skalica).

Zaznamenali sme aj iné domáce názvy pre tento druh postelí. Porovnaj: *Pot posceľami zme maľi kerekeški, tak še volaľi ňiske posceľe, co zme jih pot posceľ ciskali a prez nodz zme jih povicaĥovali* (Kokšov-Bakša). V Ábelovej (o. Lučenec) mali tiež *kerekešku* alebo *skladaňicu*, v Senici *kakalu*. *Za tranĥportem sme mieli škriĥ – takú zaviracú postel* (Kúty); *Naz bulo ošem, trojo sme spavali na šufetľi, prez dzeň bula šufetľa pod veľku posceľu a na nodz ju madz vicahľi a mi v ňej spali* (Babin Potok, o. Sabinov). V Nedožeroch (o. Prievidza) spali deti na *šupetľe*, v Medzibrode, o. Brezno, na *šupétle* a vo Vranove na *šupeľe*. Porovnaj: *Pod oblokom boĥa šupétla, to boĥ na d'eh stuol a na nodz postel*. Miestami v Šariši volajú rozťahovacíu lavicu s operadlom, druh detskej skladacej postieľky, *ľimbak*: *V ľimbaku špi dzecko jak zarezano* (Richvald, o. Bardejov).

Neskôr posteľe nahradil iný druh nábytku uspořobený na ležanie, ktorý mal pružiny, pružné perá na tlmenie nárazov, bola to nízka pohovka bez operadla. Na strednom a západnom Slovensku to bola *kanapa* i *kanap*: *Tak tuĥo zaspaĥ, ĥuo eš s kanapa spadaĥ, a neprebudĥi sa* (Dolná Lehota); *Ĉerá zme si kúpili kanab do izbi* (Hliník nad Hronom); *Tú starú kanapu sme uš predali* (Veľké Rovné); *Bola uš rostrajganá tá kanapa* (Svätoplukovo). Na celom Slovensku sú rozšírené názvy *diván* i *diváň*, miestami v Gemeri a v Novohrade *dikov* i *digov*: *V izbe je diváň* (Vrútky, o. Martin); *Toto diváň bi ta zbaviĥ, aľe má fědre pohubenie* (Klenovec); *Ten divan dajme zreparovat, ti staré struni sú polámané* (Skalica); *F ĥiži maľi taki divan* (Dlhá Lúka); *Dakedi ňebulo bars fejdrovaniĥ divanoch, to ľem na tvardim me spali* (Žalobín); *Spal na dikóve* (Hnúšťa, o. Rimavská Sobota); *Poľisňi digóv!* (Kalinovo). Malý diváňček vypchatý slamou alebo senom ťartovne volali v Gemeri *dereš*: *Ku sa id'em eš'e na derež ovaliť* (Tisovec, o. Rimavská Sobota). Na strednom a na juhozápadnom Slovensku sa tiež oddychovalo na *otománe*: *V izbe maľi otomáň* (Sučany); *Od'ichoĥ son si na otomaňe* (Pukanec); *Ležav na otománe* (Záhorská Bystrica).

Väčšie deti spávali obyĥajne v drevených rozkladacĥ postieľkach. Okrem dreva zĥotovovali ich aj zo štiepaného prúťia zvaného *ľubok*, takúto postieľku volali *ľubová postieľka* (Lieskovec, o. Ilava). Pre menšie deti to boli hojďacie postieľky – kolíscky. Patrili s mäkkými perinkami k prvým dôležitým veciam dieťatka, veď aj o samodruhej žene sa hovorilo: *bude skoro kolisat* (Rochovce) a dobrá rada nechýbala ani v ľudovej piesni:

*Nepovedz ti, diouĥa, materi,
že sme spolu spali v posteli,
ale povedz, povedz, hej, povedz svojmu ocovi,
nak ti kolísocĥu ĥotovi.*

*Kolísočka bude z javoria
a perinka bude z páperia,
a povojník bude, bude, hej, bude samá stužtička,
do nej povijeme Janička.*

Okrem tradičných drevených kolískok poslúžili aj plachty zavesené na hrade, tráme v izbe alebo na prenosnej konštrukcii pozostávajúcej z troch žrdok – poľné prenosné kolisky. Lexika týkajúca sa názvov kolískok je vo všetkých oblastiach Slovenska veľmi bohatá. Tvorila sa väčšinou od sloviess *kolisať, kolembať, kolimbať, koliebať*, a tak vznikali najrozličnejšie hláskové a slovotvorné podoby: *kolíska, kolíski, kolísanka, kolísačky, kolimbačka, kolibačka, kolibaňa*, (v Bošáci pri Trenčíne aj *koribaňa*), *koliebka, kolemba, kolembačka, kolebáč, kolebáča, kolebáki* a iné. Porovnaj niekoľko príkladov s významom izbová drevená kolíska: *Já so_mala vedľa postele kolísku* (Žaškov); *Ked už bola vača, kolísku zme vinéslí na hóru* (Vištuk, o. Modra); *Treba popravic kolísku, bo se zlamala noška* (Torysa); *F kolíske se kolísalo dzecko* (Dlhá Lúka); *Điřa sa kolíše v kolimbaški* (Klenovec); *Đeže kolíbaņu, tú už nenájđeře, čilkám len samé kočáre kupujú!* (Čičmany); *Já už aņi nevím, de je moja kolépkka* (Kúty); *V izbie bývaųa aj kolépkka* (Hlboké); *Daj to decko do kolípki a hibaj niečo robít!* (Turá Lúka). Na strednom Slovensku a v južnotrenčianskych nárečiach kolísali deti v *belčove, bielčove, belčieve*: *Fšetkích šez_đeří sa vičičralo v jednom bielčove* (Sučany); *Mňa už ňekolísali f plachotki, ale v belčove* (Hliník nad Hronom); *Maliho uložila do beųčova a hojdala ho, kĭn ňezaspau* (Sebechleby); *Daj hu do belčova a pohontřlaj!* (Kubrica); *Pichňi ho do belčova a ňech čuči!* (Kšinná). Kolísku na dvoch zaokrúhlených podložkách milo volali v Ružindole *belenka* a v Hlbokom *bélenka*. V Honte a západnom Novohrade sa osvedčila prútená kolíska v tvare korýtkka, nazývaná *kerbel, korbel*: *To bolo dobroo vihútaňia, řem kerbel* (Drienovo, o. Krupina); *korbel* (Cerovo, o. Krupina; Dolný Tisovník). Tu sa stretávame aj s názvom *hajóv*, označujúcim drevenú kolísku zavesenú na stojacom ráme: *F takontoka hajóve be mohou spaři aj kráľ* (Kalinovo). V oravských, turčianskych a zvolenských nárečiach hojdali deti aj v *hojde*: *Oředz mu urobí hojđu, buđe buvař* (Sedliacka Dubová, o. Dolný Kubín); *Pot, idež haja_do hojđi* (Staré Hory), *hojda* (Háj, o. Martin). Spomenuli sme aj kolisky pre tie najmenšie detváky zhotovené z plachty zavesenej na hrade alebo pripevnenej na trojnožke zo žrdí, lebo *dagdze i trinadz ľudzi bývalo, tam dzeci povešali hore na mešterki, s platna mali зробene kolíski a z ruku kolísali* (Rozhanovce, o. Košice); *Na valaloh mali také kolísačky, co na plafoňe na porvazoh buli uvadzene* (Geraltov); *Na karičkák*

je vivázaná rohová plachta, tan spává najmenšie (Horná Súča). V Ábelovej volali detskú kolisku z plachty na povalovej hrade *korbelík*. V lete bolo často vidno ženu, ako *šya hrstovat, na chrpte maŷa decko, v jednej ruce kosák a v druhej kolebáki* (Turá Lúka). *Kolebáki, kolebáče, koliski, kolisački*, tieto pomnožné podstatné mená označovali *takie tri palice, zrobenuo dovena, to bola poľná koľiska* (Cerovo), urobená z plachty pripevnenej obyčajne na trojnožke zo žrdí: *Ked boli dzeci male, na rolu zme si brali kolebače* (Dubová, o. Modra); *Dám ho do koľisok* (Detva); *Táto bola f koľisačkoch, mi zme švápku säd'ili* (Dolný Kubín); *Cez leto na poli koliske spalo dieťa* (Bánovce nad Bebravou). V Gemerí majú *kolembu*, v Šumiaci (o. Brezno) *koľisanku*. Podobne od sloviess *hinčať, hinčovať, hintať, hunčať, hojdať* volajú poľnú kolisku na Záhorí *hinčula* (Stupava), v okolí Trnavy *hinčuška* (Brestovany), na juhozápade *hunčáfka*, porovnaj: *Mielo to tri drevené noški, na to sa uvázala plachétká a to bila hunčáfka, co dzíťa v ňi hunčali* (Dúbravka), na Myjave *hintuša*, porovnaj: *Tatko doniesli tri palice, manka na ne uviazali hintušu s plachtí*; na Orave pomnožné podstatné meno *hojdački*: *Do poľa zme zaľi hojdački a v ňih dieťa spalo* (Lomná), v severnom Šariši a v Zemplíne *hojdanka*: *Poľova koliska mala taku hojdanuku* (Dlhá Lúka); *hojdanka* (Hatalov, o. Michalovce). Nezáležalo na druhu kolisky, v každej deti *kolísali, kolembali, hinčali, hinčovali* či *hontrľali, hombali, hondrcali, hopcikali, hoštrňali*: *Ňemôžem íť preč, mosím tochtó malého hinčuvat* (Ludanice); *Nehontřllaj ho tag moc, lebo vipanne s kolípki!* (Lubina); *Muším ho hombac, bo ňechce spac* (Brezovica, o. Sabinov); *Len ho tag nehopcikaj, ešče ho prekidneš!* (Kameňany); *Nosuľa ho hoštrňala v koľiske* (Veľká Lehôtka, o. Prievidza).

Medzi žiackymi prácami v rámci celoslovenskej súťaže o najkrajšiu prácu na tému *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, ktorej garantom je aj Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, nás spomedzi mnohých pekných prác zaujala aj jedna mimoriadne milá práca. Dievčinke z piateho ročníka základnej školy sa pri zadanej téme vynorila v mysli prababkina stará dedinská posteľ, ktorú zrejme prababka *poprávala* tak, ako v Kráľovej pri Banskej Bystrici: *Daľi sa vankúšike, vankúše tri a potom zase tri a na to hore perina, a už bola posteľ aspon do povali*. A tak svoju prácu začala slovami: „Veľká drevená posteľ s obrovskými nadoblačnými perinami a vankúšmi v izbe by nás rada povolala do páperových snov, len do nich skočiť!“ A dievčatko neodolalo tomuto vábeniu a spriadalo jeden sen za druhým. Práve táto mäkká, teplá posteľ stala sa pre ňu bezpečným a krásnym miestom, symbolom domova, spolupatričnosti so všetkými blízkymi ľuďmi, návratmi do sveta rozprávok, zvykov, príbehov,

pomenúvania predmetov a javov, ktoré sa nám už dávno vytratili z pamäti, ale často vďaka našim blízkym, ako aj tým, ktorí sú ochotní ich ešte zachrániť, vracajú sa nám a zachovávajú ďalej. Sny dievčatka sa pomaly rozplývali a prechádzali stále viac a viac do reality, ale ono si súčasne uvedomilo tú skutočnú hodnotu svojho domova, svojej vlasti a krás rodnej reči.

IVETA FELIXOVÁ

Trhan, šklban, iba z mísy!

Takúto mienku mala Činkina mamka o svojom budúcom zaťovi vo veršovanej rozprávke Ludmily Podjavorinskej *Čin Čin*, keď sa vrabčie rodiny na pytačkách pohádali. Čo chcela týmito slovami vyjadriť? Že nastávajúci zať chodí otrhaný, že je chudobný a ešte k tomu aj niktoš a lenivec?

Nuž, keď niekto nebol upravený, chodil v roztrhaných, obnosených šatách a ešte k tomu bol aj nemajetný, okolie mu ihneď prisúdilo rôzne, veľmi často hanlivé pomenovania, prívlastky i prezývky.

Substantíva *trhan* i *šklban* sú súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka i slovenských nárečí a sú utvorené zo slovies *trhať*, *šklbať* činiteľskou príponou *-an*.

Krátky slovník slovenského jazyka (2003) vykladá lexému *trhan* v dvoch významoch: 1. otrhaný človek, otrhanec, šklban; 2. bedár, chudák, niktoš a štylisticky príznakovej lexéme *šklban* pripisuje význam „trhan, otrhanec; tulák (obyčajne v nadávkach)“.

Obe lexémy sú bohato zastúpené aj v slovenských nárečiach. Lexéma *šklban* aj v rôznych hláskových a slovotvorných variantoch (*škl'ban*, *šklbaň*, *šklbáň*, *škl'baň*, *šklbon*, *škuban*, *skubaň*, *šklubák*, *šklublič*, *šklbo*) i významoch a v niektorých kútoch Slovenska na spomínané významy nájdeme aj iné expresívne pomenovania, ktoré by sme medzi spisovnými slovami márne hľadali.

Gdo povedaŭ, že som šklban, hñed' mu papu'ľu rozmláťim! (Pukanec, o. Levice); *Obleš sä poráďne, ñejďi medzi lid'i ako trhan!* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Vizieráš jako šklubák, obleč sa!* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Už je s neho hotoví škuban, neumití, otrhaní a špinaví* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Jakiška tarhan do naz idze, paterce, jaki obdarti!* (Sabinov) – i takto sa ľudia vyjadrovali o človeku, ktorý nedbal o svoj zovňajšok a chodil v roztrhaných šatách.

V Bošáci, v okolí Považskej Bystrice, v Gemeri či v Šariši takéhoto otrhanca pomenúvajú aj inými výrazmi, napr. *plundrák*, *ľafan*, *cacor*, *carhoš*, *carhák*, *cundroš*: *Ti plundrák!* (Bošáca, o. Trenčín); *Ti ľafan!* (Prosné); *Ag visí tot kabát na tebe ani na dákom cacorovi!* (Kameňany, o. Revúca); *Ešte bi mi aj takí cahoš kečŭ roskázovat!* (Mu-

ránska Dlhá Lúka, o. Revúca); *S takim carhákom se ani do reši nedám* (Slavošovce, o. Rožňava); *To taki cundroš, ňima aňi poradneho lacha* (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Aj malým nezbedníkom, ktorí si šaty pri hre či iných huncútstvach dotrhali, ušli sa náležité pomenovania. Ich mamky si veru často nahnevane povzdychli: *Tento trhan, zase prišôu z d'ierou na riti, abi zase opšívala!*; *Bože, si ti len šklban, čera som ti dala dobré šati a ňeská sa už rostrhané* (Návojojce, o. Topoľčany); *Najmlačči bów velki trhan, naprišívala son sa mu flakón na galoti!* (Radošina, o. Nitra); *Aňi ňevém, čo uš tín trhanom dám obléct', šecker na nih len tag horí* (Lapáš, o. Nitra); *Škuban jeden, šecker na ňem porád horí* (Kuchyňa, o. Malacky); *To je taki drancír, hnet šecker rošklbe na sebe, drancír čertóv!* (Lukáčovce, o. Hlohovec); *Lem fčera som mu nohafki dala nove a pater na ňeho, na drancira, už jih rozdrel* (Bzenov, o. Prešov); *Ta, ti chaltec, tebe ňidž dluži ňevitrime!* (Dlhá Lúka). A detváky boli rady, ak sa to skončilo iba takto, lebo často sa pridali aj poriadny výprask.

Keď sa k otrhaným šatám a neupravenému vzhľadu chlapa pridružila jeho chudoba a nedajbože aj tuláctvo, žobranie či nečestné správanie, mal po chlebe. Hlavne u žien. Hneď ho ohodnotili. *Taki šklban, skade ruka, skade noha!* (Sebechleby, o. Krupina); *S takim šklbanom je najlepšie mať svatí pokoj. Drží tu pred ľudmi hore nos, a je to len jednoduchí šklbo* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa); *Kedisi bou dobrí krajčír, ale spustěu sa, staú sa trhan* (Bánovce nad Bebravou); *Čobi taki škuban mal!* (Bošáca); *Šade sa nájde taki škuban, čo človeku nohi podetne* (Trenčianska Závada, o. Trenčín); *Taki šklbon, len tot prišóv do dzedzini a uš sce roskazuvat, ani porciju neplaci* (Šípkové, o. Piešťany); *Z ňeho lem taki tarhan zostaňe, bo še ňidž ňeviučil* (Gregorovce, o. Sabinov). A ak sa v Riečnici na Kysuciach objavili ľudia pochybnej existencie, ničomníci, hneď o nich povedali: *Taki trhaňia prišli*. Na Spiši takéhoto človeka občas prezývajú *obervanec* (Studenec, o. Levoča) a v Šariši aj *obdarčuch* (Ratvaj, o. Sabinov; Široké, o. Prešov).

Matky dievčat nerady videli, keď si ich dcéry priviedli domov neporiadne oblečeného mládenca. A ak bol ešte aj z chudobnejších pomerov, hneď im bolo všetko jasné. *Mojá džiavka vera nepvajde za takího trhana!* (Ratková, o. Revúca); *Za takého šklubliča ca veru ňedám!* (Papradno, o. Považská Bystrica); *To je šklban, stě moju d'ieuku a ňeuživí aňi seba* (Návojojce).

V Hornej Lehote na Orave môžu však *trhanom* nazvať aj človeka veselej náture, v Gemeri o človeku, ktorý všetko robí rýchlo, ale často neporiadne, vravia: *Na toho sã ňemuožeš spoľahnúti, to je len taki šklban* (Kokava nad Rimavicou); *To je taki šklban, do šitkiho se lape a nižd nedokonši* (Prihradzany, o. Revúca); *Preš si ti fše taki trhan?*

(Rochovce, o. Rožňava). Ba aj o živom dieťati povedia: *Tot šklban neposedne ani za minút* (Kameňany). A v Spišskom Štvrtku *skubaň je taki človek, co rad i malu vedz dakemu vežňe*.

Jestvuje aj ženský náprotivok slova *trhan*. Keď v Kraľovanoch na Orave prišla otrhaná chudobná nevesta tam, kde nebola vítaná, už aj ju odháňali hanlivým: *Skobna, trhna, ber sa z domu!* (Kraľovany). A v Párnici aj žena môže byť nazvaná šklbanom: *Tá čo nidž ňemala, tá bola šklban, tá ostala v nedostatku*.

Akože pokračovali rozprávkové vrabčie nahovárky? Pani Čimčarová, Čimova vrabčia mama, nezostala budúcej svatke nič dlžná a o svojej budúcej neveste sa tiež nevyjadrila lichotivo. Takže o *gajdách, koberlách, dranculiach, cafrách a cafrangóškach, nahoritniciach, mastiguliach* aj o iných pomenovaniach žien v *rosfaranderených šatách*, teda o nedbanlivo odetých a upravených ženách, až niekedy nabadúce.

DAGMAR ŠIMUNOVÁ

Na veru ci nedajú, zeber si penáze!

V minulosti dostať niečo *na veru*, čiže *na úver*, *na dlh* alebo *na sekeru* bolo pre ľudí s malým majetkom alebo nízkym príjmom dosť ťažké, ako to naznačuje aj citát v názve, pochádzajúci zo Siladic pri Trnave. Napriek tomu si najmä menej majetní ľudia kupovali na dlh, požičiavali peniaze, prípadne dávali cenné veci do úschovy. Pripomenieme si niektoré staršie právnické termíny, ktoré súvisia práve s kúpou na úver, požičiavaním alebo úschovou peňazí, a ešte stále fungujú aspoň v nárečiach, aj keď dnes by im už len málokto rozumel.

Kupovanie tovaru do určitej sumy bez okamžitej platby dnes už nie je až taký veľký problém. Existuje veľa rozličných splátkových systémov pre ľudí s pravidelným a dostatočným príjmom. Kupujeme zväčša *na pôžičku*, pri kúpe áut sa zaužíval aj anglický výraz *lizing*, aj v dedinských krčmách možno ešte nalejú na sekeru.

Slovo *úver* sa v starej slovenčine nepoužívalo, aj keď napr. v Kamaldulskom slovníku nájdeme prídavné meno *uverný* vo význame „ten, ktorý ľahko uverí“: *persvasorius: snadno uwerly* (KS 1763), a sloveso *uverovať* vo význame „veriť, dôverovať“: *satis credo: uwerugem, nepochybugem* (KS 1763), pravda, v inom význame. Podstatné mená *úver*, *úvera*, prípadne zdobnenina *úverok* vo význame „pôžička, dlh“ sa začali používať až v štúrovskom období: *úvera (credit) sa pri krajinských obligáciách skoro každý deň premjeňa* (Domová pokladnica, 1849); *muožeme mať úverok, keď ňjeto popisu statkov a verejných katastrálnich knih?* (Slovenskje národňje novini, 1847); *dnes rokovalo sa o úveru 10 milionov* (Pešťbudínske vedomosti, 1864, roč. IV., č. 9); *predáva sa často na úver* (Orol, 1872, roč. III.).

V minulosti sa však kupovalo predovšetkým *na veru*, prípadne *na zveru*: *sem byl wzal nektery czas od neho* (Gregora Orawca) *nezo malo wlny na mu potrebu yakozto na weru* (Banská Bystrica 16. – 17. st.); *ja niže podepsani znamost činim, že gsem wzal od Mojžissa Abrahama na Bossanskich dome, na weru zal howadzich koži za štiriczat za try zlate, za petnast grossi* (s. l. 1733); *auctaratus: kdo ňekomu na zwěru ňeco dáwá aneb prodáwá* (KS 1764); *klobucznic ten chtiel wzit na weru wolakteri funt wlni* (Čachtice 1737); *žadne wsadeny sa nesmy na weru zapisat* (Kur 18. st). Príslovkový výraz *na veru* sa dodnes

zachoval v niektorých nárečiach: *potom zme uš prestali dávad na veru* (Bzince pod Javorinou); *šetko berú u Žida na veru* (Bošáca); *šez decí zebrál na veru* (Zvončín); *uš mu nesceli dat na veru pit* (Červeník).

Pôvod prislovkového spojenia *na veru* možno hľadať v praslovan-
skom výraze *věra* (po slovensky *viera*, po česky *víra*, po poľsky *wiara*,
po ukrajinsky *vjera*, po rusky a slovinsky *vera*, po srbsky a chorvátsky
vjera), ktorý má aj význam „pravda, pravdivosť, spoľahlivosť“.

Vo význame *úver*; *dlh*, *dlžoba* sa používali aj tvary od slov *vera*,
viera odvodené zdobnené *verka*, *virka*: *wina take na ssenki dawati
smele nesmime, nebo chudj lide, kdj gest wino na senku, musegi gim
bezdek wino brati a to wsseczko na werku* (Moravský Svätý Ján 1611);
na wirku weibraly so domu p. Pograniho asy za tollar circiter wina
(Skalica 1687).

Menej sa vo význame „úver, dlh, dlžoba“ využíval ponemčený
výraz *verung*: *kaupil sem s poruczeny gich milosty panu od sauseda
zdejšiho, totizto od Waczlawaw Zelenky, ponewadz bil werunk klasty
a penez nemel, per fl 15 wina 10 urn* (Skalica 1632).

Vo význame „dať, dávať na dlh, úver“ fungovali aj slovesá *verit'*,
verovať: *o wino, yak my wassa welkomoznost pisse, abich na ssenkj
zgednal a werowal wcele, ne aby gedem sud werily, ale any gedneg
holbj nechtj weritj, prweg se pitagu, yakowe penize mu dam* (Malženi-
ce 1621); *(žena) nechtela weryty wyna, teda sspan Jakwb wzal s prsta
swogeho prsten a wrhol na stuol* (Martin 1578).

Od slova *verit'* sa predponou *z-* vytvorilo dokonavé sloveso *zve-
rit'*, pretože tovar sa dával *na veru* i *na zveru*, a preto sloveso *zverit'*
malo takisto význam „dať na úver, na dlh“: *krčmár poddanjemu 2 zl.
str. zverit' sme; abi sa krčmárom zabránilo više 2 z. pálenki zverit'*
(Slovenskje národnje novini, 1845, 1846). Základný význam slovesa
zverit' je „niekoho alebo niečo dať, odovzdať do úschovy alebo na
niekoho starosť“. *Zverovali sa niekomu peniaze, zväčša vzácne veci,*
ale aj ľudia: dwe becky zweryli sme wassemu panu susedu (Pečenice
1581); *mug bratr my ty penýze zweryl* (Banská Štiavnica 1672); *tricot
zlatých zverugem na Zavka Andraša* (Rajec 1670); *Geziss nesweril
sebe sameho gim, protože on znal wssecky* (COB 17. st.); *s. Pawel na
s. Petra zweryl wssecky swe owce* (PP 1734); *ak majetku nemá, nikto
mu ani grajcara nesverí* (Besiedky, 1866, roč. I.); *rytieri, celkom sa
vám bez strachu sverujem* (Orol, 1875, roč. VI.).

Podobne ako pri slovese *zverit'*, predponou *z-* vzniklo aj sloves-
né podstatné meno *zverenie* vo význame „odovzdanie niekoho alebo
niečoho niekomu do opatery, úschovy, na niekoho starosť“: *potreba
y penezy na strowu vceste k činenj nakladkúw a nebo že list k zverenj
penezj* (KoB 1666) „potvrdenka o úvere, pôžičke“; *depositum: co se
k schowánj dáwá, swěrenj* (WU 1750); *delegatio: na někoho swěrenj*,

poručenj (KS 1763); zverenje nápojou sa na celú čelad jeho vsťahuje (Slovenskije národnije novini, 1845).

Peniaze sa požičiavali alebo dávali do úschovy len dôveryhodným, spoľahlivým a poctivým ľuďom, tým, ktorým bolo možné veriť, dôverovať, a preto sa často používali lexikalizované spojenia *dat' k vernej ruke, byť u vernej ruky*, alebo v množnom čísle *dat' k verným rukám; dat', položiť, schovať do verných rúk; byť pri verných rukách, verovať k rukám: komu ty penieze k werney rucze daty?; ty penieze, kterez bili v Cziczkana v werney ruky, kazali sme poloziti* (ŽK 1454); *nektere czasy gest tomu wokolo desyty aneb dewyty let, dal gest k wierne rucze neboščzyk Kašpar Porubsky Kremnyczanom pietset zlatych* (Orava 1541); *polozyl gest przed wrzad fl. X penizy syrotka dobre pamati Petra Mlynarze gmenowitie Anny do werne ruky danych* (Žilina 1560); *teda ya ti penyze, kde sami chczete, dam k werneg rvcze* (Sklabina 1560); *mam penezы hotowyh v Missa Hwizdača, ktere sem dala do wernich ruku schowat* (Zvolen 1590); *(Madlena) byla sweg matkj k wernym rukam schowaty dala fl. 3* (Slovenská Ľupča 1603); *pozustale penjze, ktere byly pri wernych ruku fl. 18, d. 47, te giste penyze se odali gehu manzelcze na zito* (Zvolen 1622); *povinen bude učen rodni list ukazati a do wernich ruku poctivim panum mistrum geden zlati položit* (CA 1647); [Bystričanom], *ktorim se bude werity k rukam takovy duochod, zeby ty wisse takoweg ssesteg czastky neutraczowali* (Považská Bystrica 1506).

Človek, ktorý požičiaval peniaze, alebo dával na úver tovar, zostal dodnes *veriteľ*: [Ján Jiskra sa zaviazal zaplatiť dlh] *wierzityel swemu* (Zvolen 1445); *my, nahorzepsany Petr a Zioffka, slibugem wierzitelom nassym menowane sumy gich polozietj a zaplatitj* (Červený Kameň 1507); *Anna Thebuska kдыz nemala, yak by reczenemu Vrbanowi dosti czinila a spolu tez gine weritele, kterym po manzelu swemu Tebusowi dluzna byla, odprawila* (Partizánska Ľupča 1568); *oddali sme panu weriteli nassemu f. 59, d. 60* (Banská Bystrica 1633); [úžera] *gest ten zisk, ktery weritel žada od sweho dlužnjka nad summu swu, kteru gemu pugčil za tu lasku, že mu pugčil* (LKa 1736); *gestli budu mocy weritelou ginac uspokogity, tehda magu irečke pri nich, pri manzelke a ditkach zustawaty* (Pukanec 1736).

Pomenovanie ženy, ktorá požičiava peniaze alebo dáva tovar na úver, sa dnes vytvorí prechýlením príponou *-ka – veriteľka*, ale v minulosti sa uprednostňovala prípona *-kyňa – veriteľkyňa*: *venditrix wedle obligatoru od sebe daneho p. weritelkyny sweg pred Welku nocu ma pokladat penize* (Žilina 1699); *sto zlatih rimskich slubugeme a zawazugeme sa od sdolapodepsaneho dne a terminu až do roka buduczeho 1739 a do dne podepsaneho spolu y z interesom paneg weritelkini nawratiti* (Slovenská Ľupča 1768). Používali sa aj pomenovania *zve-*

ritel', zveritel'kyňa, požičiavač, požičiavačka: kdo wisse driečneg sumy užery widyera, ne zweritel, ale užernik (KoB 1666); *y hle, prissel possčáwač aneb zweritel, aby wzal dwoch synů mych sebe na službu* (KB 1757); *creditrix: possłáwáčka, zweritelkyňa* (KS 1763).

Ďalším synonymom pre úver, dlžobu bolo nemecké slovo *borg* s hláskovými variantmi *bork, bôrg, burk*, ktoré malo prevažne administratívny charakter: *restantie vulgo buorghy* (Krupina 1695); *kone tento poddany nass prodal na bork* (Slovenské Pravno 1569); *Žid nerad na borg dawa* (BV 1652); *kdj pan ode mne wino na borgh bral* (Krupina 1671); *u nas na borky negwice se piwo wida* (Selec 1716); *zeberu na buork fl 17; dal sem bočku brinzi slobodnikom na buork* (Spiš 1730).

Od podstatného mena *borg* sa odvodilo sloveso *borgovať* (s variantmi *burgovať, porgovať*), teda predávať na úver: *kož co burguge, to ma zaplatiti* (ŽK 1473); *wino aneb piwo na wyeru porguwati nema* (Považská Bystrica 1506); *za wino, ktere gim [mestu] bol borgowal* (Slovenská Ľupča 1603); *aby zaden Zid nikomu wesseg tricet gragcare w trunku neborgowal* (Kur 1786). A. Bernolák (1825 – 1827) vysvetľuje slovo *vera* takisto nemeckým slovom *borg* (*das Borgen, die Borgung*), spojenie *na weru braní, wzatí* vysvetľuje ako „*borgovaní*“; *na veru brať towar* – „*borgovať*“; *na weru dáňi* – „*borgovaní*“ ap. Ako synonymum A. Bernolák uvádza sloveso *zveriť*. Substantívum *borg* (*burk, buorg*) sa stále používa v nárečiach na celom Slovensku: *už mi len napišu na borg, kišasonka!* (Dolná Lehota); *čil už ti málo do dá na borg* (Chocholná); *na burg ňedostaňeš* (Sobrance); *buorg* (Mošovce). Spojenia *robed' na borg* (Pukanec), *dad' na borg* (Martin), *bradz na burk* (Dlhá Lúka) majú význam „pracovať, predávať, nakupovať na dlh“. Frazeologizmus *bork príde pod oblok* (Návojevce) znamená, že „dlhu sa človek ťažko zbaví“. *Borgoš* je človek, ktorý kupuje na úver, na dlh: *temu borgošovi už ňedaj pal'enku!* (Spišský Štvrtok). Sloveso *borgovať* má význam „kupovať alebo predávať na úver, na dlh“: *koruni ňebolo v dome, al'e on d'ačňe nám ždi borguwaų* (Dolná Lehota); *ból naučení borguwať, čil mu je ťaško odvikat'* (Chocholná); *ta to ňedobre veľa borgovac, bo potom še trudno splaci* (Dlhá Lúka); alebo „požičiavať“: *borguj mi peč korún* (Kameňany).

Historické synonymá pre úver, dlh, dlžobu, pôžičku ako *vera, zvera, verka, virka, verung, borg* sa dnes už nepoužívajú a vytrácajú sa aj z nárečí. Podobne aj slovesá *veriť, zveriť* stratili význam „dať na dlh, úver“ a sloveso *borgovať* sa používa takisto len v nárečiach. Stále ostal živý význam slovesa *zveriť* „(s dôverou) odovzdať do opatery, na starosť, uchovanie“, a ten, kto požičiava peniaze, aj dnes sa nazýva *veriteľ*.

Literatúra a pramene:

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski, Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherski. Budae: 1825 – 1827.
- Besiedky, 1866, roč. I.
- Domová pokladnica, 1849
- Kartotéka Šlovníka slovenských nářečí a Historického šlovníka slovenského jazyka.
- Historický šlovník slovenského jazyka. 1. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s.
- Krátky šlovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
- MACHEK, V.: Etymologický šlovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.
- Orol, 1872, roč. III.
- Orol, 1875, roč. VI.
- Pešťbudínske vedomosti, 1864, roč. IV., č. 9.
- Slovenskje národňje novini, 1845.
- Slovenskje národňje novini, 1847.
- Slovník slovenského jazyka. 5. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 848 s.
- Slovník slovenských nářečí. 1. zv. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

O zlatenici

Hepatitída je infekčný zápal pečene, ktorého typickým príznakom je ikterus, zožltnutie kože a očných bielok – žltáčka. Toto ochorenie sa v súčasnosti vyskytuje často aj vo formách, aké v minulosti možno ani nejestvovali alebo sa iba nedali presnejšie diferencovať.

Podľa Slovníka cudzích slov (1997, s. 388) latinský lekársky termín *ikterus* prešiel do latinčiny z gréčtiny a označuje sa ním žlté sfarbenie pokožky a slizníc vplyvom bilirubínu (bilirubín je prirodzené žlté farbivo vznikajúce rozpadom červeného krvného farbiva), ktorého hladina v krvi presiahla fyziologickú hranicu. Ako domáci ekvivalent sa tu uvádza slovo *žltáčka*. Toto ochorenie sa označuje aj ako *hepatitis epidemica* (z gréckeho *hepar*, genitív *hepatis* = pečeň), *infekčná žltáčka*, *zápal pečene*, *hepatitída* (druhov je viac).

Pri žltáčke žlč nemôže voľne vytekať z pečeneového otvoru, žlčodu, preto žlté farbivo putuje do krvi a sfarbuje pokožku a sliznice nažltlo. Základom motivácie slova *žltáčka* sa stali nápadné príznaky, ktorými sa ochorenie prejavuje, pričom sa uplatnila zásada významovej priezračnosti. Pomenovanie tohto ochorenia bolo v minulosti často aj dvojslovné. Napríklad v populárnej zdravovede *Trifolium sanitatis medicum* z roku 1760 (HT) od oravského župného lekárnik Heilla je pomenovanie *žltá nemoc*. (V edičnej úprave Marie Majtánovej vyšlo roku 1987 vo vydavateľstve Tatran v Bratislave pod názvom *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdraví zprava lekárska*.)

Z latinských východísk pomenovaní tejto choroby máme z kamaldulského latinsko-slovenského slovníka z roku 1763 (KS) doložené: *arquatus morbus: žlutenica, zlatenica, žlutáčka, aurigo: žlutenica, icterus: žlutenica, suffusio fellis: žlutáčka, pod kožu rozléti žlti*. V kamaldulskom slovníku nájdeme aj adjektívne tvary: *auriginosus: žluteničný, kdo žlutenicu na sebe má, ictericus: žlutnatý, kdo má žlutenicu*.

Názov *zlatenica* dokladá aj Nomenclator pružinský (NP) zo 17. storočia (Martin): *flavabilis: cholera, zlatenica*, a Dictionarium Slavo-Latinum (DSL 18. st.): *aurigo: zlatenicza, icteros: zlatenicze*.

V spise *Taxa pharmaceutica* (TT 1745) nájdeme aj dvojslovné združené pomenovanie *černá žlutenica*. Prídavné meno je tu prostriedkom, ktorý v združených pomenovaniach so zhodným prívlast-

kom radí pomenovaný pojem do širších súvislostí a tak presnejšie vyjadruje vzťah k pomenúvanému pojmu.

V 18. storočí sa napríklad v Receptári osturnianskom (RO) rozlišujú tri typy žltacky, v hláskovom variante *žoltačka*: *lekarstwy wi-bornje proti w zoltacse, ktera jest trojaka: zlata, czerna a zelena*.

V Kalendári z 18. storočia (Martin) nájdeme združené pomenovanie *czerna žluta zlatenicze*. Išlo o prípad komplikovanej žltacky: *ku konci leta a podzimku bude mnoho nemoci nebezpečnych a skoro moru podobnych, frisle, sslaky, dichawiczności, czerne žlute zlatenicze, kassle, krku bolenj a tym podobne, ktere ze studenych flusu pochazegi*.

Výklad významu lexikalizovaného spojenia *zlutenicze černá* je v pramennej základni Historického slovníka slovenského jazyka doložený takto: *czerna zlutenicze: gelyny gazyk žlutenicy černu a zacpane slезiny hogj* (Herbár liptovský, 17. st.); *Proti černe žlutenicy prassek: potreby gest proti černe žlutenicy 3 qvintliky uzjtj* (HT 1760).

Popri dnes už nejestvujúcich pomenovaniach *zlatenica*, *žlutenica* nájdeme v 18. storočí doložené aj hláskové varianty podobné tým, ktoré sa používajú v súčasnom jazyku: *žoltačka*: *lekarstwy wi-bornje proti w zoltacse, ktera jest trojaka: zlata, cerna a zelena*. Doklad je z 18. storočia z Receptára gemerského (RG).

Možno si všimnúť, že v staršom období sa častejšie vyskytovala podoba *žlutenica*, *zlatenica* a súčasný názov *žltáčka*, hoci aj v rozličných hláskových variantoch, vyskytoval sa menej. Hláskový variant *žoltačka* sa však už od 18. storočia vyskytoval pomerne často.

V Herbári liptovskom (HL) zo 17. storočia sú časté podoby *žlutenica*, *žlutenyca*: *peľnyk zacpany y zastawy otwira, žlutenyicy y wod-notedlnost hogy, čerwy mory*. Nachádza sa v ňom aj množstvo rád na liečenie tejto ťažkej a zdĺhavej choroby: *proty žlutenyicy dobre warty u wodie koreny kosatcowo, potom zlytj a w tom cycer čerweny warty a daty pyty*.

Aj v Lekárskych radách zo 17. storočia nájdeme pomenovanie *žlutenica*: *rada proty zlutenicy: woda z kuor gasenowich palena gest welmy dobry kus proty kamenu a žlutenicycy*.

V latinsko-slovenských slovníkoch z 18. storočia sa vyskytujú rozličné názvy: V Slovníku latinsko-slovenskom od Pavla Adamiša (Asl) z roku 1740 nájdeme *icterus: zlutenyce, zluta nemoc*. V kamaldulskom slovníku (KS) z roku 1763: *icterias: žlutý kamen proty žlutenicy, icterus: žlutenica*. V tomto slovníku je aj adjektívna podoba *žluteničny*: *auriginosus: žluteničny, kdo žlutenicu na sebe má*, ale aj dvojslovné pomenovanie žltacky: *arqvatus morbus: žlutenica, žluta nemoc*. V Taxa pharmaceutica od Jána Torkosa (TT) z roku 1745: *trank proti žlutenicy*. Aj doklad *Ján wihleda, gakbi mel zlatenicu a nezdrawi*

bil, je z 18. storočia (Pukanec 1788). Doklady z 18. storočia hovoria o tom, že žltáčkou netrpeli iba ľudia, ale choroba sa vyskytovala aj v živočíšnej ríši: *žlutačka ge negobecnegssj nemoc hedbabnych chrobáku*, vysvetľuje text z obce Hranovnica z 18. storočia.

Keď roztriedime dostupné doklady z prameňnej základne Historického slovníka slovenského jazyka, môžeme konštatovať, že najčastejšie je doložená podoba *zlatenica*. Motiváciou tohto pomenovania je príznak choroby, žltá farba, ktorej sa často hovorilo *farba zlatá*, z čoho vzniklo jednoslovné pomenovanie *zlatenica*.

Na liečenie tejto choroby nájdeme v Receptárii nitrianskom (RN) zo 17. – 18. storočia množstvo rád: proti chorobe mali pomôcť spravidla rozlične upravené byliny: *polny rutka, fumana u wode warena a pita wihanj žluč skrze urinu, otwira jatra y slezinu, uzdrawuge zlateniczu a snima prassiwini; woda repičkowa, agrimonia pita lechěj kassel, rozdeluge speklj sskaredi flus, zahani zlatenicu, dobre prospíwa dluhim zimnicem; spikinard a lewandule su dwe usslechtile bilini, kterež sluzi k otwreni jater a slezini, odnimagi zlatenicu a počinagici wodnotedlnost; hromowe bilyni koreny, asparagus z winem wareni a piti otwira zacpane jatra, zahani zlatenicu*. Aj iný príklad hovorí o tom, že v minulosti sa proti tomuto závažnému ochoreniu skúšali mnohé prostriedky: *ssafran w pokrmich aneb w napogich poziwanj otwira zacpane jatra, rozhanj zlatenicj, zenye y ženske mesične kweti* (RN 17. – 18. st.).

V siedmom zväzku Historického slovníka slovenského jazyka je heslo *žltáčka* spracované takto: *žltáčka* [*žltenica, žlutenica, žoltenica, zlatenica*]: 1. ochorenie pečene prejavujúce sa žltým sfarbením pokožky a očných bielok: *rada proty žlutenicy: woda z kuor gase-nowich palena gest welmy dobra kamenu a žlutenicy* (Lekárske rady, 17. st.); *icterus: žlutenica; morbus regius: žlutáčka* (KS 1763); *lekarstwy wibornge protiv zoltacke* (RG 18. st.); 2. lexikalizované spojenie *zemská žltáčka*: liečivá rastlina s ružovými kvetmi horkej chuti, zemežlč, lat. *Centaurium*, *Gentianaceae*: horcovité: *centauria: zemská žlutáčka* (KS 1763); 3. choroba rastlín alebo hmyzu prejavujúca sa žltým sfarbením postihnutého miesta: *žlutačka gest negobecnegssi nemoc hedbabnych chrobáku* (Hranovnica 18. storočie).

K prvému významu je priradené lexikalizované slovné spojenie *černá žlutenice*, *žltáčka* spojená s nepriechodnosťou žlčových ciest: *geleny gazyk žlutenicy černu a zacpane sleziny hogj* (Herbár liptovský, 1760); *proti černe žlutenicy prassek* (TT 1745); *potreby gest prassku proti černe žlutenicy try qvintliky vzitj* (HT 1760).

Prídavné meno *žltnatý, žlutnatý* je spracované takto: ten, kto má žltáčku, je žltý od choroby žltáčky: *ictericus: žlutnaty, kdo ma zlutenicu* (KS 1763).

Slownjk česko-nemecký Josefa Jungmanna (5. diel. Praha 1839, s. 863) uvádza: *žlutenice černá – náčernice – icterus melanchlorus – veliký stupeň žlutenice*. V Herbári liptovskom nájdeme aj tieto rady: *geleny gazyk w wine take dobre gest wartyj a to pyty, žlutenicy černu a zacpane sleziny hogj* alebo: *proti černe žlutenicy prassek s pjžma a s ambry* (TT 1745).

Z jednoslovných pomenovaní tejto choroby nájdeme doklady na podoby *zlatenka, zlátka, zlatnica, zlátenica* (Kálal, K. a Kálal, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923).

Medicínsky termín *zlatenica* prechádza v podobe *zlatica* aj k botanickým pomenovaniám. V citovanom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (s. 871): *zlatenica, zlatica je vrba žloutková, forsythia – zlatý dážd*.

Žltáčka nepostihuje iba ľudí a živočíchov, ale aj rastliny; slovo *žltáčka* vo svojich rozličných podobách a obmenách má teda aj botanický význam. Pomenovanie sa vyskytuje pri chorobnom blednutí zelene niektorých rastlín. Pri mrazoch sa môže vyskytnúť napríklad *žltáčka* zemiakov. V botanickom význame je *žltáčka* ochorenie rastliny fyziologického pôvodu, ktoré sa prejavuje blednutím až žltnutím zelených častí rastliny – *chlorosa: blednička*. Historický slovník slovenského jazyka (1. zv., 1991), o tejto chorobe rastlín hovorí v hesle *bledivosť, blednosť* (s. 136): *bledosť, blednička, choroba (rastlín): pallor: blednosť* (AP 1769): *abi bledivosti, zimnice nepanowali* (ZS 1795). Slovník slovenského jazyka (5. zv., 1965) uvádza aj termín *žltáčka* vo význame hlinistá pôda žltej farby.

Pri tvorení medicínskych lexém bola aj v minulosti motivovanosť bežným, zaužívaným prostriedkom na pomenovanie mnohých chorôb a na ich rozlíšenie, ako to vidieť aj z pomenovaní *zlatenica, žlutenica* a ich variantov.

MÁRIA KOVÁČOVÁ

MÁTOHY A ROZPRÁVKY

Ktože to tu straší, čože to tu máta?

*Pojme domvo, večér je, večér je,
čosi nás tu zežere, zežere,
a to také bubáča, bubáča,
čo sa chitá rubáča, rubáča...*

(pieseň z Papradna)

O bosorkách, čertoch a smrčkách okolo nás sme sa mali možnosť dočítať v tejto rubrike už v článku G. Barančokovej (Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 10, s. 305 – 308). Autorka si v ňom všimla, ako tieto bytosti vďaka svojej sile vystúpili z rozprávok a povier a vstúpili do každodenného života a ako ľudia ich menami začali pomenúvať rôzne predmety, nástroje, zvieratá, rastliny a javy okolo seba.

Ukazuje sa, že spektrum rozličných nadprirodzených, strašidelných či démonických bytostí je na Slovensku mimoriadne pestré. Zdanlivú existenciu týchto bytostí dokumentuje bohaté rozšírenie ich pomenovaní v nárečiach. Tieto pomenovania prispievajú k slovnému bohatstvu nárečí, pričom v spisovnom jazyku sa okrem najrozšírenejších (napr. bosorky, čerti, smrtky) vôbec nevyskytujú alebo je ich výskyt minimálny. Kto teda na Slovensku ešte straší? Čo to tu – zdá sa odjakživa – máta a nedá ľudom spávať?

Všetky poriadne slovenské strašidlá a nadprirodzené bytosti *strašia, mátajú (mantajú) a mátožia*: *Na cinteri strašá hriéšné duše* (Skalka nad Váhom, o. Trenčín); *Jeden ujčeg rospráva, že ho vera pomátalo* (Okoličné, o. Liptovský Mikuláš); *Mantalo ho v noci* (Príboj, o. Modrý Kameň); *A to večer pri kosceľe matoželo* (Hrabkov, o. Prešov). Odne pamäti mohlo čosi nedefinovateľné človeka *vodiť*: *Starích ľudzj kedisi moc vodzievalo. Aj mňa to raz chicilo pod Javorinkú a tedi ma to povodzilo po šel'jakém trňi, šmáňi a chamraždzi. Aňi sám ňeviem, káj som chodzil. Ból som jako omámení, blúdzil som hore-dolu a to ma len volalo: Vendel', sem, Vendel', sem! Ráno som sa našól na Kijaňicovej* (Papradno, o. Považská Bystrica). Je možné, že toto „vodenie“ bolo dôsledkom častého hladu a podvýživy ľudí, ktorí pri námahe (práci, chôdzi a pod.) upadli do akéhosi polovedomia a vysvetľovali to ako pôsobenie zlých síl. Tajomné bytosti vedeli aj

vražič' (Sliache, o. Ružomberok), t. j. čariť, čarovať. Niekedy sa takáto vlastnosť pripisovala aj obyčajným smrteľníkom s výnimočnými schopnosťami.

Všeobecné zlo, neznáma zlá bytosť, presnejšie nedefinovaný príznak sa ukrýva pod pomenovaniami *strašidlo*, *strašiak*, *mátoha*: *Stari ľudie hovoreli, že f tomto dome boli volakedi strašillá* (Valaská Belá, o. Prievidza); *A tak sa kolkorázi človeg nalaká teho, čo neni strašidlo* (Ružindol, o. Trnava); *Svatá pravda, po cinteri sa motávajú strašillá...* *Zvonárovi sa pod zvonícú ukázalo čosi jako strašák...* *Nedajboh zahnat sa na takú mátohu!* (Skalka nad Váhom). Na stredoslovenskom nárečovom území vystupuje v tomto význame aj podstatné meno *čudo*: *A nará sa pred ňeho postavilo také čudo, čo malo mesto nuoch paprče* (Návojevce, o. Topoľčany). Vo východoslovenských nárečiach môžeme počuť lexému *strašok* (v množnom čísle *straški*): *Ot frajirki išou a strašog ho čekaŭ* (Porostov, o. Sobrance); *Neverim na ňijake straški* (Studeneč, o. Levoča).

Vo význame „netvor, prišera, rozprávková bytosť, strašidlo“ vystupujú aj výrazy *obluda* a *potvora*: *Jä ňevien, aľe to misi biťi dáka obluda, kot sä toho šeci bojä* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Ta to ľem take bajki, že tam obluda* (Studeneč); *Zrazu sa mu zjavila taká potvora* (Likavka, o. Ružomberok). Menej rozšíreným slovom s tým istým významom je *ozora* (Sliache) a výraz z dolnotrenčianskych nárečí *zmaná* (Kubrica, o. Trenčín).

Je pravidlom, že najfrekvencovanejšie výrazy z oblasti pomenovania záhadných a strašidelných bytostí sa bohato využívajú v ustálených slovných spojeniach a vo frazeológii: *Hodzi jag nočna matoha* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves); *Podoba hľadá podobu a obluda obludu* (Dunajov, o. Kysucké Nové Mesto) – rovnakí sa hľadajú. Platí i pravidlo, že slová z tejto oblasti majú takmer všetky okrem významu „záhadná nadprirodzená alebo rozprávková bytosť“ aj ďalší význam – označujú človeka so zápornými vlastnosťami, s nepríjemným, ba až odpudzujúcim vzhľadom, alebo bytosť či vec nápadnú svojou veľkosťou. Tak je to aj so slovom *obluda*: *Teho roku som mal obludu runkľu* (Bzenov, o. Prešov). Príznak expresívnosti má vo funkcii nadávky zlému, zákernému človeku: *Ti si obluda šlovek!* (Rochovce, o. Rožňava) alebo v pomenovaní človeka nepekného vzhľadu: *To je aľe strašidlo!* (Rajec, o. Žilina).

Samostatnou kategóriou, pravdepodobne však najrozšírenejšou, je skupina všeobecného pomenovania strašidiel v detskej reči. Názvy s významom „strašidlo (mátoha, strašiak)“ sú v nej odvodené zväčša od základu *bub-*, *bob-* a sú to najčastejšie hypokoristiká, ktoré majú celoslovenský nárečový charakter, napr. *bubo*, *bobo*, *bubáča*, *bubák*, *bobák*. Porovnaj: *Skovaj sa, ľebo ťa vezňe bobák!* (Horná Lehota,

o. Dolný Kubín); *Vidzela bubáka* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Buc ciho, bo ce vezňe bobak!* (Smižany, o. Spišská Nová Ves); *Bobo príde, ag ňebudež dobrí!* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *Neni dobre, ked rodičie strašá malé dzeci, že prinde bubo a ih zebere* (Šípkové, o. Piešťany); *Vezňe ca bubáča. V noci chodia bubáčence* (Papradno). Ich gemerskými slovtvornými obmenami sú podoby *boboš*, *bubuš*, na Záhorí je ňou výraz *bubulák*. Porovnaj: *Buct'e ticho, lebo boboš príde!* (Kokava nad Rimavicou); *Bubuž ide, buc poslušní!* (Kameňany, o. Revúca); *Ked budeš mrcha, dám ťa bubulákov!* (Brodské, o. Skalica).

Nočné mámenie, lákanie či strašenie sa na východe Slovenska označuje ako *mamuna*, *mamona*: *Na duboh na ulíci, pod verbami pri potočku fše do noci hutoreľi dzecom i staršim o straškoh, o mamunoh, ohňivih hlopoh i vraškoh... Išli za drahu do ml'ina a furt pred ňima bula dobra draha a naostatku – še staveľi nazad na svojim humňe! Tag ih omamuňelo!* (Rozhanovce, o. Košice). Slovo *mamuna* je doložené aj z obce Sliače, označuje však „poveru, strašenie, čary“.

Ďalšiu veľkú skupinu lexém súvisiacich so strašidelnými bytosťami predstavujú výrazy so slovným základom podstatného mena *bobona* (*babona*, *bobon*, *babonstvo*, *baboňoš*, *baboniť* a i.). Lexéma *babona*, *bobona* (*boboňa*) je na celom území Slovenska známa vo význame „povera“: *Ďetka náz babonáma o strigáh ved'ela vistrašeť* (Pukanec, o. Levice). Druhý význam slova *babona* „žena, ktorá vie čarovat“ je zriedkavejší a je doložený z Višňova v okrese Trebišov. Výraz *babona* vo význame „strašidlo, mátoha“ je známy napríklad v obci Buglovce (o. Levoča): *No vžala rečicu na hlavu, parteg na hlavu, še taka baboňa zrobla stara*. Lexémy *babonár*, *baboňoš* v slovenských nárečiach označujú poverčivého človeka: *To len babonári verili, že sa bosorke* (Pečenice, o. Levice); *To bol taki baboňoš* (Sedlice, o. Prešov). Sloveso *baboniť*, *boboniť* (*babuňic*) je časté najmä vo východoslovenských, zriedkavé v západoslovenských nárečiach a znamená „čariť, zaklínať“: *Ona zna babuňic, raz-dva ci porobi* (Dlhá Lúka, o. Bardejov), *boboniť* (Bošáca, o. Trenčín). Adjektívum *babonský* je v nárečovom archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV doložené vo význame „bosorácky, čarodejný“: *Ona znala začítadz a fšel'ijake babonske kumšti robic* (Studenec). Lexémy *babonstvo*, *bobonstvo* (*babuňstvo*) fungujú v nárečiach aj vo význame „povera“: *Daední verä ešče v babonstvá* (Kameňany); *Já na také bobonstvá neverím!* (Bošáca); *To ňepravda, lem take babuňstvo* (Dlhá Lúka).

Strašidlá a mátohy mali na svoju činnosť vyhradený nielen čas, ale aj miesta, na ktorých sa najčastejšie zjavovali a kde mali najväčšiu moc. Ich najobľúbenejším obdobím bola polnoc. O tajomnosti stredy

noci svedčí doklad z Kocihy v okrese Rimavská Sobota: *Pounodz má svoju moc, a z Rozhanoviec: Straški i mamuni ňemali moc po polnoci.* O tomto čase vychádzali zo svojich skrýš duchovia – nadprirodzené bytosti, ktoré v predstavách ľudí zhmotňujú akúsi existenciu človeka po smrti: *Ta to je ňi človek, to je naveki voláki mrcha duch* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň); *F tom dome duchove mácú* (Repišťia, o. Revúca); *Istotne to ból voláki zlí, nečistí duch, čo ho scel zmárnit* (Sereď, o. Galanta). Výpoveď z Riečnice v okrese Kysucké Nové Mesto *Duchovia majú len polnočné právo* značí, že podľa povery straší len o polnoci.

Iný význam ako spojenie *polnočné právo* má spojenie *nočné právo*, ktoré je známe na severozápade Slovenska, napríklad v obci Pappadno. Podľa tamojších dokladov je to akási skupina nočných duchov, obyčajne štyroch bývalých predstaviteľov obce (napr. notára, richtára, fiškála a pod.), ktorí rozhodovali o pozemkoch. Ak narobili v živote veľa neprávostí, museli ich podľa povery po smrti naprávať. Štyria chlapi (*nočné právo*) chodili po nociach po poli (ich strašidelný zjav umocňoval fakt, že niekedy nemali hlavy), niesli ťažký železný stôl, na ňom veľkú pozemkovú knihu a horiacu sviecu. Zastavovali sa pri každej brázde, merali a naprávali, čo za života zle narobili: *Kedz som to nočné právo zbadal, od ľaku som sa hodzel medzi vozové koľaje a potom som hích počul, jako sa tam pri vimeriavaňi roľe hádali. Furt kričali: toto, tuto, tájtú, takto, potiták... A znovu: toto, tuto, tájtú, oteľto, potiták... Aj medzáki presádzali, tak jako maľi správne bic. Já som tam ot strachu skoro zemrel, aš potom som si vidíchnul, kec si nočné právo zalo svoj čaški stvol a išlo daľe. Kebich si ňeból medzi ti vozové koľaje ľahnúl, isto bi ma bolo zbadalo.*

Spojenie *pekelní duchové* je známe v Zombore (o. Modrý Kameň), *podžemni duch* pochádza z Hnilca (o. Gelnica): *Hvarel hlopom, že tam kloпка podžemni duh, že tam jest poklat.* Troch „zmrznutých svätých“ predstavujú v Trnave pod Laborcom (o. Sobrance) takto: *Pankarac, Servac, Bonifac – to žimni duchi.* „Životnosť“ duchov bola natoľko silná, že sa natrvalo usadila vo viacerých frazeologických jednotkách: *Žiaden živí duch sa o tom ňedozvie* (Háj, o. Martin) – nikto; *vňízd' ako duch* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – ticho, nepozorovane; *Živého ducha nebolo f poli* (Ružindol) – nik tam nebol; *Spí jag duch* (Hlboké, o. Senica) – hlbokým spánkom, ticho, pokojne; *Šedzi jag duch* (Dlhá Lúka) – veľmi ticho.

V ľudskej predstave nadobudla svoju konkrétnu podobu *smrť*: *Ag budeš planí, príde pre ťebä smrč* (Sirk, o. Revúca); *Stráslo me, smerď me preskošielá* (Betliar, o. Rožňava); *Aj toj ve sne prišla pre mňa smrc, aľe ja som sa jej ňedal* (Rajec); *Smrd mu tuče na dvere* (Selec, o. Trenčín) – je veľmi chorý.

Obľúbenými miestami tajomných bytostí boli cintoríny, rázcestia, križne cesty, opustené budovy a miesta, hrady, lesné zákutia, močariny a i.: *A na tich križnih drahoch každy nodz bosorki še schodzil'i* (Žatkovce, o. Sabinov); *Na križnich cestách sa porábalo* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Križné cesti sú háklivé, tan najvádz luďi vod'i* (Skalka nad Váhom). Boli to ponuré zakliate miesta s čarovnou mocou, kde kedysi stáli šibenice alebo sa tu prihodilo niečo zlé, tajomné. Podobnou lokalitou bolo *porobenisko: Plano nam idze, jak kebi to bulo porobeňisko* (Markušovce). Osobitnú kapitolu tvorí *peklo* ako miesto večného zatratenia: *A otial ho potom očikovali do pekla* (Kráľová Lehota, o. Liptovský Mikuláš); *Došeų k pekelnej bráňe* (Jablonové, o. Malacky).

S čarami a nečistými silami mali veľa skúseností v obci Sliache, odkiaľ pochádzajú výrazy *porobeňina* (*porobeňie*), čo je „počarená vec, pobosorovanie, niečo zarieknuté“. *Návešt'ia* sú veštecké znamenia (zastavia sa hodiny, klopne, buchne, prisní sa), upozorňujúce obyčajne na smrť alebo na nešťastie známych, blízkych, rodiny. Výraz *vražba* vysvetľujú miestni obyvatelia ako veľkú nepríjemnú ranu (vraj z počarenia), akýsi rozďavený vred.

V predstavách ľudí zosobňujú zlo a jeho konkrétnu podobu berú na seba už oddávna strašidelné bytosti, ktorých existencia mala pravdepodobne reálne základy v nevysvetlených a záhadných príbehoch, povestiach, nešťastiach ľudí, ich záhadných zmiznutiach a úmrtiach. Vznikli tak tí najznámejší zástupcovia nadprirodzeného sveta, ako sú *čerti*, *bosorky*, *strigy*, *ježibaby*, *vodníci*, *vodné panny*, *svetlonosi*, ale aj mnohé iné, všeobecne menej známe stvorenia, ktoré človeku nielen znepríjemňovali život, ale často mu naň siahli.

Pekelné sily zastupujú *čert* (*šárt*, *šart*, *čort*), *diabol* (*d'abol*, *d'abul*), *satan* (*šatan*), *lucifer*, všetci ako všeobecné stelesnenie zla, zlého ducha: *Aj čuo bola ešte tma ako v rohu, ale čerti strat'ili svoju moc* (Podkonice, o. Banská Bystrica); *Ti začni kričať, že ide čerd ze zadnej dolini* (Ružindol); *Tam čorci tancoval'i* (Markušovce); *Ďiabol ho zviedoų* (Návojovce); *Kej si vipil, jak kebi bol donho dziabel stúpel* (Trstie, o. Ilava); *Kedz má modz roboti, je zlí jako lucifer* (Raječ); *Odrazu še mu zjavil sam šatan a podaval mu mišek s peňěžami* (Ratvaj, o. Prešov); *Šatan – d'abol to šicko robi* (Fintice, o. Prešov). Aj v tomto prípade platí tvrdenie o mimoriadne bohatej frazeológii, ktorá pomáha komentovať životné pravdy a ponaučenia pretavené do prísloví a porekadiel: *Sprav čertovi dobre, peklom sa ci oclúži* (Červeník, o. Hlohovec); *Čerta z rietkim hrebeňom češú* (Krivá, o. Dolný Kubín) – zlý človek si nezaslúži osobitný ohľad; *Velki hlat, čertou brat* (Jasenová, o. Dolný Kubín) – veľká núdza doženie človeka aj k nečestnému skutku; *Bodaj ta šeci čerti zal'i!* (Necpaly, o. Martin);

Dobre dakedi i d'ablu šviečki zapal'ic (Žakarovce, o. Gelnica) – poistiť sa na obe strany; *Dze ňemuh d'abol, ta ženu poslaŭ* (Humenné) – žena všetko zariadi; *Ďiabla za rohi, Boha za nohi* (Krivá) – o falošnom, dvojtvárnom človeku.

Potvrďuje sa pravidlo, že najznámejšie a najfrekventovanejšie výrazy z tohto významového okruhu sa využívajú prenesene na označenie niečoho alebo niekoho zlého, škodlivého, tajomného a sú časté v kliatbach, zahrešeniach a pri nadávaní: *do čertovej maťere!* (Veľká Maňa, o. Vráble); *Idz do d'abla!* (Markušovce) – choď preč, daj pokoj; *Do d'ablovej maťeri!* (Ústie nad Oravou, o. Trstená). Tak sa vo frazeológii odrážajú poväčšine negatívne, zlé („čertovské“) ľudské vlastnosti: *mrchaví ani čert* (Podhájska, o. Vráble), *hnusní ako šert, akobi sto šertov vošlo doň* (Rimavská Píla), *najedovaní jak čert* (Hlboké); *Dav bi, kebi mu čerd ruku ndržav* (Červeník) – je lakomý; *robí š čertom* (Prosné) – koná nečestne; *zapisa dušu šertovi* (Rimavská Píla) – vykonať zlý skutok; *je na čertovom kolese brúsení* (Gemerská Milhošť, o. Revúca); *to je čertovo koleso* (Bošáca) – šibal, huncút; *to je čertová duša* (Bošáca) – je to zlý človek; *Čertu slúžil, čerd ho zal* (Brestovany, o. Trnava) – zle robil a zle aj skončil; *Chodzá mu čerci-dábli po rozume* (Brestovany) – myslí na nenáležité, podružné veci, vymýšľa lapajstvá; *To je takí starí satan, furd lem potkušuje* (Revúca); *Taki je z ňeho robotňig jag z d'abla koscel'nik* (Markušovce) – o zlom robotníkovi, nerobotnom človeku; *Boha za nohi, d'abla za rohi trime* (Humenné) – o falošnom človeku; *S cichej lipi d'abol kipi* – zdanlivo nenápadný človek môže svojimi činmi prevapíť; *Tá sa ani d'iabla nebojí* (Likavka) – nebojí sa nikoho; *čert alebo d'iaabol, to je jenko* (Návojevce) – niet medzi tým rozdielu.

„Čertovské“ lexémy sa využívajú na zdôraznenie intenzity nejakej činnosti: *bát sa jak čert kríža* (Kuchyňa, o. Malacky); *čihá naňho jag d'ábel na hriešnu dušu* (Bánovce nad Bebravou) – horlivo striehne; *Teho plaňstva tam bilo do d'abla* (Dlhá Lúka) – veľmi veľa; *ja jich tak sperem jag d'abloch* (Spišské Podhradie, o. Levoča) – veľmi ich zbijem; v opisoch rôznych nepríjemných okolností (napr. nepriaznivého počasia): *čerti sa žeňia* (Pukanec) – je veľmi zlé počasie; *d'abol še kruci* (Kucany, o. Michalovce) – o víre prachu na ceste; *išiou d'esi do čertovej maťere* (Ležiachov, o. Martin) – preč, na neznáme miesto; *maluvat čerta na scenu* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom) – strašiť neželanou situáciou; *rucic kríž za čortom* (Sobrance) – vzdať sa zámeru, uspokojiť sa s daným stavom a i. Frekventovane sa vyskytujú v pomenovaní osobitých, nezvyčajných („pekelných“) predmetov, výrobkov, reálií, strojov, zariadení a pod.: *To je čert, čo viorává zemáki* (Bošáca) – stroj na vyorávanie zemiakov; *horskí čert* (Brestovec, o. Myjava) – na sťahovanie dreva z horských

svahov; *čertovo ml'eko* (Hel'pa, o. Brezno) – žartovné pomenovanie pálenky; *čertove obráski* (Lukáčovce, o. Hlohovec) – hracie karty; *čertova koža* (Laskomerské, o. Banská Bystrica) – druh pevnej tkaniny; *čertovo lajno* (Mošovce, o. Martin) – droga zo živice (lat. *Asa foedita*); *d'ablov kaminek* (Geraldov, o. Sabinov) – lápis, kamenec; pri pomenovaní hmyzu, rastlín, húb: *čartova hlava* (Lovča, o. Kremnica) – zool. vážka (lat. *Libellula*); *čertová kapusta* (Myjava), *čertovo koleso* (Gemerská Milhošť), *šärtová rič* (Drienčany, o. Rimavská Sobota) – bot. krasovlas bezbyľový (lat. *Carlina acaulis*); *čertovo liko* (Pukanec) – bot. lykovec jedovatý (lat. *Daphne mezereum*); *čertovo rebro* (Stupava, o. Bratislava), *d'ablovo rebro* (Žakarovce) – bot. papraď (lat. *Dryopteris*); *čertov tabák* (Zemianske Lieskové, o. Trenčín) – bot. prášnica (lat. *Lycoperdon*); *čortovo pazuri* (Remeniny) – druh huby, bot. strapačka (lat. *Clavaria*) a i.

V kartotéke Slovníka slovenských nárečí je zaznamenaná ženská obmena slova čert: *O polnoci stretnúť čercicu – mosel s ňú tancovac* (Prosné). *Čertica* a *diablica* sú označenia zlej, hašterivej ženy: *Susedie sa jej báli, čerticú hu prezívali* (Bánovce nad Bebravou); *To je vám d'ablica, tá teho svého muža aj bijá* (Skalica).

Výraz *bes* označuje zlého ducha, diabla a využíva sa obyčajne v nadávkach, kde sa ním vyjadruje hnev a nesúhlas: *Takí je ani bes planí* (Revúca) – je veľmi zlý, divý; *Na koho besa to drevo nošíš!* (Sobrance) – načo?!. Podobný výraz je *fras* vo význame „zlý duch, čert“: *Fraz bi ce trimal* (Budkovce, o. Michalovce).

Zosobnenie zla, čerta, diabla, najmä v kliatbach a nadávkach, predstavujú názvy *ancikrist*, *anciáš*, *ancimon*, *ancipeter*: *Sňivalo sa mi o samém ancikristovi* (Prosné); *Plani jag jeden ancijaš!* (Dlhá Lúka); *Já jeho anciáša tam!* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Ja tebe ancikrista!* (Spišský Štvrtok, o. Spišská Nová Ves). Aj v týchto prípadoch zaznamenávame bohatú frazeológiu: *Taki rozvili jag ancimon* (Dlhá Lúka) – veľmi samopašný; *Tvojho ancipetra naráz!* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca); *Tu už ani ancipeter nechíbi* (Čierna Lehota, o. Rožňava) a pod. Takisto sú expresívnymi výrazmi na označenie zlého človeka, samopašného dieťaťa alebo lapaja: *Eš'ťe to bi ti chíbelo, ancijaša si na krki zét!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *falešni jak sedem ancikristov* (Pobedim, o. Nové Mesto nad Váhom); *Kúpev bi aj ancikrista* (Veľké Bielice, o. Topoľčany) – hocičo; *Viviédól ancikrista* (Brestovany) – neprijemnosť.

Blízko k pekelným bytostiam majú aj *parom* (pravdepodobne od Perún – slovanský a pohanský boh hromu, vládca nebies, hromovládca): *Bodaj ca parom uchicel, chlapisko fúzaté, jako som sa nal'akala!* (Ďurčiná, o. Žilina) a *čiernoboh* (vo význame „diabol, čert“): *A tam se mu zjavil odrazu jeden čarnoboh* (Kendice, o. Prešov).

Medzi zriedkavejšie pomenovania pekelných bytostí patrí slovo *čechman*, ktoré sa miestami vyskytuje v západoslovenských nárečiach a má expresívne zafarbenie. Môžeme ho počuť pri rozhorčení a v kliatbach: *Kí čechman tá tam zanésél, ti hebedo jedno!* (Skalica); *Bodaj ho čechman vžol!* (Turzovka, o. Čadca). Z obce Sliače je vo význame „čert, pekelná bytosť“ doložená podoba *nečistník* (aj v podobe adjektíva *nečistí*). Lexémou *nečistotník* z tej istej obce sa označoval človek posadnutý *nečistým*, t. j. diablom. Bol to človek (diet'a) postihnutý epilepsiou.

Známymi a frekventovanými strašidelnými bytosťami sú *bosorky*, *strigy* a *ježibaby*. Tieto slová majú podobný význam, podobné a veľmi rozšírené použitie vo frazeológii. Vo všeobecnosti sú to zlé, škaredé staré ženy, ktoré údajne ovládajú čary. Porovnaj: *Tá stará bosorka mu iste pobosorovala, chůd'at'u!* (Prievidza); *Čo strašíš, už sa nič nebojí strig!* (Sliače); *Bosorki ráno zbírajú rose, chodzá kravi dojit* (Blatné, o. Modra); *Joj, bači, za mnu pejdz bosorki beželi!* (Kokšov-Bakša, o. Košice). *To je jedna ježibaba a tá vás sce zmárnit* (Jablonové); *Taka jak tota jeňžibaba, l'em furt še jeňžzi* (Sveržov, o. Bardejov). Podobne ako pekelné bytosti i tie slúžia na pomenovanie napríklad viacerých druhov nočných motýľov, môžu označovať vzdušný alebo vodný vír a pod. Doložené sú aj podoby v mužskom rode *bosorák*, *bosor*, *bosoroš* a *bosorkoš* vo význame „strigôň, čarodejník“, pričom v mnohých lokalitách tieto pomenovania označujú viaceré druhy nočných alebo tmavosfarbených motýľov: *Jé muž býl bosorákom* (Kameňany); *Bosorág mu veru nepomuože, keť si už dochtori neved'á radi* (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou); *Bosorki ho lapali, sceli ho poprišahac, žebi on bul bosor* (Kokšov-Bakša); *Žil bosorož z bosorku a mal'i dzecko, male bosorče* (Závadka, o. Sabinov); *bosurkoš* (Dlhá Lúka). Rozprávkový kráľ čarodejov sa v Sliačoch nazýval *čud'esník* a vedma, čarodejka bola *znachorka*. *Znachor* je v tejto oblasti známy ako zázračné múdre diet'a alebo škriatok, ktorý vie zažehnať choroby, živly a vracat' stratené veci.

K záhadným bytostiam, ktoré škodili človeku, trápili ho a znepríjemňovali mu život, ba v horších prípadoch ho aj ohrozovali, zardžovali sa nočné príšery a netvory *mora*, *múra*. Boli to sny, vidiny, akési zlé svedomie previnilého človeka, ktoré ho gniavili v spánku: *Vrahóv praj mura tlačivala, až nedalo predechnút* (Skalka nad Váhom); *Obudzila som sa ze sna a celkom sa mi zdálo, že mám čosi na cecku prilépené. A to ma mlžala mora, potom ma to strašne boľelo* (Papradno); *Len sa vám furt ponosuje, že ho každú bohovitú noc voláka múra chodí gniaveť* (Prochot, o. Nová Baňa). Vo Veľkom Rovnom (o. Bytča) poznali recept, ako *moru* zažehnať: *Mora, mora, huki huki, prídzi ráno, dám ci múki*. Nočnou *morou* bol šarišský *hñecuch*,

o ktorom sa zmieňuje už v r. 1906 vo svojom diele o východoslovenských nárečiach S. Cambel: *Kričel, že hñecuh mu na peršoch šedzi*. Zdá sa, že túto príšeru poznali aj v Janove (o. Prešov): *Tag hvara, že v noci na ňu chodzi hñecuh*, a v Dlhej Lúke: *V noci me tag hñecuh dušil*. Ľudí po nociach otravovala *prilíhačka*, podľa povery duch, ktorý prilíhne spiaceho alebo chorého človeka: *Prilíhačka si otopočiňe len na suchém orechu a na chorém človeku. Ve spánku sa zvalí na človeka a idze ho zadusic. Tedi len treba pokívac paľcom na pravěj noze a vona sa musí stracic. Zjavuje sa f podobe prasaca, kočki, strapatěj babi aľebo hrubého kláta* (Papradno). Doklady *pleštiak, pleščák* (z obcí Hul, o. Vráble, a Branovo, o. Hurbanovo) opisujú nočné strašidelné bytosti, ktoré sa zjavovali v podobe veľkého psa s obrovskými svietiacimi očami.

V Papradne dodnes žije povest' o bytosti nazvanej *bl'abota*. Ukazovala sa v podobe obrovskej kravy, chodila v noci do dediny a bl'abotala do okien. Tam vraj potom všetci ľudia pomreli. Niekedy ju videli v podobe veľkej kravy s chlapskou hlavou. V tej istej obci rozprávajú o *bukačovi* – bájnej mátohe v podobe zvierat'a, ktorá v noci strašila bučaním. A do tretice obec Papradno a obrovský strašidelný rak nazývaný *rakús*: *Pod Západliskámi bola kedisi jedná smláka. F téj smláke cez dzeň bivala bl'abota a rakús. Rakús, to ból okrutňe veľikí rak. V noci chodzel strašidz ľudzi. Kl'epotal kl'epetámi a ľudzia sa ho báli. Aľe raz prišól pod Západliská jeden Šel'mek. Chital tam rakvo, len aj toho rakúsa spod mače viciahnúl. Zaradoval sa toľkému rakovi a šub ho do kapsi. Hñedz šól domvo, ľebo rakús ból toľkí, čo ho mal plnú kapsu. A večer bl'abota višla a volala: Rakús, rakús, poj na pokúš! Aľe ten sa zdaleki ohlásil. „Ej, ba veru nějdzem, ľebo uš som f Šel'mekovéj kapsi.“ Jagživ už potom rakús ľudzi nĕpokúšal a oteddi je aj povedačka: už je v Šel'mekovéj kapsi* (Papradno).

Nadprirodzenú bytosť, ktorá chodila po nociach dusiť ľudí a zapričinovala ťažké sny, nazývali na horných Kysuciach *sotona*: *Ňenadarmo še ľudze šcazovali, že ich chodži dusič sotona* (Turzovka); *Bodej če pša madž vžala aj ze sotonu, co še mi to ľin pošňilo také fšelico vrodne* (Klokočov, o. Čadca).

Ale temné sily nevyčíňali iba v noci...

Podľa slovanskej mytológie nadprirodzená bytosť, ktorá sa zjavuje na poludnie a škodí človeku, je *poludnica, poludnic*: *Starí naveki povidali, ež strašivala poludnic* (Brusník, o. Revúca); *Lem naras prilecela ku nemu poludnica* (Hnilec, o. Spišská Nová Ves). Opis poludnice spresňuje doklad z gemerskej obce Turčok: *Poludnice buli krásnia, uťešenia, mlad'ia džiaušetá v dlhíh nebovih háboch s krásnima šiar-nima vrkoší aš po kolená*. Podobnou bytosťou bola *slnečnica*, tajomné stvorenie pochádzajúce zo starosliačskeho bájoslovia, ktorá spôso-

bovala chorobu z ožiarenia slnkom, úpal. Strašidelnú nadprirodzenú bytosť označuje zriedkavé pomenovanie *kanikula* zo Svätoplukova (o. Nitra): *A mi, d'eti, zme u'ekali po tej ceste, že kanikula, kanikula – zme si viprávali*. Dokonca i preslávená *biela pani* sa nezjavovala iba v noci: *Ráz na pravé polonno zjavila sa mu biela pani* (Brestovany).

K večerným strašidlám na časti západoslovenského nárečového územia (najmä v oblasti moravsko-slovenského pomedzia) patrí *klekanica, klakaňica* – strašidelná bytosť, žena, ktorá prichádzala po večernom zvonení a chytala a brala malé, potulujúce sa deti: *Vezne ta klekanica, ke nebudeš poslúchat* (Lubina); *Už nám rikali, že klakaňice ná_zeberú* (Kunov, o. Senica); *Zvoňiuo klakáňi, už budú chodzit klakaňice* (Brodské).

Rieky, jazerá a potoky mali svoje tajomstvá, ktoré sa pripisovali vyčítaniu tajomných vodných bytostí: *Volačo mátožného moselo ve Váhu prebívat, ket to starí tolko spomínajú* (Skalka nad Váhom). Boli to najčastejšie *vodníci*: *Nezabudli (starší ľudia) pripomenúd_aj voníkou* (Likavka), ktorých v obciach okolo Váhu v okrese Trenčín nazývali aj *podvonni*: *Žánni podvonni sa pod lavicú nedržál, tam bačová šati právala* (Trenčianska Závada); *Neskaj je Váh preonačení, nemajú sa podvonni de zdržúvat* (Skalka nad Váhom). Popri Váhu strašil aj *vonní mátožník* alebo *vonná mátoha*: *Druhěj noci us sa vonní mátožnig neukázal; Hlavní ribár na čunku zakričál: Chlapi, veslujte predž od vonnej mátohi* (Skalka nad Váhom). V Rumanovej (o. Hlohovec) ho volali *vonním človekom*, na Záhorí a ostatnom západoslovenskom nárečovom území *vodňi muž* (Stupava): *Tá stareňka im rikali, že tam je vodňi muž* (Kunov); *Tan sú vodni muži!* (Dobrá Voda, o. Piešťany). Inde to bol *vodni chlap* (Likavka), *vodnár*: *Vodnár muože človeka aj zmárňit'* (Prievidza); *Aj náš tatíčko vid'eli toho vonnára* (Chocholná, o. Trenčín), *vodnák*: *Na driapačkáh zme o vodnákah vipráväli* (Prievidza), či po fonetickej zmene *volnák*: *F téj hlobočine bívav najvádz volnák* (Bučany, o. Hlohovec).

Vo význame „vodník“ sú v slovenských nárečiach zaznamenané aj doklady *hastrman, hastrmán*: *Ďetom hovoriľi, že na žľebáh je hastrman, abi tam nechoďili* (Ležiachov); *Prišov g vođe a zbadav tam hastrmána na brehu seďet'* (Ludanice, o. Topoľčany); *Detko začali viprávat o tích hastrmánoch* (Chrabrany, o. Topoľčany); *Nebudz dlho vo vode, lebo ta chití hastrman za nohu* (Lipová, o. Nové Zámky); *Jako d'eti strašne zme sa báli hastrmánov* (Chocholná). Náš *hastrman* pochádza z nemčiny tak ako výraz *vosrmón* (z *Wasser-man*), ktorý je doložený z Bernolákova (o. Bratislava): *Viprávali zme si o vosrmónoch*.

Na východe Slovenska volajú vodníka *topel'ec* alebo *topel'cik*: *Ľe- idz še tam kupac, bo ce vežňe topel'ec!* (Kendice); *Ve vodze sebe biva*

želeni chlopek, to topel'ec (Letanovce, o. Spišská Nová Ves); *Pri mli-
ne vo verbinach žije sebe topel'čik* (Solivar, o. Prešov).

Podobnými vodnými bytosťami boli *zdoch*: *Pri širokej lafce sa
praj zdržával jakisi téš ten zdoch, jagživ nigdá zme tam ofce nekú-
pali* (Dolná Súča, o. Trenčín), *škromach, škromadlo: Vodní muš takí,
takí škromach; Tak tí škromadlá robá* (Horné Orešany, o. Trnava),
*horniak: Prálli ženi, právda blízo Blavi. Narás sa im vevalev hornág
núter, kukli nanho, z lavého rukáva mu klapkala voda* (Brestovany).
V Skalke nad Váhom sa vraj zjavovala *vodná panna: Nebohí suset si
vipél a poton zmotával o vonních pannáh a vilách*.

V blízkosti močarísk mal svoj rájón *svetlonos* (*svetlonoc*). Ľudia
vedeli len málo o svietiacich plynch vytvárajúcich sa nad močarinami
(napríklad spojením *adventnia svetlo* pomenujúajú v Šiveticiach,
okres Rožňava, svetielkujúce výpary nad močaristým miestom). Pod-
ľa ľudovej povery *eliašov plameň* zapalovala živá (rozprávková) by-
tosť, ktorá údajne svetlom vodila a mätala ľudí po lesoch, kde úspešne
spolupracovala s *bludičkami*: *Starí Cviko prišli domou zamazaní aš po
uši neskoro v noci a povedali, že ich vod'ila svetlonoc. Dobrá svetlo-
noc, vod'eų ih kvit, kerí si krčme vipili* (Návojevce); *Ve to povedajú,
že tie svetlonoce človeka aj do močára zavedú* (Dolná Lehota); *Bolo
to veľmi dávno, keď ešte po sve'e chođili šeliakie mátohi, strašidlá
a svetlonoce* (Prievizda); *Naozaj som ból kedisi ot svetlonosov vodeni*
(Skalka nad Váhom); *Svetlonodz ho ošikuvau do močiara* (Okoličné).
Žartovné pomenovanie pre svetlonosa *oščinoha* a osobitý doklad po-
chádza z Papradna: *Oščinoha to ňeje običajní svetlonos. Kebi naňeho
v noci niechto zapískal, tak mu je beda. Oščinoha príbehne a toho
hvizdáka tak oščí, čo mu to jagživ ňeuschňe. A toho, koho oščinoha
oščí, scihňe ešče aj také ňeščascie, že sa celí život poscává... Nežné
pohlavie v tejto skupine zastupuje svetloočica: Svetloočica vod'ievala,
ja som to l'em počula spomínať* (Devičie, o. Krupina).

Nie všetky nadprirodzené bytosti ľuďom škodili. Z ľudových po-
vestí a rozprávok vystúpili do sveta ľudí známe rozprávkové stvore-
nia, ako obrovskí *draci* a *obri*, drobní *trpaslíci* či *škriatkovia*, krásne,
no zradné *vily*, nebezpeční *vlkodlaci*. Keď ich ľudia stvorili, išlo im
pravdepodobne o zobrazenie a personifikovanie tých výnimočných
vlastností a schopností, ktoré ľuďom chýbali, alebo o predstavu vlast-
niť niečo nedosiahnuteľné, niečo, po čom túžili.

Vari najznámejšia rozprávková príšera, obrovský a navyše
viachlavý netvor bol *drak* alebo *šarkan*, zriedkavo nazývaný aj *bazi-
lišek*: *Sedemhlavá obluda tam bola, drak* (Horná Lehota); *Vid'eų son
dráka na obrásku* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Ak šarkán vinsól
zo šitkima dvanádz hlavami von z d'ari, púštel ohen na neho* (Štitník,
o. Rožňava); *Baziliška drak mieų hrubú ščepnicu a hromadu ovocá*

(Jablonové). Z lexémou *drak* sú spojené obrazné vyjadrenia, napríklad: *červení jag drak* (Lukáčovce) – veľmi rozpálený; *Zme robili f kope jag draki* (Fintice) – veľmi usilovne; *Ti drak starí!* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš) – zlostník; *Tá žena je drag do roboti* (Bošáca) – veľmi usilovná; *Do roboti jak šarkaň* (Dlhá Lúka) – veľmi pracovitý; *Taki naremni jak šarkaň* (Dlhá Lúka) – prudký, výbušný človek.

Ďalšou rozprávkovou ozrutou bol *obor*, ktorý sa v šarišských a spišských nárečiach volal *olbrin* alebo *olobrin*. Bola to bytosť nadmerného vzrastu a sily: *Viprávali, že tu kedisi žil obor* (Horná Lehota); *Sotva mieli kus cesti, obrúf kuň co mlázgá, to mlázgá* (Jablonové). K obrovi sa prirovnáva niečo veľmi veľké: *Takia má ruki ani obr* (Rochovce); *Takí si už ag edon obro!* (Nandraž, o. Revúca); *Taki ten hlob jag olobrin, jak topol'* (Veľký Šariš, o. Prešov); *Taki jag olbrin* (Dlhá Lúka). V expresívnych vyjadreniach označuje obor vysokého, silného človeka mohutného vzrastu: *To je obro chlap!* (Revúca); *Takého obrima som ešte nevidel* (Revúca); *Muža mala takého obra a ona bola maličká* (Návojojce).

Protipólom bosoriek boli krásne a nežné *vily*. Ide o rozprávkové bytosti v podobe krásnej ženy, vlastne posmrtný duch takejto krásavice. Označovala sa tak aj dievka zomretá v „ohláškach“, t. j. v trojtýždňovom prešvadobnom období. V obci Kubrá (o. Trenčín) ju nazývajú aj *priepolodnica*. Význam slova *víla* sa takto chápe vo väčšine nárečí: *Ribár Lájcha viprával, že prám boli vili tanci, že ih videl, ked išiel od Váhu* (Skalka nad Váhom). Bájoslovná bytosť podobná víle, divožienke sa na severe Slovenska nazývala *bohiňka*: *Na našej rovni bola zeleňina a bohiňki každú noc tam chodievali trhať* (Zábiedovo, o. Trstená). Ak boli tieto bytosti zlé, kradli rodičom deti (alebo ich vymieňali) a vychovávali ich. Vymenené alebo ukradnuté dieťa sa nazývalo *bohínča*: *Bohiňki jej chceli učiť to dieťa, bolo bi bývalo z ňeho bohínča* (Zuberec, o. Trstená). V Sliačoch sa hovorí aj o tajomnej žene, ktorá vymieňa svoje nepodarené dieťa za podarené ľudské: takéto dieťa sa nazýva *zmieň*. Podvrhnuté dieťa bolo *premienča*, *premieň* alebo *kuklis* (Sliače). Skoro vždy išlo o plačlivé, primúdre dieťa s neprirodzenou veľkou hlavou. Výraz *kuklis* aj jeho variant *kukliš* vo význame ‚podvrhnuté dieťa‘ zachytili aj Káralovci v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1923).

Rozprávková bytosť, ktorej sa pripisovala čarodejná moc a ktorá mohla spôsobiť rôzne prírodné katastrofy (búrky, prietrze mračien, povodne a pod.), bol *černokňažník*: *Fčera ti ten černokňažník miseu biť f tíh oblakách* (Blatnica, o. Martin); *Ked vizvánav zvonár proci búrke, vidzev leced vella veže čiérnokňažnika na šarkanovi* (Brestovany); *šarnoknežník* (Rochovce), *černokrižník* (Veľké Rovné), *čiernokrižník* (Papradno). V okolí Humenného a Trebišova nazývajú túto

bájoslovnú bytosť *chmarňik*: *Chmarňik, co chmari na remeňu caha* (Humenné); *Chmarňik, to taki* (človek), *co chmari caha* (Lastovce, o. Trebišov). Počasie vraj ovplyvňovala nadprirodzená bytosť, ktorá žila v oblakoch a ktorú oravský ľud nazýval *oblačník*.

V povetří lietala, vo vetre a víchrici sa krútila a žalostne skučala *vitiľiena*: *Laľacééé, ľudzia, ľecí vitiľiena!* (Papradno). Jej sestrou bola *meluzína* – zlá starena, bohyňa: *Keď vietor hviždí na streche, v komíne, hovoria, že to meluzína* (Bzince pod Javorinou). V súčasnosti hovoríme o meluzíne v súvislosti so skuvíňajúcim vetrom, i keď je známe, že to bolo pôvodne meno vzlykajúcej víly alebo rusalky, o ktorej sú povesti v mnohých národoch (napríklad o francúzskej *Mélusine*).

Svojskou – vlastnosťami i výzorom takmer sympatickou čel'adou – bola veľká skupina malých pracovitých bytostí nazývaných *trpaslíci*, *piadimužíci* (*pidimužíci*) a pod zemou v baniach a štôľňach žijúcich *permoňikov* (*berdmoňikov* – z nemeckého *Bergmann*): *Totie terpaslíkove, co bul'i na baňi, še volaľi permoňici* (Žakarovce); *Berdmoňici žiľi v dzieroch. Tag dakedi volaľi terpaž'likoch* (Kluknava, o. Gelnica); *Stara madz mi rospraviala o berdmaňikoch* (Markušovce); *Piďimužig odnášať skali* (Klenovec); *Kerú rosprávku sceš? O piťimužikoch?* (Kubrica). Niekedy nimi strašili malé deti: *Chitro predž_ot studňi, ľebo ťa permôňik s'ťahne!* (Pukanec). K trpaslíkom patril *matiašek* a *chlapašik*: *A tota baba, živan taki, mala doma maťaška, co za ňu šicko robil, a ona ľem sedzela* (Sedlice); *Rečoval'i, že to bul'i male chlopašikove* (Kluknava).

Slávnou a veľmi známou rozprávkovou bytosťou bol škriatok v podobe čierneho zmoknutého kurč'at'a, ktoré nosilo ľudom peniaze alebo zlato a nazývalo sa *zmok* (*zmak*, *smok*): *Ožárila sa celá cesta a škrečalo to (zmok) jak škrátek. To bola taká žeravá retas* (Brestovany); *Tí majú moc peňazí, tožvie, d'e ih berú, ada im ih zmog nosí* (Návojevce); *Zmog mu doňiesou peňiaze do domu* (Prievizda); *Ňeznam, či to ma doma dajakeho smoka, co mu peňeži nosí či jak, aľe po dobrim to ňebudze* (Geraldov); *zmak* (Sliače).

Nadprirodzená bytosť podobná škriatkoví bol *mutok*: *Hovori sa, že majú moc peňazí, že ih visúšajú na slnku, že im ih nosí mutok* (Návojevce). Výraz *mutok* však označuje aj málovravného, nezahovorčivého človeka: *Takí mutek! Ništ ňepoví!* (Svätoplukovo); *Čuj, Jutka, bival tvoj starí takí mutek, ket k tebe na opáčki chodil?* (Myjava). V Prosnom je to rozumovo slabšie vyvinutý človek: *Šak je to ľen jakísi mutek, ani do školi ho nevzaľi*.

Bytosť, ktorá nosila ľudom peniaze, volajú v Branove *rarášok*. Zvykol priletieť v podobe letiacej ohnivej reťaze cez komín alebo sa zjavil ako ohnivý čert. V Sliačoch slovo *škriatok* (*škriat'ik*) označuje lesného ducha, malé strašidlo.

Obávaným netvorom bol *vlkolak*, *vlkodlak* (v Revúcej aj *vrkolak*): *A potom prišol vl'kodlak* (Žakarovce). Na vlkodlaka sa mohol zmeniť človek, ktorého stihla určitá kliatba. Toto pomenovanie zostalo už iba v prirovnaniach a slúži na označenie chamtivého človeka: *Ňižd ho ňezaujima, len hrabe k sebe, takí jako vl'kolag ostal f posledném čase* (Rajec).

Zoznam strašidelných stvorení a záhadných bytostí dopĺňajú sliachy *blakatúr* – mytologická bytosť (z každého zvera srst', z každého vtáka pero je to) žijúca v lesoch, ktorá straší večer po zotmení; *mumulák* z Jakubova (o. Malacky) – strašidlo, mátoha, ktorá robí *mumu-mumu*; *ohňoví chlapi*: *Ohňovo hlopi behali po poľu a po lukoh. To behalo jag ohňiki. I še stretali, zbilí dokopi a ftedi iskri dali* (Rozhanovce); *živé koľeno*, ktoré večne strašelo na starej rajeckej koscelnej veži (Rajec), či akési *dušičkové náreki* zo Skalky nad Váhom: *Dušičkové náreki ste nepočuli ešče? Pámbo váz opatruj!*, a takisto rôzni *skalníci*, *stodolníci*, *chrapinoskovia* (Brezovica, o. Trstená), *nočnice*, *putovnice*, *grgolice*, *priepastníci* a nepochybne ďalšie, ktorých existencia je podľa dôveryhodných i menej dôveryhodných svedkov „naisto“ (!) doložená.

Dnes sa už akosi pomenej rozpráva o strašidelných a nadprirodzených bytostiach, nehovoriac o tom, že by sme ich nebodaj niekde mohli stretnúť. Svoj zenit majú za sebou, akosi vyšli z módy. S niektorými ich zápornými vlastnosťami sa však stretávame denne u ľudí, ktorí svojimi činmi rozprávkové i menej rozprávkové obludy a príšery pripomínajú. Ak v minulosti fantastické stvorenia plátali diery v nevedomosti ľudí a ako-tak prispievali svojou existenciou k vysvetleniu nevysvetliteľného a odhaľovaniu záhad, dnes sa hranica ich existencie posunula viac do oblasti obrazného jazyka, pričom majú svoje miesto pri dvíhaní výstražného prsta: ten mnohých z ľudského pokolenia upozorňuje, akými by nemali byť.

MILOSLAV SMATANA

Máme v slovenčine slovo *patora* a poznáme jeho význam?

Na takto položenú otázku prevažná časť čitateľov akiste zareaguje konštatovaním, že do slova, na ktoré sa spytujeme, sa nám votrela pravopisná chyba a že v zmysle fonologického systému spisovného jazyka a pravopisných pravidiel má byť správne napísané v podobe *pätor*. V nej by ho v lexikografických príručkách hľadali tí, čo by chceli zistiť jeho presný význam alebo si overiť správnosť svojej predstavy o jeho obsahu. V Krátkom slovníku slovenského jazyka aj v Synonymickom slovníku slovenčiny by však ich hľadanie bolo bezvýsledné. Ide totiž o expresívny výraz, ktorý do spisovného jazyka vniesli naši starší prozaici, no jeho krajové ukotvenie, štylistická príznakovosť a zriedkavý výskyt aj v umeleckých textoch mu predurčili miesto na okraji slovnej zásoby slovenčiny 20. storočia. Ale kto má možnosť nazrieť do 3. zväzku Slovníka slovenského jazyka, bude v hľadaní úspešný.

Tento doteraz najrozsiahlejší opis slovnej zásoby spisovnej slovenčiny eviduje obidve zvukové podoby. V záhlaví heslovej state uvádza slovo *pätor* a za ním v zátvorke, no už nie polotučne, aj podobu *patora* ako jeho fonetickú obmenu. Výraz hodnotí ako nárečový a pripisuje mu význam „päť detí v rodine“. Takýto výklad významu podopiera dokladmi *Doma ju čaká pätor, ktorú treba nasýtiť* (M. Kukučín) a *patora detí* (F. Kráľ). No pri pozornom čítaní tohto hesla si môže aj bežný, v jazykovede neškolený používateľ slovníkov položiť otázku, prečo sa tu uvedením aj takej zvukovej podoby výrazu, ktorá sa vymyká z fonologického systému spisovného jazyka, narušila formálna stavba heslovej state, keď sa v obdobných prípadoch nepostupovalo rovnako. A kto je ako-tak oboznámený aj so situáciou v slovenských nárečiach, môže sa hneď pozastaviť nad faktom, prečo práve F. Kráľ siahol po „západoslovenskej“ zvukovej podobe *patora*, keď v jeho rodnom liptovskom nárečí v slovách *pät', pätnást', päťdesiat, päťka, pätorka, mäso, mäkký, väzeň, vädnúť* a pod. samohlásku *e* už dávnejšie nahradila samohláska *a*.

Ten, kto sa hlbšie zamýšľa nad slovotvornými zákonitosťami slovenčiny, zas – napríklad v Mistríkovom Retrográdnom slovníku slovenčiny – s prekvapením zistí, že z hľadiska svojej morfematickej

štruktúry je slovo *pātorā/patorā* v našej slovnej zásobe osihotené. Na vyjadrenie skutočnosti, že v rodine je šesť, sedem, osem či ešte viac detí, podstatné mená rovnakej morfematickej štruktúry so základnou číslovkou v slovotvornom základe v slovenčine nemáme, hoci napríklad skupinu troch až ôsmich osôb bežne pomenúvame slovami *trojica*, *štvorica*, *pātica*, *šestica*, *sedmica*, *osmica*.

Ako teda výraz *pātorā* či *patorā* v staršej slovenčine fungoval, respektíve ako v nej prežíva dodnes? Pozrime sa spolu, aké informácie nám o ňom zanechala staršia jazykovedná literatúra, kto a ako ho využíval v umeleckej próze a čo o jeho územnom rozšírení zistili doterajšie nárečové výskumy.

Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (1923), ktorý Karel a Miroslav Kálalovci vypracovali „na základe slovníkov, literatúry aj živej reči“, eviduje podoby *patera*, *patorā*, *pātorā(j)* v uvedenom poradí a prisudzuje im význam „množství, hromada dětí, lidí“. Heslo dopĺňa odkaz na jazyk M. M. Hodžu a M. Kukučina, na Diferenciálny slovensko-ruský slovník L. A. Mičátka (1900) a na slovenské údaje v českých slovníkoch J. Jungmanna a F. Š. Kotta.

Ako prvý slovo *patorā* lexikograficky spracoval J. Jungmann (1837, s. 43 – 44). Jeho význam vyložil slovným spojením „množstvo dětí“, označil ho za slovakizmus a ako informátora uviedol básnika J. Kollára. F. Š. Kott prevzal Jungmannov výklad i hodnotenie tohto slova do svojho Česko-nemeckého slovníka (1880, s. 510) a následne – v dodatkoch k nemu (1896, s. 271) – heslo *patorā* rozšíril o doklad *Tých je hodná patorā v dome*, ktorý aj s výkladom „čeliadka domáca, perepút“ citoval zo zbierky prísloví a porekadiel F. Šujanského, uverejnenej v Slovenských pohľadoch (1894, s. 442). Šujanský okrem tejto podoby zachytil aj slovotvorný variant *patoraj*.

Z vety *Velká patorā velā potrebuje*, ktorú A. P. Zátúrecký pojal do zbierky Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie (prvý raz vyšla r. 1897 v Prahe s názvom Slovenská príslovie, porekadla a úslovie), tiež nevyplýva, že by slovo *patorā* mohlo mať význam „päť dětí“, ako sa to uvádza v poznámkach k 2. a následne aj k 3. vydaniu tohto diela (1965, 1974). Zátúrecký pri jeho zostavovaní výdatne čerpal z materiálov F. Šujanského (v Predhovore mu osobitne ďakuje nielen za poskytnutie jeho bohatej zbierky, „ale aj za ochotne podávané vývody a rady“), a teda mohol si osvojiť z jeho výkladu aj význam slova *patorā*, keby ho tak – ako liptovský rodák – už nebol mal vo vlastnom inventári jazykových prostriedkov. Editorka druhého vydania Zátúreckého zbierky M. Kosová, ktorá okrem niektorých zásahov do autorovho triedenia materiálu prepracovala aj jeho poznámky (porov. Zátúrecký, 1965, s. 672), mohla výklad slova *patorā* prevziať už z tretieho zväzku Slovníka slovenského jazyka, vydaného r. 1963.

Kartotéka tohto slovníka eviduje zvukový variant *patora* dvakrát – raz z tvorby M. Kukučina (*Príde i s deťmi – s celou patorou – i s mužom*, 1920) a jeden raz z tvorby F. Kráľa (*Čože si počne s patorou detí, keď ju vyhodí na ulicu?*, 1946), na podobu *pätoru* sú v nej štyri doklady z Kukučina (*Nemá nič, iba tú pätoru v dome*, 1893; *Doma ju čaká pätoru, ktorú treba nasýtiť, ukojiť a opatriť*, 1911; *Naša matička zem ... kŕmi na nádrách ohromnú pätoru, čo pýta a vystiha jest' a jest'*, 1932; *Obec nebude toľkú háved' chovať. Ved' je to tam pätoru, tej treba papy!* 1935) a po jednom z diela F. Kráľa (*... som musel gazdičiť...*, *aby som vyživil pätoru detí*, 1946), T. J. Gašpara (*No, deti, deťurence – povedal pätoru odkojencov svojich chŕčiacich pelikánskych ňadier...*, 1936) a I. Stodolu (*Pani majstrová odvárata halušky... pre toľkú pätoru – okrem domácich trom tovarišom, trom učňom a trom dievkam*, 1968).

V slovenskej lexikografii sa s heslovou podobou *pätoru* prvý raz stretávame v Dodatkoch k Slovenskému frazeologickému slovníku, ktorými toto dielo z r. 1931 doplnil sám autor (P. Tvrďý, 1937, s. 121). Význam „hŕba, hromada detí“ potvrdzuje iba citátmi z Kukučínovho diela (*Doma ju čaká pätoru, ktorú treba nasýtiť, ukojiť a opatriť; A vieme, koľko potrebuje toľká pätoru na seba i do seba!*). No podoba *patora* ako slovníkové heslo je o rovných šesťdesiat rokov staršia. Do svojho Slovníka slovenskej, maďarskej a nemeckej reči ho – s nemeckým ekvivalentom „viele kleine Kinder“, čiže „veľa malých detí“ – už r. 1871 zaradil J. Loos (s. 375).

Všimnime si teraz, aký obraz o skúmanom slove poskytujú dialektologické výskumy. Desať rokov po F. Šujanskom uverejnil v Slovenských pohľadoch Samo Cambel-Danielovič (1904) slová z nárečia Slovenskej Ľupče. Skúmaný výraz zaznačil iba vo zvukovej podobe *patora* a pripísal mu význam „domáca rodina čel'adného otca v dobrom smysle“. Rovnaký význam, ale s príznakom pejoratívnosti, prisúdil slovu *perepút'* (c. d., s. 481). Fungovanie slova *patora* vo význame „veľká rodina“ v nárečí Slovenskej Ľupče a okolia o štyri desaťročia neskôr potvrdil J. Mihál (1941, s. 441) a o ďalších štyridsať rokov ho takto tam – ešte vždy ako živý prvok slovnej zásoby – zaznačil aj externý spolupracovník dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV Teodor Kaliský, od ktorého máme aj túto informáciu: „V tomto slove sa nevyslovuje *ä*, a teda by sa ani nemalo písať *pätoru*. A vôbec to neznamená päť detí, ale veľa detí, ba celú rodinu. Poznám slovo *patora* odmala. Rodičia vedeli vysloviť *ä*, lebo pochádzali z dediny, kde sa hláska *ä* neobyčajne ľubozvučne vyslovovala. V slove *patora* však nikdy nevyslovovali *ä*, ale iba pekne *patora*.“ Význam tohto výrazu ilustroval príkladom *Starat' sa o toľkú patoru* (osem detí), *to nie je maličkosť*.

Aj P. P. Zgúth v Turci bežne používané spojenie *patora d'eti* interpretoval ako „mnoho detí“. V. Vážný v rukopisnom Slovníku turčianskych nárečí pri výraze *patora* uvádza výklad „množství, hromada (děti, lidí)“. V rovnakom význame i zvukovej podobe ho najnovšie zachytil K. Ondrejka v slovníku z Liptovských Sliačov (1997, s. 373) a takto je v kartotéke Slovníka slovenských nárečí doložený aj zo stredného Liptova – porov. *Má celú patoru d'eti* (Bobrovec). V tejto súvislosti si pripomeňme, že zvukovú podobu *patora* používal aj M. M. Hodža, a to aj potom, ako v zhode so svojím turčianskym nárečovým povedomím presadil prijatie samohlásky *ä* do vokalického systému „opravenej“ štúrovskej spisovnej slovenčiny.

Znenie *patora*, takisto používané iba vo význame „veľa detí, početná rodina“, nárečový výskum zachytil iba v mikrooblasti severne od Banskej Bystrice – porov. *Ďe puojd'eš s tol'kou pätorou?* (Staré Hory) – a na Orave (pozri A. Habovštiak, 1995, s. 212). V tých oravských nárečiach, kde sa samohláska *ä* zmenila na *e*, je zvuková podoba *petora*, napr. *Vieš, čuo je to, chovat' tol'kú petoru?* (Pucov, o. Dolný Kubín). Na základe týchto informácií by sme teda mohli predpokladať, že podobu *patora* vniesol do povedomia používateľov spisovného jazyka literárne produktívny dolnooravský rodák M. Kukučín.

Sémantická analýza nárečového materiálu ukazuje, že výrazmi *patora*, *pätorä* (→ *petora*) sa význam „päť detí v rodine“ nevyjadruje. Takéto chápanie významu skúmaných slov aj bez širšieho kontextu jednoznačne vylučujú aj niektoré tu citované doklady z umeleckej prózy. Napr. z úryvku z memoárovej prózy I. Stodolu *Náš strýko Aurel* (1968; nateraz posledný doklad na skúmaný výraz v kartotéke Slovníka slovenského jazyka) vyplýva, že ľudí, pre ktorých pani majstrová odvárala halušky, musel byť prinajmenšom tucet. O matke z románu F. Kráľa *Cesta zarúbaná*, na ktorú sa vzťahuje citát *Čože si počne s patorou detí, keď ju vyhodí na ulicu?*, sa čitateľ priamo od autora dozvedá, že okolo nej cupkalo v snehu pol tucta bosých šarvancov. A napokon, význam „päť detí v rodine“ vylučuje aj spájatelnosť výrazu *patora/pätorä* so slovami typu *celá*, *tol'ká*, *vel'ká*, *hodná*, *ohromná* a pod.

Z doteraz povedaného vyplýva, že medzi slovami *pätorä*, *patora* a číslovkou *pät'* nie je nijaká etymologická súvislosť. O pôvode a konštituovaní základného príznaku „väčšia skupina osôb“ v sémantickej štruktúre tohto výrazu nám môžu niečo napovedať jeho gemerské varianty, ktoré tiež dosvedčujú, že samohlásku *a* v prvej slabike nemožno vykladať ako neskoršiu zmenu samohlásky *ä*, ktorou slovenčina nahradila nosovú samohlásku *ę*. Porovnaj: *Kot prišli do nás, tak celá patoräj*, *bola jich plná izba* (Kokava nad Rimavicou); *A dovedžia mi sem calú patarěj dečí* (Kameňany); *Calá patarěj Cigánó bula na pla-*

cu (Revúca); *Ňevod'i mi sem tú patarěj!* (Čierna Lehota); *Prišól s caló patarějó* (Slavošovce).

Táto slovtvorná podoba, ako aj v Káľalovom slovníku doložený variant *patera* nás vedú k názoru, že v tomto výraze treba vidieť kontinuant z nemčiny prevzatého slova *Batterie* (resp. jeho územného variantu so zakončením na *-ei*) ako názvu vojenského útvaru. Neznelý *p* ho zaraďuje k slovám typu *portviš*, *patáľia*, *patál*, ktoré sa do slovenčiny dostali z nemčiny alebo jej prostredníctvom. Druhotný význam „väčšia skupina osôb“ sa v ňom ustálil rovnakým sémantickým rozvojom ako v podobných slovách z vojenskej oblasti, napr.: *Celi regiment ich tam stáv* (Veľké Bielice); *Má cali regiment d'e'i* (Revúca); *Bulo tam ľudzi cali regement* (Studeneč).

Na záver konštatujeme, že expresívne slovo *patora* s územnými obmenami *pätoro*, *petoro*, *pataräj*, *patarěj* a pod. má v slovenčine relatívne malý areál výskytu. Svojím významom „veľké množstvo osôb“ sa zaraďuje do jedného synonymického radu s takými slovami ako *hromada*, *hřba*, *húf*, *kopa*, *křdeľ*, *perepút'*, *čeliadka*, *regiment*, *rákoš*, *fúra* a pod. Znenie *pätoro* v oravských nárečiach a v niektorých obciach pri Banskej Bystrici mohlo nadobudnúť na základe zvukovej príbuznosti s číslovkou *pätoro*. Do prózy I. Stodolu, T. J. Gašpara a čiastočne aj F. Kráľa sa nenáležitá oravská podoba *pätoro* dostala až zásahom redaktorov. A následne vošla aj do Slovníka slovenského jazyka.

ADRIANA FERENČÍKOVÁ

Kde bolo, tam bolo

Podľa Encyklopédie ľudovej kultúry je rozprávka „najpopulárnejší, umelecky najvyzretejší druh ľudovej prózy, odrážajúci skutočnosť nepriamo, prostredníctvom poetického výmyslu.“ Pavol Dobšinský v úvode k Prostonárodným slovenským povestiam píše, že „ony sú tie najprvšie kvety poézie jeho, vykvitnuté na jarnom slnku obrazotvornosti národa ešte mladého a znázorňujú nám tú najprvšiu povedomosť národného ducha.“ A čo vy? Veríte rozprávkam? Alebo ich považujete iba za akési vymyslené fantastické príbehy, ktorých úlohou nebolo a nie je nič iné iba pobaviť poslucháča a v prípade tých menších azda aj poučiť. Po stáročia ľudia rozprávajú rozprávky. Po stáročia v nich hľadajú múdrosť. Hľadajú alebo hľadali? Hoci sa všeličo povráva, azda ešte stále hľadajú. Možno menej čítaním a počúvaním. Každoročne cez sviatky si mnohí ľudia rozličných vekových kategórií zasadnú k televízorom a čakajú na filmové rozprávky. Je to niečo iné, pravdaže, ale aj tak sa tu ukazuje tá veľká moc, tá mohutná sila, ktorú v sebe rozprávky majú.

Kedysi, áno, kedysi to bolo ináč. Pri prvých slovách všetko stíchlo, oči sa upreli na rozprávača, duša sa otvorila dokorán a spolu s hrdinami a hrdinkami sa všetci vydali putovať horami aj dolami, rudnými cestami, aby napokon našli poklad ukrytý vo svojom srdci. Všetko jedno, či sa rozprávala *rozprávka*, *vyprávka*, *prípovedka*, *rozpovedka*, *rozpoviestka* alebo *hádkka*. Všetky tieto slová sú motivované slovesami *rozprávať*, *vyprávať*, *povedať*. Ak by ste mali azda pochybnosti pri slovách *hádkka* a *gadka* a nebudete chcieť porovnávať s poľským *gadać*, teda *rozprávať*, *hovoriť*, pokojne si zalistujte v Machkovom Etymologickom slovníku. Nájdete tam heslo *hádati* a dozviete sa, že jeho pôvodný význam bol „vyslovovať svoju mienku, teda opäť hovoriť, rozprávať“.

Prvé slová každého príbehu, literárneho diela, každého rozprávania sú veľmi dôležité. Majú upútať pozornosť, zaujať a podávajú prvé informácie. Od nich závisí, či poslucháči, čitatelia, diváci pri príbehu zostanú alebo si radšej pôjdu vyplniť čas nejako inakšie. Preto sme sa sústredili na prvé vety rozprávkových príbehov. Materiál je veľmi bohatý a bolo ho treba veľakrát preosiať, aby sme mohli vybrať aj typické, aj špecifické prvky. Najviac sme čerpali z Dobšinského

Prostonárodných slovenských povestí (ďalej D PSP). Materiál sme doplnili z archívnych fondov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV (ďalej ANT), tretím zdrojom bol materiál z wollmanovskej zberateľskej akcie, ktorého časť nám sprístupnili v Etnologickom ústave SAV (ďalej W). Východoslovenský materiál sme doplnili z monografie S. Cambela Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (ďalej C). Ukážky v rámci jednotlivých skupín pre prehľadnosť číslujeme.

Pavol Dobšinský prirovnáva slovenské rozprávky k dramatickým útvarom; podľa jeho mienky „usporiadanosť slovenských povestí je tá, čo pri dramatoch“. No na rozdiel od starogréckej a západoeurópskej drámy nesmeruje k tragickým rozuzleniam. V rozprávkach zlo býva potrestané. Dobro a tí, čo v jeho mene rozprávkou kráčali, prekonávali rozličné nástrahy, nebezpečenstvá aj ústrky, získava zaslúženú odmenu. Už v úvodných formulách bývajú predstavené základné prvky – osoby, miesto a čas. Encyklopédia ľudovej kultúry uvádza: „Čas a miesto deja bývajú spravidla len rámcovo vymedzené.“ Neostáva nič iné, iba s týmto konštatovaním súhlasiť a podprieť ho dôkazmi. K času a miestu je však potrebné pridať aj postavy.

Pre úvodné formuly je charakteristická vysoká frekvencia neurčitých zámen *jeden, akýsi, vol'aktory, istý*... Vyjadrujú nedôležitosť presnej totožnosti vystupujúcich osôb, pretože je tu dôležitý typ postavy a to, čo daný typ reprezentuje. Aj vlastné mená sa často používajú typovo. Buď sa nimi poukazuje na charakteristickú črtu postavy (*Nebojsa, Popolvár, Popoluška, Lomidrevo, Valibuk, Laktibrada, Zlatovláska, Kovovlad, Viťazko*), alebo sa vyberajú – ak to tak možno povedať – zástupné mená z najrozšírenejších, najpoužívanejších kresťanských mien (*Janko, Kubo, Ďuro, Matko, Marienka, Anička*), ktoré sa však takisto často priradujú typovo. Janko je zvyčajne najmladší syn a získa svojou statočnosťou kráľovstvo; Ďuro získal prídomek a aj rozprávka sa volá Ďuro Truľo.

1. *Jeden starý kráľ mal jedného jedinkého syna a tento bol od dlhšieho času vo vojne.* (D PSP II., s. 49, Dlhý nos) – 2. *Bola raz jedna dedová a jeden starý dedo.* (D PSP II., s. 94, Šurienka a Atalienka) – 3. *Žij raz jeden chudobní prechudobní sedliak.* (ANT, Podkonice, Banská Bystrica)

Neurčitosť je zjavná aj pri určovaní času. Typické je používanie tvarov minulého času sloviess a samo určenie času, v ktorom sa príbeh odohral, je neurčité. Mohlo to byť *vol'akedysi; raz; jedenkrát; za starodávnych čias; pred dávnymi časami; kedysi; pred veľa rokmi; kedysi, ale nebodaj i to už dosť dávno; za onoho blahoslaveného času; ešte za starého Vida*... Teda udalosti sa odohrali – a niektoré možno aj nie – v časoch, do ktorých ľudská pamäť nesiahla.

4. *Dakedy, dakedy, ale to veru mohlo už dávno byť, lebo tomu pamätníka nieto, žila jedna čarodejnica, pekná a bohatá, že jej na tom svete rovnej nebolo.* (D PSP II., s. 237, Tri zlaté hrušky) – 5. *Za dávnych časov, za starých bohov bol raz jeden kráľ – bohatý, ale bez detí.* (D PSP III., s. 459, Svetská kráska) – 6. *Bol raz – ale veru už sám neviem kedy – dosť na tom, že bol raz jeden mladý kráľ a ten chodieval každý deň do jednej hory na poľovačku.* (D PSP I., s. 407, Škrupinový zámok)

Ale keby aj dakto vedel, kedy to presne bolo, je takáto vedomosť zahalená do magického mlčania, ktoré neslobodno porušiť.

7. *Bolo, bolo, ale neviem kedy. Stará Ľapa o tom znala. Ale keď som sa jej spytovala, riekla, že zabudla, až od mlčania aj na trň vy-chudla, aj umrela, o tom mi predsa povedať nechcela.* (D PSP II., s. 181, Hrdá panička)

A rovnako je to i s určením miesta. Väčšina rozprávok sa odohráva *kdesi; v sedemdesiatej siedmej krajine alebo v deväťdesiatej deviatej krajine; v istej ďalej predalekej krajine; kdesi v pustých horách hin za čiernym morom.* Napokon nie je dôležité, kde bolo, lebo kde bolo, tam bolo, dosť na tom, že bolo. Čo by to aj v *Kompit kráľovej krajine* bývalo.

8. *Kde bolo, kde nie, o to netrúpte sa; len či tak bolo, ako vám poviem.* (D PSP III., s. 69, Tetka smrť) – 9. *Kde bolo, tam bolo – čo nás tam do toho, keď len bolo!* (D PSP III., s. 341, O Peterkovi) – 10. *Za horami za dolami, až hen za červeným morom býval jeden kráľ.* (D PSP I., s. 183, Chorý kráľ) – 11. *Bolo to v deväťdesiatej krajine, pri sklenenom mori a pri drevenej skale, žil tam jeden bohatý pán.* (D PSP I., s. 55, Panna z rosy počatá a z deväť matiek splodená) – 12. *V sedemdesiatej siedmej krajine, za červeným morom a za dubovou skalou, kde bol svet doskami obitý, aby sa zem doňho nesypala, tam bol raz jeden kráľ.* (D PSP I., s. 263, Berona)

Podľa členitosti a ozdobnosti úvodných formúl rozprávky môžeme takisto rozčleniť do niekoľkých skupín.

I. Prvou skupinou sú rozprávky, ktoré sú bez úvodných formúl, vstupuje sa v nich priamo do deja.

1. *Namrzela sa stará bosorka na svojho muža; napľuvala mu tri razy do očí, hovoriac: „Bohdaj si sa zopsil!“* (D PSP III., s. 335, Pes) – 2. *V jednej sedliackej izbičke za bielym lipovým stolom sedelo raz dakoľko dobrých susedov, zhovárajúcich sa medzi sebou o veciach gazdovských.* (D PSP III., s. 471, Statočný valach) – 3. *Tri sestry prechádzali sa po zelenej lúke.* (D PSP II, s. 435, Žabina kmotra) – 4. *Chodzivali sprostí ľudia pre večer pod horu.* (W, Madunice, Hlohovec)

II. Najjednoduchšie úvodné vety nenesú v sebe nijakú informáciu. Ich úlohou je iba pripútať pozornosť poslucháča, primäť ho, aby stíchol

a sústredil sa na príbeh. A za takouto vetou môže nasledovať niektorá z tradičných jednoduchších úvodných viet z nasledujúcej skupiny.

1. *No tak počujte!* (D PSP II., s. 157, O Mechúrikovi) – 2. *Počujte, deti, počujte, poviem vám jednu rozprávku.* (D PSP II., s. 160, Kozičky) – 3. *Chlapci, sadnite si dolu, budem vám rozprávať jednu hádku. Kde bolo, tam bolo...* (D PSP II., s. 313, Stará dievka a čert)

V niektorých z týchto úvodov sa osobitne vyžaduje pozornosť a úcta a priamo sa nabáda, že príbeh je potrebné si zapamätať, lebo sa rozpráva niečo výnimočné. Je to aj pripomenka ústnej tradície rozprávania rozprávok.

4. *Počúvajte, deti! Idem vám rozprávať rozprávku, akej ste ešte nepočuli; aleže dajte pozor, aby ste si ju dobre zapamätali!* (D PSP III., s. 355, Starý človek a dvanásť oviec) – 5. *No, počujte, deti! Ja budem hniť, vy budete žiť, ale to viac nepočujete. A koniec že si dobre zachovajte!* (D PSP III., s. 45, Na Boha s kyjom)

Osobitne z tejto skupiny možno ešte vyčleniť také úvodné vety, v ktorých rozprávač uvádza zdroj, z ktorého rozprávku získal.

6. *Ja som čítala ras taku rospoviestku: Bul'i dve sestri.* (C, Štvartok) – 7. *Koj som býl chlapec, tag mi otec pripoviatki povedal, že šag bula edná koza a tá koza bývala vo hvare v edné d'are.* (ANT, Mikolčany, Revúca, O koze a ježovi)

III. Najrozšírenejší typ so spojeniami *bol raz, žil raz* či úplne jednoducho *išiel raz, rajzovali raz, stalo sa...* vyskytuje sa v spojení s predchádzajúcou skupinou a takisto s nasledujúcimi. Po ornamentálnom úvode, ktorý je skôr predohrou na navodenie správnej atmosféry, obyčajne nasledujú vety tohto typu a ony nesú základné informácie. Sú to často neutrálne vety, inokedy rozvinutím nadobúdajú expresívnosť.

1. *Volakedysi boli dvaja ľudia a nemali len jedného chlapca.* (D PSP II., s. 25, Sirota) – 2. *Bili dvá ľudé v jednej dzedzince a nemieli dzeci.* (ANT, Kuklov, Malacky, Nenásitné kurátko) – 3. *Keď som išiel – išiel som sám, neviem kde a kade – hlbokými dolinami, rúdnymi cestami, stretol som tam jedného starého žobráka.* (D PSP II., s. 31, Zlatná krajina) – 4. *Stalo sa. Keď sa nestalo, už sa ani nestane, lebo sa už prestali robiť divy, aké sa za blahoslavenej pamäti Kaukoňkráľa robili.* (D PSP II., S. 169, Rovnopekný pár) – 5. *Pred dávnymi časy žil jeden bohatý a mocný kráľ.* (D PSP II., s. 71, Čarodejná kráľovná) – 6. *Bol jeden kral' fšedzemdzešatej šedzmej krajiňe.* (C, Žirovce) – 7. *Žil isti jeden mlinar v jednej krajiňe, chtera ležela za belavu kuľu, za červenim verchom, tam dze se voda sipala a piesek še l'al.* (ANT, Vitkovce, Spišská Nová Ves, O Margitke bez rukoch) – 8. *Rajzovali rás tré tovariši po sviece.* (ANT, Jablonové, Malacky, O švecovi a strašidlách)

IV. Ďalším veľmi rozšíreným typom je úvodné *kde bolo, tam bolo*. V týchto úvodných vetách (ak sú rozvíjané) sa, prirodzene, rozvíja

práve určenie miesta konania príbehu. Zvyčajne má vyjadriť nedostupnosť, veľkú vzdialenosť, často naznačuje, že takého miesta vlastne niet. Do tejto skupiny patria aj obmeny *tam bolo, kde bolo; kde bolo, kde nebolo* a pod.

1. *Kde bolo, tam bolo, dost' na tom, že bolo.* (D PSP II., s. 109, Neverná žena) – 2. *Kde bolo, tam bolo, ďaleko nebolo, len tu za humny, za vrškom, v sedemdesiatej siedmej krajine stál na jednej vode jeden mlyn a v tom mlyne býval mlynár aj s mlynárkou a mal jedného syna.* (D PSP II., s. 229, Pijan) – 3. *Kde bola, tam bola, bola za červeným morom, za drevenou skalou, pri sklenenom vrchu, v Kompit kráľovej krajine, jedna malá dedinka a v tej dedinke býval jeden veľmi chudobný človek, ktorý na tom širom svete nič inšieho nemal, iba psotu, biedu a veľa detí.* (D PSP II., s. 11, Janko a Macko) – 4. *Kde bolo, tam bolo, v sedemdesiatej siedmej krajine za mnohými vrchami a vodami, bývali jedni ľudia a mali dve dievčence.* (W, Alžbetin Dvor, Šamorín) – 5. *Dze bulo tam bulo, f šedzešatej šedmej krajiňe, za Červeňim morom, dze še voda sipala a piesek še ľal.* (C, Hrabušice) – 6. *De biyo, de nebiyo, f sedemdesátěj sédměj krajiňe, de pes maso prodávau, a ked ho neprodu, sám ho zedeI, biy ráz jeden bohatí kupec a miey tri céri.* (ANT, Plavecké Podhradie, Malacky, O Krásnej) – 7. *Tam bolo, de bolo, bou edon raz edon král.* (W, Alžbetin Dvor, Šamorín)

V. Túto skupinu by sme mohli zjednodušene nazvať skupinou ornamentálnych formulácií. V nich sa veľmi bohato rozvíja niektorá zložka (osoba, miesto, čas), sú plné vtípu. Vyžadujú si skúseného rozprávača, rozprávkaru. Sú to poslucháčsky aj čitateľsky veľmi vďačné začiatky. V nasledujúcej ukážke je takto určené obdobie, kedy sa rozprávka odohrala.

1. *Bolo to za onoho blahoslaveného času, keď svine črievičky nosili a žaby v čepcoch chodili a straky klobúky nosili, keď somári po uliciach ostrôžkami čerkali a zajace na psov trúbili. Vtedy bolo dobre dievkam, psi im riad umývali, svine pece mazali, husi izby vymetali, ryby – podustvy im handry na Hrone prali a raci ich plákali. Nebojte sa dievčatá! Už začínajú zase svine črievičky nosiť, žaby v čepci chodiť, straky podperené klobúky nosiť, somári zase po uliciach ostrôžkami čerkajú a zajace na psov trúbia. Budú ešte časy! Za onoho blahoslaveného času bol teda jeden kráľ a mal veľmi peknú ženu.* (D PSP II., s. 199, Kralčík, Kucharčík, Popelčík)

Inokedy sa úvod zameriava na životný názor.

2. *Veď vám to bol dakedy inakší svet ako teraz, kde každé iba pod nos hľadá, chmúri a utrápa sa od svitu do mraku. Kedysi ľudia neskývražili toľme, neumárali sa, aby čím viac zospiežili: ale čo mali, to zjedli, zapili si, zasmiali sa. Lepšie im to potom strovalo. Vtedy – ak si neznal dačo na žart povedať, nebolo ti ani ukázať sa medzi ľuďmi,*

lebo všetci boli veselí, zhovorčiví, žartovliví. No, už to pozde zase tak bude! Len ešte hen vtedy žila jedna kráľova dievka. (D PSP II., s. 419, Drevená krava)

VI. Do tejto skupiny sme zaradili typ úvodných formúl, v ktorom pred samotným začiatkom (zvyčajne jednoduché *bolo raz, žili raz a pod.*) je kratučká rozprávka. Skôr ako sa začne samotný príbeh, rozprávač vzbudzuje napätie a dá sa prosiť. Vyvoláva zdanie, že sa rozprávaniu chce vyhnúť. Zvyčajne sú to žartovné príbehy.

1. *Deti obyčajne unívajú starších, aby im rozprávali. Tu starší človek započne: „Bol raz jeden oráč a ten vyoral jednu truhličku. A v tej truhličke bol jeden zajačik a ten zajačik mal chvostík, pozriteže – aha, len takýto!“ Pri výkriku „aha“ ukáže rozprávač malý prst a pokrčí, pomrdá ním – a zatíchnu. Deti ozvú sa: „A potom! A ďalej! Jaj, to je krátka!“ Rozprávač povie: „Ved’ keby ten zajačik bol mal dlhší chvostík, nuž by aj rozprávka o ňom bola dlhšia. Ale pozrite! Keď len takýto krátky bol – aha! (ukáže maličkom ešte raz), nuž vám je aj rozprávka len tol’ká!“ Deti ale neprestanú prosiť a unívať, až kým rozprávač nepovie: „No tichože! Počúvajte!“ Tu zatíchnu ako nemé a počúvajú až do konca. Jeden otec mal troch synov... (D PSP II., s. 411, Zakliaty zámok)*

Aj v Zátureckého zbierke slovenských prísloví, porekadiel a úsloví sa nájde takýto rozprávkový začiatok.

2. *Bola jedna zelená sviňa, už sa rozprávka začína, a tá zelená sviňa mala tetku, už je rozprávka v prostriedku, a tá tetka bola rozpašená, už je rozprávka dokončená. (XIX, s. 57)*

Kombináciou môže vzniknúť naozaj rozsiahly úvod. Počíta sa v ňom aj s dialógom, ktorý mohol reálne prebiehať pri živých rozprávaníach rozprávok. Zahŕňa vlastne viaceré úvodné formulácie.

3. *No ale toto, čo vám idem rozprávať, už naozaj bolo! Bolo ono iste ešte za tých dobrých časov, keď, hľad’teže, – ale nezľaknite sa!*

„No čože! Kedyže?“

Nuž hľa, keď svinčičky nosili črievičky a žabky chodili v čepčekoch, keď somáriký po uliciach ostrôžkami čerkali a zajačky samy na chrtov trúbili... [nasleduje variant textu V/1] Príde ešte aj to, že vám nebude treba riad umývať, izby vymetať, šaty prať, budete len vysedúvať a každá dostane sa pod čepiec, za koho jej len duša zažiada, – tak, akokoľvek stalo sa to aj so Žltovláskou!

„No ved’ to, akože bolo s tou Žltovláskou?“

No, ved’ vám to chcem rozpovedať. A keby ste boli čušali, bolo by skôr bývalo. Počúvajte len!

V sedemdesiatej siedmej krajine, za skleneným vrchom, za drevenou skalou, za slameným stĺpom býval bohatý kráľ a mal dcéru, Žltovlásku, čo jej vlásky leskli sa ako zlaté slnce a oči ako modré nebo,

mohol podívať sa do nich ako do zrkadla. (D PSP II., s. 317, Červeňkráľ a Žltovláska)

VII. Z archívu nárečových textov máme doložené veľmi zaujímavé úvodné formulácie, v ktorých sa prechádza od prózy k poézii. Sú to útvary, v ktorých je vnútorný rytmus zvýraznený rýmom.

1. *Bol raz jeden mňích, mal mnoho kňích a dočítal sa z nich, že takého a takého chlapca abi našól, čo má sed'om rokóľ, sed'om mesiacich, aj sed'om týždňich a sed'om dňích.* (W, Terchová, Žilina)

2. *Co sa staŕo nestaŕo f sedemdesátěj sédměj krajiňe, de vodu hrabali a píseg do otépek vázali a vi, milí poslucháci, zedli bi ste po koláči a já sám štiri, kebi enem bili, volakedi biŕa jedna maci a tá mieŕa dvanást sinú.* (ANT Jablonové, Malacky, O dvanásici bratroch)

3. *Za onoho času, keď nemieli krávi žádného ocasu a turešina kŕasu, biŕ ráz jeden barón a mieŕ jednu céru, kerá bi sa už ráda biŕa vidávaŕa, ale f princoch sa enem tak prebiraŕa, teda že to už musí chlap bit, kerí ju za ženu dostane.* (ANT, Plavecké Podhradie, Malacky, Popeŕár Janko)

4. *Gďe bolo, tam bolo, f sed'omďesiatej siedmej krajiňe, gďe sa voda sipala a piesek sa lial, staré babi plakali a svet sa smial, bola raz jedna gróľka a mala jednu veľmi peknú céru.* (W, Terchová, Žilina)

Uviedli sme úvodné formuly, ale zďaleka nie všetky. Možno sa vám zažiadalo vrátiť sa k rozprávkam a prísť až po ten zvonec na konci. Pravdaže, nie je rozprávka ako rozprávka. Ak by sme mali znovu citovať Pavla Dobšinského „dosť i nehodných toho mena rozprávk medzi ľuďom sa porozpráva“. (D PSP I., s. 424) Tam sa dočítame aj: „Čo je opravdivá a pôvodná povest' slovenská, to sa musí ukázať a dokázať zo spôsobu a usporiadanosti jej vypravovania, z obrazotvornosti, ktorou sa maľujú predmety, a z matérie, ktorá sa vypravuje. To pritom samo v sebe rozumejúc, že povest' musí byť i pekná i mravne bezúhonná.“ Vrátime sa k otázke z úvodu tohto príspevku. Veríte rozprávkam? A kladieme si ďalšiu. Naozaj si máme myslieť, že ľudstvo trpí nejakou zvláštnou chorobou, ktorá ho núti, aby sa ústne tradovali a ako najväčšie poklady z generácie na generáciu odovzdávali poučné klamstvá alebo výmysly? Nemusíme to brať celkom podľa úvodu rozprávky z Moravského Jána: *To ale neňi povítka, to je pravda, to sa staŕo f Kuklovie.* (ANT, O zakliatej žabe). Skôr sa nám žiada prikloniť sa k Dobšinského charakteristike, že rozprávky „znázorňujú nám tú najprvšiu povedomosť národného ducha.“ Možno vždy nerozumieme, čo znamenajú všetky obrazy, ale smerovanie je vždy k pravde a kráse. K ideálu človeka, ako ho môžeme zazrieť iba duchovným zrakom. Ako vravela líška v Malom princovi – správne vidíme iba srdcom. Preto máme radi rozprávky.

LUBICA DVORNICKÁ

Takto sa pradié zlatko

Činí sa mužik pred novotnou priadkou.

„Takto, Hanička, takto, takto, takto!

Takto, Hanička, takto, takto je to...“

Činí sa, radí. Až ho zrazu nieto,

ani len za ním nezavrzla brána.

Popriadla všetko do bieleho rána.

(M. Rúfus: Zlatá priadka)

Keď som bola malá, / mamenka naša kúdel' berávala / večer čo večer. A z jej hladkej sliny / vilo sa vlákno, jarček domoviny, / uzučký jarček šťastia. Ó, ja hlúpa! / Ja sama sebou takto okradnutá! Akú múdrosť či zručnosť si neosvojila dievčina z Rúfusovej veršovanej rozprávky o priadke? Veď kedysi bolo takmer nepísaným pravidlom na slovenskej dedine, že dospievajúce dievčatá sa už vo veku 14 – 15 rokov priučali domácemu ženskému umeniu priať vlákno, nite, priadzu, cverny či cverničky na vretene a kolovrátku. A že to bola ťažká, namáhavá povinnosť, ale nijakovsky nie nudná a nezábavná, vypovedajú o svojej mladosti dnes už staré ženičky z Lábu v okrese Malacky, ktoré boli pre domácnosť osožné svojim dielom. F starších dobách, z vipráviaňá rodičú sa dozvieme, že sa chodziyo na prátki. Těš sa tam zešyo více dzífčeneec a de bili dzífčence, tam chodzívali za nima aj chųapci. Žena z Liptovskej Tepličky, narodená v r. 1916, hovoriaca goralským nárečím, spomína na čas priadkových povinností ako na obdobie hier a zábavy. V spisovnom jazyku by jej spomienky mali asi takúto podobu: Už prišlo Všeohsvätých, tak sme sa dievky pozberali a už sme sa radili, že si ideme kúdel'nej pýtať k pánu farárovi a k pánu richtárovi... Ako sa zmrklo, to každá poleno pod pazuchu a pod druhú pazuchu kúdel' a tak sme už išli do tej kúdel'nej a tam sme si už posadali a priadli. Potom prišli parobci za nami a tak sme sa už bavili, spievali celý týždeň... Parobci sa zrichtujú pred dievkami prísť do toho domu, kde pradú, a potom im mašinky porozoberajú, šnúry potrhajú a do kúdeli ľanu alebo zrebi nasypú soli, papriky a oblejú vodou alebo pivom a na to nasypú popola. – Ale pekne poporiadku.

Počas pracovného roka sa príprave pradiva venovala náležitá pozornosť. Už počas zimy sprevádzali fašiangové zábavy rozličné magické i zábavné úkony, ktoré mali zaručiť prosperitu budúcej úrody konopí a ľanu. Keď sa na Hromnice, na sviatok Obetovania Pána, teda 2. februára, varievali rozličné dlhé cestoviny, napr. *rezance*, *slíže*, v Tekove *párance*, v Zavadke nad Hronom *bobal'ki*, signalizovalo to pranie urodzenia dlhých vláknorodých rastlín. Čarovný účinok jedál podporovalo i obradné vyskakovanie či dvíhanie dievok dovysoka, skákanie až po povalovú hradu a pod.

Na ľan, na ľan, na vysoký ľan!

V tento deň sa pozorovali i prírodné javy a priebeh počasia, aby ľudia na ich základe predpovedali možnú úrodu, o čom vypovedajú aj známe pranostiky: *Svätý Martin a Hromnice pradú z tej istej praslice*, teda že na začiatku novembra a februára býva rovnaké počasie ovplyvňujúce budúcu úrodu, alebo *Hromnička čistá, konôpka istá*, či nárečový variant frazémy z trenčianskej Bošáče *Hromňice jasné, konope krásné*, čo znamená, že ak na Hromnice neprší, bude dobrá úroda konopí. O zákazoch či príkazoch a poučeníach pre hospodára týkajúcich sa podobných úkonov, spísaných perom kňazských autorít, o druhoch konopí, ľanu a s nimi spojených činností sa na stránkach Kultúry slova písalo viackrát (napr. v príspevkoch A. Ferenčíkovej, v 5. čísle v roku 1999; K. Ballekovej, v 3. čísle v r. 1997, ktoré nájdeme aj v prvej súbornej knižočke o nárečiach *Zo studnice rodnej reči*, vydanaj v roku 2005).

Od neskorej jari či začiatku leta, približne od májovej Žofie alebo od Medarda, sial sa konopný semenec či v skorom lete ľanové semiačko. O priaznivom čase na tieto práce svedčia aj obrazné vyjadrenia o počasí viažuce sa k týmto dňom: *Svätá Žofia ľan rozsieva; Kto na deň Medarda sadí a rozsieva, ten mnoho kapusty a ľanu máva; Na Urbanov deň utekaj siat' len*, teda že sejba, resp. sadenie uskutočnené približne v tomto čase dáva predpoklad dobrej úrody. *Ľan siaty na Helenu máva dlhé vlasy*, hovorí sa o vyrastenom vysokom ľane s dlhou vláknorodou byťou. Koncom leta bol potom vhodný čas spracovať dozreté konope alebo ľan podľa úrodnosti a zvykov (hornatého) kraja, na jeseň nastal čas priadok a bohatého spoločenského života za predlžujúcich sa večerov. Vtedy sa generačne blízke dievky *vo vrstve* schádzali *na priadky* obyčajne do určeného domu – na východnom Slovensku *buľi s kudzel'u, chodzil'i s kudzel'u, na kudzel'nu chižu, do kudzel'nej hiži, do kudzel'nej, vof kudzel'ni* –, kde pri spriadaní zlatistého vlákna zažívali aj svoje fyzické prebúdzanie, pretože ich už vidiecke spoločenstvo považovalo za dospelé. A či boli skutočne šikovné,

usilovné a k svetu? Či z nich rástli dobré ženy? Takýto pracovný kódex nastavuje už starozákonná *Zlatá abeceda o dobrej žene* v Knihe prísloví: *Dbá veľmi o vlnu a ľan a radostne jej ide práca od ruky... – Jej ruky siahajú po praslici, prstami drží vreteno... – Má narobené prikrývky pre seba, batist a purpur sú jej odevom... – Speňažuje tiež jemné šatstvo, ktoré vyrába...*

V minulosti bolo na Slovensku rozšírené pestovanie konopí a ľanu. Podradnejšie vlákno sa však ojedinele získavalo aj zo žihľavy, živočíšneho pôvodu bolo vlnené vlákno z oviec. Inde vo svete sa však prírodné hodvábné vlákno získavalo aj z chovu priadky morušovej, mäkká bavlna sa rodila na bavlníkových plantážach, prírodné národy dokázali získať vlákno z rozličných druhov exotických tráv a paliem, na vlnu (ale aj na iný úžitok z nich) sa vo vysokohorských podmienkach chovali juhoamerické lamy, v subtropických oblastiach zasa ťavy, v miernom klimatickom pásme prevládal chov oviec. Všetko to boli vzácne suroviny a zdroje, ktoré poskytovali možnosť obživy spríadaním vlákna pre vlastnú potrebu alebo na predaj a ďalšie spracovanie.

Domáca pradiarska a textilná výroba na Slovensku patrí už k reliktným kultúrnym javom, z vlastnej skúsenosti môžu o nej vypovedať len najstarší informátori (osemdesiat- a viacroční), hoci ešte v 50. rokoch 20. stor. patrili tieto činnosti medzi základné doplnkové zamestnania na dedine. Rozvoj priemyselného textilníctva v mestských centrách v šesťdesiatych rokoch 20. stor. zapríčiniť zánik domácej výroby plátna a súkna a so zanikajúcimi reáliami sa na okraj slovnej zásoby dostáva i nárečová pradiarska a tkáčska terminológia. Pomenovania a termíny na označenie zanikajúcich reálií sa u príslušníkov generácie, ktorá ich ešte poznala, dostávajú postupne do pasívnej slovnej zásoby, až zanikajú, mladší používatelia jazyka významy takýchto lexikálnych jednotiek už vôbec nepoznajú.

Ako teda rozumie dnešná generácia šesťdesiatnikov a mladších, ale najmä deti jednotlivým slovám, ktoré boli kedysi bežné, no dnes upadajú do zabudnutia, ale bohato sa vyskytujú v piesňach, rozprávkach, v obrazných parémiách a frazémach či iných žánroch ľudovej slovesnosti? Ako napokon rozumieť skrytým významom alebo obsahom vyjadrení s už neznámym lexikálnym komponentom? Kto by nepoznal klasické ľudové rozprávky, hoc aj toľkokrát umelecky prerozprávané a upravené, ako *Zlatá priadka* či *Martinko Klingáč* alebo *Cengáč*, *Tri priadky*, *Šípková Ruženka*, *O Vítazkovi*, *O lietajúcich čizmách*, *Sol' nad zlato*, grimmovskú rozprávku *Vreteno, člnok a ihla* a mnohé ďalšie? Z nich vyberieme len zopár úryvkov, bez ktorých by konkrétna rozprávka nemala svoj umelecký pôvab a neskrývala by tajomné čaro:

Prečo vy tam totú dievku ku **praslici** neprivrete, veď je už ona dievka?... Ako sa jej pod pecou driemať môže, keď **sa** ostatnie **priadky opriadajú**?!... Veď by som ja jej už zo srdca **priast'** povolila, ešte by som jej aj sama **nadela**, ale ona je taká **priadka**, čo by ona nielen našu **priadzu**, ale aj snopy na zlatie **nitky popriadla**... Ja mám gazdovstvo neplanô, **ľanu, konôp, pačies** a **zrebi** celie kopy, **napriadla** by sa do dobrej vôle... **praslica, vreteno** i **vrtka**, i červené jabĺčka trochu na preslinku... na zlaté **nitky popradieš**... Hneď ráno rozkázal, aby služobníctvo vyhádzalo z hradu preč všetky **kolovrátky** a **vretená**. A ten, kto by sa opovážil **priast'** na hrade **priadzu**, bude okamžite popravený!... Keď budeš mať pätnásť rokov, pichneš sa do prsta o **vreteno**... Starenka **priadla na kolovrátku**... **Pradiem** na ňom **nite**... Podrž mi toto **vretienko**... Ruženka sa pichla oň do prsta... Obor **chrápe, ako by tam plátno driapali**, a čoraz hlasnejšie, akoby to bolo veľmi tuhé, mocné plátno... Mať mu kázala vytrhnúť buk, ale so všetkým. No, **vytrhol ho ako konopu**...

Medzi deťmi sú obľúbené pohybové hry sprevádzané piesňou alebo rečovankou. Z dolnozemskeho Čanádalberta je známa napr. *Žeňilo sa motovidlo, / ženilo sa motovidlo-lo-lo, / a zalo si starvo trlo, / a zalo si starvo trlo-lo-lo*... Podobný variant poznali maďarskí Slováci v obci Čerkes:

*Žeňilo sa motovidlo,
bralo sebe starvo bidlo.
Šecke vtáčke povolalo,
iba sovu vinahalo.
Keď to sova dozved'ela,
ona hneď tan pril'e'ela.
Sadla sebe na kraj piecki,
kázala si hrať nemecki.*

Medzi hádankami sa nájde dosť takých, ktoré obsahujú v texte slová z vecného okruhu pradiarstva či tkáčstva. Aby sa však hádanka dala uhádnuť, treba poznať skutočnú realiu, ktorú slová pomenúvajú, jej formu a tvar či funkciu, napr. zo Slovenského Komlóša *Šidlo, bidlo po voďe chod'ilo a ňigda sa ňezetapilo. Čo je to? A to je slnce*. Na dolnej Orave zaznamenali takéto hádanky: *Čo je to? Keď mu na nohi sädňe, hore rouno staňe a keď mu na nohi skočí, skočí mu do očí?* (*Kúd'el'* na Orave, teda prisedná praslica s *dniskom*, na ktorom sa sedí, alebo s *podritkou*). Alebo iná: *Jednu nohu vistre, druhú skrčí a d'e sa roškerí, tam dnu strčí?* (*Tkaňá*).

Ale to sme sa už dostali k podobným slovám zo žartovnej viacvýznamovej piesne. Napríklad:

*Slúžila som u tkáča,
neni tomu dávno,
chcela som sa naučiť,
jak sa robí plátno.*

*Jedna nôžka sa vystrie
a druhá sa skrčí,
osnova sa rozťahne,
člnok sa dnu strčí.*

Piesní o priadkach a pradení je v slovenskom folklóre mnoho, podobajú sa alebo sa odlišujú melódiami, textami, vo výslovnosti. Sú naše a patria do dedičstva našej tradičnej spevnej kultúry. Nič to, že sa viac už spievajú pri scénických príležitostiach, ktoré ponúkajú folklórne skupiny, alebo sú spísané ako cenný hudobno-slovesný prameň v lokálnych spevníčkoch.

*Šecke žeňičke pradiú cverňičke,
moja leží f posteli.
ak tak buďe bývať,
gd'e buďeme žínať,
strela do jej maťeri.*

(Voznica v Tekove)

*Trhaj, d'ievča, trhaj l'en, trhaj l'en.
A prestieraj na roveň, na roveň.
A s tej rovne do chrast'ia, do chrast'ia.
Prid'e šuhaj ukrást' ťa, ukrást' ťa.*

(Strečno pri Žiline)

Studnicu našej reči obohacujú aj ustálené obrazné vyjadrenia, ktoré majú vo svojej pevnej štruktúre krajoú lexiku bohatú na slová z tematickej oblasti pradiarstva a tkáčstva, akými sú priadky a pradenie, cverny, nite, vlákno, priadza, kľbká. Niektoré sú známe celoslovensky, v širšom územnom rozsahu, iné len lokálne, ďalšie vo forme variantu poznajú Slováci v miestnom nárečí. Alebo žeby ich už nepoznali? Odkryme teda nános času a sprítomnime skryté významy spradené v celostnom prúde reči.

O jesennom čase ako vhodnom na priadky je známa bošácka frazéma *Naháč kvitne, káže prásci*. Jeseň sa tu obrazne skrýva za bezlistý jesenný kvet jesienku (lat. *Colchicum*), nazývanú v inom kraji aj *holáň*, na Gemerí *šafranica* (*šofraňic*). Rovnaký význam má aj pranosťka *Na Katrenku po pradienku*. Ak už bolo roboty dost' a bolo sa treba večierkom zo staropazovských priadok pobrať domov, zakričalil priadky-kúdeľníčky: *Drieme sa nám, pome do Spišiakov!* O neporiadnych, lenivých ženách sa hovorí, že *vel'konočná priadka, turíčna tkáčka a sobotná práčka bývajú zlé gazdiné*, pretože robotu robia neskoro, v nevhodný čas. Takú priadku, čo nebola usilovná a dost' nenapriad-

la, následne nenatkala, prezradí vyjadrenie *Tenká priadka si bola od hrubej požičať rubáša*, ale usilovnú a trezlivú vystihuje dialogická frazéma: *Tenká priadka, pod' do tanca! Nemám si čo obliecť. Hrubá, pod'! Hneď, len sa oblečiem*. O sobotňajšom zákaze priasť a malom úžitku z neho sa povie *Čo sa v sobotu napradie, to tkadlec ukradne*. Večne zaneprázdnená mať mnohých detí sa ospravedlňuje pre nedel'nú činnosť: *Veď mne nie hriech, čo by som pred oltárom priadla*. Keď sa niečo nepodarí zatajiť a pravda sa prezradí, povie sa podľa Zátureckého zbierky *Nič nenie tak tenko upradeno, aby nebolo na svetlo preneseno*. Kvalitu nerovnomerne napradenej priadze vystihuje príslovie *Pradie miesty vlas, miesty klas*, takáto priadza sa oddeľuje, nespracúva sa do jedného pradena. Tento jav bol východiskom motivácie obrazného vyjadrenia *Bohatí a chudobní – to je ako hrubá a tenká niť*, *to sa spolu súkať nedá*. V šarišských nárečiach variuje príslovie: *Dze ňitka najcenša, ta še tam najskorej urve; Tam še najskori utarhňe* (nitka), *dze cenko* – o slabom mieste niečoho, niekoho; podobný, významovo totožný frazeologizmus publikoval v Slovenských pohľadoch (1893) už F. Šujanský: *Na tenkom sa niť trhá*, teda že slabé miesto povolí. O veľmi tenkej niti sa v šarišskej Dlhej Lúke povie: *Ňitka ceňunda jak vlas. Zmoknúť do nitky*, teda veľmi, môžu aj v Starej Pazove vo Vojvodine: *Suchej niťki na sebe nemá, tak zamokou*. Keď však *nenecháme na niekom suchej nitky*, teda ho v reči prepierame, čiže ohovárame. Ani klebetám sa nedá predísť, nemožno im zabrániť: *Mnoho by potreboval nití, kto by chcel všetkým ústa zašiť*. Za prácu býva obyčajne primeraná odmena: *Áká priadza, také plátno*. O postupnej zákonitosti, či keď sa všetko odhalí, rozpozná, poznáme zo Zátureckého Prísloví lexikálne varianty frazémy *Každé klbko sa vyvine; Nájde sa klbko po niti; Po niti klbko, po potoku žriedlo nájdeš*. Kto je veľmi rovný, je *rovný ako everna*; kto je veľmi chudý, je *chudý ani dratva*. Ak ťažko chorému z Bošáče *živod visí iba na cverenke*, potom sa nedokáže poriadne ani len napiť. Aj človek z Muránskej planiny pijúci vodu slabým dúškom *pije aňi po cverňiške*. Na smrť chorý a zdochýnajúci kôň *nohama pradie*. Jeho posledné chvíle môžu nastať hoci aj za jasnej nočnej oblohy, vtedy, keď nad Veľkými Stracinami pri Modrom Kameni *hviezdi prad'ú*. Z prameňov Historického slovníka slovenského jazyka je známa frazéma *Jakž podle cverny reč svoju konal*, keď niekto hovorí plynule, rutinne, so znalosťou vecí. Ale ak je to opačne – vyjadrené frazémou, ktorú zaznamenal Šujanský –, *trhá sa mu osnova*.

Nám sa kontinuita reči nijako nestratila, žriedlo ešte nevyschlo, ba nasúkame aj z metaforických vyjadrení, ktoré možno zaznamenať v dnešnej tlači: *Menu chýba nejaká ideová niť, ktorá by spájala jedlá do jedného celku a príbehu...; Celé zariadenie je pritom doslova*

pretkané najmodernejšou technikou... (magazín Horeca, 2009); *Kolko afér a babráctva dokáže (pán) za svoje ministrovanie zosnovat'?! (z diskusie na blogu pre sme.sk, 23. 6. 2009)...* Veruže je jazyk živý organizmus, pretkaný skúsenosťou, tradíciou, kultúrou, a tak si z podhubia ťahá vláčenká, ktoré zarobia na nový šat.

*Ved' to sa stane, že sa mladosť zmýli
a potom úder napráva jej myseľ.
Prad' už! I mesiac pavúk z neba visel
na твоjich ústach, ako sa v nich tenko
rozpúšťal ľan a menil na vláčenko,
na vlákno, čo sa celým rodom ťahá.*

Ach, mati moja, zlatopriadka drahá...
(Rúfus)

KATARÍNA BALLEKOVÁ

Literatúra a pramene:

- Archív dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.
BUFFA, F.: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava: Veda 1994. 172 s.
BUFFA, F.: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 352 s.
HABOVŠTIAK, A.: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. 2., dopl. vyd. Martin: Vyd. Matice slovenskej 2006. 306 s.
HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii. Bratislava: Veda 1996. 176 s.
Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1994 n.
HORÁK, G.: Nárečie Pohorelej. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955, s. 228 – 229.
KRUPA, O.: Omrvinky detského folklóru a hier našich Slovákov. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2002. 196 s.
MARIČOVÁ, A.: Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy. Stará Pazova: Vydavateľstvo Kanadem 2010. 228 s.
MLYNKA, L. a kol.: Región vodného diela Žilina. Ľudová kultúra v zátopovej oblasti. Martin: Matica slovenská 2005. 290 s.
Slovenské pohľady. Red. J. Škultéty. 1893 – 1894 (zo zbierky F. Šujanského).
Slovník slovenských nárečí. 1., 2. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.
SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 272 s.
ŠTEFEKOVÁ, E.: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2006. 324 s.
ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské prislovnia, porekadlá a úslovnia. Bratislava: Tatran 1974. 760 s.
Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 14/1992. Red. D. Dudok. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1997. 276 s.
Zo studnice rodnej reči. Ed. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005. 332 s.

Epilóg

Kráčať horou opatrne, ľahučko a potichučky našľapovať po mäkkom machu, napadanom lístí či hebkej tráve. Podopretý únavou vkročiť na milosrdný chodník, po ktorom sa uberali v tichom chráme lesa už pred nami nespočetné páry nôh. Ísť cestičkou, ktorá nás s istotou sprievodcu privedie k miestu takmer posvätnému, aby sme hltavo nabrali novú silu, pookriali, stíšili sa...

Alebo zbehnúť náhlivo z kopca cez rozpálenú lúku, sami rozhorúčení silou leta, a už z diaľky pocítiť jej obradný chlad. S pocitom žízne spočinúť chvíľu v jej láskavom objatí, natiahnuť ruky a načrieť život...

Áno, je tu stále: na jar aj v jeseni, naplnená po okraj živou silou, hravá a rozjarená mladosťou, v zime driemajúca v odpočinku a v letných páľavách skrotená horúčavami, skromnejšia, no stále výdatná, v svojej podstate nemenná, pripravená osviežiť, dodať silu, povzbudiť. V pevnej viere sa k nej vraciame na svojich potulkách s istotou prameňiacou z jej stálosti. Ved' čo také by sa mohlo stať, aby nebola?

Túlať sa vetami ako prírodou, opatrne a potichu našľapovať a hrať sa nežne aj láskavo s každým slovom ako s dúškom z čistého prameňa. Najprv len navlhčiť pery a orosiť tvár. Privoňať, pocítiť v ústach, nechať oddýchnuť na jazyku. Chvíľu poomáľať ako vzácne víno, pocítiť všetku tú premenu v časosvete. Zadržat' dych pri prvom preglgnutí a vychutnať silu vlahy v ústach, na jazyku, v tele. A potom piť dychtivo uhášajúc plamenný smäd. Ved' čo také by sa mohlo stať, aby nebola?

Reč naša rodná, slovenčina spevná, čo tíšiš rany, rozdávaš pohľadnia v chvíľach šťastia a hasíš smäd aj po tom najhoršom. Napájaj nás zo svojich bezodných zásob, ty, čo prýštiš na povrch vlastnou silou a sprevádzaš nás životom verne ako voda, buď s nami na veky...

K. B. & M. S.

Abecedný zoznam obcí

Obec (Okres)*

Ábelová (Lučenec)	Bošany (Topoľčany)
Abrahámovce (Bardejov)	Bošáca (Trenčín)
Adamovce (Trenčín)	Bošianska Neparadza (Bánovce nad Bebravou)
Ardanovce (Hlohovec)	Bracovce (Michalovce)
Babie (Giraltovce)	Brádno (Rimavská Sobota)
Babín (Námestovo)	Branovo (Hurbanovo)
Babin Potok (Sabinov)	Brekov (Humenné)
Bacúch (Brezno)	Brestovany (Trnava)
Báhoň (Modra)	Brestovec (Myjava)
Baldovce (Levoča)	Bretejovce (Prešov)
Bánovce nad Bebravou	Brezany (Prievidza)
Bánovce nad Ondavou (Michalovce)	Brezina (Trebišov)
Banská Štiavnica	Breznička (Lučenec)
Bátovce (Levice)	Brezová pod Bradlom (Myjava)
Beckov (Nové Mesto nad Váhom)	Brezovica (Sabinov)
Becherov (Bardejov)	Brezovica (Trstená)
Belá (Martin)	Brhlovce (Levice)
Belá nad Cirochou (Snina)	Brodzany (Topoľčany)
Beluša (Ilava)	Brodské (Skalica)
Beňadovo (Námestovo)	Brusník (Revúca)
Benice (Liptovský Mikuláš)	Brusno (Prievidza)
Beňuš (Brezno)	Brvnište (Považská Bystrica)
Bernolákovo (Bratislava)	Bučany (Hlohovec)
Betliar (Rožňava)	Budikovany (Rimavská Sobota)
Biely Kostol (Trnava)	Budkovce (Michalovce)
Bíňovce (Trnava)	Budmerice (Modra)
Blatné (Modra)	Buglovce (Levoča)
Blatnica (Martin)	Bukovec (Myjava)
Blažovce (Martin)	Bystré (Giraltovce)
Bobot (Bánovce nad Bebravou)	Bystrička (Lučenec)
Bobrov (Námestovo)	Bytča
Bobrovec (Liptovský Mikuláš)	Bzenica (Nová Baňa)
Bodorová (Martin)	Bzenov (Prešov)
Bohunice (Levice)	Bzince pod Javorinou (Nové Mesto nad Váhom)
Bojničky (Hlohovec)	Bziny (Dolný Kubín)
Borinka (Bratislava)	Bzovík (Krupina)
Borová (Trnava)	
Borský Mikuláš (Malacky)	

* Obec je zaradená do okresu podľa administratívneho členenia z r. 1948 (zákon č. 280/1948), používaného v Slovníku slovenských nárečí.

Cerová-Lieskové (Senica)	Dubové (Zvolen)
Cerovo (Krupina)	Dúbrava (Prešov)
Cinobaňa (Lučenec)	Dúbravka (Bratislava)
Cífer (Trnava)	Dudince (Krupina)
Čachtice (Nové Mesto nad Váhom)	Dunajov (Kysucké Nové Mesto)
Čajkov (Levice)	Ďurčiná (Žilina)
Čaka (Vráble)	Dvorianky (Trebišov)
Častá (Modra)	Dvorníky (Hlohovec)
Čataj (Modra)	Dvorníky (Krupina)
Čečehov (Michalovce)	Fačkov (Žilina)
Čečejuvce (Moldava nad Bodvou)	Fintice (Prešov)
Čelovce (Modrý Kameň)	Gabolto (Bardejov)
Čemerné (Vranov)	Gajary (Malacky)
Čerhov (Trebišov)	Gánovce (Poprad)
Červenica (Sabinov)	Gemerská Milhosť (Revúca)
Červeník (Hlohovec)	Geraldov (Sabinov)
České Brezovo (Rimavská Sobota)	Gočovo (Rožňava)
Čičava (Vranov)	Gregorovce (Prešov)
Čičmany (Žilina)	Gregorovce (Sabinov)
Čierna Lehota (Rožňava)	Habovka (Trstená)
Čierny Balog (Brezno)	Háj (Martin)
Čimhová (Trstená)	Halič (Lučenec)
Dačov Lom (Krupina)	Haniska (Prešov)
Ďačov (Sabinov)	Hanková (Rožňava)
Ďanová (Martin)	Harmanec (Banská Bystrica)
Dargov (Trebišov)	Hatalov (Michalovce)
Ďapalovce (Stropkov)	Hažín (Sobrance)
Dechtice (Trnava)	Heľpa (Brezno)
Detva (Zvolen)	Henckovce (Rožňava)
Devičie (Krupina)	Hertník (Bardejov)
Diviacka Nová Ves (Prievidza)	Hlboké (Senica)
Dlhá Lúka (Bardejov)	Hlohovec
Dlhá nad Oravou (Dolný Kubín)	Hliník nad Hronom (Nová Baňa)
Dlhé nad Cirochou (Snina)	Hlinné (Vranov)
Dlhé Pole (Bytča)	Hnilec (Spišská Nová Ves)
Dlžín (Prievidza)	Hnúšťa (Rimavská Sobota)
Dobrá Niva (Zvolen)	Holíč (Skalica)
Dobrá Voda (Piešťany)	Honca (Rožňava)
Dobšiná (Rožňava)	Hontianske Trst'any (Levice)
Dolná Lehota (Dolný Kubín)	Horná Lehota (Dolný Kubín)
Dolná Mariková (Považská Bystrica)	Horná Mičiná (Banská Bystrica)
Dolná Strehová (Modrý Kameň)	Horná Poruba (Ilava)
Dolná Súča (Trenčín)	Horná Súča (Trenčín)
Dolná Tižina (Žilina)	Horné Lefantovce (Nitra)
Dolné Orešany (Trnava)	Horná Mariková (Považská Bystrica)
Dolné Rykynčice (Krupina)	Horné Orešany (Trnava)
Dolný Hričov (Bytča)	Horné Mladonice (Krupina)
Dolný Kubín	Horné Příbelce (Modrý Kameň)
Dolný Tisovník (Modrý Kameň)	Horné Pršany (Banská Bystrica)
Dofany (Modra)	Horné Rykynčice (Krupina)
Domaníža (Považská Bystrica)	Horné Strháre (Modrý Kameň)
Drienčany (Rimavská Sobota)	Horné Vestenice (Prievidza)
Drienovo (Krupina)	Horné Zahorany (Rimavská Sobota)
Ďubákovo (Rimavská Sobota)	Horný Tisovník (Modrý Kameň)
Dubnica nad Váhom (Ilava)	Horný Badín (Krupina)
Dubová (Modra)	Hoštíná (Púchov)
Dubové (Martin)	Hrabkov (Prešov)

Hrabovec nad Laborcom (Medzilaborce)	Kačanov (Michalovce)
Hrabušice (Spišská Nová Ves)	Kaľamenová (Martin)
Hradisko (Levoča)	Kalinovo (Lučeneč)
Hrachovo (Rimavská Sobota)	Kaluža (Michalovce)
Hranovnica (Poprad)	Kameňany (Revúca)
Hrboltová (Ružomberok)	Kamenec pod Vtáčnikom (Prievidza)
Hrlica (Revúca)	Kamenica nad Hronom (Štúrovo)
Hrnčiarovce nad Parnou (Trnava)	Kanaš (Prešov)
Hrnčiarske Zalužany (Rimavská Sobota)	Kanianka (Prievidza)
Hronec (Brezno)	Kapušany (Prešov)
Hronské Kľačany (Levice)	Karlova Ves (Bratislava)
Hrušov (Šahy)	Kátov (Skalica)
Hrušové (Nové Mesto nad Váhom)	Kendice (Prešov)
Hrušovo (Rimavská Sobota)	Kláštór pod Znievom (Martin)
Hruštín (Námestovo)	Kľčov (Levoča)
Hubošovce (Sabinov)	Klenov (Prešov)
Hubová (Ružomberok)	Klenovec (Rimavská Sobota)
Hul (Vráble)	Klokočov (Čadca)
Humenné	Klubina (Kysucké Nové Mesto)
Hybe (Liptovský Mikuláš)	Kluknava (Gelnica)
Chlebnice (Dolný Kubín)	Kmeťovo (Vráble)
Chminianske Jakobovany (Prešov)	Kňažia (Dolný Kubín)
Chocholná (Trenčín)	Kňažice (Zlaté Moravce)
Choňkovce (Sobrance)	Kobeliarovo (Rožňava)
Chorvátsky Grob (Bratislava)	Kociha (Rimavská Sobota)
Chotča (Stropkov)	Kochanovce (Trenčín)
Chrabrany (Topoľčany)	Kojšov (Gelnica)
Chrast' nad Hornádom (Spišská Nová Ves)	Kokava nad Rimavicou (Rimavská Sobota)
Chrenovec (Prievidza)	Kokošovce (Prešov)
Chrťany (Modrý Kameň)	Kokšov-Bakša (Košice)
Chyzerovce (Zlaté Moravce)	Kolárovice (Bytča)
Chyžné (Revúca)	Koniarovce (Topoľčany)
Igram (Modra)	Konská (Liptovský Mikuláš)
Ihrište (Púchov)	Koňuš (Sobrance)
Iľanovo (Liptovský Mikuláš)	Kopčany (Skalica)
Imeľ (Hurbanovo)	Kopráš (Revúca)
Iňačovce (Michalovce)	Kostolište (Malacky)
Istebné (Dolný Kubín)	Kostolná (Trenčín)
Ivanka pri Dunaji (Bratislava)	Kostolné (Myjava)
Jablonica (Senica)	Košeca (Ilava)
Jablonov (Levoča)	Košecké Rovné (Ilava)
Jablonové (Malacky)	Košická Belá (Košice)
Jabloňovce (Levice)	Košické Há mre (Košice)
Jaklovce (Gelnica)	Košťany nad Turcom (Martin)
Jakubany (Stará Lubovňa)	Kováčany (Košice)
Jakubov (Malacky)	Kovarce (Topoľčany)
Jalšové (Hlohovec)	Kozárovce (Zlaté Moravce)
Janov (Prešov)	Kozi Vrbovok (Krupina)
Jarabá (Brezno)	Kráľiky (Banská Bystrica)
Jarok (Nitra)	Kraľovany (Dolný Kubín)
Jasenová (Dolný Kubín)	Kráľová (Banská Bystrica)
Jásová (Hurbanovo)	Kráľová (Modra)
Jedľové Kostoľany (Zlaté Moravce)	Kráľova Lehota (Liptovský Mikuláš)
Jeľšavská Teplica (Revúca)	Kremnička (Banská Bystrica)
Jenkovce (Sobrance)	Krivá (Dolný Kubín)
Jur pri Bratislave (Bratislava)	Krivany (Sabinov)

Krná (Lučenec)	Lubefa (Liptovský Mikuláš)
Kšinná (Bánovce nad Bebravou)	Lubina (Nové Mesto nad Váhom)
Kubrá (Trenčín)	Luboreč (Lučenec)
Kubrica (Trenčín)	Luborča (Trenčín)
Kucany (Michalovce)	Lubotín (Sabinov)
Kuchyňa (Malacky)	Lučatin (Banská Bystrica)
Kuklov (Malacky)	Lučivná (Poprad)
Kunov (Senica)	Lúčky (Michalovce)
Kunova Teplica (Rožňava)	Lúčky (Ružomberok)
Kúty (Skalica)	Ludanice (Topoľčany)
Láb (Malacky)	Lukáčovce (Hlohovec)
Lamač (Bratislava)	Lutila (Kremnica)
Lančár (Piešťany)	Lutina (Sabinov)
Lapáš (Nitra)	Madunice (Hlohovec)
Laskomerské (Banská Bystrica)	Makov (Čadca)
Lastomír (Michalovce)	Malá Čausa (Prievidza)
Lastovce (Trebišov)	Malá Lehota (Nová Baňa)
Ľavkovo (Trstená)	Malé Stankovce (Trenčín)
Lazany (Prievidza)	Malé Zalužice (Michalovce)
Lazisko (Liptovský Mikuláš)	Malatiná (Dolný Kubín)
Lazy pod Makytou (Púchov)	Malcov (Bardejov)
Lažany (Prešov)	Malé Teriakovce (Rimavská Sobota)
Lednica (Púchov)	Malženice (Hlohovec)
Lemešany (Prešov)	Málinec (Lučenec)
Lesné (Michalovce)	Markušovce (Spišská Nová Ves)
Lešť (Modrý Kameň)	Martin nad Žitavou (Zlaté Moravce)
Letanovce (Spišská Nová Ves)	Mašková (Lučenec)
Ležiachov (Martin)	Medvedzie (Trstená)
Liesek (Trstená)	Medzany (Sabinov)
Lieskovec (Ilava)	Medzibrod (Brezno)
Liešťany (Prievidza)	Michal'any (Trebišov)
Lietava (Žilina)	Mikolčany (Revúca)
Likavka (Ružomberok)	Modranka (Trnava)
Lipník (Prešov)	Mokrá Lúka (Revúca)
Lipová (Nové Zámky)	Mokrad' (Dolný Kubín)
Liptovská Sielnica (Liptovský Mikuláš)	Mokrý Háj (Skalica)
Lipovské Matiašovce (Liptovský Mikuláš)	Moravské Lieskové (Nové Mesto nad Váhom)
Liptovská Osada (Ružomberok)	Moravský Ján (Malacky)
Liptovská Teplá (Ružomberok)	Mošovce (Martin)
Liptovská Teplička (Liptovský Mikuláš)	Muráň (Revúca)
Liptovské Revúce (Ružomberok)	Muránska Dlhá Lúka (Revúca)
Liptovské Kľačany (Liptovský Mikuláš)	Muránska Lehota (Revúca)
Liptovský Hrádok (Liptovský Mikuláš)	Muránska Zdychava (Revúca)
Liptovský Ján (Liptovský Mikuláš)	Myslenice (Modra)
Liptovský Peter (Liptovský Mikuláš)	Myjava
Liptovský Trnovec (Liptovský Mikuláš)	Mýtné Ludany (Levice)
Lisková (Ružomberok)	Mýto pod Ďumbierom (Brezno)
Lišov (Krupina)	Nadošany (Levice)
Lodno (Kysucké Nové Mesto)	Nandraž (Revúca)
Lokca (Námestovo)	Námestovo
Lomná (Námestovo)	Návojevce (Topoľčany)
Lopašov (Skalica)	Necpaly (Martin)
Lošonec (Trnava)	Nedanovce (Topoľčany)
Lovča (Kremnica)	Nedožery (Prievidza)
Lovčice (Trnava)	Nemcovce (Prešov)
Lovinobaňa (Lučenec)	Nemešany (Levoča)

Neverice (Zlaté Moravce)
 Nitriansky Hrádok (Nové Zámky)
 Nitrica (Prievidza)
 Nižná Boca (Liptovský Mikuláš)
 Nižná Hutka (Košice)
 Nižná Kamenica (Košice)
 Nižná Slaná (Rožňava)
 Nižná Šebastová (Prešov)
 Nižná (Trstená)
 Nižný Hrabovec (Vranov)
 Nižný Hrušov (Michalovce)
 Nižný Žipov (Trebišov)
 Nová Bošáca (Trenčín)
 Nováky (Prievidza)
 Novosad (Trebišov)
 Obišovce (Prešov)
 Odorín (Spišská Nová Ves)
 Okoličné (Liptovský Mikuláš)
 Okruhlé (Giraltovce)
 Ondrašová (Martin)
 Opatová (Levice)
 Opatová (Trenčín)
 Opatová (Lučenec)
 Opatovce nad Nitrou (Prievidza)
 Opatovce nad Žitavou (Zlaté Moravce)
 Oravská Poruba (Dolný Kubín)
 Oravský Biely Potok (Trstená)
 Oravský Podzámok (Dolný Kubín)
 Orechová (Sobrance)
 Orechové (Trenčín)
 Orkucany (Sabinov)
 Orlové (Považská Bystrica)
 Osádka (Dolný Kubín)
 Ostrá Lúka (Zvolen)
 Ostrovany (Prešov)
 Ozdín (Lučenec)
 Palárikovo (Nové Zámky)
 Paludza (Liptovský Mikuláš)
 Papradno (Považská Bystrica)
 Parížovce (Liptovský Mikuláš)
 Párnica (Dolný Kubín)
 Pata (Šaľa)
 Partizánska Ľupča (Liptovský Mikuláš)
 Pečenice (Levice)
 Pernek (Malacky)
 Petrovany (Prešov)
 Pezinok (Modra)
 Píla (Modra)
 Piteľová (Žiar nad Hronom)
 Plavecké Podhradie (Malacky)
 Plavecký Mikuláš (Malacky)
 Plavecký Štvrtok (Malacky)
 Plavnica (Stará Ľubovňa)
 Pliešovce (Zvolen)
 Ploské (Revúca)
 Ploštín (Liptovský Mikuláš)
 Pobedim (Nové Mesto nad Váhom)
 Podbiel (Trstená)
 Podhájska (Vráble)
 Podhradie (Prievidza)
 Podkonice (Banská Bystrica)
 Podmanín (Považská Bystrica)
 Podolie (Nové Mesto nad Váhom)
 Pohorelá (Brezno)
 Poltár (Rimavská Sobota)
 Poľanovce (Spišská Nová Ves)
 Poľný Kesov (Nitra)
 Polom (Rimavská Sobota)
 Polomka (Brezno)
 Pondelok (Rimavská Sobota)
 Poniky (Banská Bystrica)
 Porostov (Sobrance)
 Poruba (Prievidza)
 Porúbka (Sobrance)
 Porúbka (Giraltovce)
 Porúbka (Humenné)
 Považany (Nové Mesto nad Váhom)
 Povrazník (Banská Bystrica)
 Prašice (Topoľčany)
 Prašnica (Banská Bystrica)
 Pravica (Modrý Kameň)
 Prenčov (Banská Štiavnica)
 Pribelec (Modrý Kameň)
 Pribiš (Dolný Kubín)
 Priboj (Modrý Kameň)
 Priekopa (Sobrance)
 Priekopa (Martin)
 Prieťž (Myjava)
 Prievidza
 Prihradzany (Revúca)
 Prochot (Nová Baňa)
 Prosné (Považská Bystrica)
 Pruské (Púchov)
 Pstriná (Svidník)
 Pucov (Dolný Kubín)
 Pukanec (Levice)
 Rača (Bratislava)
 Radošina (Nitra)
 Radošovce (Skalica)
 Rajec (Žilina)
 Rajecká Lesná (Žilina)
 Rákoš (Revúca)
 Raková (Čadca)
 Rakovec nad Ondavou (Michalovce)
 Rakovice (Piešťany)
 Rakovo (Martin)
 Rankovce (Košice)
 Ratková (Revúca)
 Ratkovo (Martin)
 Ratkovské Bystré (Revúca)
 Ratvaj (Sabinov)
 Ráztočno (Prievidza)
 Rejdová (Rožňava)
 Remeniny (Giraltovce)

Remetské Hámre (Sobrance)	Slizké (Rimavská Sobota)
Repištia (Revúca)	Slovany (Martin)
Rešov (Bardejov)	Slovenská Lupča (Banská Bystrica)
Revišné (Dolný Kubín)	Slovenská Volová (Humenné)
Revúca	Slovenské Pravno (Martin)
Revúčka (Revúca)	Slovenský Grob (Modra)
Riečnica (Kysucké Nové Mesto)	Smižany (Spišská Nová Ves)
Rimavská Píla (Rimavská Sobota)	Smolenice (Trnava)
Rimavské Brezovo (Rimavská Sobota)	Smrečany (Liptovský Mikuláš)
Richvald (Bardejov)	Sobrance
Rohožník (Malacky)	Soblahov (Trenčín)
Rochovce (Rožňava)	Sobotište (Senica)
Roštár (Rožňava)	Socovce (Martin)
Rovňany (Lučenec)	Sokolče (Liptovský Mikuláš)
Rozbehy (Senica)	Sokol' (Košice)
Rozhanovce (Košice)	Sokol'any (Košice)
Rozložná (Rožňava)	Solivar (Prešov)
Rudlov (Vranov)	Soľ (Vranov)
Rudník (Moldava nad Bodvou)	Sotina (Senica)
Rudno (Martin)	Spišské Podhradie (Levoča)
Rudno nad Hronom (Nová Baňa)	Spišské Tomášovce (Spišská Nová Ves)
Rumanová (Hlohovec)	Spišský Štvrtok (Levoča)
Ružindol (Trnava)	Stanča (Trebišov)
Rybany (Bánovce nad Bebravou)	Stankovany (Ružomberok)
Rybník (Levice)	Stankovce (Trebišov)
Rybník (Revúca)	Stará Bystrica (Kysucké Nové Mesto)
Sabinov	Stará Pazova (oblasť Vojvodiny v Srb- sku)
Sačurov (Vranov)	Stará Turá (Nové Mesto nad Váhom)
Sása (Revúca)	Stará Voda (Gelnica)
Sása (Zvolen)	Staré Hory (Banská Bystrica)
Sasinkovo (Hlohovec)	Staškovce (Stropkov)
Sebechleby (Krupina)	Stožok (Zvolen)
Sečovce (Trebišov)	Straňany (Michalovce)
Sedliacka Dubová (Dolný Kubín)	Stráže nad Myjavou (Senica)
Sedlice (Prešov)	Strečno (Žilina)
Sejkov (Sobrance)	Stretavka (Veľké Kapušany)
Selce (Banská Bystrica)	Studeneč (Levoča)
Selce (Krupina)	Stupava (Bratislava)
Selce (Rimavská Sobota)	Sučany (Martin)
Selec (Trenčín)	Suchá nad Parnou (Trnava)
Semerovo (Hurbanovo)	Súlovce (Topoľčany)
Senné (Modrý Kameň)	Súľov (Bytča)
Sereď (Galanta)	Svätoplukovo (Nitra)
Sielnica (Zvolen)	Svätuša (Vráble)
Sila (Nitra)	Sveržov (Bardejov)
Siladice (Hlohovec)	Šalková (Banská Bystrica)
Sirk (Revúca)	Šarišské Dravce (Sabinov)
Skalica	Šašovské Podhradie (Kremnica)
Skalka nad Váhom (Trenčín)	Šaštín (Senica)
Sklabiná (Modrý Kameň)	Šenkvice (Modra)
Sklabiňa (Martin)	Šintava (Šaľa)
Slaská (Kremnica)	Šípkové (Piešťany)
Slatinka nad Bebravou (Bánovce nad Bebravou)	Široké (Prešov)
Slavošovce (Rožňava)	Šivetice (Rožňava)
Slepčany (Zlaté Moravce)	Špačince (Trnava)
Sliache (Ružomberok)	Španie Pole (Revúca)

Štefanov (Senica)
 Štefanová (Modra)
 Štefanovce (Sabinov)
 Štiavnické Bane (Banská Štiavnica)
 Štiavnik (Bytča)
 Štítник (Rožňava)
 Štrba (Liptovský Mikuláš)
 Šul'a (Modrý Kameň)
 Šumiac (Brezno)
 Šurany (Nové Zámky)
 Šutovce (Prievidza)
 Šútovo (Martin)
 Švábovce (Poprad)
 Švermovo (Brezno)
 Tajov (Banská Bystrica)
 Tekovská Breznica (Nová Baňa)
 Terchová (Žilina)
 Teriakovce (Prešov)
 Terňa (Sabinov)
 Tepličany (Košice)
 Teplička nad Váhom (Žilina)
 Teplý Vrch (Rimavská Sobota)
 Tesáre (Topoľčany)
 Tibava (Sobrance)
 Tisovec (Rimavská Sobota)
 Tisovský Hámor (Rimavská Sobota)
 Tlmače (Levice)
 Topoľčianky (Zlaté Moravce)
 Torysa (Sabinov)
 Trakovice (Hlohovec)
 Trebostovo (Martin)
 Trenčianska Teplá (Trenčín)
 Trenčianska Závada (Trenčín)
 Trnava
 Trnovo (Martin)
 Trhovište (Michalovce)
 Trnava pri Laborci (Michalovce)
 Trstená
 Trstené pri Hornáde (Košice)
 Trstie (Ilava)
 Trstín (Trnava)
 Tuhrina (Prešov)
 Turany (Martin)
 Turá Lúka (Myjava)
 Turčok (Revúca)
 Turičky (Lučenec)
 Turzovka (Čadca)
 Tvrdomestice (Topoľčany)
 Tvrdošín (Trstená)
 Ťbrež (Sobrance)
 Udavské (Humenné)
 Úhorná (Gelnica)
 Újzard (Trenčín)
 Únín (Skalica)
 Ústie nad Oravou (Trstená)
 Uzovce (Sabinov)
 Uzovské Pekľany (Sabinov)
 Vaďovce (Myjava)
 Vajka nad Žitavou (Vráble)
 Vajnory (Bratislava)
 Valaská Belá (Prievidza)
 Valaská Dubová (Dolný Kubín)
 Vavrečka (Námestovo)
 Važec (Liptovský Mikuláš)
 Velčice (Trenčín)
 Velčice (Zlaté Moravce)
 Veličná (Dolný Kubín)
 Veľká Lehota (Prievidza)
 Veľká Lehôtka (Prievidza)
 Veľká Maňa (Vráble)
 Veľké Bielice (Topoľčany)
 Veľké Borové (Liptovský Mikuláš)
 Veľké Dvorany (Topoľčany)
 Veľké Janíkovce (Nitra)
 Veľké Orvište (Piešťany)
 Veľké Rovné (Bytča)
 Veľké Stankovce (Trenčín)
 Veľké Straciny (Modrý Kameň)
 Veľké Trnie (Modra)
 Veľké Uherce (Topoľčany)
 Veľké Zalužice (Michalovce)
 Veľké Zálužie (Nitra)
 Veľký Lom (Modrý Kameň)
 Veľký Slivník (Sabinov)
 Veľký Šariš (Prešov)
 Vernár (Poprad)
 Vieska nad Žitavou (Zlaté Moravce)
 Vieska (Skalica)
 Vigľaš (Zvolen)
 Vikartovce (Poprad)
 Viničné (Modra)
 Vinné (Michalovce)
 Vinosady (Modra)
 Višňov (Trebišov)
 Vištuk (Modra)
 Vítkovce (Spišská Nová Ves)
 Víťaz (Prešov)
 Voderady (Trnava)
 Vranovské Dlhé (Vranov)
 Vrbany (Prievidza)
 Vrbica (Liptovský Mikuláš)
 Vrbie (Ružomberok)
 Vrtižer (Považská Bystrica)
 Vrútky (Martin)
 Východná (Liptovský Mikuláš)
 Vyšná Boca (Zvolen)
 Vyšná Pokoradz (Rimavská Sobota)
 Vyšné Remety (Sobrance)
 Vyšný Hrušov (Humenné)
 Zábiedovo (Trestená)
 Záblatie (Trenčín)
 Zábrež (Dolný Kubín)
 Záhorská Bystrica (Bratislava)
 Záhorská Ves (Malacky)

Záhradné (Prešov)
Zamarovce (Trenčín)
Zámutov (Vranov)
Záriečie (Púchov)
Záskalie (Dolný Kubín)
Závaďa (Humenné)
Závaďka (Sabinov)
Závaďka (Sobrance)
Závaďka nad Hronom (Brezno)
Závažie (Trenčín)
Závažná Poruba (Liptovský Mikuláš)
Závod (Malacky)
Zázrivá (Dolný Kubín)
Zborov nad Bystricou (Kysucké Nové
Mesto)
Zeleneč (Trnava)
Zemianska Dedina (Trstená)
Zemianske Lieskové (Trenčín)

Zemianske Podhradie (Trenčín)
Zlaté (Bardejov)
Zliechov (Ilava)
Zombor (Modrý Kameň)
Zubrec (Trstená)
Zubrohľava (Námestovo)
Zvolenská Slatina (Zvolen)
Zvončín (Trnava)
Žakarovce (Gelnica)
Žalobín (Vranov)
Žarnovica (Nová Baňa)
Žaškov (Dolný Kubín)
Žatkovce (Sabinov)
Železná Breznica (Zvolen)
Žemberovce (Levice)
Žibritov (Krupina)
Žipov (Prešov)
Žirovce (Košice)

Pramene a značky historických písomností

- AgS – Eperiensia agenda Slavica pro ecclesiis confessionis augustanae Slavicis. 1708. 172 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 29.
- AP – ALVARUS, E.: Principia seu rudimenta grammatices 2. De octo partibus orationis et generibus nominum. Košice, Univ. tlač. 1771. 151 s. 3. De nominum declinationibus, verborum praeteritis et supinis, syntaxi anteriore, sive appendicibus. Košice, Univ. tlač. 1769. 457 s.
- Asl – ADAMIŠ, P.: (Slovník latinsko-slovenský.) 1740. 117 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 711.
- ASL – Antológia staršej slovenskej literatúry. Red. J. Mišianik. Bratislava: Veda 1964. 872 s.
- BIR – BLOSYUSS, L.: Ray wernég dussi. Lechnica: 18. stor. 780 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. A 24.
- BN – BAJZA, J. I.: Kresťanského katolíckého náboženstvá, ktoré lidu swému wikládala pre wsseobecný prospech widal Jospet Ignat Bajza, farár dolno-dubovský. Trnava: W. Gelinek 1789 – 1796. I. O Wíre. 14, 710 s. II. O nádegi. 4, 178 s. III-ho Lásku obsahugícího dílu částka I-á. O đesaterém boském a paterém cirkwe prikázaňú. 6, 524 s. III-ho Lásku obsahugícího dílu částka II-há. O zlém a dobrém mravném anebž o hríchéh, čnostáh a dobrích kresťanských skutkéh. 6, 770 s. IV. O swátostáh a wsseh weregních cirkewních poswatoobičagoch (ceremoniáh). 8, 797 s.
- BPr – BAJZA, J. I.: Práwo o žiwenj faráruw. B. m. t. 1787. 6, 120 s.
- BR – BAJZA, J. I.: René mláďenca príhodi a skusenost'í. Bratislava: J. M. Landerer 1785. I. 343, 7 s. II. 288 s.
- BrV – BRUCK, J.: Rozlične wersse. Žaškov 1794 – 1800. 314 s. Rkp. v LAMS v Martine.
- BV – BENICKÝ, P.: Wersse slowenské. 1652. 263 s. Rkp. v UK v Bratislave, bez sign..
- CA – Cechové artikuly (rukopisné a tlačené).
- CC – Cantvs catholici. Pýsne katholjcké, latinské y slowenské nowé y starodáwné, z kterymi krestiané w Pannoňygi na wýročné swatky, slawnosti pry službe Božj a w ginem obzwlasntnem času z pobožnosti swé krestianské ožýwagi. Nasledugý po tem pýsne na catechismus: O swátostech Nowého Zakona. Letňye rozlične na wýchodi cyrkewne aneb processyge a putowaňy. Z mnohú pilnosti ku potesseňy lidu krestianskému, znouw zebrané, a wúbec widané. (Levoča) 1655. 8, 320, 8 s.
- CL – CELLARIUS, Ch.: Latinitatis probate et exercitae liber memorialis... Bratislava: J. M. Landerer 1777. 15,852 stípcov + 370 s.
- COB – Cantus et orationes. 17. st. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Duodec. Slav. 6.
- CS – Conciones Slavico-Bohemicae. 18. st. 992 s. Rkp. v Budapešti (OszK), sign. Quart. Slav. 10.
- DP – Domová pokladnica 1848. (kalendár, D. Lichard, Skalica).
- DQ – Dictionarivm qvator lingvarum Latinae, Hungaricae, Bohemicae et Germanicae diligenter et accurate primum editum. Viedeň: G. Gelbhaar 1629. 452, 7 s.
- DS – PRINCE de BEAUMONT, M.: Ďetinná spratoweň aneb rozmluwi medzi múdru dworskomistriňu i dámami z cneho urodzeňá geg wichowaňú poručeními. 1795. 397 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 404.
- DSL – (Dictionarium Slavico-Latinum.) 18. stor. 556 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 893.

- DuR – DUBNICZAY, Š.: *Congruum colloquium*. Pryslussné rozmlauwánj faráre katolíckého z troma nowoewangeliky farnjky swými, totiž z politikem, z mėsstěnjnem a ze sedlákem dűwěrně a pokogně včíněné. Trnava: Univ. tlač. 1719. 4. 260 s.
- F – FÁNDLY, J.: *Pilní domajši a polní hospodár*. Bratislava: Tatran 1990.
- FO – FISCHER, Ch.: *Operis oeconomici*. Košice: Univ. tlač. J. H. Frauenheim 1737 – 1743. I. *De oeconomia suburbana*. 10, 180, 22 s., II. *De oeconomia suburbana*. 4, 192, 10 s.
- GK – GAVLOVIČ, H.: *Kameň ku pomoci... v knihe Gašparík: Dejiny včelárstva*.
- GrP – *Gradus ad Parnassum, sive novus synonymorum, epithetorum et phrasium poeti-carum thesaurus*. Trnava: Univ. tlač. 1771. 1248 s.
- GŠ – GAVLOVIČ, H.: *Sskola krestanska z werssami zwazana k čytaní a k spíwaňi y k rozzimaňi sporadana*. O čtyrech posledních wecach čloweka totissto: o smrti, o sude, o pekle a o nebi, k potupeni hrichu a wsseckeg marnosti spusobna. Pruské 1758. 622 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 331.
- GU – GROSSINGER, J. B.: *Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*. Bratislava a Komárno: S. P. Weber 1793 – 1797. I. *Zoologia sive historia quadrupedum*. 28, 591, 7 s. II. *Ornithologia sive historia avium Hungariae*. 14, 462, 8 s. III. *Ichthyologia sive historia piscium et amphibiorum*. 14, 400, 7 s. IV. *Entomologia sive historia insectorum*. 14, 416, 12 s. V. *Dendrologia sive historia arborum et fructicum Hungariae*. 16, 344, 7 s.
- GV – GAVLOVIČ, H.: *Walaska sskola mrawuw stodola*. Pruské 1755. 757 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. B 89.
- HI – HOMÉR: (*Ilias*) 18. stor. 305 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 313.
- HK – *Hospodarska knižka, podle ktere g hospodar se riditi, gako rožnu lichwu, kone, owce, swine, husy, slepky pri dobrem spusobe zadržety ma, tež y holuby*. 18. stor. 102 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- HL – (*Herbár liptovský*.) 17. st. 335 s. Rkp. v MTAK v Budapešti, sign. K 59.
- HPP – *Historie, príbehy a príklady z mnohych historikuw zhromaždene a k mnohemu navčenj potrebne*. 1754. 191 s.
- HT – HEILL, J. G.: *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdrawj zpráwa lekarska zepsana od Izraelity gednoho hogiti nemocy se snažugicyho*. D. Kubín 1760. 161 s. Rkp. v LAMS v Martine, ev. č. 1774.
- K 1597 – *Calendarium historicvm..., Witerbergae 1597*.
- Káz – (*Rukopisná zbierka kázni.*) 18. st. 404 s. Rkp. v SNM v Bratislave, sign. 32751.
- KB – *Swaté biblia slowěnské aneb Pjsma swatého částka 1., která w sebe obsahuge Starého testamenta zákona a zákona historiu*. 920 s. Částka 2., která w sebe obsahuge Prorokú, knihi Machabegské a celý Testament nowy. 600 s. (*Lechnica alebo Červený Kláštor*) 1756 – 1759. Rkp. na rím. kat. farskom úrade v Čiferi.
- KCS – *Kniha o celem swete zepsana. Wjpsanj aneb wiswetlenj geographicke wsseckeho sweta*. 18. st. 686 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 176.
- KK – (BALAŽY, J.: *Kancionál katolícky*.) 454 s. Rkp. v EÚ SNM v Martine, sign. 133.
- KoA – KOMENSKÝ, J. A.: *Janua linguae latinae reserata aurea*. 17. st. (*Slovenský preklad anonym.*) Rkp. v knižnici bývalého Kežmarského lýcea.
- KoB – KOMENSKÝ, J. A.: *Ianua lingvae latinae reserata aurea sive seminarium linguae latinae et scientiarum omnium*. Levoča: L. Brewer 1649. (*Slovenský rkp. preklad F. Buřovského z r. 1666 pripojený k jednotlivým stranám tlačou vydaného diela.*) 503 s. V LAMS v Martine sing. B 529.
- KP – *Conciones quadragesimales*. (*Kázne pôstne*), 18. st. 135 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- KrN – KRALOWANSZKY, A.: *Natvalis historiae compendivm*. Levoča: M. Podhorszki 1795. 7, 311, 5 s.
- KrP – *Krátke poznamenáni sweta, ta gest: Malý spis kragén, měst, wód. Áno y národuw rozličných*. 1759 – 1760. 294 s. Rkp. v OszK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 37.
- KS – (*Kamaldulský slovník*.) *Syllabus dictionarij latino-slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Orthographo Slavonico Idiome, quod exemplis deducitur*. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.
- Kur – *Kurentálne protokoly a kurensy (rukopisné i tlačené)*.

- KW – Krátke winaučenj človeka krestianskeho katolickeho, z nákladem gedneho patrona a dobrodince neymilostiwegssyho od pp. missyonárov z rádu sw. otce Frantisska z bratrůw mensšých conventualských sprostým lidem predložené a ku vžytku duchownému, neywjc mladeži wydané. Prešov: F. Redliz 1775, 57 s.
- LC – LYCZEI, J.: Catalogus onomasticus Latino-Hungaro-Slavonicus vocum difficiliorum v diele lter oeconomice duodena stationum, quarum singulae in certas digressiones distribuuntur, definitum ac ad urbaria et inventaria diversissima dominiorum formanda directum. Trnava: Univ. tlač. 1707. 22, 301, 1 s. (s. 285 – 301).
- LD – LATSNY, A.: Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum: Hungaricae et Slavicae exhibens pro nationalibus scholis Slavonicis adornatum. 1767 – 1797. (18. st.) 358 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 10.
- Le – Lekcionár. (Preklady zo Starého a Nového zákona, homílie, rozjímania a životy svätých.) 1730. 1006 s. Rkp. V MTAK v Budapešti, sign. Egh. És Bölcz. 2, 47. – (Lekcionár.) 18. st. Bez titulnej strany a zakončenia, tlač.) 310 s. V súkr. vlastníctve.
- LF – LUMINTZER, S.: Flora Posoniensis exhibens platans circa Posonivm sponte crescentes secvdm systema sexvale Linneanvm digestas. Lipsko: S. L. Crusius 1791. 8, 557 s.
- LKa – LOVCZÁNI, J.: Katechizmus článkuw wjri krestanskeg. 1736. 371 s. Rkp. V Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, bez sign. s. 1 – sine loco, bez udania miesta.
- LR3 – (Lekárske, kozmetické a zverolekárske rady.) 18. st. 48 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 471/491.
- LR5 – (Lekárske rady.) 18. stor. 110 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 223.
- MaK – MAJOR, R.: Kancyonáljk pjsniček nábožných, které z částky někdy od dch. (dvojctihodného) muže p. K. P. Major složené a zepsané, z částky pak y z gynch wybrané gsau, na ten čas opět znovu zepsané. 1749. 214 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Duod. Slav. 7.
- MB – (Preklady Maximiliánovho banského poriadku z rokov 1699, 1701 a 1759.) Rkp. prekladu z r. 1701 v ŠObA v Banskej Bystrici, fond mesta Brezno, inv. č. 356. Preklady z r. 1699 a 1759 v publikácii RATKOŠ, Peter: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1951. 174 + 10 s.
- MK – MOKOŠ, D.: (Kázne.) Exercitia spiritualia. 18. stor. 190 s. – (Tri kázne na sviatok sv. Anny, na XI. nedeľu po Turicach a na sviatok Narodenia Pána.) 18. stor. 22 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- MPS – MOTT, H.: Správa duchownj na pěti slowách rádu serafinského gruntowne založená... (Z lat. preložil A. Presl.) Skalica: J. A. Sskarnycel 1777. 15, 585, 16 s.
- MS – MOKOŠ, D.: Sermones pro festo B. Virginis Mariae Immaculatae. 1749. 142 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 66. – Sermones panegyrico-morales. 1758. 566 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- NB – Nebeský budiček dusse krestianské. W mrárotách hrjchů hluboce spěgjcý hrjssnjky budj, njch k powstánj ge wzbuzuge následugjcými modlitbami. Trnava: Univ. tlač. 1743. 20, 166, 2 s.
- NH – Nomina herbarum occurentium in Matthiolo lingua triplici. 18. st. 16 s. Rkp. v LAMS v Martine, bez sign.
- NK – Nowý kalendař. Levoča. b. t. 1717. 78 s. – Nowý kalendař. Púchov, D. Chrastina 1721. 77 s.
- NP – Nomenclator pružinský. 17. st. 35 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 222.
- Och – Opuscula artis chymicae. 17. st. 390 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Duod. Slav. 3.
- OP – KOMENSKÝ, J. A.: Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum, pictura et nomenclaura Latina, Germanica, Hungarica et Bohemica. Levoča: S. Brewer 1685. 27, 313, 132 s. – Orbis sensualium scriptus. Svet widedlni psany Jorius Darula, bonus homo Comitatis Turociensis. Levoča 1739. 152 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MI 691.
- PD – PROCOPPIUS, J.: Dictionarium slavico-latinum. 18. st. 605 s.; Vocabularium latino-slavonicum. 18. st. 207 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Fol. Boch. Slav. 6/I., 6/II.

- PG – PRIELESZKI, M.: (Latinský slovník so slovenskými a maďarskými glosami). 1656. 181 fol. Rkp. v ŠOBA v Nitre, bez sign.
- PH – Porádek hor aneb lesuw zachovánj. Bratislava: J. M. Landerer 1770. 61, 2 s.
- PL – Poznamenánj vžitočného lekárstwy wubec pro domácy dobytek, statek ano tež hid k tomu tohože dobitku, statku a hidu potrebné wipsánj. B. Bystrica: J. J. Tumler 1787. 340, 26 s.
- PP – PÁZMÁNY, P.: Kv prawde wodyci predchwdce, kterého zepsal a w uherskem gazyku dwakrát wtilačyti dal. nagprw leta Páne 1613, po druhe 1642 Peter Pázmaňy. Na obecnu slowenčinu obraceni od gedneho kneza z Towarizstwa Gežjssoweho. 1734. 1111 s. Rkp. v Univerzitnej knižnici v Budapešti, sign. A 79.
- PR – (Poznámky a rady hygienické, prírodopisné, meteorologické, ekonomické.) 18. st. 325 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 491/592.
- PV – Piesne a verše pre múdrych i bláznov. Red. J. Minárik. Bratislava: Tatran 1969. 616 s.
- PW – Prawda wjry Krystoweg katolickeg aneb wsseobecneg, obsahujci w sobe summu sprawediwego a spasytedlného wčenj krestianského s wyswetleným wčenj ninegssyho od spraweliweg wiry odwazegicýw swetle a krátičko obsáhnutá a wssem dussného spasenj hledagjčým potrebná. Košice: Univ. tlač. 1752. 8. 383 s.
- RG – (Receptár gemerský.) 18. st. 124 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- RL – Slovenská renesančná lutna. Antológia zo slovenskej renesančnej poézie. Red. J. Minárik. Bratislava: Tatran 1982. 464 s.
- RN – (Receptár nitriansky.) 17. – 18. st. 86 s. Rkp. v ŠOBA v Nitre, fond Szilvay IV.
- RO – (Receptár osturniansky.) 18. stor. 27 s. Rkp. vo VM v Košiciach, bez sign.
- RT – (Receptár turčiansky.) 17. st. 226 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 181/2.
- RTA – (Receptár turčiansky.) 17. st. 230 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 572.
- s. l. – sine loco, bez udania miesta
- SH – SEMIAN, M.: Kratičké hystorycké wypsánj knjžat a králu(krúžok) vherských od nedáwnégssjcha až do pŕjtomných času(krúžok) z hodnowérnych hystorických pjsmem wčinenene. Bratislava: F. A. Patzko 1786. 1. zv. 14, 114 s.; 2. zv. 144 s.; 3. zv. 266, 36 s.
- SiN – SINAPIUS-HORČIČKA, D.: Neoforum Latino-Slavonicum – Nowy trh latinsko-slowensky, na kteremž se nekeré do gospodarstwy slowenskeho potrebné towary prodayne nachazegj. b. m. t. 1678. 96 s.
- SK – SMRTNÍK, B.: Kunsst dobre vmriti aneb Sskola duchowny, w nizto každý wericý krestian wčy se od zleho wystrihati a dobre činjti, aby mohl sstasliwe žjwe žjwot swůg dokonati. Trnava: Univ. tlač. 1697. 11. 401 s.
- SIK – (Slovenské kázne.) 1766 – 1780. 149 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- SN – SOLENGHI, K.: Nowy spusbod hebawného rucha Vherskeho, to gest Rozlične wžitky a duchody na Vhersku kraginu a k neg prinaležice zemi z hebawných czerwičkow pochazegjce. Bratislava, F. A. Patzko 1772. 47 s.
- SNN – Slovenskje národňje novini 1845.
- SP – Sprawa o krestianské powinnostj, co totiž každý člowek ma oddati Bohu, bližnimu a sobe samemu, chceli negen gmenem sluti, ale y skutkem opravdiwym krestianem byti. 1696. 623 s. Rkp. v OSZK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 59.
- StN – Staré nowiny liternjho wměnj. Red. O. Plachý. Banská Bystrica: J. J. Tumler 1785/1786. 741, 10 s.
- ŠkD – SSKOPOLA, J.: Chwályhodný spjs o dŕlu, nakaženj a rozdiálných nemocách rožnjho domáčého dobytku. Trnava, Univ. tlač. 1775. 108 s. – Rkp. cenzorského exemplára v UK v Budapešti. 88 s., sign. D 55.
- TP – THAMASSY, M.: Prawa katolicka ručny knyžka, kterážto ručny knizce ale leweg doktora Matyassa Hoe na odpor widana gest. Trnava: J. A. Friedl 1691. 13, 655, 4 s.
- TT – TORKOS, J.: Taxa pharmaceutica Posoniensis cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum specialí mandato excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici assumta. Bratislava: M. M. Royer 1745. 6, 98 s.
- UZ – UZEROCZI, M.: Zahradka duchownj z krásnýma kwýtki wisazena, do kteregžto dusse pobožná častokráte přes dest wcházeti a w ňj swé obliwovánj a poťessenj mji může. Bratislava: J. P. Royer 1722. 3, 214 s.

- VK – (Vinárska knižka.) Nekteré prostrédky, skrz které wjna pry gegich sile a wlade zdržowati se magj. 1764. 51 s. Rkp. v súkr. vlastnictve.
- VP – Vítæe patrum aneb Žiwoti otců, to gest Spisowanj mnohjh starjh otcu a pústewnjku, gak také y gegich rozprávěnjch a účinku, genž w latinské řečy z weliku pjlnosti a prácj složil welebnj otec Herybertus Rosweyduš, z Towaristwa Gežjssowého kňež. (Lechnica), 1764, 1. zv. 1326 s.; 2. zv. 1326 s. Rkp. v UK v Budapešti, sing. A 25 a, b.
- VTL – Vocabularium trium lingvarum. Vokabular w nowě sprawný a rozssjřený. Žilina: E. Dádan 1679. 37 s.
- WP – ILLÝSS, A.: Prjklad žiwota krestianského aneb zrcadlo, to gest Žiwot swatých. (Z maďarčiny preložil J. Valášik.) Trnava: Univ. tlač. 1768. 1060 s.
- WU – WAGNER, F. P.: Universae phraseologiae latinae corpus. Trnava: Univerzitná tlač. 1750. 8, 1272. 48 s.
- Zel – Zelinkár wikladagjcy nakráce wlastnosti a moc zelyn w nemocech obidwogehо ludskeho pokolenj s pridánjm domowneg apatečky. 18. st. 223 s. Rkp. v SNM v Martine, č. 47.
- ZP – Zlaty pramen weducy k žiwotu wěčnemu aneb Pobožny spôsob prjprawy sstatneg smrtj. Trnava: Univ. Tlač. 1716. 15, 387, 9 s.
- ZS – ZÁBORSKÝ, P.: Staw sedlský a gehо chwála, gehož powažowanj má gednoho každého hospodára k pjlnosti při prácech zwlásste polnjch k náležitému děfánj rolj a winjc powzbuditi. Vacov, A. Gottlieb 1795. 14, 78 s.
- ŽK – (Žilinská kniha.) Protocollum civitatis Žilenensis (Solnensis) ab anno 1403 usque ad 1519. (Slovenské zápisy od r. 1451.) 297 s.

Register mien a priezvisk

A

Ábel 25
Abrahám 25
Abrahámides 42
Absolon 25
Áč 18
Adam 25, 31, 33, 69
Adamák 37
Adamat' 31, 39
Adamča 40
Adamčák 31, 37
Adamčať 39
Adamček 31
Adamčiak 31
Adamčík 31, 37, 69
Adamčo 36
Adame 31
Adamec 31, 37
Adámek 31
Adami 31, 42
Adamica 31, 40
Adamička 31
Adamicha 33
Adamík 31, 37
Adamiš 31
Adamišin 33
Adamka 31
Adamko 31, 36
Adamkovič 31
Adamov 31, 34
Adamovic 31
Adamovič 31, 35
Adamus 25, 31, 41
Adamy 31, 42
Adásek 31
Albert 33
Alberti 42
Alexander 34
Alexy 42
Almáši 51
Altus 60
Amro 36
Ambrózy 42
Ambruš 39

Amos 25
Ančín 32
Anda 29
Andič 29
Andok 29
Andor 29
Andráš 29, 39
Andraščík 29
Andraško 36
Andreas 25, 29
Andreides 42
Andrej 25, 29, 38, 39
Andrejco 36
Andrejčák 29, 37
Andrejčín 29
Andres 29
Andris 29, 39
Andrisák 29
Andriskin 29
Andriš 29
Andrišin 29
Andro 29
Androvič 29
Andruch 39
Andruška 29, 40
Anduš 29
Antal 29, 34
Antala 29, 40
Antalík 29
Antalovič 35
Antoch 29, 39
Antol 29
Antolčat 29
Antolík 29
Anton 29, 107
Antoni 42
Antoník 29
Antonius 29
Antonko 29
Antoš 29, 39
Antošík 29
Antoška 29, 40
Antošovič 29
Antuš 39

Antušek 29
Apalovič 35
Arnecký 47
Áron 25
Arvai 51
Augustini 42
Augustus 105, 107,
109
Avenarius 60

B

Baba 42
Babáč 42
Babák 42
Babčák 42
Babčan 48
Babečka 42
Babej 42
Babenska 42
Babiak 42
Babiar 42
Babic 42
Babík 42
Babinec 48
Babinský 49
Babirád 59
Babiš 42
Babka 42
Babo 42
Baboš 42
Babúch 42
Babula 42
Babuliak 42
Babulica 42
Babulík 42
Babuš 42
Babušek 42
Babušiak 42
Babušík 42
Baculík 37
Bača 18
Bačicha 18
Bačkor 59
Bačo 18

Badžgoň 55
 Bagar 67, 68
 Bahna 58
 Bachratý 54
 Bachroň 55
 Bajan 38
 Bakaj 50
 Balaga 40
 Balaj 38
 Balák 31
 Balán 38
 Balázik 37
 Balažovič 35
 Balažoviech 34, 35
 Balco 31
 Balej 38
 Balejik 37
 Balek 31
 Baliga 41
 Balko 31, 36
 Ballek 31
 Baltazar 25, 30, 31
 Balúch 39
 Baník 18
 Baran 58
 Baranček 58
 Baránek 58
 Baranovič 35
 Barát 18
 Barborák 32
 Barborik 32
 Barcík 31, 37
 Bariak 37
 Bariš 31
 Barna 55
 Baroš 31
 Barták 31, 37
 Bartakovič 35
 Bartal 31
 Bartek 31, 37, 67, 68
 Bartfai 50
 Bartík 31
 Bartiš 31
 Bartko 31, 36
 Bartl 31
 Barto 31, 36
 Bartók 31
 Bartolen 31
 Bartolomeides 42
 Bartolomej 31, 38, 68
 Bartoň 31, 39
 Bartoník 37
 Bartoš 31, 39
 Bartošik 31
 Bartovic 35
 Bartovič 31
 Bartula 41
 Bartuš 31, 39
 Bauco 31, 36
 Bauer 19
 Bažant 58
 Bečica 58
 Bečka 58
 Bednár 18
 Bednarčík 19
 Bednárik 19
 Behaj 56
 Belá 51
 Belaj 50, 51
 Belák 55
 Belan 48
 Belán 55
 Béleš 58
 Belica 58
 Belko 57
 Belohorský 50
 Beluš 56
 Bém 52
 Bena 25
 Beňa 25, 40
 Benáci 25
 Benáček 25
 Beňačka 25, 40
 Beňad 25, 40
 Benada 25
 Beňada 40
 Benadik 25
 Beňadik 25, 26
 Benák 25
 Beňák 25, 37
 Beňata 25, 41
 Benc 25
 Benca 25
 Bence 25
 Benci 25
 Bencko 25
 Benco 25
 Bencúr 25
 Benč 25
 Benča 25
 Benčala 41
 Benčat 25
 Benčať 25, 39
 Benček 25, 38
 Benčič 25
 Benčík 25, 37
 Benčo 25, 36
 Benčok 25
 Benčúrik 25
 Benda 25, 40
 Bend'ák 25
 Bende 25
 Bendel 25
 Bendík 25
 Bendis 25
 Bendžák 25
 Bendžala 25
 Bendžel 25
 Bene 25, 39
 Benedek 25
 Benedik 25
 Benedikovič 25
 Benedikt 25, 49
 Benech 25, 35
 Benej 25, 38
 Benek 25, 26
 Beneš 25, 26
 Beneta 25
 Benetin 26
 Beniač 26, 38
 Beniak 26, 37
 Benian 26
 Benický 26
 Benič 26, 38
 Beničák 26
 Beniček 26
 Beník 26, 37
 Beniska 26
 Beniš 39
 Benka 25, 26, 40
 Benka 26
 Benke 26
 Benko 25, 26, 36
 Beňko 26
 Benkóczi 26
 Benkovics 26
 Benkovič 26, 35
 Benkovský 26
 Beno 26
 Beňo 25, 26, 36
 Benovics 26
 Benovič 26
 Beňovič 26
 Benovits 26
 Beňovský 26
 Benša 25
 Beňuch 26
 Beňuš 25, 26, 39
 Beňušik 26
 Beňuška 26, 40
 Beňušovič 26
 Benža 26
 Berco 31
 Bére 18
 Berka 31
 Berko 31
 Berky 31
 Bernatik 67, 68
 Bertók 31
 Bičan 48
 Bielik 56

- Biely 54
 Binder 19
 Bireš 18
 Biro 18
 Biro 18
 Blaho 57
 Blahuš 39
 Blahušiak 37
 Blahút 39, 57
 Blahuta 41, 57
 Blahutiak 37
 Blanár 18
 Blanárik 19
 Blasius 25
 Blaškovič 35
 Blazii 42
 Blažej 34, 38
 Blažek 37
 Blažko 18, 36
 Blažkovka 18
 Blažkuľa 18
 Blažo 36
 Blažon 39
 Blcha 58
 Blich 58
 Bobor 58
 Bobrovský 49
 Bocán 58
 Bočka 58
 Bodnár 18
 Bognár 18
 Boháč 55
 Bohata 41
 Böhm 52
 Bohoš 39
 Bohumír 41
 Bohúň 39, 69
 Bohunka 40
 Bohuslav 41, 69
 Bohuš 39
 Bohuta 41
 Bojan 38
 Bojko 57
 Bojsa 54
 Bojtár 18
 Boldiš 31, 39
 Boldizsár 31
 Boldižár 25, 31
 Bolebruch 46, 59
 Boledovič 35
 Bolega 41
 Bolha 58
 Borčín 32
 Borievka 58
 Borodáč 55
 Borovan 48
 Borovský 49
 Borsuk 58
 Bosák 55
 Bosnák 52
 Bosniak 52
 Boženík 47
 Brábel 68
 Braček 43
 Bračík 43
 Bračok 43
 Bradáč 55
 Bradiak 55
 Brachna 43
 Brachňák 43
 Brachniak 43
 Brachnovič 43
 Branecký 49
 Brat 43
 Bratek 43
 Bratik 43
 Bratka 43
 Bratko 43
 Bratkovič 43
 Bratovkin 43
 Braxatoris 19, 24
 Brčkoš 56
 Brdár 18
 Breza 58
 Brezáni 51
 Breznen 48
 Brhlík 58
 Brodzáni 51
 Brožík 37
 Brtáň 31, 38
 Brtomil 31, 38
 Brucháč 55
 Bruchala 55
 Brucháň 55
 Brunovský 49
 Brvnišťan 48
 Bryndza 58
 Brýzgala 55
 Brzác 55
 Brziak 55
 Brzik 56
 Brzula 57
 Bucala 41
 Budáč 38
 Budaj 50
 Budiač 38
 Budinský 49
 Bugaj 58
 Bujak 58
 Bujala 55
 Bujna 55
 Bujnák 55
 Bukva 58, 60
 Bukvaj 60
 Búrka 58
 Buroň 58
 Bystrický 49
 Bystrík 56
 Bystroň 55
 Bzdúch 56
 Bzovský 49
 Bžoch 56
 C
 Caesar 109
 Cap 58
 Capiak 58
 Casparus 30
 Cesnak 58, 61
 Cesnek 58, 61
 Cestár 18
 Cibulfa 58
 Cigán 52, 54
 Cigánek 52, 54
 Cigánik 52, 54
 Ciglan 48
 Cicholes 59
 Cikatricis 60
 Ciklamini 60
 Cimerman 18
 Cimatoracký 49
 Cinár 18
 Cipciar 52
 Cipov 58
 Cipra 40
 Cipro 36
 Cipser 52
 Cmar 58
 Cmarko 58
 Cviklík 58
 Č
 Čabala 55
 Čabiňák 48
 Čakloš 18, 23
 Čaniga 41
 Čáran 48
 Čarnogurský 50
 Čarný 54, 61
 Čársky 49
 Čatloš 18, 23
 Čavojec 48
 Čavojský 49
 Čech 44, 52
 Čecho 52
 Čechovič 52
 Čemický 49
 Čepan 28, 38
 Čepčáni 51
 Čepčiansky 49
 Čepec 59

Čepiga 41
Čergala 55
Černák 54, 55
Černek 54, 56
Černík 54, 56
Čerňo 57
Černoch 54, 56
Černovec 48
Čerňuš 54, 56
Černý 54, 61
Červeň 180
Červenák 55, 180
Červeňák 180
Červeňan 180
Červeňanský 50, 180
Červenčík 57, 180
Červenec 56
Červeníč 180
Červenka 57
Červenko 57, 180
Červený 50
Červienka 180
Česnak 61
Česnek 58, 61
Češík 52
Češka 52
Češko 52
Čičaj 51, 56
Čičmanec 48
Čičov 51
Čiernik 56
Čierny 54, 61
Čipčala 55
Čipkár 18
Číž 58
Čížik 58
Čížmár 18
Čížmárik 19
Čížmarovič 20
Čmel 58
Čochráč 18
Čomaj 50
Čontofalský 50
Čorný 61
Čosnek 58, 61
Čuchráň 55
Čuntala 55
Čutora 58
Čúzy 51
Čvíkota 58

D

Dajbo 59
Daňa 32
Danáč 32, 38
Danaj 38
Danák 32, 37

Danáš 32, 39
Dančiak 32, 37
Dančišin 33
Dančo 32, 36
Danda 32
Danel 32
Daňhel 32
Daniček 32
Daniel 25, 32
Danielis 42
Danihel 32
Daník 32
Danila 32
Danis 39
Daniš 32, 39
Daniško 32
Dankanin 32
Danko 32, 36
Daňo 32, 36
Darmovzal 59
Daško 32
Ďateľ 58
Davčo 36
Dávid 25
Davidis 42
Davko 36
Debnár 18
Debnárik 19
Ded 42
Dedák 42
Dedek 42
Dedík 42
Dedo 42
Dedoš 42
Dedových 42
Dekan 18
Deman 38
Demčák 32
Deme 39
Demek 32
Demeš 32
Demeter 32
Demikát 58
Demitra 32
Demko 32, 36
Demo 32, 36
Demovič 32, 35
Detvai 50
Dever 43
Devera 43
Deverík 43
Devínsky 49
Dianiš 39
Dianiška 40
Diežka 58
Dimitrij 32
Diviak 58

Divičan 48
Divinec 48
Dlháň 55
Dlholucký 50
Dlhopolec 48
Dlhoš 56
Doboš 18
Dobřík 56
Dobro 57
Dobroň 55
Dobrota 57
Dobrovodský 50
Dočolomanský 50
Dodrv 54
Dohnány 51
Dojč 52
Dojčan 48
Dolák 55
Dolan 56
Dolnák 55
Dolniak 55
Dolník 54, 56
Dolný 54
Dorčák 32
Dorčín 32
Dorko 32
Dorníč 32
Dorot 32
Dorotiak 32
Dorotín 32
Doruľa 32
Dorušin 32
Dráb 18
Drábik 19
Dragonides 42
Draho 57
Drahoň 55
Drahoš 39, 56
Drahuta 41, 57
Drahý 54
Drdoš 56
Drexler 19
Drgala 55
Drgáň 55
Drgoň 55
Drgoňa 56
Drgonec 56
Driapsa 54
Driečny 54
Drimaj 56
Drimák 55
Drobňák 55
Drobník 56
Drotár 18
Drozd 58
Drozdík 58
Drugaj 56

Družbacký 50
Držiak 55
Držík 56
Dúbravec 48
Duda 23
Dudáš 23
Dudík 23
Dudok 58
Dudoň 23
Dudrík 56
Dudroš 56
Duchaj 56
Dupkala 55
Ďuračka 27, 40
Ďuraj 38
Ďurajka 40
Ďurana 41
Ďuraška 40
Ďurčák 27, 37
Ďurček 27, 38
Ďurčík 27, 37, 61
Ďurčo 27, 36, 61
Durdík 27
Ďurdík 27
Ďurdina 27
Durec 27
Ďurec 27, 37
Ďurech 35
Ďureje 27, 34
Ďurek 37
Ďuri 27
Ďuriač 27, 38
Ďurian 27, 38
Ďuriančík 27, 37
Ďurica 27, 40, 69
Ďurič 27, 38
Ďuriček 27
Ďurička 27, 40
Ďurička 61
Ďuriga 27, 41
Ďurík 27, 37, 61
Ďurikovič 35
Ďurina 27, 41
Ďurinda 27, 41
Ďuriš 27, 39
Ďurišin 33
Ďuriška 27, 40
Ďurkáč 38
Ďurkech 35
Ďurko 27, 61
Ďurkovič 35
Ďuro 27, 38
Ďuroš 27, 39
Ďuroška 40
Ďurov 34
Ďurove 27, 34
Ďurovkin 33

Dz
Dzimko 32
Dzubaj 56
Dzubák 55
Dzúr 27
Dzurech 35
Dzurenda 27
Dzuri 27
Dzuriak 27
Dzuriaň 27
Dzúrik 27, 37
Dzurila 27
Dzurinda 27, 41
Dzuro 27
Dzuroš 39
Dzurove 27
Dzuruš 27, 39

Dž
Džugan 56

E
Egidy 42
Elečko 36
Eliáš 25
Eliášik 37
Erasmus 41
Erdziak 55
Eremiáš 25, 32
Eštočin 28
Eštočko 36
Eštvančík 28
Eštvanec 28, 37
Eštvaník 37

F
Fabčo 36
Fáber 19
Fabi 32
Fabián 32, 34
Fabiánik 32
Fabík 32, 37
Fabini 32, 42
Fabišik 32
Fabo 32, 36
Fabok 32
Fabrici 42
Fabricius 41
Fábry 19
Fabšík 37
Fabu 32
Fabuľa 41
Fabuš 39
Faltus 60
Fannus 109
Fano 30
Farárik 19

Farkaš 60
Farkašovský 50
Faš 43
Faška 43
Faško 43
Fazekaš 18
Fecák 31
Fecanina 31
Fecek 31, 37
Fecenko 31, 36
Feciškanin 31
Feckanin 31
Fecko 31, 36
Fecura 41
Feč 31
Fečko 31
Fecčovič 31
Fečo 31
Fedák 31, 37
Fedík 37
Fedina 31
Fedko 31
Fed'ko 36
Fedkovič 31
Fedo 36
Feďo 31
Fedor 18, 25, 31
Fedora 31, 40
Fedoraňa 18
Fedorco 31, 36
Fedorčák 31, 37
Fedorčo 31, 36
Fedorek 37
Fedorenko 31, 36
Fedoriak 31
Fedoricha 18
Fedorík 37
Fedorišin 31, 33
Fedorko 31, 36
Fedoročko 31, 36
Fedoronko 31
Fedorov 34
Felix 41, 60
Fendrich 19, 22
Ferančík 30
Feranec 30
Ferčák 30, 37
Ferček 30, 38
Ferčo 36
Ferdiš 39
Ferech 30, 35
Fereje 34
Ferenc 30
Ferenčák 30
Ferenčík 30
Ferianc 30
Feriančík 30

Ferienčík 30
Ferkaňa 33
Ferkaniň 33
Ferko 30, 36
Fero 30, 36
Fiala 58
Ficko 36
Fickuliak 33
Fico 36
Fides 60
Fidicinis 19
Figuli 19, 66
Figura 60
Fila 40
Filadelfi 60
Filaga 41
Filan 38
Filčík 37
Filip 34, 38
Filipčák 37
Filipčík 37
Filipec 37
Filipeje 34
Filipko 36
Filippi 42
Filka 40
Filo 36
Filov 34
Filovkin 33
Fintor 19
Florek 38
Floriš 39
Fojčík 46
Fojt 18, 46
Fojta 46
Fojtík 46, 47
Fojtú 46
Fordinál 60
Fortuna 60
France 34
Francek 38
Francisci 42
Francú 35
Frančišek 30
Franeč 30
Frank 30
Franko 30, 36
Fraňo 30, 36
František 30
Fraštacký 50
Ftáčnik 18
Fulajtár 19, 22
Fulier 19, 22
Fuňák 55
Furajtár 22
Furiel 22
Furier 19, 22

Furman 18

G

Gabaj 31, 38, 56
Gabal 31
Gabčík 31, 37
Gabčo 31, 36
Gabko 31
Gaboň 31, 39
Gábor 31, 34, 68
Gáborčík 31, 37, 67, 68
Gáborík 31, 37
Gaboš 31, 39
Gabovič 31
Gabriel 25, 31, 34, 41
Gábrik 31, 37
Gabriš 31
Gábriš 39
Gabriška 31, 40
Gabroň 39
Gabúl 31
Gabuľa 41
Gabura 31, 41
Gahér 60
Gajda 23
Gajdác 23
Gajdár 23
Gajdáš 23
Gajdášik 23
Gajdoš 18, 23, 69
Gajdošik 19, 23, 69
Gajdúšek 19, 23
Gajer 60
Gal 25
Galanda 41
Galata 41
Galatík 37
Galba 55
Galčík 37
Gálik 37
Galis 39
Gališin 33
Galko 36
Gallus 41
Galo 36
Galus 25
Galúsek 42
Gaparides 42
Gáplovský 49
Garbar 18
Gaško 30
Gašo 30
Gašpar 30, 68
Gašparec 37, 67, 68
Gašparides 30
Gašparik 30, 37
Gašparovič 30

Gašperan 30
Gašperik 30
Gavlov 67
Gavrič 31
Gavril 31
Gavrila 31
Gavroň 31
Gazdík 19
Gažik 30, 37
Gažko 30
Gažo 30, 36
Gažovič 30
Gažúr 30, 39
Gedeon 25, 34
Gejdoš 23
Geleta 58
Gemerčan 51
Gereg 52, 53
Gerek 52
Gergeľ 28
Gergeľčík 28
Glesk 58
Gmiter 32
Gmiterko 32
Gmitro 32
Goliáš 25
Gombala 55
Gombár 18
Gombaský 50
Gombašan 48
Gömöri 51
Gonda 18
Gondáš 18
Gondášik 19
Grečo 28
Grega 28
Gregáč 38
Gregáň 28, 38
Gréger 28
Gregor 25, 28, 33, 34,
38, 39
Gregora 28
Gregorčok 28, 38
Gregorec 28, 37
Gregorič 38
Gregorík 28
Greguš 28, 39
Greguška 40
Grék 52, 53
Greksa 40
Greksák 28
Greňo 28
Greš 33
Grešák 28
Greščik 37
Grešík 37
Greško 28, 36

Grešo 28, 36
Greštiak 28
Grexá 28
Gric 28
Griga 28
Gríger 28
Griglák 28
Grísa 58
Grlák 55
Gryc 28
Grznár 18
Gubrický 49
Gubričan 48
Guťan 48

H

Habán 53
Habáň 53
Habánik 53
Habemus 60
Haburčák 48
Hafera 58
Hajčiar 18
Hajdoni 60
Hajduk 18
Halaga 41
Halena 59
Halenár 18
Haluška 58
Hambálek 58
Hanák 51
Hančin 32
Handzo 26, 36
Handzu 26
Handzuš 39
Hanes 26
Hans 26, 39
Hanulík 37
Hanus 26
Hanúsek 26
Hanuska 26, 40
Hanušin 32
Hanzel 26
Hanzlík 26
Hanzo 26
Harvan 54
Haščák 57
Hatala 55
Hatina 57
Haviar 18
Havran 54
Havrančík 54
Havrila 31
Hazucha 59
Hergot 59
Herman 34
Hevier 18

Hil'ovský 49
Hladík 56
Hladký 54
Hladoš 56
Hlaváč 55
Hlavaj 51, 56
Hlaváň 55
Hlavík 56
Hlinka 58
Hlista 58
Hliva 58
Hlobeň 57
Hlocký 49
Hloták 48
Hlôžka 58
Hoblík 58
Hofer 46
Hofera 46
Hoferica 46
Hoferka 46
Hoferko 46
Hofier 46
Hojsa 54
Holák 54, 55
Holáň 54, 55
Holata 55
Holček 54
Holčík 54, 57
Holec 54, 56
Holek 56
Holík 54, 56
Holka 57
Holko 57
Hološ 54, 56
Holub 58
Holubec 58
Holúbek 67, 68
Holý 17, 54
Hont'an 51
Honti 51
Horan 56
Horárik 19
Horeháj 59
Horňanský 49
Horniak 55
Horvát 52
Host'ovecký 49
Hoštacký 46
Hoštačný 46
Hošták 18, 46
Hovad 58
Hrabáč 18, 55
Hrabaj 56
Hrabák 55
Hrabala 55
Hraban 56
Hrabčák 48

Hrabec 56
Hrabek 56
Hrabko 57
Hrabo 56, 57
Hracho 58
Hrajnoha 59
Hraško 58
Hrbál' 56
Hrbáň 55
Hrbek 56
Hrbík 56
Hrdlička 58
Hrečko 28
Hreha 28
Hrehor 28
Hrehuš 28, 39
Hrejsa 54
Hreško 28
Hrīb 58
Hric 28
Hrica 28, 40
Hricák 28
Hricenko 28
Hricík 28
Hricišák 28
Hricišin 28, 33
Hrickanin 28, 33
Hricko 28, 36
Hrico 28
Hriň 28
Hrinko 28
Hrivnák 58
Hrmo 57
Hrnčiar 18
Hrnčiarik 19
Hrobár 18
Hrobárek 19
Hroch 58
Hronec 51
Hrubala 55
Hruban 56
Hrubčo 57
Hrubec 56
Hrubíak 55
Hrubík 56
Hrubíš 57
Hruboň 55
Hruboš 56
Hrubša 57
Hrubý 54
Hruška 58
Hrušovský 49, 67
Hrúz 58
Hrúzik 58
Hryc 28
Huba 58
Hubinák 48

Hubinský 49
Hucko 20, 22, 61
Hudáč 18, 23
Hudák 18, 23, 61
Hudákov 23
Hud'an 48
Hudcko 22
Hudcov 23
Hudcovič 20, 23
Hudcoviech 23
Hudec 17, 18, 22, 61
Hudeček 19, 23
Hudek 18, 23, 61
Humeník 18
Huňa 59
Huncaga 67
Hunčík 67
Hurban 34
Hurtaj 56
Hurtala 55
Hurtek 56
Hurtík 56
Hurtiš 57
Hurtoň 55
Hurtoš 56
Hus 58
Husár 18
Husárik 19
Húser 58
Husivarga 46, 59
Huspenina 58
Hušták 18
Huťan 48
Hvizdák 55
Hvizdoš 56
Hyben 48
Hýľ 58

Ch

Chabada 55
Chaboň 55
Chabroň 55
Charvát 52
Chižnay 50
Chladoň 55
Chlastiak 67, 68
Chlastiakov 67
Chlebík 58
Chlpán 55
Chlpek 56
Chlpoš 56
Chmeľ 58
Chmúrny 54
Choma 25, 30
Chorvát 52
Chovan 56
Chrapán 55

Chrapek 56
Chrapko 57
Chren 58
Chrobák 58
Chromčiak 57
Chromčík 57
Chromec 56
Chromek 56
Chromiak 55
Chromík 56
Chromko 57
Chropovský 49
Chrt 58
Chudár 56
Chudej 56
Chudicius 60
Chudík 56
Chudo 57
Chudoba 57
Chudomel 59
Chudý 54
Churavý 54
Chvastek 56
Chvaštula 57
Chytrý 54

I

Igaz 60
Ignaták 37
Ihnacik 37
Ihnačák 37
Ihnatco 36
Ihnatišín 33
Ihnatko 36
Ihnaťo 36
Ilčík 37, 69
Ilečko 36
Il'ka 40
Il'ko 36
Ilkovič 35
Imriška 40
Institoris 19
Intribus 60
Ištočko 28
Ištók 28
Ištván 25, 28, 34, 88
Ištvančín 28, 33
Ištvanec 37
Ivák 26
Ivan 26, 34
Ivanco 36
Ivančák 26
Ivančík 26, 37
Ivančín 33
Ivančo 26, 36
Ivanega 41
Ivanička 26, 40

Ivanides 42
Ivaniš 39
Ivanišín 26
Ivanka 26, 40
Ivanko 26
Ivanov 26
Ivanovič 26
Ivanyšín 26
Ivaška 26, 40
Ivaško 26
Izák 25, 34
Izrael 25

J

Ja 26
Jablonický 49
Jacák 37
Jacečko 36
Jacenko 36
Jackaňa 18
Jackanič 33
Jackanin 33
Jacko 18, 36
Jackuľa 18
Jackuliak 33
Jaek 26
Jahoda 58
Jach 26
Jakab 27
Jakabčič 27, 35
Jakabčín 33
Jakabovič 27, 35
Jakal 27
Jake 39
Jakeš 27
Jako 26
Jakob 27, 43
Jakobei 42
Jakobeus 41
Jakoby 27, 42
Jakša 27
Jakšík 27
Jakub 25, 27, 39
Jakubáč 27, 38
Jakubčák 27
Jakubčík 27
Jakubčo 27
Jakubec 27
Jakubeje 34
Jakúbek 27
Jakubička 27, 40
Jakubík 27
Jakubis 27, 39
Jakubisko 27, 36
Jakubišín 33
Jakubove 34
Jakubovie 34

Jakuš 39
 Jalovec 58
 Jaloviar 18
 Jamárik 19
 Jamnický 49
 Jamriška 40
 Ján 25, 26, 39, 47, 49, 68
 Janáč 38
 Janák 26, 37
 Janata 26, 41
 Janco 36
 Jancura 41
 Jančák 37
 Jančat' 39
 Janček 26, 38
 Janči 26
 Jančích 26, 35
 Jančík 37
 Jančina 26, 41
 Jančo 26, 36
 Jančok 38
 Jančovič 26, 35
 Jančula 26, 41
 Jančúra 26, 41
 Jančuš 39
 Jančuška 26, 40
 Janda 26
 Jandura 41
 Janec 26, 37
 Janeček 38
 Janega 26, 41
 Janech 35
 Janek 26, 31, 38
 Janica 40
 Janiček 26
 Janičina 26, 41
 Janiga 26, 41
 Janík 26, 37
 Janíkov 34
 Janíkovič 35
 Janis 26, 39
 Janiš 26, 39
 Janiška 40
 Janitor 19
 Jankanič 33
 Jankanin 33
 Jankech 26, 35
 Jankeje 34
 Jankejch 35
 Jankela 41
 Janko 24, 26, 31, 36
 Jankola 41
 Jankovič 26, 35
 Jankových 26, 34, 62
 Jankú 35
 Jankula 41
 Jankuliak 33
 Jankura 41
 Jaňo 26
 Janočko 36
 Janoka 26
 Jánoš 26, 39, 68
 Janošec 37
 Jánošík 26, 37, 67
 Janoška 40
 Janoštin 33
 Janota 26, 41
 Janov 34
 Janto 26, 29
 Januek 26
 Janúch 39
 Janucha 26
 Januin 26
 Jánus 109
 Januška 40
 Jarab 58
 Jarábek 58
 Jarabica 58
 Jarošlav 39
 Jaroš 39
 Jasenák 48
 Jastrab 58
 Jastrabík 58
 Jašík 26, 37
 Jaškanič 33
 Jašút 39
 Jedoš 56
 Jeko 26
 Jeleň 58
 Jelša 58
 Jenata 41
 Jenčík 37
 Jendriš 39
 Jendruch 39
 Jendruš 39
 Jeremiáš 25, 32
 Jergal 27
 Jergo 27
 Jerguš 27, 39
 Jeriga 41
 Jerzy 27
 Jesenský 17, 49
 Jež 58
 Ježo 58
 Johanides 42
 Jóna 32
 Jonas 32, 41
 Jonáš 25, 32, 34, 39
 Jonášek 32
 Jonáši 32
 Jonašík 32
 Jonata 32, 41
 Jonek 32
 Joneš 32
 Joniak 32
 Jonis 32
 Jovan 26
 Jozef 25
 Jozefák 37
 Jozefini 42
 Jozefovič 35
 Jozefy 42
 Jozek 38
 Juhás 18, 44
 Juhásik 19
 Jura 40
 Juráček 26
 Juračka 26, 40
 Juraj 25, 26, 27, 33, 38,
 39, 69
 Jurák 26, 37
 Jurán 26, 38
 Juráš 26, 39
 Jurášek 26
 Juraško 26, 36
 Jurašík 37
 Jurčaga 41
 Jurčák 26
 Jurčenko 36
 Jurčík 26, 37
 Jurčišin 33
 Jurčo 26, 36, 61
 Jurec 37
 Jurečko 26, 36
 Jurech 35
 Jurek 38, 61
 Jurenko 26, 36
 Jurga 26
 Juriček 26, 38, 61
 Jurga 26, 41
 Jurík 26, 37, 61
 Jurina 41
 Juris 39
 Juriš 26
 Juriška 40
 Jurišta 26
 Jurkáček 27
 Jurkech 27, 35
 Jurko 26
 Jurkovič 27
 Juro 26, 29
 Jurolek 38
 Juroš 39
 Jurovčin 33
 Jurových 35
 Jursa 27, 40
 Jursík 27
 Juskaníč 33
 Jusko 36
 Juščák 37
 Juščik 37

K
 Kabáč 58
 Kabaňa 59
 Kabanica 59
 Kabát 59
 Kacor 58
 Kačala 55
 Káčer 58
 Kadár 18
 Kadlec 18
 Kadlečík 19
 Kadlečovič 20
 Kadnár 18
 Kajaba 55
 Kajan 38
 Kaľavský 49
 Kalina 58
 Kaliský 49
 Kalivoda 59
 Kalmančok 38
 Kamas 44
 Kameň 50, 58
 Kamenár 18
 Kamzík 58
 Kaňa 58
 Kanás 44
 Kandra 55
 Kandráč 55
 Kanis 60
 Kantár 58
 Kapec 59
 Kapusta 58
 Kapustník 58
 Karabín 58
 Karas 58
 Karásek 58
 Karolus 41
 Karovič 35
 Kaša 58
 Kašpar 30
 Kašparú 35
 Kaššai 50
 Katrenčiak 32
 Katrenčík 33
 Katriak 32
 Katrinec 33
 Katuša 33
 Katuščák 33
 Kavčiak 54
 Kavec 54
 Kavka 54
 Kazík 37
 Kazimír 34
 Kazinota 59
 Kepeň 59
 Kerek 52
 Kipikaša 46
 Kišidaj 50
 Kľačanský 49
 Kladivo 58, 85
 Klát 58
 Klčo 57
 Kleman 32
 Klemens 32, 41
 Klement 31
 Klementis 32, 42
 Klementoviš 32
 Klemo 31
 Klepáč 58
 Kleskeň 58
 Kleščinec 48
 Klima 40
 Klimáček 32
 Kliman 32, 38
 Klimas 39
 Klimáček 32, 37
 Klimčík 32, 37
 Klimčisko 36
 Klimčo 36
 Klime 39
 Klimek 32, 38
 Kliment 31, 38
 Klimeš 32
 Klimko 32, 36
 Klimo 32, 36
 Klinda 32, 40
 Klokoč 58
 Kmec 45
 Kmecík 45
 Kmecko 45
 Kmeco 45
 Kmeč 45
 Kmeť 45
 Kmetek 45
 Kmetík 45
 Kmeťka 45
 Kmeťko 45
 Kmeťo 45
 Kmetoni 60
 Kmetóni 45
 Kmiečik 45
 Kmit' 45
 Kmošena 43
 Kmoško 43
 Kmotorka 43
 Kmotrík 43
 Knap 19
 Knapek 19
 Knapko 20
 Kňazko 20
 Koblížka 58
 Kociský 49
 Kocúr 58, 61
 Kočka 58
 Kohút 58
 Kochan 38
 Kojan 38
 Kojata 41
 Kokavec 48
 Kolačan 48
 Kolár 18
 Kolárik 19, 24
 Kolarovič 24
 Kolátor 19
 Kolesár 18
 Kolibab 59
 Kolibaba 59
 Kolivoška 59
 Kolomažník 78
 Kolovrat 58
 Kolský 50
 Koma 43
 Komáček 43
 Komačka 43
 Koman 43
 Komančík 43
 Kománek 43
 Komár 58
 Kompánek 19
 Konečník 56
 Koneracký 49
 Koneval 59
 Koniar 18
 Koniarek 20
 Koník 18, 22
 Konival 59
 Konšel 47
 Konvalinka 58
 Kopáč 55
 Kopaj 56
 Kopál 56, 58
 Kopčák 57
 Kopčan 48
 Kopčík 57
 Kopec 56
 Kopernický 49
 Kopiš 57
 Kopka 57
 Korec 58
 Korvini 60
 Kos 58
 Kosáč 18, 55
 Kosák 55
 Kosár 56
 Kosec 18
 Kosek 56
 Kosiar 56
 Kosiba 57
 Kosik 56
 Kosinoha 59
 Kosko 57

Koso 57
 Kostiviar 59
 Kostolník 18
 Košecký 49
 Košícký 49
 Košíkár 18
 Košovský 49
 Košút 58
 Kot 58, 61
 Kotala 55
 Kotešovec 48
 Kotlár 18
 Kotleba 59
 Koťuha 58, 72
 Kováč 18, 62
 Kováčech 20
 Kováčik 19, 67
 Kovačovič 20
 Koval 18
 Kovalčík 19, 67, 68
 Kovalík 19
 Kovalovský 67, 68
 Kovár 18
 Kovarčík 19
 Koza 58
 Kozel 58
 Kozelnický 49
 Kozlík 58
 Kozmas 41
 Koželuh 59
 Kožkár 18
 Kráčala 55
 Krahulec 58
 Krahulík 58
 Krajač 55
 Krajčí 18
 Krajčír 18
 Krajčírik 19
 Krajčo 18
 Krajčovič 20
 Krajňák 52
 Krajniak 52
 Králička 18
 Králik 18
 Kraľovanský 49
 Kramár 18
 Kramárik 19
 Krasko 57
 Krasoň 55
 Krasul'a 57
 Kratina 57
 Krátky 54
 Kravárik 19
 Kraviar 18
 Krčmárik 19
 Kredatus 60
 Krekáč 55
 Krekán 55
 Kreko 57
 Krekula 57
 Kremeň 58
 Kremenský 50
 Kresan 56
 Krehniak 55
 Krcho 57
 Krištofciak 37
 Krištofčík 37
 Krištofik 37
 Kriva 55
 Krivák 55
 Kriváň 55
 Krivík 56
 Krivoklátsky 50
 Krivosudský 50
 Krivoš 54, 56
 Krivula 57
 Krivuš 56
 Krivý 54
 Krmešský 49
 Krnáč 55
 Kropáč 60
 Kropáči 60
 Kropaj 56
 Krpáč 55
 Krpala 55
 Krpata 55
 Krpčiar 18
 Kršák 55
 Kršek 56
 Krška 57
 Krško 57
 Krupan 48
 Krušpán 58
 Kruták 55
 Krutek 56
 Krutoš 56
 Kšišňan 48
 Kuba 27, 39, 40
 Kubač 27, 38
 Kubačka 27, 40
 Kubal 27, 38
 Kubala 27, 41
 Kubalec 27
 Kubaliak 27
 Kubán 27, 39
 Kubančík 37
 Kubanda 27, 41
 Kubáni 27
 Kubánka 27
 Kubas 27, 39
 Kubasák 27
 Kubaský 50
 Kubaš 27
 Kubašák 37
 Kubašik 37
 Kubaška 40
 Kubát 27, 39
 Kubata 41
 Kubčo 27
 Kube 39
 Kubec 37
 Kubečka 27
 Kubej 38
 Kubela 41
 Kubena 41
 Kubenka 27
 Kubenko 27
 Kubica 40
 Kubičina 41
 Kubička 27, 40
 Kubík 27, 37
 Kubina 41
 Kubinec 48
 Kubini 51
 Kubis 27, 39
 Kubka 27, 40
 Kubko 36
 Kubo 27, 67, 86
 Kuboň 27, 39
 Kubov 27, 34
 Kubovič 35
 Kubovský 27
 Kubran 48
 Kubú 35
 Kubus 39
 Kubuš 27, 39
 Kucan 48
 Kucký 49
 Kučerák 55
 Kučma 59
 Kuchár 18
 Kuchárek 20
 Kuchárik 19
 Kuchta 18
 Kuchtík 19
 Kujčena 18, 44
 Kujka 18, 44
 Kukučka 58
 Kul'ha 55
 Kulhan 56
 Kulháň 55
 Kulich 58
 Kulišek 58
 Kum 43
 Kuma 43
 Kumančík 43
 Kumičák 43
 Kumičík 43
 Kuna 58
 Kundis 67, 68
 Kupcovka 18

Kupec 18, 56
Kura 58
Kurnas 44, 58
Kurta 55
Kurták 55
Kurtiš 57
Kurtoš 56
Kusý 54
Kušnier 18
Kuvik 58
Kuzmišin 33
Kvačkaj 54, 56
Kvasnica 57
Kvašňák 55
Kvíčala 58
Kvotidián 60
Kydala 55
Kyjác 58
Kyjanica 58
Kypikaša 59
Kysel 58
Kysucký 51
Kysučan 51
Kýška 58

L

Laca 40
Lacek 38
Lacena 41
Laciak 37
Lacík 37
Lacina 41
Lacka 40
Lacko 36
Lackovič 35
Lackoviech 34
Laco 36
Lacuš 39
Lacuška 40
Lačný 54
Lach 52
Lajčiak 37
Lakatoš 18
Lámala 55
Lančarič 20
Langoš 58
Láni 19
Lapihuska 59
Lapikurka 59
Lapšanský 49
Lasica 58
Lastovica 58
Lastovka 58
Látala 55
Lauček 38
Laurenci 42
Lauroško 36

Lavčík 37
Lavko 36
Lavrík 37
Lavrincík 37
Lavro 36
Lazár 34
Lazicius 60
Lazišťan 48
Lazorčák 37
Lazorík 37
Lehocký 49
Lehoťák 48
Lehoťan 48
Lenčo 36, 57
Lendel 52
Lengyel 52
Lenko 57
Leňo 57
Lepěň 58
Lepník 58
Leporis 60
Lešiga 41
Leštinský 49
Lévai 50
Levák 55
Levčík 57
Levko 57
Levo 57
Lezo 57
Ležák 55
Ležo 57
Lietavec 48
Lievaj 56
Lihocký 49
Lihot'an 48
Lichard 34
Lichardus 25, 41
Likavec 48
Liptai 51
Lipták 51
Lisický 49
Lisičan 48
Liskovec 48
Liška 58
Lizák 55
Lízala 55
Lizoň 56
Loboda 58
Lohyňa 58
Lokša 58
Lomen 48
Lomenčík 48
Lopata 58
Lopúch 58
Lotarides 24
Lotharides 42
Lovás 18

Lovásik 19
Lovich 58, 63, 64
Lovišek 58, 63, 64
Loviška 63, 64
Lovišteck 63
Eubelec 48
Euboš 39
Luckanič 33
Lúčan 48
Ludva 40
Lukačišin 33
Lukačka 40
Lukáčko 36
Lukačovič 35
Lukajka 40
Lukan 38
Lukas 39
Lukáš 25
Lukaščík 37
Lukašik 37
Luke 39
Lujej 38
Lumnitzer 50
Eupták 51
Euptovec 51
Lysáč 55
Lysák 55
Lysek 56
Lysík 56
Lyska 57
Lysko 57
Lyso 57
Lysoň 55

M

Maca 40
Macák 37
Macala 41
Macanga 41
Macega 41
Maceják 37
Macejch 35
Macejek 38
Macejik 37
Macejko 36
Macek 30, 38
Macík 37
Mackanič 33
Macko 30, 36
Mackov 34
Mackovič 30
Mackových 30, 35
Maco 30
Macove 34
Macúch 39
Macuľa 41
Macura 41

Macuš 39
 Macuška 30
 Mača 51
 Máčaj 51, 56
 Máček 58, 61
 Mačinga 41
 Mačor 58, 61
 Mačuda 40
 Mačuga 30, 41
 Mačucha 41
 Mačura 30, 41
 Maďar 52
 Madarás 19
 Maderič 52
 Magdič 33
 Magdolen 33
 Mach 30
 Machác 30, 38
 Macháček 30
 Machaj 30, 38
 Machal 38
 Machala 30, 41
 Machata 30, 41
 Machek 38
 Macho 30, 36
 Machota 30, 41
 Machovič 30, 35
 Machura 41
 Machút 30, 39
 Machyňa 30
 Machyniak 30
 Maja 109
 Majgot 59
 Majzlan 48
 Mak 58
 Makan 56
 Makarišin 33
 Maláč 55
 Malachovský 49
 Malák 55
 Maláň 55
 Malár 18, 56
 Malata 55
 Malatinec 48
 Malatinský 49
 Malec 56
 Malej 56
 Malek 56
 Maliar 18
 Maliarik 19
 Malík 56
 Malina 57, 58
 Mališ 57
 Malko 57
 Malo 57
 Malobický 50
 Maloch 56
 Malota 57
 Malovecký 50
 Maluš 56
 Malý 54
 Mamojka 42
 Mamoň 42
 Mankovecký 49
 Marceli 42
 Marci 42
 Marcinek 30, 38
 Marcinkech 35
 Marcinko 30
 Marčák 37
 Marček 38
 Marčok 38
 Mare 39
 Mareček 38
 Marek 25
 Margetin 33
 Margita 33
 Marhuľa 58
 Marchevka 58
 Markech 35
 Marko 36
 Markov 34
 Markovic 35
 Markus 42
 Markusek 38
 Markúsek 42
 Markušič 35
 Maron 30
 Maroň 30, 39
 Maroš 39
 Marónek 30
 Mars 30, 109
 Marták 37
 Martin 25, 30, 39
 Martinák 30, 37
 Martinat' 39
 Martinát 39
 Martinča 40
 Martinček 38
 Martinčo 36
 Martinec 30, 37
 Martini 42
 Martinides 42
 Martinka 30, 40
 Martinkových 35
 Martinovič 35
 Martinus 25, 30, 42
 Martinusík 30, 42
 Martiš 39
 Martiška 40
 Maruš 39
 Marušiak 33
 Masár 18
 Masarik 19
 Masníci 60
 Masník 56
 Mastihuba 46, 59
 Mašek 30
 Maško 30
 Maťaše 34
 Maťašeje 34
 Mateides 42
 Matej 25, 29, 30, 38, 86, 105
 Mateják 30
 Matejček 38
 Matejčík 30, 37
 Matejec 30, 37
 Matejch 30
 Matejiček 30
 Matejička 30, 40
 Matejik 37
 Matejka 30, 40
 Matejkin 33
 Matejov 30, 34
 Matek 38
 Materák 58
 Mathias 42
 Matiáš 39
 Matiaško 36
 Matica 40
 Matis 39
 Matlák 55
 Matlo 57
 Matlocha 56
 Matloň 56
 Matlúch 56
 Matocha 30, 41
 Maťovčík 30
 Maťuga 30, 41
 Maťúch 39
 Matucha 41
 Matula 30, 41
 Matuš 25, 29, 30
 Matušák 37
 Matušica 40
 Matušik 37
 Matuška 30, 40
 Matušovic 35
 Matušovič 30, 35
 Matušoviech 34
 Matušových 35
 Matušťák 37
 Matušťik 30, 37
 Mauer 19
 Maxon 39
 Mazáč 18, 55
 Mazák 55
 Mazan 56
 Mazáň 55
 Mazúch 56

Mäsiar 18
 Mečiar 18
 Medňanský 49
 Medvecký 49
 Medved' 58
 Meľaga 41
 Melega 41
 Melej 38
 Melek 38
 Melenec 58
 Melich 31
 Melichar 30, 34
 Melichárek 31
 Melicher 31
 Melicherčík 31, 37
 Melioris 60
 Meliš 31, 39
 Melíšek 38
 Meliška 31, 40
 Meliško 36
 Melko 31
 Melkovič 31
 Meľo 31, 36
 Meloš 39
 Melota 41
 Melúch 31, 39
 Meluš 31, 39
 Mensator 19
 Mentúz 58
 Merkúr 109
 Mertan 30
 Merto 30
 Mesároš 19
 Mesiarčo 20
 Mesiarik 19
 Miartan 30
 Miartu 30
 Miartuš 39
 Miča 40
 Mičech 35
 Mičeta 41
 Mičiak 27
 Mičiaň 27
 Mičica 27, 40
 Mičieta 41
 Mičik 37
 Mičinec 48
 Mičkanin 33
 Mičko 27
 Mičkovic 35
 Mičo 27
 Mičuda 27, 40
 Mičudík 27
 Mičulík 27
 Mičulka 27
 Mičuta 41
 Miertu 30
 Mihaf' 27
 Mihál 27, 34
 Mihaleje 27
 Mihálik 27
 Mihalovič 27
 Mihočko 27
 Mihok 27
 Miholek 27, 38
 Michaeli 42
 Michal 25, 27, 38, 69
 Michaláč 27, 38
 Michalco 36
 Michalčík 27, 37, 69
 Michalda 40
 Michale 34
 Michalec 37
 Michalech 27, 35
 Michaleje 34
 Michálek 38
 Michaliak 27, 37
 Michalica 27, 40
 Michalič 38
 Michalička 27, 40
 Michalides 42
 Michalík 27, 37
 Michalisko 36
 Michalko 27
 Michalove 34
 Michalových 35
 Michalus 25, 42
 Michata 41
 Michel' 27
 Michíta 41
 Michlík 27
 Michna 27, 40
 Michnica 27, 40
 Michút 39
 Mika 27, 40
 Mikáč 38
 Mike 39
 Mikela 41
 Mikenda 41
 Mikes 39
 Mikeska 40
 Mikita 27, 41
 Mikla 27, 40
 Mikľa 27
 Miklánek 27, 38
 Mikláš 27, 39
 Mikle 27
 Miklian 27, 39
 Miklo 27
 Mikloš 27, 39
 Miklošík 27
 Mikloško 27
 Miklošovič 27
 Miklovič 27
 Mikluš 27, 39
 Miklušica 27
 Miklušičák 27
 Miko 27, 36
 Mikolaj 27
 Mikota 41
 Mikov 34
 Mikšík 27
 Miku 27
 Mikuda 27, 40
 Mikuf 34
 Mikula 27, 41
 Mikulaj 38
 Mikulák 33
 Mikulanin 33
 Mikuláš 25, 27, 34, 39
 Mikulášek 38
 Mikulášik 27, 37
 Mikulčík 37
 Mikulec 37
 Mikulica 27
 Mikulič 38
 Mikulík 27, 37
 Mikulka 27, 40
 Mikunda 41
 Mikura 41
 Mikuš 39
 Mikúšek 38
 Mikušič 38
 Mikušík 27
 Mikuška 40
 Mikušovič 35
 Mikuv 34
 Milata 41
 Milec 37
 Milo 57
 Miloš 39
 Milota 41
 Milý 54
 Minár 18
 Minarech 20
 Minárik 18, 19
 Minarovič 20
 Minaroviech 20
 Minárových 20
 Mistrík 19
 Mišaga 41
 Mišák 27, 37
 Mišaný 54
 Mišech 27, 35
 Mišeje 27, 34, 62
 Mišiak 27
 Mišiaň 27
 Mišianik 27, 37
 Mišiga 27, 41
 Mišík 27, 37
 Mišina 27

- Miškanin 33
 Miške 27
 Miškech 35
 Miškeje 34
 Miškov 27
 Miškovič 27, 35
 Mišo 27, 36
 Mišove 27, 34
 Mišovic 27, 35
 Mišových 27, 35
 Mištík 27
 Mišun 27
 Mišúr 27, 39
 Mišura 27, 41
 Mišút 27, 39
 Mišuta 27, 41
 Mital 38
 Mitala 32, 41
 Mítana 32, 41
 Mitas 39
 Mitáš 32, 39
 Mitašik 32
 Mit'ko 32
 Mi'to 32
 Mitoš 32, 39
 Mitošina 41
 Mitošinka 32
 Mitra 32
 Mitrík 32
 Mitrina 41
 Mitro 32, 36
 Mitúch 32, 39
 Mitucha 32, 41
 Mituna 32, 41
 Mitura 32, 41
 Miurda 40
 Mižanin 33
 Miženko 27
 Mižialko 27
 Mižičko 27, 36
 Mižík 27
 Mižo 27
 Mižúr 27
 Mlacek 18
 Mládek 56
 Mladoň 56
 Mlatec 18
 Mlčák 55
 Mlčoch 56
 Mlčúch 56
 Mlieč 58
 Mlsna 55
 Mlynár 18
 Mlynarčík 67
 Mlynárčik 19
 Mlynárik 19
 Modrák 55
 Mojsej 34
 Mojš 34
 Mojta 34
 Mojtech 34
 Mojzes 32, 34, 42
 Mojžik 32
 Mojžiš 25, 32, 34
 Mojžišek 32
 Mojžišik 32
 Mojžiška 40
 Mojžita 32, 41
 Mokráň 55
 Mokreň 57
 Mokrica 57
 Mokriš 57
 Mokroluský 50
 Mokroš 56
 Molčan 48
 Molčáni 51
 Molitor 19
 Molitoris 19
 Molnár 19
 Moravčík 51, 52, 67, 68
 Moravec 51, 52, 68
 Morávek 52
 Moravík 52
 Móric 25
 Morihlad 59
 Morvai 51, 52
 Mošteňan 48
 Motaj 51, 54, 56
 Motala 55
 Motáň 55
 Motyčka 58
 Motyka 58
 Motýľ 58
 Moyses 25
 Moyzes 32
 Móži 32
 Možiešik 32
 Môťovský 49
 Mravec 58, 67, 68
 Mrenica 58
 Mrkva 58
 Mrkvička 58
 Mrváň 58
 Múčka 58, 60, 62
 Mudrák 55
 Mudrík 56
 Mudroch 56
 Mudroň 56
 Múdry 54
 Mucha 58, 69, 70
 Müller 19
 Murár 18
 Murárik 19
 Murín 54
 Muška 58
 Muškát 58
 Mutala 55
 Mutiš 57
 Mútny 54
 Mydlár 18
 Myjavec 48
N
 Nádaši 51
 Nádašský 50
 Nachtigal 60
 Naništ 59
 Náročný 54
 Nebojsa 54
 Necpal 54
 Nedecký 49
 Nehaj 56
 Nehvej 56
 Nechojdomov 59
 Nemček 52
 Nemčík 52
 Nemčok 52
 Nemčovič 52
 Nemeček 52
 Nemečkai 50
 Nepráš 54
 Nérer 50
 Nigríni 60
 Nikolaides 42
 Nitran 48
 Nižňanský 49
 Nižník 56
 Noháč 55
 Nohál 56
 Nosák 55
 Nosál 56
 Nosek 56
 Nosík 56
 Noska 57
 Nosko 57
 Noščák 57
 Novák 55
 Noviansky 50
 Novisedlák 46
 Novomeský 50
 Novota 57
 Novysedlák 46
 Nyitrai 51
O
 Oboňa 58
 Obrobľa 59
 Obročník 18
 Obšitník 18
 Obšivaný 54
 Obšusta 55

Obuch 58
Obúlaný 54
Obžera 55
Očenaš 42, 59
Očuvaj 56
Ofúkaný 54
Ochodnícky 49
Okrucký 49
Oláh 52
Olejár 18
Olejník 18, 21
Olex 37
Olexa 40
Ončo 36
Onda 29, 40
Ondáč 38
Ondáš 29
Onderčanin 33
Onderišin 33
Onderko 36
Onderkovič 35
Ondi 29
Ondica 29, 40
Ondík 29
Ondis 39
Ondko 29
Ondo 29, 36
Ondra 40
Ondračka 40
Ondráš 29, 67, 68
Ondrašovič 29
Ondrej 25, 29, 34, 38, 68
Ondreják 37
Ondrejčák 29, 37
Ondrejčík 29, 37
Ondrejec 29, 37
Ondrejech 29, 35
Ondrejička 40
Ondrejišin 33
Ondrejka 29, 40
Ondrejko 36
Ondrejkovič 29
Ondrejovič 29
Ondrek 38
Ondri 29
Ondriáš 29, 39
Ondriga 29, 41
Ondrik 37
Ondrika 29
Ondris 39
Ondriš 39
Ondrišeje 34
Ondriška 40
Ondro 36
Ondrovič 35
Ondruch 39
Ondrus 29, 39

Ondruš 29, 39
Ondrušek 38
Onduko 29
Ondzik 29
Oňo 36
Opálený 54
Opatrný 54
Opicháč 18, 20
Oráč 18
Oravec 51
Oremus 60
Orešiak 67, 68
Orlovský 49
Oros 52
Oršulák 33
Ortutai 50
Oružinský 50
Orviský 49
Oslanec 48
Osoha 55
Ostrák 55
Ostro 57
Ostrolucký 49, 50
Osúch 58
Oškera 55
Oškrobaný 54
Oškvarek 58
Otruba 58
Ovečka 58

P

Pacacha 41
Pacák 29
Pacek 29
Paciga 29, 41
Packo 29
Paco 29
Pacúch 29
Padala 55
Paek 38
Paľčo 29
Paľčuga 29, 41
Paľko 29
Pagáč 58
Pacho 29, 36
Pakan 29
Pako 29
Pakovič 29
Pál 28
Palaga 28
Paľaga 41
Palaj 38
Palárik 19
Palát 28, 39
Palčák 37
Palčiak 28
Paľčo 28

Paľčúr 28, 39
Pale 39
Palec 28
Palečka 28
Palečko 36
Pálek 28
Pálenčiar 18
Páleník 18
Páleš 28
Paliar 18
Paliatka 28
Palica 40
Paliga 28, 41
Pališin 33
Palkech 35
Palko 28, 36
Palkovič 35
Paľo 28, 36
Palovčík 37
Palovič 28
Paľoviech 34
Paluda 40
Paluga 41
Paľuga 29
Paľúch 28, 39
Paluš 39
Paluška 40
Pampúch 59
Pančák 45
Pančík 44
Pančišin 45
Pančo 45
Pančucha 59
Pančura 45
Pánek 44
Paniak 44
Paník 44
Pánik 44
Pánis 45
Panko 45
Pankovčín 45
Pankuch 59
Pantok 58
Papulák 55
Parenička 59
Parikaša 59
Parikrupa 59
Parimucha 59
Párnický 49
Párničan 48
Parobek 44
Parobok 44
Pastier 18
Pastierik 19
Paš 29, 33
Pašek 29
Pašiak 29, 37

Paška 29, 40
 Paško 29, 36
 Paštéka 59
 Paštrnák 58
 Pašút 39
 Patkoš 19
 Paučík 37
 Paučo 29
 Paukeje 34
 Pauko 29
 Paukovic 35
 Paukovič 29
 Paulini 42
 Paulus 24, 25
 Pavčo 36
 Pavel 28
 Pavelčiak 28, 37
 Pavelčík 37
 Pavelec 28
 Pavelek 28, 38
 Pavelko 36
 Pavlačka 40
 Pavlák 28, 37
 Pavláň 28, 39
 Pavlanin 33
 Pavlas 39
 Pavle 28, 34
 Pavlec 37
 Pavlech 28, 35
 Pavlej 38
 Pavleje 34
 Pavlen 39
 Pavlenda 28, 41
 Pavlenko 36
 Pavliak 28, 37
 Pavlica 40
 Pavlíček 28
 Pavlička 40
 Pavlík 28, 37
 Pavlis 28, 39
 Pavliš 28, 39
 Pavlišin 28, 33
 Pavlišta 28
 Pavlita 28
 Pavlo 28, 36
 Pavlov 34
 Pavlovič 28, 35
 Pavlovkin 33
 Pavlú 35
 Pavlus 39, 42
 Pavlús 28
 Pavlusík 42
 Pavol 24, 25, 28, 33
 Pavúk 58
 Pazderník 18
 Pažický 49
 Peciar 18
 Pecivál 46, 59
 Pecko 29
 Peco 29
 Pecúch 56
 Pecuš 56
 Pečený 54
 Pecháň 29
 Pecho 29, 36
 Pekár 18
 Pekarčík 19
 Pekárek 20
 Pekárik 19
 Pekarovič 20
 Pekník 56
 Peknuš 56
 Pelikán 58
 Pém 52
 Perašín 58
 Perďoch 56
 Peregrin 60
 Pešek 29
 Peško 29
 Peter 25, 29, 33
 Petera 29, 40
 Peteraj 38
 Peterčák 37
 Peterec 29
 Peterka 29, 40
 Petík 29
 Petiška 29
 Petkáč 29, 38
 Petkanič 33
 Peťko 29
 Peťo 29, 36
 Petor 29
 Petrák 29, 37
 Petrán 29, 39
 Petráš 29, 39
 Petraško 29, 36
 Petrech 29, 35, 62
 Petreje 34
 Petrek 38
 Petrenko 29, 36
 Petriček 29
 Petričko 29
 Petrik 29, 37
 Petrínek 29
 Petrisko 36
 Petrišin 33
 Petro 36
 Petrov 29
 Petrovič 29, 35
 Petrovkin 29, 33
 Petruf 29, 34
 Petruch 29
 Petruľa 29
 Petruľiak 29
 Petrus 25, 42
 Petruš 39
 Petruška 40
 Petrzel 58
 Piatra 29
 Piatrik 29
 Piešťanský 49
 Pietor 29
 Pietrik 29
 Pietro 29
 Pijak 55
 Pilárik 19
 Piliar 18
 Pinka 58
 Pintiar 19
 Piovarčí 18
 Piroh 59
 Pirošík 60
 Pisarčík 19
 Pisárčik 19
 Pisoň 56
 Piškanin 33
 Piškatoris 19
 Piško 36
 Pišta 28
 Pištík 28
 Pišút 28, 39
 Piter 29
 Piterka 29
 Pitroň 39
 Pius 60
 Pivarčí 18
 Pivarčo 18
 Pivarník 18
 Pivko 57
 Pivoda 59
 Pivoluska 59
 Pivovarčí 18
 Pivovarčík 67, 68
 Plaček 56
 Plačko 57
 Plachý 54
 Plátenník 18
 Plávala 55
 Plavčík 67, 68
 Plavík 56
 Plávka 58
 Plavucha 56
 Plecítý 60
 Plecháč 55
 Plecho 57
 Pleška 57
 Pleško 57
 Plevák 55
 Plevčík 57
 Plevka 57
 Plevko 57

Plch 58
Ploskoň 56
Pluta 58
Podhracký 49
Podkonický 49
Podpoľanec 51
Podsklan 48
Pohančeniík 18
Pohanka 58
Pohorelec 48
Pohovej 56
Pochaba 55
Poláček 52
Polačko 52
Polák 52
Polakovič 52
Polerecký 50
Poliačik 52
Poliak 52, 69
Polievka 59
Pomáhajbúh 59
Pomajbo 59
Ponický 49
Popálený 54
Poprac 54
Porubän 48
Porubec 48
Poruben 48
Porubský 49
Postriháč 18, 20
Potúček 58
Považan 51
Považanec 51
Povec 54, 89
Povinec 48
Prachár 18
Praslica 58
Praštihora 59
Praženica 59
Prepeliica 58
Prepletaný 54
Pribilíneec 48
Pridala 55
Pročko 36
Proka 40
Proke 39
Prokop 34
Prokopčák 37
Prokopii 42
Prokopius 25, 42
Prokopovič 35
Prónay 51
Prusák 52
Pružinský 49
Psota 62
Pšenák 58
Pšenko 58, 59

Púček 59
Puchala 55
Puchoň 56
Púchovský 49
Púpava 58
Puškár 18
Putera 58
Putifár 25
Putňa 58

R

Rác 52
Radík 56
Radimák 48
Rado 57
Radocha 56
Raducha 56
Rafael 25, 42
Rafaelis 42
Rafáides 42
Rafáj 38
Rafajčík 37
Rafajdus 25, 42
Rajčáni 51
Rajnoha 59
Ranostaj 59
Rapák 55
Rapko 57
Rapoš 56
Rarbocký 50
Rašovec 48
Rataj 18
Rázus 60
Reguli 60
Reháček 38
Reháč 28, 37
Rehor 28
Rehorčík 37
Rehula 41
Rehuš 39
Rehúš 28, 39
Rechtor 18
Rechtoris 19
Rema 40
Reme 32
Remek 32
Remenár 18
Remi 32
Remiar 32
Remiáš 32
Remiš 39
Remko 32
Remo 32
Remšík 32, 37
Remža 32
Remžik 32
Repa 58

Rešetár 18
Revák 55
Revo 57
Režucha 58
Ribay 60
Ridzoň 56
Riečan 48
Riečica 58
Rigo 60
Richard 25, 34, 41
Richtár 18, 46
Richtarčík 19, 46
Richtárech 46
Richtárek 46
Richtárik 46
Roháč 55
Rohál' 56
Rohár 56
Rohoň 56
Rokser 50
Roman 34
Romaník 37
Rosinec 48
Rosinský 49
Roštár 18
Rotarides 19, 24
Rozenauer 50
Rudišín 33
Rudolf 25
Rufini 60
Rúfus 60, 89
Rus 52
Rusák 52
Rusek 52
Rusín 52
Rusinko 52
Rusko 52
Rusnáčik 52
Rusňačok 52
Rusnák 52
Ruso 52
Rustikus 60
Ruščák 52
Ruttkay 51
Ružbacký 50
Ružinák 48
Ryba 60
Rybanský 49
Rybár 18
Rybárik 19
Rybársky 49
Rybnikár 18
Rychtarčík 47
Rys 58
Ryšiah 55
Ryška 57
Ryško 57

S
 S 52
 Sabo 19, 23
 Sabol 18, 19, 23
 Sabolčík 19, 23
 Sabov 23
 Sabovčík 19, 23
 Sabovčín 23
 Sabovkin 23
 Sadlek 56
 Sadloň 56
 Sakáč 19
 Salus 60
 Salva 60
 Samek 32, 69
 Sámel 32
 Sámela 40
 Samo 32
 Samson 25, 34
 Samuel 25, 32, 69
 Samuelis 42
 Samuhel 32
 Sanitrár 18, 21
 Santus 60
 Sarka 60
 Sartor 19
 Sartoris 19
 Sas 52
 Sasák 52
 Sásik 52
 Sasin 52
 Sasinek 52
 Saska 52
 Sasko 52
 Satora 68
 Savčenko 36
 Savkanič 33
 Savkuliak 33
 Saxon 52
 Sebenínsky 49
 Sebenský 49
 Sečkár 18
 Sedala 55
 Sedláček 46
 Sedláčik 46
 Sedlačko 46
 Sedlák 18, 46
 Sedlár 18
 Sedliačik 46
 Sedliak 46
 Sedúch 56
 Segeš 60
 Sekáč 55, 58
 Sekaj 56
 Sekan 56
 Sekereš 19
 Sekerka 58
 Seko 57
 Selecký 69
 Selepečení 51
 Seman 38
 Semančo 36
 Semanišin 33
 Semeš 60
 Sepeš 52
 Sepeši 51, 52
 Serbin 52
 Sestrienka 43
 Schmögner 50
 Sidorčín 33
 Sidoriak 37
 Sihelník 48
 Silván 60
 Simonides 42
 Sinčok 42
 Sirácky 49
 Sitár 18
 Sivák 55
 Sivčák 57
 Sivčo 57
 Sivec 56
 Sivek 56
 Sivík 56
 Sivoň 56
 Sivoš 56
 Sivý 54
 Skákala 54, 55
 Skala 58
 Skaloš 56
 Skladan 56
 Skladaný 54
 Skladoň 56
 Sklenár 18
 Skočej 56
 Skoček 56
 Skočík 56
 Skokan 56
 Skovajsa 54, 59
 Skrúcaný 54
 Skuhra 55
 Skuhrák 55
 Skuhrek 56
 Skupa 55
 Slabecius 60
 Sládek 18
 Sládkovič 24
 Sladovník 18
 Slančík 57
 Slančo 57
 Slanec 56
 Slanek 56
 Slaník 56
 Slašťan 48
 Slávik 60
 Slavkovský 49
 Slavoš 39
 Slezáček 52
 Slezák 52
 Sliacky 49
 Sliacán 48
 Slimák 58
 Slivka 58
 Slivko 57
 Slíž 59
 Slížik 59
 Slobodník 18, 46
 Slosiar 18
 Slosiarik 19
 Slota 58
 Slováček 52
 Slovák 52
 Sloviak 52
 Slovinec 52
 Sľujka 58
 Sluka 58
 Smaho 57
 Smatana 59
 Smaženka 59
 Smädo 57
 Smejo 57
 Smejsa 54
 Smelák 55
 Smerek 58
 Smetana 59
 Smieško 57
 Smolák 55
 Smolec 56
 Smolej 56
 Smolek 56
 Smoleň 57
 Smolica 57
 Smolík 56
 Smolka 57
 Smolko 57
 Smolúch 56
 Smolucha 56
 Smrek 58
 Smutník 56
 Smutný 54
 Snehota 58
 Sninčák 48
 Soboňa 56
 Socháň 55
 Sochor 58
 Sojka 58
 Sokol 58
 Sokolík 58
 Solák 55
 Solan 56
 Solár 18, 56
 Solčáni 51

Solej 56
 Soliar 18, 56
 Solivarský 50
 Solník 56
 Sosna 58
 Sova 58
 Spišák 51
 Spišiak 51
 Spiška 51
 Spiško 51
 Spišský 51
 Spodniak 55
 Srb 52
 Srdoš 56
 Srebala 55
 Srmanský 49
 Srmec 58
 Srogoň 56
 Srpoň 56
 Sršeň 58
 Srvátka 59
 Stach 33
 Stachovič 35
 Stachura 41
 Stan 33
 Stanák 37
 Stanček 38
 Stančiak 37
 Stančič 35
 Stančík 37
 Staník 37
 Stanisko 36
 Stanislav 33
 Stanko 36
 Stano 36
 Staraba 55
 Starec 56
 Stareček 42
 Starek 56
 Staríček 42
 Starigazda 46
 Starko 57
 Staroň 54, 56, 60
 Starovecký 50
 Starši 47
 Staruch 56
 Starý 50, 54
 Starygazda 46
 Staš 33
 Stašík 37
 Staško 36
 Stašo 36
 Stefani 42
 Stehlík 58
 Steller 52
 Stojan 38
 Stolar 18
 Stolarík 19
 Straka 58, 62
 Strakáč 55
 Strakoš 56, 58
 Strakuš 56
 Strapáč 55
 Strapák 55
 Strapán 55
 Strapec 56
 Strapek 56
 Strapko 57
 Strapoň 56
 Strašífták 59
 Straškrava 59
 Stražan 48
 Strážovec 48
 Strečka 57
 Strečko 57
 Strečok 58
 Strecha 60
 Strechaj 60
 Strelec 18
 Strelimucha 59
 Strežko 57
 Strežo 57
 Strhársky 49
 Stričko 43
 Strmeň 34
 Strnad 58
 Struhár 18
 Struhárik 19
 Strýček 43
 Strýčko 43
 Strýko 43
 Studený 54
 Stuchlík 56
 Stúpala 55
 Stupár 18
 Styk 58
 Sucháč 55
 Suchal 56
 Sucháň 55
 Suchánsky 49
 Suchár 56
 Suchoba 57
 Suchomel 59
 Suchoň 56
 Suchovský 49
 Súkaný 54
 Súkenník 18
 Sumec 58
 Surdus 60
 Surovciak 57
 Surovčík 57
 Surovec 56, 69
 Surovka 57
 Sutor 19
 Sutora 67
 Sutoris 19
 Svaček 43
 Sváčík 43
 Svák 43
 Svat 43
 Svatík 43
 Svatko 43
 Svätójánsky 50
 Svetlák 55
 Svetlík 56
 Svetoň 56
 Svetoš 56
 Sviatko 43
 Sviba 58
 Svida 58
 Sviniar 18
 Svoreň 58
 Sychra 55
 Sýkora 58
 Synak 42
 Synek 42
 Synovec 42
 Szarka 60
 Szepes 52
 Szepesi 52
 Szepes 52
 Š
 Šabata 32, 41
 Šabek 32
 Šabian 39
 Šabián 32
 Šabík 32, 37
 Šabľa 58
 Šablica 58
 Šabo 32, 36
 Šafárik 19
 Šafran 58
 Šajben 48
 Šalaga 41
 Šalamún 25, 34
 Šalát 58
 Šalata 41
 Šaliga 41
 Šandala 41
 Šandrik 37
 Šanta 55
 Šarišan 51
 Šarišský 51
 Šároši 51
 Šatara 55
 Ščepan 38
 Ščepán 28
 Ščevovich 35
 Šeba 40
 Šebák 37

Šeban 32, 38
Šebastián 32, 38, 39
Šebei 32, 38
Šebek 32, 38
Šebela 41
Šebeň 32, 39
Šebesta 32, 40
Šebestiak 37
Šebestík 37
Šebeš 32, 39
Šebian 32, 39
Šebík 32, 37
Šebo 32, 36
Šebok 32
Šeboň 32, 39
Šebora 32, 41
Šeda 55
Šedaj 56
Šediba 57
Šedík 56
Šedivý 54
Šedo 57
Šefc 21
Šefčík 21
Šemšej 51
Šeuc 21
Ševc 18, 21
Ševcech 20, 22
Ševčík 19, 21
Ševčovič 20, 22
Šidlo 58, 62
Šiko 57
Šikula 57
Šikura 57
Šikut 57
Šikuta 57
Šima 40
Šima 29
Šimák 37
Šimala 41
Šimco 36
Šimčák 29
Šimček 38
Šimčík 29
Šimčisko 29, 36
Šimčok 38
Šimeček 38
Šimek 29, 38
Šimík 37
Šimkanin 33
Šimko 29, 36
Šimkovič 29
Šimkových 35
Šimna 30, 40
Šimo 29, 36
Šimočko 36
Šimon 25, 29, 34

Šimončič 30, 35
Šimončík 30
Šimonek 30, 38
Šimoni 42
Šimonovič 35
Šimor 39
Šimovic 35
Šimula 41
Šimulák 37
Šimulčík 30, 37
Šimunčíak 30, 37
Šimúnik 30
Šimura 30, 41
Šimurda 40
Šimurka 40
Šimút 30, 39
Šindelár 18
Šindliar 18
Šingliar 18
Šinkovic 35
Šípka 58
Šipoš 19
Širáň 55
Šírek 56
Šírca 57, 59
Šírka 57
Širo 57
Široký 54
Široň 56
Širuch 56
Škopec 58
Škorec 58
Škovran 58
Škraban 56
Škrečko 57, 58
Škreko 57
Škriniar 18
Škrivánek 58
Škrko 57
Škrkoň 56
Škula 55
Škuláň 55
Škulavík 56
Škulec 56
Škultéty 46, 47
Škvarenina 59, 62
Škvarka 59
Škvor 58
Šmatlák 55
Šmatlík 56
Šmid 19
Šmidke 20
Šmilňak 48
Šmýkala 55
Šógor 43
Šoltés 18, 46, 47
Šoltis 46

Šoltýs 18, 46, 47
Šomrák 55
Šošovica 58
Šouc 18, 21
Šoučík 21
Šovčík 21
Špaček 58
Špan 45
Špán 45
Španár 45
Španiar 45
Španiel 52
Špánik 45
Španka 45
Španko 45
Špano 45
Špaňo 45
Špitáľnik 18
Štefák 28, 37
Štefan 25, 28, 33,
38
Štefaňák 37
Štefanco 36
Štefančík 37
Štefančin 33
Štefanec 37
Štefánek 38
Štefanides 42
Štefaník 28
Štefanisko 36
Štefanišín 33
Štefanka 40
Štefanovič 35
Štefčík 37
Štefčina 41
Štefeček 38
Štefek 28, 38
Štefka 28
Štefko 28
Štefkovič 28
Štefl 28
Šteflík 28, 37
Šteflovič 28, 35
Štefuca 28, 40
Štefula 28, 41
Štefún 39
Štefunko 36
Štefura 28, 41
Štelbaský 50
Šteliar 52
Štepančin 33
Štepiga 28, 41
Štepita 28, 41
Štepa 28
Šterba 55
Šterbák 55
Šteruský 49

- Števať 39
 Števček 28, 38
 Števík 28, 37
 Števko 28, 36
 Števove 28, 34
 Števať 39
 Štiglinec 60
 Štípala 55
 Štraus 60
 Štrba 55
 Štrbák 55
 Štrbán 55
 Štrbík 56
 Štrbka 57
 Štrbo 57
 Štrkula 57
 Štubniak 48
 Šuba 59
 Šucha 55
 Šuchal 56
 Šuchán 55
 Šuchor 57
 Šuchora 57
 Šujak 48
 Šuko 57
 Šul'a 51, 55
 Šul'aj 51
 Šulák 55
 Šul'an 48
 Šulec 56
 Šulej 56
 Šulek 56
 Šulík 56
 Šulka 57
 Šulko 57
 Šulo 57
 Šultys 46
 Šumichrast 59
 Šušovec 48
 Šupala 55
 Šupčik 57
 Šupej 56
 Šupica 57
 Šupík 56
 Šupina 57
 Šupka 57
 Šuster 18
 Šustrík 19
 Šušolka 67, 68
 Šuta 55
 Šuták 55
 Šutek 56
 Šutík 56
 Šutka 57, 68
 Šutko 67
 Šutor 57
 Šutora 55, 57
 Šútovec 48
 Šváb 52
 Švábik 52
 Švač 18, 21
 Švagerko 43
 Švagrík 43
 Švagrovský 43
 Švancara 58
 Švec 18, 21
 Švecko 20, 21
 Švidrák 55
 Švidroň 56
 Švikruha 59
 Švoňavec 48

T
 Takáč 19
 Talaba 55
 Talaj 56
 Talák 55
 Talčík 57
 Talian 52
 Tálík 67, 68
 Talo 57
 Ťapaj 56
 Ťapák 55
 Tara 55
 Taraba 55
 Taraj 51, 56
 Taral 56
 Tarata 55
 Tarčák 57
 Tarčík 57
 Tatár 52
 Tatarka 58
 Ťažký 54
 Tekovčan 51
 Telgársky 49
 Teliar 18
 Tenkel' 58
 Teplan 48
 Tesár 18
 Tesarovič 20
 Tešík 56
 Textoris 19
 Tibenský 50
 Tichák 55
 Tichoň 56
 Tichý 50, 54
 Timčisko 36
 Timčo 36
 Timkanič 33
 Timko 23, 36
 Timo 36
 Timočko 36
 Timon 39
 Timuľa 41
 Tisaj 56
 Tisek 56
 Tiso 57
 Tisoň 56
 Tkáč 18
 Tkáčik 19
 Tlmač 18
 Tobiáš 25
 Tokár 18
 Tokarčík 19
 Toma 30, 40
 Tomaec 37
 Tomaga 41
 Tomacha 41
 Tomaj 30, 38
 Tomajka 30, 40
 Tomala 41
 Toman 30, 38
 Tomana 41
 Tománek 30, 38
 Tomáš 25, 30, 34, 38,
 39
 Tomašák 37
 Tomaščík 30, 37
 Tomášech 35
 Tomášek 30, 38
 Tomášik 30, 37
 Tomaška 40
 Tomašovič 30, 35
 Tomášových 35
 Tomčík 30, 37
 Tomčo 36
 Tome 39
 Tomeček 30, 38
 Tomečka 40
 Tomečko 36
 Tomek 30, 38
 Tomes 39
 Tomeš 30
 Tomica 40
 Tomiš 30, 39
 Tomka 30, 40
 Tomkanin 33
 Tomko 30, 36
 Tomkú 35
 Tomkuliak 30, 33, 37
 Tomo 36
 Tomovič 35
 Tomsa 40
 Tomša 30
 Tomšú 35
 Tomula 41
 Tomuš 39
 Tondra 29, 40
 Tonko 29
 Tonkovič 29
 Toňo 29

Tóno 29
 Tonsoris 19
 Topercer 50
 Topor 58
 Török 52
 Toryský 49
 Tót 52
 Trebata 41
 Treboded 41
 Treskoň 56
 Trimaj 51, 54, 56
 Trlica 58
 Trnka 58
 Trtala 55
 Trubač 18
 Trubíni 51
 Trubiroh 59
 Trúchly 54
 Trvaj 54, 56
 Tučnák 55
 Tučník 56
 Tučný 54
 Tumidaj 59
 Tumidal 59
 Tupa 55
 Tupík 56
 Turan 48
 Turanec 48
 Turcár 51
 Turcer 51
 Turčan 51
 Turčány 89
 Turček 52
 Turčík 52
 Turčok 52
 Tureček 52
 Turek 52
 Turiak 67, 68
 Turiansky 49
 Turičan 48
 Turóci 51
 Turok 52
 Tužinský 49
 Tvaroh 59
 Tvarožek 59
 Tvrdík 56
 Tvrdoň 56

U
 Ubl'anič 48
 Uher 52
 Uherčík 52, 68
 Uherec 52
 Uherek 52
 Uherik 52
 Uhlár 18, 21
 Uhlárik 21

Uhliar 18, 21
 Uhliarik 19, 21
 Uhor 52, 68
 Uhorčík 52, 67, 68
 Uhorskai 51
 Uhrecký 49
 Uhrík 52
 Uhrin 52
 Uhrinčať 52
 Uhrinec 52
 Uhrinek 52
 Uhrovský 49
 Ujček 43
 Ujčík 43
 Ujjec 43
 Umysa 54
 Unger 52
 Ungvársky 50
 Úradníček 20
 Urban 34
 Urbančík 37
 Urbančok 38
 Urbanec 37
 Urbánek 38
 Urbanič 35
 Urbánik 37
 Urbanovič 35
 Urda 59
 Ursíny 60
 Uzda 34

V
 Václav 39
 Vacula 41
 Vaculík 37
 Vaculka 40
 Vacha 40
 Vachala 41
 Vachalík 37
 Vacho 36
 Vachot 39
 Vachuda 40
 Vachuna 41
 Vachút 39
 Vajnorský 50
 Valach 18
 Valachovič 20, 52
 Valášek 20
 Valašík 19
 Valašťan 48
 Vale 39
 Valehrach 59
 Valenčík 37
 Valenta 40
 Valente 34
 Valenteje 34
 Valentík 37

Valentini 42
 Valentovič 35
 Valica 40
 Valičiak 67
 Valiga 41
 Valihora 59
 Valihrach 59
 Valinčíak 68
 Valis 39
 Valisko 36
 Vališ 39
 Valko 36
 Valo 36
 Valúch 39
 Valuš 39
 Valušek 38
 Valuška 40
 Vámoš 19
 Vanák 37
 Vančík 37
 Vančišin 33
 Vančo 36
 Vančura 41
 Vanek 38
 Vaniš 39
 Vanko 36
 Vaňo 36
 Vanovič 26, 35
 Vansa 40
 Vápniar 18
 Varecha 58
 Varga 17, 18
 Varhol 31
 Varchal 31
 Varchol 31
 Varchola 31
 Varcholík 31
 Varíni 51
 Varínsky 50
 Varivoda 59
 Varju 60
 Varmecký 47
 Varsa 54
 Vasilco 36
 Vasilčák 37
 Vasilečko 36
 Vasilenko 36
 Vasilišin 33
 Vasilko 36
 Vaščák 37
 Vaščišin 33
 Vaščura 41
 Vašečka 40
 Vašek 38
 Vašica 40
 Vašičkanin 33
 Vaško 36

Vaškovič 35
Vašút 39
Vašuta 41
Vavrek 67
Vavrecký 50
Vavreček 38
Vavrek 38, 67, 68
Vavrica 40
Vavřík 37
Vavrinec 49, 68
Vavriš 39
Vavro 36
Vavruš 39
Vavruška 40
Važecký 50
Včelár 18
Velčický 50
Velčík 57
Velek 56
Veleta 57
Velický 50
Velič 57
Veľký 54
Veloch 56
Velocha 56
Vencko 36
Venclík 37
Venger 52
Venglár 21
Vengloš 21
Vengrin 52
Veréb 60
Vereš 60
Verešvársky 50
Vernarec 48
Veselík 56
Veselka 57
Veselko 57
Veselovský 50
Veselský 50
Veselý 54
Vestenický 50
Vícen 39
Vícena 40
Víceník 37
Vícian 39
Víciaň 39
Víciančík 37
Vidlár 18
Vietoris 19
Viktor 34
Viktorius 42
Viktory 42
Vindiš 52
Virgala 55
Višňovec 48
Vlach 52

Vlachovič 52
Vlasáč 55
Vlasák 55
Vlasko 57
Vlčko 58
Vlha 58
Vlk 58
Vnenciák 42
Vnenk 42
Vnučák 42
Vnučka 42
Vnučko 42
Vnuk 42
Voderadský 50
Vojčák 37
Vojčík 37
Vojta 40
Vojtas 39
Vojtáš 39
Vojtašák 37
Vojtašek 38
Vojtašík 37
Vojtek 38
Vojtič 38
Vojtičko 36
Vojtík 37
Vojtko 36
Vojtuš 39
Voľanský 50
Volek 58
Voliar 18
Volko 58
Voloch 52
Vongrej 29
Voštinár 18
Vozár 18
Vozárik 19
Vrabec 58
Vrábel 67
Vrábel' 58
Vrablica 58
Vráblik 58
Vrana 58
Vranák 54
Vranka 54, 58
Vraný 54
Vraštiak 55
Vravko 57
Vrba 58
Vrbičan 48
Vrbovský 50
Vretenár 18
Vričan 48
Vrták 55
Vrtal 56
Vrtiak 55
Vrtík 56

Vrťo 57
Vrťoch 56
Vrútecký 51
Vrútocký 51
Vrzala 55
Vrzgula 57
Vtáčnik 18
Vydarený 54
Výdra 58
Výletel 54
Výskoč 54

W

Windisch 52

Z

Záblacký 50
Zábojník 21
Záborský 50
Začko 43
Záhorák 51
Záhradník 18
Zachar 32, 34
Zachara 32, 40
Zacharčok 32, 38
Zacharda 32, 40
Zachariáš 25, 32
Zacharides 32, 42
Zajac 58
Zákopčan 48
Zamaróci 51
Zamarovský 50
Zámečník 18
Zámočník 18
Zaňát 59
Zárecký 50
Zarevúcky 29, 50
Zať 43
Zaťka 43
Zaťko 43, 60
Zaťkuliak 43
Zaťovič 43
Zatroch 59
Zaťura 43
Zátarecký 50
Zavacký 50
Zázrivec 48
Zborai 51
Zboran 48
Zborovan 48
Zbyňovec 48
Zdravecký 50
Zdychavský 50
Zelena 55
Zelenaj 56
Zelenák 55
Zelenčík 57

Zelenec 56
 Zelenecký 50
 Zeleník 56
 Zelenka 57
 Zelienska 57
 Zeman 45
 Zemančík 45
 Zemanec 45
 Zemánek 45
 Zemaník 45
 Zemanovič 45
 Zemčík 45
 Zemek 45
 Zemen 45
 Zemko 45
 Zemplínčan 51
 Zerzán 55
 Zetocha 43
 Zimák 55
 Zimáň 55
 Zimek 56
 Zimka 57
 Zimnikovaľ 59
 Zipser 51, 52
 Zlatoň 56
 Zlatoš 56
 Zliechovec 48
 Zloch 56
 Zlocha 56
 Zolniansky 50
 Zolovčík 43
 Zolvík 43
 Zólyomi 51
 Zorkóci 51
 Zošiak 33
 Zrebený 54
 Zrubec 56
 Zubácky 50
 Zubáč 55
 Zubaj 51, 56
 Zubák 55
 Zubal 56
 Zubál 56
 Zubáň 55
 Zubčák 57
 Zubčík 57
 Zúbek 56
 Zubko 57
 Zubo 57
 Zubrický 50
 Zupica 67, 68
 Zuskin 33
 Zuzčík 33
 Zuzula 33
 Zvalený 54
 Zvara 59
 Zvolenčan 48
 Zvolenský 50
 Zvonár 18
 Zvonček 58
 Ž
 Žabka 60
 Žabkay 60
 Žáček 20
 Žák 18
 Žákovič 20
 Žalman 25, 34
 Žarnovický 50
 Žaškovec 48
 Žaškovský 50
 Žec 43
 Žedľarčík 46
 Žehnaj 56
 Želiar 18, 46
 Žemľa 59
 Žemlička 59
 Ženáč 55
 Ženatý 54
 Žiak 18
 Žiaran 48
 Žiga 40
 Žigmundík 37
 Žigo 36
 Žilinčan 48
 Žilinčár 48
 Žilinec 48
 Žilinský 50
 Žlkovan 48
 Žlnka 58
 Žofčík 33
 Žoldoš 19
 Žolnai 51
 Žovák 33
 Žovinec 33
 Žovinka 33
 Žovkin 33
 Žubrietovský 50

ZO STUDNICE RODNEJ REČI ·2·

Zostavili
KATARÍNA BALLEKOVÁ
MILOSLAV SMATANA

Obálka a grafická úprava
EVA KOVAČEVIČOVÁ-FUDALA

Príprava tlačových podkladov
VLADIMÍR RADIK

Technická spolupráca
GABRIEL GAŽI, LÝDIA GRIGLÁKOVÁ

Zodpovedný redaktor za vydavateľstvo Veda
EMIL BORČIN

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila Veda, vydavateľstvo SAV,
v Bratislave roku 2014 ako svoju 4043. publikáciu. 440 strán.

ISBN 978-80-224-1359-6